A. lat. b. 2308 f (1

EX LIBRIS
L. BRANCHEREAU
PRESBYTERI

BIBLIOTHECA

CLASSICA LATINA

SIVE

COLLECTIO

AUCTORUM CLASSICORUM LATINORUM

BIBLIOTHECA

CLASSICA LATINA

SIVE

COLLECTIO

AUCTORUM CLASSICORUM LATINORUM

CUM NOTIS ET INDICIBUS

78|24738

On souscrit, à Paris,

CHEZ N. E. LEMAIRE, Éditeur, boulevard Italien, n° 22, en face des Bains Chinois.

BARROIS l'aîné, libraire, rue de Seine, n° 10, Faub. St-Germ.

DEBURE frères, libraires du Roi et de la Bibliothèque du Roi, rue Serpente, n° 7.

TREUTTEL ET WURTZ, libraires, rue de Bourbon, n° 17.

P. DIDOT l'aîné, imprimeur du Roi, rue du Pont de Lodi, n° 6.

F. DIDOT, imprimeur du Roi et de l'Institut, rue Jacob, n° 24.

AUG. RENOUARD, libraire, rue St-André-des-Arcs, n° 55.

BOSSANGE, père et fils, libraires, rue de Tournon, n° 6 *bis*.

BRUNOT-LABBE, libraire de l'Université, quai des Augustins, n° 33.

MONGIE aîné, libraire, boulevard Poissonnière, n° 18.

AL. EYMERY, libraire, rue Mazarine, n° 30.

H. VERDIÈRE, libraire, quai des Augustins, n° 25.

N. PICHARD, libraire, quai Conti, n° 5.

Et chez tous les Libraires de France et des pays étrangers.

T. LIVII PATAVINI

QUÆ EXSTANT

OMNIA OPERA

EXCUDEBAT FIRMINUS DIDOT,

REGIS ET GALLICARUM ACADEMIARUM TYPOGRAPHUS.

TITUS LIVIUS

PATAVINUS

AD CODICES PARISINOS RECENSITUS

CUM VARIETATE LECTIONUM

ET SELECTIS COMMENTARIIS

ITEM SUPPLEMENTA J. FREINSHEMII

CURANTE

N. E. LEMAIRE

VOLUMEN PRIMUM

PARISIIS

COLLIGEBAT NICOLAUS ELIGIUS LEMAIRE

POESEOS LATINÆ PROFESSOR

MDCCCXXII

Bayerische
Staatsbibliothek
München

LECTORI ERUDITISSIMO

S. P. D.

N. E. LEMAIRE

Quod hujus primi voluminis initio nihil nisi quædam de mea hac T. Livii Patavini editione necessario notanda præmiserim, rogo te, lector optime, ut illud partim studio Liviani operis quamprimum publicandi, partim sollicito timori, ne quid aptum et utile inter festinandum mihi excidat, ingenue tribuas atque benevolenter condones. Quid enim tua refert, utrum in principio, an in fine operis, dummodo rationem instituti mei reddam? Fatebor equidem, quod sæpius expertus sum, quidquid de quovis scriptore proferendum est, non primo statim intuitu comprehendi; immo laboribus lucubrationibusque assiduis opus esse, ut ille, quum *diurna nocturnaque manu* versatus fuerit, quum varia aliorum de ipso judicia contuleris, tum demum vere ac diligenter æstimari possit. Quoties enim alicui studio animi vires intendimus, multa mox apparent et inclarescunt quæ primum oculos fefellerant, paulatimque lux orta crescit, ac per omnes operis partes diffunditur.

Itaque ne humanitati tuæ ac doctrinæ nostra desit diligentia, quidquid de Livio disserendum erit, ad calcem absoluti totius operis rejiciam. Nec illud minus in commodum tuum cesserit, si omnia hæc in fasciculum collecta illic invenies, ita ut in una quasi

tabula, aut saltem tabularum serie, tam editionis hujus species propositusque finis, quam Livii, ut ita dicam, fata facile colligantur. Multa enim de nostro auctore multi, aut assentientes, aut contra facientes, protulerunt : scripsit de Livii Vita G. J. Gronovius, in Historicis Latinis; de Defensione Liviana Laur. Pignorius; de suspecta Livii fide, Chr. Gottl. Jœcherus; de Patavinitate Liviana Dan. Georg. Morhosius, Joh. Buherius, et Jac. Facciolatus : alii alias ad artes conversi, chronologiam, loca geographica, emendationes, scholia, animadversiones historicas, et plurima quæ ad nostrum pertinent, ediderunt.

In hac igitur rerum copia quædam ex optimis seligam, quæ extremum volumen conficiant; ibique tandem, quam secutus fuero viam, quibus adjutus auxiliis, edisseram. Attamen ne ducis et auxiliorum omnino ignaros lectores in longum hoc curriculum immittam, ad tempus monere satis est, qua ratione instituti mei modum perfecerim. Dux aderit in textu emendando Cl. *Ruperti*, Gymnasii Stadiensis Rector; quem præ cæteris elegi, quia recentior, et cunctis eorum observationibus, opibusque suis ipsius dives, antiquas lectiones ad optimorum exemplarium fidem recognovit; dumque eas contra novarum rerum avidos tuetur, severiorem se in obtrudendis emendationibus ostendit.

Nec idcirco alios censui omittendos : integras quidem Ruperti notas profero, sed etiam nonnullas e Drakenborchio et Creverio, haud ultimis Livii interpretibus selectas, nec non et e meo penu quasdam subjunxi. Hos enim doctrina insignes viros, etsi debita admiratione prosequor, quandoque tamen con-

tra steti, quoties aliquid humanæ fragilitati datum videbatur.

Hinc igitur quidquid promiseram exsecutus, editionem feci vere meam. Magnum quippe non dedignandæ novitatis argumentum suppetiit Manuscriptorum series, qui e Regia Bibliotheca in laboris mei auctionem et ornamentum venere: quos, si tibi vacat, lector studiose, mecum recognoscere velis.

Numeri e Regio catalogo.	*Res, quæ in unoquoque continentur.*	Ætas.
5690.	— Decades prima, et tertia; et quinque primi libri quartæ	sæculo 14.
5724.	— Decas prima	s. 9.
5725.	— Decas prima	s. 16.
5726.	— Decadis primæ libri 6, 7, 8, 9 et 10	s. 10.
5727.	— Decas prima	a. 1389.
5728.	— Decas prima	a. 1469.
5729.	— Decas prima	a. 1477.
5730.	— Decas tertia	s. 8.
5731.	— Decas tertia	s. 12.
5732.	— Decas tertia	s. 13.
5733.	— Decas tertia	s. 14.
5734.	— Decas tertia	a. 1418.
5735.	— Decas tertia	s. 15.
5736.	— Decades prima et tertia	s. 14.
5737.	— Decades prima et tertia	s. 14.
5738.	— Decadis quartæ libri novem	s. 14.
5739.	— Decadis quartæ libri novem	a. 1443.
5740.	— Decades prima, tertia; libri novem quartæ.	s. 14.
5741.	— Decades prima, tertia; libri novem quartæ.	a. 1405.
5742.	— Orationes	s. 15.
5743.	— Synopsis	s. 15.
5744.	— Synopsis	s. 15.
6081.	— Orationes	s. 15.
6082.	— Orationes	s. 15.

Hactenus Ruperti auspicia in edendo Livio secutus, eum non deseram, quum fragmenta auctiora, et omnes librorum epitomas adjicit; quumque his indicem rerum memorabilium, in Livio et epitomis obviarum, copiosiorem iis quos alii confecere, et geographica paucis illustrantem subjungit. In distinguendis autem annorum vicibus ducem Creverium elegi, quia ipse propior vero visus est. Supplementa quoque Freinshemiana, quæ Cl. ille Rector Stadiensis ea mente omiserat, ne studiosam juventutem magistrosque parum pecuniosos pretium deterreret, aut eluderet, quum me eadem cavere ipsa lex operis vetat, suo loco integra inseram.

Quod superest, antequam ipse T. Livius Romanorum fata evolvens tubarum clangore aut concionum tumultu aures tibi perstringat, non injucundum forsan fuerit prænoscere testimonia et laudes quas nobis de illo tum veteres, tum recentiores tradiderunt. Hinc igitur sit exordium. Vive, vale, et laborem meum non asper adjuva.

DE T. LIVIO

ELOGIA AUCTORUM AC JUDICIA.

Velleius Paterculus, lib. i, cap. 17.

Historicos (ut et Livium quoque priorum ætati adstruas), præter Catonem, et quosdam veteres et obscuros, minus octoginta annis circumdatum ævum tulit, etc.

Idem, lib. ii, cap. 36.

Pæne stulta est inhærentium oculis ingeniorum enumeratio; inter quæ maxime nostri ævi eminent, princeps carminum Virgilius, Rabiriusque, et consecutus Sallustium Livius, Tibullusque, et Naso, etc.

Valerius Maximus, lib. i, cap. ult.

Quia supra usitatam rationem excedentia attigimus, serpentis quoque a T. Livio curiose pariter ac facunde relatæ fiat mentio. Is enim ait, in Africa apud Bagradam flumen, tantæ magnitudinis anguem fuisse, ut Atilii Reguli exercitum usu amnis prohiberet : multisque militibus ingenti ore correptis, compluribus caudæ voluminibus elisis, quum telorum jactu perforari nequiret, ad ultimum ballistarum tormentis undique petitum, silicum crebris et ponderosis verberibus procubuisse : omnibusque et cohortibus et legionibus ipsa Carthagine visam terribiliorem; atque etiam cruore suo, gurgitibus imbutis, corporisque jacentis pestifero afflatu vicina regione polluta, romana inde

submovisse castra. Dicit belluæ etiam corium centum viginti pedes longum, in Urbem missum.

SENECA PATER, SUASORIA VI.

Quoties magni alicujus viri mors ab Historicis narrata est, toties fere totius consummatio vitæ, et quasi funebris laudatio redditur. Hoc semel atque iterum a Thucydide factum : idem in paucissimis personis usurpatum a Sallustio. Livius benignius, omnibus magnis viris præstitit. Sequentes Historici multo id effusius fecerunt.

MOX EADEM.

Ut est natura candidissimus omnium magnorum ingeniorum æstimator T. Livius, plenissimum testimonium Ciceroni reddidit.

PROŒMIO LIB. V CONTROVERS.

Pertinere ad rem non puto, quomodo Lucius Magius gener Titi Livii declamaverit, quamvis aliquo tempore suum populum habuit, quum illum homines non in ipsius honorem laudarent, sed in soceri ferrent.

CONTROVERS. 24.

Titus Livius tam iniquus Sallustio fuit, ut hanc ipsam sententiam (*Res secundæ mire sunt vitiis obtentui*) et tanquam translatam, et tanquam corruptam, dum transfertur, objiceret Sallustio : nec hoc amore Thucydidis facit, ut illum præferat. Laudat quem non timet, et facilius putat posse a se Sallustium vinci, si ante à Thucydide vincatur.

CONTROVERS. 25.

Titus Livius, de Oratoribus, qui verba antiqua et sordida consectantur , et orationis obscuritatem , se-

veritatem putant, aiebat, Miltiadem rhetorem eleganter dixisse, ἐπὶ τῷ πλησίον μαίνονται.

SENECA FILIUS, LIB. I, CAP. 16, DE IRA.

Non est quod existimes verum esse, quod apud disertissimum virum Livium dicitur, *Vir ingenii magni magis quam boni.* Non potest illud separari : aut et bonum erit, aut nec magnum, etc.

IDEM, LIB. DE TRANQUILLITATE, CAP. 9.

Quadringenta millia librorum Alexandriæ arserunt, pulcherrimum regiæ opulentiæ monumentum. Alius laudaverit, sicut Livius, qui elegantiæ regum curæque egregium id opus ait fuisse. Non fuit elegantia illud aut cura, sed studiosa luxuria.

IDEM, LIB. V NATUR. QUÆST. CAP. 18.

Nunc quod de Cæsare olim majore vulgo dictitatum est, et a Tito Livio positum, *In incerto esse, utrum illum magis nasci reipublicæ profuerit, an non nasci*, dici etiam de ventis potest.

IDEM, EPISTOLA 46.

Librum tuum, quem mihi promiseras, accepi, et, tamquam lecturus ex commodo, adaperui, ac tantum degustare volui; deinde blanditus est ipse, ut procederem longius. Qui quam disertus fuerit, ex hoc intelligas licet : brevis mihi visus est, quum esset nec mei, nec tui corporis, sed qui primo aspectu aut T. Livii, aut Epicuri posset videri. Tanta autem dulcedine me tenuit et traxit, ut illum sine ulla dilatione perlegerem.

IDEM, EPISTOLA 100.

Adfer quem Fabiano possis præponere. Dic Ciceronem, cujus libri ad Philosophiam pertinentes, pæne totidem sunt quot Fabiani : cedam, sed non statim pusillum est, si quid maximo minus est. Dic Asinium Pollionem : cedam, sed ut respondeam, in re tanta eminere est, et post duos esse. Nomina adhuc Livium; scripsit enim et Dialogos, quos non magis Philosophiæ annumerare possis, quam Historiæ; et ex professo Philosophiam continentes libros; huic quoque dabo locum. Vide tamen quam multos antecedat, qui a tribus vincitur, et tribus eloquentissimis.

FABIUS QUINTIL. LIB. I, INSTIT. ORAT. C. 5.

Peregrina porro ex omnibus prope dixerim gentibus, ut homines, ut instituta etiam multa, venerunt. Taceo de Tuscis et Sabinis et Prænestinis quoque; nam ut eorum sermone utentem Vectium Lucilius insectatur, quemadmodum Pollio deprehendit in Livio Patavinitatem, licet omnia Italica pro Latinis habeam.

LIB. II, INSTIT. CAP. 4.

Sæpe etiam quæri solet, de tempore, de loco, quo gesta res dicitur; nonnunquam de persona quoque : sicut Livius frequentissime dubitat, et alii ab aliis Historici dissentiunt.

LIB. EODEM, CAP. 6.

Ego optimos quidem, et statim et semper, sed tamen eorum candidissimum quemque, et maxime expositum, velim : ut Livium a pueris magis quam Sallustium; et hic historiæ majoris est auctor : ad quem tamen intelligendum jam profectu opus sit. Cicero,

ut mihi quidem videtur, et jucundus incipientibus quoque, et apertus est satis : nec prodesse tantum, sed etiam amari potest; tum, quemadmodum Livius præcipit, *ut quisque erit Ciceroni simillimus.*

IDEM, LIB. VIII, CAP. I.

Attica anus Theophrastum, hominem alioqui disertissimum, adnotata unius affectatione verbi, hospitem dixit : nec alio se id deprehendisse interrogata respondit, quam quod nimium Attice loqueretur. Et in T. Livio, miræ facundiæ viro, putat inesse Pollio Asinius quamdam Patavinitatem, etc.

LIB. IX, CAP. 2.

Apud Historicos reperiuntur obliquæ allocutiones; ut in T. Livii primo statim libro, *Urbes quoque, ut cætera, ex infimo nasci.*

LIB. IX, CAP. 4.

T. Livius hexametri exordio cœpit: *Facturusne operæ pretium sim :* nam ita edidit; estque melius, quam quomodo emendatur.

LIB. X, CAP. I.

Fuerit igitur brevitas illa tutissima, quæ est apud Livium, in epistola ad Filium scripta; *Legendos Demosthenem atque Ciceronem; tum ita ut quisque esset Demostheni et Ciceroni simillimus.*

EODEM CAPITE.

Neque illa Sallustiana brevitas, qua nihil apud aures vacuas atque eruditas potest esse perfectius, apud occupatum variis cogitationibus judicem, et sæpius

ineruditum, captanda nobis est; neque illa Livii lactea ubertas satis docebit eum, qui non speciem expositionis, sed fidem quærit.

Post multa ibidem.

At non historia cesserit Græcis; nec opponere Thucydidi Sallustium verear; nec indignetur sibi Herodotus æquari T. Livium; quum in narrando miræ jucunditatis, clarissimique candoris; tum in concionibus supra quam enarrari potest, eloquentem; ita dicuntur omnia cum rebus, tum personis accommodata. Sed affectus quidem, præcipue eos qui sunt dulciores, ut parcissime dicam, nemo Historicorum commendavit magis; ideoque immortalem illam Sallustii velocitatem diversis virtutibus consecutus est. Nam mihi egregie dixisse videtur Servilius Nonianus, pares eos magis quam similes.

Plinius Avunculus, Præfat. Natur. Hist. ad Vespas. Imp.

Equidem ita sentio, peculiarem in studiis causam eorum esse, qui difficultatibus victis, utilitatem juvandi prætulerunt gratiæ placendi; idque jam et in aliis operibus ipse feci; et profiteor mirari me T. Livium, auctorem celeberrimum, in Historiarum suarum, quas repetit ab origine Urbis, quodam volumine sic orsum: Satis jam sibi gloriæ quæsitum, et potuisse se desinere, ni animus inquies pasceretur opere. Profecto enim populi gentium victoris, et romani nominis gloriæ, non suæ, composuisse illa decuit. Majus meritum esset, operis amore, non animi causa perseverasse; et hoc populo romano præstitisse, non sibi.

CORNELIUS TACITUS, ORATIONE CREMUTII CORDI, LIB. IV ANNAL. CAP. 34.

Brutum et Cassium laudavisse dicor; quorum res gestas quum plurimi composuerint, nemo sine honore memoravit. Titus Livius, eloquentiæ ac fidei præclarus inprimis, Cn. Pompeium tantis laudibus tulit, ut Pompeianum eum Augustus appellaret; neque id amicitiæ eorum offecit. Scipionem, Afranium, hunc ipsum Cassium, hunc Brutum, nusquam latrones et parricidas, quæ nunc vocabula imponuntur, sæpe ut insignes viros nominat.

SUETONIUS TRANQUILLUS, IN CALIGULA, CAP. 34.

Sed et Virgilii et T. Livii scripta et imagines, paulum abfuit, quin Caligula ex omnibus bibliothecis amoverit; quorum alterum, ut nullius ingenii minimæque doctrinæ; alterum, ut verbosum in historia negligentemque, carpebat.

IDEM IN CLAUDIO, CAP. 41.

Historiam in adolescentia, hortante T. Livio, Sulpicio vero Flavio etiam adjuvante, scribere aggressus est.

IDEM IN DOMITIANO, CAP. 10.

Metium Pomposianum, quod habere imperatoriam genesin vulgo ferebatur, et quod depictum orbem terræ in membranis, concionesque regum ac ducum ex T. Livio circumferret, interemit.

PLUTARCHUS.

Auctoritatem Livii adducit in vitis Camilli, Marcelli, Catonis majoris, Flaminii, Sullæ, Luculli, Cæsaris, item in quæstione Romana 25, sed sine elogio.

MARTIALIS LIB. XIV, EPIG. 190, DE LIVIO IN MEMBRANIS.

Pellibus exiguis arctatur Livius ingens,
Quem mea non totum bibliotheca capit.

PLINIUS JUNIOR, LIB. II, EPIST. 3.

Nunquamne legisti, Gaditanum quemdam, T. Livii nomine gloriaque commotum, ad visendum eum ab ultimo terrarum orbe venisse, statimque, ut viderat, abiisse?

STATIUS PAPINIUS, LIB. IV, SYLVA 7, AD MAXIMUM JUNIUM.

Sed tuas artes puer ante discat,
Omne quis mundi senium remensus,
Orsa Sallusti brevis, et Timavi
Reddis alumnum.

JUSTINUS, QUI TROGUM CONTRAXIT, LIB. XXXVIII, HISTOR. CAP. 3.

Pompeius Trogus in Livio et in Sallustio reprehendit, quod conciones directas pro sua oratione operi suo inserendo, historiæ modum excesserint.

AUSONIUS DE STAPHYLIO RHETORE: PROFESSORES, XX.

Grammatice ad Scaurum, atque Probum, promptissime rhetor,
Historiam callens Livii et Herodoti.

FLAVIUS VOPISCUS IN AURELIANO.

Asserente Tiberiano, quod Pollio multa incuriose, multa breviter prodidisset; me contra dicente, neminem scriptorum, quantum ad historiam pertinet, non aliquid esse mentitum; prodente quin etiam, in quo Livius, in quo Sallustius, in quo Cornelius Tacitus, in quo denique Trogus, manifestis testibus convinceren-

tur, pedibus in sententiam transitum faciens, ac manum porrigens (Salmasius legit *jocando*) jucundam præterea, *Scribe*, inquit, *ut libet: securus quod velis dicas, habiturus mendaciorum comites, quos historicæ eloquentiæ miramur auctores.*

Idem in Probo.

Cn. Pompeium tribus fulgentem triumphis, belli Piratici, belli Sertoriani, belli Mithridatici, multarumque rerum gestarum majestate sublimem, quis tandem nosset, nisi eum M. Tullius et T. Livius in litteras retulissent?

Idem, ibidem.

Et mihi quidem id animi fuit, non ut Sallustios, Livios, Tacitos, Trogos, atque omnes disertissimos imitarer viros, in vita principum et temporibus dirigendis, sed Marium Maximum, Suetonium Tranquillum, Fabium Marcellinum, Gargilium Martialem, Julium Capitolinum, Ælium Lampridium, cæterosque, qui hæc et talia alia, non tam diserte quam vere, memoriæ prodiderunt.

Censorinus, lib. de Die natali, cap. 17.

Titus Livius libro cxxxvi, *eodem anno ludos sæculares Cæsar ingenti apparatu fecit, quos centesimo quoque anno (is enim terminus sæculi) fieri mos.*

Eusebius in Chronico.

Ea quæ de Catilina, Cethego, Lentulo, et consule Cicerone, Sallustius scribit et Livius, hoc gesta sunt tempore.

Idem.

Messala Corvinus orator nascitur, et T. Livius Patavinus scriptor historicus.

IDEM.

Livius historicus Patavii moritur.

D. HIERONYMUS IN PROOEMIO IN DANIELEM.

Ad intelligendas extremas partes Danielis, multiplex historia Græcorum necessaria est.... præcipueque nostri Livii, et Pompeii Trogi, atque Justini; qui omnem extremæ visionis narrant Historiam, et post Alexandrum usque ad Cæsarem Augustum, Syriæ et Ægypti, id est, Seleuci, et Antiochi, et Ptolemæorum, bella describunt.

IDEM, EPISTOLA AD PAULLINUM, TOMO III.

Ad T. Livium, lacteo eloquentiæ fonte manantem, de ultimis Hispaniæ Galliarumque finibus quosdam venisse nobiles legimus: et quos ad contemplationem sui Roma non traxerat, unius hominis fama perduxit. Habuit illa ætas inauditum omnibus sæculis celebrandumque miraculum, ut tantam urbem ingressi, aliud extra urbem quærerent.

SIDONIUS APOLLINARIS, PANEG. ANTHEMII.

Vel quidquid in ævum
Mittunt Euganeis Patavina volumina chartis.

CASSIODORUS.

(C. Cæsar VI, et M. Agrippa III.) His consulibus Cæsar leges protulit, judices ordinavit, provincias disposuit, et ideo Augustus cognominatus est: cujus temporibus floruerunt Virgilius, Horatius, et Livius.

Alia sequuntur Testimonia de nostris auctoribus deprompta, et gallico sermone descripta. ED.

Extrait des réflexions sur l'histoire, par R. Rapin.

Tite-Live est le plus accompli de tous; car il a toutes les grandes qualités d'un historien, l'imagination belle, l'expression noble, le sens exact, l'éloquence admirable. Il ne se présente que de grandes idées à son esprit; il remplit l'imagination de ses lecteurs par ce qu'il dit : c'est par là qu'il va au cœur, qu'il remue l'ame : et c'est le plus grand génie pour l'histoire, et un des plus grands maîtres d'éloquence qui ait jamais été. Je ne comprends point ce que veut dire Asinius Pollio, quand il lui donne un méchant air, qui sent la province. Son grand talent est de faire sentir ce qu'il dit, en faisant entrer ceux qui le lisent dans ses sentiments, en leur inspirant ses craintes et ses espérances, en leur donnant toutes ses passions, par l'art qu'il a de remuer les ressorts les plus cachés des cœurs.

Extrait de la comparaison de Thucydide et de Tite-Live, par R. Rapin.

Après avoir examiné les avantages et les désavantages de ces deux historiens, leurs personnes, leur génie, leur dessein, leur histoire, leurs beautés, leurs défauts, on peut décider lequel des deux mérite la préférence. Mais comme ils se surmontent réciproquement l'un et l'autre en certains articles, pour tenir la balance juste, et pour faire toute la justice qu'on leur doit, voici, ce me semble, ce qu'il en faut penser, et ce qu'on en peut dire : ils sont tous deux également au-dessus de cette exacte et scrupuleuse délicatesse qui cherche avec trop de soin la parfaite régularité, parce qu'ils n'étaient nés que pour les grandes choses, et que l'élévation de leur génie ne leur permet-

tait pas toujours de s'abaisser aux petites; ils avaient presque dans un même degré de perfection un discernement admirable pour le choix de ce qu'ils avaient à dire, et pour le dire noblement; ils avaient un goût admirable pour le tour naturel de l'expression, qui est l'effet d'un jugement exquis; et ils savaient choisir les termes qui, faisant des expressions plus vives, sont les plus propres à exprimer. Tous deux également attentifs à éviter les mots éclatants pour s'attacher aux plus ordinaires et aux plus significatifs, ils ne laissent pas que d'user l'un et l'autre plus du figuré que du propre, ayant reconnu que l'un fait plus d'impression que l'autre: mais ils en usent tous deux avec une prudence égale; les images qu'ils donnent de leurs pensées étant toujours heureuses, parce qu'on y reconnaît toujours les traces de la nature. Ainsi, il y a eu peu d'auteurs d'un talent aussi accompli, en toute manière, que ces deux historiens : car tout est sagement et heureusement imaginé dans l'un et dans l'autre.

Ils ont tous deux un sublime toujours soutenu et toujours fondé en raison, que les autres historiens n'ont presque pas connu. L'un et l'autre va droit à la nature pour l'exprimer, comme à son but; leurs comparaisons sont justes, leurs figures aisées, leurs métaphores heureuses. Tite-Live a plus de richesse dans son expression, plus d'abondance, plus de variété, et plus de tous ces traits qui vont au cœur. Mais aussi Thucydide a des expressions plus fortes, des couleurs plus terribles, des traits plus vifs : et il semble qu'il fasse des impressions plus grandes sur les sentiments, qu'il donne plus d'action et plus de mouvement à ce qu'il dit; et que, par un sens plus resserré, et en moins de paroles, il donne plus à penser

à l'esprit, et qu'il fait plus rêver son lecteur. Mais Tite-Live ne laisse pas de plaire davantage, parce qu'il joint à la force et à la véhémence de l'expression toutes les douceurs et les graces dont l'art est capable : il est agréable et fleuri tant qu'il veut, sachant assaisonner toutes choses de certaines manières fines et délicates, et donner à tout ce qu'il dit ces tours qui plaisent, par la méthode qu'il a trouvée de joindre, à toute la dignité dont son discours est soutenu, toute la simplicité qui lui est nécessaire pour être naturel. Outre que Tite-Live a une plus grande abondance de matière, plus d'ordre et plus de variété dans les événements qu'il représente, il a encore je ne sais quoi de doux et d'insinuant dans ses transitions, qui le rend si aisé, qu'en le lisant on passe d'un sujet à l'autre sans presque sentir de mouvement; tant il sait bien ordonner ses matières et enfiler son discours! il marche même, et il s'arrête; il avance, et il prend haleine quand il faut et quand il lui plaît, sans qu'on s'en aperçoive. Le Grec est grand dans ses paroles, petit dans ses événements, qui sont d'ordinaire peu considérables; le Romain est grand en toutes choses; et il a l'art de démêler mieux les événements extraordinaires par le détail de leurs circonstances, en quoi il est singulier. Car il les arrange à propos, il les ramasse avec choix, en évitant toutefois les particularités superflues : et ce n'est presque que par-là qu'il est attachant; car rien n'intéresse tant un lecteur que ce choix de circonstances nécessaires, en les distinguant bien des inutiles.

Et non-seulement ses idées sont plus nobles; mais aussi les affaires qu'il traite et les aventures qu'il décrit sont plus importantes, les personnages même qu'il produit ont un caractère plus élevé : car, que

peut-on trouver dans Thucydide d'approchant à Annibal, aux Scipions, à Pompée, à César, et à tous ces grands noms dont l'histoire romaine est remplie? Ce sont même des vertus qui viennent se montrer dans les formes, que celles que propose Tite-Live, c'est-à-dire par des commencements et par des progrès; et rien n'est si attachant que cela dans l'histoire : ce qui n'est ni assez distinct, ni assez marqué dans Thucydide. Tite-Live a l'imagination plus riche, plus ornée, plus féconde; il a plus de feu et plus de vivacité dans l'expression : son projet est plus grand, l'ordonnance de son dessin plus magnifique. Ce ton de majesté qui lui est naturel, cette dignité de style dont il ne se défait presque jamais, cette élégance qu'il fait sentir dans les petits sujets, tout cet art admirable de la parole avec un choix exquis des termes, et toutes ses autres grandes qualités qui le distinguent si fort du commun, lui donnent un grand avantage sur Thucydide; lequel, par un air dur, sec et austère, ne va jamais à l'éclat et à l'ostentation. Au lieu que l'autre sait ménager tout cela pour s'en servir quand il faut, et pour en faire l'usage que demande son sujet, sans qu'il y paraisse de l'étude et de l'affectation. Et ces endroits favorables à l'éloquence, où l'on peut faire jouer les passions et tous ces ressorts secrets qui vont au cœur, sont bien plus fréquents dans Tite-Live, par les grands intérêts qu'il a entre les mains, et que lui fournit son histoire.

Il me paraît aussi que Tite-Live a plus de pureté, plus de construction, plus d'ordre, plus de régularité dans tout son discours : de quoi Thucydide se met peu en peine, affectant même en quelque façon de l'irrégularité dans ses expressions. A la vérité, il parle toujours mieux de la guerre, et sur-tout de la mer

et des expéditions navales, s'y étant plus exercé, et étant du métier. Mais il faut convenir que Tite-Live donne par-tout meilleure opinion des Romains que Thucydide des Grecs : il est vrai qu'ils ont en cela suivi la vérité de l'histoire : et l'on n'a rien à reprocher à l'historien grec, si les portraits qu'il copie n'ont pas toute la beauté que ceux du Romain; parce qu'il ne fait pas ses personnages, il les représente seulement. Il faut avouer aussi que le peuple d'Athènes était bien plus intraitable que le peuple romain, parce que son pouvoir n'était pas balancé par des tempéraments aussi recherchés que l'étaient ceux de la république romaine, et que ce qui n'était que fierté dans les Grecs, était une vraie vertu et une grandeur d'ame dans les Romains. C'est aussi ce qui donne un grand avantage à Tite-Live sur Thucydide pour le sujet de son histoire, qui non-seulement est plus heureux, mais encore plus grand et plus magnifique: car c'est l'empire du monde, c'est tout l'univers, que Tite-Live embrasse, et l'ouvrage sur lequel il travaille; au lieu que ce n'est qu'un pays fort petit qu'entreprend Thucydide. Mais aussi on peut dire qu'il a fait paraître plus d'art pour soutenir la petitesse de son sujet, et plus d'habileté pour rendre une matière sèche et stérile d'elle-même, riche et grande en quelque façon : et son mérite est d'avoir donné tant de prix à un sujet si peu favorable. Il est vrai que Tite-Live prend plaisir à développer peu à peu la grandeur de sa république, allant toujours au but qu'il se propose, qui est la gloire de sa patrie. Thucydide n'y pense presque pas; il va son chemin, sans s'en détourner.

L'entrée de Tite-Live a plus de proportion au reste de son histoire : mais quelque grand que soit son

dessein, la proposition qu'il en fait n'a rien de hautain. L'entrée de Thucydide, dont le sujet est une histoire particulière, est trop générale; elle aurait pu servir à une histoire universelle de toute la Grèce, pour en donner une parfaite connaissance.

Ce sont, après tout, l'un et l'autre de grands peintres, qui savent admirablement exprimer les passions par leurs caractères et par leurs couleurs naturelles. Tite-Live y est plus tendre et plus gracieux; Thucydide a je ne sais quoi de trop sobre et de trop sérieux en sa manière de peindre. Ils ont tous deux une morale saine, pure, honnête, exacte, de grands principes de vertu, d'admirables maximes du bien public, un goût noble, et une grande pratique des bienséances; ils sont aussi l'un et l'autre grands amateurs de la vérité, d'une probité incorruptible, d'une fidélité inviolable, et d'une sincérité à l'épreuve de tout.

On pourrait peut-être, pour pousser la comparaison aussi loin qu'elle peut aller, comparer la description que fait Thucydide, au commencement du livre huitième, de l'effet que causa à Athènes la nouvelle de la défaite entière de l'armée des Athéniens par ceux de Syracuse, à l'effet que fit à Rome la nouvelle de la bataille de Cannes. La peinture que fait Tite-Live de la consternation où se trouva le peuple romain après cette défaite, n'est pas tout-à-fait si circonstanciée que celle de Thucydide; mais il y a plus de grandes expressions: il paraît moins de fermeté dans le peuple d'Athènes que dans le peuple romain, qui est soutenu du sénat et des chefs de la république: et, tout bien considéré, le génie de l'historien latin paraît en cet endroit bien supérieur sur le génie de l'historien grec.

Après tout, il faut avouer aussi que Thucydide est

bien plus exact dans sa logique, et qu'il est plus élevé dans ses raisonnements; qu'il a même de plus grands principes, et des pensées plus nobles en certains endroits, que Tite-Live; qu'il fait de plus grandes impressions sur l'ame. Mais l'autre aussi est toujours plus agréable, et va plus au cœur; l'un donne plus de force à ses couleurs, l'autre leur donne plus de grace et plus de vivacité. Quels coups de pinceau! quelles expressions dans celui-là! quelle abondance et quelle variété dans celui-ci! Thucydide aime bien mieux être solide que poli; Tite-Live trouve le moyen d'être poli et solide, et de joindre toute l'élégance et la politesse des paroles à toute la solidité des choses. L'un est grand de son chef et par lui-même; l'autre est grand par son sujet et par la manière de le traiter: l'un n'a que de la vigueur et de la force; et l'autre a su mêler toute la force et toute la vigueur à tous les agréments dont un ouvrage pareil au sien était capable.

Enfin, pour conclure, Tite-Live a été incomparablement plus heureux dans le choix, dans le projet, dans l'exécution et dans le succès de son ouvrage, qui conduit le lecteur pas à pas, de commencements fort méprisables, par des événements extraordinaires et souvent merveilleux, à une fin glorieuse; qui représente le peuple romain parvenu d'une bassesse d'extraction honteuse à un comble de gloire où peut-être jamais aucun peuple n'est parvenu. Cette histoire développe tous les progrès de cette gloire par des obstacles et des oppositions qui la font encore mieux paraître; et elle expose cette grandeur naissante conduite à son élévation dernière par tous les progrès de la perfection. C'est aussi en quoi elle est admirable; car rien n'est plus propre à attacher l'esprit, que de représenter des commencements et des naissances, qui ont du

progrès, et un grand dessein accompli, et conduit à sa perfection par les formes : à quoi on ne trouve rien de semblable dans l'histoire de Thucydide. Cette guerre du Péloponèse, qui est le principal dessein, n'aboutit à rien qu'à affaiblir deux peuples qui se disputaient l'empire de la Grèce. La suite même de cette guerre n'a rien de lié et de suivi : elle est interrompue par un grand nombre d'incidents qui n'ont nul rapport à la fin; et cette fin n'est heureuse ni pour les uns ni pour les autres. Ainsi elle laisse l'esprit de ceux qui la lisent mal content, ou du moins peu satisfait de sa lecture, dont il ne lui reste dans l'idée que des combats et des harangues.

Mais, s'il est ainsi, la comparaison de ces deux auteurs n'est pas fort juste parmi toutes ces inégalités; et Thucydide est bien inférieur à Tite-Live : je n'en conviens pas encore tout-à-fait, si l'on les regarde tous deux par eux-mêmes et par leur propre fonds. J'ajoute même que peut-être Thucydide aurait surpassé Tite-Live, s'il eût été aussi heureux pour le choix du dessein; car il ne lui cède en rien pour la solidité naturelle du bon sens, et pour cette exactitude, ou plutôt cette sévérité de raison qui l'accompagne en tout ce qu'il dit. Je doute même que Tite-Live raisonne toujours aussi juste que Thucydide. Il est vrai qu'il y a toujours bien de la dignité dans sa narration; mais je ne sais s'il est aussi simple que le demande le caractère de sincérité d'un historien parfait.

Ainsi, pour décider lequel des deux l'emporte bien précisément, il faudrait en revenir à la décision du caractère essentiel de l'historien, et déterminer s'il suffit qu'il soit véritable, sans se soucier du reste; et si c'est assez qu'il fasse connaître le vrai, sans le faire sentir, en le rendant agréable par la manière qu'il y a

de le dire et de l'exposer : car il ne faut qu'un discours tout simple pour faire connaître la vérité; mais il faut de la pureté de style, de la noblesse d'expression, de la grandeur des sentiments, et bien de la variété dans la narration, pour faire sentir la vérité, et y affectionner le lecteur auquel on la présente. Il faut savoir si la vérité n'est pas capable de se faire aimer par sa propre candeur et par sa simplicité toute nue, sans qu'elle ait besoin de couleur et d'artifice; et si ce n'est pas ôter à l'histoire les ornements qui lui sont naturels, et qui lui appartiennent, que de lui en donner d'étrangers, par ceux dont on la pare. Car, s'il est ainsi, Thucydide, qui est plus simple que Tite-Live, lui est préférable. Et, au contraire, s'il faut rendre la vérité agréable en lui donnant des graces qui puissent la faire aimer, Tite-Live l'emporte. Voilà de quoi exercer les esprits curieux : et je m'en rapporte à leur jugement, n'étant pas assez hardi pour en décider moi-même.

HISTOIRE ANCIENNE, JUGEMENT DES HSTORIENS LATINS, TOME 13, PAGE 248, PAR ROLLIN.

Plus on a d'empressement de connaître un auteur célèbre par ses écrits, plus on a de regret de n'en savoir presque que le nom. Tite-Live est du nombre de ces écrivains qui ont rendu leur nom immortel, mais dont la vie et les actions sont peu connues. Il naquit à Padoue, sous le consulat de Pison et de Gabinius, cinquante-huit ans avant l'ère chrétienne. Il eut un fils, auquel il écrivit une lettre sur l'éducation et les études de la jeunesse, dont Quintilien fait mention en plus d'un endroit, et dont la perte doit être bien regrettée. C'est dans cette lettre, ou plutôt dans ce petit traité, qu'au sujet des auteurs dont on doit conseiller la lec-

ture aux jeunes gens, il dit qu'ils doivent lire Démosthène et Cicéron; puis ceux qui ressembleront davantage à ces deux excellents orateurs: *Legendos Demosthenem atque Ciceronem, tum ita ut quisque esset Demostheni et Ciceroni simillimus.* Il parle, dans la même lettre, d'un maître de rhétorique qui était mécontent des compositions de ses disciples, lorsqu'elles étaient fort claires et fort intelligibles, et les leur faisait retoucher pour y jeter de l'obscurité. Et quand ils les rapportaient en cet état: *Voilà qui est bien mieux maintenant*, disait-il; *je n'y entends rien moi-même*. Croirait-on un pareil travers d'esprit possible? Tite-Live avait aussi composé quelques ouvrages philosophiques et des dialogues mêlés de philosophie.

Mais son grand ouvrage était l'histoire romaine, contenue en cent quarante ou cent quarante-deux livres, depuis la fondation de Rome jusqu'à la mort et à la sépulture de Drusus, qui tombe en l'an de Rome 743, et qui renfermait par conséquent ce nombre d'années. On trouve, par quelques époques de son histoire, qu'il employa à la composer tout le temps qui s'écoula depuis la bataille d'Actium jusqu'à la mort de Drusus, c'est-à-dire environ vingt et un ans. Mais il en produisait en public de temps en temps quelque partie; et c'est ce qui lui fit une si grande réputation à Rome, et qui lui attira du fond de l'Espagne l'honorable visite d'un étranger, qui entreprit un si long voyage uniquement pour le voir. La capitale du monde avait de quoi occuper et satisfaire les yeux d'un curieux par la magnificence de ses édifices, et par la multitude de ses tableaux, de ses statues, et de ses anciens monuments. Celui-ci ne trouva rien de plus rare ni de plus précieux dans Rome que Tite-Live. Après avoir joui à son aise de sa conversation, et

s'être agréablement nourri de la lecture de son Histoire, il retourna joyeux et content dans son pays. C'est connaître ce que valent les hommes.

On ne sait rien de plus de ce qui regarde personnellement Tite-Live. Il passa une grande partie de sa vie à Rome, estimé et honoré des grands et des savants comme il le méritait. Il mourut dans sa patrie à l'âge de soixante-seize ans, la quatrième année de l'empire de Tibère. Les Padouans ont honoré sa mémoire dans tous les tems, et ils prétendent conserver encore actuellement chez eux quelques restes de son corps, et avoir fait présent à Alphonse V, roi d'Arragon, de l'un de ses bras, l'an 1451 ; du moins l'inscription le porte ainsi.

Il serait bien plus à souhaiter qu'on eût pu conserver son histoire. Il ne nous en reste que trente-cinq livres, dont quelques-uns même ne sont pas entiers : ce n'est pas la quatrième partie de l'ouvrage. Quelle perte! Les savants se sont flattés de temps en temps de quelques lueurs d'espérance de recouvrer le reste, fondés uniquement, à ce qui paraît, sur le grand desir qu'on en avait.

..

Examinons maintenant l'ouvrage en lui-même. Il y règne, dans toutes les parties, une éloquence parfaite, et parfaite en tout genre. Soit récits, soit descriptions, soit harangues, le style, quoique varié à l'infini, se soutient toujours également : simple sans bassesse, élégant et orné sans affectation, grand et sublime sans enflure : étendu ou serré, plein de douceur ou de force, selon l'exigence des matières; mais toujours clair et intelligible, ce qui n'est pas une petite louange dans une histoire.

Pollion, d'un goût raffiné et difficile, prétendait

découvrir dans le style de Tite-Live de la *Patavinité;* c'est-à-dire apparemment quelques termes ou quelques tours qui sentaient la province. Il se peut faire qu'un homme né et élevé à Padoue, eût conservé, s'il est permis de parler ainsi, un goût de terroir, et qu'il n'eût pas toute cette finesse, cette délicatesse de l'*urbanité* romaine, qui ne se communiquait pas à des étrangers aussi facilement que le droit de bourgeoisie. Mais c'est ce que nous ne pouvons pas apercevoir, ni sentir.

Ce reproche de Patavinité n'a pas empêché Quintilien d'égaler Tite-Live à Hérodote, ce qui est un grand éloge. Il fait remarquer le style doux et coulant de ses narrations, et la souveraine éloquence de ses harangues, où le caractère des personnes qu'on y fait parler est gardé avec toute la justesse possible, et où les passions, sur-tout celles qui sont douces et tendres, sont traitées avec un art merveilleux. Cependant tout ce qu'a pu faire Tite-Live, a été d'atteindre, par des qualités toutes différentes, à l'immortelle réputation que Salluste s'est acquise par sa briéveté inimitable: car on a dit avec raison que ces deux historiens sont plutôt égaux que semblables: *pares magis quam similes*.

Ce n'est pas seulement par son éloquence, ou par la beauté et les agréments de sa narration, que Tite-Live a mérité la réputation dont il jouit depuis tant de siècles. Il ne s'est pas rendu moins recommandable par sa fidélité, vertu si nécessaire et si désirée dans un historien. Ni la crainte de déplaire aux puissances de son temps, ni l'envie de leur faire la cour, ne l'ont empêché de dire la vérité. Il parlait dans son histoire avec éloge des plus grands ennemis de la maison des Césars, comme de Pompée, de Brutus, de Cassius, et

d'autres, sans qu'Auguste s'en soit trouvé offensé : de sorte qu'on ne sait ce qu'on doit le plus admirer, ou la rare modération du prince, ou la généreuse liberté de l'historien. Dans les trente-cinq livres qui nous restent de Tite-Live, il ne parle d'Auguste qu'en deux endroits seulement, et il en parle avec une retenue et une sobriété de louange qui fait honte à ces écrivains flatteurs et intéressés qui prodiguent sans discernement et sans mesure aux places et aux dignités un encens qui n'est dû qu'au mérite et à la vertu.

Si l'on peut reprocher quelque défaut à Tite-Live, c'est le trop grand amour de sa patrie : écueil dont il n'a pas eu toujours assez de soin de se garantir. Perpétuel admirateur de la grandeur des Romains, non-seulement il exagère leurs exploits, leurs succès, et leurs vertus; mais il dissimule ou il diminue leurs vices, et les fautes où ils sont tombés.

Sénèque le père impute à Tite-Live d'avoir fait paraître une basse jalousie contre Salluste, en l'accusant d'avoir dérobé à Thucydide une sentence, et de l'avoir défigurée en la traduisant mal. Quelle apparence que Tite-Live, qui copiait des livres entiers de Polybe, fît un crime à Salluste d'avoir copié une sentence, c'est-à-dire une ligne? D'ailleurs, elle est parfaitement bien rendue. Δειναὶ γὰρ αἱ εὐπραξίαι συγκρύψαι καὶ συσκιάσαι τὰ ἑκάστων ἁμαρτήματα. *Res secundæ mire sunt vitiis obtentui.* Comment accommoder cette accusation avec ce que dit le même Sénèque dans un autre endroit, que Tite-Live jugeait avec équité et candeur les ouvrages des beaux esprits? *Ut est natura candidissimus omnium ingeniorum æstimator T. Livius.* Je crois qu'on s'en peut tenir à ce dernier témoignage.

Il y a un autre grief contre lui, bien plus grave et plus important. On le taxe d'ingratitude, et de mau-

vaise foi, pour n'avoir pas nommé Polybe, ou pour l'avoir fait avec trop d'indifférence, dans des endroits où il le copiait presque mot à mot. Je serais fâché qu'on pût lui faire ce reproche avec fondement; car il touche aux qualités du cœur, dont l'honnête homme doit être jaloux. Mais ne pourrait-on pas croire qu'en d'autres endroits des on histoire, qui ne sont pas parvenus jusqu'à nous, il a parlé de Polybe avec éloge, qu'il lui a rendu toute la justice qui lui était due, qu'il a averti par avance qu'il se faisait une gloire et un devoir de le copier mot à mot en plusieurs endroits, et qu'il le ferait même souvent sans le citer, pour ne point toujours répéter la même chose? Je parle ici un peu pour mon intérêt; car j'ai besoin, sur cet article, qu'on use d'indulgence à mon égard.

Ces espèces de taches qu'on remarque dans Tite-Live, n'ont cependant point fait de tort à sa gloire. La postérité n'en a pas moins admiré son ouvrage, non-seulement comme un chef-d'œuvre d'éloquence, mais comme une histoire où tout inspire l'amour de la justice et de la vertu; où l'on trouve, avec le récit des faits, les plus saines maximes pour la conduite de la vie; où brille par-tout un attachement et un respect singulier pour la religion établie à Rome lorsqu'il écrivait (malheureusement pour lui elle était fausse, mais il n'en connaissait point d'autre); enfin où l'on voit une généreuse hardiesse et un pieux zèle à condamner avec force les sentiments impies des incrédules de son siècle. *Nondum hæc*, dit-il dans un endroit, *quæ nunc tenet sæculum, negligentia deum venerat : nec interpretando sibi quisque jusjurandum et leges aptas faciebat, sed suos potius mores ad ea accommodabat.* « Ce mépris des dieux, si commun « dans le siècle où nous vivons, n'était point encore

« connu. Le serment et la loi étaient des règles in-
« flexibles auxquelles on conformait sa conduite ; et
« l'on ignorait l'art de les accommoder à ses inclina-
« tions par des interprétations frauduleuses. »

C'est par tout ce que je viens de dire, qu'on est en droit de justifier Tite-Live sur la prétendue superstition avec laquelle il affecte de raconter dans son histoire tant de miracles et de prodiges aussi ridicules qu'incroyables. La bonne foi demandait qu'il ne supprimât pas des choses qu'on disait être arrivées avant lui, qu'il trouvait dans ses mémoires et dans les annales, et qui faisaient partie de la religion reçue alors communément, quoique peut-être il ne les crût pas. Et il s'en explique lui-même assez souvent et assez clairement, attribuant la plupart des prétendus prodiges qu'on faisait tant valoir, à une ignorante et crédule superstition.

Grandeur et décadence des Romains, chap. v, par Montesquieu.

Je m'imagine qu'Annibal disait très-peu de bons mots, et qu'il en disait encore moins en faveur de Fabius et de Marcellus contre lui-même. J'ai du regret de voir Tite-Live jeter ses fleurs sur ces énormes colosses de l'antiquité : je voudrais qu'il eût fait comme Homère, qui néglige de les parer, et qui sait si bien les faire mouvoir. Encore faudrait-il que les discours qu'on fait tenir à Annibal fussent sensés. Que si, en apprenant la mort de son frère, il avoua qu'il en prévoyait la ruine de Carthage, je ne sache rien de plus propre à désespérer des peuples qui s'étaient donnés à lui, et à décourager une armée qui attendait de si grandes récompenses après la guerre.

COURS DE LITTÉRATURE, ANCIENS, LIV III, CH. I, SECT. I, PAR LA HARPE.

Quintilien compare Tite-Live à Hérodote, et Salluste à Thucydide. Je serais tenté de croire que l'admiration des Romains pour la littérature grecque, qui avait servi de modèle à la leur, et ce vieux respect que l'on conserve pour ses maîtres, mettaient un peu de préjugé dans cet avis de Quintilien, d'ailleurs si judicieux et si éclairé. Quant à nous autres modernes, qui avons une égale obligation aux Grecs et aux Latins, il me semble que nous préférerions Tite-Live à Hérodote, et Salluste à Thucydide, par la raison que les deux historiens latins sont bien plus grands coloristes et meilleurs orateurs que les deux historiens grecs. Les couleurs de Tite-Live sont plus douces; celles de Salluste sont plus fortes. L'un se fait admirer par sa facilité brillante, l'autre par sa rapidité énergique. Le goût de Tite-Live est si parfait, que Quintilien le cite à côté de Cicéron, en indiquant ces deux auteurs comme ceux qu'il faut mettre de préférence entre les mains des jeunes gens. « Sa narration, dit-il, est singulièrement agréable et de la « clarté la plus pure. Ses harangues sont d'une élo« quence au-dessus de toute expression. Tout y est « parfaitement adapté aux personnes et aux circon« stances. Il excelle sur-tout à exprimer les sentiments « doux et touchants, et nul historien n'est plus pa« thétique. »

Cet éloge est juste dans tous les points; et l'on peut ajouter que le génie de Tite-Live, sans jamais laisser voir le travail ni l'effort, paraît s'élever naturellement jusqu'à la grandeur romaine. Il n'est jamais au-dessus ni au-dessous de ce qu'il raconte. Ses harangues, que

les anciens admiraient et que les modernes lui ont reprochées, sont si belles, que leur censeur le plus sévère regretterait sans doute qu'elles n'existassent pas ; et je prouverai tout-à-l'heure que ce n'était pas des beautés hors de place, et qu'on ne peut pas lui appliquer le bon mot si connu de Plutarque, *Tu as tenu hors de propos un très-beau propos.*

Sa réputation s'étendit fort loin, même de son vivant, s'il est vrai, comme on le dit, qu'un habitant de Cadix, qui dans ce temps était pour les Romains une extrémité du monde, partit de son pays pour voir Tite-Live, et s'en retourna aussitôt après l'avoir vu. Saint Jérôme, dans une lettre qu'il écrit à Paulin, dit très-heureusement à ce sujet : « C'était sans doute « une chose bien extraordinaire, qu'un étranger en- « trant dans une ville telle que Rome, y cherchât « autre chose que Rome même. »

On sait que dans son ouvrage, composé de cent quarante livres, il avait embrassé toute l'étendue de l'histoire romaine, depuis la fondation de Rome jusqu'à la mort de Drusus, petit-fils d'Auguste. Il ne nous en reste que trente-cinq livres, et le temps n'a pas épargné davantage Tacite et Salluste. Ces pertes, si déplorables pour ceux dont les lettres font le bonheur, ne seront probablement jamais réparées.

Il fut très-aimé d'Auguste ; ce qui ne l'empêcha pas de donner dans ses écrits les plus grandes louanges au parti républicain, à Brutus, à Cassius, et particulièrement à Pompée, au point qu'Auguste l'appelait le Pompéien. Sous Tibère, l'historien Cremutius Cordus fut accusé, devant le sénat, du crime de lèse-majesté, pour avoir appelé Brutus le dernier des Romains, et fut obligé de se donner la mort. On peut juger

par ce seul trait, quels progrès d'un règne à l'autre avait fait la servitude.

L'abbé Desfontaines a reproché à Tite-Live de s'être laissé trop éblouir par la grandeur de Rome, et d'avoir parlé de cette ville naissante comme de la capitale du monde; je ne crois pas ce reproche fondé. Rome n'eut jamais plus de véritable grandeur que dans ses premiers siècles, qui furent ceux de la vertu, du courage et du patriotisme; et ce n'est pas quand son empire fut le plus étendu, qu'elle eut plus de gloire réelle. C'est en effet lorsqu'elle combattait pour ses foyers contre Pyrrhus et contre Carthage, que le peuple romain se montra le premier peuple de l'Univers; et ce grand caractère qui annonçait ce qu'il devint dans la suite, c'est-à-dire le dominateur des nations, devait se retrouver sous la plume de Tite-Live.

On l'accuse de faiblesse et de superstition, parce qu'il rapporte très-sérieusement une foule de prodiges. Je ne sais s'il faut en conclure qu'il les croyait. Le plus souvent il ne les donne que pour des traditions reçues, et il ne pouvait se dispenser d'en parler. Ces prodiges étaient une partie essentielle de l'histoire, dans un pays où tout était présage et auspice, où l'on ne faisait pas une démarche importante sans observer l'heure du jour et l'état du ciel. Je crois bien que du temps d'Auguste, et même avant lui, on commençait à être moins superstitieux; mais le peuple l'était toujours, et la politique savait et devait tirer parti de ce puissant ressort de la croyance générale, dont les effets sont généralement bons dans tout gouvernement, même quand la croyance est erronée. Il n'y a que l'irrégilion qui soit essentiellement ennemie de tout ordre social et moral. Aussi de tout temps le

sénat avait plié la religion et les auspices aux intérêts publics. Les livres des sibylles, que l'on ouvrait de temps en temps, étaient évidemment comme les centuries de Nostradamus, où l'on trouve tout ce que l'on veut : mais on se moque de Nostradamus, et l'on révérait les sibylles. Ces notions suffisent pour nous persuader que Tite-Live et les autres historiens se croyaient obligés de ne rien témoigner de ce qu'ils pensaient de ces prodiges, et se souciaient fort peu de détromper personne. Ce n'est pas pourtant que je voulusse assurer que Tite-Live n'eût sur ce point aucune crédulité : je dis simplement que ce qu'il a écrit ne peut pas être regardé comme une preuve de ce qu'il pensait. Il est très-possible qu'avec un beau génie on croie à la fatalité et à la divination. On soupçonnerait volontiers, en lisant Tacite, qu'il croyait à l'une et à l'autre.

ANNALES LITTÉRAIRES, TOME III, PAG. 501, 502, PAR M. DUSSAULT.

Je trouve dans Salluste, quoique ses compositions historiques soient très-courtes, des observations très-développées, des espèces de dissertations, que l'historien se plaît à jeter au milieu de ses récits. Mais, dira-t-on, Salluste s'est écarté en cela des traces de Thucydide, de cet historien si grave et si sévère, qui passe pour avoir été son modèle; et il n'a pas été suivi par Tite-Live, qui déroule, avec tant de richesse et de majesté, le tableau des faits sans en interrompre le tissu par aucune considération prolongée : il est vrai que ni Thucydide ni Tite-Live ne suspendent, comme Salluste, leurs narrations pour disserter, etc.

La méthode de Tite-Live est, à cet égard, celle de Thucydide : c'est aussi dans les discours, qu'il sème

avec tant d'abondance et tant de luxe, parmi ses récits; c'est dans ses nombreuses harangues, qu'il place toutes les réflexions propres à répandre du jour sur les faits et sur leurs rapports, sans s'interdire pourtant de raisonner quelquefois assez longuement en son propre nom : tout le monde connaît le beau morceau où, quittant le ton de l'historien et prenant celui du politique et du philosophe, il examine la question de savoir ce qui serait arrivé, si Alexandre, au lieu d'attaquer les Perses, était venu attaquer les Romains: or, toutes ces harangues, que se sont permises les historiens anciens, ne peuvent-elles pas être considérées, à la forme près, comme de véritables digressions raisonnées, comme des développements d'observations qu'ils n'ont pas craint de répandre dans leurs histoires, qu'ils en ont même regardées comme des parties essentielles, et qui en forment à la fois les points les plus remarquables et les plus beaux ornements? ce sont comme autant de centres rayonnants, d'où le génie lumineux de ces grands écrivains lance des traits de clarté jusque dans les profondeurs de la morale et de la politique.

T. LIVII PATAVINI
HISTORIARUM
AB URBE CONDITA
PRÆFATIO [1].

FACTURUSNE [2] operæ pretium sim, si a primordio Urbis res populi romani perscripserim, nec satis scio, nec, si sciam, dicere ausim; quippe qui, quum veterem, tum vulgatam esse rem, videam, dum novi semper scriptores, aut in rebus certius aliquid allaturos se, aut scribendi arte rudem vetustatem superaturos, credunt. Utcumque erit, juvabit tamen

PRÆFATIO. 1. Præclare et cum summa urbanitate ac modestia consilium suum exponit Livius.

2. *Facturusne operæ pretium sim*, rem et opus utile (ut XXV, 19, 30), *si a primordio Urbis populi romani res* gestas *perscripserim*, descripserim, vel potius perpetuam, continuam earum historiam scripserim (vid. ad XXXII, 23, n. 1): *nec satis scio, nec, si sciam, dicere ausim; quippe qui videam, quum veterem, tum vulgatam esse rem* hanc, scil. hoc dicere, quum videam, multos historicos et olim et nunc dixisse atque putasse, se operæ pretium facturos esse, *dum novi semper scriptores... credunt*. Id Livius dicere non audet, ne vel superiores scriptores in contemptum adduxisse, vel inutilem ipse laborem suscepisse videri possit: nam si dixisset, se facturum operæ pretium, in suspicionem venisset arrogantiæ; si contrarium, ab eo quæri potuisset, cur itaque scribendi cepisset consilium. Itaque judicium de utilitate laboris suscepit, et de ratione, qua eum perfecerit, permittit lectoribus, nec ipse id facit, ut *novi scriptores* solent. *Rem veterem et vulgatam* quidam referunt ad *res populi romani*, et Stroth. ad τὸ *perscribere res populi romani*. Neutra ratio verbis seqq. convenit. Cæterum ab integro fere hexametro initium factum, sed casu potius quam studio, ut in Tac. Ann. et Sallust. 6 Jug. Multa hexametri exempla ex Livio, Tacito et aliis collegit Fabr. Bibl

rerum[3] gestarum memoriæ principis terrarum populi pro virili parte et me ipsum consuluisse; et, si in tanta scriptorum turba[4] mea fama in obscuro sit, nobilitate ac magnitudine eorum, meo qui[5] nomini officient, me consoler. Res[6] est præterea et immensi

lat. II, 21. Cf. ad Tac. Annal. I, 1; Drak. ad h. l.; Cic. Or. 56; Quintil. Inst. Or. IX, 4.

3. *Rerum gestarum principis terrarum populi*, ingratus genitivorum concursus, ut XXXI, 12, n. 4 et al. Vid. Drak. ad XXV, 15.—*Pro virili parte*, non pro viribus, sed pro mea parte, quantum ad me pertinet. Nam *virilis pars*, s. *portio* est hæreditatis et deinde cujuscumque rei vel officii pluribus communis, sive boni ac læti, sive mali, molesti et tristis, pars ea, quæ æqualiter cuivis ex illis debetur aut convenit. Cf. VI, 11, n. 3; X, 8, n. 3. Baueri nota est : Vix est, quin h. l. parum latine, contra usum certe optimorum scriptorum, hanc loquendi formam usurpatam concedas : nam quum alias significet *quantum ego facere debeo, quantum mihi commissum est*, h. l. non potest non significare *quantum facere potuero*. At in Indice hæc dicit : « *Pro virili parte* videatur esse, ex vulgari abusu, *pro viribus;* sed non est : opponitur scriptoribus *aliis*, semper *notis*, quorum unusquisque pro se (*für sein theil*, gall. *pour sa part*), quasi in collectam, conferat, non quod *possit* utique, sed quod *destinaverit*. Nil ergo aliud est, nisi, et ego, ut *unus* nimirum et ipse illius numeri, aliquid contulero. » Cf. ejus not. ad Sanct. Min. t. II, pag. 157. Idem monet, pron. *me* ante seq. *ipsum* (quod delevit Stroth. quia in optimis MSS non legitur et facile suppleri potest) eleganter quidem abesse, sed, quum reliquis scriptoribus opponatur, vix abesse posse.—*Me* abest a nostro codice Regio; et nos hoc non reposuerimus : notum enim illud Virgilii,

Ille meas errare boves, ut cernis, et ipsum
Ludere quæ vellem.

Sic et Justinus XIV, 4, *Aut si ipsos pudet roganti vim adhibere, ferrum huc date.* Ed.

4. *In tanta scriptorum turba*, de qua vid. Fabricii Bibl. lat. IV, 2, et comment. mea de Silio, p. 31 sq. Laudantur ab ipso Livio passim Q. Fabius Pictor, Valerius Antias, L. Piso, Q. Ælius Tubero, C. Licinius Macer, Cœlius, Polybius et alii; v. Ind.

5. *Meo qui nomini officient*, meam famam obscurabunt. Cf. ad IV, 31, n. 5. Quidam malunt *lumini*, quia putant, non probant, proprie dici *luminibus officere* pro, ædificando prospectum lucemque adimere. « Neque *lumini officere* dicunt jurisconsulti, sed *luminibus;* neque ista loquendi forma apud ullum scriptorem metaphorice, quod sciam, occurrit. Tenuior quoque ac demissior, quam pro Livii oratione, videtur. Neque opus, a *luminibus* verbum *officiendi* explicare : a segete commodius h. l. ducatur. » Bauer. Coll. Virg. Georg. I, 69.

6. *Res est præterea... repetatur :* in

operis, ut quæ supra septingentesimum annum repetatur; et quæ, ab exiguis profecta initiis, eo creverit, ut jam magnitudine[7] laboret sua : et legentium plerisque, haud dubito, quin primæ origines proximaque originibus minus præbitura voluptatis sint, festinantibus ad hæc nova, quibus jam pridem prævalentis populi vires se ipsæ conficiunt[8]. Ego contra hoc quoque laboris præmium petam, ut me a conspectu malorum, quæ nostra tot per annos vidit ætas, tantisper, certe dum prisca illa tota mente repeto, avertam, omnis[9] expers curæ, quæ scribentis

his verbis *res* est historia reipublicæ romanæ; sed ad alterum *quæ* relata vox rempublicam romanam significat. Conf. ad III, 40, n. 1. — *Et immensi.* Connexa procul dubio sunt duo, quæ proxime sequuntur, orationis membra, *ut quæ supra... et quæ ab exiguis...* quum utrumque rationem afferat cur res sit immensi operis: itaque vel delenda est vocula *et* ante *immensi,* quam quidem habet noster Regius, sed ignorat unus a Creverio citatus; vel dicendum est ei respondere *et legentium plerisque,* prorsus quasi scripsisset Livius, *præterea et res est immensi operis... et legentium plerisque.* Non raro apud Nostrum particulæ illæ *et et, quum tum,* ita collocatæ reperiuntur, ut, licet quoad sensum sibi respondeant, quoad structuram tamen verborum ex adverso sese non respiciant: sic infra, c. 25, *Feroces et suopte ingenio, et pleni adhortantium vocibus;* et VI, 23, *Ferox quum ætate et ingenio, tum multitudinis... spe inflatus.* Ed. — *Supra DCC annum:* nam Livius obiit anno U. 770 in patria sua; magnam ætatis partem Romæ egerat.

7. *Res... jam magnitudine laboret sua,* ut *magnitudo quæ vix sustinetur* VII, 29, n. 2. *Laborare* dicuntur res, quæ inclinantur pondere, et oneri ægre obnituntur vel succumbunt, illud vix ferre possunt. Cf. ad III, 31, n. 1, et intpp. Horat. Od. I, 9, 3, et Ovid. Met. II, 296.

8. *Ad hæc nova* tempora, *quibus jam pridem prævalentis populi vires se ipsæ conficiunt,* tum luxu, ut *Frangitur ipsa suis Roma superba bonis* ap. Propert. III, 11, 60, tum bellis civilibus, quibus *In sua victricem convertit viscera dextram,* Lucan. I, 3. Conf. inpr. inf. XXX, 44, med. et Horat. Ep. 16, 1 sq.

9. *Omnis expers curæ,* tam metus, ne quisquam offendatur, quam curæ et sollicitudinis, qua scriptorem civemque patriæ amantem angit ejusque animum conturbat *conspectus malorum, quæ ipsius tot per annos vidit ætas,* inpr. bellorum civilium et vi-

animum, etsi non flectere a vero, sollicitum tamen efficere possit. Quæ ante conditam[10] condendamve Urbem, poeticis magis decora fabulis[11], quam incorruptis rerum gestarum monimentis traduntur, ea nec affirmare, nec refellere, in animo est. Datur hæc

tiorum, in illis vigentium. — *Flectere a vero*, ut vere gesta paulum immutet, leniat, quædam consilia reticeat aut excuset, causas intimas dissimulet, aut alias subjiciat : qualia in Augusti factis plurima Livium manebant et circumstabant; Bauer. Cf. ad Tac. Ann. I, 1, 9 et 10.

10. *Ante conditam condendamve Urbem*, antequam Urbs condi cœpta, ejusve condendæ consilium a Romulo captum esset. *Condenda Urbs* intell. de tempore ante originem Urbis, ut *principia condendi hujus operis*, I, 55, n. 10, de iis, quæ antecedunt ædificationem; Ern. Nota Baueri est : « Prius de tempore ante originem Urbis, alterum de tempore, dum conderetur, priusquam confieret, explicat P. Nannius Misc. V, 2. Contra mihi videtur : nam certe, si, quod *condendum* est, prius est eo, quod *conditum* sit, necessario tempora *ante condendam Urbem* debent esse illa, quæ fuerint prius, quam *de condenda Urbe* quisquam cogitaret, i. e. tempora, quæ Trojam captam et Lavinium conditum sequuta sint; *ante conditam* autem, quum jam esset condenda, quum jam ædificandæ ejus consilium Romulus et Remus cepissent, sed eam nondum exstruxissent. Nam quod provocat ad verba Virg. *volvenda dies*, i. e. quæ volvitur, et Cic. Off. I, 8, *de inferenda injuria*, i. e. quomodo inferatur; id ab h. l. alienum est, quum *condita Urbs* a *condenda* distinguatur, et aliquid certe maturius ac perfectius, quam *condenda*, significet. »

11. *Poeticis fabulis*, etc. quas tamen *fabulas* (μύθους, narrationes a majoribus acceptas) Livius minus subtili judicio ad veritatem exegit, quam Dionys. Hal., acutus pragmaticusque scriptor, inpr. vero Heyn. (in Disqu. II Virg. Æneidi præfixa et in Excurs. ad Æn. VII) et Beck in d. *Abhandl. über die Quellen der ältesten Röm. Gesch. in Ferguson's Gesch. d. Röm. Republik, Th.* 1. *(Traité sur les sources de l'histoire des premiers temps de Rome, dans l'hist. de la Rép. rom., par Ferguson,* 1re *part.)* — « Vocabulo *decora* non est, quod in altero, *incorruptis monimentis*, respondeat, nec bis intelligi potest; alteri non conveniret : itaque pro adv. *decore* (sc. traduntur) positum videtur; et *monimentis* accipere placeat tertio casu, ut *decora* sint apta, convenientia. » Bauer. Ita vox *decora* convenit etiam *fabulis*. Malim tamen *decora* exponere decorata, ornata, et ad solas referre *fabulas*. Tum *monimentis* dictum est casu sexto. — *Ea nec affirmare* pro certo (ut I, 3 pr.), probare, defendere, *nec refellere*, etc. Cf. ad V, 21,

venia antiquitati, ut, miscendo humana divinis, primordia urbium augustiora faciat. Et, si cui populo licere oportet consecrare origines suas, et ad deos referre auctores, ea belli gloria est populo romano, ut, quum suum conditorisque sui parentem Martem potissimum ferat, tam et hoc gentes humanæ patiantur æquo animo, quam imperium patiuntur. Sed hæc et his similia, utcumque animadversa [12] aut existimata erunt, haud in magno equidem ponam discrimine. Ad illa mihi pro se quisque acriter intendat animum, quæ vita, qui mores fuerint; per quos viros, quibusque artibus, domi militiæque, et partum et auctum imperium sit. Labente deinde paulatim di-

n. 8.—*Miscendo humana divinis*, proprie *humanis divina*, i. e. inter narrationes eorum, quæ homines gesserint, miscere et inserere miracula ope deorum patrata. *Et, si cui populo licere oportet consecrare origines suas, ea belli gloria est populo romano*, hoc est, certe populo romano licere oportet, cui, vel nam illi ea belli gloria est, ut Martem sui auctoris patrem ferre possit: quod recte ab iis et merito fieri, omnes gentes confitentur eo, quod imperium populi romani patiuntur, fortesque adeo Romanos ac Martis filios esse non concedunt tantum, sed et sentiunt; Bauer. Idem monet, multiplicem in h. l. et argutam brevitatem esse, similem Cicer. pro Mur. c. 7, *sin autem sunt amplæ et honestæ familiæ plebeiæ; et pater hujus et avus prætores fuerunt*, i. e. si tales omnino sunt, etiam Murenæ familia, ut ut plebeia, est ampla et honesta; quippe *et pater ejus*, etc.—*Consecrare origines et*, hoc est, *ad deos referre auctores*; v. ad II, 42, n. 7.

12. *Utcumque animadversa aut existimata erunt*, v. ad IV, 15, n. 1. *Animadvertere* est observare, attendere, ratione et contemplatione dignari; *existimare* vero, credere vel non credere, judicare, statuere, vera falsane sint; et *haud in magno equidem ponam discrimine* dictum pro, nil curabo, perinde habebo, mea nihil (non multum) interfuerit, mihi perinde fuerit, quid de iis censuerint lectores; Bauer.—*Ad illa* vero, potius *pro se quisque acriter mihi intendat animum*, sed hæc multo mihi graviora videntur, *quæ vita*, etc. Sic *mihi, tibi, nobis, vobis* in omnibus fere linguis abundant, et orationi inseruntur, ut plus ei vitæ vigorisque concilient. Cf. ad II, 29, n. 8; XXIV, 38, n. 3; XL, 8, n. 1, et ad Sil. I, 46.

sciplina, velut desidentes[13] primo mores sequatur animo; deinde ut magis magisque lapsi sint; tum ire cœperint præcipites; donec ad hæc tempora, quibus nec vitia nostra, nec remedia pati possumus, perventum est. Hoc illud[14] est præcipue in cognitione rerum salubre ac frugiferum, omnis te exempli documenta in illustri posita monimento intueri. Inde

13. *Desidere... magis magisque labi* et *ire præceps*, dictiones gradibus differentes et propriæ de labe terræ, vel ædibus collabentibus, quæ primum *desidunt* seu *subsidunt*, labant (*sinken*, gall. *s'affaisser*), tum *magis magisque labuntur*, jam ruinam minantur, et tandem *præcipites eunt*, sc. dantur ad terram, prolabuntur, corruunt. Hinc et XXIV, 7 pr. *omnia præcipitia ad exitium;* I, 40, *regnum præceps ad servitia*, servos, *cadere (aufs tiefste herabsinken*, gall. *s'abaisser);* XXVII, 27, *in præceps dare rempublicam*, h. e. in imminens periculum, ut XXII, 12, n. 11, *præcipitare rempublicam;* XXVI, 2, n. 7, *in locum præcipitem perducere exercitum;* XXVII, 40, n. 2, *præcipitasset* se, præcipitata esset *romana res* publica; XXXIV, 49, *libertas præceps*, periculosa, perniciem accelerans; IV, 11 pr. *in re præcipiti*, quæ interitum pæne attulisset; et VI, 7 pr. *in præcipitem locum tollere*, in summum fastigium, a quo graviore lapsu decidimus, s. ruimus. Cf. ad I, 32, n. 13; IV, 33, n. 5; ad Juvenal. I, 149; X, 107, et ad Tac. Annal. II, 26, 2. Bauerus hæc adnotavit: « *Labante disciplina* præplacet Gronovio (et Drak.), non mihi, qui melius τὸ *labente* (i. e. sensim imminuta, laxata, infirmata) convenire arbitror sequenti *desidentes*. Domus enim, quæ *desidere*, sive, ut Virg. dicit, *considere* dicatur, non *labat*, sed *labitur*. *Labi* et *desidere* synonyma sunt, quum præsertim mox dicat *ut magis magisque lapsi sint*. Quamquam ex hoc ipso firmari possit *labante*, ne tautologiam habeamus in *labente;* quæ tamen nulla esse videtur, quum antea dixerit *paulatim* labente, jam pergat *ut magis magisque lapsi sint*. Cæterum *labi* eleganter dicuntur, quæ *sensim* in pejus ac deterius abeunt; quo magis voc. *paulatim* convenit *labendi* verbo. Sed tamen et Tacit. Ann. II, 33. *Si quid in moribus labaret*.—Hic olim legebatur *dissidentes;* correxit Lipsius e suis libris. Mox Livius pergeret, ut cœperat, *preventum sit*, certe *fuerit*, pro *p. est*. Sed quia de suis temporibus loquitur, utque præsentia ante oculos habet, eo indicativum direxit. » Cf. ad II, 39, n. 9; VII, 29, n. 3; inpr. XXXVI, 6, n. 2.

14. *Hoc illud* pleonasmus. — *In cognitione rerum* vere gestarum, in historia: — *Omnis te exempli*, et boni et mali, *documenta in illustri posita monimento intueri*, v. ad XXV, 33, n. 5, et XXVI, 5, n. 2. *Documenta* vel specimina (v. e. virtutum impera-

tibi tuæque rei publicæ, quod imitere, capias: inde, fœdum inceptu, fœdum exitu, quod vites. Cæterum aut me amor negotii suscepti fallit, aut nulla unquam respublica nec major, nec sanctior [15], nec bonis exemplis ditior fuit; nec in quam tam seræ avaritia luxuriaque immigraverint; nec ubi tantus ac tam diu paupertati ac parcimoniæ honos fuerit: adeo, quanto rerum minus, tanto minus cupiditatis erat. Nuper [16] divitiæ avaritiam, et abundantes voluptates

toris XXIV, 8, n. 7), vel omnia ea, quæ docent alios, quid imitandum vitandumve sit, germanice *Warnung*, gallice *avertissement*, ut I, 28, n. 5. *Monimentum* quidquid rei aut hominis alicujus memoriam conservat; h. l. ipsa res, seu historia memorabilis. Mox Livius, judice Bauero, pro *capias* dedisset *capere*, ut cum superioribus congrueret, ni auribus obsequutus esset præmisissetque *imitere*. Hanc vero κακοφωνίαν facile potuisset vitare, si scripsisset *imiteris*, et si hæc ejus mens fuisset. Nos maximam post *intueri* posuimus distinctionem; et sic *capias* dictum pro *cape* vel *capias velim*, quod egregie h. l. convenit.

15. *Nulla respublica sanctior*, in qua vel pauciora vitia, vel plures virtutes melioresque mores et disciplina viguerint. Mox quidam MSS et editio princeps, ut et editiones Crev., Drak. et Stroth. post *nec in quam* inserunt *civitatem*, quod probasse Jacobum Gronovium recte miratur Bauerus, qui hæc adnotat: « Loca, quæ ut similia affert, parum conveniunt. II, 24, n. 3, *deliberationi de parte civitatis metum pro universa republica intercessisse;* fortassis et hic *republica* insititium est; et tamen alius verborum nexus. IV, 46, *cujus providentiam in re publica experta civitas erat;* alia rursus ratio, et duo diversa. » Idem et alii monent, mox *adeo* (ut græce οὕτως) positum esse cum aliqua pro etenim, quippe, nempe, nam, quia, et quidem, ut II, 24, 27, 28, 29, 39, 47; IV, 2; V, 6, 41; VIII, 8, 37; XXI, 11, 20.—Hanc vocem *civitatem*, quam ignorant vulgo editi, Jac. Gronovius exstare affirmat in antiquissima omnium editione ab Andrea adornata, et in Aldina anni 1518, in scriptis vero septem. Nos eam itidem in codice nostro Regio invenimus. Huic MSS consensui repugnare fas non esse ducimus, tamen doct. Ruperti *civitatem* rejicienti assentimur. Offendit quidem editores, quæ visa est non necessaria vox. Sed ejusmodi iterationes vel nominis ejusdem post relativum, vel diversorum ejusdem sensus nominum, creberrimæ sunt apud latinos auctores. Ed.

16. *Nuper divitiæ avaritiam*, etc. Cf. Juvenal. X, 294, et XII, 138. *Nuper* etiam de tempore satis longo adhibetur, ut *modo* XXII, 14, n. 12;

desiderium per luxum atque libidinem pereundi perdendique omnia invexere. Sed querelæ, ne tum quidem gratæ futuræ, quum forsitan et necessariæ erunt, ab initio certe tantæ ordiendæ[17] rei absint. Cum bonis potius ominibus[18] votisque ac precationibus Deorum Dearumque, si, ut poetis, nobis quoque mos esset, libentius inciperemus, ut orsis tanti operis successus prosperos darent.

XXX, 30, n. 7, et al. Vid. ad Sil. XV, 90, et ad Juvenal. II, 73, 160; Gronov. Obss. IV, 18.—*Divitiæ invexere avaritiam,* id est, sitim divitiarum; et abundantes voluptates desiderium ipsarum voluptatum, dum luxu solutos cives libido quædam pereundi perdendique omnia agitat. Alii malunt *desiderium pereundi perdendique omnia per luxum atque libidinem.* Ed.

17. *Initio ordiendæ rei,* pleonasmus Livio familiaris : nec pleonasmi specie liberaveris *potius, libentius;* Bauer.

18. *Cum bonis... ominibus,* etc. Cf. Plin. Pan. pr.—*Nobis,* historicis.—*Ut tanti operis successus prosperis darent* nobis, *orsis* illud opus : sed, quum *orsa* et *exorsa* neutro gen. plur. et passive inveniantur, vel substantive, ut *cœpta*, liceat et sic ordinare : *ut darent successus orsis,* cœptis (quæ essent), *tanti operis;* Bauer. —Veteres historici, oratores, poetæ, et quicumque grave opus aggrediebantur, numen aliquod sibi propitium facere precibus solebant, veriti ne verbis male ominatis læderent; inter quos vide Demosthenem in exordio orationis pro Corona, et Valerium Maxim. operi suo præfantem, ibique laboris nostri collegam vir. cl. et doctiss. Hase, p. 3 et 4 nostræ editionis. Necnon veterum morem recentiores sunt secuti: confer antecessorem nostrum præstantem religiosissimumque Crevier, in fine præfationis suæ ad Livium. Vide nostram edit. Virgilii, vol. VIII, 159. Ed.

T. LIVII PATAVINI
HISTORIARUM
AB URBE CONDITA
LIBER PRIMUS.

BREVIARIUM.

Cap. I; Antenoris et Æneæ adventus in Italiam. Hic bellum gerit cum Latino, sed mox pacem ac deinde affinitatem jungit, conditque Lavinium, ubi Ascanius brevi nascitur. — II; Aboriginum Trojanorumque bella cum Turno et Mezentio. Mors Æneæ. — III; Ascanius, vel, ut alii putant, Iulus, Lavinium matri seu novercæ relinquit, et coloniam ipse deducit Albam Longam. Reges Albani. — IV; Romuli Remique ortus, educatio et primum vitæ genus. — V; Hi Amulium obtruncant, et Numitorem, fratrem ejus avumque suum, restituunt in regnum Albanum. — VI; Urbis condendæ consilium capiunt. — VII; Remus a fratre necatus. Roma conditoris nomine appellata. Palatium primo munitum. Sacra diis aliis Albano, Herculi græco ritu facta. Adventus Herculis in Latium. Evander Arcas, Carmentæ filius. Ara Maxima. Potitii ac Pinarii. — VIII; Romulus ordinat rempublicam. Lictores xii sumit. Urbem auget latiusque munit. Asylum aperit. Centum creat senatores. — IX; Connubia a finitimis frustra petit. Ludos parat Neptuno equestri. Raptus Sabinarum. — X; Titus Tatius, rex Sabinorum, Cæninenses, Crustumini et Antemnates bellum parant. Cæninenses primi in agrum romanum faciunt impetum. Spolia opima in Capitolium fert Romulus, et templo Jovis Feretrii fines designat. — XI; Antemnates Crustuminique victi, et, precante Hersilia, accepti in civitatem. Coloniæ utroque missæ. Sabini duce Tito Tatio bellum movent, et arcem romanam occupant proditam a filia Sp. Tarpeii, qui ei præerat. — XII; Virtus

Metti Curtii, Hosti Hostilii ac Romuli. Templum Jovi Statori votum.—XIII; Iræ et acies diremptæ a Sabinis mulieribus. Pax et civitas una ex duabus facta. Quirites a Curibus appellati. Lacus Curtius. Populus in curias xxx divisus, iisque imposita Sabinarum nomina. Centuriæ tres equitum, Ramnenses, Titienses, Luceres.—XIV; T. Tatii mors. Bellum cum Fidenatibus,—XV, et Veientibus, quibus induciæ in c annos dantur. Celeres ccc.—XVI; Romulus sublimis raptus procella creditur, Proculo Julio affirmante, ejus speciem sibi per somnium oblatam.—XVII; Interregnum annuum, x decuriis Patrum factis, et imperio per omnes in orbem eunte. Plebi frementi permittitur creatio regis, ea lege, ut Patres auctores fiant: at illa a senatu decerni vult, qui Romæ regnet.—XVIII; Numa Pompilius, Curibus Sabinis habitans, qui falso editur discipulus Pythagoræ Samii, rex creatur, et inauguratur.—XIX; Is leges, mores ac sacra instituit: Janum facit indicem pacis bellique: similat sibi cum dea Egeria congressus nocturnos esse: annum ad cursum lunæ in xii menses describit: nefastos dies fastosque facit.—XX; Flamines iii, xii Salios, et Pontificem legit Numam Marcium. Procuratio prodigiorum. Ara Jovis Elicii.—XXI; Populi romani religio et pax continua. Camenarum lucus et concilia cum Egeria. Fidei solenne, et multi Argei scilic. loca sacris faciundis.—XXII; Tullum Hostilium, nepotem Hosti Hostilii, regem populus jubet. Hic ferocior etiam Romulo est, bellumque indicit C. Cluilio, dictatori albano.—XXIII; Bellum albanum. Cluilii fossa et mors. Metti Fuffetii successio in locum ejus, et colloquium cum Tullo.—XXIV, XXV; Horatiorum Curiatiorumque trigeminorum pugna. Fœderis faciendi ritus. Fetiales et pater patratus.—XXVI; Horatius sororem obtruncat, et a duumviris perduellionis damnatur, sed provocat ad populum, et absolvitur.—XXVII; Bellum cum Fidenatibus et Veientibus. Perfidia Metti, socii Romanor.—XXVIII; Dirum supplicium de eo sumptum.—XXIX; Alba diruta et incolæ traducti Romam.—XXX; Cœlius mons Urbi additus et sedes regiæ. Principes Albanorum in Patres lecti. Curia Hostilia. Bellum cum Sabinis. Feroniæ fanum. Pugna ad silvam Malitiosam.—XXXI; In monte Albano lapidibus pluit. Hinc sacrum novemdiale. Pestilentia. Tulli morbus et mors, domo ejus fulmine icta.—XXXII; Ancus Marcius, nepos Numæ, rex creatur, et sacra ex commentariis avi pontificem in albo promulgare jubet. Jus Fetialium, ab Æquicolis descriptum, quo repetuntur res

bellumque indicitur. — XXXIII; Bellum cum Latinis, quorum multa millia, Politorio, Tellenis, Ficana et Medullia captis, Romam traducuntur. Aventinus mons Palatino junctus et novæ multitudini datus, ad Murciæ ædem. Janiculum quoque, ponte sublicio in Tiberi facto, Urbi conjunctum. Quiritium fossa. Carcer, foro imminens. Silva Mæsia Veientibus adempta. Ostia in ore Tiberis condita, et salinæ circa factæ. — XXXIV; Lucumo, Demarati corinthii filius, qui, Arunte fratre et dein patre mortuis, omnium hujus bonorum hæres factus erat, eaque auxerat opibus Tanaquilis uxoris, ab Tarquiniis migrat Romam, ubi L. Tarquinius vocatur et a rege non modo in familiaritatem recipitur, sed tutor etiam liberis instituitur testamento. — XXXV; L. Tarquinius Priscus petit regnum et accipit. Centum in Patres lecti, qui deinde dicti sunt minorum gentium et conscripti. Bellum cum Latinis. Locus Circo maximo designatus. Ludi romani, scilicet magni. Porticus et tabernæ. — XXXVI, XXXVII; Bellum cum Sabinis. Attus Navius Augur. — XXXVIII; Adempta Sabinis Collatia, ubi Egerius, Aruntis, fratris regis, filius posthumus, in præsidio relinquitur, Latinis Corniculum, Ficulea, Cameria, Crustumerium, Ameriola, Nomentum, Medullia. Formula deditionis. Urbs muro cincta ex lapide quadrato. Cloacæ. Area templi Jovis in Capitolio. — XXXIX; In regia, in qua natus erat Servius Tullius, cujus pater princeps fuerat Corniculi, puero dormienti caput ardet. Inde liberorum ille loco habetur, eique postea despondetur regis filia. — XL; Hinc Anci duo filii insidias parant regi; quem duo pastores, ab illis corrupti, occidunt. — XLI; Tanaquil celat mortem mariti. Servius Tullius per speciem regiæ fungendæ vicis suas firmat opes, et primus injussu populi, voluntate Patrum, regnat. Liberi Anci Suessam Pometiam exsulatum eunt. — XLII; Duæ Servii filiæ juvenibus regiis, Lucio et Arunti Tarquiniis, junguntur. Bellum cum Veientibus aliisque Etruscis. Census. — XLIII; Classes et centuriæ civium. Comitia centuriata, et suffragii in iis ferendi ordo ac ratio. Tribus. — XLIV; Lustrum conditum, eoque censa LXXX millia civium. Urbem amplificat Servius additis collibus Quirinali, Viminali et Esquilino; eamque aggere, fossis ac muro circumdat. Ita profert pomœrium: et in Esquiliis habitat. — XLV; Communia Romanorum Latinorumque sacra, et fanum Dianæ Romæ exstructum. Ab ejus antistite romano immolatur bos, in Sabinis nata, miræ magnitudinis ac speciei. — XLVI, XLVII; L. Tarquinius et Tullia

minor, fratre ac sorore interfectis, junguntur nuptiis regnumque affectant et invadunt. — XLVIII; Servius occiditur. Impia et inhumana Tulliæ facinora. Vicus Cyprius dictus Sceleratus. Laus Servii. — XLIX; L. Tarquinius Superbus neque populi jussu neque auctoribus Patribus regnat. Socerum sepultura prohibet. Armatis corpus circumsepit. Regnum metu tutatur, nec senatum consulit, sed omnia solus domesticisque consiliis agit. Latinos eorumque proceres sibi conciliat, maxime per generum suum Octavium Mamilium Tusculanum. — L; Conventum Latinis indicit ad lucum Ferentinæ Turnus Herdonius, in regem absentem morantemque ferociter invehitur, — LI, et ab eo opprimitur insimilatus falsi criminis. — LII; Fœdus cum Latinis renovatum. Copiæ ab iis missæ et mixtæ cum Romanis. — LIII; Bellum cum Volscis, e quibus Suessa Pometia vi capitur. Gabii frustra oppugnati; — LIV, sed mox Sexti Tarquinii fraude regi romano sine dimicatione in manum traditi. — LV; Pax cum Æquis facta, fœdusque cum Tuscis renovatum. Ædificatur Jovis Capitolini templum, et aperientes fundamenta ejus, in quæ vix suppeditant Pometinæ manubiæ, caput humanum integra facie effodiunt. Exaugurantur fana in monte Tarpeio; sed Juventas Terminusque moveri se non patiuntur. — LVI; Fori in circo. Cloaca maxima. Coloni Signiam Circeiosque deducti. Portenti causa Titus et Aruns Tarquinii cum L. Junio Bruto, Tarquinia sorore regis nato, Delphos mittuntur, et præter alia sciscitantur, quis ipsorum Romæ regnaturus esset. Pythia respondente, qui primus osculum matri tulisset, Brutus, quasi forte prolapsus, terram osculo contingit. — LVII; Bellum cum Rutulis et obsessio Ardeæ. Regiorum juvenum de uxoribus suis certamen; cujus laus penes Lucretiam est, filiam Sp. Lucretii, præfecti Urbis, nuptam L. Tarquinio Collatino, Egerii filio. — LVIII; Sext. Tarquinius vim infert Lucretiæ, et hæc, arcessitis patre ac marito, necem sibi consciscit. — LIX; Brutus, tribunus Celerum, populum in Urbe et exercitum in castris adversus regem concitat. — LX; Exsilium Tarquiniis indicitur. Duo regis liberi cum patre commigrant Cære, et Sext. Tarquinius Gabios, ubi mox interficitur. Primi consules creantur L. Junius Brutus et L. Tarquinius Collatinus.

Cap. I. Jam primum omnium satis constat, Troja capta, in cæteros sævitum esse Trojanos; duobus,

Æneæ[1] Antenorique, et vetusti[2] jure hospitii, et quia pacis reddendæque Helenæ semper auctores fuerant, omne jus belli Achivos abstinuisse. Casibus deinde variis Antenorem[3] cum multitudine Henetum, qui, seditione ex Paphlagonia pulsi, et sedes et ducem, rege Pylæmene ad Trojam amisso, quærebant, venisse in intimum maris Hadriatiaci sinum: Euganeisque, qui inter mare Alpesque incolebant, pulsis, Henetos Trojanosque eas tenuisse terras: et in quem[4] primum egressi sunt locum, Troja vocatur, pagoque inde Trojano nomen est, gens universa Veneti appellati. Ænean, ab simili clade[5] domo profugum, sed ad

CAP. I. ÆNEÆ ANTENORISQUE FATA. — 1. *Æneæ Antenorique omne jus belli Achivos abstinuisse*, pro vulg. *Ænea Antenoreque* legitur in omnibus fere MSS quos sequutus sum exemplo Creverii et Stroth. Est quoque lectio difficilior, et vel ἀναχόλουθον, vel dat. communis, vel potius dictio græca et poetica, quæ similia verba, v. c. *arcere, defendere* et alia, tertio casui jungit pro sexto cum præp. *a*. Cf. ad II, 22, n. 3. — Regius noster habet *Æneæ Antenorique*. ED.

2. *Vetusti jure hospitii*, etc. Cf. Hom. Il. III, 205 sq; VII, 347 sq.

3. *Antenorem, Pylæmene*, rege *Henetorum Paphlagoniæ* populi, occiso a Menelao (v. Hom. Il. II, 851 sq; V, 576 sq), et capta Troja, Henetos in Italiam duxisse, et Patavium condidisse; *Henetos* vero, *pulsis Euganeis, eas tenuisse terras*, et deinde *Venetos* fuisse appellatos, vulgare erat commentum, a nominum similitudine, ut tot alia, deductum. Cf. Strab. V, 325; XII, 543, al. 819; XIII, 608, al. 905 (qui tamen IV, 297, veriora tradit de Venetorum origine a Venetis, Belgica gente, repetenda); et inpr. Heyn. ad Virg. Æn. I, 242 sq, et ib. in Exc. VII*. — *Euganeis, qui inter mare Alpesque incolebant*, habitabant, sedes suas habebant, ut V, 33, n. 2; XXI, 31, n. 5; XXXVIII, 37; et *colere* XXI, 26, n. 6; XXIV, 49, n. 2; XLII, 67, n. 5. *Euganeorum* nomen græcæ originis (Εὐγανεῖς quasi Εὐγενεῖς), sed in nullo scriptore græco obvium. A Plinio Hist. nat. III, 23 et 24, nominantur.

4. *In quem primum egressi sunt locum*, locus, in quem, etc. *Troja vocatur*, forte *vocatus*, sc. eo tempore (ut mox *appellati*), *pagoque* (tractui, δήμῳ, *canton, district*) *inde Trojano nomen est* (non *fuit*: unde illud Livii adhuc ætate in usu fuisse videtur); *gens* vero *universa*, Heneti et Trojani, *Veneti appellati*. Oratio h. l. variata, ut et mox; nam proprie dicendum erat: *Trojam vocari... nomen esse, gentem universam Venetos appellatos... Ibi egressos Trojanos... Latinum regem... concurrisse*. Verba *et in quem... appellati* includenda parenthesi putabant Duk. et Drak. At cf. Periz. ad Sanct. Min. III, 14.

5. *Ænean* (sc. satis constat) *ab*

majora initia[6] rerum ducentibus fatis, primo[7] in Macedoniam venisse : inde in Siciliam quærentem sedes delatum : ab Sicilia classe[8] ad Laurentem agrum tenuisse : Trojæ et huic loco nomen est. Ibi egressi Trojani, ut quibus ab immenso prope errore nihil,

simili clade (immo eadem) *domo profugum*, etc. De quo Æneæ in Italiam adventu, a multis scriptoribus exposito et a quibusdam in dubium vocato, vid. Heynius Disquis. II Virg. Æneidi præfixa. *Ab clade*, post cladem, ut *a concione* XXIV, 22 ; *ab Q. Fabii opibus concussis* XXII, 34, n. 1 ; *ab his præceptis* XLIV, 34. Vel ob cladem, ut *a prodigio* I, 31 ; *a contemptu* VI, 2, 33, 19 pr.; *ab ira* XXIV, 30 pr.; XXXVII, 43; *a spe* XXVII, 17, n. 3; *a cupiditate et necessitate* V, 5; *a verecundia* XXXIX, 49; *ab odio* VI, 4; *ab irrisu* VII, 10. Sic et utroque modo accipere licet II, 65 extr. *ab infelici pugna*, etc. Abundat etiam *ab*, ut X, 31, n. 4, et al.

6. *Majora initia rerum* pro *majorum i. r.*; ut c. 4, *ad cursum justi amnis* pro *justum*; c. 9, *violati hospitii fœdus* pro *violatum*; c. 30, *hac fiducia virium* pro *harum*; IV, 8 extr. *magis necessariam*, etc. pro *necessarii*; II, 50 pr. *sine ullo majoris belli apparatu* pro *majori*; II, 51, *proximam pugnæ cladem* et *hesterna felicitate pugnæ* pro *proximæ* et *hesternæ*. Alia hujus enallages seu permutationis epithetorum exempla inf. V, 6, n. 2; V, 39, n. 2; V, 49, n. 2; XXI, 10, n. 14, et passim reperiuntur. Eodem Jac. Gron. refert XXXVII, 19, n. 5.

7. *Primo in Macedoniam venisse*, in veterem Thraciam, ubi Æneam, s. Æniam, Αἴνειαν, condidisse dicitur. Cf. XL, 4; XLIV, 10, 32; XLV, 30, et Heyn. de erroribus Æneæ Exc. I et II ad Virg. Æn. III, ubi etiam docet, Ænean pervenisse primum in Thraciam, h. e. Pallenen Chersonesum, et deinde in Delum, Cretam, Cytheram, Arcadiam, Zacynthum, Leucadem, Epirum, Italiæ litus, *Siciliam* (v. Exc. I ad Æn. V), et tandem ad litus Tiberis orientale et Laurentinum, s. *Laurentem agrum.* Ibi *egressi Trojani* castra muniere, cui loco inde *Trojæ* novæ *nomen est*, non longe a *Laurento* (Paterno et Torre di Paterno, non S. Lorenzo), regia *Latini* sede, regis *Aboriginum*, primorum Latii locorumque circa Tiberim cultorum, quos appellative ita dici putant, tanquam αὐτόχθονας, vel populum, qui non alium expulerit, sed primus ex alia terra, ut hi ex Græcia, in regionem desertam venerit eamque incoluerit; vid. Heynii, de veteribus Italiæ populis originibusque, Exc. III et IV ad Virg. Æn. VII.

8. *Classe ad Laurentem agrum tenuisse* iter, pervenisse vel tetendisse, ut *Diam tene* ap. Ov. Met. III, 690; et *tenere regionem*, *ad Mendin*, *sinum*, etc. infr. XXI, 49; XXX, 25, 39; XXXI, 45; XXXII, 9, 15 : *tenere portum* XXII, 22; XXXVII, 11 : *litus* XLIV, 12; *insulam* XXXV, 43, n. 3; *tenum* XXXVI, 21, n. 1; *Phalara* XXXVI, 29, n. 1; *Corcyram* XLV, 41, n. 2; *montes* I, 37. Ex his aliisque exemplis patet, præp. *ad* plerumque omitti, sed nonnunquam addi. Eam recepi, quia in omnibus fere MSS legitur *ac* vel *ad Laurentem.*— In Regio nostro codice legitur etiam a manu prima *ad Laurentem.* Ed.

præter arma et naves, superesset, quum prædam ex agris agerent, Latinus rex Aboriginesque, qui tum ea tenebant loca, ad arcendam vim advenarum armati ex urbe atque agris concurrunt. Duplex inde fama est : alii prælio victum Latinum pacem cum Ænea, deinde affinitatem junxisse tradunt; alii, quum instructæ acies constitissent, priusquam signa canerent, processisse Latinum inter primores, ducemque advenarum evocasse ad colloquium; percunctatum deinde, qui mortales essent, unde, aut quo casu profecti domo, quidve quærentes in agrum Laurentem exissent : postquam audierit multitudinem Trojanos esse; ducem Ænean, filium Anchisæ et Veneris; cremata patria et domo profugos sedem condendæque urbi locum quærere : et nobilitatem admiratum gentis virique, et animum vel bello vel paci paratum, dextera data fidem futuræ amicitiæ sanxisse. Inde fœdus ictum inter duces, inter exercitus [9] salutationem factam. Ænean apud Latinum fuisse in hospitio. Ibi Latinum apud Penates deos domesticum publico adjunxisse fœdus, filia Æneæ in matrimonium data. Ea res utique Trojanis spem affirmat tandem stabili certaque sede finiendi erroris. Oppidum condunt; Æneas ab nomine uxoris Lavinium [10] appellat. Brevi stirps quoque virilis ex novo matrimonio fuit; cui Ascanium parentes dixere nomen.

9. *Inter exercitus salutationem factam*, mutuam amicitiæ significationem, junctis dextris. Cf. VII, 42, et ad Tacit. Ann. XV, 16, 6. — *Spem affirmat*, confirmat, ut II, 12; VII, 14; VIII, 24 pr. X, 41; XXII, 13; cf. Gron. Obss. III, 6.

10. *Oppidum Lavinium* (forte hod. Patrica, s. Pratica), situm XX mill. pas. a Roma, in colle (Monte di Levano, vel ubi nunc S. Petronellæ fanum est), ad Numicum, s. *Numicium* fluvium, in quo Æneas, pugna cum Etruscis, s. Rutulis facta, interiit: unde ad ripas sacratum ei sacellum et lucus, nomenque *Jovis* vel *Patris Indigetis* inditum, relatis forsan ad eum sacris antiquioris numinis, a priscis ibi Latinis culti. Cf. cap. 2 extr. et Heyn. Exc. III ad Virg. Æn. VII.

II. Bello[1] deinde Aborigines Trojanique simul petiti. Turnus rex Rutulorum, cui pacta Lavinia ante adventum Æneæ fuerat, prælatum sibi advenam ægre patiens, simul Æneæ Latinoque bellum intulerat. Neutra acies læta ex eo certamine abiit. Victi Rutuli: victores Aborigines Trojanique ducem Latinum amisere. Inde Turnus Rutulique, diffisi rebus, ad florentes Etruscorum opes Mezentiumque, eorum regem, confugiunt: qui, Cære opulento tum oppido imperitans, jam inde ab initio minime lætus novæ origine urbis, et tum nimio plus, quam satis tutum esset accolis, rem Trojanam crescere ratus, haud gravatim socia arma Rutulis junxit. Æneas, adversus tanti belli[2] terrorem ut animos Aboriginum sibi conciliaret, ne sub eodem jure solum, sed etiam nomine, omnes essent, Latinos utramque gentem appellavit. Nec deinde Aborigines Trojanis studio ac fide erga regem Ænean cessere: fretusque his animis coalescentium in dies magis duorum populorum Æneas, quanquam tanta opibus Etruria erat, ut jam non terras solum, sed mare etiam per totam Italiæ longitudinem, ab Alpibus ad fretum siculum, fama nominis sui implesset, tamen, quum mœnibus bellum propulsare[3] posset, in

Cap. II. 1. *Bello deinde Aborigines*, etc. Hæc omnia usque ad finem cap. vel ex Virgilio notissima sunt. Cf. Dionysius Halicarn. I, 64 sq, et de *Turno* vid. Heyn. Exc. VII ad Virgil. Æn. VII, de *Mezentio* et *Cære*, Etruriæ oppidis (hod. *Cerveteri*), id. Exc. III ad Æneid. VIII et I ad Æn. X.

2. *Æneas, adversus tanti belli terrorem... Latinos utramque gentem appellavit:* cf. Dionys. I, 59, 60, qui verisimiliora tradit de fœdere, jam ante congressum exercitus Trojani et Latini, icto in has leges, ut Trojani aliquantum agri acciperent, jam cœpti adversus Rutulos belli essent socii, et sermonem, habitum nomenque ab Aboriginibus adsciscerent, Latinus vero retineret imperii summam. Idem c. 56, et alii referunt, Latinum in altero bello adversus Rutulos, ad rebellandum sollicitatos a Turno, periisse, et Æneam in universum tum successisse regnum.

3. *Mœnibus propulsare bellum.* Inclusus intra muros propulsare hostem. Ed.—*Situs est*, sepultus, *super Numicium fluvium*, ultra (v. ad XXXI,

aciem copias eduxit. Secundum inde prælium Latinis, Æneæ etiam ultimum operum mortalium fuit. Situs est, quemcumque eum dici jus fasque est, super Numicium flumen. Jovem Indigetem appellant.

III. Nondum maturus imperio Ascanius Æneæ filius erat: tamen[1] id imperium ei ad puberem ætatem incolume mansit. Tantisper tutela muliebri, tanta[2] indoles in Lavinia erat, res latina et regnum avitum paternumque puero stetit. Haud nihil ambigam, quis enim[3] rem tam veterem pro certo affirmet? hiccine

47, n. 3), vel potius ad, s. juxta fl., ut XXVI, 42; XXXII, 15; XXXIII, 6, 15; XXXIX, 28; XLII, 55. Sic et *super ripam* XXVII, 48, et XXXV, 33. *Siti dicuntur, qui conditi sunt: nec tamen eorum ante sepulchrum est, quam justa facta et corpus incensum est*, Cic. de leg. II, 22, 57; ubi cf. Wagner. Sed Dionys. I, 64 tradit, Æneæ corpus non inventum esse, eique exstructum ἡρῷον cum titulo: Πατρὸς θεοῦ χθονίου, ὃς ποταμοῦ Νομικίου ῥεῦμα διέπει. Cf. Ovid. Met. XIV, 600 sq, et Tibull. II, 5, 43 sq. Heroes, s. dii *indigetes* (indigenæ, vel *inde* h. est, e terra *geniti*, χθόνιοι vel ἐγχώριοι), homines propter eximias virtutes inter deos relati diique tutelares facti; qui post consecrationem *indigetabantur*, invocabantur, ut Romulus I, 16. Cf. VIII, 9, et sup. ad c. 1, n. 10. — *Quemcumque eum dici jus fasque est*, religiose monitum: nam neque humano eum nomine nunc appellari (quod in deos relati mutabant), et *situm* dici fas erat, neque eodem forte ab omnibus honore colebatur. Cf. ad XXI, 62, n. 4.

Cap. III. 1. *Tamen id imperium*, etc. id est nihilo secius: nam *tamen* sæpe refertur ad omissum in priori membro orationis *etsi*. Contra *tamen* passim omittitur præcedente *etsi*, seu *quamvis*, vid. cap. VII, 19; XXII, 20; XXXVIII, 9; vel præc. *quidem*, ut XLI, 18.

2. *Tanta indoles*, tantæ animi dotes virtutesque, ut XXI, 2, n. 4. *Tantisper*, tamdiu, *res* publica *latina et regnum puero stetit*, conservatum est, salvum et incolume mansit. Cf. IV, 40, 43; ad V, 44, n. 2; XLV, 19. — *Haud nihil ambigam*, haud certaverim, disputaverim, pro, certe affirmaverim. Cf. ad II, 45, n. 7.

3. *Quis enim rem... pro certo* (negotio) *affirmet?* forte *pro certa*; Gron. Sed vid. ad XL, 9, n. 11; Duk. et Drak. ad h. l. — *Hiccine*, Lavinia natus, *fuerit Ascanius*, *an major, quam hic, Creusa matre natus*, etc. nam hæc varie traduntur. Æneæ nonnulli, præter Creusam et Laviniam, uxores tribuunt Codonen et Anthemonen, in Arcadia, et Launam, Anii filiam, in Delo ins. ductam. Hinc etiam diverse memorantur liberorum numerus, nomina et matres. Non defuere adeo, qui Romulum Remumque pro filiis Æneæ Ascaniique fratribus haberent. *Ascanius*, ut plerique narrant, primum *Euryleon*, deinde *Iulus*, et in fuga demum *Ascanius* dictus est, et cum patre in Italiam venit; ut quidam, in

fuerit Ascanius, an major, quam hic, Creusa matre Ilio incolumi natus, comesque inde paternæ fugæ, quem Iulum eumdem Julia gens auctorem nominis sui nuncupat. Is Ascanius, ubicumque et quacumque matre genitus, certe natum Ænea constat, abundante Lavinii multitudine, florentem jam, ut tum res erant, atque opulentam urbem matri, seu novercæ, reliquit; novam ipse aliam sub Albano monte condidit; quæ, ab situ[4] porrectæ in dorso urbis, Longa Alba appellata. Inter Lavinium et Albam Longam coloniam deductam triginta ferme interfuere anni. Tantum tamen opes creverant, maxime fusis Etruscis, ut ne morte quidem Æneæ, nec deinde, inter muliebrem tutelam rudimentumque primum[5] puerilis regni, mo-

Troade relictus novum constituit regnum; ut alii, patre in Macedonia mortuo, ex Troade illuc trajecit, et inde in Italiam. Confer Dionysium I, 47, 49, 65, 72, et Heyn. Exc. XVII ad Virg. Æn. II.

4. *Ab situ porrectæ*, in longitudinem extentæ, *in dorso* montis. Omnia enim, quæ de corpore humano dicuntur, ad montem transferri solent, caput, latera, viscera, pedes; Ern. Sic et græc. πούς, ῥάχις, etc. *Alba* forte dicta, quia in monte condita erat, sed, ut fabulose traditur, ab ostento *albæ suis* cum XXX fetibus; de quo vid. Heyn. Exc. II ad Virg. Æn. VII.

Albani Reges. — 5. *Rudimentum primum puerilis regni.* Τὸ *primum* abundare tum ex latina norma loquendi, tum ex codice Palatino secundo judicat Gebhardus: sed noster Regius et libri a Drak. citati nihil mutant, et recte; nam non magis in hoc loco aliquid abundat quam quum passim apud Livium occurrunt *primum* initium, VI, 12; *ante præoccupare*, XXI, 20; *prius præcipere*, XXI, 32: Tacitus etiam, Agric. 5, *prima castrorum rudimenta in Britannia Suetonio Paulino diligenti ac moderato duci approbavit;* Justinus, VII, 5, *prima pueritiæ rudimenta in urbe severitatis antiquæ et in domo Epaminondæ imperatoris, deposuit.* Ed. — *Pax ita convenerat*, hac lege convenerat de pace, ut XXIV, 29; XXIX, 12; XXXVIII, 11; et *pax convenit in has conditiones* vel *in hæc*, XXIX, 12; XXX, 31, 43; *pacto convenit*, sc. inter Alexandrum et Philippum, XXIV, 6, n. 5. Sic et *convenit res*, XXIV, 27, n. 3; simpl. *convenit*, sc. hoc inter annalium scriptores, i. e. hi conveniunt inter se de eo, IX, 16, n. 1; XXX, 16, n. 4; *hoc convenit cum aliquo*, XXIII, 39, n. 1; *de legibus convenit*, *de latore discrepat*, III, 31. Nam contra etiam dicitur *discrepat* vel *discrepat res* et *inter auctores*, VIII, 40; XXII, 36, 61; XXV, 28; XXIX, 25; XXXVIII, 56. Etiam passive dicitur *quibus con-*

vere arma aut Mezentius Etruscique, aut ulli alii accolæ ausi sint. Pax ita convenerat, ut Etruscis Latinisque fluvius Albula, quem nunc Tiberim vocant, finis esset. Silvius deinde regnat, Ascanii filius, casu quodam in silvis natus. Is Ænean Silvium creat: is deinde Latinum Silvium. Ab eo[6] coloniæ aliquot deductæ, Prisci Latini appellati. Mansit Silviis postea omnibus cognomen, qui Albæ regnarunt. Latino Alba ortus, Alba Atys, Atye Capys, Capye Capetus, Capeto Tiberinus; qui, in trajectu Albulæ amnis submersus, celebre ad posteros nomen flumini dedit. Agrippa inde Tiberini filius, post Agrippam[7] Romulus Silvius,

ventis, XXX, 43. — *Silvius deinde regnat, Ascanii filius:* in omn. lib. h. l. *Silvius* legitur, et ap. Dionys. I, 70, etsi is tradit, Laviniam, Ascanio privigno regnum auspicante, præ metu ejus in sylvas (ὕλας) aufugisse, ibique *Silvium*, postumum Æneæ filium, inde ita dictum, peperisse, qui Ascanio fratri in imperio successerit. Eidem si fides habenda, reges Albani hoc ordine regnarunt, *Æneas* 6 annos, *Ascanius* 38, *Silvius* 29, *Æneas Silvius* 31, *Latinus* 51, *Albas* 39, *Capetus* 26, *Capys* 28, *Calpetus* 13, *Tiberinus* 8 (qui Dioni, Eustathio ad Dionys. Per. 350 aliisque *Tiberius* dicitur), *Agrippa* 41, *Allades* 19, *Aventinus* 37, *Procas* 23, *Amulius* 42. Alii alia regum nomina et annos regni edunt, magis arbitrio quam certa auctoritate ducti, sed plerique rotundum, quem dicimus, numerum CCCC annorum; vide Heyn. Exc. III ad Virg. Æn. XII et in notis ad Æn. VI, 760 sq, ubi etiam monet, fabulæ de *Sylvio* in *sylvis* educto locum fecisse videri nomen ipsum, uti fabulis de Romulo et Remo ficum Ruminalem et similitudinem vocis *ruminis*, h. est, mammæ. De *cognomine Sylvii*, quod Albanis regibus fuit, v. Vict. Or. G. R. 17, et de vetere *Tiberis nomine* Alba, s. *Albula* aliisque super eodem nomine commentis, idem c. 18; Dion. I, 71; Heyn. l. l., et ad Æn. VIII, 330 sq.

6. *Ab eo* (Latino Silvio) *coloniæ aliquot deductæ*, etc. Ab Alba Longa XXX coloniæ in Latio et extra Latium deductæ, certe novis colonis frequentatæ. Cf. Dionys. III, 31; Vict. Or. G. R. 17, et Heyn. ad Virg. Æn. VI, 773 sq.—Nominantur ab auctore libri de Origin. gentis romanæ, Præneste, Tibur, Gabii, Tusculum, Cora, Pometia, Corioli (sic enim legendum videtur, non Locri), Crustumium, Cameria, Bovillæ, cæteraque oppida circumquaque. Virgilius, Æn. VI, 773 et sqq, numerat quoque inter colonias Albanorum regum, Nomentum, Fidenas, Collatiam, Castrum Inui, et Bolam. Ed.—A Latino dicti sunt *Prisci Latini*, gr. Πρίσκοι Λατῖνοι, unde tamen haud colligerem, vocem *Prisci* esse nomen propr., non appellativum. Festus dicit, *Priscos Latinos proprie appellatos esse, qui prius, quam conderetur Roma, fuerint.*

7. *Post Agrippam Romulus* (*Re-*

a patre accepto imperio, regnat. Aventino, fulmine ipse ictus, regnum per manus tradidit: is, sepultus in eo colle[8], qui nunc est pars romanæ urbis, cognomen colli fecit. Proca deinde regnat: is Numitorem atque Amulium procreat. Numitori, qui stirpis maximus erat, regnum vetustum Silviæ gentis legat. Plus tamen vis potuit, quam voluntas patris aut verecundia[9] ætatis. Pulso fratre, Amulius regnat: addit sceleri scelus: stirpem[10] fratris virilem interimit: fratris filiæ Rheæ Silviæ per speciem honoris, quum Vestalem eam legisset, perpetua virginitate spem partus adimit.

IV. Sed debebatur, ut opinor, fatis[1] tantæ origo urbis maximique secundum deorum opes imperii principium. Vi[2] compressa Vestalis, quum geminum

mulus ap. Oros. I, 20; Ovid. Met. XIV, 616, et Fast. IV, 49) *Silvius regnat... fulmine ictus;* sed, si Dionysio fides habenda, Allades, contemptor deorum et Jovis fulminatoris imitator. — *Regnum ei per manus,* de manu quasi in manum, *tradidit,* eum successorem, διάδοχον, habuit. Hinc *religiones per manus traditæ,* h. e. filio a patre, nepoti a filio, etc. traditæ et propagatæ, infra V, 51; conf. etiam IX, 17, n. 4, et XXIX, 14, n. 7.

8. *Sepultus in colle... cognomen colli fecit,* eadem vox loco pronominis iteratur, quo nihil frequentius est Livio. Cf. ad I, 56, n. 11; II, 32, n. 3; IV, 3, n. 2; V, 15, n. 6; V, 41, n. 3; V, 43, n. 1; VI, 2, n. 7; VI, 24, n. 4; X, 18, n. 6; X, 34, n. 2, et permulta alia exempla, quæ tum a nobis passim laudata sunt, tum a Drak. ad h. l. et a Duk. ad I, 53. Hæc ad gratam orationis negligentiam refert Ernesti Opusc. philol., p. 133. Verum ego quidem pleraque malim ingratæ ineptæque glossatorum sedulitati tribuere: et ita quoque judicasse videretur Gron. qui alterutrum verborum bis positorum plurimis locis ejiciendum censuit; ubi tamen Drak. vulgatam fere lect. defendit.

9. *Verecundia ætatis,* ut c. 6, respectus ætatis, quæ filio natu majori jus succedendi dat.

10. *Stirpem fratris virilem,* Ægestum f. — *Rheæ Silviæ,* s. Iliæ. Cf. Dionys. I, 77 sq. — *Vestalem,* etc.; v. ad c. 20, n. 3.

CAP. IV. ROMULUS ET REMUS. — 1. *Sed debebatur fatis origo urbis,* fatum, deus volebat utique, eam condi; Bauer. — *Secundum,* post (ut II, 5 extr. XXIV, 10, 18, 21; VIII, 10; ubi v. Drak.) *Deorum opes,* potestatem, imperium. Cf. ad IX, 41, n. 3, et XXX, 42, n. 7.

2. *Vi compressa,* stuprata, *Vestalis* virgo, Rhea Silvia, s. Ilia; de cujus partu plura vid. ap. Dionys. l. l. —

partum edidisset, seu ita rata, seu quia deus auctor culpæ honestior erat, Martem incertæ stirpis patrem nuncupat. Sed nec dii, nec homines, aut ipsam, aut stirpem a crudelitate regia vindicant: sacerdos[3] vincta in custodiam datur; pueros in profluentem aquam mitti jubet. Forte[4] quadam divinitus super ripas Tiberis effusus lenibus stagnis; nec adiri usquam ad justi[5] cursum poterat amnis, et, posse quamvis languida[6] mergi aqua infantes, spem ferentibus dabat: ita velut defuncti regis imperio, in proxima[7] alluvie,

Incertæ stirpis, cujus auctor, quorum liberorum pater ignoraretur.

3. *Sacerdos vincta in custodiam datur: pueros in profluentem aquam mitti*, abjici, exponi (ut *ablegatus* ap. Cic. de Leg. III, 8, 19), *jubet*, sc. rex: nam præcedit *a crudelitate regia* (forte *regis*), et Livius orationem variavit, ut solet; v. ad V, 19, n. 3, et XXII, 6, n. 7. Dura tamen est ellipsis.

4. *Forte quadam divinitus*, sc. comparata; Gron. Sed ita vix recte dici potest, et vel voc. *divinitus* delendum videtur, vel legendum *forte quadam divina*, θείᾳ τινὶ τύχῃ, aut potius cum Grut. et Bauero *forte quadam an divinitus*, ut *casu quodam, an divinitus* ap. Suet. Claud. 13. Cf. et Plin. Pan. I, et Aur. Vict. de viris ill. c. 11.

5. *Ad justi*, justum, *cursum amnis* (v. ad c. 1, n. 6), ad amnem intra justos suos fines et ripas currentem: nisi *justus amnis* est verus, cui *stagna* opponuntur, ut *justa aut recta pugna* XXII, 28; *justus dux*, verus ac legitimus, XXV, 1; *justus miles* XXIV, 14, n. 4: quibus opponuntur ibi *volones* (v. ad XXII, 57, n. 12), ut *justa arma*, h. e. legionum (πανοπλία, completa armatura, apud Polybium III, 62, 5; IV, 56, 3; VI, 23, 1; X, 20, 2) XXXVIII, 22, armis velitum, de quibus vid. XXVI, 4: cf. ad IV, 27, n. 5, et VI, 13, n. 3. Cæterum *ad cursum justi amnis* esse redundantiam pro *ad cursum suum*, monet Bauer.—*Justum* in quocumque genere est id quod suam quamdam plenitudinem et absolutionem habet. Ed.

6. *Quamvis languida* non est, valde, admodum languida (quo sensu *quamvis* h. l. et passim dici monent Burm. ad Phæd. I, 28, n. 1, et alii), sed quantumvis languida, quamvis languida esset, ut II, 39, 51, 54; V, 6, n. 2; XXII, 8; XXXVIII, 19.

7. *In proxima alluvie*, in proximo loco, qui aqua super ripam egressa alluebatur; vel in proxima aqua super ripas effusa. Sed forsan *eluvie* leg. cum Gron. cujus adnotatio est hæc: *Eluvies* est inundatio, vel effusio et excursus aquæ, sive vehemens, ut ap. Ovid. Met. XV, 267; Justin. II, 1 (ubi male legitur *inluvies*, sordes extrinsecus adspersæ, ut et ap. Tac. Ann. XII, 51); sive modicus et quatenus restagnat evehitque se plurima unda (ut apud Tac. Ann. XIII, 57, et Curt. VI, 3; VIII, 14): nam usus voluit, *eluviem* vocari stagnantem undam, etsi non ita dicatur *eluere* fluvius; ut et *alluere* dici fluctum quacumque excurrat, *alluviem* non item.

ubi nunc ficus[8] Ruminalis est, Romularem vocatam ferunt, pueros exponunt. Vastæ tum in iis locis solitudines erant. Tenet[9] fama, quum fluitantem alveum, quo expositi erant pueri, tenuis in sicco aqua destituisset, lupam sitientem ex montibus, qui circa sunt, ad puerilem vagitum cursum flexisse: eam submissas infantibus adeo mitem præbuisse mammas, ut lingua lambentem pueros magister regii pecoris invenerit. Faustulo fuisse nomen ferunt: ab eo ad stabula Larentiæ uxori educandos latos. Sunt, qui Larentiam, vulgato corpore[10], lupam inter pastores vocatam putent; inde locum fabulæ ac miraculo datum. Ita geniti, itaque educati, quum primum adolevit ætas,

8. *Ficum Ruminalem* totamque fabulam de Romulo et Remo a lupa lactatis peperisse videtur ignoratio et investigatio originis, quam *Romæ* nomen habuerit. Hoc quidam deducunt a ῥώμη, virtute ac robore, alii a *Rumone*, prisco Tiberis nomine (a ῥόος, ῥέω), alii a *Romulo*, et hujus ficusque nomen inde quod mamma veteribus Romanis dicta sit *ruma*, s. *rumis* et *rumen*. Cf. ad Tac. Annal. XIII, 58, 1, et Hard. ad Plin. XV, 18, s. 20. *Ficus nunc*, nostra ætate, *Ruminalis* dicitur: olim a Romulo *Romularem vocatam ferunt*, tempore Romuli, vel aliquamdiu post. « Vanum haud dubie: neque enim, nisi a Romulo, hæc arbor nomen illud postea traxit; quod vel grammatica ratio arguat. » Bauer.

9. *Tenet fama*, parum probabilis, ut et reliqua, *expositos esse pueros* non nudos, sed *in alveo*, quod tradit etiam Dionys. qui ipsum adeo alveum postea Numitori sub pallio allatum dicit a Faustulo, ut fidem indicio suo faceret. *Fama* passim dicitur omnis traditio et narratio, etiam historicorum, et *fama tenet* pro *fama est*, ut XXXIII, 3, n. 4, et XXXIX, 22, n. 3; vel *adhuc est* (ut *fama obtinuit*, sc. se XXI, 46 extr.), durat (*erhält sich*, gall. *se conserve*), ut c. 17; II, 3; XXIII, 12, 18, 44. *Alveus* proprie, vel inferior pars navis, carina, fundus, aut ipsum corpus (*Rumpf*, gall. *tronc*), et hinc, ut *carina*, totum navigium (ut XXI, 26, n. 11), vel labrum soliumque, inpr. balneare, σκάφη, *Wanne, Trog*, gall. *baignoire, huche*. — *Submissas præbuisse mammas*, gr. μαστὸν ὑπέχειν, Schaef.

10. *Larentiam*, *vulgato corpore*, quum se corpusque suum omnibus promiscue prostituisset (unde *vulgatum corpus* pro pellice, s. prostibulo XXXIX, 53), *lupam inter pastores vocatam*, h. e. scortum; unde *lupanar*. Cf. ad II, 29, n. 5. *Laurentiam* alii. Sed *Larentiam* præferunt optimi libri, Dionys., Plut., Festus, Macrobius, Gellius, Lactant. et fasti. — *Itaque educati*: τὸ *que* addi non placet: omisere etiam Gron. et Crev. ut languidius, et quia non significat *ergo*: quin tunc quoque, ut c. 5, n. 7, sine

nec[11] in stabulis, nec ad pecora segnes, venando peragrare circa saltus. Hinc, robore corporibus animisque sumpto, jam non feras[12] tantum subsistere, sed in latrones præda onustos impetus facere, pastoribusque rapta dividere, et cum his, crescente in dies grege juvenum, seria[13] ac jocos celebrare.

V. Jam[1] tum in Palatino monte Lupercal hoc fuisse ludicrum ferunt, et a[2] Pallanteo, urbe arcadica, Pallantium, dein Palatium, montem appellatum. Ibi

que præfert Livius; Bauer. Cf. tamen ad III, 30, n. 3; XXIII, 35, n. 5, et al. Cæterum probabilius est, Romulum Remumque non inter pastores adolevisse, quod Livius refert, vulgarem sequutus famam, sed græca suaque origine digna institutione Gabiis fuisse formatos, quod tradunt Dionys. Hal. I, 84, et Plut. Rom. VI, 6.

11. *Nec in stabulis*, domi, *nec ad pecora*, in pascuis, *segnes*, *venando*, venantes, *peragrare circa saltus*, h. e. saltus, qui circa erant, vicinos. Cf. ad I, 9, n. 1; I, 17, n. 3; IX, 15, n. 1; XXI, 49, n. 4; XXIX, 29, n. 1; XXX, 9, n. 2; XXXV, 12, n. 2. —*Robore sumpto*, acquisito, collecto, parato, ut græce ὕψος λαμϐάνειν de ædificio surgente vel arbore; Bauer.

12. *Feras subsistere*, ut al. *sistere ense, telo, vulnere*, efficere (jaculando) ut feræ stent, s. subsistant inhibeantque cursum, h. e. eas figere; vel impetum earum sistere, cohibere, sustinere, excipere, ὑποστῆναι et ὑφίστασθαι, ut *subsistere romanum* IX, 31. At *subsistere alicui* est ei obsistere, resistere, ut XXVII, 7; ubi v. Gron. et Drak. Cf. Heyn. ad Tibullum IV, 1, 195, et Ern. clav. Cic.

13. *Seria ac jocos* (de quibus v. cap. seq.), res serias ac ludicras, *celebrare*, sæpe et cum multis peragere, exercere, agitare, tractare, iis operam dare. Cf. ad III, 31, n. 3; V, 11, n. 5; XXXIV, 61, n. 4.

Cap. V. 1. *Jam tum fuisse ferunt in Palatino monte* (proprie sub eo, ad ejus radices) *Lupercal hoc*, i. e. quod etiam nunc in usu est vel celebratur, quod nunc videmus, quale hac ætate est. Cf. ad I, 42, 7; I, 55, n. 10; VI, 4, n. 7; VII, 2, n. 13; XXV, 40, n. 1; XXXIX, 22, n. 2; XLIV, 9, n. 1. *Lupercal* festum vel tironibus notum, quod agi solebat in honorem Panis, quem jam olim perperam *Lyceum*, Λύκειον, dictum putabant a λύκοις, *lupis*, quos a pecore arceret: unde *Lupercus* (lupos arcens) Pan, *Luperci* ejus sacerdotes et *Lupercal* festum. Verum Panis nomen fuit Λυκαῖος, *Lycæus*, ductum ab oppido et monte Arcadiæ (Λύκαια et ὄρος Λύκαιον); at Apollinis Λύκειος vel Λύκιος, et gymnasii Athen. Λύκειον.

2. *A Pallanteo* (ut ap. Virg. Æn. VIII, 34, 341, al. sed gr. Παλλάντιον et Παλάντιον) *urbe arcadica*, *Pallantium*, *dein Palatium montem appellatum*, ut et oppidum vel arx, *in Palatino monte* ab Evandro exstructa. Vulgo *Palatinum* legitur pro *Palatium*. Sed *Palatium* est substant. ut c. 6 extr. c 7 et 33; II, 10; XXIX, 37. Sic *Capitolium* etiam mons dicitur, et τὸ Ἀϐεντῖνον (sc. ὄρος)

Evandrum, qui ex eo genere [3] Arcadum multis ante tempestatibus ea tenuerit loca, solenne allatum ex Arcadia instituisse, ut nudi juvenes, Lycæum [4] Pana venerantes, per lusum atque lasciviam currerent; quem Romani deinde vocarunt Inuum. Huic deditis ludicro, quum solenne notum esset, insidiatos ob iram [5] prædæ amissæ latrones, quum Romulus vi se defendisset, Remum cepisse; captum regi Amulio tradidisse, ultro [6] accusantes. Crimini maxime dabant, in Numitoris agros ab his impetum fieri: inde eos, collecta juvenum manu, hostilem in modum prædas

ap. Dionys. passim, ut forte *Aventinum* inf. c. 6, 33 (*ut jungeretur Palatio Aventinum*), et III, 50. De *Pallantio*, *Evandro*, fabuloso heroe, et *Carmenta* matre ejus, plura vid. ap. Dionys. I, 31 sq, et in Heynii Exc. I et not. ad Virgilii Æneida VIII, 51 sq.

3. *Qui ex eo genere Arcadum*, s. Pallantino (nempe quot oppida Arcadum, *tot genera*, i. e. populi, ut Volscorum II, 38 extr. Etruscorum I, 8 pr. Locrorum), *ea tenuerit loca*, oriundus fuerit et tenuerit ea loca; Bauer. *Tenuerit* pro *tenuerat* ex plurimis optimisque MSS recepi.—*Multis ante tempestatibus*: nam LX annos ante Trojam captam eo duce colonia Pelasgorum ex Arcadia in Italiam seu casu seu consilio venisse dicitur.—*Solenne*, ludos solennes, ut mox *ludicrum*, θεατρικὸν, ludus, vel quidquid in eo spectatur, vel ejus argumentum.

4. *Lycæum Pana* reposui pro vulg. *Lycéum*, v. not. 1, *quem* Pana *Romani deinde vocarunt Inuum*, forte a cupiditate *ineundi*, h. e. concumbendi; ut Silvanus et Faunus *Incubus*. — *Solenne notum*, quidam MSS et edd. *s. votum*, probante Burmanno ad Virg. Eclog. V, 74. Præstiterit *solenne et notum*.

5. *Iram prædæ amissæ*, ob prædam amissam, ut passim de re, propter quam ira afficimur, v. c. IV, 58; V, 33; VIII, 12, n. 5; IX, 8, 34; XXI, 2; XXIV, 30 pr. XXVII, 7; XXXVII, 51. Sic et *ad terrorem traducti silvam exercitus* IX, 39, n. 1; *pudor non lati auxilii* et *ignominiæ* XXI, 16 pr. XXXV, 37: forte et *ad gemitus vulnerum* XXII, 5, n. 3, et similia. Cf. ad I, 42, n. 2; II, 6, n. 1; II, 10, n. 8; IV, 6, n. 6; VIII, 13, n. 2.

6. *Ultro accusantes*, insuper, vel potius adeo, quamvis ipsi essent latrones adeoque accusandi. Cf. III, 62; III, 27; ad XXI, 28, n. 6; Drak. ad XL, 12, n. 4, et Schelleri Obss. in Cicer. p. 41.—*Crimini dabant*, ducebant, vertebant, loco criminis putabant, ut *dare aliquid alicui vitio*, *laudi*, etc.—*In Numitoris agros*, etc. Ad hæc et seqq. intelligenda tenendum est, Numitorem tantum regno privatum, cæterum suos agros privatamque dignitatem omnem, ut fratrem regis, servasse, *arci* quoque (quam c. 6, a *regia* distinxeris) Albanæ præfuisse; Bauer.

agere. Sic[7] Numitori ad supplicium Remus deditur. Jam inde ab initio Faustulo[8] spes fuerat, regiam stirpem apud se educari; nam et expositos jussu regis infantes sciebat, et tempus, quo ipse eos sustulisset, ad id ipsum congruere; sed rem[9] immaturam, nisi aut per occasionem, aut per necessitatem, aperiri noluerat: necessitas prior venit: ita, metu subactus, Romulo rem aperit. Forte et Numitori, quum in custodia Remum haberet, audissetque geminos esse fratres, comparando et ætatem eorum, et ipsam minime servilem indolem, tetigerat animum memoria nepotum; sciscitandoque[10] eo demum pervenit, ut haud procul esset, quin Remum agnosceret. Ita undique regi dolus nectitur. Romulus, non cum globo juvenum, nec enim erat ad vim apertam par, sed aliis

7. *Sic Numitori*, etc. h. e. re sic comparata, propterea, itaque, hinc, ergo; ut passim *sic* et *ita*, v. c. mox *ita metu subactus*, et *ita undique* (tum a Numitore, tum a Romulo) *regi dolus nectitur.* Cf. ad I, 10, n. 2; I, 17, n. 3, et ad alia loca, quibus vulgo *itaque* legitur ex interpret.

8. *Faustulo spes fuerat*, forte opinio, suspicio, ut II, 3 pr. XXI, 6, n. 5, et *sperare* passim pro suspicari vel exspectare, unde *insperatum* III, 26, de re mala. Sic et ἐλπὶς, ἐλπίζειν, ἔλπεσθαι.

9. *Rem immaturam, nisi aut per occasionem*, etc. Livius distinguit rem maturam ab ea, cujus aperiendæ aut occasio aut necessitas sit: itaque, etiam quum necessitas erat, tamen immatura res erat, i. e. citius, quam vellet Faustulus, aperiebatur; Bauer. Pro *aperiri* suspicari possis *patefieri*, quia mox sequitur *aperit*. Vid. tamen ad c. 3, n. 8. — *Audissetque geminos esse fratres.* Quintilianus, Instit. Orat. IX, 4, *Quædam ordine permutato fiunt supervacua, ut*, fratres gemini: *nam si præcesserint* gemini, fratres *addere non est necesse.* Hanc tamen ejus observationem perpetuam non esse, non modo locus hic Livii, sed etiam plura alia exempla docent; confer in primis Ovidii, Her. XVI, 271, *O decus, o præsens geminorum gloria fratrum;* ejusdem Heroid. XVII, 249; Metam. IV, 107; ita et eodem libro, versu 773, *Cujus in introitu geminas habitasse sorores:* haud aliter Terentius in Heaut. V, 1, 80, *Non, ita me dii ament, auderet facere hæc viduæ mulieri.* Ed. — *Comparando*, vid. ad c. 8, n. 4. — *Comparando* ætatem et indolem horum juvenum, cum ea et ætate et indole, qua esse debebant nepotes, si adhuc viverent. Ed.

10. *Sciscitandoque eo demum pervenit,* recepi e cod. Flor. et Lovan. 3, pro vulg. *eodem pervenit.* Idem probarunt Crev. et Drak. ad XXXII, 14, n. 2. — *Globo juvenum*, conferta manu.

alio itinere jussis certo tempore ad regiam venire pastoribus, ad regem impetum facit; et a domo Numitoris alia comparata manu adjuvat Remus: ita regem obtruncant.

VI. Numitor, inter primum[1] tumultum, hostes invasisse urbem atque adortos regiam dictitans, quum pubem Albanam in arcem præsidio armisque obtinendam avocasset; postquam juvenes, perpetrata cæde, pergere ad se gratulantes vidit, extemplo advocato concilio, scelera in se fratris, originem nepotum, ut geniti, ut educati, ut cogniti essent, cædem deinceps tyranni, seque ejus auctorem ostendit. Juvenes, per mediam concionem agmine[2] ingressi, quum avum regem salutassent, sequuta ex omni multitudine consentiens vox ratum nomen imperiumque regi effecit. Ita Numitori Albana permissa re, Romulum Remumque cupido cepit, in iis locis, ubi expositi, ubique educati erant, urbis condendæ: et supererat[3] multitudo Albanorum Latinorumque. Ad id pastores quoque accesserant, qui omnes facile spem facerent, parvam Albam, parvum Lavinium præ ea urbe, quæ conderetur, fore. Intervenit[4] deinde his

Cap. VI. 1. *Inter primum tumultum*, scilicet, initio tumultus, ut *ad primam auroram* c. 7, *primo vespere* XXXV, 30, et *primo vere* XXVI, 25 pr. XXXIII, 3 pr.—*Regiam... in arcem*, v. ad c. 5, n. 6.—*Avocasset* recte legitur, non *advocasset*: duo enim significantur, in arcem evocatos milites, et a rege tuendo avocatos; Bauer. *Avocare* Gron. interpretatur: avertere a cognoscendo vero periculo, ne auxilium, quo maxime debebat, ferat, et sevocare partem populi a magistratibus seditionis causa. Similiter XLIII, 16, n. 5, *avocatam a se concionem tribunus questus*: nam *avocare concionem* est abducere eam a magistratu, a quo advocata est. Cf. loc. class. Gell. XIII, 15 extr.—*Pergere*, venire, ire, ut c. 7 (ubi est synon. verbi *vadere*), 60; III, 6, al.

2. *Agmine ingressi*, uterque simul. Cf. Virg. Æn. II, 212.

3. *Supererat multitudo*, etc. h. e. Albæ et Lavinii abundabat, vel nimia erat incolarum copia.

4. *Intervenit deinde his cogitationibus*, supervenit, accessit (non quasi turbaverit cogitationes urbis statuendæ), *avitum malum*, quod avo ipso-

cogitationibus avitum malum, regni cupido, atque inde fœdum certamen coortum a satis miti principio; quoniam gemini essent, nec ætatis[5] verecundia discrimen facere posset, ut dii, quorum tutelæ ea loca essent, auguriis legerent, qui nomen novæ urbi daret, qui conditam imperio regeret. Palatium[6] Romulus, Remus Aventinum ad inaugurandum templa capiunt.

VII. Priori[1] Remo augurium venisse fertur, sex vultures; jamque, nuntiato augurio, quum duplex

rum nocuisset, non, quo ipse peccasset, sed, quo in eum frater; qui tamen et ipse, ut frater avi, inter avos Romuli et Remi censeri possit; Bauer. *Avitum malum* eadem infausta de regno contentio, quæ inter Numitorem et Amulium fuerat. — *Fœdum certamen*, de quo v. cap. 7 pr. Mox ante *quoniam gemini essent* Bauer supplet: nam convenerant, seu quippe pacti erant. Sed malim exemplo aliorum post *principio* maximam, et post *imperio regeret* minorem ponere distinctionem. Novi vero capitis initium videtur demum faciendum a verbis c. seq. *Ita solus potitus*, etc.

5. *Ætatis verecundia*, ut c. 3, ubi v. not. 9. — *Quorum tutelæ ea loca essent* pro: in quorum tutela, ut XXI, 41; XXIV, 22; XLII, 19. Cf. ad III, 62, n. 5, et XXI, 41, n. 7.

6. *Palatium... Aventinum*, v. ad c. 5, n. 2. — *Ad inaugurandum*, ad augurium capiendum, v. ad c. 36, n. 4. — *Templa capiunt:* nam *templum* dicitur omnis locus inauguratus et sanctus, sed proprie, a *templando*, h. e. contemplando, tum editus locus (*arx*, c. 18; IV, 18; X, 7), ab auguribus certo ritu *captus*, tum spatium cœli (οἰωνιστήριον), in omnes partes et quousque prospici potest, patens, et in illo loco ab augure *captum*, h. e. definitum lituo, ut intra has cæli partes augurium capiatur (de quo ritu augurum v. inf. cap. 18), hinc et asylum II, 1; curia I, 30; XXXVII, 49, 52; XXXIX, 5; XLI, 15; suggestus, s. locus pro rostris, ex quo conciones habebantur ad populum II, 56, n. 9; III, 17 pr. (quæ loca alii de tribunali accipiunt, ut et XXIII, 10, n. 4; sed agitur ibi de comitiis tributis, quæ in foro, quod et II, 56 memoratur, vel in circo Flaminio, ut XXVII, 21, vel in Capitolio, v. c. XXV, 3, habebantur, ut centuriata in Campo Martio); VIII, 14, n. 12; ibid. 35, n. 10: locus Campi ad aram Martis XL, 46, n. 3. Locus in templo illo, ex quo capiebatur augurium, dicebatur *tabernaculum*, v. c. IV, 7. *Templa* vero et *ædes* sacræ etiam pro curiis ponuntur propterea, quod sæpe in iis senatus habebatur, v. c. Bellonæ XXX, 22 extr. coll. cap. 23 pr.

Cap. VII. 1. *Priori*, prius, *Remo... sua multitudo... tempore illi præcepto*, etc. nam Dionys. tradit: μερίζονται τὸ πλῆθος ἅπαν δίχῃ. Τοῦτο δὲ αὐτοῖς δόξαν παρέσχε φιλοτιμίας, ἵνα θᾶττον ἀνύηται τῇ πρὸς ἀλλήλους ἁμίλλῃ τὰ ἔργα. Αἴτιον δὲ τοῦ μεγίστου κακοῦ, στάσεως, ἐγένετο· οἵ τε γὰρ προσνεμηθέντες αὐτοῖς, τὸν ἑαυτῶν ἡγεμόνα ἕκαστοι κυδαίνοντες ὡς ἐπιτή-

numerus Romulo se ostendisset, utrumque regem sua multitudo consalutaverat: tempore[2] illi præcepto; at hi numero avium, regnum trahebant. Inde, cum altercatione congressi, certamine[3] irarum ad cædem vertuntur: ibi in turba ictus Remus cecidit. Vulgatior fama est, ludibrio fratris Remum novos transiluisse muros: inde ab irato Romulo, quum verbis quoque increpitans adjecisset, *Sic*[4] *deinde, quicumque alius transiliet mœnia mea*, interfectum. Ita solus potitus imperio Romulus: condita urbs conditoris nomine appellata. Palatium primum, in quo ipse erat educatus, muniit: sacra Diis aliis albano ritu, græco

δεῖον ἁπάντων ἄρχειν, ἐπῆρον. Idem c. 87 dicit, avum suasisse, ὅτῳ ἂν προτέρῳ κρείττους ὄρνιθες ἐπισημήνωσι, τούτῳ ἄρχειν τῆς ἀποικίας.

2. *Tempore præcepto*, quod tempore præcepissent, seu prius habuissent augurium, *regnum trahebant* ad se et ducem suum, Remum, sibi vindicabant jus imperii.

3. *Certamine irarum*, iræ certatim quasi indulgentes. Ex ira; Bauer.— *Novos transiluisse muros*, non lapideos (a Tarquinio demum structos; v. cap. 36 pr. et 38), sed forte ligneos; Glar. Potius cespititios, seu vallum, aut lateritios; Drak.

4. *Sic deinde*, sc. transiliet, quod e seqq. repetendum (v. ad XXI, 43, n. 4), vel peribit, tractabitur, punietur, vel, ut cap. 26, n. 2, *abi hinc* (ut VI, 40)... *sic eat*, sc. in perniciem, s. malam crucem, vel sic abeat, sic ei detur (cf. Drak. ad XXXVII, 18, n. 1); qualia verba omittuntur ab irato, et eo, qui re et facto consilium declarat. Cf. ad XXII, 50, n. 2.— *Quicumque* ne quis acceperit pro *quisque*: sed et III, 37 extr. *quidquid* (cupitum) est omne, unumquodque; Bauer. Cæterum de hac *vulgatiore fama*, quæ ficta tantum erat Romuli excusandi causa, v. Cic. Offic. III, 10. Remum tamen a Fabio tribuno Celerum cæsum fuisse alii tradunt. Cf. Dionysium Halic. lib. I, 86, 87, qui etiam Faustulum obtruncatum dicit, quum rixam pugnamque fratrum dirimere voluerit.

Romuli regnum. Roma condita. — De anno conditæ urbis doctiss. Ruperti mirum silentium necessarie supplendum est; quare petemus ea quæ nobis suppeditat Creverius: « Ex Catonis sententia, Roma condita est ipsis Palilibus, XI Kalend. Maii anni 1, Olympiadis VII, ante Christum 751. Mirum profecto hic non indicasse Livium, quot annos existimaret ab urbe condita ad sua tempora elapsos esse. Quid de ea re noster scriptor senserit, expendit doctissimus Dodwellus, diss. X de Cyclis Romanorum: et eum Catonianam æram secutum fuisse, quæ Varroniana duobus annis brevior est, probare nititur. Dodwellum secutus est in sua Livii editione vir multijugæ eruditionis Jo. Clericus; nos Clericum. » Ed.

Herculi[5], ut ab Evandro instituta erant, facit. Herculem in ea loca, Geryone interempto, boves mira specie abegisse memorant, ac prope Tiberim fluvium, qua, præ se armentum agens, nando trajecerat, loco herbido, ut quiete et pabulo læto reficeret boves, et ipsum fessum via procubuisse. Ibi quum eum, cibo vinoque gravatum, sopor oppressisset, pastor accola ejus loci, nomine Cacus, ferox viribus, captus pulchritudine boum, quum avertere[6] eam prædam vellet,

5. *Græco ritu Herculi sacra facit;* cf. Macrob. Sat. III, 6, et Dionys. I, 11. Fabula Italorum domestica de *Caco* et *Hercule* ab historicis et poetis varie ornata est. Cf. Dionys. I, 39, 40; Virg. Æn. VIII, 184-305; Macr. Sat. III, 6, 7; Cassius et libri Pont. ap. Aurel. Vict. aliumve auctor. Orig. Gent. Rom. c. 6-8; Ovid. Fast. I, 543 sq; Prop. IV, 9. Quæ etiam loca class. sunt de *Potitiis et Pinariis*, atque *Ara maxima*, in honorem Herculis, ob cædem Caci, prope forum Boarium (hod. *Campo Vaccino*, in quo etiam fuere ædes Herculis Victoris et statua triumphalis eidem ab Evandro sacrata, de quibus v. Liv. X, 23, et Plin. XXXIV, 7, s. 16; XXXV, 4, s. 7) ab Evandro vel ipso Hercule (v. Ovid. Fast. I, 581, et ibi Gierig, nostræ edition. p. 72; et infr. IX, 29, 34, ubi Livius, alios forte auctores sequutus, sacra hæc ab ipso deo instituta dicit; cf. not. 11, et ad I, 55, n. 4) exstructa, ad quam, tanquam sanctissimam, juramenta et pacta usque ad tempora Neronis, quibus cum fano Herculis exusta est (v. Tac. Annal. XV, 41); sacra autem *græco ritu* fieri solebant et hinc capite non velato, ut in sacris romanis (v. Virg. Æn. III, 403 sq), sed aperto, de quo v. Macrob. III, 7 extr. Dionysius tradit, aram ab Hercule Patri vel Jovi Inventori, aram vero maximam ab Evandro Herculi positam esse: utramque vero eamdem facit auctor Origin. Rom. De *Geryonis* tricipitis vel tricorporis armentis ex Erythia (Gadibus, vel potius insula prope Gades sita, ubi mira pascuorum ubertas erat) ab Hercule abactis, vid. Heyn. ad Apollod. II, 5, 10. Cæterum Herculis nomen variis Italorum mythis insertum, et fama Italiæ ab eo peragratæ servata est multis fabulis et monumentis seu vestigiis ubique ostentatis, v. c. Herculis portu, promont. Herculeo, Heraclea et Herculano oppidis. Conf. Heyn. ad Virg. Æneid. VIII, 202, et Exc. XIV ad Æn. III. Livium multis verbis retulisse fabulosa de Hercule ejusque ara maxima et colloquio cum Evandro, et contra silentio prætermisisse leges a Romulo latas aliaque longe magis necessaria, valde improbat Glar. Sed gravitas priscarum mythicarumque narrationum, inpr. de Marte et Hercule, ad Romanorum ætatisque Livianæ judicium est exigenda. Conf. Heynii Disq. II Virg. Æn. præmissa ipsaque Livii præfatio.

6. *Avertere prædam,* facere et abigere, ut XXXVII, 8 extr. Similiter *avertere pecuniam* VI, 14; XXXIII, 47. Furto abigere (*entwenden,* gall. *dé-*

quia, si agendo armentum in speluncam compulisset, ipsa vestigia quærentem dominum eo deductura erant, aversos boves, eximium quemque pulchritudine, caudis in speluncam traxit. Hercules, ad primam auroram somno excitus, quum gregem perlustrasset oculis, et partem abesse numero sensisset, pergit ad proximam speluncam, si forte eo vestigia ferrent. Quæ ubi omnia foras versa vidit, nec in partem aliam ferre, confusus atque incertus animi, ex loco[7] infesto agere porro armentum occœpit. Inde quum actæ boves quædam ad desiderium, ut fit, relictarum mugissent, reddita inclusarum ex spelunca boum vox Herculem convertit: quem quum vadentem ad speluncam Cacus vi prohibere conatus esset, ictus clava, fidem pastorum nequidquam invocans, morte occubuit. Evander[8] tum ea, profugus ex Peloponneso, auctoritate

tourner) et per fraudem in rem suam convertere, νοσφίζεσθαι. Sed alio sensu mox Livius dixit *aversos boves*, conversos, circumactos et retro actos, ut ἴχνη ἀποστρέψας de simili fraude Mercurii, ad Cacum translata, in Homer. H. in Merc. v. 76. *Aversos boves* et quidem *eximium quemque p.*, ut XXI, 32, n. 8, et XXXV, 34, n. 3. *Aversas boves, eximiam quamque* suspicari possis, quia Livius paulo post dixit *actæ boves quædam... relictarum et inclusarum boum.* Sed in talibus non est argutandum, et *boves*, ut *cerva, canis, leo, equa*, ἡ ἔλαφος, ἡ ἵππος, πάρδαλις, κύων, ἄρκτος, etc. promiscue de utroque sexu dicuntur: unde alii Geryonis boves masculos, alii femineas, et Diomeden alii equis, alii equabus suis ab Hercule objectum, memorant. Illa tamen conjectura firmari potest eo, quod ita æqualitas dictionis restituitur, et veteres scriptores, præcipue græci, in his sæpius femin. genere utuntur. — *Agendo compulisset* pleonasmi species; sed non est: nam *agendo* opponitur *averso :* unde est, quasi cum emphasi, more solito præ se agendi adversos, capite in locum verso, quo essent agendi; Bauer.—*Ad primam auroram*, v. ad c. 6, n. 1.—*Pergit*, v. ad c. 6, n. 1.

7. *Ex loco infesto* pass. sensu pro infestato, ut VI, 5, n. 2, et X, 46, n. 4; et hinc intuto, insidiis obnoxio, ut c. 47 pr. II, 11, 49 (ubi *tuta* opponuntur *infestis*); IX, 37, n. 10.—*Ad desiderium*, propter desiderium vel desiderio, *relictarum mugissent*, ut *ad metum concedere* II, 45; *ad vocem terroremve moveri* V, 46; *ad consilia trepidare* III, 49, pro quo *trepidare consiliis* dicitur II, 28 pr. et VI, 35. Cf. ad I, 34, n. 5; IV, 17, n. 5, et IX, 39, n. 1.—*Vox Herculem convertit*, advertit, fecit ut conversus staret et attenderet; Bauer.

8. *Evander... venerabilis vir mira-*

magis quam imperio regebat loca: venerabilis vir miraculo literarum, rei novæ inter rudes artium homines; venerabilior divinitate credita Carmentæ matris, quam fatiloquam, ante Sibyllæ in Italiam adventum, miratæ hæ gentes fuerant: is tum Evander, concursu pastorum trepidantium circa advenam manifestæ reum cædis excitus, postquam facinus facinorisque causam audivit, habitum 9 formamque viri aliquantum ampliorem augustioremque humana intuens, rogitat, qui vir esset? Ubi nomen patremque ac patriam accepit, *Jove nate, Hercules, salve*, inquit: *te mihi mater, veridica interpres deum, aucturum cælestium numerum cecinit; tibique aram* 10 *hic dicatum iri, quam opulentissima olim in terris gens Maximam vocet, tuoque ritu colat.* Dextra Hercules

culo literarum, qui literas, rem feris hominibus, quales tum circa Tiberim habitabant, *mirabilem*, secum attulisse ferebatur, ut et musicam aliasque artes et vitæ humanioris instituta (vid. Dionys. I, 33), in his artem vaticinandi. *Carmenta* ejus *mater, fatiloqua*, vates ad quam antiquissima Italorum vaticinia, s. carmina referri solebant, et cui varia tribuuntur nomina ab arte petita, *Carmenta*, seu Carmentis, *Themis, Nicostrata, Porrima* et *Postverta*, s. *Postvorta*. Eam nonnulli edidere nympham et Mercurii conjugem (unde h. l. ei tribuitur *divinitas*, nisi potius hac voce ars sola vaticinandi designatur), araque ei dicata est ad radices Capitolii, quam sub portam *Carmentalem* se vidisse dicit Dionys. quem vide I, 31, 32. Conf. Heynii Exc. I, et not. ad Virgilii Æn. VIII, 51 sq. et 334 sq. Memorantur etiam *Carmentalia* sacra, *Carmentis ædes*, ad radices Capitolii (v. inf. V, 47 pr. Ovid. Fast. I, 629; Plut. t. II, p. 278, et Dionys. I); *Carmentis*, seu *Carmentalis porta* et *flamen*, h. e. sacerdos. — *Literarum*. Intellig. literarum notæ, formæ. Or. G. R., *docuit Italos legere et scribere*. Ed. — *Ante Sibyllæ in Italiam adventum*, v. Heynii Exc. V ad Virg. Æn. VI.

9. *Habitum formamque viri aliquantum*, aliquanto, multo (v. ad II, 39, n. 1), *ampliorem augustioremque humana*, secundum notam illam fidem opinionemque de diis et priscis quoque hominibus heroibusque; v. ad. Sil. VI, 426, et XV, 21. — *Salve*, ut gr. χαῖρε, voc. pietatis et honoris, quo compellatur, cujus favorem expetimus, sive sit deus, sive homo, et res divino honore colenda. Conf. c. 16. — *Cecinit*, vaticinata est, ut V, 15 pr. et al. nam vaticinia primum versibus comprehendebantur.

10. *Aram Maximam*, v. not. 5. — *Tuo ritu*, a te instituto, vel tibi conveniente et grato. Cf. not. 5, et Ovid. Fast. IV, 660.

data, *accipere*[11] *se omen impleturumque fata, ara condita atque dicata*, ait. Ibi tum primum bove eximia capta de grege, sacrum Herculi, adhibitis ad ministerium dapemque Potitiis ac Pinariis, quæ tum familiæ maxime inclytæ ea loca incolebant, factum. Forte ita evenit, ut Potitii ad tempus præsto essent, iisque exta[12] apponerentur; Pinarii, extis[13] adesis, ad cæteram venirent dapem. Inde institutum mansit, donec Pinarium genus fuit, ne extis solennium vescerentur. Potitii, ab Evandro edocti, antistites sacri ejus per multas ætates fuerunt: donec, tradito servis publicis solenni familiæ ministerio, genus omne Potitiorum[14] interiit. Hæc tum sacra Romulus una ex

11. *Accipere se omen* divinitatis, ut V, 55, et IX, 14; nam veteres putabant, *omina ostentaque in hominum potestate esse, ac, prout quæque accepta essent, ita valere* (Plin. XXVIII, 2, s. 4), adeoque vel impleri et evenire, vel eludi et averti, si homines indicarent facto aliquo aut dicerent, *se omen* vel *accipere* vel *non accipere*. Quo etiam spectant tum formulæ *omen dii avertant* et *dii averruncent*, tum deprecationes et imprecationes, quibus superstitiosi homines tristia omina a se et in alios verti posse credebant. Omen tamen h. l. heros vel deus ipse accipit *impleturus fata*, h. e. perfecturus, ut Carmentæ prædictio eveniat, ut VIII, 6. « *Implere fata*, reddere prædicta, eventum prædictis; duo notat simul : active, facere quod sit in fatis; passive, subire, accipere exitu. *Ara condita atque dicata*, aut ab ipso Hercule, aut ab Evandro; utroque enim auctores trahunt: qui conjungi facile poterunt, si, jussu et auctoritate Herculis fecisse Evandrum, dixerimus. » Bauer. Cf. not. 5. — *Eximia* vox sacrorum propria. *Eximiæ hostiæ erant*, ut legimus apud Macrobium Saturn. III, 5, *quæ ad sacrificium destinatæ eximebantur e grege*. Ed. — Mox *inclytæ* reposui pro *inclitæ*; vid. ad XXII, 4, n. 1.

12. *Exta apponebantur* heroicis temporibus in epulis sacris, et quidem primum (v. Hom. Il. I, 459 sq; II, 426 sq), posteriori ævo diis cremabantur. *Apponi, ut* παρατίθεσθαι, de ferculis in mensam illatis, vid. Drak. ad XL, 59, n. 8.

13. *Extis adesis*, comesis, *ad cæteram venirent dapem*, ad victimæ carnes, quæ non adolentur. Sic ap. Sueton. Aug. I, *reliquiæ* opponuntur *extis Marti redditis*. — *Extis solennium*, sc. sacrorum, s. sacrificiorum, in his solennibus mactatorum. « Exta sunt carnes victimarum, quibus vescerentur convivæ, non quod diis offerretur et redderetur, sed tamen pars et reliquiæ victimarum, ut apud Virg. Geor. II, 396. » Bauer.

14. *Genus omne Potitiorum interiit*, postquam ab Ap. Claudio pecunia corruptum sacra *servis publicis*

omnibus peregrina suscepit; jam tum immortalitatis virtute partæ, ad quam eum sua fata ducebant, fautor.

VIII. Rebus divinis rite perpetratis, vocataque ad concilium multitudine, quæ coalescere [1] in populi unius corpus nulla re, præterquam legibus, poterat, jura dedit: quæ ita sancta generi hominum agresti fore ratus, si se ipse venerabilem insignibus imperii fecisset, quum cætero habitu se augustiorem, tum maxime lictoribus duodecim sumptis, fecit. Alii ab numero avium, quæ augurio regnum portenderant, eum sequutum numerum putant. Me haud [2] pœnitet eorum sententiæ esse, quibus et apparitores et hoc genus ab Etruscis finitimis, unde sella curulis, unde toga

prodiderat; v. IX, 29 et 34; Cic. Nat. Deor. II, 4; Vict. Orig. Gent. rom. 8; Macrob. Sat. III, 6. — *Sacra una*, unica, sola, *suscepit*, recepit, instituit, induxit, ut *suscipere religionem* ap. Cic. Verr. IV, 16.

Cap. VIII. 1. *Coalescere in populi unius corpus*, v. ad c. 11, n. 2. — *Jura dedit*, sc. multitudini: sed rotundius dixisset *vocatæ ad conc. multitudini;* Bauer. — *Quæ ita sancta fore*, h. e. tum demum, ut XXI, 13, 17; XXIV, 38; XXVI, 24; XXIX, 3; XXX, 37; XXXVI, 4. — *Ab numero avium*, ex eo, propter illum. — *Sequutum numerum*, amplexum esse, tenuisse, prætulisse; Bauer.

2. *Me haud pœnitet eorum sententiæ esse* (quod verbum etiam abesse poterat), mihi placet, lubet, rectum videtur; Bauer. Cf. ad II, 54, n. 16. — *Et apparitores et hoc genus* ministrorum, scilic. lictores. Sed potius *apparitores hoc genus* (hujus generis, sive hoc genus apparitorum, qui lictores vocantur) cum Jac. Gron., vel *et apparitorum hoc genus* legendum videtur. Nam *apparitores* dicuntur omnes ministri, qui magistratui *apparent*, h. e. ministerio suo præsto sunt, vel adsunt, si forte quid jubeatur, lictores (qui hac voce etiam comprehenduntur I, 49, et IV, 14), viatores, scribæ, etc. (unde Flavius scriba *apparens ædilibus* IX, 46, n. 3; Gell. VI, 9, et *apparitor* scriba Verris ap. Cic. Verr. II, 3, 78), et *apparitores* quidem haud dubie jam albanis fuere regibus, non vero, Livio judice, *lictores.* Vulgatam lect. defendit Bauer. putans, *lictores* et *apparitores* semper distingui, et lictores quidem I, 49, haud dubie una esse intelligendos, sed aliam h. l. rationem esse, ubi de his ministris data opera loquens Livius propria vocabula adhibere ac distinguere debuerit. Idem tamen concedit, *apparitores* generis nomen esse, cui *lictores* subsint; eosque non semper distingui, ex supra dictis patet. — *Sella curulis*, qua primum reges, deinde magistratus majores, qui inde *curules* dicti sunt, utebantur. Ortus vulgo creditur hic mos inde, quod senatores prisci, rure evocati, curribus venerint ad curiam,

prætexta sumpta est, numerum quoque ipsum ductum placet: et ita habuisse Etruscos, quod, ex duodecim populis communiter creato rege, singulos singuli populi lictores dederint. Crescebat interim urbs, munitionibus[3] alia atque alia appetendo loca, quum in spem magis futuræ multitudinis, quam ad id, quod tum hominum erat, munirent. Deinde, ne vana urbis magnitudo esset, adjiciendæ multitudinis causa, vetere consilio condentium urbes, qui, obscuram[4] atque humilem conciendo ad se multitudinem, natam e terra sibi prolem ementiebantur, locum, qui nunc

et inde domum redierint. De forma sellæ vid. intpp. Sueton. Aug. 44, et Spanhem. diss. X de usu et pr. num.— *Toga prætexta*, vid. ad XXII, 57, n. 10. — *Ita*, hunc numerum, *habuisse Etruscos, ex XII populis*, s. civitatibus principibus, in quos primum Etruria omnisque regio circumpadana ab Etruscis, trans Apenninum late omnia tenentibus, descripta fuit (v. ad IV, 23, n. 4), *communiter creato rege*, qui propr. *Lucmo*, s. *Lucumo* dicebatur, et στρατηγὸς Plutarc. Qu. Rom. p. 275, D. Cf. V, 33; Polyb. II, 17, et de Etruscorum, s. Tuscorum (qui perperam Tyrrheni dicuntur Græcis et e Lydia repetuntur) antiquitate, origine ultra Alpes quærenda, et civitatibus Heyn. Exc. III ad Virg. Æn. VIII; Exc. I ad Æn. X, et Op. Ac. t. v, p. 502 sq. Lictores aliaque regum consulumque rom. insignia quidam Romuli, alii Tulli Hostilii, plurimi vero Tarquinii Prisci temporibus, et quidem vel a Tarquiniis, illius Tarquinii patria (v. Strab. V, p. 152, al. 336), vel a Vetulonia (v. Sil. VIII, 484 sq), Romam translata, vel ab Etruscis generatim sumpta tradunt; v. Dionys. III, 61, 84; VIII, 44 (ubi aliis etiam Latii gentibus ea in usu fuisse docet); Flor. I, 5; Plin. VIII, 48; IX, 39. De numero *lictorum* v. ad II, 1, n. 11.

3. *Munitionibus alia atque alia loca appetendo*, ædificantibus ea attingentibus, occupantibus et urbi adjungentibus; extentis paulatim latius munitionibus. — *Ad id, quod tum hominum erat*, ad præsentem hominum multitudinem. — Qui una cum Romulo urbem condere cœperant, non plures fuere, si Dionysio credimus, quam ter mille pedites, et pauciores trecentis equitibus. Ad eam paucitatem illos redegerat cruentum inter Romulum et Remum ob regni cupiditatem prælium. Quando autem Romulus excessit e vivis, peditum reliquit sex et quadraginta millia, et mille ferme equites. Ed. — *Munirent.* Tuta et habitationi commoda efficerent. Eodem quoque sensu intelligenda est supra vox *munitionibus*. Ed. — *Vana magnitudo urbis*, inutilis, si sine incolis esset. *Vana* dicuntur omnia, quæ speciem habent inanem, vel plus in specie, quam in re. Cf. ad IV, 37, n. 4; IX, 9, n. 12; X, 29, n. 1; XXIV, 32, n. 1; XXVII, 26, n. 1, et XXXIV, 12, n. 2.

4. *Qui obscuram atque humilem conciendo ad se multitudinem, natam*

septus[5] descendentibus inter duos lucos est, Asylum aperit[6]. Eo ex finitimis populis turba omnis sine discrimine, liber an servus esset, avida novarum rerum

e terra sibi prolem ementiebantur, γηγενεῖς dicentes, quorum ignota vel obscura esset origo: unde etiam nata forsan fabula de Cadmo, nota ex Ovidii Met. III, 101 sq. *Conciendo* pro *concientes*, immo, quum concivissent (neque enim *conciendo ementiebantur*), ut c. 5, n. 9, *comparando* pro *comparanti;* II, 9 pr., *miscendo orabant* pro *miscentes*, vel miscebant et orabant; II, 32, *sumendo sese tenuere* pro *sumentes*, vel ita ut sumerent; Bauer. Cf. ad III, 49, n. 4; III, 53, n. 6; IV, 2, n. 8; XXI, 34, n. 3; XXII, 3, n. 5; XXII, 14, n. 5; XXX, 13, n. 1; XXXVIII, 16, n. 3; XL, 54, n. 6.

5. *Locum, qui nunc septus descendentibus inter duos lucos est*, obscura verba, quæ, distinctione vel ante, vel post *descendentibus* posita, varie explicari posse jam monuit Stroth., vel sic: qui nunc septus est (nam *nunc* non nisi ad *septus* referendum), et ita situs, ut, qui a Capitolio in eum descendere velint (nam asylum in valle fuisse docent Strabo V, et Dionys. II, 15), ad utrumque latus lucum habeant (similiter Gron. et Bauer: qui occurrit et conspicitur iis, qui inter duos lucos descenderint; ut fere τοὺς ὑπερβάντι Αἷμον Γέτας, i. e. ad quos venturus erat, ubi Hæmum superasset, ap. Thucyd. II, 96 pr.; ἐσελθοῦσι δέ εἰσι βωμοὶ Ποσειδῶνος καὶ ἥρωος Βούτου ap. Pausan. I, 26, 6; καταβᾶσι δὲ πηγή τε ὕδατος ἐστι ibid. I, 28; καταβάντι ἐς τὸ πεδίον ἱππόδρομος ἐστι ibidem X, 37, 4; *porticus dextræ subeuntibus* ap. Tac. Hist. III, 71, ubi etiam de *luco Asyli*, unde via in Capitolium fuit, agitur, et similia inf. XXIII, 12 pr. XXXII, 4, n. 1; XLII, 15, n. 4; Suet. Vesp. I; Strab. IX, 1, 2 extr. p. 391; IX, 1, 22 pr. p. 398 extr. Pausan. III, 15, 4; VII, 3, 1; VIII, 3, 2; VIII, 13, 3; VIII, 17, 5. Cf. Siebelis ad Ἑλληνικά, quæ edidit, p. 155 et 228); vel ita: qui nunc septus est, ne quis in eum descendat (Gron. descendentibus inter duos lucos nunc septo clausus obstat et circumeundus est; sed tum *descensuris* leg. putabat Doer.) et *inter duos lucos* appellatur. Conf. Dio XLVII, p. 338, qui Asylum dicit ita septum esse, περιφραχθῆναι, ut nemo intrare queat, et Dionys. II, 15, cujus verba sunt: τὸ μεταξὺ χωρίον τοῦ τε Καπιτωλίου καὶ τῆς ἄκρας, ὃ καλεῖται νῦν κατὰ τὴν Ῥωμαίων διάλεκτον μεθόριον δυοῖν δρυμῶν, h. e. *inter duos lucos*. Idem deinde docet, Romuli temporibus locum a re ipsa sic recte appellatum, quum ad utrumque latus tunc habuerit lucum, quod postea secus fuerit. Cæterum in edd. antt. pro *descendentibus* non male legitur *densis sentibus*, quod loco Dionis firmatur. — Regius noster codex habet *descendentibus*, et mox pro *lucos* quod etiam nunc facile legitur, manus secunda male correxit *lacus*. Ed.

6. *Locum Asylum aperit*, facit. Ad hoc Asylum non solos confugisse latrones, vel maleficos, servos et obæratos, sed Albæ potissimum aliarumque vicinarum civitatum incolas, seditionibus exactos aut fortunæ suæ obiratos, talesque etiam Romæ conditores fuisse primosque cives, satis nota res est. Cf. Dionys. I, 4, 88, et Zimmermanni comm. de primis urbis Romæ incolis Darmst. 1804. Cæterum asyla,

perfugit: idque primum[7] ad cœptam magnitudinem roboris fuit. Quum[8] jam virium haud pœniteret, consilium deinde viribus parat: centum creat senatores, sive quia is numerus satis erat, sive quia soli centum erant, qui creari Patres possent. Patres[9] certe ab honore, patriciique progenies eorum appellati.

IX. Jam res romana adeo erat valida, ut cuilibet finitimarum civitatum bello par esset; sed, penuria mulierum[1], hominis ætatem duratura magnitudo erat; quippe quibus nec domi spes prolis, nec cum finitimis connubia essent. Tum ex consilio Patrum Ro-

etsi ob securitatem civium inventa, ei tamen, ut alia instituta, magis perniciosa fuere, quam accommodata: neque etiam ullum, præter Romuleum, Romæ exstructum legimus; sed templa ibi fuere asyla, et postea imperatorum statuæ atque imagines. Cf. ad Tac. Ann. III, 36, 60 sq; Suet. Tib. 37, et de asylis eorumque jure in græcis civitatibus Spanhem. de usu et pr. num. Diss. IX, p. 666, qui hoc jus non templis tantum, sed urbibus etiam toties insulisque fuisse docet. Coll. Liv. XXXV, 51; XLIV, 29; XLV, 5.

7. *Idque primum roboris*, virium, *fuit*, prima populi incrementa.

8. *Quum jam virium*, aperto asylo auctarum, *haud pœniteret* Romulum, quum jam satis virium habere sibi videretur (v. ad II, 54, n. 16), *consilium viribus parat*, circumspexit eos, qui consulerent his viribus easque regerent: nam *Vis consilii expers mole ruit sua*, Hor. Od. III, 4, 65. Minus apte Bauer. verbum *parat* exponit: parem facit, æquat, h. e. facit, ut par sit consilium viribus, ut non minus consilii suppetat, quam virium. Vox *viribus* forte ex glossa irrepsit pro *iis*. Cf. ad I, 3, n. 8.

9. *Patres et senatores* non tam *ab honore appellati* quam ab ætate et prudentia majore (inf. c. 32, *majores natu consulemus*, Patres: unde et Pœni *seniores* vocabant *senatum;* v. XXXIV, 61 extr.), vel quoniam a plebe tamquam patres sunt colendi, et illa ab iis tanquam a patribus defendenda; unde *patrocinium* dictum et *patrocinari*. Cf. ad I, 32, n. 9; Plut. Rom. p. 24, et Cic. de sen. 6. Cur et quomodo *centum creati sint*, docet Dionys. II, 12. Singulæ et tribus et curiæ ternos legerunt viros, quibus nonaginta novem Romulus unum adjecit. Cæterum Sigonius conj. *qui ciere patres* (s. *patrem*) *possent*, h. e. qui essent ingenui. Cf. X, 8 extr. et Dionys. ac Plut., qui eamdem memorant causam: ὅτι πατέρας εἶχον ἀποδεῖξαι μόνοι. Enimvero non cur vocati *Patres* sint, sed, cur centum utique creati, disputat Livius; Bauer. — Conjectura Sigonii Creverio multum arridet; sed omnes cod. in vulg. consentiunt. Ed.

Caput IX. 1. *Penuria mulierum* unde tanta esse potuerit, vix assequaris, et fabulosus est raptus Sabinarum, qui inde ortus dicitur. Dionys. II, 31, has eam potissimum ob causam raptas putabat, ut vicinæ civitates amicitiam cum Romanis contrahere

mulus legatos circa vicinas gentes misit, qui societatem connubiumque novo populo peterent: *Urbes quoque, ut cætera, ex infimo nasci; deinde, quas sua virtus ac dii juvent, magnas opes sibi magnumque nomen facere. Satis*[2] *scire, origini romanæ et deos adfuisse, et non defuturam virtutem: proinde ne gravarentur homines cum hominibus sanguinem et genus miscere.* Nusquam benigne legatio audita est: adeo simul spernebant, simul tantam in medio crescentem molem sibi ac posteris suis metuebant. A plerisque rogitantibus dimissi, *Ecquod*[3] *feminis quoque asylum aperuissent? id enim demum compar connubium fore.* Ægre id romana pubes passa, et haud dubie ad vim spectare res cœpit: cui tempus locumque aptum ut daret Romulus, ægritudinem animi dissimulans, ludos ex industria parat, Neptuno Equestri[4] solennes: Con-

cogerentur. — *Legatos circa vicinas gentes misit*, ad vicinas gentes, quæ circa erant, s. omnes; Ern. coll. Flor. III, 19; IV, 12, et Græv. ad Cic. Agr. I, 7; v. sup. ad I, 4, n. 11.

2. *Satis scire* gentes vicinas, *origini rom. deos adfuisse*, deos juvasse originem et repentina incrementa Urbis. —*Simul... simul*, ἅμα μὲν, ἅμα δὲ, tum, tum. — *A plerisque rogitantibus dimissi,* v. ad XXIV, 6, n. 3.

3. *Ecquod asylum*, etc., num, s. an aliquod feminis quoque asylum, etc. Ita passim *ecquis* et *ecquando* dicitur: sed *ecquid* etiam sæpe simpl. pro *num*, s. *an*, ut IV, 3, et XXVII, 10, ubi v. Drak. — *Haud dubie*, sine dubitatione, hæsitatione (ut X, 13, n. 9), vel (ut XXXVII, 18, n. 4), sine omni dubio, omnino (*unfehlbar, durchaus*), vel manifesto, *ad vim spectare res cœpit*, tendere. Sic passim *spectare aliquid* et *ad aliquid* (ut forte *intueri ad* XXXVI, 45, n. 6), est vel tendere, vel moliri, circumspicere, animo agitare, parare. Cf. ad I, 34, n. 5; I, 47 pr. (*ab scelere ad aliud*, vel, ut vulgo legitur, *aliud spectare mulier scelus*) VI, 33, n. 1; XXIII, 6, n. 2; XXV, 3, n. 16; XXXIV, 56.

4. *Neptunus Equester*, Ποσειδῶν ἵππιος vel ἱππεῖος et δμητὴρ ἵππων (Hom. Hymn. 5), quæ forte epitheta curamque equorum (v. Hom. Il. VIII, 440 sq; XXIII, 277 sq; Pind. Ol. I, 124, 140; V, 50, et Pyth. II, 23; Pausan. VII, 21) prisca ei tribuit lingua, quæ navem ob similem motum equo vel currui comparabat: unde postea et primum equum procreasse fingebatur. Cf. Heyn. ad Apollod. III, 14, 1; ad Virg. Geor. I, 12 sq, et Æn. I, 147, 156; Gierig. ad Ov. Met. VI, 75 sq. intpp. Phædr. I, 12, 9. — Idem Neptunus dictus Romanis *Consus* (unde *Consualia* ludi, qui postea Circenses a circo maximo appellati), quo nomine alii putant designari ἵππιον, eque-

sualia vocat. Indici deinde finitimis spectaculum jubet: quantoque apparatu tum sciebant, aut poterant, concelebrant, ut rem claram exspectatamque facerent. Multi mortales convenere, studio etiam videndæ novæ urbis; maxime proximi quique, Cæninenses[5], Crustumini, Antemnates. Jam Sabinorum omnis multitudo, cum liberis ac conjugibus, venit. Invitati hospitaliter per domos, quum situm mœniaque et frequentem tectis urbem vidissent, mirantur, tam brevi rem romanam crevisse. Ubi spectaculi tempus venit, deditæque[6] eo mentes cum oculis erant, tum ex[7] composito orta vis: signoque dato, juventus romana ad rapiendas virgines discurrit. Magna pars forte, ut in quem quæque inciderat, raptæ; quasdam forma excellente, primoribus Patrum destinatas, ex plebe homines, quibus datum negotium erat, domos deferebant. Unam longe ante alias specie ac pulchritudine insignem a globo Talassii[8] cujusdam raptam ferunt; multisque sciscitantibus, cui-

strem (non adjecta ratione), alii *concussorem*, Σεισίχθονα, alii deum *consiliorum*, vel consiliorum *consorum*, h. e. conditorum, absconsorum, secretorum; quare et aram dei subterraneam fuisse monent; v. Plut. Qu. Rom. 48, et Dionys. II, 5, 31. *Ludos Consualia vocat*, v. ad II, 21, n. 1. Iidem forte ludi postea dicti *Magni*, *Maximi*, *Romani* (romanæ originis, non ab aliis populis petiti), et *Circenses*, qui in circo maximo agebantur, et postea etiam in scena; nisi voces *scenici* et *scena* XXXI, 4, n. 5, et XXXIII, 25, n. 1, ad *ludi* tantum referendæ, ut XLII, 10, n. 5: *scenicos ludos per quatriduum, unum diem in circo fecit.* — *Concelebrant.* Ita instruunt, ut sint quam maxime celebres, et eorum late fama spargatur. Ed.

5. *Cæninenses, Crustumini, Antemnates*, quibus Fidenates adjungit Plut. Rom. 27; de quibus inf. c. 14, 15.

6. *Deditæque eo mentes*, h. e. ad id, pro *illi rei*, vel *deditæ* pro versæ, attentæ, intentæ; Bauer. Sed vix dubito quin legend. sit *ei*, sc. spectaculo.

7. *Ex composito*, id. qd. *de comp.*, ut convenerat. Exempla laudavit Drak. Sic et *ex* vel *de compacto*, et simpl. *compacto* V, 11.

8. *Talassius* (al. Talassio, Talassus, Thalassius, Ταλάσιος), nobilis juvenis, dux militiæ rom. et patronus turbæ plebis, acclamantis ei et gratulantis de eximia virgine: unde postea in *nuptialibus* carminibus rom. cani solitum *Talassie*, *Talassie*, ut in græcis Ὑμὴν, ὦ Ὑμεναῖε. Conf. Plut. l. l. et in Qu. Rom. 30; it. Fest. v. *Talasio*, quod nomen etiam a ταλασία, lanificio, vulgo deducitur. Raptas autem

nam eam ferrent, identidem, ne quis violaret, Talassio ferri clamitatum. Inde nuptialem hanc vocem factam. Turbato per metum ludicro, mœsti parentes virginum profugiunt, incusantes violati hospitii fœdus, deumque invocantes, cujus ad solenne ludosque, per fas ac fidem decepti, venissent. Nec raptis aut spes de se melior, aut indignatio est minor: sed ipse Romulus circuibat, docebatque *patrum id superbia factum, qui connubium finitimis negassent; illas tamen in matrimonio, in societate fortunarum omnium civitatisque, et, quo nihil carius humano generi sit, liberum fore. Mollirent modo iras; et, quibus*[9] *fors corpora dedisset, darent animos. Sæpe ex injuria postmodum gratiam ortam: eoque melioribus usuras viris, quod annixurus pro se quisque sit, ut, quum*[10] *suam vicem functus officio sit, parentum etiam patriæque expleat desiderium.* Accedebant blanditiæ virorum, factum purgantium cupiditate atque amore: quæ maxime ad muliebre ingenium efficaces preces sunt.

X. Jam admodum mitigati animi raptis erant. At raptarum parentes tum maxime sordida veste, lacrymisque, et querelis civitates concitabant. Nec domi tantum indignationes continebant, sed congregabantur undique ad Titum[1] Tatium, regem Sabinorum: et legationes eo, quod maximum Tatii nomen

DCLXXXIII virgines esse, tradit Dionys. II, 30, 9.—*Violati hospitii fœdus*, v. ad c. 1, n. 6. — *Per fas ac fidem decepti*, v. ad XXXVIII, 25, n. 7, et cf. XLII, 47 pr.

9. *Quibus fors corpora dedisset*, h. e. fortuitus raptus. Male alii *sors* legunt; v. ad Tac. Ann. XIV, 5, 7.

10. *Ut, quum* in, s. ad *suam vicem* (quod ad vicem suam attineret, sua vice, suo loco, ut III, 36; XXVIII, 19, 43; XXXIV, 32) *functus officio sit* mariti, *parentum patriæque desiderium* raptis non modo leniat, sed plane *expleat*, h. e. efficiat, ne ulla raptarum eos desideret, eorum desiderio afficiatur.

Caput X. 1. *Titum Tatium*, qui Curibus regni sedem habebat. — *Legationes eo conveniebant*, ad eum. —

in his regionibus erat, conveniebant. Cæninenses, Crustuminique, et Antemnates erant, ad quos ejus injuriæ pars pertinebat. Lente agere iis Tatius Sabinique visi sunt: ipsi inter se tres populi communiter bellum parant: ne Crustumini quidem atque Antemnates, pro ardore iraque Cæninensium, satis se impigre movent. Ita [2] per se ipsum nomen Cæninum in agrum romanum impetum facit. Sed effuse vastantibus fit obvius cum exercitu Romulus, levique certamine docet, vanam sine viribus iram esse: exercitum fundit fugatque: fusum persequitur: regem in prælio obtruncat et spoliat: duce hostium occiso, urbem primo impetu capit. Inde exercitu victore reducto, ipse cum factis vir magnificus, tum factorum ostentator haud minor, spolia ducis hostium cæsi suspensa fabricato ad id apte ferculo [3] gerens, in Capitolium ascendit, ibique ea quum ad quercum pastoribus sacram deposuisset, simul cum dono designavit templo Jovis fines, cognomenque addidit deo: *Jupiter Feretri*, inquit, *hæc tibi victor Romulus rex regia arma fero, templumque iis regionibus, quas modo*

Ipsi itaque *inter se tres populi*, etc. Mox *ne Crustumini quidem* (h. e. *et* vel *etiam ne* c. 9) plerique libri, improb. Drak. Sed v. ad Tacit. Annal. IV, 35, 4.

2. *Ita* (itaque, v. ad I, 5, n. 7) *per se ipsum*, solum, suo unius nomine, *Cæninum nomen*, populus, omnes Cæninenses, quidquid eorum fuit, ut *nomen latinum, hernicum, romanum, etruscum*, etc. Sic et τὸ Θηβαίων ὄνομα apud Æschin., et similia alibi. Conf. Dionys. II, 37, qui Romulo ex Etruria et Alba ab avo auxilia missa, eique exercitum XX mill. pedit. et DCCC equitum, Sabinis vero majores etiam copias fuisse, parum probabiliter tradit.

3. *Ferculo*. Trunco quercus in tropæi modum formato, ex quo Acronis arma loco et ordine quodque suo collocata suspenderat, ut habet Plutarchus, in Romul. Ed. — *In Capitolium ascendit*, v. ad c. 11, n. 4.—*Simul cum dono*, præterquam quod ea arma Jovi donabat, etiam *designavit templo Jovis fines*; Bauer. — *Jupiter Feretrius* sic dictus a *feretro* (quod paulo ante rectius forte pro *ferculo* in codd. quibusdam legitur), vel quoniam spolia humeris victoris Jovi *ferebantur*. Alias causas afferunt Prop. IV, 10, et Plut. in Romulo, p. 27, et in Marcello. —

animo metatus sum, dedico, sedem opimis spoliis, quæ, regibus ducibusque hostium cæsis, me auctorem sequentes, posteri[4] *ferent.* Hæc templi est origo, quod primum omnium Romæ sacratum est. Ita deinde diis visum, nec irritam conditoris templi vocem esse, qua laturos ea spolia posteros nuncupavit: nec multitudine compotum ejus doni vulgari[5] laudem. Bina postea, inter[6] tot annos, tot bella, opima parta sunt spolia; adeo rara ejus fortuna decoris fuit!

XI. Dum ea ibi Romani gerunt, Antemnatium exercitus per[1] occasionem ac solitudinem hostiliter in fines romanos incursionem facit. Raptim et ad hos

Opimis spoliis, h. e. *opulentis*, magnificis et amplis, sic dictis ab *ope*, abundantia et copia, vel ab *Ope*, sive Tellure Dea, i. e. summa vi. Ea vero sola spolia sic dicta, quæ capta erant non modo a duce romano vel quovis alio, etiam gregario milite (v. Varro apud Fest.), qui ducem hostium interemerat, sed etiam in acie, et prima omnium, antequam alius quisquam aliud ex hoste spolium cepisset: unde κατακχρηστικῶς ita appellatur XXIII, 46 extr. Prima relata sunt a Romulo de Acrone Cæninensium rege; secunda ab Urb. 318, ab A. Cornelio Cosso de Larte Tolumnio Veientium rege; tertia ab Urb. 532, a M. Claudio Marcello de Viridomaro Gallorum duce. Cf. ad IV, 20, n. 1 sq, et Periz. anim. hist. c. 7. Cæterum h. l. *Capitolium* per prolepsin dictum. Cf. ad c. 34, n. 14.

4. *Posteri ferent*, qui post me erunt ejusdem ordinis, successores in summo imperio, sive reges, sive imperatores.

5. *Vulgari laudem*, vulgarem fieri; v. ad II, 29, n. 5.

6. *Inter tot annos* opt. MSS et edd. antt. Alii *intra*, improb. Gron. cujus nota est: « *Intra* est finitio temporis non ultra excurrentis: nam tres istæ voces *intra*, *citra*, *ultra* certos locorum fines proprie demonstrant. Itaque *intra tot annos* foret, priusquam tot anni finem acciperent: sed Livius vult, quum tot anni sint elapsi; ut *inter tot annos* ap. Cic. Quinct. 14, et p. lege Manil. 23.» Bauer. contra monet, τὸ *inter* de temporis spatio vix dici posse, sed melius alteri convenire *tot bella*; alioqui sane illud *intra* circumscriptionem angusti plerumque temporis; per syllepsin vero h. l. *intra* diversis substant. jungi. Cf. ad I, 33, n. 7, et XLI, 16, n. 5. — Regius noster habet *inter* breviatim; quare varietas lectionis mira esse non debet. Ed.

Caput XI. 1. *Per occasionem ac solitudinem* id. qd. ap. Tac. Ann. XV, 59, 9, *per occasionem solitudinis*, i. e. per occasionem, s. opportunitatem rei feliciter gerendæ, quæ iis data est solitudine agrorum finiumque rom., qui nullo exercitu defendebantur. Sic *occasio* et *per occasionem* II, 17; IV, 31, 58 pr. V, 26; VII, 7; XXI, 8, 11; XXXIII, 38; XXXVII, 26, et XXI, 35 pr. ubi *opportunitatem dare* et *occasionem facere* ut synon. junguntur.

romana legio ducta palatos in agris oppressit. Fusi igitur primo impetu et clamore hostes: oppidum captum: duplicique victoria[2] ovantem Romulum Hersilia conjux, precibus raptarum fatigata, orat, ut parentibus earum det veniam, et in civitatem accipiat: ita rem coalescere concordia posse; facile impetratum. Inde contra Crustuminos profectus, bellum inferentes. Ibi minus etiam, quod alienis cladibus ceciderant animi, certaminis fuit. Utroque coloniæ missæ. Plures inventi, qui propter ubertatem terræ in Crustuminum[3] nomina darent: et Romam inde frequenter migratum est, a parentibus maxime ac propinquis raptarum. Novissimum ab Sabinis bellum ortum, multoque id maximum fuit: nihil enim per iram aut cupiditatem actum est: nec ostenderunt bellum prius,

— *Legio*. A *legendo* dicta, teste Varr. l. IV de ling. lat. quod legionis milites viritim *legi* solerent. Prima legio sub Romulo MMM peditum, et CCC equitum fuit, auctore Plutarc. Rom. Postea sæpe variavit numerus. Ed.

2. *Victoria ovantem*, exsultantem, lætum (ut cap. 26, et V, 45. Conf. Gesner. ad Claudian. XXII de laud. Stilic. l. 2, v. 68): nam neque ovatio proprie sic dicta, neque triumphus tum jam notus erat: *primum ovans Urbem ingressus est A. Posthumius Tubertus*, Plin. XV, 29, unde omnes quoque Romuli statuas pedestres fuisse docet Plut. — *Hersilia conjux*, quæ sola ex raptis non virgo, sed jam matrona fuisse dicitur. *Vetustatis peritissimi referunt eam, dum adhæreret filiæ, simul raptam: quam quum Romulus Hosto cuidam ex agro latino, qui in asylum ejus confugerat, virtute conspicuo uxorem dedisset; natum ex ea puerum, antequam alia ulla Sabinarum partum ederet, eumque, quod primus esset in hostico procreatus, Hostum Hostilium a matre vocitatum, et eumdem a Romulo bulla aurea ac prætextæ insignibus honoratum*, Macrob. Sat. I, 6. Eam inter deas relatam Oramque vel Horam fuisse dictam, vulgaris fabula est, nota vel ex Ovid. Metamorph. XIV, 829 sq. — *Ita rem* publicam *coalescere*, crescere, firmari, *concordia posse*, nisi malis: omnes ejus partes civesque arctis quasi vinculis jungi posse, ut XXIII, 35, n. 6, *tanta concordia coaluerant omnium animi*. Cf. ad c. 8, n. 1; ad XXVI, 40, n. 6; XXIX, 31, n. 2; ad Tac. Ann. XIII, 26, 4.

3. *In Crustuminum* agrum *nomina darent*, ut passim *nomina dare*, *edere* et *profiteri* in coloniam, classem (XXVIII, 45, n. 10), militiam, etc. (*sich angeben, melden*) pati vel cupere, nomina sua scribi in albo militari et colonorum, s. inter milites et eos, qui proficisci seu deduci aliquo velint. Sic et *ad nomina respondere*

quam intulerunt. Consilio etiam additus dolus. Sp. Tarpeius romanæ[4] præerat arci; hujus filiam virginem auro corrumpit Tatius, ut armatos in arcem accipiat: aquam forte ea tum sacris extra mœnia petitum ierat; accepti obrutam armis necavere; seu ut vi capta potius arx videretur, seu prodendi exempli causa, ne quid usquam fidum proditori esset. Additur[5] fabulæ, quod vulgo Sabini aureas armillas magni ponderis brachio lævo, gemmatosque magna specie annulos habuerint, pepigisse eam, quod in sinistris manibus haberent; eo scuta[6] illi pro aureis donis

III, 41, de civibus, qui edicto delectu citati et appellati adsunt neque detrectant militiam; *ad delectum obedienter respondere* XLII, 35, n. 1, et simpl. *respondere* XLIII, 14.

4. *Romanæ arci* in monte Tarpeio, ubi postea fuit *Capitolium:* at regia, Romuli sedes, erat in Palatino monte (v. cap. 7 pr.), distincta ab arce, ut c. 6 pr. Albæ; Bauer. Cf. ad c. 6, n. 6. Mons Capitolinus primum dictus est Saturnius et Carmentalis, postea vero *Tarpeius* mons, s. rupes et saxum, et quidem, ut vulgo putant, vel a *Tarpeia,* de qua h. l. agitur, filia *Sp. Tarpeii,* ab iis, a quibus minime decebat, interempta, vel a patre ejus in solatium doloris ob filiæ sortem. Cf. n. 5.—*Fidum proditori,* certum, tutum.

5. *Additur fabulæ,* narrationi, sive veræ, sive falsæ et commentitiæ: nam utraque dicitur *fabula,* ut gr. μῦθος. Cf. ad XXVIII, 43, n. 9. Sed legendum crediderim *additur fabula.* Fabula autem illa varie narratur. Conf. Dionys. II, 40; Prop. IV, 4, et Plut. in Romulo. Vulgaris opinio est, Tarpeiam fuisse virginem Vestalem, quæ ex fonte Vestalibus sacro aquam ad sacra lavanda petitura Tatium viderit, ejusque forma et amore capta arcem festis Palilibus indefensam pacta sit prodere. L. Piso ap. Dionys. l. l. refert, eam scuta pepigisse, ut Sabini his privati eo facilius necarentur, et de pacto certiorem fecisse Romulum; sed nuntium transfugisse ad Tatium, et hinc tum arcem proditam, tum pœnam proditionis exactam esse, a Romanis vero monimentum Tarpeiæ positum. Hinc et mons in ejus honorem Tarpeius dici potuit. Ad hanc vero Tarpeiam forte translatum est, quod de puella, simili conditione Ephesum Brenno se traditurам esse promittente, narrat Plutar. in Parall. p. 309; ut ad Tarquinium, capita papaverum decutientem (vid. inf. cap. 54), quod de Thrasybulo Milesiorum, et Periandro Corinthiorum tyranno refert Herodot. V, 92; cui conf. Marian. hist. Hisp. X, 16. Tarquinius tamen illorum quoque exemplum sequutus esse videri potest.

6. *Eo scuta illi* (in illam)... *congesta:* nam manus militis sinistra scutum, ex lævo humero suspensum, dextra hastam tenebat: unde ἐπ' ἀσπίδα et ἐπὶ δόρυ, ad sinistram et dextram, se convertere. Cf. ad Sil. IV. 487. *Eo* ideo, ob hanc causam; ut

congesta. Sunt, qui eam ex pacto tradendi, quod in sinistris manibus esset, directo arma petisse dicant: et fraude visam agere, sua ipsam peremptam mercede.

XII. Tenuere[1] tamen arcem Sabini: atque inde postero die, quum romanus exercitus instructus, quod inter Palatinum Capitolinumque collem campi est, complesset, non prius descenderunt in æquum, quam, ira et cupiditate recuperandæ arcis stimulante animos, in adversum[2] Romani subiere. Principes utrimque pugnam ciebant; ab Sabinis Mettus Curtius, ab Romanis Hostus[3] Hostilius. Hic rem romanam iniquo loco ad prima signa animo atque audacia sustinebat. Ut Hostus cecidit, confestim romana inclinatur[4] acies; fusaque est ad veterem portam Palatii. Romulus, et ipse turba fugientium actus, arma ad cœlum tollens, *Jupiter, tuis*, inquit, *jussus avibus hic in Palatio prima Urbi fundamenta jeci: arcem jam, scelere emptam, Sabini habent; inde huc armati, superata media valle, tendunt. At tu, pater*

passim. Hinc *eodem* et *eoque* est ob eamdem, et ob eam causam VI, 5 et al. — *Directo*, disertis verbis, aperte, sine ambagibus; *circuitioni* opponitur a Cic. Div. II, 61; cf. inf. ad XXI, 19, n. 1. — *Sua mercede*, ipsius mercede: immo ipsa mercede; neque enim *alia* Tarpeiæ opponitur; Bauer.

Caput XII. 1. *Tenuere tamen*, saltem, vel quidquid fuerit, quocumque modo factum sit (ut gr. μέντοι, s. γοῦν, quod jam monuit Bauer. nam diversa est de modo captæ arcis traditio); vel interim, verum tamen (*jedoch*), ut *sed tamen* VII, 30, n. 6; et *tamen* IX, 17 pr. et XXIII, 19; quibus locis intpp. (ut Ernest. in clave Cic. v. *tamen*) hæc verba referunt ad omissum *quamquam* vel *quidem*, ad membrum præcedent. intelligendum.

2. *In adversum* montem, s. clivum. — *Pugnam ciebant*, ejus initium faciebant; ipsi pugnabant et exemplo suo pugnam commovebant, excitabant. Cf. Drak. ad II, 47, n. 1. — *Ab Sabinis*, ex parte eorum, in exercitu, acie illorum; Bauer.

3. *Hostus Hostilius*, avus Tulli Hostilii regis. Cf. c. 22 pr. et ad cap. 11, n. 2. — *Romanam sustinebat rem* publicam ejusque salutem et fortunam bellicam. Cf. VIII, 27 pr. et ad II, 44, n. 6, et II, 64, n. 3.

4. *Inclinatur acies* in fugam, recedit. Cf. ad IX, 12, n. 2. — *Tuis jussus avibus, hic in Palatio*, etc. v. c. 6 et 7. — *Prima Urbi fundamenta jeci*, vid. ad III, 46, n. 1.

deum hominumque, hinc saltem arce hostes: deme terrorem Romanis, fugamque fœdam siste; hic ego tibi templum Statori[5] *Jovi, quod monimentum sit posteris, tua præsenti*[6] *ope servatam Urbem esse, voveo.* Hæc precatus, veluti si sensisset auditas preces, *Hinc*, inquit, *Romani, Jupiter optimus maximus resistere atque iterare pugnam jubet.* Restitere Romani, tanquam cælesti voce jussi: ipse ad primores[7] Romulus provolat. Mettus Curtius ab Sabinis princeps ab arce decucurrerat, et effusos egerat Romanos, toto quantum foro spatium est: nec procul jam a porta Palatii erat, clamitans *Vicimus perfidos hospites, imbelles hostes: jam sciunt, longe aliud esse virgines rapere, aliud pugnare cum viris.* In eum hæc gloriantem,

5. *Stator Jupiter* dictus a *sistendo*, sc. fugam. Cf. ad X, 36, n. 5; Dion. Halic. II, 50 (qui eum Ὀρθώσιον Δία appellat); Plutar. in Cicer. p. 868. D, τὸ τοῦ Στησίου Δίος ἱερὸν, ὃν Στάτωρα Ῥωμαῖοι καλοῦσιν, ἱδρυμένον ἐν ἀρχῇ τῆς ἱερᾶς ὁδοῦ, πρὸς τὸ Παλάτιον ἀνιόντων), et Schweigh. ad Appian. B. C. II, 11. A *stando* nomen deducit Sen. de Ben. IV, 7, et a *statuendo* Cic. Cat. I, 13, qui tamen verbis apte ad consilium suum ludunt, et *Jovem Statorem Urbis et imperii* eo sensu appellant, quo etiam *Servator* et *Conservator* vocabatur. Cf. intpp. Velleii II, 131 pr. et Gr. Obss. IV, 14.—*Jovi Statori templum*, cujus tres columnæ etiam nunc supersunt, conditum demum an. U. C. 458 (v. infr. X, 37), haud procul a foro, in decima regione Urbis. Cf. Ovid. Fast. VI, 793; Nardini Roma ant. VI, 14, et Begeri Thes. Brand. t. II, pag. 663, 756.

6. *Præsenti ope* vel certa, manifesta, conspicua (*ut præsens victoria* V, 27 ext. *res* II, 36, n. 5; nisi ibi *præsentior* est magis urgens et periculosa (*dringender*), ut forte *minus præsens cura* VI, 27, n. 5; *præsens merces regni* II, 41, n. 7, nisi hoc eo sensu dictum est, quo XXXVII, 45; *præsentia talenta* X, 37, n. 3; *mulcta præsens* XXX, 33, n. 5; *præsens merces* XXXVI, 4; XXXVIII, 8; XLIV, 25; *præsens dare, ferre, numerare*, h. e. repræsentare, *baar bezahlen*), vel efficaci, ut al. *præsens auxilium* et *remedium*, vel etiam potenti et benigna, s. propitia, ut VII, 26, n. 4, *præsentes dii*, i. e. faventes; nam dii favent et auxilium præstant tantum, ubi adsunt, omnisque eorum vis ac potestas, ut hominum, a præsentia fere pendere credebatur: unde toties *dii adesse* dicuntur pro favere, v. cap. III, 25, n. 7; X, 39, n. 8 al. (nisi alia hujus rei ratio est, de qua v. ad III, 14, n. 6) et *præsentes* ac *secundi dii* junguntur VII, 26, n. 4; cf. ad X, 40, n. 13.

7. *Ad primores*, primos, primam aciem, προμάχους, sup. *prima signa*. Mox *princeps* est primus.

cum globo ferocissimorum juvenum Romulus impetum facit. Ex equo tum forte Mettus pugnabat: eo pelli facilius fuit: pulsum Romani persequuntur: et alia romana[8] acies, audacia regis accensa, fundit Sabinos. Mettus in paludem sese, strepitu sequentium trepidante[9] equo, conjecit: adverteratque ea res etiam Sabinos tanti periculo viri. Et ille quidem, annuentibus ac vocantibus suis, favore[10] multorum addito animo, evadit. Romani Sabinique in media convalle duorum montium redintegrant prælium, sed res romana erat superior.

XIII. Tum Sabinæ mulieres, quarum ex injuria bellum ortum erat, crinibus[1] passis scissaque veste, victo malis muliebri pavore, ausæ se inter tela volantia inferre, ex transverso impetu facto, dirimere infestas[2] acies, dirimere iras; hinc patres, hinc viros orantes, *ne se sanguine nefando soceri generique re-*

8. *Alia romana acies*, reliqua; vid. ad IV, 10, n. 2.

9. *Trepidante equo*, consternato, vel pavide currente (cf. ad. III, 49, n. 4), *in paludem sese conjecit*, i. e. conjectus est. — *Adverterat ea res*, ad se verterat, et eo converterat. Cf. ad Tac. Ann. I, 41, 1, et Drak. ad h. l. — Olim legebatur, teste Creverio, *averterat*, quod habet noster Regius; Lipsius mutavit recte : nisi malis *advertitque*, quod probat idem Crev. Ed.

10. *Favore multorum*, quem clamore significabant, *addito animo*; v. ad cap. 25, n. 7. — *Romana res*, fortuna et arma.

Cap. XIII. 1. *Crinibus passis* seu *pansis*, non nexis, non compositis, fusis et fluentibus. *Passi* crines lugentium sunt et supplicum, ut *sparsi* furibundorum et vaticinantium; Ern. Sic et Burm. ad Virg. Æn. I, 480, et II, 403; quibus locis multi libri hanc vocem præferunt, sed optimi illam, ut et inf. XXVI, 9, n. 4; conf. ad XXXIX, 13, n. 8, et Drak. ad h. l.

2. *Dirimere infestas acies*, vim inferentes sibi, in se invicem directas et impetum facientes. Sic *infesto exercitu in agrum pergere* cap. 23; *equum infestus admisit in eum* II, 19, 20, al. i. e. recta via in eum concitavit (*er sprengte mit dem Pferde gerade auf ihn los*); *infestis hastis*, *spiculis petere aliquem*, *signis infestis impetum facere*, etc. Cf. ad XXI, 44, n. 2; Drak. ad II, 46, n. 7, et Cort. ad Sall. Cat. 60.—*Hinc patres, hinc*, illinc, inde, ex parte Romanorum, *viros orantes*, etc. Ita *hinc, hinc* III, 23; XXI, 8; XXX, 19; XLIV, 11. Alii tradunt, mulieres raptas, in castra Sabinorum profectas, precibus obtinuisse, ut pax fieret; v. Dionys. II, 45, 46.

spergerent : ne parricidio[3] *macularent partus suos, nepotum illi, liberum hi progeniem. Si affinitatis*[4] *inter vos, si connubii piget, in nos vertite iras : nos causa belli, nos vulnerum ac cædium viris ac parentibus sumus; melius peribimus, quam sine alteris vestrum viduæ aut orbæ vivemus.* Movet res tum multitudinem, tum duces: silentium et repentina fit quies. Inde ad fœdus faciendum duces prodeunt: nec pacem modo, sed et civitatem unam ex duabus faciunt : regnum consociant, imperium omne conferunt Romam. Ita geminata Urbe, ut Sabinis[5] tamen aliquid daretur, Quirites a Curibus appellati. Monimentum ejus[6] pugnæ, ubi primum ex profunda emersus palude equus Curtium in vado statuit, Curtium lacum appellarunt. Ex bello tam tristi læta repente pax cariores Sabinas viris ac parentibus, et ante omnes

3. *Ne parricidio macularent partus suos*, ne mutuis cædibus patres ac mariti efficerent, ut stirpi suæ posset objici et exprobrari, eam a parricidis ortam esse, et patres simul avosque inquinatos et maculatos mutue cognato sanguine; Gron. Cf. III, 50, et VIII, 11. *Parricidium* dicitur de omni cæde nefanda et impia.—*Liberum progenies* pro liberis a se genitis: nam explicandi vim habet genitivus; Bauer. Cf. ad XXVIII, 29, n. 1.

4. *Si affinitatis inter vos*, etc. ita oratio obliqua mutatur in rectam, ut passim, sed et contra. Cf. c. 47 pr. 57; II, 2, 7; III, 9, 19, 48; VI, 24; XXI, 10; XXXV, 49, n. 2; Wessel. ad Diodor. IV, 26. — *Sine alteris vestrum*, alterutris.

5. *Ut Sabinis tamen aliquid daretur*, fieret in gratiam eorum, vel quod gratum iis foret, *Quirites a Curibus appellati* universi cives, et togati: nam singuli appellabantur *Romani*, ut et milites, qui nonnunquam *Quirites* contumeliose vocabantur; vide ad XLV, 37, n. 7. *Cures* priscum opp. Aboriginum in Sabinis, regia Tatii, ad sinistram ripam amnis Coresæ, in agri Farensis loco, qui nunc *Monte Maggiore* dicitur. *Cures* pronuntiabatur olim *Quires*, s. *Quiris*, Κύρις : unde *Quirites*, Κυρῖτες, pro *Curensibus*, s. *Curetibus*. Multi tamen et *Quirites* et *Quirinum*, divum Romulum, dictos putant inde, quod *curis* in Sabinorum lingua significet hastam, virtutis insigne; v. Dionys. II, 48, et Ovid. Fast. II, 475 sq. Cæterum e Sabinis etiam centum in Patres fuisse lectos, tradit Dionys. (conf. infra cap. 17) et Sabinis Capitolinum et Quirinalem, Romanis vero Palatinum et Cœlium colles traditos. Cœlium serius Urbi adjectum dicit Livius I, 30 et 33.

6. *Monimentum* (quod monim. foret, esset, seu in monim., in memoriam) *ejus pugnæ*, locum, *ubi primum*...

Romulo ipsi fecit. Itaque, quum populum in curias triginta divideret, nomina[7] earum curiis imposuit. Id non traditur, quum haud dubie aliquanto numerus major hoc mulierum fuerit, ætate, an dignitatibus suis virorumve, an sorte lectæ sint, quæ nomina curiis darent. Eodem tempore et centuriæ[8] tres equitum conscriptæ sunt, Ramnenses ab Romulo, ab Tito Tatio Titienses appellati; Lucerum nominis et originis causa incerta est. Inde non modo commune, sed concors etiam regnum duobus regibus fuit.

statuit, *Curtium lacum appellarunt*, qui in medio foro rom. fuit; vid. ad VII, 6, n. 1; *equum Curtius in vado destituit* conj. Sigon. ex Plut. ἐάσας τὸν ἵππον, ἑαυτὸν ἔσωσεν. « Quasi idem, in tam parva re, necesse habuerit Livius dicere. Alienus quoque a toto h. l. videtur equi interitus, quem haud dubie supra, quum evasisse Curtium scribebat, commemorasset. Sed h. l. lætam certe rem, Curtium servatum, et isti homines et Livius respexere. *Primum* quoque, etsi pleonastice positum, vulgatæ lect. melius convenire, periti sentient. » Bauer.

7. *Nomina* (earum, Sabinarum) *curiis imposuit:* sed Curiarum nomina bello sabino antiquiora fuisse contendit Varro ap. Dionys. II, 47. Plutarchus etiam in Rom. p. 30, compluribus Curiis nomina fuisse dicit a regionibus petita, sed alia, in honorem Sabinarum decreta, memorat. Cf. et Nardini Roma antiq. II, 1. *Curia* est græce φρατρία, unde φράτορες et φρατρίαρχος: sed κυρία etiam Atheniensibus dicta tota populi concio.

8. *Centuriæ tres equitum*, etc. ut c. 36; sed. inf. X, 6, hæc tribuum nomina fuisse dicit, ut Varro, Dionys. III, Plut. et alii, qui tradunt, omnem et agrum et populum a Romulo in tres partes (quæ vel a *tributo* dando, vel a numero ternario, vel a gr. τριττὺς, seu τριτὺς, tertia tribus parte, *tribus* dictæ sint), easque singulas iterum in decem *Curias* divisas, tribui vero unicuique *Tribunum* præfectum, et nomina post pacem demum cum Sabinis factam imposita fuisse. (Quæ ratio quomodo postea mutata sit, v. inf. cap. 36, 43; II, 21; IX, 46; Græv. ad Flor. I, 5 pr. et Gron. Obss. III, 25.) Idem Livius inf. cap. 15 extr. ab his equitibus *Celeres* distinguere videtur, quos vulgo pro iisdem habent: nisi potius vulgarem amplexus est opinionem, quæ est, centuriis illis equitum et tribubus eadem fuisse nomina, ex quaque tribu lectis centum juvenibus, genere opibusque insignibus, qui equo mererent, quosque Romulus *ad custodiam* simul *corporis, non in bello solum, sed etiam in pace, haberet* (cap. 15). — *Ramnenses*, s. *Ramnes* (ut c. 36; X, 6; ap. Prop. IV, 1, 31; Pers. et al.) a Romulo dictos putant Romanos, qui inde a principio cum illo fuerint; *Tatienses*, s. *Titienses* a Tito Tatio, Sabinos; *Luceres* a *Lucumone* Etrusco, qui Romulo adversus Sabinos opem tulerit, vel a *luco*, in quo asylum aperuerit Romulus, vel a *Lucero* Ardeæ rege, eos, qui undique confugerint

XIV. Post aliquot annos, propinqui regis Tatii legatos[1] Laurentium pulsant: quumque Laurentes jure gentium agerent, apud Tatium gratia suorum et preces plus poterant. Igitur illorum pœnam in se vertit: nam Lavinii, quum ad solenne sacrificium eo venisset, concursu facto, interficitur. Eam rem minus ægre[2], quam dignum erat, tulisse Romulum ferunt; seu ob infidam societatem regni, seu quia haud injuria cæsum credebat. Itaque bello quidem abstinuit: ut tamen expiarentur legatorum injuriæ regisque cædes, fœdus inter Romam Laviniumque urbes renovatum est. Et cum his quidem insperata pax erat; aliud multo propius, atque in ipsis prope portis, bellum ortum. Fidenates, nimis vicinas prope se convalescere opes rati, priusquam tantum roboris esset,

ad illud asylum. Varro autem omnia hæc vocabula Tusca fuisse monet L. L. 4, 9. *Titienses* an *Tatienses* h. l. legendum sit, ambigunt viri docti: sed a præcipuo nomine, quam a prænomine dictos, probabilius est; Bauer. Cf. ad Tac. Ann. I, 54, 2.

Cap. XIV. 1. *Legatos Laurentium:* quidam *Laviniensium legatos* memorant (forte quia Tatius non *Laurenti*, sed *Lavinii*, de quibus vicinis oppidis vid. ad cap. 1, n. 7 et 10, pœnas dedit, quod tamen omnes narrant), et alii legatos non modo *pulsatos*, sed et spoliatos in itinere necatosque tradunt; v. Plut. Rom. p. 32, et Dionys. II, 51 seq. qui c. 52 narrat, Tatium παραγενέσθαι εἰς τὸ Λαβίνιον ἕνεκα θυσίας, ἣν ἔδει τοῖς πατρῴοις θεοῖς ὑπὲρ τῆς πόλεως θῦσαι τοὺς βασιλεῖς. Hoc est *solenne sacrificium*, quod ab imperatoribus in provinciam profecturis ante oblatum fuisse Diis Penatibus, docet Servius ad Virg. Æneid. III, 12. Iisdem et Vestæ consules, prætores ac dictatores, magistratum ineuntes, Lavinii sacrificasse, tradit Macrob. Sat. III, 4; cf. inf. ad V, 52, n. 5; Plut. l. l. et Oudend. ad Obseq. de prod. c. 83. — *Jure gentium agerent*, querentes de violato jure gentium, ex quo legati sunt sacrosancti, et satisfactionem postulantes. Confer infra II, 4 extr.

2. *Minus ægre, quam erat dignum*, ἄξιον, fas et æquum, ut II, 8. — *Ob infidam societatem regni*, ut *insociabile regnum* ap. Tac. Ann. XIII, 17. Οὐκ ἀγαθὸν πολυκοιρανίη· εἷς κοίρανος ἔστω, εἷς βασιλεύς, Homer. Iliad. II, 204. — An, quia Tatius infidus regni socius? cui expositioni adversari videtur, quod supra regibus *concors* fuisse *regnum* dicitur: an, quia infida est plerumque societas regni? Ed. — *Ut tamen expiarentur* (expiatione non superstitiosa, qua diis, sed civili, qua hominibus satis fit læsis) *legatorum injuriæ regisque cædes*, colloquio habito placuit compensari injurias et re-

quantum futurum apparebat, occupant[3] bellum facere. Juventute armata immissa, vastatur agri, quod inter Urbem ac Fidenas est. Inde ad lævam versi, quia dextra Tiberis arcebat, cum magna trepidatione agrestium populantur: tumultusque repens, ex agris in Urbem illatus, pro nuntio fuit. Excitus Romulus, neque enim dilationem pati tam vicinum bellum poterat, exercitum educit: castra a Fidenis mille passuum locat: ibi modico præsidio relicto, egressus omnibus[4] copiis, partem militum locis circa densa obsita virgulta obscuris subsidere[5] in insidiis jussit; cum parte majore atque omni equitatu profectus, id quod quærebat, tumultuoso et minaci genere pugnæ, adequitando ipsis prope portis, hostem excivit; fugæ quoque, quæ simulanda erat, eadem equestris pugna

diri in gratiam *fœdere* renovato; Gronov. Conf. VIII, 11 extr. Superstitiosam quoque expiationem aliquam interpositam fuisse, docent verba Dion. II, p. 115: τό τε ἄγος ἀφοσιοῦται, etc. et Plut. Rom. p. 32: καὶ καθαρμοῖς ὁ Ῥωμύλος ἥγνισε τὰς πόλεις, οὓς ἔτι νῦν ἱστοροῦσιν ἐπὶ τῆς Φερεντίνης πύλης συντελεῖσθαι. — Verba *prope se* male adjecta voci *vicinas*, ejusque glossa esse videntur. Perperam quoque repetitur voc. *prope*, etsi vario sensu.

3. *Occupant facere*, vel propere, vel prius faciunt, ut *præoccupaverunt ferre* IV, 30, n. 3, et græce φθάνειν, inpr. junctum cum πρὶν, ut *occupare* cum *prius* et *priusquam*. Cf. c. 30 extr. II, 48 pr. XXI, 39, n. 7; XXXI, 35 pr. ad XXIV, 7, n. 6, et XXIV, 38, n. 2.

4. *Egressus omnibus copiis*, pro *cum omnibus c.*, ut sæpe ap. Livium. Sic et gr. σὺν omittitur; v. Periz. ad Sanct. Min. IV, 6, 18; Gron. et Drak. inf. ad XXIII, 41, 43; XXV, 22 et al. — *Locis circa densa obsita*, adsita, adjacentia, quæ ibi erant, *virgulta obscuris;* nisi leg. *partem militum locis circa denso obsitis virgulto obscuram* seu *et obscuris*, vel potius delenda vox *obsita* tanquam glossa. Cf. XXVIII. 2 pr. — Lectionem, quam proponit Ruperti, accepit a Gronovio; Regius noster nihil mutat. Ed.

5. *Subsidere in insidiis*, ὑφιζάνειν (*niederkauern*), poplite vel genibus flexis et demissis (cf. ad VIII, 8, n. 7; XXVIII, 2 et 44, 5), de felibus et leone, qui artubus contractis subsidunt et in prætereuntes repente insiliunt (cf. Theocr. XXV, 252, et Sil. V, 310), vel de venatoribus insidiatoribusque, qui similiter subsidunt et deinde ex insidiis *subito exorti* faciunt impetum; unde *subsessores* dicti venatores. Cf. ad Sil. XIII, 221. — *Id quod quærebat*, mente agitabat, vel perficere conabatur, vel optabat. Cf. ad IX, 19, n. 5; XXII, 34, n. 3, et XXIII, 41, n. 5.

causam minus mirabilem dedit: et quum, velut inter pugnæ[6] fugæque consilium trepidante equitatu, pedes quoque referret gradum, plenis[7] repente portis effusi hostes, impulsa[8] romana acie, studio instandi sequendique trahuntur ad locum insidiarum. Inde subito exorti Romani transversam invadunt hostium aciem. Addunt pavorem mota e castris signa eorum, qui in præsidio relicti fuerant: ita multiplici terrore perculsi Fidenates, prius pene quam Romulus, quique cum eo equis ierant, circumagerent frenis equos, terga vertunt: multoque effusius, quippe vera fuga, qui simulantes[9] paulo ante sequuti erant, oppidum repetebant. Non tamen eripuere se hosti: hærens in terga Romanus, priusquam fores portarum objicerentur, velut agmine uno irrumpit.

XV. Belli Fidenatis[1] contagione irritati Veientium animi et consanguinitate, nam Fidenates[2] quoque Etrusci fuerunt, et quod ipsa propinquitas loci, si romana arma omnibus infesta finitimis essent, stimu-

6. *Inter pugnæ fugæque consilium trepidante*, fluctuante; ut passim *trepidare* ap. Livium pro dubium incertumque esse, sibi non constare (*schwanken*). Cf. ad III, 49, n. 4.

7. *Plenis portis effusi*, h. e. portis multitudine repletis *effusi*, catervatim proruentes et cum impetu, instar fluvii, seu torrentis, ut ἐκχεῖσθαι, ἐκχύεσθαι, ἐπιχύεσθαι, et *campo se fundere* XXVII, 41, n. 4.

8. *Impulsa rom. acie*, retro cedente et fluctuante, loco depulsa et mota impetu, inclinata, ut II, 20; VI, 13; IX, 27, 40; XXIV, 16; XXVI, 6. Nos hodie dicimus *zurückdrücken*.

9. *Simulantes*, se fugere, Romanos, *paulo ante sequuti*, etc. — *Hærens in terga*, propr. *tergis* instans. — *Fores portarum*, valvæ.

Cap. XV. 1. *Belli Fidenatis contagione*, communione, societate (v. ad II, 5, n. 3), *irritati* (forte *irretiti* vel *imbuti* vel *infecti*) *Veientium animi*, ad belli societatem tracti sunt, etc. Post *stimulabat* majorem dist. posui, ne jungatur *Veientium animi... excucurrerunt*.

2. *Nam Fidenates quoque*, æque ac Veientes, *Etrusci fuerunt:* sed Fidenas, s. Fidenam, Nomentum et Crustumerium in Sabinis colonias Albanorum fuisse, multis annis ante Romam conditam a tribus fratribus deductas, tradit Dionysius II, 53. Post Fidenates autem subactos et coloniam Fidenas deductam Camerinos a Romulo fusos, et urbe eorum capta cives fuisse Romam traductos, bis totidem colonis in locum illorum missis, refert Plut. in Romulo, p. 33.

labat. In fines romanos excucurrerunt, populabundi magis, quam justi more belli. Itaque non castris positis, non exspectato hostium exercitu, raptam ex agris prædam portantes, Veios rediere: romanus contra, postquam hostem in agris non invenit, dimicationi ultimæ instructus intentusque, Tiberim transit. Quem postquam castra ponere, et ad urbem accessurum Veientes audivere; obviam egressi, ut potius acie decernerent, quam inclusi de tectis mœnibusque dimicarent. Ibi, viribus[3] nulla arte adjutis, tantum veterani robore exercitus rex romanus vicit: persecutusque fusos ad mœnia hostes, urbe valida muris ac situ ipso munita abstinuit: agros rediens vastat, ulciscendi magis, quam prædæ studio. Eaque clade, haud minus quam adversa pugna, subacti Veientes pacem petitum oratores Romam mittunt. Agri parte mulctatis in centum annos induciæ datæ. Hæc ferme, Romulo regnante, domi militiæque gesta: quorum nihil absonum fidei divinæ originis divinitatisque post mortem creditæ fuit; non animus in regno avito recuperando, non condendæ urbis consilium, non bello ac pace firmandæ: ab illo enim profectu viribus[4] datis tantum valuit, ut in quadraginta deinde annos tutam pacem haberet. Multitudini tamen gratior fuit, quam Patribus; longe ante alios acceptissimus militum ani-

3. *Viribus adjutis nulla arte,* nullo dolo, s. stratagemate (ut II, 51; VII, 14, et *consilio vires adjuvare* III, 62), quali eum contra Fidenates usum esse vidimus in cap. sup.

4. *Tantum valuit* urbs *viribus* ei *datis ab illo profectu,* initio (a *proficiscor,* orior, exsisto), vel potius prospero successu (a *proficio*), nisi malis e MSS reponere *profecto,* ut sensus sit: *tantum valuit profecto,* sane, utique, re vera, *viribus datis ab illo,* sc. Romulo. Scheller. voc. *illo* ad bellum referebat; sed potius legendum putabat *a bello enim profecto viribus,* etc., ut his verbis exacte explicentur proxime præc. *consilium urbis bello ac pace firmandæ. Vires* sunt robur militum belli peritorum, fama bellica, auctoritas apud finitimos populos et potestas, partæ gentibus devictis, captis oppidis et coloniis illuc deductis.

mis: trecentosque armatos ad custodiam corporis, quos Celeres [5] appellavit, non in bello solum, sed etiam in pace, habuit.

XVI. His immortalibus editis [1] operibus, quum ad exercitum recensendum concionem in campo ad Capræ paludem haberet, subito coorta tempestas cum magno fragore tonitribusque, tam denso regem operuit nimbo, ut conspectum ejus concioni abstulerit; nec deinde in terris Romulus fuit. Romana pubes, sedato tandem pavore, postquam ex tam turbido die serena et tranquilla lux rediit, ubi vacuam sedem regiam vidit, etsi satis credebat Patribus, qui proximi steterant, sublimem raptum procella; tamen, velut orbitatis [2] metu icta, mœstum aliquandiu silentium

5. *Celeres* equites, quos primum *Celeres* (vel a Fabio *Celere*, interfectore Remi, primum iis præfecto, vel a *celeritate* ministerii, vel a gr. κέλης, æol. κέλης), deinde *Flexumines*, postea *Trossulos*, et tandem *Equites* dictos esse putant; v. Plin. XXXII, 2, s. 9; Plut. Rom. p. 34, et sup. ad c. 13, n. 8. Iis præerat *tribunus Celerum*, qui regi, ut præfectus prætorio Imperatori, dignitate proximus erat. Cf. I, 59; Dionys. II, 13; Plut. Rom. p. 23, 34, et in Numa, p. 94, ubi Celeres non pulsis demum regibus, sed jam a Numa dimissos dicit.

Cap. XVI. 1. *His immortalibus editis operibus*, forte legend. cum Crev. *mortalibus*. Cf. cap. 2 extr. — *Concionem in campo* Martio, etc. De Romulo inter deos relato et in curru Martis abrepto cf. Plut. Rom. p. 34; Dionys. II, 56; Ovid. Met. XIV, 772-851; et Fast. II, 475 sq. Talia, si fas est profanis sacra conferre, de Henocho et Elia narrant; qui sublimes in cælum rapti dicuntur, sive ob singulares animi corporisve virtutes, sive ob ignotum mortis genus et locum, sive ob immaturum subitumque obitum: de quibus vide nos in Henkii *Magazin für Religionsphilos.* t. VI, pag. 1. — *Palus Capræ*, s. *Capreæ*, s. *Caprea*, græce αἰγὸς λίμνη, in campo Martio. Conf. Plut. in Rom. p. 36, ἡ δὲ ἡμέρα, ᾗ μετήλλαξεν, ὄχλου φυγὴ καλεῖται καὶ νόνναι καπρατῖναι, διὰ τὸ θύειν εἰς τὸ τῆς αἰγὸς ἕλος ἐκ πόλεως κατιόντας, intpp. Ov. Fast. II, 491, et Fest. voc. *Capralia*. — *Nec deinde in terris Romulus fuit*, ut Gen. V, 23 de Henocho.

2. *Velut orbitatis metu icta*, perculsa, ut, eadem metaphora a telo desumpta, al. *perfixa*, *percussa*, πληγεῖσα, ἐκπληγεῖσα, gall. *frappée*. Conf. V, 21, n. 5; XXVII, 9, n. 6; XXXIII, 28, n. 5; XXXIV, 17, n. 2; XXXVII, 6, n. 4; XXXVII, 24, n. 7; ad Sil. II, 213, et VIII, 388. — Metu non absimili ejus qui orbatos parente occupat. Ed. — *Mæstum aliquandiu silentium obtinuit*, tenuit, ut c. 28, nisi ita et h. l. legendum.

obtinuit. Deinde, a paucis initio facto, Deum[3] Deo natum, regem, parentemque urbis romanæ salvere universi Romulum jubent; pacem[4] precibus exposcunt, uti volens propitius suam semper sospitet progeniem. Fuisse credo tum quoque aliquos, qui discerptum[5] regem Patrum manibus taciti arguerent: manavit enim hæc quoque, sed perobscura, fama: illam alteram admiratio viri et pavor præsens nobilitavit. Consilio[6] etiam unius hominis addita rei dicitur fides. Namque Proculus Julius, sollicita civitate desiderio regis, et infensa Patribus, gravis[7], ut traditur, quamvis magnæ rei auctor, in concionem prodit. *Romulus*, inquit, *Quirites, parens urbis hujus, prima hodierna luce cælo repente delapsus, se mihi obvium dedit; quum, perfusus horrore venerabundusque, adstitissem, petens precibus*[8], *ut contra intueri fas esset; Abi, nuntia,*

3. *Deum... salvere Romulum jubent,* in precibus appellare, vel alloqui his verbis : *Salve, deus!* etc. Cf. ad cap. 7, n. 9.

4. *Pacem precibus exposcunt*, h. e. veniam, placidum propitiumque animum, indulgentiam, ut passim in formulis precum et votorum. In iisdem *volens propitius* ut synonyma junguntur, v. c. VII, 26; XXII, 37; XXIV, 21, 38; XXIX, 14 extr. Cf. ad c. 2, n. 3, et ad Silium V, 167.

5. *Discerptum regem Patrum manibus* in templo Vulcani, unde partem corporis discerpti quisque in sinu extulisse credebatur, ne res manifesta fieret; v. Plut. l. l. et de Patrum odio propter superbum Romuli imperium, Dionys. II, 56.

6. *Consilio* (commento callido) *unius hominis*, a Patribus subornati, ut ita cædis invidiam a se removerent.

7. *Gravis auctor,* ut XXXIII, 45; vir, testis ac nuntius summæ fidei et auctoritatis, διὰ τὸν τρόπον τοῦ λέγοντος καὶ τὸν ὅρκον Plut. l. l. Sic contra *auctor levis nec satis fidus* V, 15; VI, 24; VII, 9; XXIII, 13, et *vani homines* XXIV, 32, n. 1. — *Quamvis magnæ rei auctor*, quamvis rem nuntiaret magnam et miram vel parum probabilem. Cf. ad c. 4, n. 6. Similiter *res major, quam auctores* XXII, 13, n. 4.

8. *Petens precibus*, v. ad IX, 16, n. 3. — *Contra intueri*, obtutu in ejus facie fixo, vel potius vicissim, ut IX, 6. Veteres enim putabant, deos, propria ac divina specie conspicuos, non nisi a paucis hominibus, qui ipsis carissimi essent, cerni posse, et plerosque eorum adspectu vel interimi, vel saltem excæcari; v. Heynii Excurs. XIII ad Virgilium Æn. I. Proculus egregie agit partes hominis callidi et ad fraudem acuti.

inquit, Romanis, Cælestes ita velle, ut mea Roma caput orbis terrarum sit : proinde rem militarem colant : sciantque, et ita posteris tradant, nullas opes humanas armis romanis resistere posse. Hæc, inquit, *loquutus, sublimis abiit.* Mirum, quantum [9] illi viro, nuntianti hæc, fidei fuerit; quamque desiderium Romuli apud plebem exercitumque, facta fide immortalitatis, lenitum sit.

XVII. Patrum interim animos certamen [1] regni ac cupido versabat. Necdum [2] a singulis, quia nemo magnopere eminebat in novo populo, pervenerant factiones : inter ordines certabatur. Oriundi ab Sabinis, ne, quia post Tatii mortem ab sua parte non erat regnatum, in societate æqua possessionem imperii amitterent, sui corporis creari regem volebant. Romani veteres peregrinum regem aspernabantur. In variis voluntatibus regnari tamen omnes volebant, liberta-

9. *Quantum illi viro fidei fuerit* e quibusdam MSS recepit Drak. Vulgo legitur *fides, ut parum fidem, satis otium, satis tempus habere;* Duk. Forte leg. *quanta fides;* Drak. —Regius noster dat *fides,* quod Crev. servandum recte judicat : τὸ *quantum* refertur ad verbum *fuerit,* non ad voc. *fides :* sic apud Virgil. Æn. III, 348, *Et multum lacrymas verba inter singula fudit;* Plaut. prol. Menæchm. *tantum adest benignitas;* Terent. Eun. II, 2, *forsitan hic mihi parum habeat fidem.* Ed.

Cap. XVII. 1. *Certamen regni,* de regno; vid. ad I, 57, n. 7. — *Animos versabat,* agitabat, varie movebat, nunc huc nunc illuc movebat; Bauer.

2. *Necdum a singulis factiones pervenerant,* ita e comp. scribendi male intellecto perperam legi semper putavi pro *provenerant,* i. e. natæ, ortæ erant; nondum singuli erant factionum auctores, s. capita. Nunc video, idem censuisse Bauerum, eique etiam plures ob causas displicuisse emendationem Grævii, Gronovio unice probatam : *cupido versabat, necdum ad singulos... pervenerat : factionibus, i. o. certabatur.* Immo : *necdum a s. provenerant factiones;* sed, tantum *inter ordines certabatur,* inter Patres e Romanis et e Sabinis oriundos, vel inter partes, populos variæ originis, Sabinos et Romanos : unde mox *ab sua parte regnari* et *regem creari sui corporis,* ordinis, loci ac gentis, ut IV, 9, n. 2; VI, 34, n. 4; XXIV, 48. *Corpus civitatis* dicitur XXVI, 16; XXXIV, 9; XXXVIII, 34, ut nostrum *Staatskörper.* — Ingeniosa Grævii conjectura videbatur Creverio; ante *pervenerat* supple certamen ac cupido regni : huic emendationi favet noster Regius et duo alii Creverii, in quibus *pervenerat factionibus.* Ed.

tis[3] dulcedine nondum experta. Timor deinde Patres incessit, ne civitatem sine imperio, exercitum sine duce, multarum circa civitatum irritatis animis, vis aliqua externa adoriretur. Et esse igitur aliquod caput placebat; et nemo alteri concedere in animum inducebat. Ita rem inter se centum Patres, decem decuriis factis, singulisque in singulas decurias creatis, qui summæ rerum præessent, consociant. Decem imperitabant; unus cum insignibus imperii et lictoribus erat. Quinque dierum spatio finiebatur imperium, ac per omnes[4] in orbem ibat: annuumque intervallum regni fuit: id ab re, quod nunc quoque tenet nomen, Interregnum appellatum. Fremere deinde plebs; multiplicatam servitutem, centum pro uno dominos factos: nec ultra nisi regem, et ab ipsis creatum, videbantur passuri. Quum sensissent ea moveri Patres, offerendum ultro rati, quod amissuri erant, ita gratiam[5] ineunt, summa potestate populo permissa, ut non plus darent juris, quam detinerent. Decreverunt enim, ut, quum populus

3. *Libertatis dulcedine nondum experta*, eam n. experti; v. ad II, 29, n. 1.—*Multarum circa civitatum*, id est, quæ circa erant sitæ; v. ad I, 4, n. 11, et XLV, 3, n. 4.—*Vis aliqua externa*, *eine auswärtige Macht;* Ern. *Ita*, itaque (v. ad I, 5, n. 7), *rem*, imperium, *consociant centum Patres:* tot e Romanis et totidem e Sabinis lectos memorant Plut. l. l. et Dionys. II, 57, qui etiam tradit, decurias regnantes sorte lectas, et cuique in ea per quinque dies fuisse fasces, s. imperium.

Interregnum annuum.—4. *Ac per omnes in orbem ibat*, ut III, 36, n. 6. Nos dicimus: *gieng nach der Reihe herum.* Sic et *senæ horæ in orbem*, per vices eundo, *operi attributæ sunt*, propr. munitoribus, *senis horis in orbem succedentibus* operi huic, ut *prælio* VI, 4.—*Intervallum regni*, tempus, quo non esset rex seu regium imperium, inter Romuli mortem et creationem novi regis, Numæ.—*Interregnum* sæpe fuit, quia populi comitia non nisi a summo magistratu haberi poterant, v. ad III, 8, n. 1.—*Quod nunc quoque tenet*, v. ad cap. 4, n. 9.

5. *Ita gratiam ineunt*, ea moderatione, tam caute ac prudenter. *Ineunt* quidem *gratiam*, sed tamen *non plus dederunt juris*, etc.; Bauer. Cf. ad IV, 7, n. 4; XXII, 61, n. 4; XXXI, 31, n. 8, et XXXIII, 47, n. 5.—*Detinerent*, quædam edd. *retinerent*, quod omnino rectius videtur, judice etiam Bauero, qui monet, *jus detinere* esse jus morari, debitum alteri reddere nolle.

regem jussisset, id sic ratum[6] esset, si Patres auctores fierent : hodieque in legibus magistratibusque rogan-

6. *Id sic ratum esset, si Patres auctores fierent,* i. e. id probarent et permitterent. *Hodieque in legibus magistratibusque rogandis usurpatur* (a Patribus) *idem jus*, senatus auctoritas ad *populi suffragium* accedens, sed omni *vi adempta;* quæ verba, a multis male intellecta, jam Gron. Obss. I, 25, bene ita interpretatus est : « *Usurpare jus* est facere, quod documentum sit nostri juris et potestatis : at *usurpare jus vi adempta* est solennibus quibusdam peractis testari jus tuum, etsi uti eo idque exsequi prohibearis; ut hodieque Principes amissa regna titulis retinent. Distinguit Livius inter *usurpationem juris* et *vim*, ut Tacitus inter *imaginem* et *vim* (v. ad Tac. Ann. III, 30, 7). Patres ex antiquo obtinebant, quod a Romulo acceperant, uti comitiis, quæque illic agerentur, auctores essent. Ejus juris hæc vis erat, ut, quod jussisset populus, lex ratumque esset, si Patres approbassent (ἂν καὶ τῇ βουλῇ ταῦτα δοκῇ Dionys.); hi si auctoritatem suam adjungere recusarent, ut ad irritum recideret. Hæc toties antiquis commemorata *Senatus*, s. *Patrum auctoritas* paulatim imminuta est; primum comitiis, quibus Servius Tullius, suffragiis plebis contentus, χαίρειν τῇ βουλῇ φράσας, ἣ οὐκ ἠξίωσεν ἐπικυρῶσαι τὰ τοῦ δημοτικοῦ πλήθους, ὥσπερ αὐτῇ ποιεῖν ἔθος ἦν, κατέσχε τὴν ἀρχὴν, ut scribit Dionys. lib. IV; deinde tributis comitiis Publilia ac Lætoria lege inductis, et Patribus ex concilio plebis submotis: ex quo plebeii magistratus comitiis tributis creati sunt, et Patres non nisi auctores centuriatorum et curiatorum comitiorum fuere (vid. Liv. II, 56 sq, et Cic. p. domo 14), tum legibus Horatia Valeria, Publilia et Hortensia, ut plebiscita omnes Quirites tenerent (v. Liv. III, 55; VIII, 12; Epit. Liv. XI; Gell. XV, 27); porro senatusconsulto, quod post tribunitias rogationes de modo agrorum, de fenore, de altero consulatu acceptas et longas seditiones senatus coactus est facere, ut Patres auctores omnibus ejus anni comitiis fierent (v. Liv. VI, 42), legibus a Publilio Dict. an. Urb. 416, et a Mænio trib. pl. an. Urb. cond. 467 latis, ut legum, quæ comitiis centuriatis ferrentur, ante initum suffragium Patres auctores fierent (v. Liv. VIII, 12, et Cic. Brut. 14). » *Auctoritas* (germ. *Gutachten, Genehmigung*) senatui propria fuit (ut *majestas* et *potestas* universo populo : unde toties legimus *ex auctoritate Patrum et jussu populi* bellum indictum; *sine a. P., populi jussu* triumphatum esse, etc.), et primum non nisi consilium (v. sup. cap. 9) : postea ad leges, comitia et omnia, quæ a populo vel consulibus agebantur, traducta est. Ea auctoritatis hujus pars, quæ ad comitia pertinebat, paulatim, ut diximus, omnem vim amisit; reliquæ partes semper quidem mansere, sed et hæ imminutæ sunt : nam si aliquis tribunorum pl. intercessisset, aut senatus alieno tempore locove, vel non legitimo edicto sive numero convenisset, vim nullam habebat sententia vel decretum et placitum senatus, et appellabatur fere *senatus auctoritas*, non *senatusconsultum ;* etsi nonnunquam hæc sunt synonyma. Illa perscribebatur tantum, ut saltem constaret, quid Patres censuissent : hoc ad ærarium deferebatur, et tum vim suam obtinebat. Cf. ad II, 23, n. 9, et III, 55, n. 12; Dio. LV, 3; Ernesti clav. Cic.

dis usurpatur idem jus, vi adempta. Priusquam populus suffragium ineat, in incertum comitiorum eventum Patres auctores fiunt. Tum interrex, concione advocata: *Quod bonum, faustum, felixque sit,* inquit, *Quirites, regem create, ita Patribus visum est. Patres deinde, si dignum, qui secundus ab Romulo numeretur, crearitis, auctores fient.* Adeo id gratum plebi fuit, ut, ne victi beneficio viderentur, id modo sciscerent juberentque [7], ut senatus decerneret, qui Romæ regnaret.

XVIII. Inclyta justitia religioque ea tempestate Numæ Pompilii erat. Curibus Sabinis habitabat, consultissimus [1] vir, ut in illa quisquam ætate esse poterat, omnis divini atque humani juris. Auctorem doctrinæ ejus, quia non exstat alius, false Samium [2] Pythagoran edunt: quem, Servio Tullio [3] regnante Romæ, centum

v. *auctoritas senatus.* — *Vi adempta,* quemadmodum Sulla tribunatui pl. et Augustus omnibus fere magistratibus omnem vim ademit; qui ipsi non sunt sublati, sed mera nomina facta: unde tribunatus *imago sine re* dicitur Velleio II, 30. Conf. ad Tac. Annal. III, 30, 7. Baueri nota est: « Quid sit *vi adempta,* ipse statim Livius interpretatur. Intelligas modo post hæc verba *nam, quippe.* Mos Livio, tales particulas omittere. *Jus* autem h. l. non est nisi consuetudo, species et imago juris, dignitatem senatui largiens, non potestatem. »

7. *Juberentque ut,* etc., sic passim, ut et *jubet* vel *jubetur fiat,* etc. omisso *ut.* Cf. XXVIII, 36; XLIV, 2; Duk. ad XXIII, 21; Drak. ad XXXII, 16; Wolf. ad Cic. p. domo c. 17, et Oudend. ad Suet. Tib. 22.

Cap. XVIII. Numæ regnum. — 1. *Consultissimus omnis divini et humani juris,* peritissimus juris naturæ et civilis, vel legum divinarum humanarumque, quæ vulgo naturales et positivæ dicuntur. *Numa* Pomponii f. et Tatii regis gener; v. Plut. Num. p. 61.

2. *Samium Pythagoran edunt,* forte pro Pythagora Spartano quodam, vel quod Pythagoræ Samii et Numæ instituta non pauca inter se congruerent; v. Plut. Numa, pag. 60, 64, 65, 69. *Edunt auctorem,* dicunt eum auctorem esse (germ. *angeben, dafür ausgeben*), ut I, 46, n. 6; et *editio,* traditio (*Angabe*), IV, 23 pr. Hinc et *edere* consilia, ea enuntiare, X, 27; XXV, 9, n. 6; *edere deos, precationes, hostias, sacrificia ex libris fatalibus,* i. e. dicere, pronuntiare, indicare ex iis, quibus diis et quibus quotve hostiis sacrificandum sit, VII, 6; XXI, 62; XXII, 10; XXX, 2; XL, 45; XLI, 13; XLII, 2.

3. *Pythagoran... Servio Tullio regnante,* etc., vel tempore Tarquinii Superbi et Bruti, secundum Cic. Tusc.

amplius post annos, in ultima Italiæ ora, circa Metapontum, Heracleamque et Crotona, juvenum æmulantium studia cœtus habuisse constat. Ex quibus [4] locis, etsi ejusdem ætatis fuisset, qua fama in Sabinos, aut quo linguæ commercio, quemquam ad cupiditatem discendi excivisset? quove præsidio unus per tot gentes, dissonas sermone moribusque, pervenisset? Suopte igitur ingenio temperatum animum virtutibus fuisse opinor magis; instructumque non tam peregrinis artibus, quam disciplina [5] tetrica ac tristi veterum Sabinorum : quo genere nullum quondam incorruptius

I, 16; IV, 1. Sed de vera Pythagoræ ætate, disciplina et sodalitio accuratius disputarunt intpp. Gell. XVII, 21; Heyn. Opusc. Acad. t. II, p. 186-199, et *Meiners in d. Gesch. d. Wissensch. in Griech. und Rom.* t. I, p. 304 sq, 322 sq, 398 sq.—*In ultima Italiæ ora,* in Magna Græcia, *juvenum æmulantium,* sectantium, *studia,* et diligentem iis operam navantium *cœtus habuisse :* quod sapientiæ studium non tam ad philosophiam artesve ingenuas discendas, quam ad formam, leges et instituta civitatum et cognoscenda et emendanda spectabat; v. *Meiners* et Heyn. *locis citt.* De *Metaponto, Heraclea* et *Crotone,* clarissimis Lucaniæ et Bruttiorum oppidis, v. Ind. et Heyn. opusc. Acad. t. II, p. 205 sq, 234 sq, et 178 sq. Idem pag. 240 monet, per prolepsin h. l. memorari *Heracleam,* cujus origines non ultra Olymp. 86 assurgant. *Pythagoran* et *Crotona* Græcorum more dixit Livius, ut passim similia. Conf. ad XLIV, 28, n. 5.

4. *Ex quibus locis, etsi ejusdem ætatis fuisset* Pythagoras cum Numa, *qua fama in Sabinos,* sc. perlata, quæ in Sabinos penetrasset (liviana prorsus brevitate et græco more, inpr. Thucyd., dictum, ut c. 21; *fons ex opaco specu,* sc. profluens), *aut quo... excivisset;* Bauer. Is recte monet, non de Numæ aut cujuslibet audire Pythagoram cupientis, sed de ipsius Pythagoræ *fama* h. l. sermonem esse, adeoque non cum Gron. (Drak., Stroth. et Ern.) e MSS et edd. antt. legendum, *quæ fama in Sabinos excivisset,* evocasset Pythagoram ad Numam discendi cupidum; sed forte legendum *qua fama in Sabinos lata, quo linguæ commercio,* vel *qua fama tum Sabinos, aut quo,* etc., forsan et *ob cupiditatem discendi.* Cf. XL, 29; Cic. Tusc. IV, 1, et Or. II, 37. Cæterum leve hoc esse Livii argumentum, docet Drak.

5. *Disciplina tetrica,* horrida et severa (*finster, düster*): ob quam morum severitatem etiam efficta est Sabinorum origo spartana. Cf. Plut. in Numa, p. 61, D, ubi Livium ante oculos habuisse videtur, nisi uterque antiquiorem quemdam exscripserit; Stroth.—*Quo genere* disciplinæ aut hominum, nisi potius est qua gente (ut bis XXVII, 32, et XXX, 12, n. 4; XXXIV, 17, n. 3), *nullum quondam incorruptius fuit,* v. ad Juven. III, 169; VI, 164; X, 299.

fuit. Audito nomine Numæ, Patres romani, quanquam inclinari opes ad Sabinos, rege inde sumpto, videbantur, tamen, neque se quisquam, nec factionis suæ alium, nec denique Patrum aut civium quemquam præferre illi viro ausi, ad unum omnes Numæ Pompilio regnum deferendum decernunt. Accitus, sicut Romulus augurato[6] urbe condenda regnum adeptus est, de se quoque deos consuli jussit. Inde ab augure, cui deinde, honoris ergo, publicum id perpetuumque sacerdotium fuit, deductus[7] in arcem, in lapide ad meridiem versus consedit. Augur ad lævam ejus, capite velato, sedem cepit, dextra manu baculum sine nodo aduncum tenens, quem lituum appellaverunt : inde ubi, prospectu in urbem agrumque capto, deos precatus, regiones[8] ab oriente ad occasum determinavit; dextras ad meridiem partes, lævas ad septemtrionem esse dixit. Signum contra, quo longissime conspectum oculi ferebant, animo finivit. Tum, lituo in lævam manum translato, dextra in caput Numæ imposita, precatus est ita : *Jupiter pater, si est fas hunc Numam Pompilium, cujus ego caput teneo, regem Romæ esse, uti tu signa nobis certa adclarassis*[9] *inter eos fines, quos feci.* Tum[10] peregit

6. *Augurato,* capto ante augurio (ut V, 54 extr.), de quo vid. cap. 6 et 7. Sic et *auspicato*, de quo vid. ad V, 21, n. 1. — *Adeptus est,* forte *esset.*

7. *Deductus in arcem... de templo descendit,* vid. ad cap. 6, n. 6. Ipsa superstitio satis nota. Docte de ea egit Spanhem. ad Callim. H. in Pall. v. 121-124. — *Ad meridiem versus*, conversus; vid. ad XXXVIII, 51, n. 2. — *Capite velato,* v. ad cap. 32, n. 7, et cf. cap. 36, et X, 7.

8. *Regiones ab oriente ad occasum determinavit* pro terminavit, descripsit, finivit : illud tantum in sacris usitatum; Bauer.— *Dextras ad meridiem.* Hinc patet augurem, sedentem ad lævam Numæ, fuisse versum ad orient. et Numam ad merid. Ed.—*Signum contra... animo finivit,* ex adverso fixit, posuit, destinavit, prop. signo locum.

9. *Uti tu signa... adclarassis*, acclaraveris, h. e. clara et perspicua facias, sc. precor; nisi cum Gronov. leg. *at* (tum) *tu signa,* etc.

10. *Peregit verbis auspicia,* pronuntiavit, nuncupavit, declaravit, ut cap. 24 et 32. Sic et *peragere* pro dicere,

verbis auspicia, quæ mitti vellet: quibus missis, declaratus rex Numa de templo descendit.

XIX. Qui, regno ita potitus, urbem [1] novam, conditam vi et armis, jure eam legibusque ac moribus de integro condere parat. Quibus quum inter bella assuescere videret non posse, quippe efferatos militia, animos; mitigandum ferocem populum armorum desuetudine ratus, Janum [2] ad infimum Argiletum, indicem pacis bellique, fecit: apertus ut in armis esse civitatem, clausus pacatos circa omnes populos significaret. Bis deinde post Numæ regnum clausus fuit: semel T. Manlio consule, post punicum primum perfectum bellum: iterum, quod nostræ ætati dii dederunt, ut videremus, post bellum Actiacum, ab imperatore Cæsare Augusto, pace terra marique parta. Clauso eō, quum omnium circa finitimorum societate ac fœderibus junxisset animos, positis externorum periculorum curis, ne luxuriarentur otio animi, quos metus ho-

enarrare, exponere, proponere, v. c. *sententiam* III, 40; IX, 8; XXII, 60; XXXIX, 15, 43 pr. *laudes* VII, 37 pr. *carmen* XXXIX, 15; *indicium* VI, 16; *fabulam* III, 44, et simpl. *peragere* I, 32, n. 8, et XXXIV, 31, n. 7.

Cap. XIX. 1. *Urbem novam, conditam vi et armis, jure eam*, eamdem: sed πλεονάζει *eam*, more Græcorum, ut passim *is* et *hic*, vel perspicuitatis causa additur; unde et eadem pronomina passim repetuntur, inpr. post parenthesin plurave verba interposita. Cf. ad I, 49, n. 3; I, 58, n. 4; V, 24, n. 6; VI, 8, n. 2; XXI, 3, n. 5; XXII, 1, n. 26; XXV, 27, n. 1; XXVI, 24, n. 10; XXXIII, 13, n. 8; Gronov. et Dark. ad h. l. ad XXV, 27, et XLIV, 40; Porson. Præfat. ad Eurip. Hecub. p. 13.—*Quippe*, utpote, *militia efferatos*. Alii *efferatis m. animis*, non improbante Bauero.

2. *Janum* (Jani templum) *ad infimum Argiletum* montem, aut potius vicum in XI regione Urbis, qui a circo maximo ducebat ad forum olitorium portamque Flumentalem; et in Urbe *Argiletum summum*, extra murum ejus *Argiletum imum* dicebatur. In foro illo fuit templum Jani. Conf. intpp. Virg. Æn. VIII, 345, 346, et Varro L. L. IV, 32.—*Semel T. Manlio cos.* anno Urb. cond. 517, adeoque anno 7 *post punicum bellum primum*. Ab Augusto Janus bis terve clausus est; v. ad Suet. August. 22. Hinc Lipsius Elect. I, 22 suspicatur, primam certe operis Liviani partem prius editam fuisse, quam Augustus Janum post devictos Cantabros iterum clauderet.

stium disciplinaque militaris continuerat; omnium primum, rem ad multitudinem imperitam, et illis sæculis rudem, efficacissimam, deorum metum injiciendum ratus est. Qui quum descendere ad animos sine aliquo commento miraculi non posset, simulat sibi cum dea Egeria[3] congressus nocturnos esse: ejus se monitu, quæ acceptissima diis essent, sacra instituere; sacerdotes[4] suos cuique deorum præficere. Atque omnium primum, ad cursum lunæ, in duodecim[5] menses describit annum: quem, quia tricenos dies singulis mensibus luna non explet, desuntque dies solido anno, qui solstitiali circumagitur orbe, intercalaribus mensibus interponendis, ita dispensavit, ut quarto[6] et vige-

3. *Dea Egeria*, nympha, vel musa, vel Numæ amica (v. Dionys. II, 60), cujus fons et lucus ad Ariciam fuit, et congressus cum Numa in antro Capenarum sub Aventino. Conf. c. 21; Heynius ad Virgil. Æn. VII, 763, et Plut. Numa, p. 61, 62, ubi hanc fabulam inde potissimum ortam dicit, quod Numa post uxoris mortem ruri fere et in lucis sacris ac solitudinibus vixerit. Numa Egeriam quoque *conjugem suam* esse finxit, si vera est lectio cap. 21. Simili vero *commento miraculi* eamdemque ob causam Scipio Africanus major (v. XXVI, 19) aliique sunt usi.

4. *Sacerdotes suos cuique deorum*, h. e. sacris cujusque dei, *præficere*, constituere, qui curent deos horumque cultum; ut *antistites Jovis* apud Nep. Lys. 3. Sed cum Duk. forte leg. *cuique eorum*, sc. sacrorum: *suos* aptos, gratos, congruos, quales quisque posceret; Bauer.

5. *In XII menses describit annum*, a Romulo in decem distributum menses, quorum sex erant XXX, quatuor autem XXXI dierum. Numa Januar. et Februar. adjecit, illumque primum, hunc ultimum fecit anni mensem, qui postea, sed tempore nobis ignoto, inter Jan. et Mart. interjectus est. Ejus annus non CCCIV, ut Romuli, sed CCCLV dierum fuit. Qua ratione Romulus, Numa et Cæsar annum roman. ordinaverint, optime docuit Macrob. Sat. I, 12-14, et ex eo egregie totum h. l. obscurum illustravit Gron. Obss. II, 18; conf. et Censorin. de die nat. c. 18; Ernesti clav. Cic. voc. *intercalaris;* intpp. Suet. Cæs. 40; et Ælian. V. H. X, 7.—*Solstitiali orbe*, solari, ab uno solstitio ad alterum.—*Intercalaribus mensibus interponendis*, ut *stipendio præterito exsolvendo* XXI, 5, n. 5 (ubi alii *stipendia præterita* legunt); cf. ad I, 53, n. 3, et Gron. l. l.

6. *Quarto et vigesimo anno*, etc. Cf. de hoc cyclo XXIV annorum, a Numa instituto, Gron. et Ern. ll. ll. Quum vero ille non satis dilucide, et hic non accurate rem exposuisse, vera autem ejus ratio etiam doctissimos viros et interpretes Livii fugisse videatur, tirones hæc teneant. Annus Græcorum lunaris erat, CCCLIV dierum,

simo anno ad metam eamdem solis, unde orsi essent, plenis annorum omnium spatiis dies congruerent. Idem nefastos dies[7] fastosque fecit, quia aliquando nihil cum populo agi utile futurum erat.

XX. Tum sacerdotibus creandis animum adjecit, quanquam ipse plurima sacra obibat, ea maxime, quæ nunc ad Dialem[1] flaminem pertinent. Sed, quia in civitate bellicosa plures Romuli, quam Numæ, similes

et, quia sic quilibet annus XI dies et VI horas, cyclus vero VIII annorum XC dies aberrabat a cursu solis, hi XC dies ab iis octavo quoque anno collecti et in tres menses XXX quemque dierum distributi intercalabantur. Numa autem anno Græcorum in honorem imparis numeri unum adjecit diem, ita ut ejus annus CCCLV dierum esset, mensibusque Græcorum intercalaribus retentis post tertiam octaeterida s. XXIV annum dies XXIV superflui essent. Itaque XC illos dies, a Græc. intercalatos, in quatuor menses intercalarios (qui ἐμβόλιμοι et Μερκηδόνιοι, s. Μερκιδῖνοι Plutarch. Cæs. p. 59, et Num. p. 72 dicuntur), et quidem duos XXII, duos XXIII dierum, descripsit, et quovis biennio post diem XXIII Febr. (v. ad XLIII, 11, n. 7) unum ex his, atque alternis, modo parem, modo imparem, interposuit primis duobus octenniis; at tertio quovis octennio non XC, sed LXVI dies, sc. ter XXII, intercalavit, quia per XXIV annos totidem dies lunari Græc. anno adjecerat. Qua rat. factum est, ut *XXIV anno* vel cyclo XXIV annorum *plena annorum omnium spatia* essent, hi XXIV anni lunares, numero dierum intercalationibus aucto, æquarent totidem solares annos, et ipsi diesque eorum *ad metam eamdem solis, unde orsi erant*, ad modum anni tropici et cursum solis, vel cum ratione cæli, *congruerent*. — Obscuram hanc fastorum omnisque civilis temporis rationem in rem suam convertit postea callidum Pontificum collegium, quod, prout ipsi libitum fuit et rationibus ejus respondit, dies intercalavit; vid. Suet. Cæs. 40. Eam quoque non recte percepere Plut. ll. ll., Scaliger et alii, melius vero Solinus, Censorinus et inpr. Macrobius, qui etiam omnes dicunt, Numæ annum CCCLV dierum fuisse, non CCCLIV, qui Græcorum et plane lunaris erit. Interpretes Livii tantum non omnes totum hunc locum silentio prætermittunt; pauca et aliena disputant Sigonius et Bauerus.

7. *Fastos dies*, quibus *fas est* jus dicere, vel prætori licet *fari* tria verba solennia *do* (judices), *dico* (jus), *addico* (scilic. rem, dominium, debitores, etc.); *nefastos*, quibus non licet. Cf. ad VI, 1, n. 7; Varro L. L. V, 4, Ovid. Fast. I, 47, 48.

Cap. XX. 1. *Flaminem Dialem*, s. Jovialem, qui reliquis dignitate antecellebat. *Flamines* erant sacerdotes uni alicui numini addicti, et majores Dialis, Martialis et Quirinalis, quibus XII minores additi sunt variis temporibus, etiam in honorem Imperatorum. Appellati ita creduntur vel a *filo*, s. *filamentis* laneis, infulis, quibus caput cingebant, vel a *pileo*, quasi *pilamines*, vel a *flameo*, eodem capitis te-

reges putabat fore, iturosque ipsos ad bella, ne sacra regiæ vicis[2] desererentur, flaminem Jovi assiduum sacerdotem creavit, insignique eum veste et curuli regia sella adornavit. Huic duos flamines adjecit : Marti unum, alterum Quirino. Virginesque[3] Vestæ legit, Alba oriundum sacerdotium, et genti[4] conditoris haud alienum; his, ut assiduæ templi antistites essent, stipendium[5] de publico statuit : virginitate aliisque cæremoniis venerabiles ac sanctas fecit. Salios[6] item

gumento, apice, proprio Flaminum insigni; vid. Dionys. II, 64, et Plutar. Numa, p. 64, qui Dialem et Martialem jam a Romulo *proditos*, iisque Quirinalem a Numa adjectum dicit.

2. *Ne sacra regiæ vicis*, regii muneris, a rege curanda, *desererentur*, negligerentur. — *Insigni veste*, prætexta, et *curuli sella*, quæ *regia* erat, ut postea summorum magistratuum, *curulium*. Formam ejus e nummis dedit Spanhem. de usu et pr. num. Dissert. X.

3. *Virgines Vestæ legit*, Geganiam, Vereniam, Canuleiam et Tarpeiam, quibus duas addidit Tarquinius Priscus aut Servius Tullius : sed alii jam a Romulo Vestales putarunt *lectas* fuisse; quod voc. propr. est; v. Plut. Numa, p. 66, 67, et Dionys. II, 65, 68.—*Alba oriundum sacrificium :* Vestam enim cum igni æterno Æneas abstulisse Troja dicitur; v. Heyn. Exc. IX ad Virg. Æneid. II. *Vesta*, græce Ἑστία, s. Ἱστία, symbolum erat ignis, primum domestici (cujus usus magnam habebat vim ad vitam hominum excolendam, et familias societatesque formandas, de quo vid. Diodor. V, 68), deinde et elementaris, s. ætherei, ac proprie ita dicebatur focus, qui sacer erat. Hinc Vesta primum colebatur a singulis familiis, postea a civitatibus, maxime vero Romæ, cujus salus pendebat ab æterno ejus igni et palladio, quod *fatale pignus imperii romani in ædis penetrali conditum* XXVI, 27. Quoniam focus in medio erat ædium, sacrum ejus propr. penetrale dicebatur (ut forte VI, 41, n. 8), et aræ illius ac simulacra sacrata erant positaque in penetrali seu media parte ædium privatarum, templorum et Prytaneorum, quin ipsa hæc Πρυτανεῖα, in quibus Vesta colebatur et perpetuus servabatur ignis, in media urbium parte sita : unde inf. XLI, 20, *Cyzici Prytaneum, id est, penetrale urbis*, etc. Conf. Spanhem. ad Callim. H. in Del. 325, et in Cicer. 129; Heyn. l. l. et Hermanni Mythol. t. II, p. 71 et 75 sq, ed. pr.

4. *Genti conditoris* Urbis, Romuli, *haud alienum*, quasi cognatum; vid. c. 3 extr.

5. *Stipendium de publico statuit*, pecuniam et agros. — *Aliis cæremoniis*, insignibus honoribusque, scil. vittis, prætexta, carpento, lictore, loco honestiore in spectaculis (v. Suet. Aug. 44), jure testamenti condendi, licet minores essent, et rei forte obviam facti a supplicio liberandi.

6. *Salios*, a saltando sic dictos : quæ saltatio eorum similis erat πυῤῥίχαις, armatis Græcorum tripudiis; v. Plut.

duodecim Marti Gradivo legit, tunicæque pictæ insigne dedit et super tunicam æneum pectori tegumen: cælestiaque arma, quæ ancilia[7] appellantur, ferre, ac per Urbem ire canentes carmina cum tripudiis solennique saltatu jussit. Pontificem[8] deinde Numam[9] Marcium, Marci filium, ex Patribus legit, eique[10] sacra

Numa, p. 68, 69.—*Martem Gradivum* explicant vel *gradientem*, inpr. acri impetu in hostem (θοῦρον Ἄρηα), vel κραδαίνοντα, vel *gravem deum*, vel *gramine* ortum. Mitto alias ineptias.—*Tunicæ pictæ.* Variis coloribus et figuris ad picturæ similitudinem exornatæ. Tunica brevior et adstrictior fuit, quam toga cui supponebatur. Ed. —*Æneum pectori tegumen*, χαλκέας μίτρας et χαλκοῦς ζωστῆρας dicit Dionys. II et VII. Sed fuisse potius ἡμιθωράκιον vel καρδιοφύλακα, pectorale, laminam æneam pectori impositam, semiloricam, monet Lips. Mil. Rom. III, 6; v. Polyb. VI, 23; Paus. X, 26, n. 2, et Polyæni Strat. l. IV.

7. *Ancilia*, quæ ab omni parte *ancisa*, recisa quasi vel curva erant, aut potius *ancilia* ab ἄγκυλος appellata, quod περιφέρειαν sinuosam, crebro incurvatam et in apices excurrentem habebant, scuta XII, quorum primum et verum (imperii pignus), ab Egeria de cælo missum esse fingebat Numa; cuique XI alia simillima, ne furto auferretur, a Veturio Mamurio fabricanda curaverat. Hæc *ancilia* Kal. Mart. a Saliis saltantibus canentibusque carmina Saliaria *movebantur*, h. e. per Urbem ferebantur in honorem Martis; vide ad V, 52, n. 3; XXXVII, 33, n. 3; ad Juvenal. II, 126; Plut. l. l. et Ovid. Fast. III, 259-389.

8. *Pontificem*, et quidem *Maximum*, si aliis fides habenda, qui tradunt, præter eum quatuor Pontifices, eosque patricios, a Numa institutos esse (vid. Dionys. II, 73; III, 45); quibus an. Urb. cond. 452, quatuor e plebe adjecti (v. infr. X, 6), et deinde septem a Sylla. Vocem *Maximum* Livius adjicere demum cœpit inde a III, 24; omisitque etiam II, 2, et 27.

9. *Pontificem Numam Marcium, Marci* (Marcii) *filium*, Numæ regis (cui idem fuit prænomen Sabinum) generum, et Anci Marcii regis patrem. Cf. Tac. Ann. VI, 11; Spanhem. de usu et pr. num. Diss. X, t. II, p. 19, 20; et Plut. Numa, p. 73, 74, qui docet, Numæ ab aliis unam uxorem Tatiam, Tatii regis filiam, ab aliis duas, Tatiam et Lucretiam, a nonnullis quoque unam filiam Pompiliam, ab aliis vero præter eam quatuor filios, Pomponem, Pinum, Calpum et Mamercum (unde Pomponii, Pinarii, Calpurnii, Mamercii, et eorum cognomen *Rex*) tribui; Pompiliam autem nupsisse Marcio, patri Anci Marcii regis et filio illius Marcii, qui Numam ad regnum suscipiendum impulerit, et cum eo commigraverit Romam, sed post obitum Numæ, regni spe frustratus, mortem sibi consciverit.

10. *Sacra omnia exscripta... curarentur:* hi sunt *commentarii Numæ*, XII libri sacri, βίβλοι ἱεραὶ, s. ἱεροφαντικαὶ, libri juris pontificii, etc. in papyro Ægypt. et literis forte hieroglyph. vel lineamentis et picturis rudibus compositi, quorum arcano sensu imbuerat pontifices, et quos una cum corpore suo et XII aliis libris, philosophicis et græce scriptis, sub Jani.

omnia exscripta exsignataque attribuit; quibus hostiis, quibus diebus, ad quæ templa sacra fierent, atque unde in eos sumptus pecunia erogaretur. Cætera quoque omnia publica privataque sacra Pontificis scitis subjecit: ut esset, quo consultum plebes veniret; ne quid divini juris, negligendo patrios ritus, peregrinosque adsciscendo, turbaretur: nec cælestes modo cæremonias, sed justa quoque funebria placandosque Manes, ut idem Pontifex edoceret; quæque prodigia, fulminibus aliove quo visu missa, susciperentur [11] atque curarentur. Ad ea elicienda ex mentibus divinis, Jovi [12] Elicio

culo in duabus arcis lapideis recondi jusserat, ὡς οὐ καλῶς ἐν ἀψύχοις γράμμασι φρουμένων τῶν ἀπορρήτων; vid. Plut. Num. 74, et ibi Antias Valerius; a quorum narratione abhorrere videntur, quæ leguntur inf. c. 31 extr. Hi libri in arcis inventi an. Urb. cond. 572; sed cremati sunt; v. ad XL, 29. — *Cælestes cæremonias,* cultum deorum superorum (nam opp. *Manes*), *ut idem pontifex edoceret,* sc. voluit, ex præc. *pontificis scitis subjecit:* sed licet etiam jungere illi *ut esset, quo plebs veniret;* Bauer.

11. *Prodigia suscipere,* ut c. 34, *accipere augurium,* res et eventus extraordinarios (qui non omnes sunt prodigia) pro prodigiis, h. e. indiciis divinæ voluntatis vel rebus, non temere et casu, sed consilio nutuque divino, factis, habere, et dignos judicare, quorum ratio habeatur, quique procurentur, *dafür anerkennen.* Nam veteres putabant, *ostentorum vires in nostra potestate esse, ac prout quæque accepta sint, ita valere.* Plin. XXVIII, 2 s. 4. Cf. ad I, 31, n. 1, et XLIII, 13, n. 6. — *Procurare* et *curare prodigia* pro vulg. *expiare,* h. e. curare et facere ea (impr. sacra), quibus expiari piaculum aliquod, deorumve ira prodigiis declarata placari potest. Cf. ad III, 23, n. 8, et V, 50, n. 1.

12. *Jovi Elicio:* is idem qui Καταιβάτης, descensor, fulgurator (de quo Burm. docte egit in singulari libello), nisi quod ille ita dictus est a prisca opinione Etruscorum et Romanorum, qua Jupiter et fulmina sacris quibusdam et precationibus e cælo *elici* (quæ ratio nominis, ab Ov. Fast. III, 327, 328, memorata, probabilior est ea, quam h. l. Livius attulit), vel *cogi, evocari* et *impetrari,* s. *impetriri* posse credebantur, quod a Porsena, Numa et Tullo Hostilio factum refert ex lib. II Valerii Antiatis Arnobius adv. gentes, lib. V, p. 154 (ed. Lugd. Batav. 1651), et e L. Pisonis Annalib. Plin. II, 52, 53, et XXVIII, 2 s. 4, ubi dicit, « Volsinios totos concrematos « esse fulmine; evocatum et a Porse- « na, et ante eum sæpius a Numa; « Tullum Hostilium, hoc imitatum et « ex Numæ libris eodem, quo illum, « sacrificio Jovem cælo devocare co- « natum, quoniam parum rite quædam « fecisset, fulmine ictum. » Conf. inf. c. 31 extr., ubi Livius verbis *nulla* Tullo *oblata cælestium species* vel ex-

aram in Aventino dicavit, deumque consuluit auguriis, quæ suscipienda[13] essent.

XXI. Ad hæc[1] consultanda procurandaque, multitudine omni a vi et armis conversa, et animi aliquid agendo occupati erant, et deorum assidua insidens cura, quum interesse rebus humanis cæleste Numen videretur, ea pietate omnium pectora imbuerat, ut fides ac jusjurandum, proximo[2] legum ac pœnarum

ornavit Pisoniana, vel antiquam superstitionem significavit, vel indicare voluit Tullum fulmine ictum nihil vidisse et audivisse; Ovid. Fast. III, 285-348; Dionys. III, 35; Plutarch. Num. pag. 70, qui tamen pag. 75. Tullum dicit ludibrio habuisse religionem Numæ; et Lenz. in *Magazin für Philol. herausg. von Ruperti und Schlichthorst*, t. II, pag. 48 sq, ubi his narrationibus primos, vulgo sic dictos, conductores fulminis designari ingeniose suspicatur. Sic ad electricæ materiæ vim et naturam referendæ omnino sunt flammæ subito in antennis navium, vel in spiculis ac signis castrorum terræ infixis, vel in puerorum virorumque capitibus visæ, necnon ignes cælestes multifariam orti et complurium vestimenta adurentes, atque alia, de quibus v. ad c. 31, n. 1. Sed homines olim, talia animadvertentes, jam veras eorum perspexisse causas, et ita facile ad artem Franklini demum ingenio inventam, traduci potuisse, nec potius ad vulgaria prodigiorum procurandorum remedia, a superstitione reperta, precationes et sacrificia, confugisse, vix crediderim: et liceat mea facere verba Heynii in Opusc. Acad. t. III, p. 125: « Casu accidit, ut Tullus fulmine ictus cum domo sua conflagraret: nam eum arte aliqua temere adhibita ignem cælestem in se derivasse videri, temporum barbaries credere vetat; etsi potuit certos ritus patrare, sacris factis, in loco incluso, quibus fulminis vim adliceret; potuit quoque res fabulose ornari, quum fama tantum hoc constaret, incendio Tullum periisse: certe Dionys. III, 35, e suis auctoribus nihil de ea re memoravit. »

13. *Quæ suscipienda essent*, scilic. prodigia.

Cap. XXI. 1. *Ad hæc consultanda*, ad consultandum de his rebus, ut c. 55 extr. et *rem delatam consulere* II, 28 pr.—Mox *assidua* pro *assidue*, more Livii; nisi forte ita legend., ne duo epitheta jungantur: sed confer Virg. Georg. I, 449; Bauer.

2. *Proximo legum ac pœnarum metu* dure dictum pro: injiciendo civibus metum proxime accedentem ad eum metum, quem leges ac pœnæ incutiunt, ei pæne parem. Forte legend. *proxime metum*, quam Mureti conjecturam probarunt Gronov., Drak. et Bauer. (qui monet, leges ac pœnas primum esse, quod metuant plerique homines, tempore certe ac sensus ordine, et, ubi hic metus parum valeat, numinis metum adjiciendum esse), vel *perculsam proxime* (paulo ante, Romuli temporibus) seu simpl. *perculsam legum ac p. metu civitatem*: nam in multis MSS leg. *propulso* pro *proximo*. — In Regio nostro Codice legitur *proximo legum ac pœnarum metu*.

metu, civitatem regerent. Et quum ipsi se [3] homines in regis, velut unici exempli, mores formarent; tum finitimi etiam populi, qui ante, castra, non urbem, positam in medio ad sollicitandam omnium pacem, crediderant, in eam verecundiam adducti sunt, ut civitatem, totam in cultum versam deorum, violari ducerent nefas. Lucus [4] erat, quem medium ex opaco specu fons perenni rigabat aqua: quo quia se persæpe Numa sine arbitris, velut ad congressum deæ, inferebat, Camenis eum lucum sacravit; quod earum ibi concilia cum conjuge sua Egeria essent: et soli [5] Fidei solenne instituit. Ad id sacrarium flamines bigis, curru

Crev. recepit *proxime.... metum.* Ed.

3. *Quum ipsi se homines in regis, velut unici exempli, mores formarent:* nam qualis rex, talis grex. Conf. V, 28; ad Juven. VI, 617; VIII, 198, et Lamberti Bosii Spec. animadv. ad script. latin. p. 3; *unici exempli,* singularis, præcipui, optimi; ut passim *unicus* dicitur, qui parem sui non habet, vel in genere suo præstantissimus est. Cf. II, 58; III, 33, 55; VI, 6, 22; VII, 1, 12, 25; VIII, 31; IX, 15; XXII, 14, 27; XXIII, 11, 21, 42; XXIV, 34; XXV, 28; XXXIII, 21; XLV, 6; Heins. ad Ovid. Met. III, 454; Passerat. ad Catull. p. 24, et ad Prop. p. 150. Sic et *unus* XLV, 32, n. 3, nisi leg. ibi *unicus.*

4. *Lucus erat... cum conjuge sua Egeria essent,* vid. ad cap. 19, n. 3. —*Fons ex opaco specu,* vid. ad cap. 18, n. 4.—*Sine arbitris,* vid. ad VI, 33, n. 3.

5. *Et soli Fidei solenne instituit,* ei præ cæteris numinibus instituit sacra solenni et singulari ritu celebranda, putans, ut ante dictum est, *fide* potissimum *ac jurejurando civitatem regendam,* et, ut Dionys. II, 75 dicit, Justitiæ, Nemesi, Furiis aliisque ejusmodi numinibus honores divinos sat amplos a majoribus, Fidei vero, qua nulla res hominibus aut major esse posset aut sanctior, nullum cultum, nec publice nec privatim, tributum esse; ταῦτα διανοηθεὶς πρῶτος ἀνθρώπων ἱερὸν ἱδρύσατο Πίστεως δημοσίᾳ, etc. Ab eodem Numa primum Termino templum esse exstructum, tradunt Dionys. II, 74, et Plutar. in Numa, pag. 70. Baueri adnotatio est: « *soli Fidei,* i. e. ut cum aliis commune ei non esset. *Solenne* hic *templum* significare posse, audacius forsan, quam verius dixerim, ut hoc velit Livius, numen Fidei non habuisse σύνναον vel πάρεδρον. Sequentia firmant *ad id sacrarium.* Sed et sic intelligere licet, totum Fidei sacrum commune ei cum alio non fuisse, rem divinam quoque soli factam; quod tamen minime infrequens: semper enim uni deo, etiamsi σύνναον haberet, separatim sacra fiebant. Fortasse mendum subest. » Quidam τὸ *soli* delendum putant, aut legendum *simul,* vel *populi* e Dionysio; qui tamen δημοσίᾳ dixit, non Πίστιν δημοσίαν.

arcuato[6], vehi jussit, manuque ad digitos usque involuta rem divinam facere: significantes fidem tutandam, sedemque ejus etiam in dextris sacratam esse. Multa alia sacrificia[7] locaque sacris faciendis, quæ Argeos pontifices vocant, dedicavit. Omnium tamen maximum ejus operum fuit tutela, per omne regni tempus, haud minor pacis, quam regni. Ita duo[8] deinceps reges, alius alia via, ille bello, hic pace, civitatem auxerunt. Romulus septem et triginta regnavit annos: Numa tres et quadraginta. Tum valida, tum temperata et belli et pacis artibus, erat civitas.

XXII. Numæ morte ad interregnum res rediit. Inde Tullum[1] Hostilium, nepotem Hostilii, cujus in infima arce clara pugna adversus Sabinos fuerat, regem populus jussit. Patres auctores facti. Hic non solum proximo[2] regi dissimilis, sed ferocior etiam Romulo fuit: tum ætas viresque, tum avita quoque gloria animum stimulabat: senescere[3] igitur civitatem otio ra-

6. *Curru arcuato,* semicirculari; vel potius camerato, velo virgisve desuper adoperto, tecto, ut hoc curru et *manu involuta* taciturnitas designetur, et *fidem tutandam* vel secreta servanda esse.

7. *Multa alia sacrificia locaque... dedicavit,* illa constituit, hæc destinavit. Conf. ad I, 33, n. 7.—*Argei* loci unde dicti sint ignoramus.

8. *Duo deinceps reges,* ordine sequuti, sibi succedentes. *Deinceps* alter post alterum, alii post alios ordine continuo, ut ἑξῆς vel ἑξείης, v. c. ap. Hom. Il. VI, 241; cf. ad I, 44, n. 6; III, 39, 60; V, 17, 37, 51; VI, 5; IX, 6, et Drak. ad II, 47, n. 11.

Cap. XXII. Tulli Hostilii regnum.—1. *Tullum Hostilium, nepotem Hostilii,* etc. vid. c. 12 pr. et ibi n. 3.—*Regem jussit,* esse voluit, creavit.—*Patres auctores facti,* v. ad c. 17, n. 5.

2. *Proximo regi dissimilis,* ut Numa bellicoso regi successit pacis amans, quod magno usui fuit reipublicæ.

3. *Senescere igitur civitatem otio,* ut alibi *languere, languescere, elanguescere,* quibus opponuntur *florere, vigere* et *maturescere;* confer III, 12, n. 4, *senescentibus vitiis, maturescente virtute,* et apud Polybium VI, 51, 5: ἡ μὲν Καρχηδὼν ἤδη τότε παρήκμαζεν, ἡ δὲ Ῥώμη μάλιστα τότ' εἶχε τὴν ἀκμήν· *senescere,* ut *consenescere* et γηράσκειν, est vigorem amittere et vires, adeoque debilitari, imminui, languere, ut V, 21; IX, 3, 27; XXI, 53; XXII, 39, XXV, 7; XXVII, 20; XXVIII, 36; XXIX, 3, 22; XXX, 19; XXXV, 12; deinde et mœrore curisque confici, vexari,

tus, undique materiam excitandi belli quærebat. Forte evenit, ut agrestes Romani ex albano agro, Albani ex romano prædas invicem agerent. Imperitabat tum C. Cluilius[4] Albæ. Utrimque legati fere sub idem tempus ad res repetendas missi. Tullus præceperat suis, ne quid[5] prius, quam mandata, agerent: satis sciebat, negaturum Albanum; ita pie[6] bellum indici posse. Ab Albanis socordius res acta: excepti hospitio ab Tullo blande ac benigne, comiter regis convivium celebrant. Tantisper Romani et res repetiverant priores, et neganti Albano bellum in trigesimum[7] diem indixerant: hæc renuntiant Tullo. Tum legatis Tullus dicendi potestatem, quid petentes venerint, facit. Illi omnium ignari, primum purgando terunt tempus: *se invitos quidquam, quod minus placeat Tullo, dicturos; sed imperio subigi: res repetitum se venisse: ni reddantur, bellum indicere jussos.* Ad hæc Tullus: *Nuntiate,* inquit, *regi vestro, regem romanum deos facere testes, uter prius populus res repetentes legatos aspernatus*

cruciari, ut V, 43, n. 6, et ap. Flor. I, 22 extr. unde *senium* inf. VII, 22, n. 3, est tædium, quod scilicet nimia rei diuturnitate creatur. Cf. ad Sil. II, 457.

4. *C. Cluilius,* a quo dicta *fossa Cluilia,* c. 23. Ducem Κοίλιον et fossam Κοιλίαν vocat Dionys. III; sed hanc lib. VIII Κλοιλίαν. Sic quoque Plut. in Coriol. et Festus *Clœlium* et *Clœliam fossam.* Fuit etiam *Clœlia gens* Albæ, post hujus excidium Romam translata. *Cluilius* autem et *Clœlius* ejusdem gentis nomina sunt.

5. *Ne quid prius, quam mandata, agerent,* ut extemplo, sine mora, *res repeterent,* ablatas res exposcerent reddendas, vel *ut res redderentur* et *satis fieret,* ut XXXVI, 3, n. 4. Si nihil ablatum est, *res repetere* significat poscere, ut satisfiat justis desideriis, vel injuria quacumque abstineatur, ut infr. cap. 32, et VII, 32 pr.

6. *Pie bellum indici,* justam ob causam; ut *pium bellum* pro justo, quo non violatur religio aut fides, et contra c. 23, *impium.* Hinc *pium justumque bellum* XLII, 23; IX, 1, et 8, ubi vid. Drak.

7. *In trigesimum diem,* Sigonius emend. *in trigesimum tertium diem,* quoniam *tot dies solennes esse* dicit Livius c. 32, et Serv. ad Virg. Æn. IX, 53. Sed aut rotundius hic loqui visum est Livio, aut nondum illa juris fetialis ratio, ut ab Anco est constituta, ita sub Tullo jam servabatur; Bauer. Cum Livio facit Dionys. II, p.

dimiserit, ut in eum omnes expetant[8] *hujusce clades belli.*

XXIII. Hæc nuntiant domum Albani. Et bellum utrimque summa ope parabatur, civili simillimum bello, prope inter parentes natosque; Trojanam utramque prolem, quum Lavinium ab Troja, ab Lavinio Alba, ab Albanorum stirpe regum oriundi Romani essent. Eventus tamen belli minus miserabilem dimicationem fecit: quod nec acie certatum est; et, tectis modo dirutis alterius urbis, duo populi in unum confusi sunt. Albani priores ingenti exercitu in agrum romanum impetum fecere. Castra ab urbe haud plus quinque millia passuum locant, fossa circumdant: fossa Cluilia ab nomine ducis per aliquot sæcula appellata est, donec cum re nomen[1] quoque vetustate abolevit: in his castris[2] Cluilius albanus rex moritur; dictatorem Albani[3] Mettum Fuffetium creant. Interim Tullus ferox, præcipue morte regis, magnumque deorum nu-

132, et alia ratio est infr. c. 32, ubi dedita opera belli indicendi rationem diligentius enarrat; Drak.

8. *In eum expetant clades*, immittant, ab eo, pœnæ loco, expetant, ei contingere jubeant, ut c. 23, *in omne nomen albanum expetere pœnas*, ab omnibus Albanis repetere pœnas injuriæ, et simpl. *expetere pœnas* VI, 29 (cf. ad c. 25, n. 7), nisi malis cum Bauero exponere: belli *clades* (nomin.) ei ingruant.

Cap. XXIII. 1. *Nomen vetustate abolevit*, interiit, intercidit, ut passim *abolescere*, vel, ut alii putant, *abolere*, neutraliter et passive dictum; v. c. III, 55; VIII, 11 pr. IX, 36. At *abolere magistratum alicui* III, 38, n. 7, est eripere (ut *abrogare* V, 11, XXXIII, 16, XXXVII, 20); *societatem* VIII, 27, n. 2, tollere, dirimere; *ritus rom. intra parietes* XXV, 1, n. 5, non colere, omittere (ut *intra parietes abrogare* apud Tac. Ann. XII, 41); *disciplinam*, scilicet ritus *sacrificandi* XXXIX, 16, tollere, abrogare.

2. *In castris Cluilius moritur*, mortuus mane inventus in tabernaculo cum indiciis violentæ cædis; vide Dionys. III, 4.

3. *Albani Mettum Fuffetium creant dictatorem*, qui est summus magistratus in multis oppidis et municipiis; cf. III, 18; VI, 26; XXIII, 13 ext. (*Dictator* Carthagin., quem titulum etiam Hannibali dat Cato ap. Gell. X, 24); Cic. Mil. 10; Periz. diss. de præt. I, 11; intpp. Justini IX, 1, et Frontini II, 1, 4; Spanhem. ad Juliani orat. I, pag. 130; Μέτιον Φουφέντιον appellat Plutarch. Φουφέτιον Dionys.

men, ab ipso capite orsum, in omne nomen albanum expetiturum pœnas ob bellum impium dictitans, nocte, præteritis hostium castris, infesto[4] exercitu in agrum albanum pergit. Ea res ab stativis excivit Mettum: ducit, quam proxime ad hostem potest; inde legatum præmissum nuntiare Tullo jubet, priusquam dimicent, opus esse colloquio: si secum congressus sit, satis scire, ea se allaturum, quæ nihilo minus ad rem romanam[5], quam ad Albanam, pertineant. Haud aspernatus Tullus, tametsi vana[6] afferebantur, in aciem educit. Exeunt contra et Albani. Postquam instructi utrimque stabant, cum paucis procerum in medium duces procedunt. Ibi infit Albanus: *Injurias*[7] *et non redditas res ex fœdere, quæ repetitæ sint, et ego regem nostrum Cluilium, causam hujusce esse belli, audisse videor: nec te dubito, Tulle, eadem præ te ferre. Sed, si vera potius, quam dictu speciosa, dicenda sunt, cupido imperii duos cognatos vicinosque populos ad arma stimulat: neque, recte*[8], *an perperam, inter-*

Metum Virg. Æn. VIII, 642; non *Mettium* aut *Metium*, quod gentis potius, et Romanæ, nomen est.

4. *Infesto exercitu*, vid. ad c. 13, n. 2. — *Ducit*, sc. copias, s. exercitum, ut sexcenties ap. Livium. Sic et *educere* (h. e. copias ducere e castris) *in aciem* paulo post et XXI, 39 ext. XXII, 12; XXVI, 2, n. 3; XXXII, 30, n. 2; XL, 25, n. 5; *mittere* XLII, 56, n. 5; *adducere* et *reducere* XXXIII, 37, n. 3; *circumducere* XXXIV, 14 pr.

5. *Ad romanam rem*, utilitatem.

6. *Tametsi vana afferebantur;* nam Tullus pugnandi cupidus erat; *tamen, ut si vana a.* conj. Periz. et *tametsi vana afferri rebatur* non male Faber.

7. *Injurias et non redditas res causam hujusce esse belli, et Cluilium*, scil. *præ se ferre*, h. e. dicere, s. dicentem aliquando *audisse ego* mihi *videor* (puto), *et te non dubito eadem præ te ferre*, dicere, profiteri: nisi Liv. scripsit *et ego rege ex nostro Cluilio audisse videor*, vel cum Periz. et Bauero supplere malis *dicentem*, vel ipse Cluilius etiam *causa hujus belli* dicitur: et revera ejus auctor fuit, si scriptoribus romanis fides habenda; vid. Dionys. III, 2, et inf. ad XXI, 43, n. 4.

8. *Neque recte an perperam* id fiat, *interpretor*, judico, judicium facio: *fuerit*, sit, *ista ejus*, populi aut regis, *deliberatio*, *qui bellum suscepit*, incepit. Dubitanter loquitur metu ferociæ Tulli.

pretor: fuerit ista ejus deliberatio, qui bellum suscepit: me Albani gerendo bello ducem creavere: illud te, Tulle, monitum velim: etrusca res, quanta circa nos teque maxime sit, quo propior[9] *es, hoc magis scis: multum illi terra, plurimum mari pollent. Memor esto, jam, quum signum pugnæ dabis, has duas acies spectaculo fore; ut fessos confectosque, simul victorem ac victum aggrediantur. Itaque, si nos dii amant, quoniam, non contenti libertate certa, in dubiam*[10] *imperii servitiique aleam imus, ineamus aliquam viam, qua utri utris imperent, sine magna clade, sine multo sanguine utriusque populi, decerni possit.* Haud displicet res Tullo, quanquam, tum indole animi, tum spe victoriæ, ferocior erat. Quærentibus utrimque ratio initur, cui et fortuna ipsa præbuit materiam.

XXIV. Forte in duobus tum exercitibus erant trigemini[1] fratres, nec ætate, nec viribus dispares. Ho-

9. *Quo propior es*, scilic. Etruscis, *hoc magis scis* (cf. ad XXXI, 31, n. 9), edidi auctore Heynio in *Goetting. Anzeigen* A. 1781, p. 437. In omnibus fere MSS legitur *quo proprior es Volscis*, s. *Vulscis*, et in plurimis edd. *quo propiores vos*. Sed tum *Volscis*, tum *vos* glossam interpolationem redolet; nam illa vox ab h. l. aliena, quia Volsci erant Latini, non Etrusci; hæc inde orta est, quod librarii *propior es* perperam una voce scripserant.—In Regio nostro legitur *qui propior Vulscis*, omisso τῷ *es;* manus secunda correxit *Volscis*. Ed.—*Tuscis* pro *Volscis* reposuit Stroth., et *Veiis* conj. Jac. Gron. ex c. 15 et 28; cf. Dionys. III, 6, ubi tradit, Veientes et Fidenates, certiores de hoc bello factos, convenisse Fidenas, ibique consilium cepisse, insidias utrique populo parandi, et *fessos confectosque*, prælio fractos, *simul victorem ac victum aggrediendi;* Mettum vero comperisse id per literas, easque Tullo tradidisse. Hinc minus mirum, quod ferox Tullus hæc non *aspernatus* sit, tanquam *vana* et ficta.

10. *In dubiam imperii servitiique aleam*, nam *alea* dicitur omnis res, quæ magis fortuna (*hasard*) quam arte regitur; cf. ad XXVIII, 42, n. 11; XXXI, 35; XXXVII, 36; XL, 21; XLII, 50, 59.—*Decerni possit*, vid. ad VII, 9, n. 4.

Cap. XXIV. 1. *Trigemini fratres* (voc. *fratres* addere non est necesse; Quintil. Inst. Orat. IX, 4), alii *tergemini*. Illam scripturam nummi gentis Curiatiæ firmant, et *trigemini* dicuntur tres uno partu editi, *tergemini* vero triformes, triplices, vel amplissimi maximique; Duk. ad Flor. I, 3, 3; prob. Drak. Alii nihil inter has voces

ratios Curiatiosque fuisse, satis constat; nec ferme res antiqua alia est nobilior : tamen in re tam clara nominum error manet; utrius populi Horatii, utrius Curiatii fuerint. Auctores[2] utroque trahunt : plures tamen invenio, qui Romanos Horatios vocent : hos ut sequar, inclinat animus. Cum trigeminis agunt reges, ut pro sua quisque patria dimicent ferro : ibi imperium[3] fore, unde victoria fuerit. Nihil recusatur; tempus et locus convenit. Priusquam dimicarent, fœdus ictum inter Romanos et Albanos est his legibus, ut, cujusque[4] populi cives eo certamine vicissent, is alteri populo cum bona pace imperitaret. Fœdera alia aliis legibus, cæterum eodem modo omnia, fiunt. Tum ita factum accepimus, nec ullius vetustior fœderis memoria est. Fetialis[5] regem Tullum ita rogavit: *Jubesne*

interesse putant. Fratres illos eodem quoque die a matribus, geminis sororibus filiabusque Sequinii Albani, editos dicit Dionys. III, 14, 15. Sed fabulosa forte tota historia, cui prorsus similem de Tegeatibus Pheneatibusque, ex Demarati Arcadicis petitam, narravit Plutarc. in Parall. t. II, p. 309.—*Curatiosque* multi MSS (et noster Regius. Ed.) pro *Curiatiosque*, ut et III, 32 pr. V, 11 et al. Mox *notabilior* pro *nobilior* conj. Wakef. ad Lucret. I, 356; cf. inf. ad XXVII, 35, n. 5.—*Nominum error*, dubitatio de nominibus, qua nomina, ut incerta sint nomina, nempe utrum utrius partis fuerit; Bauer.

2. *Auctores utroque trahunt*, ad utrumque populum. Similiter *in diversum auctores trahunt*, diverso modo narrant, XXV, 11 extr. et XXXVIII, 56 pr. — *Hos ut sequar, inclinat animus*, unde et c. 30, Curiatios Alba Romam translatos et in Patres scribit lectos : quod, si constare vellet sibi, aut in ejusmodi dubitationibus operam consumere, pro certo scribere haud posset; Bauer. Cf. ad I, 55, n. 4.

3. *Ibi imperium fore*, penes eam partem, *unde*, a qua, *victoria fuerit*. Cf. Cort. ad Sall. Jug. 14, § 22.

4. *Cujusque populi* antique pro *cujus*, vel potius *cujuscumque*, ut passim *quisque*, v. c. XXIII, 11, n. 8; XXV, 29, n. 4. Sic et *quandoque* pro *quando* vel *quandocumque* c. 31 (ubi vid. Drak.); IX, 10; XXI, 3; XXIX, 10; cf. Gron. Ap. Horatium nil frequentius esse monet Bauer. coll. Od. IV, 1, 17; IV, 2, 44; A. P. 259. Idem mox *vetustior* per hypallagen pro *vetustioris* dictum putat.

5. *Fetiales* XX sacerdotes, a Numa instituti; vid. Dionys. II, 72; Plutar. Numa pag. 68, et Cic. de Leg. II, 9. Ritus, quo bellum indicebant, et forma juris, quo utebantur, ab Anco constituta. Cf. c. 32, ubi Livius, alios forte auctores sequutus, ab Æquiculis jura

me, Rex, cum patre patrato populi albani fœdus ferire? jubente rege, *Sagmina*[6], inquit, *te, Rex, posco.* Rex ait, *Puram tollito.* Fetialis ex arce graminis herbam puram attulit : postea regem ita rogavit : *Rex, facisne*[7] *me tu regium nuntium populi romani Quiritium? vasa, comitesque meos?* Rex respondit : *Quod sine*[8] *fraude mea populique romani Quiritium fiat, facio.* Fetialis erat M. Valerius : patrem patratum Sp. Fusium fecit, verbena caput capillosque tangens. Pater patratus ad jusjurandum patrandum, id est, sanciendum fit fœdus; multisque id verbis, quæ longo

fetialia petita dicit, quæ tamen jam antiquitus inter alios Italiæ populos, v. c. Albanos et Samnites, viguisse constat ex hoc cap. et 8, 39. Cf. ad I, 55, n. 4. *Fetiales*, gr. Φετιαλεῖς, Φητιαλεῖς et Φιτιαλεῖς, non *Feciales;* sic dicti putantur a *facere* vel *ferire* fœdus, vel *fari*, vel ant. *fedus*, s. *fetus* pro *fœdus*.—De *patre patrato* mox plura dicuntur.

6. *Sagmina te posco* (a te), ut XXX, 43, n. 5, et XXXV, 33, n. 5. Sic et *quisque signum duces poscere* VII, 32, n. 2; *sagmina* (propr. forsan *sancimina*) vel *verbenæ* omnes herbæ sacræ ac *puræ*, *ex arce*, e loco Capitolii sacro, cum sua terra evulsæ, et propter arcanam vim, quæ iis inesse credebatur, in sacris, legationibus, lustrationibus artibusque magicis adhibitæ; vid. ad II, 54, n. 6; XXX, 43, n. 5; Plin. XXII, 2, et Festus.—*Puram,* sc. herbam, verbenam, ἱεροβοτάνην.—*Graminis herbam,* g. germen viride, vel herbam gramineam, ut forte infr. not. 14 *saxo silice* pro siliceo; vel quia gramen a Plin. XXIV, 19, inter herbas refertur. Cf. ad XXIV, 3, n. 3; Heyn. ad Virg. Ecl. V, 26, et Gierig. ad Ovid. Met. X, 87.

7. *Facisne me tu regium nuntium populi romani Quir.*, quidam libri rectius, puto, *populique*, ut mox *sine fraude mea populique rom. Q.*—*Vasa* res et instrumenta mea (ut σκεύη omne supellectil. genus : unde *vasa colligere* XXII, 30; XXIV, 16; XXVII, 27, 47; de impedimentis exercitus castra moventis), scil. regia, *comitesque meos* regios; declarasne, me et omnia mea quasi publica esse, non privata? *Populus romanus Quiritium*, ut al. *populus romanus Quirites.* Cf. c. 32, et Gron. Obss. IV, 14.

8. *Quod* (utinam, vel potius quoad) *sine fraude mea populique rom. fiat*, sine meo populique detrimento (conf. ad III, 53, n. 4, et XXII, 10, n. 6), vel, ut mox dicitur, *sine dolo malo*, sine malitiosa fœderis interpretatione (si sciens quis fallit), quæ mihi possit esse *fraudi*, damno.—*Sp. Fusium,* non *Fufium* (quæ gens nova fuit et plebeia), sed ex gente *Furia*, quæ *Fusia* olim dicta est. Cf. Drak. —*Verbena caput capillosque tangens,* quidam MSS *tegens*, quod arridere potest coll. Virg. Æn. XII, 120.—In Regio nostro Codice est *tangens*. Ed.—*Pater patratus ad sanciendum fœdus,* h. e. confirmandum jurejurando atque exsecrationibus in violatores ejus, *fit,* eligitur ex

effata[9] carmine non operæ est[10] referre, peragit. Legibus deinde recitatis: *Audi, inquit, Jupiter; audi, pater patrate populi albani; audi[11] tu, populus albanus: ut illa palam prima postrema ex illis tabulis cerave[12] recitata sunt sine dolo malo, utique ea hic hodie rectissime intellecta sunt, illis legibus populus romanus prior non deficiet. Si prior defexit[13] publico consilio, dolo malo; tu illo die, Jupiter, populum romanum sic ferito, ut ego hunc porcum[14] hic hodie feriam: tantoque magis ferito, quanto magis potes pollesque.* Id ubi dixit, porcum saxo silice percussit: sua item carmina Albani suumque jusjurandum per suum dictatorem suosque sacerdotes peregerunt.

Fetialium collegio et inauguratur verbena tactus.

9. *Longo effata*, expressa, *carmine*, formula, verbis solennibus, ut c. 26; III, 64; XXXI, 17; XXXIII, 32; XXXIX, 15. Sic μέλος et ὕμνος de oratione prosaica; Ern. v. Cuper. Obss. I, 10. — *Peragit* idem quod mox *recitare*. Conf. ad c. 18, n. 10, ubi pluribus exemplis illustratur.

10. *Non operæ est* mihi pretium vel res, h. e. cui operam dare vel vacare possim; non est mihi otium, aut facultas, aut libido. Cf. IV, 8; IX, 23; XXI, 9; XXXIII, 20; XLI, 25; XLIV, 36.

11. *Audi tu, populus albanus*, popule albane. — *Prima postrema* pro *prima et postrema.* Copula *et* millies omittitur, inpr. in formulis priscis et solennibus. Confer ad II, 39, n. 10; VII, 40, n. 1; XXVI, 1, n. 1; XXVI, 41, n. 4; XXXI, 6 princip. *postremaque* et *postremave* al.

12. *Tabulis cerave*, forte *ceratis:* certe ita h. l. expono, non de tabulis æneis et ceratis. — *Utique*, et uti, scilicet ut.

13. *Defexit* antique pro *defecerit.* —*Tu illo die Jupiter.* Sigonius observavit scriptos habere *tum ille dies Jupiter.* Consentiunt unus Gronovianus, et noster Regius: inde manifestum est legi debere *Diespiter,* ut Sigonius et Turnebus, Advers. XI, 17, voluere. Turbat τὸ *ille:* quod facile crediderimus natum esse e mala cura eorum, qui quum legerent *dies Jupiter,* voluerunt fulcire nomen *dies* addito pronomine. Ut ut sit, emendandum censemus *tum Diespiter,* vel *tum tu Diespiter.* Omnem dubitationem eximit Festus, a Sigonio allegatus, qui in voce *lapidem* affert hanc jurandi formulam, *si sciens fallo, tum me Diespiter bonis ejiciat. Diespiter* autem Jupiter dictus est, quasi *diei pater.* Ed.

14. *Ut ego hunc porcum feriam... porcum saxo silice percussit*, cf. IX, 5; XXI, 45; Plutarch. Syll. p. 458, Festus v. *Lapidem.* Hinc *fœdus ferire, icere, percutere*, ὅρκια τέμνειν, forte et *Jovem lapidem jurare*, de quo vid. intpp. Gell. I, 21; Cic. ad div. VII, 12, et Schweigh. ad Polyb. III, 25, 6, 7.—*Saxo* et quidem *silice.* Alterum

XXV. Fœdere icto, trigemini, sicut convenerat, arma capiunt. Quum sui utrosque adhortarentur, *deos patrios, patriam ac parentes, quidquid civium domi, quidquid in exercitu sit, illorum*[1] *tunc arma, illorum intueri manus:* feroces et suopte ingenio, et pleni adhortantium vocibus, in medium inter duas acies procedunt. Consederant utrimque pro castris duo exercitus, periculi magis præsentis, quam curæ, expertes: quippe imperium agebatur, in tam paucorum virtute atque fortuna positum. Itaque[2] ergo erecti suspensique in minime gratum spectaculum animo intenduntur. Datur signum; infestisque armis, velut acies, terni juvenes, magnorum exercituum animos gerentes, concurrunt: nec his, nec illis periculum suum; publicum imperium servitiumque obversatur animo, futuraque ea deinde patriæ fortuna, quam ipsi fecissent. Ut primo statim concursu increpuere arma, micantesque fulsere gladii, horror ingens spectantes perstringit; et, neutro[3] inclinata spe, torpebat vox spiritusque. Consertis deinde manibus, quum jam non motus tantum corporum, agitatioque[4] anceps

substant. aut redundat, aut adjectivi loco est; Bauer. Cf. not. 6.

Cap. XXV. 1. *Illorum tunc arma*, quum pugnam inituri essent; nisi potius leg. *nunc*. Sed passim *tunc* et *tum* pro *nunc* dictum, e Livii forte persona ac mente. Cf. ad XXXIX, 11, 13, 17.—*Et feroces* (ita verba forte transponenda) *suopte ingenio, et pleni adhortantium vocibus*, v. ad Tac. Ann. I, 31, 11.

2. *Itaque ergo*, passim obvius pleonasmus, ut III, 31; IX, 31; XXVIII, 12; XXXIX, 25, al.—*Erecti suspensique*, exspectationis vel spei et metus pleni; vid. ad II, 54, n. 12. Mox ante *publicum imperium*, supple *sed* vel *tantum*; vid. ad III, 71, n. 4.—*Futuraque ea*, quod ea futura esset, τὸ μέλλειν ἔσεσθαι; Bauer.

3. *Neutro inclinata spe*, ad neutram partem.

4. *Agitatio anceps*, duplex, *telorum*, vel pro *ancipitium telorum*, i. e. ab utraque parte missorum, ut XXIII, 24, n. 7; XXVIII, 19, n. 4; XXX, 33, n. 3; XXXVII, 11. Sic et *anceps metus* et *periculum*, duplex, geminum, tam ab hoste quam a civibus paratum II, 20, 45; XXXVII, 43; *anceps prœlium*, hoste et a fronte et a tergo urgente, V, 8, 13; VI, 33; *anceps odium* XXVII, 27, 17, ubi vid. not. 7; *anceps utrimque* (de quo pleo-

telorum armorumque, sed vulnera quoque et sanguis spectaculo essent; duo Romani, super alium alius, vulneratis tribus Albanis, exspirantes corruerunt. Ad quorum casum quum conclamasset gaudio albanus exercitus, romanas legiones jam spes tota, nondum tamen cura [5] deseruerat, exanimes vice unius, quem tres Curiatii circumsteterant. Forte is integer fuit, ut universis solus nequaquam par, sic adversus singulos ferox. Ergo, ut segregaret [6] pugnam eorum, capessit fugam, ita ratus sequuturos, ut quemque vulnere affectum corpus sineret. Jam aliquantum spatii ex eo loco, ubi pugnatum est, aufugerat, quum respiciens videt magnis intervallis sequentes: unum haud procul ab sese abesse. In eum magno impetu rediit: et dum albanus exercitus inclamat Curiatiis, uti opem ferant fratri, jam Horatius, cæso hoste victor, secundam pugnam [7] petebat. Tum clamore, qualis ex insperato faventium solet, Romani adjuvant militem suum: et ille defungi prælio festinat. Prius itaque,

nasmo vid. ad II, 45, n. 10), *hostis, ictus* et *ad ictum* XXVI, 46, n. 1 et n. 3; XXX, 33, n. 10; ubi Gronov. monet, *anceps* dici utrimque sese eodem modo habens, hinc et illinc capitatum, in utramque partem idem, sive ob naturam rei, sive ob ingenium loci, sive ob effectum. De discrimine *telorum armorumque* v. ad I, 43, n. 4.

5. *Nondum tamen cura*, sollicitudo, *deseruerat, exanimes vice unius*, sorte et periculo tertii; *vicem* malebat Gron. i. e. ob vel κατὰ vicem, s. conditionem, ut *vicem* alicujus *indignari* II, 31; XL, 23, vel *vicem suam anxium esse* et *sollicitum* VIII, 35; XXVIII, 19; XLIV, 3; *sollicitus omnia* XXI, 34; *cætera egregius* et *teres* I, 32, 35; XXI, 8.

6. *Ut... pugnam eorum*, eos pugnantes. — *Ut quemque vulnere affectum corpus sineret*, s. pateretur se sequi.

7. *Secundam pugnam petebat*, affectabat; aut in eam ibat; aut potius eam capiebat, capessebat, sumebat, ut *petere fugam* IX, 23; XXVIII, 6; *viam* XLIV, 2; *iter* XXII, 2; *expetere pœnas* I, 22, n. 8; et forte *prælium* XXX, 18, n. 5. — *Clamore, qualis ex insperato* (tum enim major clamor) *faventium* esse *solet* spectatorum, in circo et amphitheatro gladiatori, cui favent, et qui præter spem vincit, acclamantium (conf. ad Sil. XVI, 314), *Romani adjuvant militem suum*, ut cap. 12 extr. *favore addere animum*. Cf. ad Tac. Ann. XVI, 4, 8. —*Defungi prælio*, v. ad XXV, 35, n. 2.

quam alter, qui nec procul aberat, consequi posset, et alterum Curiatium conficit. Jamque æquato Marte singuli supererant; sed nec spe, nec viribus pares: alterum intactum ferro corpus et geminata victoria ferocem[8] in certamen tertium dabant: alter, fessum vulnere, fessum cursu trahens corpus, victusque fratrum ante se strage, victori objicitur hosti: nec illud prælium[9] fuit. Romanus exsultans, *Duos*, inquit, *fratrum manibus dedi: tertium causæ*[10] *belli hujusce*, ut *Romanus Albano imperet, dabo*. Male sustinenti arma gladium superne jugulo defigit: jacentem spoliat. Romani ovantes ac gratulantes Horatium accipiunt; eo majore cum gaudio, quo prope[11] metum res fuerat.

8. *Ferocem in certamen tertium dabant*, faciebant (ut *dare impetum* II, 51; III, 5; IV, 28; IX, 43; *motus* VII, 12; *stragem* VIII, 30; *sinum* XXII, 47), aut potius mittebant, ut IX, 16, n. 4, et al.

9. *Nec illud prælium fuit*, sed cædes. Ita sæpe (quod jam monuit Strothius) ex duobus oppositis alterum, cui maxima vis inest, reticetur, ut X, 14 extr. *non vero tantum metu terruere Samnitium animos*, sed etiam vano maxime metu (quod ex adjecta ratione *nam et Fabius*, etc. intelligitur); VII, 32, n. 5; *fuit, quum hoc dici poterat*, scil. nihil mirum te consulem factum esse (ad quam sententiam omissam spectant verba seqq.), *Patricius enim eras*, etc., sed *nunc, quum Patribus et plebeiis promiscuus*, promiscue, sine discrimine, *consulatus* et via ad eum patet, non amplius est tempus illud, quo hoc dici possit mihique objici, me non propter meam virtutem, sed nobilitatem generis factum esse ter consulem. Sic *fuimus Troes, fuit Ilium* pro: nunc non amplius est, apud Virg. Æn. II, 325, et similia aliis locis, ubi præt. *fuit* non tam de præterito aliquid affirmat, quam de præsenti negat.

10. *Causæ* (fini consilioque) *hujusce belli* (sc. uter populus imperet) *dabo*, quasi destinabo, devovebo, immolabo. —*Male sustinenti arma*, ut XXI, 54, *vix armorum tenendorum potenti;* et XXIII, 45, *vix arma membraque sustinenti;* Duk.

11. *Quo* magis *prope metum res fuerat*, quo propius: nam quemadmodum *magis* vel *potius* nonnunquam comparativo pleonastice adjicitur, ita et sæpe omittitur in comparationibus, ut gr. μᾶλλον, præcipue ubi in voce aliqua præced. latet, ut h. l. in *majore*, magis magno, et in *multiplex* VII, 8, n. 1; vel ante *quam*, vid. ad I, 40, n. 1; II, 56, n. 8; II, 45, n. 12; III, 40, n. 3; III, 68, n. 7; V, 21, n. 10; VII, 8 pr. XXIII, 43, n. 7; XXV, 29, n. 4; XXVIII, 44, n. 6; XXIX, 29; XXXIV, 4, n. 3; Duk. et Drak. ad III, 68, n. 11, et XXXIV, 49, n. 10; Fischer. ad Anacr. II, 11; Koeppen. et Heyn. ad Hom. Il. I, 117. *Prope* vero et

Ad sepulturam inde suorum nequaquam paribus animis vertuntur; quippe imperio alteri aucti, alteri ditionis alienæ facti. Sepulcra exstant, quo quisque loco cecidit. Duo [12] romana uno loco propius Albam, tria albana Romam versus; sed distantia locis, et ut pugnatum est.

XXVI. Priusquam inde digrederentur, roganti Metto, ex fœdere icto quid imperaret, imperat Tullus, uti juventutem in armis habeat: usurum se eorum opera, si bellum cum Veientibus foret. Ita exercitus inde domos abducti. Princeps [1] Horatius ibat, trigemina spolia præ se gerens; cui soror virgo, quæ desponsa uni ex Curiatiis fuerat, obvia ante portam Capenam fuit: cognitoque super humeros fratris paludamento sponsi quod ipsa confecerat, solvit crines, et flebiliter nomine sponsum mortuum appellat. Movet feroci juveni animum comploratio sororis in victoria sua tantoque gaudio publico. Stricto itaque gladio, simul verbis increpans, transfigit puellam. *Abi* [2] *hinc cum immaturo*

propius a Livio plerumque quarto jungitur casui; vid. ad II, 48, n. 5.

12. *Duo romana uno loco propius Albam, tria albana Romam versus;* Baueri nota est hæc: « Initio statim belli albanus exercitus in agro rom. castra habuit, c. 23. Tullus, præteritis hostium agris, in agro albano fuit. Propius ergo Romam albanus exercitus, uti Albam romanus erat. Jam Horatius, simulata fuga, ad suos utique rediit: quem sequuti Curiatii propius romanum exercitum, ergo et Albam propius, cecidere; sicut Horatii in ipso loco pugnæ, qui, propter fugam Horatii, Romam et albanum exercitum propior erat. Quid ergo est, quod Albanorum sepulcra Romam propius, romana Albam versus, dicit fuisse? Aut oblitus sui est, aut Mettius alio itinere in agrum albanum ita redierat, ut post Tulli castra in albano esset; de quo tamen nihil noster: tantum, quam proxime potuerit, ad hostem duxisse Mettium, narravit. » Enimvero in medio inter utrasque acies pugnatur, et ita Romani Albanique eo, quo Livius dicit, loco cadere potuerunt; neque est, quod Horatium victorem in fuga simulata ad suos rediisse censeamus: nam non pavidus fugit, sed ut segregaret Curiatios.

Cap. XXVI. 1. *Princeps ibat,* primus, ante signa et omnes.— *Paludamento sponsi,* chlamyde, s. pallio elegantiori imperatorum, quod album purpureumve esse solebat; vide ad XLI, 10, n. 2.

2. *Abi hinc cum immaturo amore,* intempestivo: nisi potius ita dicitur

amore ad sponsum, inquit, *oblita fratrum mortuorum vivique, oblita patriæ. Sic eat, quæcumque Romana lugebit hostem.* Atrox visum id facinus Patribus plebique : sed recens[3] meritum facto obstabat : tamen raptus in jus ad regem. Rex, ne ipse tam tristis ingratique ad vulgus judicii, aut, secundum judicium, supplicii auctor esset, concilio populi advocato, *Duumviros*, inquit, *qui Horatio*[4] *perduellionem judicent, secundum legem facio.* Lex horrendi carminis erat : *Duumviri perduellionem judicent. Si a duumviris*[5] *provocarit, provocatione certato : si vincent, caput ob-*

amor puellæ, quæ vel nondum matura viro est, vel adhuc sponsa, nondum uxor. *Abi hinc... Sic eat*, vide ad cap. 7, n. 4.

3. *Recens meritum facto* improbo et invidiæ ejus *obstabat*, opponi poterat (*hielt das Gegengewicht*), h. e. obstabat, quo minus atroci pœna afficeretur, etsi dignus putaretur. — *Ingrati ad vulgus*, vulgo; ut *in vulgus gratum, acceptum*, etc.; vid. ad Tac. Ann. I, 76, n. 5.

4. *Horatio perduellionem judicent*, eum perduellionis reum judicent, ut XLIII, 16. *Perduellionis* emend. Gron. coll. XXVI, 3, n. 3, *vel capitis vel pecuniæ judicasset privato* (eum pœna capitis mulctave dignum judicasset, accusasset),... *perduellionis se judicare Fulvio*; et VI, 14 pr. XXIII, 14, *judicatus pecuniæ*, judicatus et damnatus pecuniæ solvendæ et non solutæ causa. Cf. ad XXVI, 3, n. 3, et Wagner. ad Cic. de Leg. III, 12, § 27. *Perduellio* primum et propr. dicebatur hostilitas (ut *perduellis* hostis, XXV, 12; XXXVIII, 50; XLII, 20; XLV, 6), deinde omne facinus capitale, quo hostilis animus adversus rempublicam vel principem declaratur (*Hochverrath*), proditio, tyrannis affectata, libertas ac jus civitatis violatum, inpr. parricidium vel omnis cædes liberi hominis, quam sciens quis facit. Cf. ad Tacit. Ann. I, 72, 5; Cic. pro Rab. perd. inpr. c. 4; Ern. clav. Cic. et Grünebusch. de crim. perduell. Cell. 1802. — *Secundum legem*, a Romulo Numave latam. Hæc verba alii cum *facio*, alii cum *judicent* jungunt. — *Lex*, edictum, *horrendi carminis*, argumenti vel formulæ, *erat* : sed ita potius dicendum erat *legis carmen*. Hinc Ernesti in Clave Cic. p. 1, *legem* putabat esse formulam modumque (nam *legem* propr. dici formulam quamdam verborum a græco λέγειν), et *carmen* ipsum regis edictum. Quo tamen sensu hæc vox nusquam occurrit. Forte *carmen* h. l. est formula verborum, s. edicti (vid. ad cap. 24, n. 9), et *lex* modus, conditio, ratio, ut *lex loci* apud Ovid. Am. III, 2, 20; cf. infr. ad XXII, 10, n. 4. Sed ita displicet, *legem* modo dictam esse alio sensu.

5. *Si a duumviris provocarit* reus, perduellis, ad populum (v. ad XXVI, 3, n. 4) *provocatione certato*, causam agat ad populum. Hinc mox legendum videtur *ita* vel *itaque provocatione certatum ad populum est.* — *Si vincent*

nubito : infelici[6] *arbori reste suspendito : verberato vel intra pomœrium, vel extra pomœrium.* Hac lege duumviri creati, qui se absolvere non rebantur ea lege, ne[7] innoxium quidem, posse. Quum condem-

duumviri, judicio eorum confirmato suffragiis populi, *caput obnubito*, sc. *lictor*, quæ vox forte excidit post *caput*. Bauer. hæc annotavit : « In lege omnia intricata, confusa. Fortassis omnia in secunda persona intelligenda, ut quasi totum populum universosque cives ac singulos alloqui legem dicamus. Forsan et lictor accusatoris partes egit. Quis enim Horatium, dicis certe causa, ut legitimum esset judicium, accusaret? Ad eum ergo hæc lex, aut privilegium adeo, pertinebat. Quod si legem curiatam XXX lictores nomine populi jubere potuerunt; quid obstat, quo minus accusatorem ad populum, vel dicis causa, lictor egerit? Nempe et hodie in judiciis capitis lictor apponitur, qui velut criminantis partes agat, *der Zeterschreyer*.

6. *Infelix arbor*, tristis et funesta, vel sterilis (ut *felix arbor, ramus*, etc. frugifera, fertilis V, 24 al.), vel *damnata religione, quæ neque feritur, neque fructum fert* (Plinius XVI, 26; XXIV, 9), vel *quæ inferorum deorum avertentiumque in tutela esse dicitur* (vid. Macrob. Sat. III, 20, ubi multæ hujus generis recensentur), h. l. crux vel furca (unde mox *sub furca vinctum*, nam furcis nostrorum fere patibulorum forma fuit; cf. ad II, 36, n. 2, et Suet. Ner. 49), cui alligatus reus *more majorum punitur*, h. e. ad necem *verberatur*. Fuit enim antiquissimum supplicii genus idemque atrocissimum, ut virgis ad mortem cæderetur reus damnatus, et deinde securi quoque nonnunquam percuteretur: qui mos servatus est in gravissimis criminibus (v. II, 5; VII, 19; XXVI, 15; XXVIII, 29), in perduellibus (nisi quod semel exsilii pœna memoratur XLIII, 16, et alia apud Sall. Cat. 51), in stupratoribus virginum Vestalium (vid. XXII, 47; Dionys. VIII, 89; IX, 40), et in militia (vide II, 59 extr.). In hujus sævitiæ locum successit mox lenior ratio, ut reus securi percuteretur antequam exspiraret sub virgis; cujus prima memorantur exempla II, 5 et 41. (Nonnulli putant, verberationem fuisse genus quæstionis, ante ipsum supplicium adhibitæ, vel eo spectasse, ut reus se mori sentiret.) Postea lege Valeria de provocatione cautum, ne, qui provocasset, virgis cæderetur securique necaretur, et lege Porcia ac Sempronia Tib. Gracchi, ne civem (præter milites) virgis cædi liceret. Cf. II, 8; X, 9, et Cic. p. Rab. perd. 4. Cæterum posteriori et inpr. imperatorum ævo in militia *fustis* virgæ locum occupavit, et institutum *fustuarium*, triste supplicium propriumque Romanorum, qui vel milites aliquot, gravioris flagitii reos, vel decimum quemque sorte ductos (quæ *decimatio* est) fustibus ad necem cædebant; de quo vide ad V, 6, n. 8; Polyb. VI, 37, 38, et Lips. de Mil. rom. V, 18. Omnia hæc copiosius exposuit Heyn. in Opusc. Acad. t. III, p. 184 sq.— *De pomœrio* vide cap. 44.

7. *Ne innoxium quidem* qui præter voluntatem aut jure quemquam necasset: vel potius perduellionis falso insimulatum; Horatium, si vel in-

nassent, tum alter ex his, *P. Horati, tibi perduellionem judico*, inquit; *I, lictor, colliga manus.* Accesserat lictor, injiciebatque laqueum. Tum Horatius, auctore Tullo, clemente legis interprete, *Provoco*, inquit. Ita de provocatione certatum ad populum est. Moti[8] homines sunt in eo judicio, maxime P. Horatio patre proclamante, se filiam jure cæsam judicare: ni ita esset, patrio jure in filium animadversurum fuisse. Orabat deinde, ne se, quem paulo ante cum egregia stirpe conspexissent, orbum liberis facerent. Inter hæc senex, juvenem amplexus, spolia Curiatiorum fixa eo loco, qui nunc Pila[9] Horatia appellatur, ostentans, *Hunccine*, aiebat, *quem modo decoratum ovantemque victoria incedentem vidistis, Quirites, eum sub furca vinctum inter verbera et cruciatus videre potestis? quod vix Albanorum oculi tam deforme spectaculum ferre possent. I, lictor, colliga manus, quæ paulo ante armatæ imperium populo romano pepererunt;*

noxius esset. — *Se non absolvere posse* putabant, quia hac lege eum judicare reum jussi erant. — *Quum condemnassent*, sc. Horatium, *tum*, etc. Malim *quum condemnassent eum* vel *reum*, *alter*, etc. Post verbum *posse* pro minori distinct. posui majorem. — Et recte; Codex etiam noster Regius hanc habet distinctionem majorem quam tamen Creverius non admiserat. Ed. — *Clemente legis interprete;* clementer Horatium admonente, ut beneficio legis uteretur, qua licebat ad populum provocare. Ed.

8. *Moti homines sunt in eo judicio, maxime P. Horatio patre proclamante.* Bauer. « Si vel maxime, inquit, absolute *motus* dicitur, tamen *aliqua re* debet addi; quod hic intelligere non licet; nisi *patre proclamante* dictum est pro substant. *proclamatione*, s. clamore patris, plane ut ap. Cic. p. Arch. c. 9, *nostra feretur depressa classis cum interfectis ducibus*, i. e. depressio classis, interfectio ducum. Nam in absoluto sensu *commotus* dici solet, ac ne hoc quidem sic, ut h. l., sed ut ad præcedd. utique referatur, ut intelligere liceat *ea re.* » — *Patrio jure*, jure vitæ et necis in liberos; quod patri datum lege Romuli de patria potestate.

9. *Qui nunc Pila Horatia appellatur*, columella, tropæi instar, spoliis Curiatiorum ornata, ἡ γωνιαία στηλὶς, s. στυλὶς, ἐφ' ἧς ἔκειτο τὰ σκῦλα τῶν Ἀλβανῶν τριδύμων, Dionys. III, 21. — *Decoratum ovantemque victoria incedentem* (forte *incedere*) *vidistis*, cf. ad II, 6, n. 4; ad Tac. Ann. IV, 23, 5, et Juvenal. XII, 126. — *I, lictor, colliga manus*, cf. Heyn. Op. Acad. t. III, p. 184.

I, caput obnube[10] *liberatoris urbis hujus: arbori infelici suspende: verbera, vel intra pomœrium, modo inter illam pilam et spolia hostium; vel extra pomœrium, modo intra sepulcra Curiatiorum. Quo enim ducere hunc juvenem potestis, ubi non sua decora eum a tanta fœditate*[11] *supplicii vindicent?* Non tulit populus nec patris lacrymas, nec ipsius parem in omni periculo animum: absolveruntque admiratione magis virtutis, quam jure causæ. Itaque, ut cædes manifesta aliquo tamen piaculo lueretur, imperatum patri, ut filium expiaret pecunia publica. Is, quibusdam piacularibus sacrificiis factis, quæ deinde genti[12] Horatiæ tradita sunt, transmisso per viam tigillo, capite adoperto, velut sub jugum misit juvenem. Id hodie quoque publice semper refectum manet: Sororium[13] tigillum vocant. Horatiæ sepulcrum, quo loco corruerat icta, constructum est saxo quadrato.

XXVII. Nec diu pax albana mansit. Invidia vulgi, quod tribus militibus fortuna publica commissa[1] fuerit, vanum ingenium dictatoris corrupit; et, quoniam recta consilia haud bene evenerant, pravis reconciliare popularium animos cœpit. Igitur, ut prius in bello pacem, sic in pace bellum quærens, quia suæ civitati

10. *Caput obnube liberatoris urbis hujus*, forte *liberatori*. Mox *inter illam pilam* recepi ex aliquot MSS, pro vulg. *inter illa pila* (conf. not. 9; *Horatia pila* apud Prop. III, 3, 7 sunt tela), et deinde *inter sepulcra* pro *intra sepulc.* — In nostro Regio *inter illa pila*, quibus nimirum videntur fuisse suspensa Curiatiorum spolia donec erigeretur Pila, sive columna Horatiana. Ed.

11. *A tanta fœditate supplicii*, a tam fœdo supplicio, ut c. 28 extr. *a tanta fœditate spectaculi.*

12. *Sacrificia genti Horatiæ tradita*, v. ad IV, 2, n. 6. — De *jugo* vide infr. III, 28 extr. — *Hodie quoque;* Gron. et Duk. malebant h. l. et V, 27 pr. *hodieque*, i. e. hodie adhuc. Sed utrumque bene dicitur.—*Publice*, publico sumptu, vel mandato.

13. *Sororium tigillum*, cf. Dionys. III, 22, et Festus.

Cap. XXVII. 1. *Commissa fuerit*, forte *fuerat* aut *fuisset;* Bauer. — *Vanum ingenium dictatoris*, mutabile, vel inanis gloriæ favorisque popularis cupidum. — *Cœpit*, voluit, conatus est, ut alibi.

animorum plus, quam virium, cernebat esse, ad bellum[2] palam atque ex edicto gerundum alios concitat populos: suis per speciem societatis proditionem reservat. Fidenates, colonia romana, Veientibus sociis consilii assumptis, pacto transitionis Albanorum ad bellum atque arma incitantur. Quum Fidenæ aperte descissent, Tullus, Metto exercituque ejus ab Alba accito, contra hostes ducit. Ubi Anienem transiit, ad confluentes[3] collocat castra: inter eum locum et Fidenas Veientium exercitus Tiberim transierat. Hi et in acie prope flumen tenuere dextrum cornu: in sinistro Fidenates propius montes consistunt. Tullus adversus veientem hostem dirigit suos: Albanos contra legionem Fidenatium collocat. Albano non plus animi erat, quam fidei: nec manere ergo, nec transire aperte ausus, sensim ad montes succedit. Inde, ubi satis subisse sese ratus est, erigit[4] totam aciem: fluctuansque animo, ut tereret tempus, ordines explicat. Consilium erat, qua fortuna[5] rem daret, ea inclinare vires. Miraculo primo esse Romanis, qui proximi steterant, ut

2. *Ad bellum ex edicto gerundum;* « quid hoc est? ut proposito edicto juniores ad arma vocentur? Audio: sed quid hoc ad populum, cui bellum indicitur? Plane leg. *ex indicto* (quod etiam conj. Doujat. et Duk.), i. e. ita ut ante edicerent Romanis bellum. Neque enim *ex edicto* bellum geritur, sed milites conveniunt. Nisi forte *edicere* h. l. est id. qd. *indicere.* » Bauer. — Suis *per speciem societatis* cum Romanis junctæ *proditionem reservat,* opportuno oblato tempore. — *Pacto transitionis Albanorum* in pugna, quod cum iis fecerat Mettus.

3. *Ad confluentes* amnes, Anienem et Tiberim, vel ad locum ubi confluunt.

4. *Erigit totam aciem* sursum in montes; unde infra *decursu ex collibus.* — *Erigit:* stare jubet: ubi enim agmen sistitur, miles et corpus et hastam erigit: sic apud nos dicitur *faire halte,* olim *faire haut.* Ed.

5. *Qua* parte, in quam partem *fortuna rem daret,* victoriam, propr. commodum; ut *esse in rem* XXII, 3, 29; XXX, 4; *non ab re esse* XXXV, 32, n. 4; *e re mea, nostra, publica,* etc. h. e. usui ejus, ei utile. Cf. ad VI, 22, n. 2, et XXXII, 21, n. 2. *Res* significat aut occasionem, copiam, opportunitatem, aut eventum, victoriam; et hoc sensu *dare* sit vertere, efficere; Bauer. — *Ea inclinare vires,* in eam partem.

nudari latera sua sociorum digressu senserunt : inde eques citato equo nuntiat regi, abire Albanos. Tullus in re trepida duodecim[6] vovit Salios, fanaque Pallori ac Pavori. *Equitem*, clara increpans voce, ut hostes exaudirent, *redire in prœlium* jubet : *nihil trepidatione opus esse : suo jussu circumduci albanum exercitum, ut Fidenatium nuda terga invadant;* idem imperat[7], ut hastas equites erigere jubeat. Id factum magnæ parti peditum romanorum conspectum abeuntis albani exercitus intersepsit. Qui viderant, id, quod ab rege auditum erat, rati, eo acrius pugnant. Terror ad hostes transit : et audiverant clara voce dictum, et magna pars Fidenatium, ut qui coloni[8] additi Romanis essent, latine sciebant. Itaque, ne subito ex collibus decursu Albanorum intercluderentur ab oppido, terga vertunt. Instat Tullus, fusoque Fidenatium cornu, in Veientem, alieno pavore perculsum, ferocior redit. Nec illi tulere impetum : sed ab effusa fuga flumen objectum a tergo arcebat. Quo postquam fuga inclinavit; alii, arma fœde jactantes, in aquam cæci ruebant; alii, dum cunctantur in ripis, inter fugæ pugnæque consilium oppressi. Non alia ante romana pugna atrocior fuit.

6. *Tullus XII vovit Salios*, Agonales et Collinos, s. Quirinales : nam Palatinos Numa instituerat; et hi in Palatio, illi in colle Quirinali habebant sacrarium et sacra faciebant; vid. Dionys. II, 70; III, 32.—*Fanaque Pallori ac Pavori* vovit, scil. non tam ut colerentur, quam placarentur, ne amplius eorum vim sentirent Romani.—*Redire in prœlium*, in aciem, in ordinem suum et locum prælii, nondum quippe commissi; Bauer. Recte, nisi prælium jam commissum credas.

7. *Idem imperat*, scil. equiti, qui citato equo nuntiaverat abire Albanos. Sed malim *eidem imperat*, sc. equiti. —*Hastas equites erigere*, etc. vid. ad XXXV, 35, n. 5.

8. *Qui coloni additi Romanis essent :* nam colonia aliquo deducta, veteres oppidi cives tantum, non omnes colonis roman. ascribi solebant. Fidenæ itaque jam colonia rom. Conf. III, 1; IV, 11; VIII, 14. « Qui in expugnato oppido relinquuntur cives, cum novis ibi colonis habitaturi, recte et ipsi *coloni* dicuntur, ut quos expellendi jus victoribus fuisset : urbs enim talis jam civium rom. erat. » Bauer. Hoc sensu Fidenates paulo ante *colonia romana*

XXVIII. Tum albanus exercitus, spectator certaminis, deductus in campos. Mettus Tullo devictos hostes gratulatur, contra Tullus Mettum benigne alloquitur. Quod[1] bene vertat, castra Albanos romanis castris jungere jubet: sacrificium[2] lustrale in diem posterum parat. Ubi illuxit, paratis omnibus, ut assolet, vocari ad concionem utrumque exercitum jubet. Præcones, ab extremo[3] orsi, primos excivere Albanos. Hi, novitate etiam rei moti, ut regem romanum concionantem audirent, proximi constitere. Ex composito armata circumdatur romana legio. Centurionibus datum negotium erat, ut sine mora imperia exsequerentur. Tum ita Tullus infit: *Romani, si unquam ante alias ullo in bello fuit, quod primum diis immortalibus gratias ageretis, deinde vestræ ipsorum virtuti, hesternum*[4] *id prælium fuit. Dimicatum est enim non magis cum hostibus, quam, quæ dimicatio*

vocati sunt; Ernestus *quis coloni add. Romani essent* conjicit; Faber.

Cap. XXVIII. 1. *Quod bene vertat se*, vertatur (vid. ad II, 3, n. 2), in salutem, saluti sit utrique populo; ut infra *Quod bonum, faustum felixque sit populo rom. ac mihi vobisque, Albani*. Cic. Div. I, 45, « Majores, inquit, nostri omnibus rebus agendis « *quod bonum, faustum, felix fortunatumque esset*, præfabantur. » Cf. ad X, 18, n. 9. Cæterum Albanos, vertentibus terga Fidenatibus Veientibusque, pugnæ se immiscuisse et multos ex iis trucidasse, tradit Dion. III, 26, qui omnia fusius narrat cap. 24-31.

2. *Sacrificium lustrale*, suovetaurile, quo circa populum, s. exercitum ducto et mox immolato, ille in campo Martio lustrabatur a Censoribus, ita *lustrum condentibus*. Similiter lustrari et purgari solebant tum agri, ineunte vere, a Fratribus Arvalibus, sacrificio *ambarvali*, h. e. circa arva ducto pro felici frugum proventu; tum Urbs ob prodigium vel insignem calamitatem vel ingens aliquod scelus admissum, *amburbio*, seu *amburbialibus hostiis*, circa Urbem terminosque ejus ductis. Conf. XXI, 62; XXXV, 9; XL, 6; XLII, 20; XLV, 16; ad Tacit. Ann. XIII, 24, 2; Polyb. IV, 21, 9; Salmas. ad Vopisci Aurelian. 20; Heyn. ad Virg. Ecl. V, 75, et ad Tib. II, 1 pr.

3. *Ab extremo orsi*, ab extrema castrorum parte, ubi castris roman. juncta erant albana. — Mox *romana legio*, scilicet romanus exercitus, ut II, 26, *sabina legio*. Ed.

4. *Hesternum id prælium fuit*, forte leg. *hesterno in prælio fuit* (aliquid, s. ratio) cur, s. *quod diis gratias ageretis*, etc.

major atque periculosior est, cum proditione ac perfidia sociorum. Nam, ne vos falsa opinio teneat, injussu meo Albani subiere ad montes: nec imperium illud meum, sed consilium et imperii simulatio fuit; ut nec, vobis ignorantibus deseri vos, averteretur a certamine animus; et hostibus, circumveniri se a tergo ratis, terror ac fuga injiceretur. Nec ea culpa, quam arguo, omnium Albanorum est; ducem sequuti sunt: ut et vos, si quo ego inde agmen declinare voluissem, fecissetis. Mettus ille est ductor itineris hujus, Mettus idem hujus machinator belli, Mettus fœderis romani albanique ruptor. Audeat deinde talia alius, nisi in hunc insigne[5] *jam documentum mortalibus dedero.* Centuriones armati Mettum circumsistunt; rex cætera, ut orsus erat, peragit: *Quod bonum, faustum, felixque sit populo romano ac mihi, vobisque, Albani; populum omnem albanum Romam traducere in animo est; civitatem dare plebi; primores in Patres legere; unam urbem, unam rempublicam facere. Ut ex uno quondam in duos populos divisa albana res est, sic nunc in unum redeat.* Ad hæc albana pubes, inermis ab armatis septa, in variis voluntatibus, communi tamen metu cogente, silentium tenet. Tum Tullus: *Mette Fuffeti*, inquit, *si ipse discere posses fidem ac fœdera servare, vivo tibi ea disciplina a me adhibita esset. Nunc quoniam tuum insanabile ingenium est, at tu tuo supplicio*[6] *doce humanum genus ea sancta cre-*

5. *Insigne documentum,* v. ad Præf. Liv. n. 14. — *Centuriones armati circumsistunt;* e MSS *Mettum* addidit Drak. suadente Gron. Id haud temere est; nisi subaudire malueris *eum:* nam ipsum exercitum jam circumsteterant omnes Romani, nec centuriones ei rei, ut totum circumsisterent exercitum, sufficerent; Bauer. — Regius noster habet *Mettium.* Quum, teste ipso Bauero, hoc nomen habeant MSS, non est causa cur *eum* subaudias. Ed. — *Civitatem dare*, jus civitatis.

6. *At tu tuo supplicio doce,* etc. ut passim, inprimis in concipiendis vo-

dere, quæ a te violata sunt. Ut igitur paulo ante animum inter fidenatem romanamque rem ancipitem gessisti, ita jam corpus passim distrahendum dabis. Exinde, duabus admotis quadrigis, in currus earum distentum illigat Mettum. Deinde in diversum iter equi concitati, lacerum in utroque curru corpus, qua inhæserant vinculis membra, portantes. Avertere omnes a tanta fœditate spectaculi oculos; primum ultimumque illud supplicium [7] apud Romanos exempli parum memoris legum humanarum fuit. In aliis gloriari licet, nulli gentium mitiores placuisse pœnas.

XXIX. Inter hæc jam præmissi [1] Albam erant equites, qui multitudinem traducerent Romam: legiones deinde ductæ ad diruendam urbem. Quæ ubi intravere portas, non quidem fuit tumultus ille, nec pavor, qualis captarum esse urbium solet; quum, effractis portis, stratisve ariete muris, aut arce vi capta, clamor [2] hostilis et cursus per urbem armatorum omnia ferro flammaque miscet: sed silentium triste ac tacita mœstitia ita defixit omnium animos, ut, præ

tis, *at* pro attamen, s. saltem, vel pro tum, tum vero, ponitur; vel conjungit cum vi quadam et emphasi, ut *ast* X, 19, n. 10; conf. inf. c. 41; III, 27, 31; IX, 1, 8; X, 26 pr. XXIV, 57 extr. ubi cf. Gron. et Drak.

7. *Supplicium exempli* (prop. exemplum supplicii) *parum memoris legum humanarum,* nullam fere habentis rationem humanitatis in legibus sanciendis. « *Leges humanæ,* i. e. humanitatis, rationis, qua tractare homines, parcere illis conveniat. Eleganter vero ipsum *exemplum parum memor legum* dicitur, quod eos, qui illud edant, legum humanarum parum memores indicet; » Bauer. Cf. ad III, 36, n. 8, et VII, 31, n. 6.

Cap. XIX. 1. *Præmissi Albam equites* duce M. Horatio. Ipsa excidii descriptio quem non miseratione afficiat? Cf. Virg. Æn. II, 486 sq, quem locum ex Enniano in Annal. II de Albæ excidio expressum esse ibi monet Servius.—*Non quidem fuit tumultus ille* prop. illud, illa res; vid. ad XXIV, 42, n. 6.

2. *Clamor hostilis et cursus,* h. e. hostes clamantes currentesque. « Obscurius dixit Livius, dum notiones condensat, quas sic evolve : clamor et cursus per urbem est, et *omnia ferro flammaque miscentur;* » Bauer. — *Tacita mœstitia ita defixit omnium animos,* vid. ad III, 47, n. 9. Verba *præ metu obliti* parum apta; nam paulo ante

metu obliti, quid relinquerent, quid secum ferrent, deficiente consilio, rogitantesque alii alios, nunc in liminibus starent, nunc errabundi domos suas, ultimum[3] illud visuri, pervagarentur. Ut vero jam equitum clamor exire jubentium instabat, jam fragor tectorum, quæ diruebantur, ultimis urbis partibus audiebatur, pulvisque, ex distantibus locis ortus, velut nube inducta omnia impleverat; raptim, quibus[4] quisque poterat, elatis, quum larem ac penates tectaque, in quibus natus quisque educatusque esset, relinquentes exirent; jam continens[5] agmen migrantium impleverat vias: et conspectus aliorum mutua miseratione integrabat lacrymas: vocesque etiam miserabiles exaudie-

dixit, non fuisse *pavorem*, sed silentium ac *mœstitiam:* unde forsan scripsit: *præ mœrore obliti;* Duk. An leg. *pæne mentis* (ut al. *sui*) *obliti*, vel *pæne mente alienati... deficiente consilio, quid relinquerent*, etc.?

3. *Ultimum illud visuri*, sc. quod relinquerent: nisi potius dictum est pro simpl. *ultimum visuri*, sc. domos, vel quod ad ultimum illud tempus, attinet, h. e. ultima hac vice, ut *extremum hoc* dixit Valer. Flac. IV, 253; *hoc primum* Cic. ad Att. XIII, 46 pr. *hoc tertio* Curt. IV, 11 pr. τοῦτο τρίτον Ev. Joan. XXI, 14, ubi cf. Raphelii Obss. in N. T. ex Herodoto, p. 319, et Gron. Obss. II, 8. Sed forte Livius scripsit: *ultimum* (postremo) *illas visuri*, vel: *ultimum vale dicturi*. Similiter *ultimum illum visurus* dixit Curt. V, 12, 8, et *hodie postremum me vides* Terentius, Andr. II, 1, 22; conf. ad XL, 42, n. 6; ad rem conf. Virgil. Æn. II, 490 sq; Valer. Flac. I, 710; II, 168 seq. — Editi omnes et antiquiores quidem habent *ultimum illas*, sed *illud* ex tribus MSS recte præfert Creverius, et interpretatur, ultima illa vice. Codex noster Regius habebat *illud*, quod etiamnum facile suspicari potest quanquam manus secunda et longe posterior superscripserit *illas*. Ed.

4. *Raptim, quibus*, h. e. iis quæ *quisque poterat* efferre, *elatis;* Græcorum more dictum, qui pron. relat. ὅς, ἥ, ὅ ad præc. substant. accommodant. Aliis tamen locis repetendum potius verbum, præcipue ubi quartus hujus pronom. casus cum *videri* jungitur, v. c. VI, 26, *precibus eventum senatus, quem videbitur,* scilic. dare, vel dare velle, vel dandum esse, *dabit;* XXXI, 3 et 8, *ut consul, quem videretur ei*, sc. mittere, s. mitti debere, *mitteret;* confer XXIII, 34; XXIX, 20; XXXIII, 26; XXXIV, 56; XLIII, 15; XLIV, 18; nisi et in his *quem videbitur* et *videretur* positum pro: *eum, qui videbitur*, ipsi placebit.

5. *Continens agmen*, continuum, intervallis non interruptum, διηνεκὲς, ut II, 50; XXIV, 16; XXVII, 51; et *continuatum* II, 38 pr. Cf. ad IV, 22, n. 4.

bantur; mulierum præcipue, quum obsessa ab armatis templa augusta præterirent, ac velut captos relinquerent deos. Egressis[6] urbem Albanis, Romanus passim publica privataque omnia tecta adæquat solo, unaque hora[7] quadringentorum annorum opus, quibus Alba steterat, excidio ac ruinis dedit. Templis tamen deum, ita enim edictum ab rege fuerat, temperatum est.

XXX. Roma interim crescit Albæ ruinis: duplicatur civium numerus: Cœlius[1] additur Urbi mons; et, quo frequentius habitaretur, eam sedem Tullus regiæ capit, ibique habitavit. Principes Albanorum in Patres, ut ea quoque pars reipublicæ cresceret, legit Tullios, Servilios, Quinctios, Geganios, Curiatios, Clœlios: templumque[2] ordini ab se aucto curiam fecit, quæ Hostilia[3] usque ad patrum nostrorum ætatem appellata est; et, ut omnium ordinum viribus aliquid ex novo populo adjiceretur, equitum decem turmas ex Albanis legit. Legiones et veteres eodem supplemento explevit, et novas scripsit. Hac fiducia virium Tullus

6. *Egressis urbem Albanis*, alii *urbe;* vide ad II, 37, n. 5.

7. *Una hora*, admodum exiguo temporis spatio (ut pass. hora et ὥρα; v. Drak.), *quadringentorum annorum opus*, etc. pæne *quingentorum*. Inter Albam certe et Romam conditam non CCC sed CCCC annos intercessisse summo consensu veteres tradunt scriptores; et Alba ann. Urb. cond. 87 diruta est. Cf. Heyn. Exc. 3 ad Virg. Æn. XII, et Dodwelli Diss. de Cyclis X in fine. Annos 487 memorat Dion. III, p. 172; annos 400 Strab. V, p. 350, C; sed 300 etiam Justin. XLIII, 1, et Virg. Æn. I, 272. — *Dedit*, vid. ad II, 25, n. 2.

Cap. XXX. 1. *Cœlius additur Urbi mons;* vid. ad Tac. Ann. II, 24, 1. — *Legit Tullios;* forte *Julios:* nam hos Dionysius memorat. lib. III, p. 170, et gens Tullia fuit Corniculana; Sigon. Recte forsan: sed vulgata lectio firmatur auctoritate librorum, et Juliam gentem jam Romæ ante Albam dirutam fuisse, ex Liv. I, 16; Dionys. II, p. 124, et aliis patet, quos Freinsh. ad Flor. 1, 1 laudavit; Drak.

2. *Templumque... curiam fecit*, v. ad cap. 6, n. 6.

3. *Hostilia curia*, a Tullo Hostilio exstructa, *usque ad patrum nostrorum ætatem appellata est:* nam conflagravit an. Urb. cond. 700, quum cadaver P. Clodii in ea cremaretur (vid. Plin. XXXIV, 5, s. 11; Appian. bell. civ. II, 21; Dio Cass. XL, 48); Livius autem obiit ann. Urb. cond. 770.—

Sabinis bellum indicit, genti ea tempestate secundum Etruscos opulentissimæ viris armisque. Utrimque injuriæ factæ, ac res nequidquam erant repetitæ. Tullus ad Feroniæ[4] fanum mercatu frequenti negotiatores romanos[5] comprehensos querebatur; Sabini, suos prius in lucum confugisse ac Romæ retentos: hæ causæ belli ferebantur. Sabini, haud parum memores, et suarum virium partem Romæ ab Tatio locatam, et romanam rem nuper etiam adjectione populi albani auctam, circumspicere et ipsi externa auxilia. Etruria erat[6] vicina, proximi Etruscorum Veientes; inde, ob

Postquam dictatore Cæsare diruta fuisset *curia Hostilia,* decretum fuit ut instauraretur, et *Julia* appellaretur. Ed. —Mox *secundum Etruscos,* post eos.

4. *Ad Feroniæ fanum,* quæ *Feronia* fuit dea Latii indiges (vid. Heyn. ad Virg. Æn. VII, 800; VIII, 564), et libertinorum libertinarumque, a quibus etiam ex ejus templo pileus, libertatis insigne, petebatur; (vide XXII, 1, et Serv. ad Virg. l. l.). Ejus triplex in Italia *fanum,* seu templum cum luco memoratur: primum ad Tarracinam, s. Anxur in Latio et via Appia; alterum in Etruria inter Lunam et Pisas ad Vesidiam fluv. (v. inscript. apud Gruter. pag. 220); tertium, de quo h. l. agitur, in eadem Etruria, inter Veios et Tiberim, in agro Capenate (Capena, s. Capenas et Capenus Etruriæ oppidum), ad radices Soractis montis. Fanum hoc opibus abundabat, ibique forum erat totius Italiæ *mercatusque frequens;* dea autem in illo communiter colebatur a Sabinis et Latinis. Cf. XXVI, 11; XXVII, 4, 5; XXXIII, 26; Dionys. II, 6, 49; III, 32; Strab. V, 2, 9, p. 226.

5. *Negotiatores romanos,* qui non erant aratores vel publicani et pecuarii, neque etiam mercatores (quæ mercatura temporibus liberæ reipublicæ putabatur inhonesta, et a fæce plebis vel libertinis exercebatur), sed vel feneratores (*Capitalisten*), qui pecunias mutuas sub usuris dabant fenusque exercebant, præcipue in provinciis, ubi sæpe binis, ternis, quaternis centesimis pecunia collocabatur, nec ulla lege definiebatur fenoris magnitudo (nisi forte Prætor coercebat negotiatorum impudentiam, de quo v. VII, 28; VIII, 28; X, 23; XXXII, 27; XXXIII, 29; XXXV, 41), vel rustici romani et frumentarii negotiatores, qui ab aratoribus, cum civibus rom. tum provincialibus, necnon integris civitatibus, emebant frumentum, eoque Romam, aut quorsum quæstus jubebat, vehendo lucrum quærebant. Sub Cæsaribus *negotii* verbum et mercaturæ et negotiationi commune fuit, et mercatores etiam dicti sunt negotiatores, v. c. *negot. olearii, carbonarii, lignarii,* etc. Cf. Ernesti clav. Cic. voc. *negotiator,* et de negotiator. rom. in Opusc. philol. p. 1 sq.

6. *Etruria erat vicina* Sabinis, et *Veientes Etruscorum* vel ex Etruscis *proximi,* sc. Sabinis; quare perperam

residuas bellorum iras maxime sollicitatis ad defectionem animis, voluntarios traxere: et apud vagos quosdam ex inopi plebe etiam merces valuit. Publico auxilio nullo adjuti sunt; valuitque apud Veientes, nam de cæteris [7] minus mirum est, pacta cum Romulo induciarum fides. Quum bellum utrimque summa ope pararent, vertique [8] in eo res videretur, utri prius arma inferrent, occupat [9] Tullus in agrum sabinum transire. Pugna atrox ad silvam Malitiosam fuit: ubi et peditum quidem robore, cæterum equitatu aucto nuper, plurimum romana acies valuit. Ab equitibus repente invectis turbati ordines sunt Sabinorum: nec pugna deinde [10] illis constare, nec fuga explicari sine magna cæde potuit.

XXXI. Devictis Sabinis, quum in magna gloria magnisque opibus regnum Tulli ac tota res romana esset, nuntiatum [1] regi Patribusque est, in monte Albano

Fontanin. Ant. Hortæ I, 1 ex h. l. colligit, Veientes e numero XII populorum expungendos esse; Duk.

7. *De cæteris* Etruscis *minus mirum est... pacta cum Romulo induciarum fides;* quæ tamen jam pridem rupta erat: unde *cum Romano* conj. Duk. et cum *Tullo* Periz. Anim. hist. c. 4. Cf. c. 15, 27, et inf. ad c. 42, n. 3.

8. *Vertique in eo res videretur* (v. ad III, 27, n. 6), *utri prius arma inferrent,* bellum, ut passim *arma* poetice pro *bello* dicuntur (vid. cap. IV, 45, n. 3; VIII, 16, n. 1; IX, 10 (ubi *arma* et *bellum* junguntur), vel pro pugna, ut XXII, 5, n. 6.

9. *Occupat transire,* vid. ad c. 14, n. 3. De bello hoc vid. Dionys. III, 32, qui cap. 33 tradit, Sabinos mox iterum rebellasse et victos esse. — *Silvam Malitiosam,* τὴν ὕλην καλουμένην κακοῦργον, Dionys. III, p. 174. Sic romana locorum nomina in græcam, ut græca in romanam linguam transferri solet. Cf. Cluv. It. ant. II, 9.

10. *Nec pugna constare potuit,* acies constare, h. e. stare, consistere pugna (ut III, 60) vel prælium continuari, ob ordines turbatos; *fuga,* fugientes, *explicari,* ut *fuga dissipata* XXVIII, 20; XXXVIII, 27; *agrestium fuga* III, 69, pro agrestibus fugientibus, et *fuga Cannensis* XXIII, 25, n. 4, pro iis, qui apud Cannas fugissent.

Cap. XXXI. 1. *Nuntiatum regi, in monte Albano lapidibus pluisse* (ut al. *pluit terra,* et *lacte;* sed et *carnem, terram, sanguinem* III, 10; X, 31; XXXVII, 9; XL, 19), et *auditam vocem ingentem ex luco...* et *vocem cælestem ex Albano monte missam.* De his aliisque *prodigiis,* h. e. rebus quibusvis, quæ contra naturæ morem

lapidibus pluisse. Quod quum credi vix posset, missis ad id visendum prodigium, in conspectu, haud aliter

fiunt, iramque divinam indicant (unde hiems præter morem gelida ac nivosa inf. V, 14 dicitur *prodigiis divinis similis*), vid. J. A. F. Steger. *von den Prodigien* Brunsv. 1800, et Heyn. Opusc. Acad. t. III, p. 198-215, et 255-274; unde in lectorum gratiam pauca et semel excerpere liceat, quoniam ducenties prodigiorum mentionem facit Livius, antiquitatis, annalium, fastorumque auctoritate motus, et communi Romanorum superstitione imbutus. Nam recte quidem is monet XXI, 62; XXIV, 10 et 44; XXVII, 23, motis semel in religionem animis multa nuntiata temere et credita esse; sed nonnunquam ipse fluctuat in judicio de prodigiis, vid. c. XXVII, 23, et XLIII, 13, ubi queritur, *ab ea negligentia, qua nihil deos portendere vulgo nunc credant,* quia eos providere rebus humanis negabant, vel potius parum tenebant naturales rerum causas, *neque nuntiari admodum ulla prodigia in publicum, neque in annales referri:* tam late enim propagatis imperii finibus nullus dies fuisset, quo non nuntiatum esset novum prodigium; recepta itaque persuasio, nullam vim habere et omina et portenta, si non *susciperentur,* h. e. si nemo illa curaret. (Cf. ad I, 20, n. 11).—Multa prodigia non nisi terrori animorum falsæque persuasioni, mox fraudi ac præstigiis accepta referenda sunt (Cf. XXI, 62 pr.); v. c. voces repente e luco aut horrendi clamores strepitusque per noctem auditi (vid. I, 31; II, 7; V, 32; VI, 33; XXIX, 14; XXXI, 12), locuta bos (III, 10; XXIV, 10; XXVII, 11; XXVIII, 11; XXXV, 21; XLI, 17, 26; XLIII, 15); infans in utero matris, vel semestris triumphum clamans (XXI, 62; XXIV, 10); species hominum cum candida veste, vel aræ et classes in cælo visæ (XXIV, 10; XLII, 2). Alia a causarum physicarum ignorantia aut neglectu profecta sunt, et vel ad aeris cælique phænomena, vel ad terræ marisque naturas, vel ad animantium, tam brutorum quam hominum, ingenia, cultus habitusque spectant. *Prioris gen. prodigia* sunt imbres insoliti sanguinis (XXIV, 10; XXXIX, 46, 56; XL, 19; XLIII, 15), lapidum (I, 31; VII, 28; XXI, 62; XXII, 86; XXIII, 31; XXV, 7; XXVI, 23; XXVII, 37; XXIX, 10, al.), terræ (X, 31; XXXIV, 44, 45; XXXV, 21; XXXVII, 3; XLII, 20; XLV, 16), lactis (XXVII, 11), cretæ (XXIV 10), et carnis (III, 10 coll. Dionys. X, 2, et Val. Max. I, 6, 5), inde orti, quod aut terra argillacea, quæ in multis Italiæ locis rubra effoditur, unde facta vasa etrusca; aut lapides e monte campique lapidei, ut in Ligurum et Salyum finibus; aut creta ab imbre soluta, ut et lactis speciem referret; aut carnes, ex sacro aliquo epulo in altum sublatæ turbinis vi, ut mox in terram aliumque locum deciderent (potuere etiam lapides, ut cineres quoque, vi ignis subterranei e monte agi, vel carnes a vulturiis ex aris ablatæ dejici, et lacteæ pluviæ oriri ex polline certarum plantarum per turbinem collecto, vel ex particulis sulfureis per Vulcania incendia in nubes sublatis): stellæ crinitæ vel deciduæ, et interdiu visæ; duo vel tres soles, duæ tresve lunæ; et interdiu, solis orbis minui visus, aut circulo inclusus (XXII, 1; XXVIII, 11; XXIX, 14; XXX, 2, 38; XLI, 20, 26; XLIII, 15; XLV, 16);

quam quum grandinem venti glomeratam in terras agunt, crebri cecidere cælo lapides. Visi etiam audire

cælum ardens (III, 5, 10; XXXI, 12; XXXII, 9; XLIII, 13); species legionum, armorum, ararum, navium in nubibus visæ; ardentes faces; transversæ trabes et arcus ignei (XXI, 62; XXII, 1; XXIV, 10; XXIX, 14; XXX, 2; XLI, 20, 26; XLII, 2; Steger l. l. p. 27 sq); quæ ad auroram borealem aliasque atmosphæræ affectiones pertinent; flammæ subito in antennis navium, in spiculis signisque castrorum terræ infixis, vel in puerorum virorumve capitibus visæ; et ardens caput Vulcani; aut scipio in manu equitis vigilias circumeuntis (I, 39; XXII, 1; XXV, 39; XXXIII, 26; XXXIV, 45; XXXIX, 22; XLIII, 15; coll. Virgil. Æn. I, 680 sq, et VII, 71 sq); quæ ad vim et naturam aeris electrica materia gravidi ducunt: lacrymæ et sudores parietum, saxorum, inprim. marmorum, adeoque et signorum atque columnarum, ob vim austri et repentinam vicem seu intemperiem humidi et sicci aeris; sudor sanguineus signorum minio obductorum; (XXII, 1, 36; XXIII, 31; XXVII, 4; XL, 19, 45; ad Sil. I, 86, 98; VIII, 645). *Secundi* generis prodigia tantum non omnia ad motus terræ et agri aut montium, ignibus abditis tumentium, labores referenda sunt, v. c. mons, mare et cælum ardere visum (III, 5, 10; XXIII, 31); pluvia lapidea, saxum ingens volitans (XXV, 27); terræ hiatus et subsidens in specus solum (VII, 6; XXX, 2, 38; XXXII, 9); obscuratus aer vel nox interdiu visa intendi (VII, 28); lux orta nocte (XXVIII, 11; XXIX, 14; XXXII, 29); sol pallens aut rubens similisque sanguineo (XXV, 7; XXXI, 12); hastæ motæ (XXI, 62; XXIV, 10; XL, 19); tenebræ interdiu obortæ (VII, 28; XXXVIII, 36, quæ loca a quibusdam ad defectionem solis referuntur, ut XXXVII, 4, et XLIV, 37); apertæ subito templorum fores; signa deorum mota vel conversa, sortes extenuatæ seu evolutæ (XXI, 62; XXII, 1); pinnæ murorum dejectæ (XXV, 7; XXXII, 9, 29); arbores repente aut alieno in loco, in puppi aut templo enatæ, vel revirescentes (XLIII, 15; Plin. XVII, 38, 25); lacus repente increscens vel deficiens (V, 15); amnes retroversi et absorpti; fons erumpens antea non visus; aut scaturigo lactis vel olei (hæc quidem, vena forte bituminosa ex meatu recluso manante); rivi sanguinis aut lactis fluentes; et lacus sanguine manantes, s. cruentæ aquæ (XXVI, 23; XXVII, 11, 23, 37; XXXIV, 45; XLV, 16); aquis, scil. a soli argillacei vel cretacei contagione rubentibus vel albescentibus, aut innatantibus aquæ rubenti insectorum generibus, v. c. pulice monoculo, unde aquæ a procellis in altum raptæ aliis in locis imbres cruentos vel lacteos facere potuere; hinc et Comitium sanguine fluens (XXXIV, 45); et spicæ vel messes cruentatæ, ubi adhæsere forte spicis aut guttæ sordesve ex istis imbribus, aut papiliones ex chrysalide evolantes et rubicunda conspersi gutta, aut rubor ab aliis insectis aspersus (XXII, 1; XXVIII, 11). Obscurum est, quod lana Priverni e terra et in Veienti agro ex arboribus nata (XLII, 2, fraudem forte facientibus jubatorum, barbatorum aliorumque lichenum generibus, inpr. filamentosis), quodque XXXII, 1, Ostiæ in Herculis æde et

vocem ingentem ex summi cacuminis luco, ut patrio ritu sacra Albani facerent, quæ, velut diis quoque simul cum patria relictis, oblivioni dederant: et aut romana sacra susceperant, aut, fortunæ, ut fit, obirati, cultum reliquerant deum. Romanis quoque ab eodem[2] prodigio novemdiale sacrum publice susceptum est: seu voce cælesti ex Albano monte missa, nam id quoque traditur, seu haruspicum monitu. Mansit certe solenne, ut, quandoque idem prodigium[3] nun-

signo capillus enatus dicitur. (V. Steger. l. l. p. 180, ubi suspicatur, capillum fuisse subtilissimas radicis plantæve fibras, et lanam pullam terra enatam confervam lacustrem.) Minime mirabilia vero sunt signa, vexilla, spicula evulsuris reluctantia, quia altius et in solo tenaci infixa erant (vel, ut Cic. de Divin. II, 31 dicit, quia *timide fortasse signifer evellebat, quod fidenter infixerat*, et, ut ipse Liv. 22, 3 extr. *quia ad convellendum manus metu obtorpuerant*); sanguis erumpens signis evulsis, rubentis, sc. aquæ scaturigine sub solo latente; voces exauditæ, vana religione visa objiciente, inpr. in solitudine agrorum et lucorum (ut h. l. et II, 7; V, 32; VI, 33); pisces sub aratro inventi, qui pisces fuere fossiles (vid. ad XLII, 2, n. 2). *Tertii* generis prodigia petita erant ab animantibus, si raro visæ essent (ut angues jubati XLI, 26; XLIII, 13, et quadrupedes, etiam lacertæ et serpentes); aut si insolito aut alieno in loco (v. c. anguis e columna lignea, s. ara, s. foribus templi elapsus, I, 56; XXV, 16; XXVII, 4; XXVIII, 11; lupi III, 29; X, 27; XXI, 46, 47, 48, 62; XXVII, 37; al. apum examina XXI, 46, n. 1; XXIV, 10; XXVII, 23; boves XXI, 62; XXXVI, 37; corvi X, 40; XXI, 62; XXIV, 10; XXX, 2; vulturius XXVII, 11, 23); aut si species insolitæ, s. *monstra* essent (quorum tam frequens fit mentio, ut eorum major olim, quam nunc, multitudo fuisse videri possit, nisi potius, quæ olim superstitio ac metus notavit, hodie transmittit incuria hominum); aut facta ab natura illorum aliena (vid. c. XXVII, 23; XXX, 2, et XXXVII, 3). Ex his quædam etiamnum doctorum hominum indagationem exigunt, v. c. bos loquuta (III, 10; XXIV, 10; XXVII, 11, al.); capræ lanatæ (XXII, 1); agnus cum ubere lactenti natus (XXVII, 4); gallina in gallum, gallus in gallinam versus (XXII, 1); bos qui peperit equuleum (XXIII, 31); et vaccam æneam iniit (XLI, 17; cf. XXXI, 12; ad Tac. Ann. XIV, 13, 3; Phlegonem Trallian. de Mirab. Fortunium Licetum de monstr. causis et differ.) At hæc quoque, ut reliqua, possunt forte ad certa naturæ eventa et causas revocari, et similibus nostri ævi exemplis confirmari. Conf. inpr. Stegeri liber laud.

2. *Ab eodem prodigio*, ob idem prodigium, (vid. ad I, 1, n. 5). Paulo ante *vocem ingentem*, sc. dicentem, jubentem, monentem.

3. *Ut quandoque idem prodigium*

ciaretur, feriæ per novem dies agerentur. Haud ita multo post pestilentia[4] laboratum est: unde quum pigritia militandi oriretur; nulla tamen ab armis quies dabatur ab bellicoso rege, salubriora etiam credente militiæ, quam domi, juvenum corpora esse; donec ipse quoque longinquo morbo est implicitus. Tunc adeo fracti simul cum corpore sunt spiritus illi feroces, ut, qui nihil ante ratus esset minus regium, quam sacris dedere animum, repente omnibus magnis parvisque superstitionibus obnoxius degeret, religionibusque etiam populum impleret. Vulgo jam homines, eum statum[5] rerum, qui sub Numa rege fuerat, requirentes, unam opem ægris corporibus relictam, si pax veniaque ab diis impetrata esset, credebant. Ipsum[6] regem tradunt, volventem commentarios Numæ, quum ibi quædam occulta solennia sacrificia Jovi Elicio facta invenisset, operatum[7] his sacris se abdidisse: sed non rite initum aut curatum id sacrum esse; nec solum nullam ei oblatam cælestium speciem, sed ira Jovis sollicitati prava religione, fulmine ictum cum domo

nuntiaretur (h. e. quando vel quandocumque, quoties: vid. ad cap. 24, n. 4), *feriæ*, dies sacri, *per novem dies agerentur*, sive *novemdiale sacrum*. Exempla dabit Index.

4. *Pestilentia* et *pestis* h. l., ut ubivis fere ap. Liv., pro lue vel febribus epidemicis, quas Romæ falso pro pestibus proprie sic dictis habitas esse docuit Heyn. Opusc. Acad. t. III, p. 108 sq. — *Salubriora*, magis valentia et sana.

5. *Eum statum rerum requirentes*, desiderantes. — *Pax veniaque*, vid. ad cap. 16, n. 4.

6. *Ipsum regem tradunt volventem commentarios Numæ... Jovi Elicio... conflagrasse*, vid. ad cap. 20, n. 10 et 12. Forte leg. *occulta ac* vel *et solennia sacrificia*, vel delenda vox postrema. Mors Tulli vulgo a ritibus occultis procurandi morbi repetitur: sed quidam tradunt, eum ægrotantem ab Anco Marcio vel factione ejus fuisse occisum, regiamque simul incensam, ut cædes occultaretur. Conf. Dionys. III, 35.

7. *Operatum* (supin. pro, ut operaretur) *his sacris se abdidisse;* nisi leg. *operaturum*, vel certe *operatum* positum pro *operantem*, ut IV, 60 pr. ap. Plin. XXVI, 2, et Tac. Ann. III, 43, § 3. *Operari*, operam dare, s. navare, *sacris*, ut *Musis*, *textis*, etc., hinc et deditum esse, v. c. lib. IV, 60 pr. X, 39 pr. XXI, 62; cf. ad Sil.

Bayerische
Staatsbibliothek
München

conflagrasse. Tullus magna gloria belli regnavit annos duos et triginta.

XXXII. Mortuo Tullo, res, ut institutum jam inde ab initio erat, ad Patres redierat: hique interregem nominaverant; quo comitia habente, Ancum Marcium regem populus creavit: Patres [1] fuere auctores. Numæ [2] Pompilii regis nepos, filia ortus, Ancus Marcius erat: qui, ut regnare cœpit, et avitæ gloriæ memor, et quia proximum regnum, cætera egregium, ab una parte haud satis prosperum fuerat, aut neglectis religionibus, aut prave cultis, longe [3] antiquissimum ratus, sacra publica, ut ab Numa instituta erant, facere, omnia ea ex commentariis regis pontificem [4] in album relata, proponere in publico jubet. Inde et civibus otii cupidis, et finitimis civitatibus facta spes, in avi mores atque instituta regem abiturum: igitur Latini, cum quibus, Tullo regnante, ictum fœdus erat, sustu-

II, 70, et Tac. Ann. II, 14, §. 3; Duk. et Drak. infr. ad X, 39, n. 2. —*Fulmine ictum cum domo conflagrasse.* Plerique scriptores, teste Dione, lib. III, Tulli mortem Anco Marcio successori ejus adscribunt: qui captato tempore, quo turbida ac procellosa tempestas solitudinem circa regiam fecerat, cum globo amicorum irruperit, obtruncatisque rege et conjuge ac filiis ejus, ignem aliquot locis ædibus subjecerit, ac deinde in vulgus de fulmine rumorem sparserit. Ed.

Cap. XXXII. Anci Marcii regnum. — 1. *Patres fuere auctores,* v. ad c. 17, n. 5.

2. *Numæ,* regis religiosissimi, *nepos ex filia Ancus Marcius* et Numæ Marcii Pontificis filius; vid. ad c. 20, n. 9. Hinc et ipse sacra rite colenda curabat.—*Regnum* κατὰ *cætera egregium,* ut c. 35; cf. XXXVII, 7, *virum ad cætera egregium,* ubi v. Jac. Gron.

3. *Longe antiquissimum,* primum et gravissimum, optimum factu, quod maxime est curæ cordique, ut III, 10; VI, 40; VII, 31; IX, 31; et πρεσβύτερον apud Herodot. V, 63, et Ælian. V. H. V, 17. —Regius noster Codex habet *longeque;* ita et plerique scripti et omnes editi, teste Creverio; sed quum manifestum sit particulam *que* vacare, quod jam observaverat Gronovius affirmans a duobus scriptis abesse, ille eam eradere olim non dubitaverat. Ed.

4. *Pontificem,* sc. maximum, quæ vox ab optimis MSS abest. Cf. I, 20; II, 2, 27; XXXIV, 44, n. 1, al. — *In album relata,* in tabulam albam, s. albatam (λεύκωμα), in qua edicta aliaque, quæ populo erant indicanda, scribi solebant et *in publico proponi,* s. promulgari.

Bayerische Staatsbibliothek München

lerant animos : et, quum incursionem in agrum romanum fecissent, repetentibus res Romanis superbe responsum reddunt; desidem romanum regem inter sacella et aras acturum esse regnum rati. Medium [5] erat in Anco ingenium, et Numæ, et Romuli memor; et præterquam quod avi regno magis necessariam fuisse pacem credebat, cum in novo, tum feroci populo; etiam, quod illi contigisset otium, sine injuria id se haud facile habiturum; tentari patientiam, et tentatam contemni; temporaque esse Tullo regi aptiora, quam Numæ. Ut tamen, quoniam Numa in pace religiones instituisset, a se bellicæ cæremoniæ proderentur; nec gererentur solum, sed etiam indicerentur bella aliquo ritu; jus [6] ab antiqua gente Æquicolis, quod nunc feciales habent, descripsit, quo res repetuntur. Legatus, ubi ad fines eorum venit, unde res repetuntur, capite [7] velato filo (lanæ velamen est); *Audi, Jupiter,*

5. *Medium ingenium,* μέσον (apud Lucian. Conviv. c. 43 extr.), moderatum, medium quasi inter duo extrema, inter Romuli et Numæ ingenium. *Medium se gerere* dicitur II, 27 qui neutri studet parti; *media oratio,* quæ nec nobilitati, nec plebi favebat, sed mediam quasi inibat viam, X, 15; *medium decretum* III, 13, quod nec in vincula conjici reum, nec plane dimitti jubebat; *medium consilium* II, 30; IV, 43; VIII, 13; *mediis,* inter tres censentes medium quasi tenentibus, XXVII, 25, n. 3; *medios nec in alterius favorem inclinatos* XL, 20.—*Et Numæ et Romuli memor,* eorum ingenio respondens, indolem referens. Cf. II, 4; XXIII, 12, et ad III, 36, n. 8.—*Tentari patientiam,* periculum fieri, an se patientem injuriæ præbiturus sit, *et tentatam contemni,* si experta et feliciter tentata sit, i. e. si intelligatur ferri injuriam, contemni eum, qui tulerit; Ern. Conf. ad VIII, 4, n. 3.

6. *Jus ab antiqua gente Æquicolis* repetitum *descripsit.* Valerius in Epitome de prænomin. *Ab Æquicolis Sertorem Resium, qui primus jus fetiale instituit.* Conf. de eo et de *fetialibus* sup. ad cap. 24, n. 5. Pro *Æquicolis,* quæ est depravatio grammaticorum, leg. *Æquiculis;* v. Heyn. ad Virg. Æn. VII, 747. *Æqui* vel *Æquani, Æquiculi* et *Æquiculani,* fera gens, ad utramque Anienis ripam exiguum tractum inter Marsos, Pelignos et Sabellos montes inhabitans, a Romanis devicta et exstincta; Heynius l. l.

7. *Capite velato filo,* vitta, infula, ut apud Tibull. I, 5, v. 15; Festus, *flamen dialis dictus, quod assidue filo veletur.* Alia sunt capitis vela-

inquit; *audite, fines*, cujuscumque gentis sunt, nominat; *audiat Fas. Ego sum publicus nuntius populi romani, juste pieque legatus venio, verbisque meis fides sit.* Peragit deinde postulata: inde Jovem testem facit: *Si ego injuste impieque illos homines illasque res dedier nuntio populi romani mihi exposco, tum patriæ compotem me nunquam siris*[8] *esse.* Hæc, quum fines suprascandit, hæc, quicumque ei primus vir obvius fuerit, hæc, portam ingrediens, hæc, forum ingressus, paucis verbis carminis concipiendique jurisjurandi mutatis, peragit. Si non deduntur, quos exposcit, diebus tribus et triginta (tot enim solennes sunt) peractis, bellum ita indicit: *Audi, Jupiter, et tu, Juno, Quirine, diique omnes cælestes, vosque terrestres, vosque inferni, audite. Ego vos testor, populum illum*, quicumque est, nominat, *injustum esse, neque jus persolvere: sed de istis rebus in patria majores*[9] *natu consulemus, quo pacto jus nostrum adipiscamur.* Cum his nuntius Romam ad consulendum redit. Confestim rex his ferme verbis Patres consulebat: *Quarum*[10] *rerum, litium, causarum condixit pater patratus populi romani Quiritium patri patrato priscorum Latinorum hominibusque priscis Latinis,*

menta sacerdotum (ut X, 7, n. 11), et augurum (I, 18; X, 7), quorum causam tradit Virg. Æn. III, 403 sq. —Mox pro *cujuscumque gentis* in c. Voss. legitur *cujus gentis*, et in Pal. *cujusque gentis* forsan recte; vid. ad c. 24, n. 4. Sed mox sequitur *quicumque est*, nisi et hoc mutandum. —In Regio nostro *cujuscumque*. Ed. —*Audiat Fas*, vid. ad VIII, 5, n. 4.—*Peragit*, vid. ad c. 18, n. 10.

8. *Siris* antique pro *sinas.*—*Hæc, quicumque*, etc. apud quemcumque qui, etc.—*Paucis verbis carminis* (v. ad c. 24, n. 9) *peragit*, dicit; vid. ad c. 18, n. 10.—*Quos* homines et res *exposcit;* nisi cum Duk. leg. *quæ.*—*Tot enim solennes sunt*, vulgares, vel legibus definiti.

9. *Majores natu*, Patres, senatum; cf. ad I, 8, n. 9.—*Cum his* verbis, quum hæc dixisset (ἅμα τοῖσδε, al. *simul hæc*), *nuntius Romam redit;* cf. ad VIII, 14, n. 3.

10. *Quarum rerum, litium, causarum* (synonyma, ut mox *populi priscorum Latinorum hominesque prisci Latini... fecerunt, deliquerunt... cen-*

quas res dari, fieri, solvi oportuit, quas res nec dederunt, nec fecerunt, nec solverunt, dic, inquit ei, quem primum sententiam rogabat, *quid censes?* Tum ille: *Puro*[11] *pioque duello quærendas censeo; itaque*[12] *consentio, consciscoque.* Inde ordine alii rogabantur: quandoque[13] pars major eorum, qui aderant, in eamdem

suit, consensit, conscivit... bellum indico facioque, et alia in formulis solennibus, de quo conf. ad XXII, 10, n. 2) scilic. gratia, s. causa (nisi leg. *causam*, i. e. controversiam, quasi petitionem; solet enim cum quarto casu hoc verbum poni: sed ego non minus recte arbitror dici *condicere alicui furti* quam *furtum*: quin absolutum primitus illud vocabulum fuit, nec casum proprie rexit; Bauer.) *condixit pater patratus*, h. e. de quibus rebus convenere inter se (*condicere*, germ. *übereinkommen*, *verabreden*; cf. Gron. Obss. I, 1) patres patrati, scil. in fœdere, Tullo regnante icto: nam pater patratus fœdus facit (ut fetialis clarigat, h. e. res repetit indicitque bellum), et Dionys. III, 37 diserte dicit, Romanos postulasse ex fœdere, ut res redderentur, Latinos vero respondisse, fœdus a se ictum esse cum Tullo, non cum Anco. De *priscis Latinis* vid. ad cap. 3, n. 5; *hominibus*, populis; ut 23, 31, *quorum hominum essent* pro, cujus populi cives fuissent; cf. omnino Gell. XVI, 4.

11. *Puro pioque duello* (bello) *quærendas* (requirendas, *repetendas*), ut *justum piumque bellum* inf. XXXIX, 36, et XLII, 23; vid. sup. ad cap. 22, n. 5; *purus*, scilic. a scelere, ut ἁγνὸς et καθαρὸς, justus et pius.

12. *Itaque* (et ita) *consentio, censeo, consciscoque*, una, communiter, simul cum aliis, ut mox *consensu*, scisco, h. e. decerno, jubeo, censeo, constituo; cf. ad IV, 4, n. 6; X, 18 pr. X, 34, n. 9; XXXIII, 49; LX, 8. Sed *consciscere* etiam simpl. est sciscere, constituere, ut *facinus* XXVIII, 22; *exsilium* XXIV, 26 pr. *exsilium ac fugam sibi* V, 53; X, 16, 34, nisi hæc etiam eo sensu dicta sunt, quo *mortem* vel *necem sibi consciscere*, h. e. moriendi consilium et capere et exsequi. Sic et plura verba composita pro simpl. obvia, ut *instare* II, 43, n. 6; *consequi* XXIV, 45, n. 4, et al. Cf. ad IV, 4, n. 6, et ad Tac. Ann. VI, 27, n. 1.

13. *Quandoque pars major eorum, qui aderant* (conf. XXVI, 33 extr.), *in eamdem sententiam ibat*, scil. *pedibus*, ut V, 9 pr. nam, ubi senatusconsultum per discessionem fiebat, jubebantur senatores discedere ad eum locum curiæ, quo iverat sententiæ alicujus pronuntiatæ auctor, ut ita, numeratis capitibus, facile cognosceretur cuinam sententiæ plurimi faverent; unde *in sententiam alicujus ire pedibus*, vel simpl. *ire, discedere, discessionem facere*, ut contra *in alia omnia*, h. e. in contrariam, diversam sententiam, *ire* (vid. Gell. III, 18; XIV, 7; Cic. Verr. IV, 65), et *contra ire* apud Tac. Ann. XIV, 45 pr. Sic et infr. II, 27 *in alteram causam*, sententiam, partem, *collega præceps ierat*, h. e. temere, parum consulto, ut XXI, 18, *præceps legatio*, temere missa. Ibidem in quibusdam libris legitur *præceps erat*, h. e. proclivis, ut XXVI, 38, n. 3, et XXXVII, 7.

sententiam ibat, bellum[14] erat consensu. Fieri solitum, ut fetialis hastam[15] ferratam, aut sanguineam præustam ad fines eorum ferret, et, non minus tribus puberibus præsentibus, diceret: *Quod populi priscorum Latinorum hominesque prisci Latini adversus populum romanum Quiritium fecerunt, deliquerunt, quod populus romanus*[16] *Quiritium bellum cum priscis Latinis jussit esse, senatusque populi romani Quiritium censuit, consensit, conscivit, ut bellum cum priscis Latinis fieret; ob eam rem*[17] *ego populusque romanus populis priscorum Latinorum hominibusque priscis Latinis bellum indico facioque.* Id ubi dixisset, hastam in fines

Hinc et (quod jam notavit Gron. ad Gell. III, 18) *pedarii* dicti senatores, non, quod multi etiam nunc putant, quotquot pedibus in sententiam discederent (nam vix erat quisquam senatorum, qui id non sæpius vel semel certe fecisset), sed qui tantum ita pedibus irent, saltem plerumque, sive ipsi fiduciam non haberent dicendi sententiam, sive non rogarentur, ut qui nondum essent a censore in senatum lecti aut in postremis scripti; vid. loc. class. Gell. III, 18; inf. ad XXII, 49, n. 13, et XXVII, 34, n. 3.

14. *Bellum erat consensu,* bellum decernebatur perinde ac si omnes consensissent. Cf. ad XXIV, 37, n. 9. Sed forte e cod. Florent. legendum *consensum*, i. e. decretum; ut infr. VIII, 6, 3, *consensit senatus bellum,* h. e. consensu, s. communi consilio decrevit (nisi cum Drak. suppleveris *fieri*), et ap. Gell. XV, 26, *consensis quibusdam et concessis.* Cf. Cic. Fin. II, 35 extr. et inf. XXVII, 9 extr. ubi duplex loquendi ratio jungitur: *idem socios consensisse ad prodendam Urbem.*—Florentini codicis lectionem optimam, *bellum erat consensum*, admisit Creverius; et idem distinctionem mutavit, auctore Gronovio, et novæ periodi initium fecit a vocibus, *Fieri solitum;* vulgo *bellum erat consensu solitum fieri, ut fetialis*, etc. Ed.

15. *Hastam ferratam,* ferro præfixam, *aut sanguineam*, non e frutice vel arbore sanguinea fabricatam, sed sanguine infectam, ut injiceretur terror, et ita significaretur bellum fore cruentum. Conf. Plin. XVIII, 18, et Ammian. Marcell. XIX, 1.

16. *Populus romanus Quiritium*, ut VIII, 9; XLI, 16, al. pro: populus romanus, qui idem populus Quiritium, ut *populus romanus Quirites* pro: populus roman., qui iidem Quirites; vid. Drak. ad h. l. et Gronov. Obss. IV, 14, et ad Gell. I, 12; X, 24; *Quiritium* nomen *populo romano* adjunctum, ex quo Sabini Curibus Romam commigrarint, monet Brisson. de form. I, p. 61.

17. *Ob eam rem ego populusque romanus*, h. e. ego nomine et jussu populi romani *bellum indico facioque* (conf. not. 10), nisi *indico* referen-

eorum emittebat. Hoc tum modo ab Latinis repetitæ res, ac bellum indictum; moremque eum posteri acceperunt.

XXXIII. Ancus, demandata[1] cura sacrorum flaminibus sacerdotibusque aliis, exercitu novo conscripto profectus, Politorium, urbem Latinorum, vi cepit; sequutusque morem regum priorum, qui rem romanam auxerant hostibus in civitatem accipiendis, multitudinem omnem Romam traduxit. Et, quum circa Palatium, sedem veterum Romanorum, Sabini[2] Capitolium atque arcem, Cœlium montem Albani implessent; Aventinum novæ multitudini datum; additi[3] eodem haud ita multo post, Tellenis Ficanaque captis, novi cives. Politorium[4] inde rursus bello repetitum, quod vacuum occupaverant prisci Latini: eaque causa diruendæ urbis ejus fuit Romanis, ne hostium semper receptaculum esset. Postremo, omni bello latino Medulliam[5] compulso, aliquandiu ibi Marte incerto, varia victoria, pugnatum est: nam et urbs tuta munitionibus, præsidioque firmata valido erat, et, castris in aperto positis, aliquoties exercitus latinus cominus cum Ro-

dum ad *ego*, et *facio* ad *populum romanum*.—*Emittebat*, sc. manu.

Cap. XXXIII. 1. *Demandata cura sacrorum*, scil. eorum, quæ ipse antea solebat curare.

2. *Et quum Sabini Capitolium atque arcem* (vid. ad I, 55, n. 6), *Albani Cœlium montem implessent;* quæ loca erant *circa Palatium, sedem veterum Romanorum*, h. e. eorum, qui Romam condiderant cum Romulo, etc. Cf. c. 30 pr. *De Palatio* et *Aventino*, vid. ad c. 5, n. 2.

3. *Additi eodem*, in eumdem collem, ut *eo* XXVII, 22.—*Tellenæ* (s. *Tellene* et *Tellena*) et *Ficana* Latii oppida, prope Ostiam, ut forte et *Politorium*. Confer Dionys. III, 37, 38.

4. *Politorium inde rursus bello repetitum, quod vacuum* a civibus, seu incolis, Romam traductis, ut antea dictum, *occupaverant prisci Latini*, de quibus vid. ad cap. 3, n. 5. Forte delendum τὸ *rursus*, vel leg. *petitum*. Sed cf. IX, 27, et ad II, 45, n. 10.

5. *Medullia* a Latinis capta et cruento bello quatuor annorum recepta ab Anco. Cf. Dionys. l. c. Oppidi incertus situs in Sabinis.—Voc. *varia victoria* forte glossa, verbis *Marte incerto* adscripta.—*Præsidioque firmata valido*, vid. ad XXI, 57, n. 7.—*Castris in aperto positis*, cf. ad XXI, 32, n. 7.

manis signa contulerat. Ad ultimum, omnibus copiis connisus, Ancus acie primum vincit: inde, ingenti præda potitus, Romam redit, tum quoque multis millibus Latinorum in civitatem acceptis; quibus, ut jungeretur Palatio Aventinum, ad Murciæ[6] datæ sedes. Janiculum[7] quoque adjectum, non inopia loci, sed ne quando ea arx hostium esset: id non muro solum, sed etiam, ob commoditatem itineris, ponte[8] sublicio, tum

6. *Ad,* apud, *Murciæ,* sc. ædem, ut, *ad Jovis Statoris* c. 41; *ad Spei* II, 51; *ad Martis* et *ad Cereris* X, 23 extr. ἐς Ἀθηναίης, sc. νηὸν Hom. Il. VI, 379. Cf. et II, 7 extr. III, 48 al. Murciæ sacellum sub Aventino monte, quem *Murcum,* seu *Murcium* inde olim dictum perperam, opinor, Festus tradit. Alii putant, eam a monte hoc ita appellatam, nec diversam esse a *Murcea,* ignaviæ dea, de qua vid. Augustin. de civ. dei IV, 16. Sed Plinius XV, 29, s. 36, et Plut. Qu. Rom. t. 11, p. 268 docent Venerem a myrto, arbore ei sacra, primum dictam esse *Myrtiam,* Μυρτίαν, et postea *Murciam,* Μουρκίαν, vel rectius forte *Murtiam:* et *sacellum Murtiæ Veneris* memoratur Varr. L. L. IV, 32.

7. *Janiculum,* collis, s. mons altus, trans Tiberim situs. — *Ne quando,* aliquando, *ea arx hostium esset,* vid. ad IV, 31, n. 8, et XXIV, 42, n. 6. — *Id non muro solum,* scilic. cingi, *sed etiam ponte conjungi Urbi placuit:* nam scriptores et græci et latini sæpe membris duobus unum jungunt verbum, a quo grammaticæ quidem utrumque pendet membrum, quamquam quoad sententiam plenus verbi significatus ad unum modo referri possit, et ad alterum vel pleni hujus significatus pars quædam (vid. c. 3, 48 pr. et III, 55, n. 9, τὸ *dicere* verbi *negare*), vel similis ei atque cognatus intelligendus sit significatus; quod ellipseos, seu figuræ genus σύλληψιν et ζεῦγμα aut synezeugmenon appellant. Cf. ad XXII, 12, n. 8; XXIV, 5, n. 7; XXXVIII, 21, n. 5; XL, 9, n. 2; ad Tac. Ann. II, 20, 2; *d'Orville* ad Chariton. p. 398; Brunck. ad Sophocl. Electr. 72, 435; ad OEdip. Tyr. 271; ad Ajac. 1035; Burm. ad Virg. Æn. VII, 187; IX, 279; Drak. inf. ad XL, 42, n. 11; Stroth. ad III, 67 extr. ubi (ut jam ante eum Drak. l. l.) ad verba *Esquilias... captas* intelligit *nemo defendit:* quod tamen verbum τῷ *submovit* parum respondet; nisi hæc durities affectu loquentis excusanda. Sic et h. l. neque *cingi,* neque aliud verbum satis aptum voci *muro,* τῷ *conjungi Urbi* simile est et cognatum. Forte excidit *cingi,* s. *circumdari,* vel cum Schellero legendum *non muniri solum.* Ἐτείχισε δὲ καὶ τὸ καλούμενον Ἰανίκολον, καὶ φρουρὰν ἱκανὴν ἐν αὐτῷ κατέστησεν, Dion. III, 45.

8. *Ponte sublicio,* qui innitebatur palis, sc. trabibus et tignis, quæ *sublicæ* dicebantur, vel ex trabibus, sine fulturis ferreisque clavis, sine omni ære aut ferro, compositus erat, ita disposita contignatione, ut eximerentur trabes ac reponerentur, et vel clavum iis addere religioni esset; vid. Plin. XXXVI, 15, s. 23. Hinc *roboreum pontem* dixit Ovid. Fast. V, 622; ξυλίνην et ἱερὰν γέφυραν Plut. Cf. inf.

primum in Tiberi facto, conjungi Urbi placuit. Quiritium quoque fossa, haud parvum munimentum a planioribus[9] aditu locis, Anci regis opus est. Ingenti incremento rebus auctis, quum in tanta multitudine hominum, discrimine[10] recte an perperam facti confuso, facinora clandestina fierent, carcer ad terrorem increscentis audaciæ, media urbe, imminens[11] foro ædificatur: nec urbs tantum hoc rege crevit, sed etiam ager finesque. Silva Mæsia[12] Veientibus ademta, usque ad mare imperium prolatum, et in ore Tiberis Ostia urbs condita, salinæ circa factæ, egregieque rebus bello gestis, ædis Jovis Feretrii amplificata.

c. 37, et XI, 10; *in Tiberi facto*, alii *in Tiberim*, ut XL, 51, et in Epit. Utrumque ferri potest; Drak. Cf. ad II, 14, n. 2.

9. *Haud parvum munimentum a planioribus aditu locis*, a parte locorum, qui planiora sunt et aditu faciliora.

10. *Discrimine recte an perperam facti confuso* (ut contra *salvo* inf. V, 40, n. 6), quum nondum exacte discernerentur bona et mala facinora, non satis intelligeretur, utrum quid recte an perperam factum esset.

11. *Carcer imminens foro ædificatur* publicus, auctus deinde in loco inferiore a Servio Tullio firmissima illa parte (*cachot*), quæ dicta est *robur Tullianum*, quia roboreis parietibus olim certe cincta erat, et in qua exspirabant malefici illuc præcipitati. Cf. ad XXIX, 22, n. 4; XXXIV, 44 extr. XXXVIII, 59; inpr. Sallust. b. Cat. 55, ubi v. Cort. et Intpp. Tac. Ann. IV, 29. Hic carcer diu Romæ unicus fuit (vid. Juvenal. III, 312), postea plures exstructi, e quibus lapidei dicebantur *lautumiæ*. Præerant iis triumviri capitales (cf. XXXIX, 17), et custodes illorum erant primum servi publici, deinde urbani milites. Romæ autem non liberæ fuere custodiæ (*Staatsgefängnisse*), nec alii carceres publici, quam in quibus servabantur malefici, donec supplicium de iis sumeretur. Rei honoratiores, in perpetua habendi custodia, municipiis per Italiam tradebantur (vide Sallust. Catil. 50, 43, et Vell. I, 9), vel *privatis carceribus* in singulis patriciorum ædibus; vid. infr. VI, 36 extr. et ad Tac. III, 22, 6.

12. *Silva Mæsia Veientibus ademta*, conf. Dionys. III, 41.—*In ore*, s. ostio *Tiberis Ostia condita*, vetus, a situ sic dicta, colonia rom. et postea velut emporium Romæ ac portus. Cf. Dionys. III, 44, et Plin. IV, 5. « Ancus adversus Etruscorum latrocinia, negotiatores in Tiberi infestantium, *Janiculum muniit* et *Ostiam condidit* (v. Dionys. l. l.), quæ arguunt artes mercatorias Etruscorum adversus vicinos libertatem commerciorum sibi vindicantes; » Heynius Opusc. Acad. t. v, p. 416. A *salinis circa factis* nomen accepit *via salaria*, quæ in Sabinos ferebat, vel, ut Festus dicit, a

XXXIV. Anco regnante, Lucumo[1], vir impiger ac divitiis potens, Romam commigravit, cupidine maxime ac spe magni honoris, cujus adipiscendi Tarquiniis, nam ibi quoque peregrina stirpe oriundus erat, facultas non fuerat. Damarati[2] Corinthii filius erat; qui, ob seditiones domo profugus, quum Tarquiniis forte consedisset, uxore ibi ducta, duos filios genuit. Nomina his Lucumo atque Aruns fuerunt. Lucumo superfuit patri, bonorum omnium hæres: Aruns prior, quam pater, moritur, uxore gravida relicta; nec diu manet superstes filio pater: qui quum, ignorans nurum ventrem ferre, immemor in testando nepotis decessisset, puero, post avi mortem in nullam [3]sortem

sale, quod per eam Sabini deferebant a mari. Conf. VII, 9; ad VIII, 15, n. 6; *Adler's Beschreib. d. Stadt Rom.* c. 6, p. 59, et inf. ad II, 9, n. 4. Mox *ædis* pro vulg. *ædes*, ut II, 21; IV, 25; VI, 5 al.

CAP. XXXIV. 1. *Lucumo* etiam rex Etruscorum dici solebat; vid. ad c. 8, n. 2; *Tarquinii* Etruriæ oppid. Cf. Dionys. III, 46 sq.

2. *Damarati* (dorica forma pro *Demarati*, ut *Nicodamus* XXXVIII, 5; *Damoteles* XXXVIII, 8; *Damarata* XXIV, 22; *Damocritus* XXXI, 32; XXXIV, 24; *Archidamus* XXXII, 4; *Damiurgos* MS Voss. XXXII, 22; *Nasos* XXV, 24; Drak.) *Corinthii*, ex nobili Bacchiadarum gente oriundi, quæ a Bacchio vel Bacchide originem ducebat, et propter opes, mercatura potissimum quæsitas, summam regiamque Corinthi obtinebat potestatem, sed ob luxuriam aut affectatam dominationem a Cypselo tyranno expellebatur; v. Pausan. II, 4; V, 17-19; Herodot. V, 3 sq; 93 sq; Ælian. Var. Histor. I, 19, et Schol. Apollon. IV, 1212. — Nusquam in nostro Codice Regio locum corruptiorem vidimus; tota pagina sana est; sed duas lineas manus impia ferro erasit, et deinde novum textum a vocib. *commigravit, cupidine maxime*, usque ad *ob seditiones*, turbato ordine et voc. omissis, fabricavit: hic est: « Romam commigravit cupi« dine maxime *ac spe magni honoris:* « *cujus adipiscendi, dum esset in* « *Etruria sub patre Tarquinio, fa-* « *cultas non fuerat. Is enim ibi quo-* « *que peregrina stirpe oriundus erat* « *Demarathi Corinthii filius*......... « ob seditiones domo profugus. » ED. —*Lucumo atque Aruns;* quidam MSS *Lucomo*, et plerique *Arruns*, ut et II, 6, 14. Ἀῤῥοῦντα et Λοκόμωνα in cod. Vat. Dionys. 3, p. 184, in cæteris Ἄροντα et Λυκόμωνα.—Regius noster *Lucumo* et *Arruns*. ED. — *Immemor in testando nepotis decessisset;* hoc ad antiquitatem et jus testamentorum pertinet: sed quod de nepote ab avo præterito dicit, de eo postea jure rom. aliter constitutum est; Duk.

3. *Sortem bonorum*, partem, spem. — *Sors bonorum* dicitur ex veterum

bonorum nato, ab inopia Egerio inditum nomen. Lucumoni contra, omnium hæredi bonorum, quum divitiæ jam animos facerent, auxit ducta in matrimonium [4] Tanaquil, summo loco nata, et quæ haud facile iis, in quibus nata erat, humiliora sineret ea, quæ innupsisset. Spernentibus Etruscis Lucumonem, exsule advena ortum, ferre indignitatem non potuit; oblitaque ingenitæ erga patriam caritatis, dummodo virum honoratum videret, consilium migrandi ab Tarquiniis cepit. Roma [5] est ad id potissimum visa: in novo populo, ubi omnis [6] repentina atque ex virtute nobilitas sit, futurum locum forti ac strenuo viro: regnasse Tatium Sabinum: arcessitum in regnum Numam a Curibus: et Ancum [7] Sabina matre ortum, nobilem-

more, quo defuncti bona hæredes sortiebantur; quod nostro etiam jure fieri potest. Ed.—*Egerio inditum nomen*, quem alii fratrem Tarquinii, non fratris filium edunt, et Livius patrem Tarquinii Collatini. Is Aruns, s. Egerius, *Collatiæ* urbi Sabinis ademptæ præfectus, inde *Collatinus* est dictus, et hoc nomen ad posteros propagavit. Conf. c. 38, 57, et Dionys. III, 50.

4. *Tanaquil*, seu Caia Cæcilia, *quæ haud facile* ob superbiam *sineret*, pateretur, *ea, in quæ innupsisset, humiliora* esse *iis, in quibus nata erat*, h. e. gentem, domum, in quam matrimonio reciperetur, humiliorem esse nobilissimo, quo nata erat, genere. Cf. ad IV, 4, n. 4.

5. *Roma est ad id* perficiendum, s. consequendum (vel propter, ob id, πρὸς τοῦτο, ideo, ut II, 3 extr. XXIII, 18; XXXVII, 27; *ad hoc*, ob hoc, XXVIII, 39; XLV, 39; *ad ludibrium*, ludibrii causa, XXXVI, 14) *potissimum visa*, lecta (*ausersehen*), vel petita. Sic fere *magnam gloriam*, vel *nihil præter publicum commodum videre*, h. e. spectare, sequi, appetere II, 12; III, 68; XXVIII, 17, n. 2; *decus spectare* VII, 32 extr. *Asiam et Antiochum spectare* XXXVII, 6, n. 2; δόξας ὁρῶσιν ap. Lucian. in Hermot. Quidam emendant *potissima*, vel *aptissima*, vel *lecta*. Vulgatum defendi posse putat Bauer. vel poetarum more, quem minime aspernetur Noster, vel ut intelligamus, apta, accommodata.

6. *Ubi omnis repentina nobilitas sit*, h. e. recens orta, nova quasi et sine imaginibus.

7. *Ancum Sabina matre ortum*; forte legend. *Sabino patre* cum Periz. Anim. hist. c. 3, ubi docet, matrem ejus, Numæ filiam, Romæ natam adeoque Romanam fuisse. Cf. ad cap. 20, n. 9. Contra Periz. hæc disputavit Duker. « Non video, cur Anci pater omnino Sabinus dici debeat, quem Livius a Numa pontificem, Tacitus a Tullo præfectum Urbi factum, et Plut. in fine Numæ patre quidem Sabino, sed

que[8] una imagine Numæ esse. Facile[9] persuadet, ut cupido honorum, et cui Tarquinii materna tantum patria esset. Sublatis itaque rebus commigrant Romam: ad Janiculum forte ventum erat: ibi ei, carpento sedenti cum uxore, aquila, suspensis[10] demissa leniter alis, pileum aufert; superque carpentum cum magno clangore volitans, rursus, velut ministerio divinitus missa, capiti apte reponit: inde sublimis abiit. Accepisse[11] id augurium læta dicitur Tanaquil, perita, ut vulgo Etrusci, cælestium prodigiorum mulier. Excelsa et alta sperare complexa virum jubet: eam[12] alitem ea

cum Numa Romam profecto et ab eo in senatum allecto, natum scribunt. Nec patrem Anci in Sabinis natum fuisse et cum patre suo Romam venisse, ullo certo argumento ostendi potest. Quod autem nonnulli tradiderunt, Anci matrem non fuisse Sabinam, sed Romanam, quam Numa ex uxore Romæ ducta susceperit, id non tantam vim habet in re, quam in controversia positam fuisse Plut. tradit, ut affirmari possit, eam *haud dubie Romæ natam* fuisse. Si verum est, quod proditum Plut. scribit, Ancum, Numa moriente, quinquennem puerum fuisse, ratio temporum non repugnat, quo minus Numæ filia, in Sabinis nata, XXXVII anno regni illius Ancum parere potuerit. »

8. *Nobilem una imagine Numæ esse*, h. e. Numam primum fuisse majorem ejus, qui magistratum gesserit curulem, et hinc jus imaginis suæ cera exprimendæ et ad memoriam posteritatemque prodendæ habuerit. Nam *imagines* erant signa nobilitatis, et jus illud dabant magistratus curules. Quos si quis gesserat primus e familia sua, dicebatur *homo novus* (conf. IV, 48, ubi *homines novi* opponuntur *principibus*, sed forte ii sunt, qui ex tribunis pl. primi hunc magistratum gessere, et hinc mox *collegis principibus* opponuntur, Drak. ad IV, 54, 6; Cort. et Wass. ad Sallustii Catil. 23), si nec ipse nec majorum aliquis, *ignobilis*, si aliquis majorum, *nobilis*, et si unus tantum (ut h. l. avus, Numa), *nobilis una imagine*, si plures, *nobilis multis imaginibus*. Utrum vero jus imaginum jam illis temporibus in usu fuerit, non constat. Livius forte nobilitatem generis more loquendi, sua ætate recepto, expressit.

9. *Facile* ei, s. viro (quæ etiam vox in quibusdam libris legitur) *persuadet, ut cupido honorum*, quippe qui cupidus honorum esset, scil. ut Romam commigrent.

10. *Suspensis alis*, extentis et *leniter* agitatis (*schwebend*), sine strepitu aut clangore; ut *suspensus gradus*, s. *pes* tacite incedentis et leniter vel vix terram tangentis. Poetice loquitur Livius, ut passim. Mox *ministerio* pro: ad ministerium.

11. *Accepisse id augurium*, v. ad c. 20, n. 11. — *Excelsa et alta* junguntur etiam apud Cic. Tusc. II, 4, ut passim alia synonyma. *Excelsa ex alite* conj. Schellerus in Obss.

12. *Eam alitem*, cui imperium quasi

regione cæli et ejus dei nuntiam venisse: circa summum culmen hominis auspicium fecisse: levasse [13] humano superpositum capiti decus, ut divinitus eidem redderet. Has spes cogitationesque secum portantes, Urbem ingressi sunt; domicilioque ibi comparato, L. Tarquinium [14] Priscum edidere nomen. Romanis conspicuum eum novitas divitiæque faciebant: et ipse fortunam benigno alloquio, comitate invitandi, beneficiisque, quos poterat, sibi conciliando, adjuvabat; donec in regiam quoque de eo fama perlata est: notitiamque [15] eam brevi, apud regem liberaliter dextreque obeundo officia, in familiaris amicitiæ adduxerat jura, ut publicis pariter ac privatis consiliis

in aves esset, *ea regione cæli*, sub qua sita esset Roma, *et ejus Dei nuntium*, Jovis, regis deorum hominumque, cui sacra est et armigera.— *Circa summum culmen hominis*, caput, quod *ominis* tantum causa ita hic dicitur, unde portendatur honoris *culmen*, fastigium regale; Bauer.

13. *Levasse*, abstulisse, *decus humano capiti superpositum*, pileum, quo non nisi capita hominum tegerentur, et non servorum, sed ingenuorum libertinorumque, *ut divinitus eidem redderet*, ut eo reddito ostenderet, se a Deo missam esse; nam alioquin abstulisset forte, non vero reddidisset, et multo minus, ut supra dictum est, *capiti apte reposuisset*. Pileus ille Cic. Leg. I, 1, *apex* vocatur, qui proprie erat pileus sutilis (acuminatus in summa parte, et in medio virga eminente vel laneo filo ornatus), et forsan regum quoque insigne, ut Pontificis Max. et flaminum vel flaminis tantum dialis; unde *apicem dialem imponere alicui* inf. VI, 41, pro: eum flaminem dialem prodere vel creare. Cf. Ruben. Elect. II, 25. Hinc forte *decus* h. l. dicitur. — *Humana manu superpositum* conj. Stroth.

14. *L. Tarquinium Priscum edidere nomen*, Romana dedere nomina *Lucumoni Tarquiniis* nato. — *Priscum* cognomen vel addidere librarii, vel Livius ipse per πρόληψιν· nam regnante demum Tarquinio Superbo vel post eum hic Tarquinius appellatus est *Priscus*, h. e. prior seu primus (quemadmodum Belus ὁ ἀρχαῖος dictus, id est primus; Bauer.), ut ab illo rege discerneretur. Sic et *Rostra* IV, 17, de quorum origine v. VIII, 14. Conf. ad I, 10, n. 3; III, 51, n. 3; XIV, 54, n. 7.—Vocem *Priscum* ab uno e suis MSS abesse testatur Hearnius, quod magis consentiens veræ lectioni probat Dionys. Halicarn. in libro IV; qui de cognomine prioris Tarquinii loquitur in eo tantum loco, ubi de alterius agit. Ed.

15. *Notitiamque eam... liberaliter*, non serviliter, ... *in fam. amicitiæ adduxerat jura*, ex notitia fecerat amicitiam: sed forte leg. (quod quilibri exhibent) *notitiaque eum...*

bello domique interesset; et, per omnia expertus, postremo tutor etiam liberis regis testamento institueretur.

XXXV. Regnavit Ancus annos quatuor et viginti, cuilibet superiorum regum belli pacisque et artibus et gloria par. Jam filii prope puberem ætatem erant: eo magis Tarquinius instare, ut quam primum comitia regi creando fierent. Quibus indictis, sub tempus[1] pueros venatum ablegavit: isque primus et petisse ambitiose regnum, et orationem dicitur habuisse ad conciliandos plebis animos compositam; *quum, se non rem novam petere, quippe qui non primus, quod quisquam indignari mirarive posset, sed tertius Romæ peregrinus regnum affectet: et Tatium non ex peregrino solum, sed etiam ex hoste, regem factum: et Numam, ignarum urbis, non petentem, in regnum ultro accitum: se, ex quo sui*[2] *potens fuerit, Romam cum conjuge ac fortunis omnibus commigrasse: majorem partem ætatis ejus, qua civilibus officiis fungantur homines, Romæ se, quam in vetere patria vixisse; domi militiæque sub haud pœnitendo magistro, ipso Anco rege, Romana se jura, romanos ritus didicisse: obsequio et observantia in regem cum omni-*

jura; Ern. et Bauer. — *Bello domique*, al. *belli d.*, ut c. 36, et *domi militiæque* c. 35.

Cap. XXXV. Tarquinii Prisci regnum. — 1. *Sub tempus* eorum seu id, scilicet comitiorum, tempore eorum instante. Conf. ad II, 55, n. 1. Suspicari possis *sub tempus id.* Sed similiter dici *ad tempus* III, 46, 64; XXVIII, 42, 43; al. et *post tempus*, monet Drak. ad III, 64, n. 4. — *Quum* sc. diceret, ut c. 48 pr. et alibi. Ita Duker. et Bauer. At Stroth. putabat, paulo post *et Tatium* positum esse pro *tum Tatium* (ut *quum studiose ac libenter* ap. Cic. ad Div. XV, 11; vel *et*, *tum* inf. cap. 40, n. 5; *tum... et* XXI, 36 extr.; XXVIII, 15 pr. et gr. μὲν et δὲ pro μὲν et καί" sed Bauer id alienum esse monet ab h. l., ubi non *distributio* sit, sed comprobatio et *documentum* prioris per ipsa *exempla*); vel τὸ *quum* h. l. infinitivo jungi, ut II, 27 pr. III, 37; IV, 51; VI, 27 et ἐπεὶ ap. Herodot. II, 32. Cf. ad V, 15, n. 6.

2. *Sui potens*, ut: homo *sui juris*. — *Sub haud pœnitendo*, spernendo,

bus, benignitate erga alios cum rege ipso certasse. Hæc eum haud falsa memorantem ingenti consensu populus romanus regnare jussit. Ergo virum, cætera egregium, sequuta, quam in petendo habuerat, etiam regnantem ambitio est: nec minus regni sui firmandi, quam augendæ reipublicæ, memor, centum in Patres legit; qui deinde minorum [3] gentium sunt appellati: factio haud dubia regis, cujus beneficio in curiam venerant. Bellum primum cum Latinis gessit, et oppidum ibi Apiolas [4] vi cepit; prædaque inde majore, quam quanta belli fama fuerat, revecta, ludos opulentius instructiusque, quam priores reges, fecit. Tum primum circo, qui nunc maximus [5] dicitur, designatus locus est: loca divisa Patribus equitibusque, ubi spectacula [6] sibi quisque facerent; fori appellati. Spectavere furcis duodenos ab terra spectacula alta sustinentibus pedes: ludicrum fuit equi pugilesque, ex Etruria maxime acciti. Solen-

magistro, bono, optimo, idoneo; v. ad II, 54, n. 16.

3. *Patres minorum gentium*, ex gentibus minus nobilibus lecti (*von zweiten Range*), unde et *Dii minorum gentium*. Cf. ad Tac. Ann. XI, 25, 4. — *Factio haud dubia regis*, haud dubiæ fidei erga regem, cui is confidere poterat.

4. *Oppidum Apiolas*, cf. Plin. III, 5, 9; Strab. V, p. 231; Dionys. III, p. 186. — *Quam quanta belli fama fuerat*, gloria hoc bello parta; vel, quam speraverat, quum bellum parvi esset momenti, vel esse putasset.

5. *Circus Maximus*, in valle Murcia, inter Aventinum et Palatinum montes situs, qui stadia tria cum dimidio longus, unumque latus erat, et loca 150,000, sed, ut alii dicunt, 485,000 capiebat. — *Loca divisa Patribus Equitibusque*, saltem singulis curiis, circo in XXX partes diviso, si fides habenda Dionys. III, 68. Liberæ reip. temporibus Patres Equitesque separatim quidem nec immixti plebi, sed promiscue h. e. locis incertis et quæ fors tulerat, spectabant. Loca deinde certa illis adsignavit Claudius, his Nero; v. Lips. ad Tac. Ann. XV, 23; et Ern. ad Suet. Claud. XXI, et Ner. II. Cæterum *Circi* erant ædificia publica formæ oblongæ, et ab altera parte rotundæ, ab altera rectæ, in quibus ludi habebantur varii, cursus, certamina gymnica, ludus Trojæ, venatio, naumachia, pugna equestris et pedestris.

6. *Spectacula sibi quisque facerent*, gradus, sedilia, seu loca, unde spectatur, vel ubi spectatores sunt seu sedent (*Logen*), ut XLV, 1. Sedilia, quæ primum *sibi quisque faciebat*, a Tarquinio Superbo facta lignea et per-

nes deinde annui mansere ludi, Romani [7] Magnique varie appellati. Ab eodem rege et circa forum privatis ædificanda divisa sunt loca; porticus tabernæque [8] factæ.

XXXVI. Muro [1] quoque lapideo circumdare Urbem parabat, quum sabinum bellum cœptis intervenit: adeoque ea subita res fuit, ut prius Anienem transirent hostes, quam obviam ire ac probibere exercitus romanus posset. Itaque trepidatum Romæ est: et primo, dubia victoria, magna utrimque cæde pugnatum est. Reductis deinde in castra hostium copiis, datoque spatio Romanis, ad comparandum de integro bellum, Tarquinius, equitem maxime suis deesse viribus ratus, ad Ramnes [2], Titienses, Luceres, quas centurias Romulus scripserat, addere alias constituit, suoque insignes relinquere nomine. Id quia inaugurato Romulus fecerat, negare Attus Navius, inclytus ea tempestate augur, neque mutari, neque novum constitui, nisi aves [3] addixissent, posse. Ex eo ira regi mota, eludensque [4] artem, ut ferunt, *Agedum*, inquit, *divine tu, inau-*

manentia (v. cap. 56), ab aliis deinde lateritia, tandemque marmorea, triplici porticuum ordine sustentata. — *Fori appellati;* conf. ad I, 56, n. 1; XXIX, 37, n. 2; XLV, 1, n. 5.— *Furcæ*, pali, figuram *V* vel *Y* referentes; *furculi* XXXVIII, 7, n. 5. — *Ludicrum*, v. ad cap. 5, n. 3.

7. *Romani Magnique ludi*, v. ad I, 9, n. 4; et II, 36, n. 1.

8. *Tabernæ factæ et porticus*, vid. ad III, 27, n. 3.

Cap. XXXVI. 1. *Muro lapideo*, ex quadrato lapide constructo: nam muro Urbs jam antea erat cincta.

2. *Ramnes* (al. *Ramnenses*), *Titienses, Luceres*, v. ad c. 13, n. 8. — *Attus Navius*, in quibusdam MSS *Acius*, *Atius*, *Actus*, *Actius*, *Aceius*, et *Nevius*, *Narvus*, ap. Dionys. Ναίος Ἄττιος. Cf. Intpp. Valer. Max. I, 4, n. 1; Plin. XV, 18, 20; XXXIV, 5, 11; Cic. de Div. I, 17. — *Attus* esse pronomen Sabinum I, 23, et *Navius* legi in numo, sed perperam ab Harduino ad Plin. l. l. exponi, monet Drak. — In nostro Regio codice legitur quoque *Attus Navius*. Ed.

3. *Nisi aves addixissent*, hoc fieri permisissent, ut mox : *ubi aves non admisissent :* quo sensu XXXI, 5, dicitur *precationem admisisse deos*, h. e. exaudivisse, ab effectu. Cf. ad Sil. IV, 636. Utrumque etiam verbum jungitur c. 55. Conf. XXII, 42, et XXVII, 16.

4. *Eludens artem*, illudens, incidens, ut c. 48, et II, 45; VII, 13;

gura, fierine possit quod nunc ego mente concipio. Quum ille, in augurio [5] rem expertus, profecto futuram dixisset; *Atqui hoc animo agitavi*, inquit, *te novacula cotem discissurum. Cape hæc, et perage quod aves tuæ fieri posse portendunt :* tum illum haud cunctanter discidisse cotem ferunt. Statua [6] Atti capite velato, quo in loco res acta est, in comitio, in gradibus ipsis ad lævam curiæ fuit : cotem quoque eodem loco sitam fuisse memorant, ut esset ad posteros miraculi ejus monumentum. Auguriis certe sacerdotioque augurum tantus honos accessit, ut nihil belli domique postea, nisi auspicato, gereretur; concilia [7] populi,

IX, 2, 6; XXV, 19, n. 7; XXVI, 22, n. 7. Fabulam ipsam illusit jam Cic. de Div. I, 17; *divine tu* vir, vates. — *Inaugurare* h. l. per augurium divinare, quidnam verius sit; at c. 6, augurium capere, et III, 20, augurio eligere locum rei aptum; Drak.

5. *In augurio expertus,* quum explorasset, forte delendum *in*. Cf. Flor. I, 5. — *Inaugurio* (h. e. actu inaugurandi, vel pro simpl. *augurio,* ut paulo ante *inaugura* pro *augura*) ex vet. ed. legunt Doujat. et Scheller.—Hoc loco Drakenb. recte judicat eas voces, quas ἅπαξ λεγόμενα vocat, haud facile ex unius cod. vel edit. auctoritate fingi debere. Ed.

6. *Statua Attii fuit ante curiam, cujus basis conflagravit Curia incensa P. Clodii funere,* Plin. XXXIV, 5, 11. — *Comitium* locus in foro romano, prope rostra, ex quo aditus in curiam erat. Dictus a *coeundo* (Varr. L. L. IV, 32), quod ibi comitia curiata concionesque habebantur, et primum consules, deinde prætores jus dicebant; vide *Adler's Beschrib. d. St. Rom.* p. 241. Ibidem legati excipiebantur, ut XLV, 20, n. 4.

7. *Concilia populi*, comitia minora, curiata et tributa, *exercitus vocati*, comitia maxima s. centuriata. Sic et XXXIX, 15 : *Majores vestri, ne vos quidem, nisi quum aut vexillo in arce posito, comitiorum causa, exercitus eductus esset, aut plebi concilium tribuni edixissent, aut aliquis magistratus ad concionem vocasset, forte temere coire voluerunt;* v. inf. ad c. 43, n. 16; et c. 44, n. 3; Gell. XIII, 15, et XV, 27, ubi Lælius *Is*, dicit, *qui non universum populum, sed partem aliquam adesse jubet, non comitia, sed concilium edicere debet.* Populus autem universus dicebatur *exercitus urbanus*, quod distributio populi in classes et centurias (non in curias et tribus) proprie spectabat rem militarem, et exercitus ex iis scribendos (unde et cuique classi certa arma adsignata) quodque initio comitiorum centuriatorum bona centuriarum populique pars, dum cæteri in suffragiis ferendis erant occupati in campo Martio, cum armis in Janiculo seu arce excubabant præsidii causa adversus subitam hostium vim, quæ ingruere forte posset. Hinc *imperare exercitum* est id. qd. *vocare Quirites inlicium*, h. e. ad comitia centu-

exercitus vocati, summa[8] rerum, ubi aves non admisissent, dirimerentur. Neque tum Tarquinius de equitum centuriis quidquam mutavit: numero[9] alterum tantum adjecit, ut mille et octingenti equites in tribus centuriis essent. Posteriores modo sub iisdem nominibus, qui additi erant, appellati sunt; quas nunc, quia geminatæ sunt, sex vocant centurias.

XXXVII. Hac parte copiarum aucta, iterum cum Sabinis confligitur. Sed præterquam quod viribus creverat romanus exercitus, ex occulto etiam additur dolus, missis, qui magnam vim lignorum, in Anienis ripa jacentem, ardentem in flumen conjicerent: ventoque juvante accensa[1] ligna, et pleraque, in ratibus impacta, sublicis quum hærerent, pontem incendunt. Ea quoque res in pugna terrorem attulit Sabinis: effusis eadem fugam impediit; multique mortales, quum hostem effugissent, in flumine ipso periere: quorum

riata, ut contra *remittere exercitum* solutis comitiis. Cf. Gell. XIII, 15; XV, 27 extr. Varr. L. L. V, 9 extr. inpr. Dio Cass. lib. XXXVII, p. 47, ed. Steph. et XLVII, 42; Gron. Obss. I, 1; Gruch. de com. I, 3, 4.

8. *Summa rerum*, summæ, s. maximæ res, aut deliberandæ, aut perficiendæ, confer ad III, 5, n. 6, *dirimerentur*, tollerentur, differentur in aliud tempus. Cf. ad VIII, 23, n. 13.

9. *Numero* autem capitum, s. equitum, non centuriarum, *alterum* numerum *tantum*, quantus prior fuit, *adjecit*, ut *alterum tantum* VIII, 8; X, 46; XL, 10. — *MDCCC equites*, non MCCC, ut in aliis libris legitur: nam tres centuriæ, quælibet C equitum, conscriptæ a Romulo: totidem deinde adjecti equites e Sabinis, totidemque ex Albanis a Tullo, ut sic nongenti essent *in tribus centuriis*, quarum numerus non auctus est. Cf. c. 43; Gron. Obss. III, 25, et Drak. ad h. l.—*Qui additi erant*, dicebantur *Posteriores*, scil. secundi; nimirum Ramnes posteriores, Titienses posteriores, Luceres posteriores. — *Nunc quia geminatæ sunt*, a Servio duæ factæ ex quavis una; vid. ad c. 43, n. 17.

Cap. XXXVII. 1. *Ligna pleraque in ratibus* advecta secundo flumine, non singula et dispersa, *hærebant impacta sublicis*, quas non facile ita permeare poterant. Sed forte cum Gron. leg. *pleraque ratibus impacta sublicisque*, etc. Σκάφας ποταμηγοὺς καὶ σχεδίας ξύλων αὔων καὶ φρυγάνων γεμούσας, ἔτι τε θείου τε καὶ πίσσης παρασκευασάμενος· ἔπειτα πῦρ ἐνεῖναι ταῖς ὕλαις ἐκέλευσε... αἱ ἐμπίπτουσι τῇ γεφύρᾳ, καὶ ἀνάπτουσιν αὐτὴν πολλαχόθεν; Dionys. III, 56. — *Pontem succendunt* in multis libris; forte aptius.

fluitantia[2] arma ad urbem cognita in Tiberi prius pæne, quam nuntiari posset, insignem victoriam fecere. Eo prælio præcipua equitum gloria fuit: utrimque ab cornibus positos, quum jam pelleretur media peditum suorum acies, ita incurrisse ab lateribus ferunt, ut non sisterent modo sabinas legiones, ferociter instantes cedentibus, sed subito in fugam averterent. Montes[3] effuso cursu Sabini petebant, et pauci tenuere; maxima pars, ut ante dictum est, ab equitibus in flumen acti sunt. Tarquinius, instandum perterritis ratus, præda captivisque Romam missis, spoliis hostium (votum id Vulcano erat) ingenti cumulo accensis, pergit porro in agrum sabinum exercitum inducere: et, quamquam male gesta res erat, nec gesturos melius sperare poterant, tamen, quia consulendi res non dabat spatium, iere obviam Sabini tumultuario[4] milite. Iterumque ibi fusi, perditis jam prope rebus, pacem petiere.

XXXVIII. Collatia, et quidquid circa Collatiam agri erat, Sabinis ademptum. Egerius[1] (fratris hic filius erat regis) Collatiæ in præsidio relictus: Deditosque Collatinos ita accipio, eamque deditionis formulam esse.

2. *Fluitantia arma*, baltei, pila, clypei, aliaque e ligno coriove facta (vid. Heyn. ad Virg. Æn. I, 118), *insignem*, notam, *victoriam fecere*, eam significarunt. Paulo ante Gron. non male emendat *Sabinis, et fusis eadem*, etc. — *In fugam averterent*, vid. ad III, 63, n. 1.

3. *Montes pauci tenuere*, ad eos pervenere. Cf. ad c. 1, n. 8. Forte leg. *at* vel *sed pauci*.

4. *Tumultuario milite*, militibus raptim collectis, non delectu conscriptis (ut XXXV, 2, 23; XL, 26, al.), unde et *subitarii* dicuntur III, 30; XXXI, 2; XL, 26; XLI, 18, al. ac *repentini* XL, 1 et 10. Cf. ad III, 4, n. 5; XLI, 10, n. 1, et II, 26, n. 1. Sic et *tumultuaria castra*, raptim communita XXVIII, 16; *tumultuarium opus*, de muro raptim restituto, XLII, 63; *tumultuaria prælia*, cum *tumultu*, repentino impetu et perturbatione, facta, XXVII, 42; XXXV, 4. Cf. ad X, 14, n. 6, et XXI, 16, n. 5.

Cap. XXXVIII. 1. *Egerius, fratris hic filius regis*, etc. Cf. c. 34, et ibi n. 3. Paulo ante legendum videtur *quidquid circa*, vel, quod in multis libris exstat, *citra agri erat*.

Rex interrogavit : *Estisne vos legati oratoresque missi a populo collatino, ut vos populumque collatinum dederetis?—Sumus.—Estne populus collatinus in sua potestate?—Est.—Deditisne vos, populumque collatinum, urbem, agros, aquam, terminos, delubra, utensilia, divina humanaque omnia, in meam populique romani ditionem?—Dedimus.—At ego recipio.* Bello sabino perfecto, Tarquinius [2] triumphans Romam rediit : inde priscis Latinis bellum fecit; ubi nusquam ad universæ rei dimicationem ventum est. Ad singula oppida circumferendo [3] arma, omne nomen latinum domuit. Corniculum, Ficulea vetus, Cameria, Crustumerium, Ameriola, Medullia, Nomentum, hæc de priscis Latinis, aut qui ad Latinos defecerant, capta oppida. Pax deinde est facta. Majore inde animo pacis opera inchoata, quam quanta mole [4] gesserat bella : ut non quietior populus domi esset, quam militiæ

2. *Tarquinius triumphans ;* hæc prima apud Livium triumphi mentio; non desunt scriptores qui hujus originem ad Tarquinium referant ; Dionys. autem et Plutarch. ad Romulum. Ed. — *Ad universæ rei dimicationem*, h. e. de universa vel summa re (*zur entscheidenden Schlacht*), ut VII, 11 pr. *ea ad universi belli eventum momenti dimicatio fuit;* XXXII, 5 pr. *in universum* (forte *universi;* sed *universum* quoque recte dictum, vel proprie, vel pro *universi;* vid. ad I, 1, n. 6) *eventum belli;* XXII, 12, *neque universo periculo summa rerum committebatur ;* ibid. *fortunæ se committere;* XXII, 32, *in casum* (fortunam, fortuitum eventum, ut passim *casus*) *universæ dimicationis venire ;* VI, 22, et XXV, 39, XXXIII, 8, *periculum summæ rerum facere;* apud Cicer. ad Div. X, 24, *summam rempublicam in discrimen deducere.* Cf. ad III, 5, n. 6, et VI, 17, n. 1. Alii exponunt : ad dimicationem omnium utriusque populi copiarum, ut IV, 27, *universa victoria*, h. e. universorum, quæ ad omnes pertinet.

3. *Circumferendo arma*, v. ad IX, 41, n. 3. — *Ficulea* (al. *Ficulnea*), unde *Ficulensis* III, 32. — *Aut qui*, aut de iis, qui *defecerant.*

4. *Quanta mole gesserat bella*, h. e. apparatu, vel vi ac periculo, vel studio, certamine, contentione. *Moles* dicitur quælibet res gravis, vel magnitudo, difficultas, et multitudo rerum, laborum, periculorum, curarum, vel res talia parans, s. gignens. Cf. II, 16 pr. IV, 54, n. 2; V, 12, n. 6; VI, 2 extr. 14 pr. 19 pr. VIII, 13; XXV, 11, n. 9. Nullam autem mentionem Livius facit belli gravissimi et a Tarquinio per IX annos cum

fuisset. Nam et muro [5] lapideo, cujus exordium operis sabino bello turbatum erat, Urbem, qua nondum munierat, cingere parat: et infima Urbis loca circa forum aliasque interjectas collibus convalles, quia ex planis locis haud facile evehebant aquas, cloacis [6] e fastigio in Tiberim ductis siccat: et aream [7] ad ædem in Capitolio Jovis, quam voverat bello sabino, jam præsagiente animo futuram olim amplitudinem loci, occupat fundamentis.

XXXIX. Eo tempore in regia prodigium visu eventuque mirabile fuit. Puero dormienti, cui Serv. Tullio nomen fuit, caput [1] arsisse ferunt multorum in conspectu. Plurimo igitur clamore inde ad tantæ rei miraculum orto, excitos [2] reges. Et quum quidam familiarium aquam ad restinguendum ferret, ab regina retentum: sedatoque eam tumultu moveri vetuisse puerum; donec sua sponte experrectus esset. Mox cum somno et flammam abiisse. Tum abducto in se-

Etruscis gesti: quod quomodo excusari possit vix adsequor; v. Dionys. III, 60, 61, qui tradit, eum victis nec præsidia imposuisse nec tributa, et ab iisdem regum insignia adscivisse. Cf. ad c. 8, n. 2.

5. *Muro lapideo*, etc. Cf. c. 36 pr.

6. *Cloacis*, operum maximo, judice Plin. XXXVI, 15, quarum tamen, ut et circi maximi Capitoliique nonnisi fundamenta jecisse censendus est Tarquinius. Cf. Dionys. III, 67, et infr. ad c. 56, n. 1. *Cloacis fastigio ductis* (h. e. per proclive, *herabwärts*) quidam libri prob. Gronovio. Sic *inferior submissa fastigio* (loco declivi) *planities* XXVII, 18; *per proclive, sumpto fastigio* XLIV, 5; *declivis locus tenui fastigio vergebat* apud Cæs. B. C. I, 45.

7. *Aream ad ædem in Capitolio Jovis*, etc. Confer Plin. XXXV, 12, s. 45.

Cap. XXXIX. 1. *Servio caput arsisse*, vid. ad I, 31, n. 1, et XXV, 39, n. 9.

2. *Excitos reges*, regem cum ejus uxore et liberis, vel tota stirpe; regium genus familiamque; ut II, 2; III, 8; XXVII, 4; XXIX, 30; XLV, 43 extr. Cf. Drak. ad II, 2, n. 11. Sic et *reguli* dicuntur regum filii XLII, 24 extr. XLV, 14 pr. ut gr. βασιλεῖς; v. intpp. Eurip. Hec. 522, et Ern. ad Tac. Hist. II, 25.—*Quidam familiarium*, servorum, οἰκετῶν. — *Donec sua sponte experrectus esset:* « experrectum igitur licebat moveri? Nugæ vero! Sentis, opinor, uti nos, h. l. posse ad defendendam significationem, quam intpp. tribuant græc. voc. ἕως οὗ Matth. I, 25, et quam habet *donec*

cretum viro Tanaquil, *Viden' tu puerum hunc*, inquit, *quem tam humili cultu educamus? Scire*[3] *licet, hunc lumen quondam rebus nostris dubiis futurum, præsidiumque regiæ afflictæ: proinde materiem*[4] *ingentis publice privatimque decoris omni indulgentia nostra nutriamus.* Inde puerum[5] liberum loco cœptum haberi, erudirique artibus, quibus ingenia[6] ad magnæ fortunæ cultum excitantur. Evenit facile, quod diis cordi esset. Juvenis[7] evasit vere indolis regiæ: nec, quum quæreretur gener Tarquinio, quisquam romanæ juventutis ulla arte conferri potuit: filiamque ei suam rex despondit. Hic quacumque de causa tantus illi honos habitus credere prohibet, serva natum eum, parvumque ipsum servisse. Eorum magis sententiæ sum, qui, Corniculo capto[8], Serv. Tullii, qui princeps

apud Hor. Od. III, 5, 45, ubi non post illud *donec* admisisse conjugem natosque intelligi potest Regulus, ut qui multo tum magis esset *capitis minor*, quum senatus captivos non censuisset redimendos. » Bauer.

3. *Scire licet* et augurari ex isto prodigio, sc. ex *flamma*, eum *lumen futurum*. Sic et inde una voce dicitur *scilicet*, quod frustra h. l. reponi malebat Drak. — *Hunc lumen*: malim *hoc*, more latino et ipsius Livii; Bauer. Cf. ad XXI, 10, n. 14. *Lumen* est auxilium, tutela, præsidium, vel salus, ut φῶς, s. φόως pro σωτηρίᾳ apud Hom. Il. VI, 6; VIII, 282, al. *Lumen*, seu *lux* dicitur quidquid in quaque re est præcipuum, s. pulchrum clarumque, et hinc vel ornamentum, vel præsidium. Cf. ad VII, 30, n. 8. *Lumen rebus nostris dubiis*, periculosis et adversis, *futurum*; cf. II, 50 extr.

4. *Materiem*, causam, fontem et occasionem (conf. ad VI, 22, n. 2; XXVI, 35, n. 2; XXVI, 40, n. 6), *ingentis decoris publice privatimque* nobis parandi: vel *materies* h. l. ut cap. 46, indoles dotesque naturales (*Anlage, Stoff*), quæ disciplina elaborantur tanquam materies; v. Burm. ad Ov. Her. IV, 86, et Ern. clav. Cic.

5. *Inde puerum... cœptum haberi*, scil. *ferunt*; unde omnia pendent ab initio cap.

6. *Ingenia ad magnæ fortunæ*, principum virorum, *cultum*, vitæ rationem, sc. elegantiorem, *excitantur*, formantur; vid. ad VII, 2, n. 4. Ad comparandam et tuendam magnam fortunam; Doer. *Culmen* ex uno MS vel *gustum* reponi volebat Scheller.—Sed bene servatum est τὸ *cultum*, quod habet noster codex Regius. Ed.

7. *Juvenis vere regiæ indolis*, et pace et bello egregius; vid. Dionys. IV, 3. — *Ulla arte*, Scheller. conj. *ulla parte* vel *ratione*.—*Filiamque*; τὸ *que* pro itaque, ergo; Bauer. Conf. ad XXXVII, 60, n. 1, et XLV, 6, n. 1.

8. *Serv. Tullii*, in *Corniculi*, opp.

in illa urbe fuerat, gravidam viro occiso uxorem, quum inter reliquas captivas cognita esset, ob unicam[9] nobilitatem ab regina romana prohibitam ferunt servitio partum Romæ edidisse, Prisci Tarquinii domo. Inde tanto beneficio et inter mulieres[10] familiaritatem auctam, et puerum, ut in domo a parvo eductum, in caritate atque honore fuisse: fortunam matris, quod capta patria in hostium manus venerit, ut serva natus crederetur, fecisse.

XL. Duodequadragesimo ferme anno, ex quo regnare cœperat Tarquinius, non apud regem modo, sed[1] apud Patres plebemque, longe maximo honore Serv. Tullius erat. Tum Anci filii duo etsi antea semper pro indignissimo habuerant, se patrio regno tutoris fraude pulsos; regnare Romæ advenam, non modo civicæ, sed ne italicæ quidem stirpis; tamen[2] impen-

Latii, expugnatione *occisi uxorem* Ocrisiam. Conf. Dionys. IV, 1, 2, et oratio Claudii imperatoris æri incisa, et typis expressa ad Tac. Annal. II, 24, 1. Ὀρκήσεια dicitur Plutarch. et *Ocresia* ap. Gruter. Inscr. p. 994, sed Ὀκρίσια Dionys. et Plin. XXXVI, 8. *Servium* vulgo putant inde dictum quod vel *parvus servierit,* vel *servatus* sit ex patriæ interitu. De patre ejus v. ad IV, 3, n. 10.

9. *Ob unicam nobilitatem*, vid. ad c. 21, n. 3.—*Prohibitam ferunt servitio*, v. ad XXII, 14, n. 3.

10. *Inter mulieres*, reginam et matrem Servii. — *Eductum* id. qd. *educatum*. Cf. XXI, 43, n. 11; XXVII, 19, 3, al.

Cap. XL. 1. *Non modo, sed,* scil. *etiam*, quod passim omittitur, ut et *sed* et *sed etiam;* vid. ad III, 71, n. 4. Mox *non modo*, scil. non *civicæ, sed ne... quidem*, etc. ut II, 23 extr. III, 6 extr. IV, 3; V, 38; VI, 34; IX, 6, n. 4; XXII, 3; XXIII, 42; XXIV, 40; XXV, 26, al. Nam plena locutio raro occurrit, ut IX, 6, n. 4, et ut *non solum, sed* II, 2 pr. al. XXXV, 46, et hinc forte est dubia. Quin et negatio abest a membro posteriori, ut III, 6, *non modo, sed vix;* Ern. Conf. VII, 32; XXIV, 40, et Drak. ad XXV, 26. Similiter V, 42 pr. *non solum... sed ne quidem;* XXII, 25, *non Samnium modo,* sed *et Campanum;* X, 6, n. 10; XXXVIII, 22, n. 4; XXXIX, 28, *non* modo, *sed* etiam; XXVIII, 11, *non præda* tantum, *sed armati quoque;* XXI, 31 pr. *quantum a mari recessisset*, tanto; *minus obvium fore* et similes ellipses. Cf. ad I, 25, n. 11; II, 45, n. 12; VII, 19, n. 3; XXXII, 5, n. 1.

2. *Tamen impensius* e duobus MSS reposui pro vulg. *tum.* Præstiterit etiam paulo ante: *se... fraude pulsis*, *regnare advenam.* Comparant similia loca Diodori lib. XVIII, p. 653, 658.

sius his indignitas crescere, si ne ab Tarquinio quidem ad se rediret regnum, sed præceps[3] inde porro ad servitia caderet : ut in eadem civitate post centesimum[4] fere annum, quam Romulus deo prognatus, deus ipse, tenuerit regnum, donec in terris fuerit, id servus serva natus possideat : tum commune romani nominis, tum præcipue id domus suæ dedecus fore, si, Anci regis virili stirpe salva, non modo advenis, sed servis etiam regnum Romæ pateret. Ferro igitur eam arcere contumeliam statuunt. Sed[5] et injuriæ dolor in Tarquinium ipsum magis, quam in Servium, eos stimulabat : et quia gravior ultor cædis, si superesset, rex futurus erat, quam privatus : tum, Servio occiso, quemcumque[6] alium generum delegisset, eum-

—Lectio vulgata *pulsos... tum impensius* in nostro codice Regio reperitur, et eam servavit Creverius. Ed.

3. *Regnum præceps ad servitia caderet,* vid. ad Præf. n. 12, et ad III, 15, n. 8.

4. *Post centesimum fere annum*, propr. post an. Urb. cond. 176; *post ducentesimum* conj. Duk. putans designari initium regni Romuli, non ejus excessum, quia Servius tum eo anno nondum in regiam Tarquinii venisse videatur. Nota Drak. est : « Livius dicit paulo plures annos, quam centum, eo tempore a morte Romuli elapsos esse. *Fere* est id. qd. circiter, et indicat non modo spatium temporis paulo minus, sed et paulo majus, quam illud, quod memoratum fuerat. Conf. Intpp. Gell. IV, 3. Et sane a morte Romuli effluxerant jam anni admodum CXL. Eo insignior erat injuria, quam Tarquinius nomini romano inferre volebat, quo brevius videretur spatium, intra cujus ambitum tantopere regia majestas Romæ ejus culpa eviluerat, ut regnum, quod Romulus, deo prognatus, deus ipse, tenuerat, transferretur in servum, serva natum. Invidiose igitur Anci Marcii liberi numero rotundo minori utuntur. »

5. *Sed et injuriæ dolor... et quia gravior,* etc. h. e. et metus ne *gravior ultor cædis rex futurus esset... tum,* et (v. ad c. 35, n. 1), vel præterea, insuper, quia *Servio occiso,* etc. Nodum in scirpo quæsivere intpp. nec est quod τὸ *quia* damnes suadentibus Gron., Drak. et Bauero. *Privati* opponuntur vel regibus, vel magistratibus et iis, qui cum imperio sunt (vid. ad II, 56, n. 14), adeoque et triumphantibus XXXVIII, 50, vel denique pontificibus flaminibusque V, 52, sc. qui gentilitia sacra, iis, qui publica curant. Flaminius, etsi consul designatus, infr. XXI, 63, *privatus* dicitur, quia ante initum magistratum et inauspicato in provinciam abierat. Cf. ad XXXVIII, 50, n. 2.

6. *Quemcumque alium generum de-*

dem regni hæredem facturus videbatur. Ob hæc ipsi regi insidiæ parantur. Ex pastoribus duo ferocissimi delecti ad facinus, quibus consueti erant uterque agrestibus [7] ferramentis, in vestibulo regiæ, quam potuere tumultuosissime, specie rixæ in se omnes apparitores regios convertunt; inde, quum ambo [8] regem appellarent, clamorque eorum penitus in regiam pervenisset, vocati ad regem pergunt. Primo uterque vociferari, et certatim alter alteri obstrepere; coerciti ab lictore, et jussi [9] in vicem dicere, tandem obloqui desistunt. Unus rem ex composito orditur. Quum intentus in eum se rex totus averteret, alter elatam securim in caput dejecit: relictoque in vulnere telo, ambo se foras ejiciunt.

XLI. Tarquinium moribundum quum, qui circa erant, excepissent, illos fugientes lictores comprehen-

legisset, scilic. Tarquinius. Cur vero *generum*, quum præter duas filias etiam totidem haberet filios, Lucium et Aruntem? v. cap. 46, et Dionys. IV, 1. Sed hi potius fuere ejus ex filio nepotes (vid. Dionys. IV, 4, inpr. 6 et 7, ubi præter alia monet, Lucium, si filius fuisset ejus, ætatis fere anno LXVII Servium socerum occidisse), certe tum adhuc infantes, qui illis temporibus nondum regnare vel *regni hæredes* institui solebant.

7. *Agrestibus ferramentis*, ut *agr. telis* IX, 36, n. 7, h. e. securibus: unde mox *alter elatam securim in caput dejecit.* « Jungenda *ferramentis convertunt*, et nomen pro verbo positum, *specie rixæ* pro *in speciem rixantes*: nam ut illa bene junxeris *specie rixæ convertunt*, id est rixa ficta, non tamen congruunt illa *tumultuosissime convertunt*: nisi forte leg. *tumultuosissimæ*, quod haud satis ipse mihi probo. » Bauer. Sed ita duriter dictum *tumultuosissime specie rixæ*, et potius *specie rixæ convertunt* jungenda videntur; legendum autem, ni fallor, *quam potuere* (i. e. quantum potuere esse) *tumultuosissimi* (ut *vino, quam possit, excellenti* ap. Plin. XX, 24, et similia) cum *ferramentis, quibus* uti *uterque consueti erant*, vel quibus assueti erant.

8. *Quum ambo regem appellarent* auxilii causa, ad eum provocarent. Nam ipsi reges ea ætate causas cognoscere solebant et jus dicere. Mox voces *ad regem* tum ad *vocati*, tum ad *pergunt* spectant.

9. *Jussi in vicem dicere*, quisque sua vice, suo loco, h. e. alter post alterum. — Recte notat Burmannus *invicem* in unam vocem contrahere, ut *indies*, et similia, quæ disjungenda sunt, imperitæ plebis errorem esse. Ed. — Mox *se rex averteret*, scilic. ab altero; v. ad III, 63, n. 1. *Telum* pro *securi*; vid. ad III, 50, n. 1.

dunt. Clamor [1] inde concursusque populi, mirantium quid rei esset. Tanaquil inter tumultum claudi regiam jubet, arbitros [2] ejecit : simul, quæ curando vulneri opus sunt, tanquam [3] spes subesset, sedulo comparat : simul, si destituat spes, alia præsidia molitur. Servio propere accito quum pæne exsanguem virum ostendisset, dextram tenens orat, ne inultam mortem soceri, ne socrum inimicis ludibrio esse sinat. *Tuum est*, inquit, *Servi, si vir es, regnum ; non eorum, qui alienis manibus pessimum facinus fecere. Erige* [4] *te, deosque duces sequere, qui clarum hoc fore caput divino quondam circumfuso igni portenderunt. Nunc te illa cœlestis excitet flamma. Nunc expergiscere vere. Et nos peregrini regnavimus. Qui sis, non unde natus*

Cap. XLI. 1. *Clamor inde*, sc. oritur, ut passim post *inde* vel *hinc*. — *Populi* nom. collect. unde *mirantium ;* ut *quisque* cap. 59; II, 6 et 22 (ubi cf. Drak.); III, 56; VI, 3; XXIV, 1; XXV, 12; *senatus* II, 9, n. 3; *plebes* III, 38, n. 9; XXIV, 2, n. 6; *multitudo* XXIV, 3; *hostis* pro *hostes* XXV, 21, n. 5; *cuneus* XXV, 34; *cohortem pollicentes* XXIV, 1, n. 3; *pars eunt, pars cæsi*, etc. cap. 53; VI, 24 extr. et al. *omnis ætas currere obvii*, hoc est, omnis ætatis homines, XXVII, 51 pr. *omni effusa civitate obviam* et *precantibus* XXIX, 14 ext. Cf. ad III, 47, n. 1; XXII, 4, n. 2; XXIX, 12, n. 3; ad Sil. V, 495. Sic et XXII, 7, n. 6, *alius ab alio impleti rumoribus domos referunt* nuntium suis.

2. *Arbitros*, rei testes (qui ei interfuerant et testari poterant, eam factam esse, vel quomodo esset facta; v. ad VI, 33, n. 3) *ejecit*, vel rectius forte *ejicit*, ut vulgo legitur. *Simul... simul*, v. ad c. 9, n. 2.

3. *Tanquam spes subesset*, adesset. *Subesset* pro *subsit*, quoniam *comparat* dictum pro *comparabat*. Ita II, 37, *præcones dimittuntur, qui juberent ;* V, 27, *legati, qui dederent Falerios, proficiscuntur*, al. Cf. ad Tac. Ann. I, 39, 9, et VI, 33, 2.

4. *Erige te* et animum tuum, scil. ad magnas spes magnosque conatus. — *Expergiscere*, ut antea physice, e somno, sic *nunc vere*, quasi moraliter, animo, remota omni cunctatione et ignavia, ingeniique vigore elucente. Conf. Burm. ad Valer. Fl. IV, 633, et Wass. ad Sallust. Catilin. 21, ubi verba hic ita exponit : olim te dormientem, igne cælesti circumdatum, excitari nefas erat (vid. cap. 39), at nunc tandem *expergiscere vere*, tuto, auctoribus diis, non e somno, sed ad regnum et gloriam. Baueri nota est : « Magna vis est in illo *vere :* respicit enim ad illud tempus, quo post flammam circumfusam expergefactus est Servius : quæ tunc illum flamma non excitaverat, ea jam excitari jubetur. Nempe illa imago (typus) et præsagium fuerat flamma corporea *moralis,*

sis, reputa. Si tua re subita consilia[5] *torpent, at tu mea sequere.* Quum clamor impetusque multitudinis vix sustineri posset, ex superiore parte ædium per fenestras, in novam viam versas (habitabat enim rex ad Jovis[6] Statoris), populum Tanaquil alloquitur: jubet *bono animo esse: sopitum fuisse regem subito ictu: ferrum haud alte in corpus descendisse: jam ad se redisse. Inspectum vulnus, absterso cruore: omnia salubria*[7] *esse: confidere, prope diem ipsum eos visuros. Interim Serv. Tullio jubere populum dicto audientem esse. Eum jura redditurum, obiturumque alia regis munia esse.* Servius[8] cum trabea et lictoribus prodit; ac, sede regia sedens, alia decernit, de aliis consulturum se regem esse simulat. Itaque, per aliquot dies, quum jam exspirasset Tarquinius, celata morte, per speciem[9] alienæ fungendæ vicis suas opes firmavit: tum demum[10] palam facto, et comploratione in regia

animi nunc ardoris et conatus. » *Nunc expergiscere. Quid verere?* conj. Lips. et Fr. Sanctius, non improb. Duk.

5. *Si tua consilia torpent*, tarda sunt vel cunctabunda et dubia, in *re subita*, inopinata, in qua subito capienda sunt consilia. Confer ad IV, 27, n. 1.

6. *Ad Jovis Statoris*, vid. ad cap. 33, n. 6. — *Sopitum fuisse* propr. alto somno oppressum, et hinc privatum sensu animique deliquio oppressum. Hinc *sopita quies* IX, 37, somnus altus et gravis, prop. sensu carens aut privatus, ut *sopitus humerus* XLII, 15, et *sopitum vulnere ac nihil sentientem* regem XLII, 16. Cf. VIII, 6, n. 1, et Gron. Obss. IV, 8, p. 120.

7. *Omnia salubria esse*, salva esse, bene se habere, spem facere restituendæ sanitatis.

8. *Servius cum trabea et lictoribus prodit;* Voss. 2 *procedit;* non male. Cf. ad Juvenal. I, 39, et ad Sil. VI, 444. Sed vulgata lectio non damnanda. *Trabea* toga alba, latis clavis ornata et trabibus purpuræ intextis, habitus regum, et deinde consulum, augurum et equitum, sed horum in solennibus tantum pompis. Τηβέννας ἐμπεπορπημένοι περιπορφύρους φοινικοπαρύφους, ἃς καλοῦσι τραβέας Dion. II, 70, et III, 61; χιτῶνά τε πορφυροῦν χρυσόσημον καὶ περιβόλαιον πορφυροῦν ποικίλον ἡμικύκλιον.

9. *Per speciem*, vid. ad II, 32, n. 2.

10. *Tum demum palam facto*, quum palam factum esset, scilicet exspirasse Tarquinium. Al. *palam facta* (morte) *ex comploratione* (vid. ad III, 38, n. 3), etc. Sed difficiliori lectioni favent codices, et frequens usus absolutorum partic. neutr. gen. v. c. *palam facto*

orta, Servius, præsidio firmo munitus, primus injussu populi, voluntate Patrum regnavit. Anci liberi, jam tum comprehensis sceleris ministris, ut vivere regem, et tantas esse opes Servii nuntiatum est, Suessam Pometiam exsulatum ierant.

XLII. Nec jam publicis [1] magis consiliis Servius, quam privatis munire opes. Et, ne qualis Anci liberum animus adversus Tarquinium fuerat, talis adversus se Tarquinii liberum esset, duas filias juvenibus regiis, Lucio atque Arunti Tarquiniis, jungit. Nec rupit [2] tamen fati necessitatem humanis consiliis, quin invidia regni etiam inter domesticos infida omnia atque infesta faceret. Peropportune ad præsentis [3] quietem status bellum cum Veientibus, jam enim induciæ exierant, aliisque Etruscis sumptum. In eo bello et vir-

XXII, 55; *permisso* VI, 25; *edicto* X, 36; *comperto* XXXI, 39; XXXIII, 5; *cognito* XXXIII, 41; *nuntiato* XXV, 9; *sublato* XXII, 20; *debellato* XXVI, 21; XXIX, 32; XXX, 8 pr. *inexplorato* XXI, 25; XXII, 4; XXXVIII, 18 (non præmissis speculatoribus, qui loca explorarent), et contra *explorato* XXIII, 42, 43; XXVII, 2; *incerto* (quum nescirent) XXVIII, 36 extr. *audito* XXVIII, 7; *pacto* XXVIII, 21, et alia, quæ notavit Drakenb. ad I, 41, n. 6, et XXVIII, 21, n. 5. Cf. ad Sil. XIV, 97, et Periz. ad Sanctii Min. III, 9, ubi docet, in his vocem *negotio* intelligi. Huc etiam Drak. refert τὸ *remisso* VI, 17, n. 4, et usum genitivi participiorum pass. apud Græcos, v. c. προσαγγελθέντος δ' αὐτοῖς, etc. apud Polyb. II, 5, 6.

Cap. XLII. Servii Tullii regnum. —1. *Publicis consiliis*, quibus firmabat dignitatem et vim regiam apud populum; *privatis*, quibus securum se domi et tutum a domesticis insidiis præstabat. *Publicis*, quæ Servius clandestina quidem, at tamen de summa republica cepit, quod nempe celata Tarquinii morte per speciem alienæ fungendæ vicis opes sibi firmavit: *privatis*, quæ ad familiam suam privatim pertinebant, connubium nempe filiarum, quas Tarquinii filiis elocando evitare conatus est similes insidias, atque Anci liberi Tarquinio struxissent; Drak.

2. *Nec rupit*, vicit, elusit... *invidia regni:* nam *invidia* non modo ei tribuitur, qui invidet, sed etiam ei, cui invidetur; Doer. Conf. Cic. Tusc. IV, 7; *regni* pro ex regno, ob regnum, qua regnum; Bauer. Confer ad I, 5, n. 5.

3. *Ad præsentis*, præsentem, *quietem status* rerum, quæ domesticis seditionibus opportuna erat, non novi regis securitati.—*Induciæ*, Veientibus datæ a Tullo forte Hostilio iterum in centum annos (ut a Romulo cap. 15,

tus et fortuna enituit Tullii : fusoque ingenti hostium exercitu, haud dubius rex, seu Patrum, seu plebis animos[4] periclitaretur, Romam rediit. Aggrediturque inde ad pacis longe maximum opus : ut, quemadmodum Numa divini auctor juris fuisset, ita Servium conditorem omnis in civitate discriminis ordinumque, quibus [5] inter gradus dignitatis fortunæque aliquid interlucet, posteri fama ferrent. Censum[6] enim instituit, rem saluberrimam tanto futuro imperio : ex quo belli pacisque munia non viritim, ut ante, sed pro habitu pecuniarum [7] fierent. Tum classes centuriasque et hunc ordinem ex censu descripsit, vel paci decorum, vel bello.

XLIII. Ex iis, qui centum millium [1] æris, aut majorem censum haberent, octoginta confecit[2] centurias, quadragenas seniorum ac juniorum. Prima classis om-

postquam has fregerant c. 27; confer ad c. 30, n. 6, et Perizon. Animadv. hist. c. 4); vel potius a Tarquinio; vid. ad c. 38, n. 4. Servius non aliud gessit bellum, quam cum Etruscis, sed hoc vicennale fuit, ipsique dedit materiam trium triumphorum; v. Dion. IV, 27, et cf. inf. c. 46 pr.

4. *Animos periclitaretur,* experiretur, exploraret, ut VI, 15 pr.

5. *Quibus* ordinibus *inter gradus d. f. aliquid interlucet,* interest, intervallo quasi interjecto. « Qui distinguuntur, intervallis et ordine per gradus, qua gradus, ex gradu; » Bauer. —*Fama ferrent,* vulgo ederent.

6. *Censum enim instituit,* æstimationem rei familiaris; sed c. 43 pr. est ipsa res familiaris. De *censu* cf. omnino Dionys. IV, 15-19. Censum instituit Servius sequutus exemplum Solonis nisi quod sex, non quatuor, classes fecit.

7. *Pro habitu pecuniarum,* p. modo, copia. — *Hunc ordinem* civium, qui nunc quoque est, s. servatur; vid. ad c. 5, n. 1.

Cap. XLIII. 1. *Centum millium æris,* s. assium, et quidem uncialium; quæ summa æquat fere C minas apud Dionysium et 2132 imperiales argenti saxonici.

2. *Centuria,* gr. λόχος, est cujusque numeri vel multitudinis nomen, ut *decuria;* non centum homines continebat. In singulis primæ classis centuriis forsan vix XL erant, in ultima autem classe, quæ una continebatur centuria, aliquot hominum millia. *Juniores* dicebantur ab anno ætatis 17 ad annum 45; *seniores,* qui 44, vel, ut alii existimant, 46, annis majores erant. *Juniores* hujus classis in prima acie esse solebant. — *Juvenes,* forte *juniores;* Drak. Sed est Græcis Latinisque hic mos, ut comparativos et positivos jungant, quum quidem illi horum vim habent; Ern.

nes appellati. Seniores, ad urbis custodiam ut præsto essent : juvenes, ut foris bella gererent : arma[3] his imperata, galea, clypeum[4], ocreæ, lorica; omnia ex ære : hæc ut tegumenta corporis essent : tela in hostem, hastaque et gladius. Additæ huic classi duæ[5] fabrum centuriæ, quæ sine armis stipendia facerent : datum munus, ut machinas in bello ferrent. Secunda[6] classis intra centum usque ad quinque et septuaginta millium censum instituta; et ex his, senioribus junioribusque, viginti conscriptæ centuriæ : arma imperata, scutum pro clypeo, et præter[7] loricam omnia eadem. Tertiæ classis[8] in quinquaginta millium censum esse voluit :

3. *Arma his imperata* ferre; Stroth. Sed vid. ad XLII, 52, n. 6, et de armis singularum classium v. Dionys. IV, 16, 17.

4. *Clypeum*, seu *clypeus*, ἀσπὶς, rotundæ, ut *scutum*, θυρεὸς, oblongæ formæ erat, illudque tegebat pectus, hoc totum corpus. Hinc secundæ classi, quæ sine lorica erat, pro clypeo datum scutum, quod et clypei et loricæ loco esse poterat, eoque corpus non minus quam his protegi. Inf. VIII, 8, n. 1 : *Clypeis antea Romani* (qui in prima classe erant), *usi sunt; deinde, postquam stipendiarii facti sunt* (h. e. stipendium solverunt, de quo vid. ad V, 10, n. 5), *scuta pro clypeis fecere*. — *Ocreæ*, κνήμιδες, tegumenta tibiarum. Cæterum *arma* proprie dicuntur ea, quæ ad tegendum corpus pertinent; *tela* vero instrumenta omnia, quibus vis infertur, non, quibus τῆλε, eminus, pugnant; vid. ad III, 50, n. 1. Hinc *arma* a *telis* distinguuntur h. l. et XXII, 57, n. 11; XXX, 11, n. 3, et XXXVI, 18, n. 1. Conf. ad XLV, 39, n. 2. — *Hastaque et gladius* pro *hasta et gladius*, ut passim, more poetarum, qui primo substantivo copulam *que* addere solent. Cf. XXII, 44, n. 3; XXII, 54, n. 3.

5. *Duæ fabrorum centuriæ*, quæ potius secundæ classi additæ, teste Dionys. IV, 17; *ut machinas in bello ferrent*, præstarent, facerent. Sed forte leg. *in bella* (in usum bellorum) *pararent*, ut apud Dionys. δύο ὁπλοποιῶν τε καὶ τεκτόνων, και τῶν ἄλλων τῶν κατασκευαζόντων τὰ εἰς τὸν πόλεμον εὔχρηστα. Lipsius conj. *facerent* (quod tamen verbum modo præcessit), et Scheller. *ferrarent*, h. e. ferro obducerent, s. armarent.

6. *Secunda classis intra centum*, etc. h. e. eorum, qui censum minorem quam C millium, at saltem censum *LXXV millium*, scil. æris (fere 1600 imperial.) haberent.

7. *Præter loricam*, qua non opus erat scuto tectis, *omnia eadem* arma, quæ primæ classi erant.

8. *Tertiæ classis* censum *in*, usque ad, *quinquaginta millium* æris (fere 1066 imperial.) *censum esse voluit*, ut *in id tempus* XLIV, 2. Nullus tamen codicum lectionem receptam firmat, et forte legend. *millia ;* Drak. An

totidem [9] centuriæ et hæ, eodemque discrimine ætatium, factæ; nec de armis quidquam mutatum; ocreæ tantum ademptæ. In quarta classe census [10] quinque et viginti millium, totidem centuriæ factæ: arma mutata; nihil præter [11] hastam et verutum datum. Quinta classis [12] aucta, centuriæ triginta factæ: fundas lapidesque missiles hi secum gerebant: in his [13] accensi, cornici-

del. *in*, quod a multis MSS abest?— Præpositionem habet noster Regius codex, et servavit bene Creverius, qui interpretatur, usque ad quinquaginta millium censum esse voluit. Ed.

9. *Totidem centuriæ et hæ*, h. e. hujus classis (quia classis e centuriis constabat, perinde erat, ac si ante centurias nominasset; Bauer.) scilicet fuere, quot secundæ, *eodemque discrimine ætatium*, ita ut denæ seniorum ac denæ juniorum essent. — *Ocreæ tantum ademptæ*, non datæ.

10. *Census XXV millium*, fere 533 imperial. — *Totidem centuriæ*, XX, quot in secunda ac tertia classe.

11. *Nihil præter hastam et verutum* (sc. telum, jaculum parvum, veru instructum) *datum*, pro: *hastam*, *id est verutum* (vid. ad II, 42, n. 7), vel duo diversa tela, alterum quo cominus, alterum quo eminus res geratur, notantur; Drak. Idem monet, classi quartæ leviora quidem arma, quam tribus prioribus, ut et tertiæ, quam duabus præcedentibus, imperari, eam tamen propterea non, ut quintam, ad levem quoque armaturam ita proprie dictam destinatam videri, quamvis id fere suspicari possis ex VIII, 8, et XXI, 55 (ubi velitibus *hastæ* et *veruta* et *gæsa* tribuuntur); Dionysium vero, qui arma quartæ classis θυρεούς τε καὶ ξίφη καὶ δόρατα fuisse dicat, diversos forte auctores sequutum esse et in hac, et in aliis partibus hujus descriptionis instituti census; *arma mutata nihil præter hastam, et verutum datum* distinguit Doujatius, ut sensus sit, eadem arma, quæ tertiæ classi, etiam quartæ imperata fuisse, nisi quod loco *hastæ* datum sit *verutum*.

12. *Quinta classis aucta*, non XX, ut in tribus superioribus, sed XXX centuriis factis. Civibus ei adscriptis nulla erant arma (unde, teste Festo, appellabantur *velati*, vestiti inermesque, et *ferentarii*, tela ferentes, non tenentes), tela *funda et lapides*, apud Dionys. σφενδόναι καὶ σφενδόνη.

13. *In his accensi*, milites postremi ordinis; vid. infr. VIII, 8 med. Festus: *Accensi dicebantur, qui in locum mortuorum militum subito subrogabantur; dicti ita, quia ad censum adjiciebantur.* Vegetius de re mil. II, 19: *Accensi postea additi quam fuisset legio completa, quos nunc Supernumerarios vocant.* Varro L. L. VI, 3: *Accensi, ministratores. Ascriptivi* (s. ascripticii) dicti, quod *olim adscribebantur inermes, qui succederent armatis militibus, i. e. si quis eorum deperisset.* Similem ob causam publici quidam magistratuum ministri, s. apparitores, similes viatoribus, *accensi* videntur dicti. (Vid. III, 33; VIII, 31, al. Salmas. Mil. Rom. c. 14, 15, et Fabrett. Inscr. c. 6, p. 433.) Sed illud militum genus parum h. l. aptum. Legendum haud dubie: *In his accensi*

nes, tubicinesque, in tres centurias distributi. Undecim [14] millibus hæc classis censebatur. Hoc minor census reliquam [15] multitudinem habuit: inde una centuria facta est immunis militia. Ita pedestri [16] exercitu ornato distributoque, equitum ex primoribus civitatis duodecim scripsit centurias. Sex item alias [17] centurias, tribus ab Romulo institutis, sub iisdem, quibus inauguratæ erant, nominibus fecit. Ad equos emendos dena millia [18] æris ex publico data; et, quibus equos alerent, viduæ attributæ, quæ bina millia æris in

(ut *in diis referri*, et *annumerari in grege* vel *exemplis* ap. Cic. Rosc. Am. 32, et Ovid. Trist. V, 4, 20), h. e. his adjecti, in has centurias relati, *cornicines tubicinesque* (ut II, 64; male vulg. *tibicines*: nam tibia non adhibebatur in militia rom.), *in duas centurias distributi*: non in *tres*, ne universe 194, sed 193 centuriæ fuerint. Ita plane consentit Dionys. nisi quod duas σαλπιςῶν, τυμπανιςῶν et βυκανιςτῶν centurias quartæ classi *accenset*, h. e. adjicit. Librarii facile III pro II substituere poterant, vel etiam *tres* pro *duas*, quod tria hominum genera memorari putabant, accensos, cornicines et tubicines.

14. *Undecim millibus* æris, fere 234 imperial. sed, si Dionysio fides habenda, 12 ½ minis, 266 imp. *Duodecim millibus* conj. Glar. et *duodecim millibus quingentis* Hotoman. de re num. p. 124.

15. *Reliquam multitudinem*, proletarios vel capite censos, *immunes* a *militia* usque ad tempora C. Marii; v. Gell. XVI, 10.

16. *Pedestri exercitu*, populo, stipendia faciente (v. ad c. 36, n. 7), *ornato*, armis instructo. Cf. ad IX, 40, n. 12. *Equites* ad primam classem adjecti.

17. *Sex alias centurias, tribus ab Romulo institutis* (sed ab ipso Romulo, a Tullo et Tarquinio numero capitum auctis, de quo vid. cap. 13, 30 et 36), *fecit*, ita ut primi Ramnenses, Luceres et Tatienses, a Romulo instituti, tres centurias, et secundi, seu posteriores Ramnenses, Luceres et Tatienses, a Tarquinio instituti, totidem centurias facerent. Romulus primum centenos, deinde ducenos in quamque centuriam legit; Tullus cuivis centuriæ dedit trecentos; Tarquinius sexcentos. Servius redegit easdem ad CCC, *geminatis centuriis*, s. duabus ex una factis, ita ut *sex centuriæ* essent, et quævis CCC capitum, qui numerus capitum antea fuerat. His sex centuriis adjecit *duodecim* novas, ut itaque omnium equestris ordinis capitum numerus fuerit quinque millium et quadringentorum, in centuria unaquaque CCC. Cf. omnino Gron. Obss. III, 25. *Tribus ab Romulo institutis*, quum tres ab eo institutæ fuissent. Sed *e tribus* forte leg. cum Gron.

18. *Dena millia æris*, 213 imper. quæ summa est permagna, si singulis equitibus, et perexigua, si singulis centuriis data est. Idem valet de *binis millibus æris*, a viduis (non singulis,

annos singulos penderent. Hæc omnia in dites a pauperibus inclinata onera. Deinde est honos additus: non enim, ut ab Romulo traditum cæteri servaverant reges, viritim suffragium eadem vi, eodemque jure promiscue

neque equitum tantum, sed omnibus) ad equos alendos collatis; quod tributum erat, ex quo singulis sive equitibus sive centuriis bina millia dabantur. Nota Drak. est hæc: « Hotomannus de re num. p. 88 putabat, *equorum* vocabulo etiam ornamenta eorum comprehendi, et eam pecuniam semel datam esse, ut, equo perempto, alterum sibi suis nummis eques compararet. Salmasius de Mil. Rom. c. 21 conj. *una millia æris* (ut *una mœnia* apud Sallust. Cat. 6), permotus loco Varron. L. L. lib. 7 extr. p. 98: *Debet itaque dici, ut Vatiniorum, Manliorum, sic denariorum; et non equum publicum mille assarium esse, sed mille assariorum.* Contra Gronov. de Pec. vet. III, 2, locum Varronis accipiendum putabat non de millenis æris, quibus equus publicus emebatur tempore Servii, sed quæ ærarium conferebat in equi publici impensam. Quum autem Livius mox addat, viduas *bina millia* annua, quibus equi alerentur, pependisse, statuebat, equites proprie millenos æris accepisse in equi publici impensam, altera millia addita ad exhibendum curatorem equi servum. Schelius vero in diss. de castris rom. c. 4, vel Gronovii expositionem probabat, vel Varronem de equitum stipendio quadrimestri loqui opinabatur, vel denique decem millia Serviana, quæ olim equiti ad emendum equum dabantur, postea in decem pensiones annuas (tot annos enim eques merebat) conversa fuisse, atque ita Varronem recte dixisse, *equum publicum mille assariorum esse,* i. e. mille asses factum pretium annuum equi publici. Budæus de ass. lib. IV, pag. 466, quoniam Livius non *equum emendum*, sed *equos emendos* dicat, credebat, quemque equitem duos equos habuisse, unicuique autem emendo quinque millia æris, alendo mille æris tributa fuisse. Contra Perizon. in margine Liviana monuit, verba *ad equos emendos dena millia* dicta esse pro: ad singulos equos emendos decem millia æris data esse, sed hanc summam illo tempore immodicam fuisse, ideoque *decem* pro *dena*, et *duo* pro *bina* legendum, et ita verba accipienda esse eo sensu, quo Budæus illa acceperit. Cæterum *bina millia* eques non percipiebat tanquam stipendium (id enim equitibus demum constitutum est bello veienti; v. Liv. V, 7), sed ut impendium, quo equum publicum et equisonem aleret; vid. Gron. l. l. Intelligo autem omnes viduas, quæ in populo rom. erant; non quasi quælibet earum quotannis bina millia æris penderent (ea enim justo major foret summa, certe quarumdam viduarum ratione), sed tantum quemlibet equitem bina illa millia æris in annos singulos accepisse ex tributo, quod viduæ pro ratione facultatum reipublicæ conferebant. » — *Et viduæ attributæ sunt* equitibus, *quæ penderent in annos singulos bina millia æris, quibus* binis millibus, vel viduis, h. e. quarum viduarum bonis, *equos alerent* equites. Sed dura est hæc verborum constructio. Gron. conj. *et, qui equos alerent*, h. e. unde, vel ut haberent, quo alerent equos. Schellerus,

omnibus datum est: sed gradus [19] facti, ut neque exclusus quisquam suffragio videretur, et vis omnis penes primores civitatis esset. Equites [20] enim vocabantur primi, octoginta inde primæ classis centuriæ: ibi si variaret; quod raro incidebat, ut secundæ classis vocarentur: nec fere unquam infra ita descenderent, ut ad infimos pervenirent. Nec mirari oportet, hunc ordinem [21], qui nunc est, post expletas quinque et triginta tribus, duplicato earum numero, centuriis

quibus, vel *equitibus*, *ut equos alerent*, etc. Bauerus, *quo*, i. e. ut, aut *quæ*, aut *qui*, i. e. ut ita, qua ratione. — Regius codex habebat *et quibus equos alerent* a prima manu; a secunda autem dedit *ex quibus*, etc. Ed.

19. *Gradus facti*, suffragiis secundum centurias latis, et equitibus primaque classe primum *vocatis* ad suffragia ferenda. Confer Dionysium IV, 21. — *Vis omnis penes primores civitatis esset*: cur? vide XXXIV, 51 extr.

20. *Equites enim vocabantur primi*... ita *ut, ibi si variaret* (sc. res suffragiis, vel variarent centuriæ et suffragia), *secundæ classis*, scilic. centuriæ *vocarentur*, etc. Sed scabra est oratio. Similiter vero dicitur *variat*, scil. se *libertas causis*, etc. III, 45; XXVII, 27; XXXV, 31 (ubi conf. Gronov.); XXXVIII, 57. Sic et passive *variatur sententiis* XXII, 60, et *variata res* XXI, 28, n. 7; vel *sententia*, ubi simul fit mentio rei, quæ eas effecit varias. Conf. Ernesti clav. Cic. voc. *variare*. — *Si variaret*, etc. Si in diversas partes irent prima illa suffragia, mos erat *secundæ classis* centurias *vocari*; sin autem consentirent octodecim equitum et octoginta primæ classis centuriæ, nihil jam opus erat reliquas classes ad suffragium vocari: prima enim classis sola cum equitum centuriis cæteras omnes classes numero suffragiorum vincebat. Ed.

21. *Hunc ordinem* centuriarum. — *Duplicato earum numero*, scil. centuriarum. Postea enim, quum una cum re romana etiam civium numerus crevisset, tribusque rusticæ urbanis, quæ jam erant, adjectæ essent, etiam cives, qui in his tribubus erant, in classes ac centurias distributi sunt, atque sic centuriarum *numerus duplicatus* est; licet alias ipsæ *tribus ad distributionem in centurias haud quidquam pertinuere*: nam hæc censum, tribus vero habitationis regionem spectabant; Stroth. Conf. longa super hoc loco obscurissimo disputatio Valesii in ed. Drak. et verba Gron. Obss. IV, 1: « Multitudine civium in immensum aucta, unaquaque in tribu permulti erant diversarum, immo omnium classium cives, jamque singulæ classes in unaquaque tribu plures faciebant centurias tam juniorum quam seniorum. Hinc Cic. pro Planc. *centuriam* vocat *unius tribus partem*. Ergo comitiis centuriatis ex tribubus XXXV sorte una tribus excerpebatur, ex cujus centuriis primæ classis quod quæreretur prærogativa, centuria ipsa quoque hæc tribus jam prærogativæ nomen acquisierat: deinde quot illius

juniorum seniorumque, ad institutam ab Serv. Tullio summam non convenire: quadrifariam[22] enim urbe divisa regionibus collibusque, quæ habitabantur partes, tribus eas appellavit, ut ego arbitror, ab tributo: nam ejus quoque æqualiter[23] ex censu conferendi ab eodem inita ratio est. Neque hæ tribus ad centuriarum distributionem numerumque quidquam pertinuere.

sorte ductæ etiam prærogativæ tribus essent centuriæ primæ classis, tot rursum sortes conjiciebantur in sitellam; tum quam centuriam designans sors excidisset, ea erat prærogativa centuria. Hinc et tribus, in qua continebatur, prærogativæ nomine gaudebat, et tribus nomen dabatur illi centuriæ, adeoque *tribus* et *centuriæ* vocabula promiscue hac in re comitiali usurpabantur, etc. » Cf. infr. IV, 46 pr. ubi jam in delectu *tribus*, non classes, s. centuriæ, *sorte ductæ*, et tantum *decem*, quoniam exigua manus scribenda erat.

22. *Quadrifariam urbe divisa*, etc. nam Servius *Tribus*, quæ ex Romuli institutione distinctæ erant secundum genera hominum (vid. de hac re et de voc. *tribus* ad c. 13, n. 7), distinxit secundum loca habitationis, vel ἐκ τῶν γενικῶν fecit τοπικάς tribus, et universam Urbem in quatuor partes (*tribus urbanas*, Palatinam, Collinam, Esquilinam et Suburanam s. Sucusanam), agrum vero roman. in XV portiones (*tribus rusticas*, s. *rusticanas*), divisit (vid. Dionys. IV, 15), saltem non in plures: nam an. Urb. cond. 250 Claudia tribus adjecta (vid. II, 16), et an. Urb. cond. 259 tribus tantum XXI factæ (II, 21). Additæ an. Urb. cond. 368 quatuor, Stellatina, Tromentina, Sabatina, Arniensis s. Narniensis (VI, 5); an. Urb. cond. 397 Pomptina s. Pontina et Publilia s. Poplilia (VII, 15); an. Urb. cond. 423 Mæcia et Scaptia (VIII, 17); ann. Urb. cond. 436 Ufentina s. Oufentina et Faletina (IX, 20); an. Urb. cond. 453 Aniensis et Terentina (X, 9); circa an. Urb. cond. 510 Velina et Quirina; ita ut postremo XXXV numero essent. Vid. XXIII, 12; XXXIII, 25; XLV, 15. Nomina reliquarum tribuum, quas Servius fere omnes instituit, fuere Æmilia (XXXVIII, 36), Clustumina s. Crustumina (XLII, 34), Cornelia (XXXVIII, 36), Fabia, Galeria (XXVII, 6), Horatia, Lemonia, Menenia, Papiria (VIII, 37), Pollia (VIII, 37, XXIX, 37), Pupinia (XXVI, 9), Romilia, Sergia, Veientina, Veturia (XXVI, 22), et Voltinia. Postquam vero Q. Fabius Censor omnes humiles, ab Appio Cæco censore per omnes tribus divisos, in quatuor urbanas tribus conjecerat (v. IX, 46), et iis adacti etiam libertini erant (vid. lib. XX Epit.); honestius fuit in tribu rustica esse, et probrosum, a Censoribus e rustica in urbanam conjici. Cf. ad IX, 46, n. 18; Dionys. IV, 15; nam Livius h. l. et obscurus est et nimis brevis; Plin. XVIII, 3, et Sigon. ant. jur. civ. Rom. I, 3.

23. *Æqualiter ex censu conferendi* tributi, æquabiliter, sc. pro portione, virili parte, ex descriptione census; Bauer.

XLIV. Censu perfecto, quem[1] maturaverat metu legis de incensis latæ cum vinculorum minis mortisque, edixit, ut omnes cives romani, equites peditesque, in suis quisque centuriis in campo[2] Martio prima luce adessent. Ibi instructum[3] exercitum omnem suovetaurilibus lustravit: idque conditum lustrum appellatum, quia is censendo finis factus est. Millia octoginta[4] eo lustro civium censa dicuntur. Adjicit scriptorum antiquissimus Fabius[5] Pictor, eorum, qui ferre arma possent, eum numerum fuisse. Ad eam multitudinem urbs quoque amplificanda visa est. Addit[6] duos colles,

Cap. XLIV. 1. *Quem maturaverat* incusso civibus *metu legis de incensis* a se *latæ,* de non censis, qui non professi essent dolo malo nomen opesque suas, *cum minis vinculorum mortisque,* necnon servitutis ac publicationis bonorum; vid. Dionys. IV, 15. Præter hanc legem etiam alias tulisse dicitur Servius; vid. Fest. voc. *plorare,* et Dionys. IV, 9, 13, 20, 24, 25. Cæterum *mortem* h. l. civilem, h. e. capitis deminutionem maximam, intelligebat Duker. cui favet Dionys. idemque malebat cum Doujatio legere *metus legis.*

2. *In campo Martio,* ubi lustrum semper conditum, etsi census nonnunquam in foro habitus aut in villa publica, de qua vid. IV, 22 extr. *Campus Martius* h. l. per prolepsin dicitur, aut Livius alios auctores sequutus est infr. II, 5, ubi confer not. 4.

3. *Instructum exercitum,* populum, classibus centuriisque descriptum, instructumque simul armis; vid. ad cap. 36, n. 7.—*Suovetaurilibus,* sue, ove ac tauro Marti mactatis. Conf. VIII, 10 extr. Dionys. IV, 22; Tac. Ann. VI, 37, et Hist. IV, 53. *Solitaurilia* (a *sollo,* h. e. solido, toto, *tauro*) appellant Festus et alii. *Lustrum* (καθαρμὸν apud Dionysium) dictum inde, quod victimæ illæ, priusquam mactarentur, circa populum romanum ductæ, eum *lustrabant (entsündigten),* sed sec. Varr. L. L. V, 2, a *luendo,* quia tum vectigalia solvebantur. Cf. Valer. Max. IV, 1. *Conditum lustrum* dicta illa *exercitus lustratio,* quia *censionis* fuit *finis* et extrema actio censoria; nam *condere* est finire: unde etiam *lustrum perficere* dicitur XXIV, 43, n. 3. Census peragebatur quinto quoque anno (unde *lustrum* pro tempore quinquennali), olim a rege, deinde a consulibus, et ab an. Urb. cond. 312 ab altero Censorum vel utrisque. Cf. IV, 8; XXXV, 9 pr. et Ind. Censebantur autem omnium civium capita præter orbos orbasque; vid. III, 3.

4. *Millia octoginta,* 84,700 e censoriis tabulis edit Dionys. IV, 22.

5. *Q. Fabius Pictor,* qui circa an. Urb. cond. 530, tempore belli Punici II, annales scripsit. Conf. c. 55 extr. XXII, 7; Dionys. I, 6. Fidem ejus imminuit Polyb. I, 14, 58; III, 9; et Dionys. IV, 30; sed scite defendit Ernest. in Opusc. philol. p. 102 sq.

6. *Addit duos colles* longissime a

Quirinalem Viminalemque: inde deinceps auget Esquilias : ibique ipse, ut loco dignitas fieret, habitat. Aggere et fossis et muro circumdat urbem : ita pomœrium[7] profert. Pomœrium, verbi vim solam intuentes, postmœrium interpretantur esse. Est autem magis circa murum locus, quem in condendis urbibus quondam Etrusci, qua murum ducturi erant, certis circa terminis inaugurato consecrabant : ut neque interiore parte ædificia[8] mœnibus continuarentur, quæ nunc vulgo etiam conjungunt; et extrinsecus puri aliquid ab humano cultu pateret soli. Hoc spatium, quod neque habitari, neque arari fas erat, non magis quod post murum esset, quam quod murus post id, pomœrium Romani appellarunt: et in urbis incremento sem-

Tiberi sitos (ut et Esquilinus) versus orientem meridiemque. *Esquiliæ*, seu *Exquiliæ* (al. *Æsquiliæ*, ut Ἠσκυλίνος, Ἐσκυλ., Ισκυλ. et Αἰσκυλ. λόφος, unde *Esquyliæ* forsan dicendæ, vel *Exquiliæ*, si mons nomen accepit ab *excubiis*, quas Romulus, Tatio diffisus, ibi habuit) in plur., quoniam duos colles comprehendit, Esquilinum et Cispium; vid. Varr. L. L. IV, 8. Inde dicta porta et tribus *Esquilina;* forte et regio, s. pars Urbis, ad eum sita; unde *Esquilias auget*, amplificat. Alii : *auget* ædificiis collem; et Gron. conj. *auget* (Urbem) *Esquiliis*, non improb. Bauero, qui tamen vulgatum quoque eodem sensu per hypallagen dictum putat, ut XXIV, 29, n. 1, *exonerandam multitudinem* pro *exon. urbem multitudine*, et similia apud Virgil. Æn. III, 465, et VIII, 180. De quatuor reliquis collibus, et de Janiculo vid. cap. 33. His adjecti postea Vaticanus, et Pincius s. collis Hortulorum. — *Inde deinceps*, continuo post; vid. ad I, 21, n. 8.

7. *Pomœrium proferre* spatium (*den Zwinger weiter hinaus rücken*). *Pomœrium, verbi vim solam intuentes, postmœrium*, sc. spatium, *interpretantur*, dicunt, *esse:* quæ tamen non tam interpretatio est quam etymologia; neque Livius contendit cum quoquam de origine vocis, quam et ipse ex *post* et *mœrus* (ant. pro *murus*) compositam putavit, sed potius contra eos, qui solam verbi vim intuebantur, disputat de re ipsa, quam illo significari volebant. Hinc Perizon. emend. *post murum* (ant. *mœrum*) *interpretantur esse*, prob. Bauero, qui tamen monet, non ita uti semper Livium verbo *interpretari*, ut explicationem, sed ut opinionem et judicium significet. Cæterum in iis, quos Livius refellit, fuere etiam Varro (L. L. IV, 32) et Plut. (in Romulo, p. 23). Cf. de pomœrio ad Tac. Ann. XII, 23, 24.

8. *Ædificia mœnibus continuare*, et *conjungere :* illud est, statim ad et post mœnia ædificare, hoc, in muris ipsis, ædificia muris ipsis imponere,

per, quantum mœnia processura erant, tantum termini hi consecrati proferebantur.

XLV. Aucta civitate[1] magnitudine urbis, formatis omnibus domi et ad belli et ad pacis usus, ne semper armis opes acquirerentur, consilio augere imperium conatus est, simul et aliquod addere urbi decus. Jam tum erat inclytum Dianæ[2] Ephesiæ fanum : id communiter a civitatibus Asiæ factum fama ferebat. Quum consensum[3] deosque consociatos laudaret mire Servius inter proceres Latinorum, cum quibus publice privatimque hospitia amicitiasque de industria junxerat ; sæpe iterando eadem perpulit tandem, ut Romæ fa-

ut muris sit paries anterior ædificatio et substructio ; vel illud, ædificia ad murum usque exstruere, hoc, mœnia urbis partes ædium privatarum facere ; Ern. et Bauer. *Conjungere*, arcte mœnibus jungere, tenui vel nullo fere interjecto intervallo seu interstitio, ut X, 10 pr. *ædificia juncta muro*, propinqua. (Cf. ad XXII, 20, n. 6 ; ibique Gron.) *Continuare æ. m.* ut fere XXXIV, 4, n. 10, *agros continuare*, proximos agros suis adjungere. Conf. ad IV, 22, n. 4.

Cap. XLV. 1. *Aucta civitate et magnitudine urbis* forte legendum. *Aucta sic late m. u.* emendat Scheller. *formatis*, instructis ; *firmatis* conj. Bauer. — Particula abest a Regio codice qui dat *formatis* : mallem *firmatis*, si in libris legeretur. Ed.

2. *Dianæ Ephesiæ fanum*, CCXX annis a tota Asia factum (Plinius XXXVI, 14), et inter mundi miracula relatum, ab Herostrato deinde, ut immortalitatem nominis sibi pararet, incensum, instauratumque Alexandri Magni temporibus. Ad exemplum Amphictyonum vel Pylaici concilii, seu conventus (XXXI, 32 ; XXXIII, 35), qui statis diebus esse solebat, Servius omnium civitatum latini nominis conventum (πανήγυριν) instituit ad templum Dianæ, sacrificiis ludisque celebrandum. Sapiens ejus consilium mox sequutus est Tarquinius alter, qui omnes Latii populos (XLVII oppida) in magnum coegit fœdus, cujus Roma caput fuit, quodque ex eo tempore in monte Albano, in quo templum Jovi Latiali, s. Latiari, exstructum a rege illo erat, quotannis die, a rege consulibusve romanis, plerumque principio anni et magistratus, priusquam in bella proficiscerentur, indicto, a legatis horum populorum renovatum est, et epulis communibus, sacrificiis ludisque celebratum per IV dies ; quæ *feriæ latinæ* vel simpl. *latinæ* dictæ sunt. Cf. cap. 49-53 ; ad V, 17, n. 3 ; IX, 8, n. 1 ; XXI, 63, n. 10, 11 ; XXII, 1 ; XXV, 12, n. 1 ; XXI, 16 ; XLII, 35 ; Plut. Camill. extr. et inpr. Dionys. IV, 25 sq. et 45-50 : nam Livius hanc rem, ad opes romanas augendas firmandasque longe utilissimam, nimis leviter attigit.

3. *Consensum* populorum *deosque consociatos*, communes, ut *d. sociales*

num[4] Dianæ populi latini cum populo romano facerent. Ea erat confessio, caput rerum Romam esse, de quo toties armis certatum fuerat. Id quanquam[5] omissum jam ex omnium cura Latinorum, ob rem toties infeliciter tentatam armis, videbatur, uni se ex Sabinis fors dare visa est privato consilio imperii recuperandi. Bos in Sabinis nata cuidam patri familiæ dicitur, miranda magnitudine ac specie. Fixa per multas ætates cornua in vestibulo templi Dianæ monumentum ei fuere miraculo. Habita, ut erat, res prodigii loco est: et cecinere vates, cujus civitatis eam civis Dianæ immolasset, ibi fore imperium; idque[6] carmen pervenerat ad antistitem fani Dianæ. Sabinus, ut prima apta dies sacrificio visa est, bovem Romam actam deducit ad fanum Dianæ, et ante aram statuit. Ibi antistes romanus, quum eum magnitudo victimæ celebrata fama movisset, memor responsi, Sabinum ita alloquitur: *Quidnam tu, hospes, paras*, inquit, *inceste*[7] *sacrificium Dianæ facere? Quin tu ante vivo perfunderis flumine? Infima valle præfluit Tiberis.* Religione ta-

III, 18, et XL, 22, nisi sunt hi, qui socios et tuentur et tueri jubent.

4. *Romæ fanum Dianæ* factum in summo montis Aventini cacumine, versus Tiberim. Ahenæ ejus columnæ græcis literis incisæ fœderis leges, quæ Augusti adhuc temporibus legebantur. — *Ea erat confessio* bene pro *Id e. c.* Cf. ad XXIV, 42, n. 6.

5. *Id quanquam omissum jam ex cura Latinorum*, cura ejus rei a Latinis omissa: *uni* tamen *ex Sabinis se dare*, offerre, *visa est fors*, fortuita occasio, *imperii*, etc. Sabinus iste fuit Antro Coratius, s. Curatius, et *antistes* templi *Romanus* Cornelius. Cf. Plut. Qu. Rom. pr. Opp. t. II, p. 264.

6. *Idque carmen*, vaticinium, ut *cecinere* de vate: nam vaticinia et oracula versibus olim exprimi solebant.

7. *Inceste sacrificium facere*, non caste, pure ac rite: nam veteres non solebant ἀνίπτοις χερσὶν et ποσὶν, illotis manibus pedibusque, sed *perfusi ante vivo flumine*, aqua maris fluminisve *pura*, *recenti* ac *perenni* lavati, *pure lauti* aut *pure lotis corporibus* sacra facere, templum inire, et precari. Conf. V, 22, 27, 37; XXXIX, 9. — *Præfluit*, præterfluit, ut XLIV, 31; Hor. Od. IV, 3, 10; 14, 26. Sic et *præferri* II, 14, n. 3; V, 26; VI, 29; VII, 24; XXVIII, 30; XXIX, 32; *prægredi* XXXV, 30; *prævehi* XXIV, 44 extr. *præ-*

ctus hospes, qui omnia, ut prodigio responderet eventus, cuperet rite facta, ex templo descendit ad Tiberim. Interea Romanus immolat Dianæ bovem: id mire gratum regi atque civitati fuit.

XLVI. Servius, quanquam jam usu[1] haud dubium regnum possederat, tamen, quia interdum jactari voces a juvene Tarquinio audiebat, se injussu populi regnare, conciliata prius voluntate plebis, agro[2] capto ex hostibus viritim diviso, ausus est ferre[3] ad populum, *vellent, juberentne se regnare?* tantoque consensu, quanto haud quisquam alius ante, rex est declaratus. Neque ea res Tarquinio spem affectandi regni minuit; immo eo impensius, quia de agro plebis adversa[4] Patrum voluntate senserat agi, criminandi Servii apud Patres, crescendique in curia sibi occasionem datam ratus est, et ipse juvenis ardentis animi, et domi uxore Tullia inquietum animum stimulante. Tulit[5] enim et romana regia sceleris tragici exemplum, ut tædio regum maturior veniret libertas; ultimum-

labi, etc. Conf. ad Tacit. Annal. II, 6, 10.

Cap. XLVI. 1. *Jam usu haud dubium regnum possederat,* longa possessione (*Verjährung*), suum fecerat; unde *usu possidemini* VI, 18, n. 7; *Hannibal jam velut usu cepit Italiam* XXII, 44, n. 5; *Syriam usu suam facit* Sen. Ep. 12. Nam *usucapio* est jus rei possidendæ vel legitimum rei dominium, natum ex possessione ejus diuturna et non interrupta per certum legibusque definitum temporis spatium. — *Jactari voces a juvene Tarquinio*, etc. Cf. Dionys. IV, 31 sq, 36 sq, qui docet, causa a Servio probata senatui plebique, Tarquinium simulata pœnitentia cum socero in gratiam rediisse.

2. *Agro capto ex hostibus*, Etruscis. vide ad c. 42, n. 3.

3. *Ferre ad populum* sc. rogationem, ut passim. — *Spem affectandi regni,* non appetendi modo, sed et occupandi; Ern. — Simili sensu Virg. *affectare viam* pro *tenere.* Ed.

4. *Adversa Patrum voluntate,* adversante, ut *adversa nobilitate* VI, 42; XXXIX, 41; et *adverso senatu* XXI, 10 pr. XLII, 28. — *Crescendi in curia;* gloriæ, gratiæ auctoritatisque consequendæ; v. ad c. 47, n. 8; et ad XXIII, 48, n. 8.

5. *Tulit enim etiam romana regia* domus, ut Mycenensis seu Agamemnonia et al., *exemplum tragici sceleris,* horrendi et nefandi, vel quale a tragicis describi solet et meretur.

que regnum esset, quod scelere partum foret. Hic L. Tarquinius[6], Prisci Tarquinii regis filius neposne fuerit, parum liquet; pluribus tamen auctoribus filium ediderim: fratrem habuerat Aruntem Tarquinium, mitis ingenii juvenem. His[7] duobus, ut ante dictum est, duæ Tulliæ, regis filiæ, nupserant, et ipsæ longe dispares moribus. Forte ita inciderat, ne duo violenta ingenia matrimonio jungerentur, fortuna credo populi romani, quo diuturnius Servii regnum esset, constituique civitatis mores possent. Angebatur ferox Tullia, nihil materiæ[8] in viro neque ad cupiditatem, neque ad audaciam esse; tota in alterum versa Tarquinium, eum mirari, eum virum dicere, ac regio sanguine ortum: spernere sororem, quod virum nacta muliebri[9] cessaret audacia. Contrahit celeriter similitudo eos, ut fere fit, malum malo[10] aptissimum: sed initium turbandi omnia a femina ortum est. Ea secretis viri alieni assuefacta sermonibus, nullis verborum contumeliis parcere, de viro[11] ad fratrem, de sorore ad virum; et se rectius viduam, et illum cœlibem futurum fuisse contendere, quam cum impari jungi, ut elanguescendum aliena ignavia esset. Si sibi

6. *L. Tarquinius, Prisci Tarquinii regis filius neposne*, etc.; vid. ad c. 40, n. 6. — *Filium ediderim*, esse dixerim. Cf. ad I, 18, n. 2.

7. *His duobus, ut ante dictum est*, etc.; v. cap. 42. — *Forte ita inciderat*, acciderat, ut II, 27; III, 38; XXXVIII, 49; et X, 18 extr. ubi vid. Drak. — *Fortuna credo populi rom.* Cf. ad VI, 30, n. 3.

8. *Nihil materiæ*, etc. vid. ad c. 39, n. 4.

9. *Muliebri cessaret audacia*, in se desiderari pateretur audaciam, neque ea adjuvaret mariti consilia. — *Contrahit eos*, conjungit, conciliat inter se.

10. *Malum malo aptissimum* proverbii loco eodemque fere sensu dicitur, quo *similis simili gaudet.* Sed verba hæc parenthesi forte includenda. Baueri nota est: « *aptissimum fit*, i. e. jungitur facile (male morati facile celeriterque junguntur): *aptus* est etiam *junctus;* quod hic esse debet ob voc. *fieri.* » Cf. Serv. et Heyn. ad Virg. Æn. IV, 482.

11. *De viro ad fratrem* viri, *de sorore ad virum* sororis. Sic bene declaratur istorum sermonum turpitudo.

eum, quo digna esset, dii dedissent virum, domi se propediem visuram regnum fuisse, quod apud patrem videat. Celeriter adolescentem suæ temeritatis implet. Lucius[12] Tarquinius et Tullia minor prope continuatis funeribus, quum domos vacuas novo matrimonio fecissent, junguntur nuptiis, magis non prohibente Servio, quam approbante.

XLVII. Tum vero in dies infestior[1] Tullii senectus, infestius cœpit regnum esse: jam enim ab scelere ad aliud spectare mulier scelus: nec nocte, nec interdiu virum conquiescere pati, ne gratuita præterita parricidia essent. *Non sibi defuisse, cui nupta diceretur, nec cum quo tacita*[2] *serviret: defuisse, qui se regno dignum putaret: qui meminisset se esse Prisci Tarquinii filium; qui habere, quam sperare, regnum mal-*

12. Vulgo legitur: *Aruns Tarquinius et Tullia major quum prope continuatis funeribus*, ita ut altera pompa funebris alteram fere sequeretur (ut c. 47, *duo continua regna*, quorum unum excipit alterum; v. ad IV, 22, n. 4), *domos vacuas novo matrimonio* (dat.) *fecissent*, quasi ad id aperissent, liberas fecissent, h. e. mortui essent, et sic non amplius obstarent, quo minus frater sororque matrimonio jungerentur, *junguntur nuptiis* L. Tarquinius et Tullia minor. Sed ex MS Voss. 2, cum Strothio recepi emendationem Perizonii: *Lucius Tarquinius* ET *Tullia minor* (ita omnes MSS et edd. tam primæ quam recentt.) *junguntur nuptiis, quum domos vacuas n. m. fecissent*, h. e. de medio sustulissent fratrem sororemque, ut ita ipsi matrimonium contrahere possent. Hæc lectio et Dionysii aliorumque historicorum auctoritate firmatur, et usu loquendi. Nam eodem sensu Cic. Catil. I, 6, dixit, *quum morte superioris uxoris novis nuptiis domum vacuam fecisses*, et Sallust. Cat. 15 (ubi v. Cortium), *Aurelia creditur necato filio vacuam domum scelestis nuptiis fecisse*. Perizon. et Gron. emend. *Ita L. Tarquinius*, etc. *Ceterum domus vacua*, dici solet, in qua liberi nulli vel nati vel superstites sunt, ut *vacua resp.* XXIII, 2, n. 5, quæ est sine senatu (libera, patens occupanti, defensore ac vindice spoliata, ἔρημος, sola; Bauer.), et al. *vacuæ legiones*, *provinciæ*, etc. vide ad Tacit. Ann. I, 3, 2.

Cap. XLVII. 1. *Infestior senectus*, v. ad c. 7, n. 7. — *Spectare*, v. ad I, 9, n. 3. — *Gratuita parricidia*, sine fructu, vel mercede, ut III, 37 al.

2. *Tacita serviret*, vitam agens obscuram et otiosam, latens et nihil memorabile agens, ut *transire vitam silentio* Sallust. Cat. I pr. vel *silentia vitæ* et *mutum ævum* Sil. III, 145, 579; vel *per silentium venimus*, viximus, Tacit. Agr. 3. Cf. ad IX, 6, n. 7.

let. Si tu[3] *is es, cui nuptam esse me arbitror, et virum et regem appello: sin minus, eo nunc pejus mutata est res, quod isthic cum ignavia est scelus. Quin*[4] *accingeris? Non tibi ab Corintho, ne ab Tarquiniis, ut patri tuo, peregrina regna moliri necesse est. Dii te penates, patriique, et patris*[5] *imago, et domus regia, et in domo regale solium, et nomen Tarquinium creat vocatque regem. Aut si ad hæc parum est animi, quid frustraris civitatem? quid te ut regium juvenem conspici sinis? Facesse hinc Tarquinios, aut Corinthum. Devolvere*[6] *retro ad stirpem, fratri similior, quam patri.* His aliisque increpando juvenem instigat, nec conquiescere ipsa potest: si, quum Tanaquil, peregrina mulier, tantum moliri potuisset animo, ut duo continua regna viro, ac deinceps genero, dedisset; ipsa, regio semine orta, nullum[7] momentum in dando adimendoque regno faceret. His muliebribus instinctus furiis Tarquinius circumire et prensare, minorum maxime gentium, Patres; admonere paterni beneficii, ac pro eo gratiam repetere; allicere donis juvenes: tum de se ingentia pollicendo, tum regis criminibus omnibus[8] locis crescere: postremo, ut jam agendæ[9] rei tempus visum est, stipatus agmine armatorum, in fo-

3. *Si tu is es, cui*, etc. talis, quali, etc. Cf. ad c. 13, n. 3, et similis exhortatio Tanaquilis sup. cap. 41. — *Isthic*, penes te.

4. *Quin accingeris*, cur non ad res strenue agendas te paras? — *Regna moliri*, arcessere et sibi parare.

5. *Patris imago*, nobilitas tua. Cf. ad c. 34, n. 8.—*Conspici*, insignem et conspicuum esse. Ed.

6. *Devolvere retro*, relabere quasi et descende, ad *stirpem*, redi ad inferiorem majorum tuorum conditionem.

7. *Nullum momentum ... faceret*, nihil valeret, nullam haberet vim. *Momentum* (quasi *movimentum*) proprie pondus, quo libræ lanx deprimitur. Cf. ad II, 7, n. 11; III, 27, n. 6; V, 49, n. 4; XXIII, 24, n. 5; XLIII, 12, n. 1. — *Prensare Patres*, v. inf. ad II, 61, n. 4.—*Minorum gentium*; vide supra. c. 35, n. 3.

8. *Omnibus locis crescere* (v. ad c. 46, n. 4) *criminibus*, v. ad III, 19, n. 7.

9. *Ut jam agendæ rei tempus visum est*, captata occasione, quod maxima plebis pars in agris esset messis fa-

rum irrupit; inde, omnibus perculsis pavore, in regia sede pro curia sedens, Patres in curiam per præconem ad regem Tarquinium citari jussit. Convenere extemplo, alii jam ante ad hoc præparati; alii metu, ne non venisse fraudi esset, novitate ac miraculo attoniti, et jam de Servio actum rati. Ibi Tarquinius maledicta ab stirpe[10] ultima orsus; *servum servaque natum, post mortem indignam parentis sui, non interregno, ut antea, inito, non comitiis habitis, non per suffragium populi, non auctoribus Patribus, muliebri[11] dono regnum occupasse. Ita natum, ita creatum regem, fautorem infimi generis hominum, ex quo ipse sit, odio alienæ honestatis ereptum primoribus agrum sordidissimo cuique divisisse: omnia onera, quæ communia quondam fuerint, inclinasse in primores civitatis; instituisse censum, ut insignis[12] ad invidiam locupletiorum fortuna esset, et parata, unde, ubi vellet, egentissimis largiretur.*

XLVIII. Huic orationi Servius quum intervenisset, trepido nuntio excitatus, extemplo a vestibulo curiæ magna voce, *Quid hoc*, inquit, *Tarquini, rei est? qua tu audacia, me vivo, vocare ausus es Patres, aut in sede considere mea?* Quum ille ferociter ad hæc, *se patris sui tenere sedem, multo quam servum, potiorem filium regis regni hæredem: satis illum diu per licentiam eludentem insultasse[1] dominis*; clamor ab utriusque fautoribus oritur: et concursus populi fiebat

ciendæ causa. Cf. Dionys. IV, 38. — *In regia sede pro curia*, in curia; v. ad XXVI, 27, n. 4.

10. *Ab stirpe ultima*, infima, deterrima, servili : nam a matre tantum repetitur; Bauer.

11. *Sed muliebri dono*, beneficio, favore, donatione mulieris. Alii *dolo*, rectius, judice Dœring. Sed illud aptius graviusque. — *Agrum divisisse*, vid. cap. 46 pr.

12. *Insignis ad invidiam*, magis conspicua et invidiæ obnoxia.

CAPUT XLVIII. 1. *Insultasse dominis*, justis regni heredibus, *eludentem* eos; v. ad c. 36, n. 4.

in curiam, apparebatque regnaturum, qui vicisset. Tum Tarquinius, necessitate jam ipsa cogente ultima audere, multo et ætate et viribus validior, medium arripit Servium; elatumque e curia in inferiorem partem per gradus dejicit. Inde ad cogendum[2] senatum in curiam redit. Fit fuga regis apparitorum, atque comitum. Ipse prope exsanguis, quum semianimi regio comitatu domum se reciperet, pervenissetque ad summum Cyprium[3] vicum, ab iis qui missi ab Tarquinio fugientem consequuti erant, interficitur. Creditur, quia non abhorret a cætero scelere, admonitu Tulliæ id factum: carpento certe, id quod satis constat, in forum invecta, nec reverita cœtum virorum, evocavit virum e curia, regemque prima appellavit: a quo facessere[4] jussa ex tanto tumultu, quum se domum reciperet, pervenissetque ad summum Cyprium vicum, ubi Dianium nuper fuit, flectenti carpentum dextra in Urbium[5] clivum, ut in collem Esquiliarum evehe-

2. *Ad cogendum senatum*, vid. ad XXXII, 2, n. 4. — *Semianimi regio comitatu*: atqui regii apparitores et comites diffugerant. Dionysius dicit, Servium vidisse circa se τῶν αὐτοῦ φίλων πολλὴν ἐρημίαν, et abiisse gementem κρατοῦντων καὶ παραπεμπόντων αὐτὸν ὀλίγων. Hinc Gron. emend. *quum senum minime regio comitatu*, vel: *cum minime regio c. domum se recipere. Quum pervenisset*, etc. Sed fugientes etiam comites postea ad regem redire, aut alii amici se ei adjungere potuerunt. — *A cætero scelere*, a toto, scil. a reliquis partibus ejus, reliqua ratione et universa; Bauer.

3. *Ad summum Cyprium vicum*, κύπριον στενωπὸν, non longe a tigillo sororio et Esquiliis. Cf. Varr. L. L. IV, 32 extr. Donat. de urbe Rom. III, 9; et Nardin. III, 15.

4. *Facessere* se *jussa*, h. e. recedere. — *Dianium*, scil. templum seu sacellum, ut ἡράκλειον, ἀνάκειον, etc. — *Flectenti*, Tulliæ flectere jubenti (ut mox *carpentum egisse*) *restitit pavidus*, obstitit. Alii legunt *flectente carpentum*, sine sensu. Gron. emend. *flectens* vel *flectendo* (inter flectendum), et Bauer. *flectente carpento* (sc. se) *restitit*, constitit, profectus non est. De re ipsa v. Dionys. IV, 39; et Ovid. Fast. VI, 587 sq. De *carpento* cf. ad V, 25, n. 6.

5. *Urbium clivum*, ut in multis MSS et ed. Ald. Vulgo *Virbium*, qui prope Bovillas fuit; v. Pers. VI, 55. Suspicari possis *Oppium* ex Varr. L. L. IV, 8. Sed Ὄρβιος (al. Ὄλβιος) ap. Dionys. et Festum. *Urbicus* ap. Sotinum. — Hunc forsan secutus est emendator nostri Regii codicis qui, erasa τοῦ

retur, restitit pavidus, atque inhibuit frenos is qui jumenta agebat, jacentemque dominæ Servium trucidatum ostendit. Fœdum inhumanumque inde traditur scelus, monumentoque locus est (Sceleratum[6] vicum vocant), quo amens, agitantibus furiis sororis ac viri, Tullia per patris corpus carpentum egisse fertur, partemque sanguinis ac cædis paternæ cruento vehiculo contaminata ipsa respersaque, tulisse ad penates suos virique sui : quibus[7] iratis, malo regni principio similes prope diem exitus sequerentur. Serv. Tullius regnavit annos quatuor et quadraginta, ita ut bono etiam moderatoque succedenti regi difficilis æmulatio esset. Cæterum id quoque ad gloriam accessit, quod cum illo simul justa ac legitima regna occiderunt. Id ipsum tam mite ac tam moderatum imperium tamen, quia unius esset, deponere eum in animo habuisse quidam auctores sunt, ni scelus intestinum liberandæ patriæ consilia agitanti intervenisset.

XLIX. Inde L. Tarquinius regnare occœpit, cui Superbo[1] cognomen facta indiderunt, quia socerum gener sepultura prohibuit, *Romulum quoque insepultum perisse* dictitans : primores Patrum, quos Servii rebus

urbium syllaba ultima, scripsit *ci* ut legatur *Urbici*. Ed.—*Collem Esquiliarum*, al. Esquilinum : nisi ita legendum.

6. *Sceleratum vicum vocant*, qui ante dictus est *Cyprius a Cypro, quod ibi Sabini cives additi consederunt, qui a bono omine id appellarunt : nam* cyprum *Sabine* bonum *dicitur*, Varr. L. L. IV, 32. Sic et Dionys. tradit vicum primo Ὄλβιον, beatum, et postea ἀσεβῆ nominatum esse.

7. *Quibus iratis*, ut iis iratis. —*Servius Tullius regnavit ita, ut bono etiam moderatoque succedenti*, etc. Cf. XXIV, 5 pr.

Caput XLIX. Tarquinii Superbi regnum. — 1. *Superbo*, crudeli, ut *superbia* c. 54 pr. crudelitas; eodem sensu *bellum superbum* apud Virg.—*Sepultura prohibuit*, v. ad XXII, 14, n. 3. Summum olim id scelus erat et mos ferorum hominum, aut pœna summi sceleris sive tyranni. Cf. XXIV, 21; XXIX, 9; ad Sil. I, 154; XIII, 445 sq.; XVI, 293; Tac. Ann. I, 22; VI, 29. Ab uxore Servii corpus mariti noctu extra urbem humatum tradit Dionys. — *Armatis*, vid. ad XXXII, 39, n. 4. — Mox *Eo accedebat, ut* pro : *quod*, etc.

favisse credebat, interfecit : conscius deinde male quærendi regni ab se ipso adversus se exemplum capi posse, armatis corpus circumsepsit. Neque enim ad jus regni quidquam præter vim habebat; ut qui neque populi jussu, neque auctoribus Patribus regnaret. Eo accedebat, ut in caritate civium nihil spei reponenti metu regnum tutandum esset : quem ut pluribus incuteret, cognitiones capitalium rerum, sine consiliis, per se solus exercebat : perque eam causam occidere, in exsilium agere, bonis multare poterat non suspectos modo aut invisos, sed unde nihil aliud quam prædam sperare posset. Ita Patrum præcipue numero imminuto, statuit nullos in Patres legere, quo contemtior paucitate ipsa ordo esset, minusque per se nihil agi indignarentur. Hic enim regum primus traditum a prioribus morem de omnibus senatum consulendi solvit : domesticis [2] consiliis rempublicam administravit : bellum, pacem, fœdera, societates per se ipse, cum quibus voluit, injussu populi ac senatus, fecit diremitque. Latinorum sibi maxime gentem conciliabat, ut peregrinis quoque opibus tutior inter cives esset : neque hospitia modo cum primoribus eorum, sed affinitates quoque jungebat. Octavio [3] Mamilio Tusculano, is longe princeps Latini nominis erat, si famæ credimus, ab Ulixe deaque Circe oriundus, ei Mamilio filiam nuptum dat, perque eas nuptias multos sibi cognatos amicosque ejus conciliat.

L. Jam magna Tarquinii auctoritas inter Latinorum proceres erat; quum, in diem certam ut ad lucum [1] Fe-

2. *Domesticis consiliis*, non publicis. Cf. Dionys. IV, 41-44; et Suet. August. 35.

3. *Octavius Mamilius Tusculanus* genus ducebat a Telegono, *Ulixis* seu Ulissis et Circes filio. *Octavius* prænomen, ut in aliis nominibus peregrinis similia, v. c. *Marius Statilius* XXII, 42; *Decius Magius* et *Marius Blosius* XXIII, 7. — *Ei Mamilio* : v. ad cap. 19, n. 1.

Cap. L. 1. *Ad lucum Ferentinæ*

rentinæ conveniant, indicit: esse, quæ agere de rebus communibus velit. Conveniunt frequentes prima luce: ipse Tarquinius diem quidem servavit; sed paulo ante, quam sol occideret, venit. Multa ibi tota die in concilio variis jactata sermonibus erant. Turnus[2] Herdonius ab Aricia ferociter in absentem Tarquinium erat invectus; *haud mirum esse Superbo inditum Romæ cognomen;* jam enim ita clam quidem mussitantes, vulgo tamen, eum appellabant. *An quidquam superbius esse, quam ludificari sic omne nomen latinum? Principibus longe ab domo excitis, ipsum qui concilium indixerit, non adesse: tentari profecto patientiam, ut si jugum acceperint, obnoxios*[3] *premat. Cui enim non apparere, affectare eum imperium in Latinos? Quod*[4] *si sui bene crediderint cives, aut si creditum illud et non raptum parricidio sit, credere et Latinos, quanquam ne sic quidem alienigenæ, debere. Sin suos ejus pœniteat, quippe qui alii super alios trucidentur, exsulatum eant, bona amittant, quid spei melioris Latinis portendi? Si se audiant, domum suam quemque inde abituros: neque magis ob-*

aquæ (cf. cap. 51 extr.) vel potius Deæ, forte Latinorum, haud procul a *Ferentino*, opp. Latii in Hernicis, et a Roma, ad radices montis Albani, ubi conventus Latini nominis et plerumque habitos esse passim monet Dionysius (cf. Liv. VII, 25, et Fest.), et IV, 45, hunc a Tarquinio indictum, ut consultaretur de bello adversus Sabinos gerendo, qui fœdus, cum Servio ictum, solvissent. Cf. inf. ad IV, 23, n. 5. De magno fœdere, in quod Tarquinius coegit populos Latii vid. ad cap. 45, n. 2.

2. *Turnus Herdonius*, princeps Aricinorum, Octavii Mamilii æmulus, et hinc quoque infensus Tarquinio socero ejus. Cf. Dionys. IV, 46-48. *Aricia* opp. Latii (hod. *Nemi* vicus), ad radices Albani montis et ad nemus Dianæ sacrum, in quo erat fons Egeriæ; *ab Aricia*, sc. oriundus, vel Aricinus, ut II, 22, *principum a Cora liberos;* VI, 13, *coloni a Velitris*, id est, Veliterni; XLIII, 19, n. 5, *Aputeum Macedonem a Berœa.* — Mox forte leg. *haud mirum esse ei Superbo*, etc. Regius Codex dat *haud mirum esse Superbo*, etc. Ed.

3. *Premat obnoxios*, vide ad III, 39, n. 1.

4. *Quod* imperium *si sui bene crediderint cives*, scil. ei seu ipsi, ut passim.

servaturos diem concilii, quam ipse, qui indixerit, observet. Hæc atque alia eodem pertinentia seditiosus facinorosusque homo, hisque artibus opes domi nactus, quum maxime dissereret, intervenit Tarquinius. Is finis orationi fuit. Aversi[5] omnes ad Tarquinium salutandum: qui, silentio facto, monitus a proximis ut purgaret se, quod id temporis venisset, *disceptatorem*, ait, *se sumtum inter patrem et filium: cura reconciliandi eos in gratiam moratum esse: et, quia ea res*[6] *exemisset illum diem, postero die acturum quæ constituisset.* Ne id quidem[7] ab Turno tulisse tacitum ferunt: dixisse enim, *nullam breviorem esse cognitionem, quam inter patrem et filium, paucisque transigi*

5. *Aversi omnes;* codices quidam, *dversi:* male; omnes nempe ab audito urno Herdonio *avertunt* se ad Tarquinium; confer supra cap. 40 extr. Ed. — *Quod id temporis venisset,* eo, seu tali tempore, sc. vespertino, tam sero. — *Disceptatorem,* arbitrum, judicem, ut VIII, 23; XXXIX, 25; XLII, 42; et *disceptare* pro dijudicare, disquirere, judicem esse, III, 40; VIII, 23; XXXV, 33; XXXIX, 24, 33; XLI, 20, vel litigare XXXVIII, 35; *disceptatio* XXXVII, 56; XXXVIII, 32. Confer Drakenb. ad XXXVIII, 35, 1, et Cort. ad Sall. Jugurt. 21.

6. *Quia ea res exemisset,* quasi eripuisset seu sustulisset (ut *tollere diem* apud Cicer. Leg. III, 18) *illum diem,* h. e. impedivisset, quo minus quid hoc die constituto agi et confici possit: ut *eximere diem concilio* plebis XXV, 3, n. 12. Sic *diem eximere dicendo* (quum in senatu ab iis, qui multa et aliena quoque dicunt, tantum temporis consumitur, ut sol occidat ante quam de re deliberata statui possit), et *eximere dies comitiales* apud Cicer. ad Quint. Fratr. II, 1 et 6.

7. *Ne id quidem ab Turno tulisse,* accepisse, *tacitum,* silentio prætermissum, ita ut Turnus taceret, *ferunt,* dicunt, scil. Tarquinium. Sic *tacitum ferre* dicitur, cui nemo reclamat, v. c. III, 45, *ut tacitum feras,* scil. a me, h. e. ut taceam; ap. Cic. ad Att. II, 3, *non feres tacitum;* et ap. Plaut. Asin. IV, 2, 7, *suspendas potius me, quam tacita ut hæc auferas,* sc. a me, quam ut taceam. Nam *ferre* passim significat auferre, obtinere, accipere, sumere, consequi, v. c. *laudes* II, 47; IV, 57; *sortem* VI, 15; *aliquid beneficio ab aliquo* II, 12; *jus* III, 34; *impunitum*, etc. Displicet tamen nobis tum dictio *tulisse ferunt,* tum mutatio subjecti *tulisse ferunt,* scil. Tarquinium, *dixisse enim* sc. Turnum; unde saltem præstiterit, quod in veteri libro Sigonii legitur: *ne id quidem Turnum tulisse tacitum ferunt,* h. e. silentio prætermisisse et æquo tulisse animo, vel sine contradictione, ita ut taceret. Sic XXXV, 19, *contumeliam tacitus tulit;* et VII, 1, n. 4, *non patientibus tacitum tribunis.* Cf. V, 28 pr. et V,

verbis posse : ni pareat patri, habiturum[8] *infortunium esse.*

LI. Hæc[1] Aricinus in regem romanum increpans, ex concilio abiit. Quam rem Tarquinius aliquanto quam videbatur ægrius ferens, confestim Turno necem machinatur; ut eumdem terrorem, quo civium animos domi oppresserat, Latinis injiceret. Et quia pro imperio palam interfici non poterat, oblato falso crimine insontem[2] oppressit : per adversæ factionis quosdam Aricinos, servum Turni auro corrupit, ut in deversorium ejus vim magnam gladiorum inferri clam sineret : ea quum una nocte perfecta essent, Tarquinius, paulo ante lucem accitis ad se principibus Latinorum, quasi re nova perturbatus, *moram suam hesternam, velut deorum quadam providentia illatam,* ait *saluti sibi atque illis fuisse : ab Turno dici sibi et primoribus*[3] *populorum parari necem, ut Latinorum solus imperium teneat. Aggressurum fuisse hesterno die in concilio : dilatam rem esse, quod auctor con-*

29 extr. — Mox verba : *ni pareat patri* filius, *habiturum* eum *infortunium esse,* referenda ad patriam potestatem, quæ tanta olim erat apud Romanos, ut jus quoque vitæ et necis ea contineretur, ut taceam alia jura, v. c. filium ter vendendi, exhæredandi, etc.

8. *Habiturum* filium *infortunium*, meritam pœnam.

Cap. LI. 1. *Hæc Aricinus in regem increpans,* ut *in aliquem increpare* XXVII, 1, n. 6; *exsecrari* X, 28; XXX, 20; XXXIX, 51; et al. *detestari* XXXIX, 10; *incusare* ap. Tac. Ann. V, 7 extr. Cf. ad III, 3, n. 1.

2. *Insontem oppressit,* accusatione perfecit ut damnaretur (sic et II, 52), *oblato falso crimine*, prolato, vel potius objecto, exprobrato. Cf. VI, 15 pr. — *Deversorium*, ut mox *deverticulum* (non *diversorium* : nam *divertere*, ut *digredi*, de duobus dicitur, qui *diversam* instituunt viam), locus seu domicilium et hospitium, propr. a via paulisper remotum, ad quod de itinere *devertimus*, nos convertimus, ut ab eo nos reficiamus : unde IX, 17 pr. degressio a re proposita ad aliam, excursus. Sic et ap. Juvenal. XV, 72. Hinc etiam *deverti, deversari*, etc. scripsimus passim, pro vulgat. *diverti*, etc. Cf. ad XLIV, 43, n. 1. — *Servos* et *sinerent* pro *servum*... *sineret* habet Florus, forte rectius. Confer Dionysium.

3. *Primoribus populorum* Latii XXX; nisi cum Schellero leg. *popularium.*

cilii abfuerit, quem maxime peteret. Inde illam absentis insectationem esse natam, quod morando[4] *spem destituerit. Non dubitare, si vera deferantur, quin prima luce, ubi ventum in concilium sit, instructus cum conjuratorum manu armatusque venturus sit. Dici, gladiorum ingentem numerum esse ad eum convectum: id vanum nec ne sit, extemplo sciri posse. Rogare eos, ut inde secum ad Turnum veniant.* Suspectam fecit rem, et ingenium Turni ferox, et oratio hesterna, et mora Tarquinii; quod videbatur ob eam differri cædes potuisse. Eunt inclinatis quidem ad credendum animis, tamen, nisi gladiis deprehensis, cætera vana existimaturi. Ubi est eo ventum, Turnum ex somno excitatum circumsistunt custodes: comprehensisque servis, qui caritate domini vim parabant, quum gladii abditi ex omnibus locis deverticuli protraherentur; [5] enimvero manifesta res visa, injectæque Turno catenæ; et confestim Latinorum concilium magno cum tumultu advocatur. Ibi tam atrox invidia orta est, gladiis in medio positis, ut, indicta causa, novo genere leti, dejectus [6] ad caput aquæ Ferentinæ, crate [7] superne injecta, saxisque congestis, mergeretur.

4. *Quod morando spem destituerit,* frustratus sit, ei defuerit, irritas fecerit insidias sibi paratas. Cf. XXVI, 18, n. 2; XXXV, 44, n. 2; XXXIX, 39, n. 3.

5. *Enimvero manifesta res visa,* h. e. profecto, utique. Ea particula vel augendæ, et negandæ graviter aut affirmandæ rei, vel denique doloris et indignationis indicandæ (ut II, 45, n. 13; VI, 14, n. 11; X, 35, n. 6) causa, etiam ab initio orationis (ut XXIV, 31 pr. et XXVII, 30, n. 10), ponitur. Cf. II, 22, n. 4, et Drak. ad II, 22, n. 6; X, 35, n. 13; et XXXI, 30, n. 4. Sic et simpl. *enim*, et *sed enim*, *verum enim*, etc. v. ad III, 39, n. 8.

6. *Dejectus ad caput,* fontem (propr. summum rivuli seu fluvii locum, unde nascitur et defluit), *aquæ Ferentinæ*, v. ad c. 50, n. 1. Εἰς βάραθρόν τι καταβάλλουσι, καὶ ἐπικατασκάψαντες ἔτι ζῶντι τὴν γῆν, διαφθείρουσι· Dionys. IV, 48.

7. *Crate superne injecta*, etc. quod supplicii genus Pœnis potissimum usitatum fuisse dicitur. Cf. IV, 50; Plaut. Pœn. V, 2, n. 65 (ubi v. Taubmann.); Tac. Germ. 12; Ferrar. elect. II, 7

LII. Revocatis deinde ad concilium Latinis, Tarquinius, collaudatisque qui Turnum novantem [1] res pro manifesto parricidio merita pœna affecissent, ita verba fecit: *posse quidem se vetusto jure agere, quod, quum omnes Latini ab Alba oriundi sint, in eo fœdere* [2] *teneantur, quo ab Tullo res omnis albana cum colonis suis in romanum cesserit imperium. Cæterum se utilitatis id magis omnium causa censere, ut renovetur id fœdus: secundaque potius fortuna populi romani ut participes Latini fruantur, quam urbium excidia, vastationesque agrorum, quas Anco prius, patre deinde suo regnante, perpessi sint, semper aut exspectent, aut patiantur.* Haud difficulter persuasum Latinis, quanquam in eo fœdere superior romana res erat: cæterum et capita nominis latini stare ac sentire cum rege videbant, et Turnus sui cuique periculi, si adversatus esset, recens erat documentum. Ita renovatum fœdus; indictumque junioribus Latinorum, ut ex fœdere die certa ad lucum [3] Ferentinæ armati frequentes adessent. Qui ubi ad edictum romani regis ex omnibus populis convenere; ne ducem suum, neve secretum imperium, propriave signa haberent, miscuit manipulos ex Latinis Romanisque, ut ex binis [4] singulos faceret, binosque

Stewick. ad Vedet. III, 4. Similis gr. καταποντισμὸς, de qua vide Wessel. ad Diodor. XVI, 35.

Cap. LII. 1. *Novantem res*, νεωτερίζοντα, novas res vel mutationem rei publicæ et turbas moliri, ut XXVII, 24; XXVIII, 36; XXIX, 36; XXXV, 31. Sic *novæ res* sæpe dicuntur; sed et *consilia nova*, pro novarum rerum studio VIII, 17, n. 3. Græce αἱ κινήσεις et κινεῖν τὰ καθεστῶτα vel τὰ πράγματα, turbas ciere, res novas moliri, v. c. ap. Polyb. II, 21, 3; III, 4, 12; IV, 34, 3 al.

2. *In eo fœdere teneantur*, contineantur; *quo ab Tullo* Hostilio, etc. vid. cap. 29, 30; Schellerus conjicit *jam eo fœdere teneantur*, obstringantur. Conf. Quintil. Declam. 103, ibique Burm. — De *fœderis* annua *renovatione* v. ad c. 45, n. 2.

3. *Ad lucum Ferentinæ*, etc. vid. ad c. 50, n. 1. — *Secretum imperium*, proprium et a romano diversum.

4. *Ut ex binis* manipulis, ex uno Romanorum et uno Latinorum, *singulos faceret*, *binosque ex singulis* tam romanis quam latinis: *ita geminatis*

ex singulis. Ita geminatis manipulis centuriones imposuit.

LIII. Nec, ut injustus in pace rex, ita dux belli pravus fuit: quin ea arte æquasset superiores reges, ni degeneratum[1] in aliis huic quoque decori offecisset. Is primus Volscis[2] bellum in ducentos amplius post suam ætatem annos movit, Suessamque Pometiam ex his vi cepit: ubi quum[3] dividenda præda quadraginta

manipulis, mixtis ex Romanis Latinisque. Baueri nota est: « Sign. dividere manipulos singulos, dimidiare, et sic duas dimidias variorum in unum conjungere, tanquam, ut unus manipulus rom. secaretur in duas partes, itemque latinus; hi essent e singulis bini; jam ex dimidiato latino et dimidiato romano unus conflaretur; ita e binis singuli coirent. *Ita geminatis manipulis:* non intell. manipuli, qui aucti essent suis numeris, ut plures quisque milites contineret, sed quorum numerus auctus esset, quia latini manipuli adjecti duplicabant romanos. Liceat tamen intelligere *geminatos* e pluribus, variis consociatos, e dimidiato latino et romano. »—*Centuriones*, sc. romanos.

Cap. LIII.—1. *Ni degeneratum in aliis*, nisi id, quod in aliis rebus ab eo degeneratum esset, quod ille degenerasset a virtutibus majorum; nisi degeneratio facta, vel animus degener, etc. Ita passim Livius, ubi causam alicujus rei significare vult, his participiis neutr. gen. utitur pro substantivis, v. c. *perlitatum* VII, 8; *auditum* XXVII, 45, n. 2; XXVIII, 26, n. 2; *propter lapidatum* XXIX, 10, n. 5; *lege cautum* IV, 16; *pronuntiatum* IV, 59; *tentatum* IV, 49; VII, 22 pr. *oppositum* XXI, 52 pr. *ea visa inspectaque satis animorum ecere* XXIV, 40, n. 9; conf. Gron. ad III, 20; Periz. ad Sanctii Min. III, 8, 2, et Bauer. in Ind., ubi de hoc participiorum usu hæc notavit: « Ita XXVII, 47, 4, *castra* nihil *aucta* errorem faciebant; XXIV, 22, 4, *occupatæ partes*, i. e. occupatio earum; et XXVII, 45, n. 2, *auditum*, h. e. si auditum esset, quasi τὸ *audiri*, τὸ γνωσθῆναι, nam Græci, ut hodie Itali, infinitivo sic utuntur. Angli talia commode et sentiant, et exprimant: *the very being heard*, vel Itali *l'esser inteso.* » Cf. ad V, 39, n. 3, et XXXIX, 8, n. 5. Cæterum quæ uberius narrantur, c. 53-60, breviter et poetice tractavit Ovid. Fast. II, 685-852.

2. *Volscis bellum in CC amplius post suam ætatem annos movit*, quod amplius (quam) ducentos annos, etsi non continuos, post eum duravit. — De *Suessa Pometia*, vide ad VIII, 15, n. 1.

3. *Ubi quum dividenda præda*, ex divisione prædæ (propr. pro *dividendo prædam*, ut VII, 21, n. 2, *prolatandis comitiis;* VI, 39, *magistro eq. dicendo;* IX, 41, 45, *circumferendo bello;* et alia, ut XXXII, 16, n. 3; XXXIII, 3, n. 3, etc. de quibus vid. Gronov. et Drak. ad h. l. et XXIV, 15; XXVIII, 19; cf. sup. ad c. 19, n. 5), *quadraginta talenta*, tanquam regis partem, *refecisset* (in antt. edd. *cepisset* et *recepisset*), h. e. redegisset,

talenta argenti aurique refecisset; concepit animo eam amplitudinem Jovis templi, quæ digna deum hominumque rege, quæ romano imperio, quæ ipsius[4] etiam loci majestate esset. Captivam pecuniam in ædificationem ejus templi seposuit. Excepit[5] deinde eum lentius spe bellum, quo Gabios, propinquam urbem, nequidquam vi adortus, quum obsidendi quoque urbem spes pulso a mœnibus adempta esset, postremo minime arte romana, fraude ac dolo, aggressus est: nam quum, velut posito bello, fundamentis templi jaciendis aliisque urbanis operibus intentum se esse simularet, Sextus filius ejus, qui minimus ex tribus erat, transfugit ex composito Gabios, patris in se sævitiam intolerabilem conquerens: *jam ab alienis in suos vertisse superbiam: et liberorum quoque eum frequentiæ tædere; ut, quam in curia solitudinem fecerit, domi quoque faciat: ne quam stirpem, ne quem hæredem regni relinquat. Se quidem inter tela et gladios patris elapsum, nihil usquam sibi tutum, nisi apud hostes L. Tar-*

confecisset, ut XXXV, 1 extr. Sic et *conficere*, *efficere* et χρήματα πράττειν' cf. Ern. clav. Cic. *Divendita* edd. ab Ald. ad Drakenb. non MSS. *Divendenda præda* (h. e. divendendo prædam) forte leg. cum Gron. — Regius codex habet *dividenda*. Ed.—*Quadraginta*, non *quadringenta*, lectio omnium fere MSS et edd. ante Gruter. vid. ad c. 55 extr. Conf. Dionys. IV, 50. — Regius Codex habet XL, et mox omittit *aurique* quæ vocab. additamentum suspectum Creverius ex duorum codicum suorum auctoritate judicat. Ed.

4. *Ipsius etiam loci*, sc. Capitolii.

5. *Excepit eum*, ejus meditationes, *lentius spe bellum*, bellum diuturnius, quam speraverat; ei hæc meditanti obtigit, ut ἐξεδέξατο πόλεμος Ῥωμαίους ap. Polyb. I, 65 pr. *Villium, in Macedoniam quum venisset, atrox seditio militum excepit* XXXII, 3; *gravitate cœli aquarumque adveniens excipitur* XXIII, 34, n. 6. Conf. ad IV, 43, n. 4; XXV, 23, n. 4; XXVII, 40, n. 3. Bellum gabinum inde ortum dicitur, quod ditissimi patriciorum Gabios commigraverant. Antecessit autem bellum sabinum (de quo vid. Dionys. IV, 51 sq, ut de gabino, ibid. c. 55 sq), forte et cum Æquis ac Tuscis; vid. cap. 55 pr. Mox *urbem* bis posuisse Livium vix crediderim. Conf. tamen ad I, 3, n. 8.—*Minimus ex tribus*, ut ap. Polyæn. Strat. VIII, 6, et Ovid. Fast. II, 691; at maximus apud Dionys.

quinii, credidisse. Nam, ne errarent, manere his bellum, quod positum simuletur; et per occasionem eum incautos invasurum. Quod si apud eos supplicibus locus non sit, pererraturum se omne Latium: Volscosque[6] *se inde, et Æquos, et Hernicos petiturum; donec ad eos perveniat, qui a patrum crudelibus atque impiis suppliciis tegere liberos sciant. Forsitan*[7] *etiam ardoris aliquid ad bellum armaque se adversus superbissimum regem ac ferocissimum populum inventurum.* Quum, si nihil[8] morarentur, infensus ira porro inde abiturus videretur, benigne ab Gabinis excipitur: vetant mirari, si, qualis in cives, qualis in socios, talis ad ultimum in liberos esset. In se ipsum postremo sæviturum, si alia desint. Sibi vero gratum adventum ejus esse: futurumque credere brevi, ut, illo adjuvante, ab portis gabinis sub romana mœnia bellum transferatur.

LIV. Inde in consilia[1] publica adhiberi: ubi, quum de aliis rebus assentire se veteribus Gabinis diceret,

6. *Volscos, Æquos et Hernicos* populos latini nominis, ut et *Gabini*.

7. *Forsitan se inventurum* eos, quibus animus esset ad bellum gerendum armaque capienda.—*Ferocissimum populum*, fortissimum (ut I, 25, 26, 59; II, 39, 56; III, 39, 41, 47; VII, 10, al.): nisi potius leg. *ferocissimum parentem*, h. e. crudelissimum. Baueri nota est: « Alienissima h. l. *ferocis populi* mentio, quum et omnino ferox tum populus rom. non esset, tyrannidis jugo pressus, nec Tarquinius utique ferociam populi esset expertus. Nisi forte Romanorum quoque, non regis tantum, odio incitare Gabinos volebat Sextus. Interim probabilis admodum Fabri emendatio, *patrem* legentis; cui tamen haud satis aptum videtur epith. *ferocissimum*. *Impium* rectius, aut simile quid, patri ἀστόργῳ adderet. »

8. *Si nihil morarentur*, eum detinere nollent, et parum curarent; vid. inf. ad II, 24, n. 5. *Moverentur* in quibusdam MSS. Mox *si alii desint* conj. Gron.—Regius codex *morarentur*, et *si alia desint*. Ed.

Cap. LIV. 1. *Consilia publica*, al. *concilia* solenni variatione. *Consilia* est ant. lectio omnium fere MSS et edd. ante Basil. 1555; vera utique, si vocabula illa, ut putant, ita differunt, ut *concilium* sit cœtus hominum, qui audiendi, *consilium* conventus, βουλή, eorum, qui deliberandi causa conveniant; nec potius *concilium* a *concieo* omnis conventus dicitur. Cf.

quibus hæ notiores essent, ipse identidem belli auctor esse, in eo sibi præcipuam prudentiam assumere, quod utriusque populi vires nosset, sciretque invisam profecto superbiam regiam civibus esse, quam ferre ne liberi quidem potuissent. Ita quum sensim ad rebellandum primores Gabinorum incitaret, ipse cum promptissimis juvenum prædatum atque in expeditiones iret et dictis [2] factisque omnibus ad fallendum instructis vana accresceret fides, dux ad ultimum belli legitur. Ibi quum, inscia multitudine quid ageretur, prælia parva inter Romam Gabiosque fierent, quibus plerumque gabina res superior esset, tum certatim summi infimique Gabinorum Sext. Tarquinium dono deum sibi missum ducem credere. Apud milites vero, obeundo pericula ac labores pariter, prædam munifice largiendo, tanta caritate esse, ut non pater Tarquinius potentior Romæ, quam filius Gabiis esset. Itaque, postquam satis virium collectum ad omnes conatus videbat, tum e suis unum sciscitatum Romam ad patrem mittit, quidnam se facere vellet, quandoquidem ut omnia unus Gabiis posset, ei dii dedissent. Huic

inpr. Gron. ad XLIV, 4, ubi docet, *consilium* esse vel publicum, senatum, XXIII, 2, 3, 22; XXIV, 22; XXVI, 13; vel militare, imperatorum, VIII, 6; IX, 15; XXII, 3; XXV, 31; XXVII, 46; XXVIII, 26, 29; XXX, 5; XXXI, 36; XXXII, 6, 9; XXXVII, 13, 15; XLII, 60; XLIV, 35, 37; XLV, 7, 26; vel prætorum, judices et assessores, XXIX, 20; vel consiliarios regum et ducum regiorum, I, 34; XXXV, 17, 19; XXXVI, 43; XLII, 50, 57, 62; XLIII, 22; XLIV, 26; vel prudentiam et astum II, 44; XXXV, 36; XXXIX, 35; *concilium* vero comitia, s. conventum populi cujusque, XXIV, 37; vel communem remp. conjunctorum populorum, XXXIX, 48; XLII, 44; vel congressum secretum, seu coitionem, IV, 6; vel conventum legatorum ab diversis populis sociis, XXXIII, 12, 13; XXXIV, 30.—Regius codex habet *consilia*, ut et quatuor alii Creverii qui hoc receperat. Ed. — *Superbiam*, v. ad c. 49, n. 1.

2. *Et dictis factisque omnibus... vana accresceret fides:* ante Drak. post *et* et *instructis* interpungebatur; sed hæc etiam jungi possunt, ut *dictis f. o.* sint dativi. Mox Bauero præeunte post *pariter,* non post *labores* distinctionem posui, ne duo adverbia inconcinne jungantur.

nuntio, quia, credo, dubiæ fidei videbatur, nihil voce responsum est: rex velut deliberabundus in hortum ædium transit, sequente nuntio filii: ibi, inambulans tacitus, summa[3] papaverum capita dicitur baculo decussisse. Interrogando, exspectandoque responsum nuntius fessus, ut re imperfecta, redit Gabios. Quæ dixerit, ipse, quæque viderit, refert: seu ira, seu odio, seu superbia insita ingenio, nullam eum vocem emisisse. Sexto ubi quid vellet parens, quidve præciperet tacitis[4] ambagibus, patuit; primores civitatis, criminando alios apud populum, alios sua ipsos invidia opportunos interemit. Multi palam, quidam, in quibus minus speciosa criminatio erat futura, clam interfecti. Patuit quibusdam[5] volentibus fuga; alii in exsilium acti sunt, absentiumque bona juxta atque interemptorum divisui[6] fuere. Largitionis inde præ-

3. *Summa papaverum capita* (apud Ovid. Fast. II, 706, *lilia*) *dicitur baculo decussisse*, vid. ad c. 11, n. 5.

4. *Tacitis ambagibus*, non directo et verbis, sed facto, symbolo, quod significaret, quid fieri vellet. Conf. ad c. 56, n. 12. — *Primores civitatis interemit*, *opportunos* quasi factos et idoneos ad consilium hoc exsequendum, alios ab eo, scil. *criminando eos apud populum*, alios a se ipsis, *invidia sua* et magno odio, quo apud cives erant. Sic VII, 23, *opportuniores* ad impetum in eos faciendum; *opportuna loca* (ad injuriam primumque impetum obnoxia hosti vel periculis, ideoque præsidiis tuenda) III, 15; XXIV, 21; XXV, 30; XXVII, 28, et alibi; *opportuniores* VII, 23, n. 30; *opportunior bello* XXXII, 21, n. 12; *opportunus insidiantibus* XXIV, 37, n. 2, qui facile ab iis in fraudem inducitur, vel illis ob stuporem aut imprudentiam et temeritatem dat decipiendi nocendique *opportunitatem* (confer ad I, 11, n. 1), unde mox *decipi posse* et *occasioni fraudis patere* synon. dicitur (cf. ad XXV, 16, n. 12); *opportuna* (obnoxia, exposita) *injuriæ*, etc. II, 13; VI, 24; XXVIII, 19.—*Invidia sua*, quam habebant jam sibique contraxerant suis factis, non criminationibus alienis. Sic fere *suum munus facere*, proprium, quod sibi, non tribunis, debeatur, II, 48.

5. *Patuit quibusdam volentibus fugere* in nonnullis MSS, prob. Drak. Cf. ad XXXVII, 33, n. 1. — Quamvis a secunda manu corrupta nostri Regii codicis scriptura, legitur tamen primæ manus *fuga*. Ed. — *Alii in exsilium acti* e cod. Oxon. recepi cum Stroth. pro vulg. *aut in e. a.* — *Juxta atque*, æque ac, tum tum.

6. *Divisui* (vulg. *divisa*.— In Regio codice a man. pr. *divisui*. Ed.) *fuere*, ad divisionem prædamque proposita sunt, ut XXXIII, 46, n. 6. Conf. ad

dæque et dulcedine privati commodi, sensus malorum publicorum adimi, donec, orba consilio auxilioque, gabina res regi romano sine ulla dimicatione in manum traditur.

LV. Gabiis receptis, Tarquinius pacem cum Æquorum[1] gente fecit; fœdus cum Tuscis renovavit. Inde ad negotia urbana animum convertit: quorum erat primum, ut Jovis templum in monte Tarpeio, monumentum regni sui nominisque relinqueret: Tarquinios[2] reges ambos, patrem vovisse, filium perfecisse. Et, ut libera[3] a cæteris religionibus area esset tota Jovis, templique ejus quod inædificaretur, exaugurare fana sacellaque statuit, quæ aliquot ibi a Tatio rege, primum in ipso discrimine adversus Romulum

XLV, 30, n. 1.—*Et privati dulcedine commodi* edit. Vascos. et inde aliæ, forte rectius.

CAP. LV. 1. *Cum Æquorum gente et Tuscis;* vid. ad c. 32, n. 6, et ad c. 53, n. 5, 6.

2. *Tarquinios reges ambos, patrem* (immo avum, de quo vid. ad c. 40, n. 6) *vovisse* Capitolium in bello sabino, *filium perfecisse*. Cf. c. 38 extr.

3. *Libera a cæteris religionibus*, a cæterorum deorum cultu, eorumque *fanis* et *sacellis*. *Fanum* proprie locus quicumque sacer, et diis vel templo *effatus*, s. sacratus (vid. X, 37 extr. nam pontifices et augures, locum consecrantes, verba solennia *fantur*, s. *effantur*); deinde parva ædes deo alicui sacra, ut *sacellum*. Templa aliaque loca diis sacra solebant primum *voveri* certis de causis, deinde *definiri* et *terminari* (v. V, 50 pr.), h. e. fines eorum solique sacri constitui (unde *terminatio* XXXIV, 62, n. 4), tum *condi*, condita vero *effari* et *consecrari*, solennibus verbis ritibusque e profanis sacra fieri, *inaugurari*, auguriis ad sacrum usum apta effici (v. ad cap. 36, n. 4), et *dedicari*, h. e. verbis solennibus alicui *deo dicari*, et quidem plerumque vel ab imperatore, qui illa voverat, aut consule, re ad sortem fere a consulibus revocata (v. II, 8; IV, 29), vel a duumviris ad eam rem creatis, aut duumviris sacris faciundis (vid. II, 42; VI, 5; VII, 28; XXII, 33; XXIII, 21; XXXIV, 53; XXXV, 41; ad XXIII, 30, n. 8), interdum vero ob populi sive iram sive favorem ab aliis quoque (v. c. a primi pili centurione II, 27, et a Flavio ædili curuli IX, 46), jussu senatus aut majoris tribunorum pl. partis, pontifice maximo verba dedicationis præeunte, eoque, qui dedicabat, postem tenente templi; vide II, 8, 27; IX, 46, et de consecrationis dedicationisque ritibus inpr. Cic. pro domo c. 45-54. *Exaugurabantur* autem templa sive loca et *fines diis sacrati*, si numina auguriis certisque cæremoniis inde *evocabantur*,

pugnæ vota, consecrata, inaugurataque postea fuerant. Inter principia[4] condendi hujus operis, movisse numen ad indicandam tanti imperii molem traditur deos : nam, quum omnium sacellorum exaugurationes admitterent aves, in Termini fano non addixere : id omen auguriumque ita acceptum est : non motam Termini sedem, unumque eum deorum non evocatum sacratis sibi finibus, firma stabiliaque cuncta portendere. Hoc perpetuitatis auspicio accepto, sequutum aliud magnitudinem imperii portendens prodigium est : caput[5] humanum integra facie aperientibus fundamenta templi dicitur apparuisse. Quæ visa species, haud[6] per ambages, arcem eam imperii, caputque re-

et loca sic *augurato* (augurio capto, ut I, 18) *liberabantur,* sc. a religione, vel ab aliis fanis (vid. V, 54 extr.), aut e sacris iterum profana efficiebantur; quo facto aliud ibi templum condi poterat.

4. *Inter principia condendi hujus operis,* Capitolii (v. n. 10 ad Præf.), *traditur deos,* Juventatem et Terminum, *movisse numen,* ostendisse et declarasse voluntatem suam : nam *numen* proprie dìcitur voluntas ejusque indicium, monitum oraculumque dei (unde VIII, 34 pr. *dictatoris edictum pro numine semper observatum*), deinde ejus potentia ac majestas, vel auxilium et tutela, hinc vero ipse deus, ejusque vel natura, vel nomen ac titulus. Sed forte cum Schellero leg. *deus,* scil. Terminus; vel, quod Dœring. putat, delendum voc. *deos,* ut sensus sit : *numen,* deorum voluntas et potestas, *traditur movisse,* sc. se (vid. ad II, 3, n. 2), se declarasse et patefecisse : nisi malis *monuisse,* quod est verbum propr. de vatibus, oraculis et diis, qui somniis vel prodigiis aliisque signis voluntatem suam et futura significant. Cæterum *Juventatem* (nam ita propr. dictam hanc deam monet Gron. ad V, 54; XXI, 62; XXXVI, 36) *Terminumque,* cedentibus cæteris diis, *non moveri se passos esse,* sed restitisse, tradunt Dionys. III, 69; Flor. I, 7, et ipse Livius V, 54 extr. ubi itaque alios auctores, quam h. l., sequutus videtur, ut passim; vid. ad I, 7, n. 5; I, 24, n. 2 et 5; IX, 44, n. 8; XXI, 3, n. 2; XXI, 56, n. 4; Drak. ad XLII, 47, § 6. Conf. et supra Epitom. Hinc vero et mox forte leg. *non motum Terminum sede* vel *e sede,* h. e. templo suo, ut IV, 20; V, 39; XXXVIII, 43.

5. *Caput humanum integra facie,* etc. Cf. V, 54 extr. ad Sil. II, 410; Dionys. IV; Plin. XXVIII, 2 s. 4; Varr. L. L. IV, 3; Heyn. ad Virg. Æn. I, 444. Hinc *Capitolium* a *capite Toli* cujusdam ibi invento dictum nugantur Arnob. adv. gent. l. VI, et alii.

6. *Haud per ambages,* verborum, ambigue et obscure dicta, ut II, 12, n. 7; V, 15, et IX, 37. *Arcem fore*

rum fore portendebat: idque ita cecinere vates, quique in urbe erant, quosque ad eam rem[7] consultandam ex Etruria acciverant. Augebatur ad impensas regis animus. Itaque pometinæ[8] manubiæ, quæ perducendo ad culmen operi destinatæ erant, vix in fundamenta suppeditavere: eo magis Fabio, præterquam quod antiquior est, crediderim quadraginta[9] ea sola talenta fuisse, quam Pisoni, qui quadraginta millia pondo argenti seposita in eam rem scribit; summam pecuniæ, neque ex unius tum urbis præda sperandam, et nullius[10], ne horum quidem magnificentiæ operum fundamenta non exsuperaturam.

eam, id Capitolium: sed *eam* dixit, relata voce ad *arcem*; nisi malis exponere *arcem eam imperii*, sc. arcem *fore*. *Arx* dicitur quidquid altum est, adeoque montes, vertex montis, quod in colle positum est, inpr. ἀκρόπολις, deinde munimentum et præsidium. *Arx* Romæ pars altera Tarpeii montis, in quo erat Capitolium: ἡ ἄκρα τῷ Καπιτωλίῳ προστεχής ap. Dionys. l. X, p. 640; cf. V, 47 pr. ad I, 11, n. 4; III, 45, n. 9, et Tac. Ann. XIV, 31, 6. *Arx* et *caput Italiæ* Roma dicitur XXI, 35; XXII, 32, et *caput orbis terrarum* XXI, 30, ut h. l. *caput rerum*. *Arx et caput belli est, ubi Hannibal est* XXVIII, 42.—*Idque ita*, eodem modo, *cecinere*, prædixere.

7. *Ad eam rem consultandam*, v. ad c. 21, n. 1.

8. *Manubiæ pometinæ*, pecunia redacta ex præda, ab incolis Suessæ Pometiæ capta et vendita; inpr. pars prædæ, quam rex vel imperator capit.—De *Fabio* vide ad cap. 44, n. 5. L. Calpurnius *Piso* Frugi consul fuit an. Urb. cond. 619, et Annales Orationesque scripsit.

9. *Quadraginta ea sola talenta fuisse*, etc. recte pro *quadringenta* (quæ lectio non nisi duorum MSS, et Dionysii IV, 50, auctoritate nititur. — Sic et supra cap. 52, n. 3, codex Regius habet XL. Ed.) jam reposuit Stroth., quoniam 1° consensu omnium fere MSS et edd. antt. firmatur; 2° Livius *talenta* et *millia pondo argenti*, adeoque ejusdem numeri, sibi opponit, neque alio sensu hæc verba accipi possunt, quam hoc: *quadraginta* (substant. et subjectum) *ea*, quem numerum uterque memorat (*die Vierzig*) *sola*, solum, tantum, *talenta fuisse*, non tot *millia pondo argenti*; 3° Livius contradiceret sibi, imo nugas proferret, si *quadringenta talenta* scripsisset, et mox *CCCC millia pondo* tam enormem vocasset *summam*, et tanto majorem. *Talenta XL* æquant fere 50,000 imperiales nummos, adeoque *CCCC fere* 500,000 imperial. at *CCCC millia pondo* DCLXVI talenta et quod excurrit, vel fere 800,000 imp. Hæc itaque summa longe major est XL, non vero CCCC talentis.

10. *Et nullius* magnificentiæ, nisi malis operis, *ne horum quidem ope-*

LVI. Intentus perficiendo templo, fabris undique ex Etruria accitis, non pecunia solum ad id publica est usus, sed operis etiam ex plebe: qui quum haud parvus et ipse militiæ adderetur labor, minus tamen plebs gravabatur, se templa deum exædificare manibus suis: quæ posthac et ad alia, ut specie minora, sic laboris aliquanto majoris, traducebatur opera, foros [1] in circo faciendos, cloacamque maximam, receptaculum omnium purgamentorum urbis, sub terram agendam: quibus duobus operibus vix nova hæc magnificentia quidquam adæquare potuit. His laboribus exercita plebe, quia et Urbi multitudinem, ubi usus [2] non esset, oneri rebatur esse, et colonis mittendis occupari latius imperii fines volebat; Signiam [3] Circeiosque colonos misit, præsidia Urbi futura terra marique. Hæc agenti portentum [4] terribile visum: anguis ex columna lignea elapsus, quum terrorem fugamque in regiam fecisset, ipsius regis non tam subito pavore perculit pectus, quam anxiis implevit curis. Itaque quum ad

rum, quæ nunc sunt, hujus ætatis, *magnificentiæ,* h. e. operum magnificorum *fundamenta.* Sic c. 56 *magnificentia hæc nova,* Romæ hodierna, vel qualis nunc est; et VI, 4 extr. *opus vel in hac magnificentia Urbis conspiciendum.* Cf. ad c. 5, n. 1.

Cap. LVI. 1. *Foros in circo, cloacas* et *Capitolium,* opera a patre vel potius avo inchoata, et a filio vel nepote perfecta. Cf. cap. 35 extr. (ubi vid. n. 6) et 38 extr. Dionys. III et IV, pag. 200 et 246; Plin. XXXVI, 15; Salmas. ad Solin. p. 646.

2. *Ubi usus non esset,* si inutilis esset vel sine usu, h. e. nimis magna, quæ nec satis laboribus exerceri nec ali posset.

3. *Signiam* (hod. *Segni*) *Circeiosque,* oppida in finibus Volscorum sita, et hoc quidem ad mare in promontorio Circæo, hod. *Monte Circello,* ubi et portus fuit egregius; unde h. l. *terra marique.* Cf. II, 23.

4. *Portentum terribile, anguis ex columna lignea elapsus,* v. ad c. 31, n. 1, et Heyn. ad Virgil. Æn. V, 84 sq.—*Quum terrorem fugamque in regiam fecisset,* quum effecisset, ut cæteri perterriti fugerent in regiam: *in regia* emend. Bauer., quia visum fuerit domesticum. Columna vero non in ipsa fuit regia, sed extra eam. — *Publica prodigia* in locis publicis, ut in agris, templis, foro, vicis facta: hinc ad rei publicæ sortem referri credita; Bauer. — *Domestico visu,* viso, ostento.

publica prodigia etrusci tantum vates adhiberentur, hoc velut domestico exterritus visu, Delphos ad maxime inclytum in terris oraculum mittere statuit: neque responsa [5] sortium ulli alii committere ausus, duos filios per ignotas ea tempestate terras, ignotiora maria, in Græciam misit. Titus et Aruns profecti: comes his additus L. Junius [6] Brutus, Tarquinia sorore regis natus; juvenis longe alius ingenio quam cujus simulationem induerat. Is quum [7] primores civitatis, in quibus fratrem suum ab avunculo interfectum audisset; neque [8] in animo suo quidquam regi timendum, neque in fortuna concupiscendum relinquere statuit, contemptuque tutus esse, ubi in jure parum præsidii esset. Ergo ex industria factus [9] ad imitationem stultitiæ, quum se suaque prædæ esse regi sineret, Bruti quoque haud abnuit cognomen: ut sub ejus obtentu cognominis liberator ille populi romani animus latens, [10] opperiretur

5. *Responsa sortium*, oraculi (χλήρου), quod Delphis, ut et alibi, per sortes, ψήφους, edebatur; vid. ad Juvenal. I, 82. — *Sortium* nomen commune factum est quibuslibet oraculorum responsis, etiam iis quæ voce edebantur. Ed.

6. *Brutus, Tarquinia sorore regis natus:* quam regis potius amitam, et filiam Tarquinii Prisci facit Dionys. Regis quoque et Bruti filios ætate fere æquales fuisse, ex historia conjurationis probabile fit. Cf. ad c. 40, n. 6.

7. *Is quum primores civitatis, in quibus*, h. e. et in his quoque (ut VI, 20, et XXIX, 29) *fratrem suum*, etc. — *Interfectum* pro *interfectos*, verbo ad posterius nomen accommodato. Ad *primores civitatis* ex seqq. intellig. *interfectos;* Str. Vid. ad XXI, 43, 4. Cæterum non modo fratrem Bruti natu majorem, in quo generosus elucescebat animus, sed et patrem ejus clam occidendum curaverat tyrannus, ut illius potiretur opibus; vid. Dionys. IV, 64, 68.

8. *Neque in animo suo quidquam*, etc. statuit et ingenium suum ita dissimulare, ut nullus inde metus regi relinqueretur, et *sua prædæ esse regi sinere*, ut nihil superesset, quod ille *concupisceret.* Ita dissimulatione ejus Romanos 25 per annos deceptos fuisse monet Dionys. IV, 77.

9. *Factus ad imitationem stultitiæ*, quum ad eam se formasset totumque finxisset, vel personam *Bruti*, h. e. stupidi hominis sibi accommodasset. Hinc et tribunus Celerum factus est, adeoque regi proximus dignitate; vid. Dionys.

10. *Opperiretur*, exspectaret, *tempora sua*, opportuna, sibi faventia

tempora sua. Is tum ab Tarquiniis ductus Delphos, ludibrium verius quam comes, aureum baculum inclusum corneo cavato [11] ad id baculo tulisse donum Apollini dicitur, per ambages [12] effigiem ingenii sui. Quo postquam ventum est, perfectis patris mandatis, cupido incessit animos juvenum, sciscitandi ad quem eorum regnum romanum esset venturum. Ex infimo [13] specu vocem redditam ferunt : *Imperium summum Romæ habebit, qui vestrum primus, o juvenes, osculum matri tulerit.* Tarquinii, ut Sextus, qui Romæ relictus fuerat, ignarus responsi expersque imperii esset, rem summa ope taceri jubent; ipsi inter se, uter prior, quum Romam redissent, matri osculum daret, sorti permittunt. Brutus, alio ratus spectare pythicam vocem, velut si prolapsus [14] cecidisset, terram osculo contigit : scilicet, quod ea communis mater omnium

suis consiliis exsequendis idonea, ut *tempore tuo pugnasti* XXXVIII, 45 extr. *sua tempora exspectare* IV, 7; nos *seine Zeit abwarten.* Sic XXII, 39 extr. *ne occasioni tuæ desis*, neque *suam occasionem hosti des ;* XXIII, 41, n. 5, *æstu suo* (secundo) *Locros trajecit ;* XXXVIII, 43, n. 8, *Ambracienses suos ;* IX, 19, *nunquam nostris locis*, qui nobis favebant et opportuni, vel solerter a nobis capti erant et explorati, *laboravimus* (vide ad III, 31, n. 1); IV, 58 pr. *ex incommodo alieno suam*, sui commodi, *occasionem petere*, ut apud Terent. Andr. IV, 1, 5, *malis gaudere alienis, atque incommodis alterius sua comparare commoda.* Conf. ad XLII, 43, n. 2. Sic passim *meus, tuus, suus, noster, vester* dies, ventus, deus, etc. σὴ νῦν ἡμέρα, σὸς ὁ καιρὸς Polyb. XVII, 18, et al. — *Liberator ille populi rom. animus ;* v. Bentl. ad Hor. Od. IV, 9, 37. *Liberator* pro, liberatoris, vel in quo animo deliteсeret et turgeret consilium liberandi populi ; Bauer.

11. *Baculo cavato ad id* consilium, ut aurei baculi theca esset; *corneo*, e corni ligno duro. De voce *baculus* bis posita vid. ad I, 3, n. 8.

12. *Per ambages*, obscuram *effigiem ingenii sui*, præclari et sub vili stupidi hominis specie latentis.

13. *Ex infimo specu*, antro, χάσματι, in Parnaso, cui tripos imponebatur, et ex quo Pythia tripodi insidens dei afflatum excipiebat. Bauerus hæc eo refert, quod Pythia, tripodi alias in spelunca insidens, nonnunquam, quo plenior deo fieret, in imam speluncam descendere coacta sit. Cæterum Romani raro consulebant oraculum delphicum (conf. V, 15 sq, et XXIX, 10), et plerumque augures.

14. *Velut si prolapsus cecidisset*, duplex pleonasmus; Bauer.

mortalium esset. Reditum inde Romam, ubi adversus Rutulos bellum summa vi parabatur.

LVII. Ardeam Rutuli habebant, gens, ut in ea regione atque in ea ætate, divitiis præpollens: eaque ipsa causa belli fuit, quod rex romanus tum ipse ditari, exhaustus magnificentia publicorum operum, tum præda delinire popularium animos studebat; præter [1] aliam superbiam, regno infestos etiam quod se in fabrorum ministeriis ac servili tamdiu habitos opere ab rege indignabantur. Tentata res est, si primo impetu capi Ardea posset: ubi id parum processit, obsidione munitionibusque cœpti premi hostes. In iis stativis, ut fit, longo magis quam acri bello, satis [2] liberi commeatus erant: primoribus tamen magis, quam militibus. Regii quidem juvenes interdum otium conviviis comessationibusque inter se terebant. Forte potantibus his apud Sext. Tarquinium, ubi et Collatinus[3] cœnabat Tarquinius, Egerii filius, incidit de uxoribus mentio: suam quisque laudare miris modis. Inde certamine accenso, Collatinus negat *verbis opus esse; paucis id quidem horis posse sciri, quantum cæteris præstet Lucretia sua. Quin, si vigor juventæ inest,*

Cap. LVII. 1. *Præter aliam superbiam*, alia superbiæ argumenta: *regno infestos etiam*, regi et omnino dominationi unius; *superbiam regni* malebat Bauer. — *Habitos*, detentos et vexatos. Mox in vett. libris legitur: *Tentata res est primum, si primo impetu*, etc. Non vero adverbium, sed epitheton delendum esse, jam bene, opinor, monuit Gron. *Si* pro *an*, ut II, 25, 35; IV, 20, n. 7; V, 42; X, 16; XXVII, 14; XXX, 16, n. 4; XXXI, 9, 54 al.

2. *Satis liberi commeatus erant*, sæpe ac facile dabatur *commeatus*, h. e. venia abeundi ab exercitu, potestas Romam aliove proficiscendi (germ. *Urlaub*). Cf. ad XXV, 8, n. 6. — *Comessatio*, seu *comissatio*, κῶμη, convivium nocturnum et tempestivum, inpr. compotatio, et eorum, qui ebrii et coronis redimiti, cum facibus musicisque instrumentis per plateas (κώμας) discursitare (κωμάζειν), et inter lascivas cantilenas saltationesque ad amicarum fores concurrere solebant.

3. *Tarquinius Collatinus, Egerii filius*, vid. ad c. 34, n. 3. — *Quin conscendimus equos*, alii *conscenda-*

conscendimus equos, invisimusque præsentes nostrarum ingenia? Id cuique[4] *spectatissimum sit, quod nec opinato viri adventu occurrerit oculis.* Incaluerant vino: *Age sane,* omnes. Citatis equis avolant Romam. Quo quum, primis[5] se intendentibus tenebris, pervenissent, pergunt inde Collatiam: ubi Lucretiam, haudquaquam ut regias nurus, quas in convivio luxuque cum æqualibus viderant tempus terentes, sed nocte sera deditam lanæ inter lucubrantes ancillas in [6]medio ædium sedentem inveniunt. Muliebris[7] certaminis laus penes Lucretiam fuit: adveniens vir Tarquiniique excepti benigne: victor maritus comiter invitat regios juvenes. Ibi Sext. Tarquinium mala libido Lucretiæ per vim stuprandæ capit: tum forma, tum spectata castitas incitat. Et tum quidem ab nocturno juvenili ludo in castra redeunt.

LVIII. Paucis interjectis diebus, Sext. Tarquinius, inscio Collatino, cum comite uno Collatiam venit: ubi exceptus benigne ab ignaris consilii, quum post cœnam in hospitale cubiculum deductus esset, amore

mus. Utrumque recte dicitur; sed plerumque indicativo jungitur *quin,* particula solennis semet aliosve incitantium. Exempla vide ap. Drak. ad h. l. Cort. ad Sallust. Cat. 20; Heins. ad Ovid. Am. II, 19, 59, et in Schelleri Lexico.

4. *Id cuique spectatissimum sit,* sc. mulierum ingenium. *Spectata* dicuntur certis experimentis, an proba sint, nec ne, explorata et cognita, inpr. metalla, nummi, histriones et gladiatores; unde *spectaculum, spectatio* et *spectamen* pro specimine et experimento. — *Age sane, omnes,* sc. exclamant.

5. *Primis se intendentibus,* se extendentibus, dispersis, *tenebris,* ut de nocte VII, 28, n. 3; cui amictum, vela et peplum tribuunt poetæ. Mox *in convivio lusuque* malebat Gron.

6. *In medio ædium;* nam *telæ ex vetere more in atrio texebantur,* ut utar verbis Cic. pro Mil. c. 5. Conf. Lips. Elect. I, 17.

7. *Muliebris certaminis,* h. e. de mulieribus, ut fere *certamen regni* et *juris* I, 17; XXI, 6, 31; *timor* et *terror externus, servilis, peregrinus,* h. e. ob hostem externum et servos, II, 39; III, 10, 16; XXVIII, 42; XXXIV, 25; *scelera divina et humana,* in deos hominesque commissa, III, 19; XXIX, 18; *odia externa et domestica,* h. e. hostium et civium, II, 45; aliaque adjectiva, objectum notantia.

ardens, postquam[1] satis tuta circa, sopitique omnes videbantur, stricto gladio ad dormientem Lucretiam venit, sinistraque manu mulieris pectore oppresso, *Tace, Lucretia*, inquit; *Sext. Tarquinius sum; ferrum in manu est: moriere, si emiseris vocem.* Quum pavida ex somno mulier nullam opem, prope mortem imminentem videret; tum Tarquinius fateri amorem, orare, miscere precibus minas, versare in omnes partes muliebrem animum: ubi obstinatam videbat, et ne mortis quidem metu inclinari, addit ad metum dedecus: cum mortua jugulatum servum nudum positurum ait, ut in sordido adulterio necata dicatur. Quo terrore quum vicisset obstinatam pudicitiam velut victrix libido, profectusque inde Tarquinius, ferox expugnato decore muliebri, esset; Lucretia, mœsta tanto malo, nuntium Romam eumdem ad patrem, Ardeamque ad virum mittit, ut cum singulis fidelibus amicis veniant: ita facto maturatoque opus esse; rem atrocem incidisse. Sp. Lucretius[2] cum P. Valerio Volesi filio, Collatinus cum L. Junio Bruto venit; cum quo forte Romam rediens ab nuntio uxoris erat conventus. Lucretiam se-

Cap. LVIII. 1. *Postquam satis tuta*, scil. *omnia*, quod voc. in seq. *omnes* latet, et sine necessitate additur in Edd. ab Ald. Vid. Drak. *Pavida ex somno*, quippe repente somno excussa, vel cum pavore excussa somno; Bauer. Idem monet, mox *versare in omnes partes muliebrem animum* dici pro: omnibus machinis, minis, precibus, sollicitare, et *omnes partes* hic non esse consilia varia, res varias, ut apud Virgil. Æn. IV, 286, et VIII, 21; sed argumenta, causas ad persuadendum compositas, locutione petita ab arbore, quæ prolabi coacta in omnes partes trahatur, ut ex una ruat, sin minus ex altera.—*In sordido adulterio*, cum homine sordido, servo.

2. *Sp. Lucretius* Tricipitinus, pater Lucretiæ, præfectus urbi a rege relictus (vide cap. 59), *cum P. Valerio* Poplicola, *filio Volesi*, s. Volusi (al. *Valesi*; unde *Valesius* et postea *Valerius* Romæ dictus) Sabini, qui cum Tatio Romam commigraverat; vide Dionys. II, 46. *Collatinus* Tarquinius, maritus Lucretiæ (vid. ad c. 34, n. 3), *cum L. Junio Bruto*, Tarquinia sorore regis nato, et tribuno Celerum; vide cap. 56 et 59. Collatinus et Brutus simul fere cum Lucretio et Valerio Collatiam veniunt, postquam eos, *Romam forte* una *redeuntes, nuntius uxoris convenerat* in via.

dentem mœstam in cubiculo inveniunt: adventu suorum lacrymæ obortæ: quærentique viro, *Satin'*[3] *salvæ? Minime*, inquit; *quid enim salvi est mulieri, amissa pudicitia? Vestigia viri alieni*, *Collatine*, *in lecto sunt tuo. Cæterum corpus est tantum violatum: animus insons: mors testis erit. Sed date dextras fidemque*, *haud impune adultero fore. Sext. est Tarquinius*, *qui hostis pro hospite priore nocte vi armatus mihi sibique*, *si vos viri estis*, *pestiferum*[4] *hinc abstulit gaudium.* Dant ordine omnes fidem: consolantur ægram animi, avertendo noxam ab coacta in auctorem delicti: mentem peccare, non corpus: et unde consilium abfuerit, culpam abesse. *Vos*, inquit, *videritis quid illi debeatur: ego me*, *etsi peccato absolvo*, *supplicio non libero: nec ulla deinde impudica Lucretiæ exemplo vivet.* Cultrum, quem sub veste[5] abditum habebat, eum in corde defigit: prolapsaque in vulnus, moribunda cecidit. Conclamant vir paterque.

LIX. Brutus, illis luctu occupatis, cultrum ex vulnere Lucretiæ extractum, manantem cruore præ se tenens, *Per hunc*, inquit, *castissimum ante regiam injuriam sanguinem juro*, *vosque*, *dii*, *testes facio*, *me*

3. *Satin'* (satisne) *salvæ*, scilic. res sunt? num omnia bene se habent (*Steht alles wohl? Ist dir etwas begegnet*)? ut III, 26; VI, 34; X, 18; XL, 8, et inpr. ap. comicos. Conf. Duk. — *Vestigia viri alieni in lecto sunt tuo*, ut apud Prop. II, 29, 35, et Tibull. I, 9, 57; ubi v. Broukhus. Μηνύματα συζυγίας dixit Aristanet. Epist. II, 22, et forte sic μνημόσυνον Meleager carm. 103, 4; in Brunck. Anal. t. 1, p. 27. Honestissimam rei inhonestæ descriptionem et generosæ indignationis plenam in his et seqq verbis jam notarunt alii.

4. *Pestiferum hinc abstulit gaudium*, ut apud Virgil. Æn. IV, 29; *amores abstulit;* Ernest.

5. *Cultrum*, *quem sub veste a. h.*, *eum;* vide ad cap. 19, n. 1, nisi pro *eum* legere malis *tum* suadente Schell.

6. *Prolapsa in vulnus*, vulnere accepto, ut *in vulnus cadere*, *corruere*, *devolvi* apud Lucret. IV, 1042; Virg. Æn. X, 488; Stat. Theb. IV, 463, et Sil. II, 129. Sic et infra II, 46, *præceps Fabius in vulnus abiit*, delapsus ex equo, et corruens in pectus mortifere vulneratum. Cf. Burm. ad Quintil. declam. IX, 5.

L. Tarquinium Superbum, cum scelerata conjuge et omni liberorum stirpe, ferro, igni, quacumque dehinc vi possim, exsequuturum[1]*; nec illos, nec alium quemquam regnare Romæ passurum.* Cultrum deinde Collatino tradit; inde Lucretio ac Valerio, stupentibus miraculo rei, unde novum in Bruti pectore ingenium. Ut præceptum[2] erat, jurant: totique ab luctu versi in iram, Brutum jam inde ad expugnandum regnum vocantem sequuntur ducem. Elatum domo Lucretiæ corpus in forum deferunt, concientque miraculo, ut fit, rei novæ atque indignitate homines: pro se quisque[3] scelus regium ac vim queruntur. Movet tum patris mœstitia, tum Brutus, castigator lacrymarum atque inertium querelarum, auctorque, quod viros, quod Romanos deceret, arma capiendi adversus hostilia ausos. Ferocissimus quisque juvenum cum armis voluntarius adest: sequitur et cætera juventus. Inde, pari[4] præsidio relicto Collatiæ ad portas, custodibusque datis, ne quis eum motum regibus nuntiaret, cæteri armati, duce Bruto, Romam profecti. Ubi eo ventum est, quacumque incedit armata multitudo, pavorem ac tumultum facit. Rursus, ubi anteire primores civitatis vident, quidquid sit, haud temere esse rentur. Nec minorem motum animorum Romæ tam atrox res facit, quam Collatiæ fecerat. Ergo ex omnibus locis urbis in forum

CAP. LIX. 1. *Me, L. Tarquinium... exsequuturum*, persequuturum, expulsurum, vel vindicaturum, ulturum; nisi malis cum Gron. reponere *exacturum*, quoniam *exsequi* de rebus tantum, non de hominibus adhibetur. —*Exsequi* inusitatum quidem de personis, sed vetant libri omnes, teste ipso Gronovio, quidquam mutari. ED. —*Ferro, igni, quacumque vi possim* plane ut II, 10. Copula *et* omissa.

2. *Ut præceptum erat* a Bruto, et secundum formulam jurisjurandi, quam præiverat.

3. *Pro se quisque queruntur*, v. ad cap. 41, n. 1.

4. *Pari præsidio*, satis firmo, sufficiente, scil. ad impetus regis arcendos, *verhältnissmäsige, hinlängliche.* Sed egregie emend. Gron. *Inde pars præsidio relicti Collatiæ, ad portas custodibus datis*, etc. Ita *pars*, quod

curritur. Quo simul ventum est, præco[5] ad tribunum Celerum, in quo tum magistratu forte Brutus erat, populum advocavit. Ibi oratio habita, nequaquam ejus pectoris ingeniique, quod simulatum ad eam diem fuerat, de vi ac libidine Sext. Tarquinii, de stupro infando Lucretiæ et miserabili cæde, de orbitate[6] Tricipitini, cui morte filiæ causa mortis indignior ac miserabilior esset: addita superbia ipsius regis, miseriæque et labores plebis in fossas cloacasque exhauriendas demersæ. Romanos homines, victores omnium circa populorum, opifices ac lapicidas pro bellatoribus factos. Indigna Serv. Tullii regis memorata cædes, et invecta corpori patris nefando vehiculo filia; invocatique ultores parentum dii. His atrocioribusque, credo, aliis, quæ[7] præsens rerum indignitas haudquaquam relatu scriptoribus facilia subjicit, memoratis, incensam multitudinem perpulit, ut imperium regi abrogaret, exsulesque esse juberet L. Tarquinium cum conjuge ac liberis. Ipse junioribus, qui ultro nomina dabant, lectis armatisque, ad concitandum inde adversus regem exercitum, Ardeam in castra est profectus; imperium in urbe Lucretio, præfecto[8] urbis jam ante ab rege instituto, relinquit. Inter hunc tumultum Tullia domo

etiam in uno MS legitur, et *cæteri* bene sibi opponuntur. — Gron. emendatio Creverio multum blanditur et mihi. Ed.

5. *Præco ad tribunum Celerum populum advocavit,* non ad præfectum urbi, Lucretium, quia hic magistratus minor fuisse videtur (cf. ad c. 15, n. 5, et 56, n. 9), vel quia Lucretius tum forte erat Collatiæ, non Romæ: nam comitia certe consularia a præfecto urbis habita fuisse scribit Livius cap. 60 extr. sed a Lucretio interrege, non præfecto urbis, rectius tradit Dionysius.

6. *Tricipitini* Lucretii. Cf. ad c. 58, n. 2.

7. *Aliis, quæ præsens rerum indignitas subjicit,* quas cogitationes injicit seu injicere solet scil. animo seu oratori; ut *quæ dolor querentibus subjicit* III, 48 ext. *idem subjecit* mihi *ratio* XXVI, 41, n. 9; et *has mihi spes subjicit, injicit, dat, fortuna* XXVIII, 44. Conf. ad XXIX, 15, n. 1; XXX, 32, n. 2; XL, 9, n. 4; XLIV, 24, n. 1. Sed h. l. forte legendum *subjecit.*

8. *Præfecto urbis,* de quo v. ad III, 3, n. 1. — *Invocantibus parentum*

profugit, exsecrantibus, quacumque incedebat, invocantibusque parentum furias viris mulieribusque.

LX. Harum rerum nuntiis in castra perlatis, quum re nova trepidus rex pergeret[1] Romam ad comprimendos motus, flexit viam Brutus, senserat enim adventum ne obvius fieret; eodemque fere tempore, diversis itineribus, Brutus Ardeam, Tarquinius Romam, venerunt. Tarquinio clausæ portæ, exsiliumque indictum: liberatorem Urbis læta castra accepere; exactique inde liberi regis. Duo patrem sequuti sunt, qui[2] exsulatum Cære in Etruscos ierunt. Sext. Tarquinius[3] Gabios, tanquam in suum regnum, profectus, ab ultoribus veterum simultatum, quas sibi ipse cædibus rapinisque conciverat, est interfectus. L. Tarquinius Superbus regnavit annos quinque et viginti. Regnatum[4] Romæ ab condita urbe ad liberatam, annos ducentos quadraginta quatuor. Duo consules inde comitiis centuriatis a præfecto urbis ex commentariis[5] Serv. Tullii creati sunt, L. Junius Brutus, et L. Tarquinius Collatinus.

furias, vindices parricidii. Conf. ad XL, 10, n. 1.

Cap. LX. 1. *Pergeret Romam*, v. ad c. 6, n. 6. — *Flexit viam Brutus*, de via deflexit. — Mox *accepere* pro *excepere*, ut V, 21 pr. XXXVIII, 25, n. 5, al.

2. *Exsulatum Cære ivit* rex VI Kal. Mart. qui dies *Regifugium*, dictus est; vid. Interpp. Ovid. Fast. II, 686, et Macrob. Sat. I, 12.

3. *Sextus Tarquinius Gabios, tanquam in suum regnum* etc. Cf. c. 53, et ad II, 19, n. 4.

4. *Regnatum Romæ est*, reges imperium tenuere.

5. *Ex commentariis Servii Tullii*, secundum rationem comitiorum habendorum et centuriarum, a Servio institutam et descriptam in *commentariis*, h. e. libris, in quibus memoriæ causa res perscribuntur memorabiles. Ex formula imperii regendi, descripta fortasse a Servio, quum deponere imperium in animo haberet; de quo v. cap. 48 extr. ei in animo esset, imperio se abdicare (v. c. 48 extr.); Ern.

T. LIVII PATAVINI
HISTORIARUM
AB URBE CONDITA
LIBER SECUNDUS.

BREVIARIUM.

Cap. I; Brutus, libertatis tempestive reipub. assertæ non acrior vindex quam custos, populum jurejurando adigit, se neminem Romæ passuros regnare; et senatum ad summam ccc explet, primoribus equestris gradus lectis. — II; Rex sacrificulus. Tarquinius Collatinus, ob regium genus nomenque invisus, cogitur Urbe cedere, et consul ei sufficitur P. Valerius. — III; Conjuratio juvenum de recipiendis regibus. — IV; Capita ejus sunt Aquillii, filii sororis Collatini, Vitellii, quorum soror Bruto nupta erat, hujusque filii, Titus Tiberiusque. Servus rem ad consules defert. — V; Tarquiniorum bona direpta, et ager consecratus. Marti. Campus Martius. Insula Tiberina. Supplicium a proditoribus sumtum. Servus ille, Vindicius, primum vindicta liberatus, — VI; Tarquinii, contractis Veientium Tarquiniensiumque copiis, in agrum rom. veniunt. Brutus et Aruns Tarquinius infestis animis concurrunt et duabus hærentes hastis moribundi ex equis labuntur. Pugna atrox et dubia. — VII; Nocte Etrusci domos suas abeunt. Publica mœstitia ob mortem Bruti. Valerius, regnum affectare creditus, submissis fascibus in concionem venit populi et crimen diluit. — VIII; Leges fert de provocatione ad populum, et adversus regni occupandi consilium : unde ei datur cognomen Publicolæ, s. Poplicolæ. Bruto sufficitur Sp. Lucretius, et huic, intra paucos dies mortuo, M. Horatius Pulvillus. Huic sorte evenit dedicatio ædis Capitolinæ. — IX; Tarquinii ad Porsenam, Clusinum regem, perfugerant; is eorum precibus motus, romanum agrum cum infesto exercitu invadit. — X;

Horatius Cocles, Sp. Lartius et T. Herminius hostes, pontem sublicium transituros, repellunt. — XI; Urbs obsidetur. — XII; Magnum audaxque facinus C. Mucii Scævolæ. — XIII; Virtus Clœliæ. Pax. — XIV; Porsena cum parte copiarum Aruntem filium Ariciam oppugnatum mittit; sed omnes fere pereunt, et pauci perfugiunt Romam. His locus ad habitandum datus, qui dictus deinde Tuscus vicus. —XV; Porsena legatos frustra mittit de reducendo in regnum Tarquinio, isque exsulatum abit Tusculum ad generum. — XVI; Bellum cum Sabinis. Attus Clausus Sabinus, cui postea Ap. Claudio fuit Romæ nomen, cum magna clientium manu ab Regillo Romam transfugit et inter Patres legitur. Vetus Claudia tribus. Mors Valerii. Bellum cum Auruncis, ad quos Pometia et Cora defecerant. — XVII; Pometia oppugnatur et diruitur. — XVIII; Bellum Sabinis indictum et Latinis, quorum xxx populos concitaverat Octavius Mamilius. Primus dictator T. Lartius vel M'. Valerius. Tacitæ induciæ cum Sabinis. — XIX; A. Postumius dictator et T. Æbutius magister equitum ad lacum Regillum in agro Tusculano occurrunt Latinis, quorum duces sunt Tarquinius Sup. ejusque gener; et omnes ferme proceres, præter dictatorem rom., vulnerantur. — XX; M. Valerii, Mamilii et T. Herminii mors. Ingens Latinorum clades. — XXI; Ædes Saturni et Saturnalia. Tarquinius moritur Cumis. Romæ tribus xxi factæ.—XXII; Bellum cum Volscis. Fœdus cum Latinis factum. — XXIII; Seditio ob æs alienum. — XXIV; Comprimitur pollicitationibus P. Servilii cos. ac terrore, quem adventus Volscorum incutit: et omnes nexi dant nomina. — XXV; Pulsi hostes castrisque exuti. Suessa Pometia capta et prædæ data. — XXVI; Victi Sabini, et mox Aurunci. — XXVII; Recrudescit seditio plebis propter nexos ob æs alienum, et malum augetur timore sabini belli. Dedicatio ædis Mercurii M. Lætorio, primi pili centurioni, data. Servilius fidem præstare non potest, contra nitente Ap. Claudio collega omnique factione nobilium. Clamores aperti; secessio occultaque colloquia. — XXVIII; Cœtus nocturni in Esquiliis et Aventino. Trepidatio novorum consulum, A. Virginii et T. Vetusii. Clamores et indignatio Patrum. Delectu indicto ad nomen nemo respondet. — XXIX; Repulsi lictores, missi a consulibus, delectum habentibus. Tumultus in senatu, et variæ sententiæ. — XXX; Volsci, Æqui et Sabini arma parant. Dictator M. Valerius dicitur, vir mansueti ingenii. Volsci et Æqui funduntur. — XXXI; Sabinis magna infertur clades. Valerius frustra ad senatum refert de nexis, et dictatura

se abdicat. — XXXII; Legiones, sacramento nondum solutæ, educi ex Urbe jubentur: sed, Sicinio auctore, in Sacrum montem secedunt. Mentes plebis flectit Menenius Agrippa, orator ad eam missus. — XXXIII; Plebs reducta. Tribuni plebis duo aut quinque, lege sacrata, creati. Oppida Volscorum capta, Longula, Polusca et Corioli: posterius maxime C. Marcii virtute. Mors Menenii. — XXXIV; Caritas annonæ. C. Marcius Coriolanus auctor est senatui, ut utantur hac occasione, recuperandi jura, vi Patribus a plebe extorta. — XXXV; Hinc ei dies dicitur a tribunis, et absens damnatus in Volscos exsulatum abit, ubi hospitio utitur Attii Tulli. — XXXVI; Ludi magni instaurantur ob somnium Ti. Atinii de præsultatore Jovi ingrato, ad quod senatui nuntiandum ille morbo et filii morte compellitur. — XXXVII; Volsci, qui ludorum causa Romam confluxerant, auctore Attio Tullo, materiam belli quærente, tanquam suspecti homines, Roma excedere jubentur. — XXXVIII; Hinc irarum pleni instigatique ab Attio deficiunt a Romanis. — XXXIX; Ducibus Attio Tullo et C. Marcio Coriolano oppida Romanis adimunt; et frustra legati ab his ad Marcium mittuntur. — XL; Tum Veturia, mater Coriolani, et Volumnia uxor, duos parvos ex eo ferens filios, cum matronis in castra hostium eunt, tandemque frangunt virum. Templum Fortunæ Muliebris. Volsci, Æqui et Hernici devicti. — XLI; Lex agraria primum promulgata. Sp. Cassius consul, dimidiam agri publici partem plebi, dimidiam Latinis divisurus, abdicato magistratu damnatur necaturque. — XLII; Volsci Æquique aliquoties fusi. Castoris ædes dedicata. Animi plebis dulcedine legis agrariæ sæpius his annis, sed frustra sollicitati. Bellum Veiens initum. Prodigia. Oppia, virgo Vestalis, damnata incesti. — XLIII; Æqui et Veientes bellum inferunt Romanis. Sp. Licinius trib. pl. frustra delectum impedit. Hostibus ab equitatu rom. fusis, pedes non vult insequi fugientes. — XLIV; Ti. Pontificio trib. pl., novo legis agrariæ auctori et delectum impedienti, collegæ intercedunt. Bellum Veiens, quo auxilia undique ex Etruria conveniunt. — XLV; Castris se tenent consules, neque prius militibus pugnam poscentibus signum dant, quam omnes jurarunt, victores se inde redituros. — XLVI-XLVII; Prælium atrox. Fabia gens, in qua tum temporis continui erant consulatus, insignis spectaculo exemploque est civibus. Victoria paritur egregia, sed tristis funeribus Cn. Manlii cos. et Q. Fabii. — XLVIII; Fabia gens deposcit sibi bellum gerendum cum Veientibus, hoste assiduo magis et latrocinante,

quam timendo ac bellante. — XLIX; Fabii cccvi ad Cremeram fl. perveniunt, et populantur agros hostium. — L; Quin et aliquoties justis in prœliis sunt superiores. Tandem cæduntur omnes, et de clarissima gente unus tantum superest impubes, domi relictus. — LI; Veientes Janiculum occupant, et varia sæpius fortuna pugnant. Proximo anno occidione occiduntur. — LII; Turbæ domesticæ. Damnatio T. Menenii, et accusatio Sp. Servilii, consularium. — LIII; Bella cum Veientibus, Sabinis, Volscis Æquisque. — LIV; Lex agraria iterum agitatur. Cn. Genucius trib. pl. L. Furium et C. Manlium coss. magistratu abeuntes facit reos, et occiditur. — LV; Delectu edicto Volero Publilius, de plebe homo, qui jam ordines duxerat, negat, se militem fieri debere, et ad populum provocat. Violantur lictores Patresque trepidant. — LVI; Volero Publilius tribunus pl. creatur, et rogationem fert ad populum, ut plebeii magistratus tributis comitiis fiant. Proximo anno Lætorius trib. pl. hanc legem perferendam suscipit, et ad Ap. Claudium cos. viatorem, hic vero lictorem ad illum mittit. Res pæne venit ad manum. — LVII; Ægre sedatur a T. Quinctio cos. plebs, multo ægrius collega ejus a Patribus, et lex Publilia silentio perfertur. — LVIII; Volscum Æquicumque bellum cooritur, et hoc Quinctio evenit, illud Appio, qui plebi militibusque invisus est. — LIX; Exercitus Appii vinci vult, et bis fugam capit. Hinc signiferi, centuriones duplicariique virgis cæsi percutiuntur securi, et cætera multitudo decimantur. — LX; Quinctius consul Æquorum agros populatur, et ingentem militi dat prædam. — LXI; Appius, acerrimus legis agrariæ adversarius, accusatur morboque moritur ante diem, a M. Duilio et C. Sicinio ei dictam. — LXII; L. Valerius et Ti. Æmilius coss. vastant hostium agros, ille Æquorum, hic Sabinorum. — LXIII-LXV; Bella cum Volcis, Æquis Sabinisque, et expugnatio Antii.

Cap. I. Liberi jam hinc populi romani res pace belloque gestas, annuos magistratus, imperiaque legum potentiora, quam hominum, peragam [1]. Quæ libertas ut lætior esset, proximi regis superbia fecerat:

Cap. I. 1. *Peragam*, persequar, exponam, *annuos magistratus imperiaque legum, potentiora quam hominum*, h. e. liberæ civitatis (cujus hæc est descriptio, immo plane definitio; Bauer.) statum, qui legibus continetur, quarum vis est maxima et efficacissima, immo divina et immutabilis; in qua non, ut in hominum potestate, locus est vel gratiæ et iræ (vid. cap.

nam priores ita regnarunt, ut haud immerito [2] omnes deinceps conditores partium certe Urbis, quas novas ipsi sedes ab se auctæ multitudini addiderunt, numerentur: neque ambigitur, quin Brutus idem, qui tantum gloriæ, Superbo exacto rege, meruit, pessimo publico [3] id facturus fuerit, si libertatis immaturæ cupidine priorum regum alicui regnum extorsisset. Quid enim futurum fuit, si illa pastorum convenarumque plebs, transfuga ex suis populis, sub tutela [4] inviolati templi, aut libertatem, aut certe impunitatem adepta, soluta regio metu, agitari [5] cœpta esset tribunitiis procellis; et in aliena urbe cum Patribus [6] serere certamina,

3 pr.), vel libidini et arbitrio, vel denique fortunæ, quibus infringi possit. — Mox suspicari possis *regnarant* et *numerarentur,* quia præcedit *fecerat.* Sed Wolf. ad Suet. Cæs. 84, jam monuit, apud historicos multa non per relativam constructionem dici, sed absolute vel ἀορίστως narrari; et utrumque genus constructionis rectum esse interdum, alterum vero prælatum a bonis scriptoribus.

2. *Ut haud immerito omnes deinceps,* singuli ordine seu continuo (v. ad c. 44, n. 6), *numerarentur,* recenseantur et habeantur, *conditores* (v. ad V, 24, n. 7), si non *Urbis, certe partium* ejus, *quas novas ipsi* Urbi *addiderunt,* tanquam, vel ut essent *sedes multitudini ab se auctæ,* vel quas in gratiam et usum multitudinis ab se auctæ addiderunt; nisi *addiderunt* est id. qd. *dederunt,* assignarunt, *ipsi* conditores *multitudini,* vel e recentt. libris leg. *multitudinis.* Pro *certe* alii *cœptæ* prob. Bauero, cui τὸ *certe* videtur pæne frigere.

3. *Pessimo publico,* maximo reip. damno, ut ap. Varr. R. R. I, 13 extr. Sic et *malum publicum* IV, 44, et contra *bonum publicum* II, 44; IX, 38 al. et *egregium publicum* ap. Tac. Ann. III, 70 extr. Similiter *publicum divinum* VIII, 10, n. 12 et al.

4. *Sub tutela inviolati,* inviolabilis (ut III, 55; VIII, 34; XLV, 5 pr.), *templi,* asyli, vel potius templi, quod Romulus, quum asylum aperiret, exstruxerat, tanquam locum sacrum, ubi nemo violandus esset. Cf. Dionys. II, 15 extr. et sup. ad II, 6, n. 4. — *Regio metu,* regum, a regibus. — *Soluta metu,* non quo antea teneretur, sed plane ab initio non metuens; Bauer.

5. *Agitari cœpta esset,* ut bis XXI, 8, et XXVI, 46. Sed *cœpisset* conj. Ern. quia hoc subintell. est ad seq. *serere.* — *Tribunitiis procellis,* turbis ac seditiosis motibus, ut *turbo* et *tempestas. Procellæ seditionum* XXVIII, 24, 25; *prima periculi procella* inf. c. 10, ut *nubes belli* al. Confer. ad X, 5, n. 4.

6. *Cum Patribus serere certamina,* movere, ut *serere discordias, lites, mentionem,* etc. III, 40, 43 et alibi; *bella ex bellis serere* II, 18; XXI, 10; XXXI, 6; alibi *spargere.*

priusquam pignera[7] conjugum ac liberorum, caritasque ipsius soli, cui longo tempore assuescitur, animos eorum consociasset? Dissipatæ res[8] nondum adultæ discordia forent : quas fovit tranquilla moderatio imperii, eoque nutriendo perduxit, ut bonam frugem libertatis maturis jam viribus ferre possent. Libertatis[9] autem originem inde, magis quia annuum imperium consulare factum est, quam quod deminutum quidquam sit ex regia potestate, numeres. Omnia jura, omnia[10] insignia primi consules tenuere : id[11] modo cautum est, ne, si ambo fasces haberent, duplicatus

7. *Pignera conjugum ac liberorum*, amor in conjuges ac liberos, qui (ut et nepotes, generi aliique cognati) sæpe vocantur *pignera* amoris, (*Liebespfänder*) arctissima vincula amoris conjugalis et parentalis, qui iis constringitur, vel quo illis, tanquam pigneribus, obligamur et obstringimur. *Pignera* scribo, non *pignora*, ut *pignerare*, *oppignerare*, *fenus*, *fenerator*, *femina*. — *Longo tempore*, suppl. *non nisi*, vel *demum;* Bauer.

8. *Res nondum adultæ... quas fovit ... nutriendo... maturis*, metaphoræ a *frugibus* ductæ.

9. *Libertatis originem inde magis numeres*, repetere possis et æstimare licet, vel in eo ponere, quod, etc. — *Quia annuum imperium, consulare, factum est* interpungit Bauerus, putans, alioqui sensum alienum emergere : quod non assequor. Omnia erunt plana, si junxeris : *quia imperium consulare factum est annuum.*

10. *Omnia insignia* regum *primi consules tenuere,* præter coronam auream, sceptrum, et purpuream auro intertextam trabeam : quanquam trabea quidem usi consules, sed raro ; statis nempe festis diebus, et in triumphali pompa ; vide Dionys. l. III, p. 196, et IV, p. 268, edit. Wechel. 1586. Ed.

11. *Id modo cautum est,* provisum et prohibitum, *ne ambo fasces haberent,* si vel in Urbe, vel in castris aliove loco ambo essent (cf. IX, 8; XXII, 45; XXVIII, 9, n. 7), et ita *duplicatus terror videretur,* qui iis incuti solet. Penes alterum duntaxat consulem, idque alternis mensibus (nonnunquam vero alternis diebus in castris, ut XXII, 41, ubi cf. n. 3, et apud Polyb. III, 110, et Plut. in Fab.), XII lictores, seu fasces erant, adeoque et imperium auspiciumve, cujus erant insignia, nisi, ut quidam putant, ii tantum fasces intelligendi, quibus secures additæ. Alterum, qui fasces non habebat, præcedebat accensus, et lictores pone sequebantur. (Cf. II, 55, n. 2; III, 33, n. 4, et Suet. Cæs. 20.) *Prior* autem fasces sumebat major natu, vel qui primus erat creatus (cf. IX, 8), vel cui, ut h. l., id collega concedebat, sed, post legem Juliam de maritandis ordinibus ab Augusto an. Urb. cond. 736 latam, qui plures habebat liberos, et, si par utrique liberorum esset nu-

terror videretur. Brutus prior, concedente collega, fasces habuit: qui non acrior[12] vindex libertatis fuerat, quam deinde custos fuit. Omnium primum avidum novæ libertatis populum, ne postmodum flecti precibus aut donis regiis posset, jurejurando adegit, neminem Romæ passuros regnare. Deinde, quo plus virium in senatu frequentia etiam ordinis faceret, cædibus regis deminutum Patrum numerum, primoribus[13] equestris gradus lectis, ad trecentorum summam explevit: traditumque inde fertur, ut in senatum vocarentur, qui Patres[14], quique conscripti essent. Conscriptos[15], videlicet, in novum senatum appellabant lectos. Id mirum quantum profuit ad concordiam civitatis, jungendosque Patribus plebis animos.

II. Rerum deinde divinarum habita cura; et, quia quædam publica sacra per ipsos reges factitata erant,

merus, maritus, aut sponsus, aut cui jus mariti concessum erat; vid. Dion. V, 2; Dio Cass. XLIV; Gell. II, 15, Valer. Max. IV, 1, 1; qui etiam, ut Appianus, Bell. Civ. I, 100, lictores XXIV regibus (quot postea Sullæ et cæteris post eum dictatoribus fuere, de quo vide Drak. ad Liv. Epit. 80), et hinc XII cuique priorum consulum ante legem, a Valerio Poplicola latam, fuisse putat. Sed vide supra I, 8; Dionys. passim, et Schweigh. ad Appian. l. l.

12. *Qui non acrior vindex,* etc. qui non acrius libertatem vindicaverat adversus regem, quam deinde custodiebat et tuebatur. Bruti facinora fere omnia non ex patriæ amore animoque generoso, sed ex vindictæ potius honorumque cupiditate profecta videri, probare quidam falso conantur.

13. *Primoribus equestris gradus*, h. e. equitibus. Ordo equester, proprie sic dictus, Gracchorum demum temporibus constitutus, et inde senatus seminarium fuit.—*Traditum inde,* mos inde ortus traditusque posteris.

14. *Patres,* qui generis sunt patricii, *et conscripti,* ex equestri ordine Patribus adscripti. Postea simpl. dicti *Patres conscripti,* omissa copula *et,* ut in aliis formulis vulgaribus, v. c. *de vi armatis hominibus;* et *Patres conscripti* vocati sunt, omnes qui in senatorio albo inscripti erant. Conf. XXIII, 12, n. 4, ubi senatores adeo carthaginienses ita appellantur, romano more, sed parum apte.

15. *Conscriptos in novum senatum appellabant lectos:* immo ipsi *conscripti* erant novus senatus, quem ipsi efficerent: significat ergo, ut essent, vel qui essent novus senatus, lecti ad novum senatum efficiendum, novi senatus nomine et conditione ac loco; Bauer. *In novum senatum lecti* videntur simpl. dici novi senatores, ut *in Patres lecti* simpl. Patres, sc. senatores.

ne ubiubi[1] regum desiderium esset, regem[2] sacrificulum creant. Id sacerdotium pontifici subjecere, ne additus nomini honos aliquid libertati, cujus tunc prima erat cura, officeret: ac[3] nescio, an, nimis undique eam minimis quoque rebus muniendo, modum excesserint. Consulis enim alterius, quum nihil aliud offenderit, nomen invisum civitati fuit. *Nimium Tarquinios regno assuesse. Initium a Prisco factum: regnasse deinde Serv. Tullium: ne intervallo[4] quidem facto, oblitum tanquam alieni regni Superbum Tarquinium, velut hæreditatem gentis scelere ac vi repetisse. Pulso Superbo, penes Collatinum imperium esse. Nescire Tarquinios privatos vivere: non placere nomen: periculosum libertati esse.* Hic primo sensim ten-

Cap. II. 1. *Ne ubiubi*, ne ubicumque, scil. sit, ne quacumque demum in re (ut XLII, 57 extr. nisi legend. *necubi*, h. e. ne alicubi, ne uspiam, ne ulla in re ac parte officii, quod regium fuerat, ut *necunde, ne quando*) *regum desiderium esset*, ministerium munusque regis, quod non modo civile ac militare, sed et sacrum fuerat (hanc officii partem non receperant consules), desideraretur, quum deesset, qui ejus vicem expleret, ut I, 20, *ne sacra regiæ vicis desererentur.* In MSS legitur *nec ubi* et *nec ubi ubi* et *nec ubi ibi*: in Voss. 1: *ne ubiubi* probb. Gronov. et Drak.—In Regio nostro *nec ubi ibi.* Ed.

2. *Regem sacrificulum*, qui *rex sacrificus* XL, 42; al. *rex sacrificiorum* IX, 34; *rex sacrorum* XXVII, 6, 36; græce βασιλεὺς τῶν ἱερῶν· et diminut. *sacrificulus* forte contemptim dicebatur.—*Regem creant*, propr. dicendum erat: *rex creatus* ob præc. Conf. ad XXII, 6, n. 7. *Id sacerdotium*, hunc sacerdotem, regem sacrificulum, *pontifici* maximo ejusque potestati *subjecere*, eo inferiorem fecere, ut X, 3, n. 5; XXXI, 29 al. —*Additus nomini honos*, amplissima dignitas majestasque superbo *regis* nomini juncta. Cæterum similis fere Βασιλεύς, Archon. Athen. Cf. Pollux VIII, 90, et Schweigh. ad Athen. VI, 26, p. 360.

3. *Ac nescio an*, pro *an non*, h. e. puto. Ita semper non dubitatio, sed affirmatio, et modestius exprimitur; ut et *haud scio an.* Conf. III, 60; IX, 15; XXII, 39; XXIII, 16; XXVIII, 12; XXXVII, 54 (ubi v. Drak. § 16); ad Corn. Nep. Timol. I, 1; Duk. ad Flor. III, 12.—*Offenderit*: vix est, quin legendum putem *offenderet*; Bauer.

4. *Ne intervallo quidem facto*, etc. etsi jam alius post patrem et diu regnaverit, Superbum non abjecisse spem regni, et tam parum fuisse memorem, hoc regnum non suum (sibi debitum), sed *alienum* fuisse, quod et patri suo, peregrino homini datum

tantium animos sermo[5] per totam civitatem est datus; sollicitamque suspicione plebem Brutus ad concionem vocat. Ibi omnium primum jusjurandum populi recitat : *neminem regnare passuros, nec esse Romæ unde periculum libertati foret. Id summa ope tuendum esse: neque ullam rem, quæ eo pertineat, contemnendam. Invitum[6] se dicere hominis causa: nec dicturum fuisse, ni caritas reipublicæ vinceret. Non credere populum romanum, solidam libertatem recuperatam esse. Regium[7] genus, regium nomen, non solum in civitate, sed etiam in imperio esse. Id officere, id obstare libertati. Hunc tu,* inquit, *tua voluntate, L. Tarquini, remove metum. Meminimus, fatemur, ejecisti[8] reges. Absolve beneficium tuum. Aufer hinc regium nomen. Res tuas tibi non solum reddent cives tui, auctore me; sed, si quid deest, munifice augebunt. Amicus abi: exonera civitatem vano forsitan metu. Ita persuasum est animis, cum gente Tarquinia regnum hinc abiturum.* Consuli[9] primo tam novæ rei ac subitæ admiratio incluserat vocem. Dicere deinde incipientem

esset, et ab arbitrio populi romani penderet, ut illud jure quasi hæreditario rapuisset.

5. *Hic sermo... est datus*, diffusus, sparsus. Suspicari possis *diditus*.

6. *Invitum se* id *dicere hominis causa*, sc. Tarquinii Collatini, quem forte non confestim ipse alloquitur, ut minus ille nova re ac subita perturbetur. — *Solidam*, totam, plenam, *libertatem recuperatam*, immo solide, plane, omnino; Bauer.

7. *Regium genus, regium nomen*, etc. Cf. Gell. XV, 29, et Cic. Offic. III, 10. At Dionys. V, 9, 10, 12, 16, et Plutarch. in Poplic. 7, p. 100, probabiliora tradunt: Collatinum oppressa demum conjuratione patriciorum juvenum (vid. cap. 3) consulatu se abdicare coactum esse, quoniam obstiterit, quo minus Aquillii, seu Aquilii, sororis suæ filii, apud quos tamen conjuratorum conventus et literæ ad Tarquinium scriptæ fuissent, idem subirent supplicium, quod jam a Bruti filiis fuisset sumptum. *Genus* maternum ipse quoque Brutus a Tarquiniis trahebat.

8. *Ejecisti reges*, vide ad c. 39, n. 2. — *Cum gente* demum *Tarquinia*, non ante, non aliter; Bauer.

9. *Consuli*, Collatino, *primo*, primum, initio, *tam novæ rei... incluserat vocem*, intercluserat, ut in omnibus fere MSS. Confer XXI, 58, n. 4; XXVI, 5, n. 6, et XXVII, 27,

primores civitatis circumsistunt, eadem multis precibus orant. Et cæteri quidem movebant minus: postquam[10] Sp. Lucretius, major ætate ac dignitate, socer præterea ipsius, agere varie, rogando alternis suadendoque, cœpit, ut vinci se consensu civitatis pateretur: timens consul, ne postmodum privato sibi eadem illa, cum bonorum amissione additaque alia insuper ignominia, acciderent, abdicavit se consulatu: rebusque suis omnibus Lavinium translatis, civitate[11] cessit. Brutus ex senatusconsulto ad populum tulit, ut omnes Tarquiniæ gentis exsules essent: collegam sibi comitiis centuriatis creavit P. Valerium, quo adjutore reges ejecerat.

III. Quum haud cuiquam in dubio esset, bellum ab Tarquiniis imminere, id quidem spe[1] omnium serius fuit: cæterum, id quod non timebant, per dolum ac proditionem prope libertas amissa est. Erant in romana juventute adolescentes aliquot, nec ii tenui loco orti, quorum in regno libido solutior fuerat, æquales sodalesque adolescentium Tarquiniorum, assueti more regio vivere. Eam tum, æquato jure omnium, licentiam quærentes, libertatem[2] aliorum in suam vertisse servitutem inter se conquerebantur. *Regem hominem*

n. 2. — Regius noster, *incluserat*. Ed. — *Precibus orant*, conf. ad IX, 16, n. 3.

10. *Sp. Lucretius*, qui præfectus Urbi fuerat, *major ætate ac dignitate*, sc. quam *cæteri* illum orantes. — *Varie, rogando alternis* vicibus *suadendoque, cœpit agere* cum eo, tractare, colloqui, vel agere rem, pro simpl. rogare et suadere cœpit, ut *agere clamoribus*, c. 45.

11. *Civitate cessit*, excessit, exiit; ut II, 33 extr. *memoria cessisset*, excessisset, quo sensu *de memoria excidere* XXIX, 19 extr. et *e memoria excedere* XXVI, 13. — *Reges*, regem cum uxore et liberis; cf. I, 39, n. 2.

Cap. III. 1. *Spe omnium serius*, v. ad I, 5, n. 8. — *In regno*, sub regibus, regnante rege. — *Licentiam quærentes*, requirentes, desiderantes; vide ad IX, 19, n. 5.

2. *Libertatem aliorum in suam servitutem vertisse* scil. se, seu versam esse (VIII, 30; XXII, 23; XXVI, 6, n. 11; passive seu intransit. et absolute, ut *vertere* c. 27, 62; V, 18, 49; VII, 30, 38; IX, 17; XXXVIII,

esse, a quo[3] *impetres, ubi jus, ubi injuria opus sit: esse gratiæ locum, esse beneficio; et irasci, et ignoscere posse: inter amicum atque inimicum discrimen nosse. Leges, rem surdam, inexorabilem esse, salubriorem melioremque inopi quam potenti: nihil*[4] *laxamenti nec veniæ habere, si modum excesseris: periculosum esse, in tot humanis erroribus, sola*[5] *innocentia vivere.* Ita, jam sua sponte ægris animis, legati ab regibus superveniunt, sine mentione reditus, bona tantum repetentes: eorum verba postquam in senatu audita sunt, per aliquot dies ea consultatio[6] tenuit; ne non reddita, belli causa; reddita, belli materia et adjumentum essent. Interim legati alii alia moliri: aperte bona repetentes, clam recuperandi regni consilia struere: et, tanquam[7] ad id quod agi videbatur, am-

40, al. *præcipitare* II, 51; V, 18; VI, 30; XXV, 11; *laxavit annona* et *annus* XXIII, 20; XXXII, 5; *mutavit nihil annona* al. V, 13 pr. IX, 12 pr. XXXIX, 51; *movere* scil. se seu *exercitum*, seu *castra*, seu *e castris* et al. I, 55, n. 4; XXI, 32; XXII, 1; XXIII, 1, al. V, 25; IX, 20, n. 2 (κινεῖν ap. Polyb. II, 54 pr.); *insinuare* XL, 37, n. 4; *remisit clades* et *imber* II, 34; XL, 33. — *Vertisse* vero *in servitutem*, h. e. versam seu mutatam esse, pro effecisse seu peperisse, ut IV, 9; VIII, 30; XXII, 23; XXVI, 6. Cf. Drak. ad I, 17, n. 6; et Cort. ad Sallust. Jug. 85, Exc. VI.

3. *A quo impetres*, quod cupias, seu *jure*, seu *injuria*, sive sit justum, sive contra jus fiat. Cf. ad simil. loc. Tac. Ann. III, 10, 6.

4. *Nihil laxamenti*, lenimenti pœnarum, *habere*, continere ac dare.

5. *Sola innocentia vivere*, quasi vitam sustentare, ad eam tantum attemperare vitam, prorsus innocenter vivere; ut *virtute vivere.* Pro adject. *innocentem;* aut *cum* vel *ex* supple; Bauer. — *Ægris animis*, quum ægritudine affecti essent (*missvergnügt*), *jam sua sponte*, jam sic et ante, nondum alia oblata causa.

6. *Ea consultatio tenuit*, duravit (ut III, 19, 47; XXIII, 44; XXIV, 47; XXV, 15, 39; XXXIII, 22; XXXVI, 43), nisi malis *tenuit* senatum, h. e. occupavit et distinuit (ut *tenuit eum de Hannibale deliberatio* XXXV, 42) Patribus verentibus, *ne*, etc. (nam verba *timendi* Græcorum more sæpe omitti ante *ne*, inttp. monent. Cf. ad XXXVIII, 4, n. 4, et ad Tac. Ann. I, 47, § 2), vel aliis suadentibus ut bona redderentur, *ne non reddita*, *belli causa* essent, aliis dissuadentibus, ne *reddita belli materia essent*, h. e. *adjumentum*, metaphora ducta a materie seu lignis, quibus ignis alitur.

7. *Tanquam ad id* ob id (v. ad I, 34, n. 5), *quod agi videbatur*, sc. ut

bientes nobilium adolescentium animos pertentant : a quibus placide oratio accepta est, his literas ab Tarquiniis reddunt; et de accipiendis clam nocte in urbem regibus colloquuntur.

IV. Vitelliis[1] Aquilliisque fratribus primo commissa res est. Vitelliorum soror consuli nupta Bruto erat : jamque ex eo matrimonio adolescentes erant liberi, Titus Tiberiusque : eos quoque in societatem consilii avunculi assumunt : præterea et nobiles aliquot adolescentes conscii assumpti, quorum vetustate memoria abiit. Interim quum in senatu vicisset sententia, quæ censebat reddenda bona; eamque ipsam causam moræ in Urbe haberent legati, quod spatium[2] ad vehicula comparanda a consulibus sumpsissent, quibus regum asportarent res; omne id tempus cum conjuratis consultando absumunt : evincuntque instando, ut literæ sibi ad Tarquinios darentur; nam aliter qui credituros eos, non vana ab legatis super rebus tantis afferri? Datæ literæ, ut pignus fidei essent, manifestum facinus fecerunt : nam quum pridie quam legati ad Tarquinios proficiscerentur, et cœnatum forte apud Vitellios esset, conjuratique ibi, remotis arbitris, multa inter se de novo, ut fit, consilio egissent; sermonem eorum[3] ex servis unus excepit, qui jam antea id sen-

bona repeterent, *ambientes*, circumeuntes, *animos pertentant*, explorant et sollicitant. Cæterum h. l. in eadem periodo infinitivi narrativi *moliri* et *struere* junguntur verbo finito *pertentant*. — *Literas ab Tarquiniis*, vid. ad XXVII, 5, n. 4.

Cap. IV. 1. *Vitelliis Aquilliisque*, etc. vid. ad Epit. II, n. 1. Ἀκύλλιοι dicuntur ap. Dionys. in cod. Vatic. *Aquillii* in Capitol. fastis et numis. Ἀκύλιοι Plut. t. I, p. 98 sq.

2. *Spatium ad vehicula c. a consulibus sumpsissent*, vid. ad XXIV, 38, n. 1. — *Nam aliter qui*, quomodo, *credituros eos* Tarquinios esse dicunt. Mox *et cœnatum ... conjuratique*, et conjurati; nisi delendum illud *et*. — *Remotis arbitris*, vid. ad VI, 33, n. 3.

3. *Sermonem eorum ex servis unus excepit*, auribus, ut *excipere voces* XL, 7; *legem parari* IV, 30; *rumores*, apud Juvenalem, VI, 409, et nostrum, *eine Nachricht auffangen, auf-*

serat agi: sed eam occasionem, ut literæ legatis darentur, quæ deprehensæ rem coarguere possent, exspectabat: postquam datas sensit, rem ad consules detulit. Consules, ad deprehendendos legatos conjuratosque profecti[4] domo, sine tumultu rem omnem oppressere: literarum inprimis habita cura, ne intercciderent. Proditoribus extemplo in vincula conjectis, de legatis paululum addubitatum est; et quanquam visi sunt commisisse ut hostium loco essent, jus[5] tamen gentium valuit.

V. De bonis regiis, quæ reddi ante censuerant, res[1] integra refertur ad Patres: illi victi ira vetuere reddi, vetuere in publicum[2] redigi. Diripienda plebi sunt data; ut, contacta[3] regia præda, spem in perpetuum cum his pacis amitteret. Ager Tarquiniorum, qui inter urbem ac Tiberim fuit, consecratus Marti, Martius deinde campus fuit. Forte ibi tum seges farris dicitur fuisse matura messi: quem campi[4] fructum

schnappen: quod propr. dicitur de venatoribus, qui feras ex insidiis vel dolo *excipere*, *capere*, δέχεσθαι, ἐκδέχεσθαι, solent. Cf. ad V, 14, n. 2; XXII, 12, n. 6.

4. *Consules profecti*, abeuntes, *domo*, prodeuntes in publicum.

5. *Jus gentium valuit*, non violatum est. Cf. ad c. 14, n. 1.

Cap. V. 1. *Res integra refertur*, iterum, ut integra, h. e. nondum dijudicata et liberi arbitrii; de integro. Cf. ad Tac. Ann. IV, 40, 1. Synonyma *integra ac libera* junguntur X, 25, et *rei integræ* opponitur *res acta* XXVIII, 40, n. 2. *Bellum integrum* XXI, 29, n. 7, in quo pugna nondum commissa est. Cf. ad XXIV, 24, n. 6; et XXXII, 6, n. 3.

2. *Redigi bona*, h. e. pecuniam ex iis venditis *in publicum*, in ærarium.

3. *Contacta* plebs *regia præda*, h. e. polluta, contaminata, infecta, ejus particeps facta, ratione quadam injusta vel turpi. Sic *contactus* IV, 9, 15; VI, 28; XXI, 48; XXIX, 8, 18; XXXI, 8; XXXVIII, 55, et *contagio* seu *contagium* et *contactus* (IV, 30), communio seu societas (propr. communicatio vitii, contactu transfusi), cap. 37; I, 15, n. 1; IX, 1 et 34; X, 18, n. 2; XL, 20, n. 5. Similiter Decius, se devovens, dicit X, 28 extr. se *contacturum funebribus diris*, exsecrationibus, *signa*, *tela*, *arma hostium*, et sic *locum eumdem suæ pestis* (forte *pesti*; vid. ad III, 46, n. 1) *et Gallorum ac Samnitium fore*, h. e. hoc contactu se hostesque ejusdem interitus participes fore, in idem exitium tractum iri. Cf. ad VI, 28, n. 3.

4. *Campi fructum*, Marti jam una

quia religiosum erat consumere, desectam cum stramento segetem magna vis hominum simul[5] immissa corbibus fudere in Tiberim, tenui fluentem aqua, ut mediis caloribus solet. Ita in vadis hæsitantis frumenti acervos sedisse illitos limo. Insulam[6] inde paulatim, et aliis, quæ fert temere flumen, eodem invectis, factam: postea credo additas moles, manuque[7] adjutum, ut tam eminens area, firmaque templis quoque ac porticibus sustinendis esset. Direptis bonis regum, damnati proditores, sumptumque[8] supplicium, con-

cum campo sacratum, *quia consumere religiosum* erat, religioni et nefas habebatur. *Religiosum* et *religio* dicitur tum prodigium, ostentum, ut XXXIX, 7, n. 5, tum metus et scrupulus, animo religioni dedito ex eo injectus (unde *religiosus* XXIV, 10, qui facile eo terretur), deinde et culpa, quæ violata religione contrahitur, ut X, 40, n. 10. Hinc *religiosum* vel *religioni* vel *religio est*, et *res in religionem venit*, *vertitur* (X, 37, n. 13; XXII, 33, n. 5; XXX, 38, n. 5), ut Nos dicimus: *man macht sich ein Gewissen darüber*. Cf. ad V, 23, n. 7; VI, 1, n. 7. Ernest. clav. Cic. et loc. class. Gell. IV, 9. Cæterum hunc campum jam prius *Marti consecratum* fuisse, docet Dionys. V, 13: Ἔπι δὲ καὶ πρὸ τούτου ἱερὸν ἦν τοῦ Θεοῦ τοῦδε, Ταρκύνιος δὲ σφετερισάμενος ἔσπειρεν αὐτὸ, μέγιστον ἡγοῦμαι τούτου τεκμήριον εἶναι τὸ πραχθὲν ὑπὸ τῶν ὑπάτων περὶ τοὺς ἐν αὐτῷ καρπούς. Cf. sup. ad I, 44, n. 2.

5. *Simul immissa* in segetem vis hominum. Alii: *immissa corbibus* stramentum et segetem. — *Corbibus* messoriis, ut XXII, 1. *Spicas conjiciunt in corbem, atque in aream mittunt; ... infra manum, stramentum, quod terra hæret, subsecatur; contra, quod cum spica stramentum hæret, corbibus in aream defertur;* Varr. R. R. I, 50.

6. *Insulam inde*, ex eo seu iis (cf. ad II, 32, n. 8). — *Factam* dicunt, ἥν φασιν ἐκ τοῦ σοροῦ τῆς καλάμης σαπείσης, καὶ τι καὶ τοῦ ποταμοῦ προσλιπαίνοντος αὐτὴν, νῆσον γενέσθαι· Dionys. — *Temere*, forte, casu.

7. *Manu adjutum* esse molibus et substructionibus, opera et arte humana; quæ huic insulæ Tiberinæ, inter campum Martium Janiculumque sitæ, et molibus muroque circumdatæ, formam navis dedit, eamque propterea obelisco, loco mali, ornavit. *Adjutum*, opus, rem. Cf. Drak. ad h. l. et Cort. ad Sallust. b. Jug. c. 13, § 6; *adjutam* sc. insulam seu aream malebat Gron. — *Tam eminens*, admodum e., Drak. quem vide ad XXXIII, 45, n. 4. Sed *jam e.* leg. cum Duk. — *Templis* Fauni et inpr. Æsculapii, cui tota insula erat sacrata.

8. *Supplicium conspectius*, magis conspicuum, s. insignius, magis oculos hominum advertens, ut ἐπόψιος Hom. Il. III, 42; *conspectus* IV, 13 pr. V, 23, n. 3; VI, 15, n. 17; XXX, 45, n. 2; *tumulus conspectus*, conspicuus, X, 40; XXII, 24; XXXII, 5; XXXIV, 50; *conspiciendum*, spectabile, VI, 4, n. 7; *con-*

spectius eo, quod pœnæ capiendæ ministerium patri de liberis consulatus imposuit; et, qui spectator erat amovendus, eum ipsum fortuna exactorem supplicii dedit. Stabant deligati ad palum nobilissimi juvenes: sed a cæteris, velut ab ignotis capitibus, consulis liberi omnium in se averterant[9] oculos: miserebatque non pœnæ magis homines, quam sceleris quo pœnam meriti essent; illos eo potissimum anno, patriam[10] liberatam, patrem liberatorem, consulatum ortum ex domo Junia, Patres, plebem, quidquid deorum hominumque romanorum esset, induxisse in animum, ut superbo quondam regi, tum infesto exsuli proderent. Consules in sedem processere suam, missique lictores ad sumendum supplicium nudatos[11] virgis cædunt, securique feriunt: quum inter omne tempus pater, vultusque et os ejus, spectaculo esset, eminente[12] animo patrio inter publicæ[13] pœnæ ministerium. Secundum pœnam nocentium, ut in utramque partem arcendis sceleribus exemplum nobile esset, præmium indici pecunia ex ærario, libertas et civitas data. Ille pri-

spici, sc. ut aliquod magnum, insigne, insolitum, et hinc insigne esse IV, 60; XXI, 4, n. 8 (ubi opponitur *vestitus nihil excellens*); XXXI, 24; XXXVII, 57, n. 4; XXXIX, 6, n. 10. Conf. ad XXVII, 31, n. 3; ad Juvenal. VIII, 140; Gron. et Drak.: inf. ad IV, 13, n. 3, et Intpp. Nepot. in Att. 13.—*Exactorem supplicii,* v. ad Tac. Ann. III, 14, 9.

9. *A cæteris in se averterant oculos,* ut III, 24; al. *adverterant.*

10. *Illos patriam liberatam,* et *eo potissimum anno,* quo liberata esset, *induxisse in animum, ut proderent.*

11. *Nudatos virgis cædunt, securique feriunt,* vid. ad I, 26, n. 6.—*Inter omne tempus* supplicii.

12. *Eminente animo patrio* (v. ad VIII, 7, n. 2), conspicuo, quanquam suppresso (v. ad Tac. Ann. XIII, 16, 5): quod probabilius est, quam quod Plutarchus in Poplic. pag. 99, 100, Dionys. aliique scriptores tradunt, eum vultu fuisse inmobili.—Cæterum omnem hanc agendi rationem in Bruto non satis vel laudari posse, vel vituperari, judicat Plut., et Dionys. V, 8; eam quidem, ut quævis Romana, admiratur, sed veretur simul μὴ σκληρὰ καὶ ἄπιστα τοῖς Ἕλλησι δόξει λέγειν. Vide insuper de animo generoso Bruti, supra, cap. I, n. 12.

13. *Publicæ pœnæ,* qua filii reip. causa et palam afficiebantur.—*Secundum pœnam,* vide ad I, 4, n. 1.—

mum dicitur vindicta[14] liberatus : quidam vindictæ quoque nomen tractum ab illo putant; Vindicio[15] ipsi nomen fuisse. Post illum observatum, ut qui ita liberati essent, in civitatem accepti viderentur.

VI. His, sicut acta erant, nuntiatis, incensus Tarquinius non dolore[1] solum tantæ ad irritum cadentis spei, sed etiam odio iraque, postquam dolo viam obseptam vidit, bellum aperte moliendum ratus, circumire supplex Etruriæ urbes; orare maxime Veientes Tarquiniensesque, *ne se ortum, ejusdem sanguinis, extorrem egentem ex tanto modo regno, cum liberis adolescentibus ante oculos suos perire sinerent. Alios peregre in regnum Romam accitos: se regem augentem bello romanum imperium, a proximis scelerata conjuratione pulsum. Eos inter se, quia nemo unus satis dignus regno visus sit, partes regni rapuisse; bona sua diripienda populo dedisse, ne quis expers sceleris esset. Patriam se regnumque suum repetere, et persequi in-*

In utramque partem, tum pœna sceleris, tum præmio indicii.

14. *Vindicta liberatus*, virgula, quam lictor, vel potius prætor, capiti servi manumittendi ter quaterve imponens, eum in libertatem *vindicabat*, dicens : hunc hominem liberum et civem romanum esse aio, vel liberum esse dico more Quiritium. Quo facto, servus in gyrum circumagebatur, et potestatem accipiebat abeundi quo vellet. Hæc est publica manumissio per vindictam, quæ non modo libertatem dabat, sed et *civitatem*, h. e. jus civitatis, s. Quiritium, et quidem optimo jure. Hinc *vindicta vitæ* liberatio ob ea, XXVI, 15, n. 8; *mors una vindicta est* XL, 4; sed *vindicta libertatis* defensio XXXIV, 49.

15. *Vindicio ipsi nomen fuisse :* quidam emend. *Vindici*, quod nomen, prop. liberatorem servatoremve significat, et provocant ad Plut. cui tamen Οὐινδίκιος dicitur (v. Poplic. p. 98-100); ut et Zonar. VII, 12, et Dionys. V, 7, in MS Vatic.

Cap. VI. 1. *Dolore tantæ ad irritum cadentis spei*, ob tantam spem, etc., ex eo, quod illa... caderet. Cf. ad I, 5, n. 5. — *Ne se ortum*, hominem, ex vel a se ortum, ut I, 32, 34; VIII, 3, 7; XXXIX, 53. — *Extorrem, egentem, ex tanto modo regno* vulgo distinguitur; sed commata ejicienda putabat Drak. Malim : *extorrem actum ex tanto modo regno*, vel certe : *egentem, extorrem ex tanto modo regno*. — Quamvis aliter sentiant Drakenb. et Rupert. periodus tamen melius fluit si vulgatæ distinctiones serventur; auctore Creverio comma post *ortum* etiam posuimus. Ed. —

gratos cives velle. Ferrent[2] *opem, adjuvarent; suas quoque veteres injurias ultum irent, toties cæsas legiones, agrum ademptum.* Hæc moverunt Veientes : ac pro se quisque, romano saltem duce, ignominias demendas, belloque amissa repetenda, minaciter fremunt. Tarquinienses nomen ac cognatio movet : pulchrum videbatur suos Romæ regnare. Ita duo duarum civitatum exercitus, ad repetendum regnum belloque persequendos Romanos, sequuti Tarquinium. Postquam in agrum romanum ventum est, obviam hosti consules eunt. Valerius quadrato[3] agmine peditem ducit : Brutus ad explorandum cum equitatu antecessit. Eodem modo primus eques hostium agminis fuit (præerat Aruns Tarquinius, filius regis), rex ipse cum legionibus sequebatur. Aruns, ubi ex lictoribus procul consulem esse, deinde jam propius ac certius facie quoque Brutum cognovit, inflammatus ira, *Ille est vir*, inquit, *qui nos extorres expulit patria. Ipse, en, ille, nostris decoratus*[4] *insignibus, magnifice incedit. Dii regum ultores adeste.* Concitat calcaribus equum, atque in ipsum infestus consulem dirigit. Sensit in se iri Brutus. Decorum erat tum ipsis capessere pugnam ducibus : avide[5] itaque se certamini offert : adeoque

Cæterum meliores rationes a rege allatas memorat Dionys. Halic. V, 4. Cf. Heyn. Opusc. Ac. t. IV, p. 291 sq.

2. *Ferrent opem, adjuvarent,* pleonasmus; nisi posterius verbum glossatori debetur.—*Romano saltem duce*, nunc saltem, quum romanus sit sibi dux, cujus virtus et auctoritas bonum spondeat eventum.

3. *Agmine quadrato*, instructa acie et ordinibus densatis, ut semper ap. Livium. Cf. XXI, 5; XXXI, 36, 37, 39, 40; XLIV, 9. Sed a Martii temporibus ita dicebatur agmen, πλινθίῳ simile, quod æque latum ac longum est, vel potius frontem habet recta linea exæquatam, et ad extremitates angulos rectos; *bataillon carré.* Cf. Morus ad Cæs. Bell. Gall. VIII, 8; Schell. accurate contra Lips. Mil. Rom. V, 12, disputans, ad Polyb. c. 11, 12, p. 280 sq. inprim. *Nast's Röm. Kriegsalterth.* p. 233-260.

4. *Nostris decoratus insignibus, magnifice incedit*, v. ad I, 26, n. 9. — *Decorum erat tum ipsis capessere pugnam ducibus,* qui postea imperia tantum et mandata dare solebant.

5. *Avide itaque se certamini offert,* immo primus illud iniit, lacessitus con-

infestis animis concurrerunt, neuter, dum hostem vulneraret, sui protegendi corporis memor, ut, contrario ictu per parmam uterque transfixus, duabus hærentes hastis moribundi ex equis lapsi sint. Simul et cætera equestris pugna cœpit; neque ita multo post et pedites superveniunt. Ibi varia victoria, et velut æquo Marte pugnatum est. Dextra utrimque cornua vicere, læva superata. Veientes vinci ab romano milite assueti, fusi fugatique. Tarquiniensis novus hostis non stetit solum, sed etiam ab sua parte Romanum pepulit.

VII. Ita quum pugnatum esset, tantus terror Tarquinium atque Etruscos incessit, ut, omissa irrita re, nocte ambo exercitus, Veiens Tarquiniensisque, suas quisque abirent domos. Adjiciunt[1] miracula huic pugnæ: silentio proximæ noctis ex sylva[2] Arsia ingentem editam vocem; Sylvani vocem eam creditam; hæc dicta, *uno plus*[3] *Tuscorum cecidisse in acie; vincere bello Romanum.* Ita certe inde abiere Romani ut victores,

viciis Aruntis, si fides habenda Dionys. 5, 15. Confer Cicer. Quæst. Tuscul. IV, 22.

Cap. VII. 1. *Adjiciunt miracula huic pugnæ*, scil. homines vel annales, ut XXIV, 3, n. 4; et XXV, 39. Cf. ad II, 18, n. 4. — *Silentio proximæ* post pugnam *noctis*, περὶ τὴν πρώτην που μάλιστα φυλακὴν Dionys. V, 16. Cf. et Plut. Poplic. p. 184.

2. *Sylva Arsia*, ut ap. Valer. Max. I, 8, 5. Sed Plut. Poplic. p. 101, aciem instructam fuisse dicit ἐν χωρίοις ἱεροῖς, ὧν τὸ μὴν Οὔρσον ἄλσος, τὸ δὲ Αισούειον λειμῶνα προσαγορεύουσιν. Ap. Dionys. 5, 14, δρυμὸν ἱερὸν ἥρωος Ὁράτου. Cf. Cluver. Ital. ant. III, 2, p. 868. — De *ingentis editæ vocis* prodigio vide ad I, 31, n. 1. — Mox *hæc dicta*, scilicet esse. Sed hæc verba glossam esse ineptam semper suspicatus sum. Idem putat Dœring.

3. *Uno plus Tuscorum*, etc. (*um einen mehr*) ut V, 30 extr. *legem antiquarunt una plures tribus*, h. e. antiquantes legem unius tribus numero vicerunt : *durch die Mehrheit einer Tribus.* Cf. ibi Drak. ἑνὶ πλείους Τυῤῥηνῶν ἢ Ῥωμαίων Plut. l. l. et Dionys. V, 16, qui Fauni quoque vocem fuisse dicit, ᾧ ἀνατιθέασι Ῥωμαῖοι τὰ πανικὰ καὶ ὅσα φάσματα ἄλλοτε εἰς ὄψιν ἀνθρώπων ἔρχονται. — *Tuscorum* plerique MSS (et Regius noster codex : Creverius servaverat vulgatum *Etruscorum* et nihil notaverat. Ed.) unde recepi pro vulg. *Etruscorum*, prob. Jac. Gron. qui hanc quoque variationem Livio solennem esse monet. Cf. c. 9, 34, 46; V, 33; IX, 33, 41; X, 30, 45.

Etrusci[4] pro victis. Nam postquam illuxit, nec quisquam hostium in conspectu erat, P. Valerius consul spolia legit, triumphansque inde Romam rediit: collegæ funus, quanto tum potuit apparatu, fecit: sed multo majus morti decus publica fuit mœstitia, eo ante omnia insignis, quia matronæ annum, ut parentem, eum luxerunt, quod tam acer ultor violatæ pudicitiæ fuisset. Consuli deinde qui superfuerat, ut sunt mutabiles vulgi animi, ex favore, non invidia modo, sed suspicio[5] etiam cum atroci crimine orta. Regnum eum affectare fama ferebat: quia nec collegam subrogaverat in locum Bruti, et ædificabat in summa Velia[6]: ibi alto atque munito loco arcem inexpugnabilem fore. Hæc dicta vulgo creditaque quum indignitate angerent consulis animum, vocato ad concilium populo, submissis[7] fascibus, in concionem

4. *Etrusci pro victis*, ut, seu tanquam victi: nostrum *als*, seu *so gut als*. Sic et VIII, 1; X, 35; XXI, 9; XXV, 34. Similiter *pro victoribus esse* XXV, 34; *pro perfuga* XXVII, 15, n. 5; *pro transfuga* XXIV, 45; *pro firmato* IV, 7, n. 2; *pro pontifice* c. 27; *pro dictatore* VI, 38, n. 6; *pro imperio* et *pro potestate* (per imperium, etc.) II, 56, n. 11; IV, 26, n. 5; *pro magistratu*, ut magistratus, VIII, 36, n. 1; IX, 7, n. 6; XXXIX, 5, n. 1; vel ex auctoritate ac nomine magistratus, ut *pro collegio* vel *pro* et *ex collegii sententia* IV, 26, 44, 53; XXXVIII, 36, n. 1 (quæ tamen verba Duk. ad IV, 26, n. 9, vel exponenda putabat *nemine intercedente*, vel de sententiis maximæ partis, quanquam uno alterove dissentiente aut intercedente); *facere pro bonis sociis* et *pro amicis*, h. e. agere, ut hi solent ac debent, XXIV, 48; XXXV, 46; *pro voluntariis* XXXII, 3, n. 2. Mox *nec quicquam* aliquot MSS non male. — In Regio codice etiam nunc suspicari potuimus *necquicquam*; emendator erasit literam *s*, et *c* inscripsit. Ed.

5. *Suspicio cum atroci crimine* durius dicta pro: *suspicio atrocis criminis*. Sed *crimen* potius h. l. est criminatio. — *Collegam subrogaverat*, vide ad III, 19, n. 2.

6. *Velia* collis seu regio editior Romæ, propinqua Palatino monti et foro imminens; vid. Varro L. L. IV, 8; Donat. vet. Rom. II, 16; Nardin. V, 4, 5; et *Adler's Beschreib. Roms*, p. 245. Τὴν οἰκίαν ἐν ἐπιφθόνῳ τόπῳ κατεσκευάσατο, λόφον ὑπερκείμενον τῆς ἀγορᾶς ὑψηλὸν ἐπιεικῶς καὶ περίτομον, ὃν καλοῦσι Ῥωμαῖοι Ἐλίαν ἐκλεξάμενος· Dionys. V, 19. Sic et suspicionem regni affectati augebat domus Manlii in arce posita VI, 19 pr. Cf. et ad VI, 20, n. 12.

7. *Submissis* (populo et demissis)

escendit. Gratum id multitudini spectaculum fuit: submissa sibi esse imperii insignia; confessionemque factam, populi quam consulis majestatem vimque majorem esse. Ubi audire jussi, consul *laudare fortunam collegæ, quod, liberata patria, in summo honore, pro republica dimicans, matura gloria, necdum se vertente in invidiam, mortem occubuisset: se superstitem*[8] *gloriæ suæ ad crimen atque invidiam superesse: ex liberatore patriæ ad*[9] *Aquillios se Vitelliosque recidisse. Nunquamne ergo*, inquit, *ulla adeo a vobis*[10] *spectata virtus erit, ut suspicione violari nequeat? Ego me, illum acerrimum regum hostem, ipsum cupiditatis regni crimen subiturum timerem? Ego, si in ipsa arce Capitolioque habitarem, metui me crederem posse a civibus meis? tam levi*[11] *momento mea apud vos fama pendet? Adeone est fun-*

fascibus in concionem escendit, vel, ut III, 49, *in concionem ascendit*, propr. in rostra seu suggestum, ut concionem ad populum haberet (cf. ad VIII, 33, n. 6): nam τὸ *e* in talibus verbis compositis est nostrum *hervor*, vel *empor* (in altum), ut in *emergere, eminere, erigere, evadere, evolare, emunire* (in altum educere XXI, 7, n. 4; et XXIV, 21, n. 6), etc. unde et *escendere in rostra* et *tribunal* dicitur XXIII, 23; XXVIII, 26; et XXX, 15; Stroth. Sic et *escendere equum* pro *ascendere* XXIII, 14, nº 3. Cf. ad XXIX, 11, n. 3. Hinc *fasces submittere alicui* tropice pro, principatum ei concedere, dixit Cic. Brut. 6. Ab eodem quoque Valerio, lege de provocatione lata, secures, quæ fascibus consulum lictorumve illigatæ erant, iis exemptas fuisse, sed in Urbe tantum, non extra eam et in provinciis belloque, tradit Dionys. V. Cf. inf. XXIV, 9 pr.

8. *Superstitem gloriæ suæ esse*, ut *gloriæ suæ supervivere* dixit Plin. Ep. II, 1 pr. *Vivum gloriola sua perfrui* Cic. ad Div. V, 12.

9. *Ad Aquillios se recidisse*, his patriæ proditoribus se parem vel similem factum esse judicio vulgi.

10. *Adeo a vobis spectata virtus erit*, tam certis experimentis a vobis explorata et cognita, etc. Sed semper mihi displicuit præpos. *a*, quæ etiam abest a cod. Voss. Cf. Sallust. B. Cat. 16 pr. Plaut. Pers. II, 1, 4; Virg. Æn. VI, 687; et sup. I, 57, ubi vid. notam 4.

11. *Tam levi momento mea apud vos fama pendet*, tam levi parvaque mutatur causa. Cf. IV, 32, et ad I, 47, n. 7. In undecim MSS non male legitur: *tam levi momentaneaque apud vos fama pendere*: sed illud præstat. — Regius codex priorem lectionem habet; quam bene servavit Rupert. altera non placet. Ed.

data leviter fides, ut, ubi sim, quam qui sim, [12] *magis referat? Non obstabunt P. Valerii ædes libertati vestræ, Quirites; tuta erit vobis Velia. Deferam non in planum modo ædes, sed colli etiam subjiciam: ut vos supra suspectum me civem habitetis. In Velia ædificent, quibus melius quam P. Valerio creditur libertas.* Delata confestim materia omnis infra Veliam; et, ubi nunc [13] Vicæpotæ est, domus in infimo clivo ædificata.

VIII. Latæ deinde leges, non solum quæ regni suspicione consulem absolverent, sed quæ adeo in contrarium verterent, ut popularem [1] etiam facerent: inde cognomen factum Publicolæ [2] est. Ante omnes de provocatione adversus magistratus ad populum, sacrandoque [3] cum bonis capite ejus, qui regni occupandi

12. *Magis referat,* v. ad VIII, 39, n. 3. — *Ædes colli subjiciam,* sub ipsum collem, vel ad ejus radices exstruam.

13. *Ubi nunc Vicæpotæ est,* scil. ædes; vide ad I, 33, n. 6. *Vica pota* vel *Vicapota* (al. *Vicepota* et *Vicapoca*) dicta Victoria a *vincendo* et *potiundo;* v. Cic. Leg. II, 11 extr. et Senec. Apocol. Ὅπου νῦν ἱερόν ἐστιν Οὐΐκας Ποκᾶς (ita multi MSS pro vulg. Οὐΐκος πόπλικος) ὀνομαζόμενον Plut. in Poplic. t. 1, p. 102. In multis codd. vitiose legitur *vicus publicus* et *via publica.* Cf. Drak. ad h. l. Lips. epist. quæst. II, 11. Schegk. obss. præmess. ep. 1; Ruben. Elect. I, 7; Græv. ad Cic. de harusp. resp. c. 8.

Cap. VIII. 1. *Popularem etiam facerent,* populo et gratum et faventem. Cf. ad III, 35, n. 4; et IX, 33, n. 3.

2. *Cognomen Publicolæ,* pro quo *Poplicolæ* tum ex fide marmm. et auctorum græcorum, Dionysii, Plut. et Dionis, tum ex etymologia vocis scribendum videri possit: nam *Poplicola* est *populum colens* (v. III, 18), δημοκηδής ap. Plut. et Dionys. V. Sed *Publicolæ* vel *Poblicolæ* legitur h. l. in omnibus libris (nisi quod in Leid. 2, et Voss. 1, in marg. legitur *Plebicolæ,* ut ap. Cic. Agr. II, 31, et Sext. 52, cui lectioni favet locus Liv. VII, 32), ut in numo ap. Mediobarb. p. 31, et in Fastis Capitol. ap. Gruter. p. 289. Præterea a *populus* formatur *populicus* et *populicola*, pro quo olim non modo *poplicus* et *Poplicola*, sed et molliore forma *poblicus* seu *publicus* et *Publicola* seu Poblicola dicebatur, quod jam notavit Priscianus. Cf. ad Sil. II, 8; et Duk. ad Flor. I, 9, 4.

3. *Sacrare cum bonis caput* alicujus, certa formula ejus caput seu vitam et bona (v. ad III, 11, n. 4). *Jovi* infero seu Stygio (καταχθονίῳ Διΐ), Telluri et diis Manibus addicere vel devovere, ejusque impune occidendi potestatem cuilibet dare (cf. III, 55; VIII, 9, et Dionys. II, 10): unde *sacer* et *sacratus* (diis inferis) exsecrabilis, κατάρατος; et eodem forte

consilia inisset, gratæ in vulgus leges fuere. Quas quum solus pertulisset, ut sua unius in his gratia esset, tum deinde comitia[4] collegæ subrogando habuit. Creatus Sp. Lucretius consul, qui magno natu, non sufficientibus jam viribus ad consularia munera obeunda, intra paucos dies moritur. Suffectus in Lucretii locum M. Horatius Pulvillus. Apud quosdam veteres auctores non invenio Lucretium consulem: Bruto[5] statim Horatium suggerunt: credo, quia nulla gesta res insignem fecerit consulatum, memoriam[6] intercidisse. Nondum[7] dedicata erat in Capitolio Jovis

sensu dictus *Mons sacer* II, 32 (sed, si Festo fidès habenda, *quod eum plebs discedens Jovi consecraverat;* nisi Jupiter Stygius est), vel a *legibus sacratis* in eo latis II, 33, ut et *leges sacratæ* (II, 33; III, 32 extr. 55; IV, 26, n. 2; VII, 41; IX, 39; XXXVI, 38; XXXIX, 5) inde, *quod caput ejus, qui contra fecerat, consecrabatur,* vel *sacrum erat* diis inferis (vid. Festus et loca class. Cic. pro Balb. 14, et in Cornel. I Fragm.), ut et ejus, qui tribunos plebis violabat; quare hi *sacrosancti* erant, h. e. inviolabiles, al. *sancti,* ita ut *sacer sanciatur* (cf. III, 55) et sit, qui eos violare audeat. Similiter XXVII, 38, n. 2, *sacrosancta vacatio* a militia dicitur, vel, ut alii putant, jurejurando a senatu ac populo confirmata. Cf. Fest. et Cic. p. Balbo XIV, 15; v. II, 33 pr. et Cic. pro Rabir. Quidam *legem sacratam,* in monte sacro latam, II, 33 (cujus tria erant capita, et præterquam etiam alias sacratas leges in eodem monte perlatas fuisse, ex II, 54 extr. et III, 32 extr. probabile fit) ab eo dictam putant, quod tribuni plebis ea sacrati sint vel sacrosancti facti; et Dionysius VI, 89 (ubi etiam verba legis illius laudantur) quod in hanc legem populus tum *ad sacra* juraverit. Conf. Periz. Anim. hist. cap. 10, et Ernesti clav. Cic. p. 36.

4. *Comitia collegæ subrogando habuit,* ut *comitia regi creando fiunt* I, 35 pr. Cf. ad III, 35, n. 1. *Subrogantur* autem *collegæ, consules et magistratus* a consule aut eo, qui comitia habet et *rogans* populum (vide ad IV, 58, n. 10) illos in locum eorum, qui vel mortui sunt (ut h. l. et III, 19; XXIII, 24, al.), vel magistratu mox abituri (ut XXV, 41; XXXII, 54; XXXIV, 54; XXXV, 6; XLII, 11), creandos curat: sed *sufficiuntur,* qui aliorum loco a populo creantur.

5. *Bruto statim Horatium suggerunt,* subjiciunt, subjungunt; proximum consulem, s. successorem faciunt, ut IX, 44 pr.

6. *Memoriam* ejus *intercidisse,* periisse, ut cap. 4 et al. Ita ex plurimis MSS reposui pro vulg. *memoria intercidisse,* h. e. excidisse, sc. consulatum, ut apud Valer. Max. V, 2, Ext. pr.—Regius codex habet vulgat. quam recte meo judicio servaverat Creverius. Ed.

7. *Nondum dedicata erat Jovis*

ædes. Valerius Horatiusque consules sortiti uter dedicaret. Horatio sorte evenit. Publicola ad Veientium bellum profectus. Ægrius quam dignum erat tulere Valerii necessarii, dedicationem tam inclyti templi Horatio dari. Id omnibus modis impedire conati, postquam alia frustra tentata erant, postem [8] jam tenenti consuli, fœdum inter precationem deum nuntium incutiunt; *mortuum ejus filium esse, funestaque familia dedicare eum templum non posse.* Non crediderit factum, an tantum animo roboris fuerit, nec traditur certum, nec interpretatio est facilis. Nihil [9] aliud ad eum nuntium a proposito aversus, quam ut cadaver efferri juberet, tenens postem, precationem peragit, et dedicat templum. Hæc [10] post exactos reges

ædes, sed tantum locus ei consecratus; vide ad I, 55, n. 3. Capitolium vero secundo demum Horatii consulatu (de quo vide ad c. 15 pr.), ab eo dedicatum esse, tradunt Dion. V, 35, et Tacit. Histor. III, 72, qui locus class. est de Capitolio. — *Consules sortiti, uter dedicaret,* etc. vide ad I, 55, n. 3.—*Quam dignum erat,* v. ad I, 14, n. 2.

8. *Postem jam tenenti consuli* (vide ad I, 55, n. 3) *nuntium incutiunt,* repente afferunt, ut ei incutiant terrorem. Confer Cic. pro Domo c. 54; *funesta* quum sit *familia* et domus ejus, in ea funus, eoque ipsa contaminata. Cf. II, 47 extr.

9. *Nihil aliud,* scilic. respondit; vel potius, κατὰ nihil aliud, h. e. non ultra, non aliter, non alio modo, *aversus a proposito,* etc. Sic fere III, 19, *si nihil aliud,* si nulla alia re: nisi malis *si nihil aliud,* scil. fecit, s. egit, ellipsi Græcis et Romanis frequenti, v. c. *nihil minus, quam vereri* XXVI, 20 (ubi vide not. 1); *quid aliud,* scil. facimus, s. agimus, *quam admonemus* IV, 3 pr. et XXII, 60, n. 5, h. e. tantummodo admonemus. Ita hoc explicandum probabile fit ex IV, 26; VII, 17; XXVI, 2; XXXIV, 2; XLI, 23, ubi plene dicitur: *quid aliud faciunt,* vel *agunt, quam quod suadent:* quibus locis Gron. verbum *agere* delendum putabat. Ita pro *tantum,* tantummodo, non nisi ponitur *nihil aliud quam* II, 29, 32, 49, 63; IV, 26; IX, 17, n. 10; XXIII, 3; XXIV, 36; XXVII, 18; XXXIV, 46; XXXV, 49; XXXVII, 21; XL, 15, 50; *nec quidquam aliud quam* XXXI, 24; *nihil præterquam* III, 26 extr. *quid aliud quam* XL, 15. Cf. ad II, 43, n. 6; VI, 41, n. 6, et ad Tacit. Ann. IV, 34, n. 6.

10. *Hæc post exactos reges... gesta primo anno:* sed quædam memoratu digna omisit Livius, inpr. primum fœdus inter Romanos Pœnosque super navigatione ictum, maritimamque mercaturam jam tum a Romanis exercitam (vide Polyb. III, 22 sq, et Heyn.

domi militiæque gesta primo anno. Inde P. Valerius iterum, T. Lucretius, consules facti.

IX. Jam Tarquinii ad Lartem Porsenam, clusinum[1] regem, perfugerant. Ibi, miscendo consilium precesque, nunc orabant, *ne se oriundos ex Etruscis, ejusdem sanguinis nominisque, egentes exsulare pateretur*: nunc monebant etiam, *ne orientem morem pellendi reges inultum sineret. Satis libertatem ipsam habere dulcedinis. Nisi quanta vi civitates eam expetant, tanta regna reges defendant: æquari summa infimis: nihil excelsum, nihil quod supra cætera emineat, in civitatibus fore. Adesse finem regnis, rei inter deos hominesque pulcherrimæ.* Porsena tum regem esse Romæ, tum etruscæ gentis regem, amplum[2] Tuscis ratus, Romam infesto exercitu venit. Non unquam alias ante tantus terror senatum invasit: adeo valida

in Opusc. Acad. t. III, p. 42 sq), et creationem quæstorum, a Valerio (non vero a seqq. consulibus) populo concessam, si fides habenda Plutarcho in Poplic. p. 103. (Conf. ad II, 41; IV, 43, et inprim. ad locum class. Tacit. Annal. XI, 22.) Anno sequente nihil admodum memorabile evenisse, et tertio demum bellum cum Porsena gestum esse dicit Dionys. V, 20.

Cap. IX. 1. *Porsenæ* regia *Clusium* (olim *Camers*, vide ad X, 25, n. 7, hod. *Chiusi*) opulentissima fere Etruriæ civitas ad Clanem fluvium quam tridui spatio ab Roma abfuisse dicit Polybius II, 25. *Porsena*, græce Πορσῖνος, Πορσίνας, Πορσήνας· sed in multis libris *Porsenna* legitur, ut in quibusdam Plinii, Frontini, al. Syllaba secunda brevis est ap. Sil. VIII, 389, 478; X, 483; longa vero apud Virgil. Æn. VIII, 646. Conf. Drak. ad h. l. et Duk. ad Flor. I, 10, 1. *Lartes*, vel potius *Lar* et *Lars* (cf. III, 65 pr. et IV, 17, 58), prænomen forte dignitatis et regibus Etruscorum Veientiumque commune. Charisius lib. I: *Lar si familiaris erit, genitivo Laris; si Tolumnii* (vel Herminii III, 65, quem Λάρον vocat Dionys. et Λαρῖνον Diodor.) *vel Porsennæ, Lartis.* Cæterum hoc bellum docet, quam exiguæ tum adhuc Romanorum vires fuerint. Porsena vero adjuvabatur etiam non modo ab aliis Etruscis, sed etiam a Latinis, quorum auxilia Tarquinius ejusque gener, Octavius Mamilius, contraxerant. — *Tarquinii*, pater et filii. — *Miscendo* vide ad I, 8, n. 4.

2. *Amplum Tuscis ratus*, gloriosum (ut V, 30; XXVIII, 42; XXX, 17), *tum regem esse Romæ*, eumque a Tuscis reductum, *tum*, etc. — *Romam* cum *infesto exercitu venit* pro *ad Romam*, prope Romam: neque enim ipsam ingressus est; Bauer. — *Non unquam alias ante*, eleganter pro *nunquam* et græce; Ern.

res tum clusina erat, magnumque Porsenæ nomen: nec[3] hostes modo timebant, sed suosmet ipsi cives, ne romana plebs metu perculsa, receptis in urbem regibus, vel cum servitute pacem acciperet. Multa igitur blandimenta plebi per id tempus ab senatu data: annonæ inprimis habita cura, et ad frumentum comparandum missi, alii in Volscos, alii Cumas. Salis[4] quoque vendendi arbitrium, quia impenso pretio venibat, in publicum omne sumptum, ademptum privatis: por-

3. *Nec hostes modo timebant*, sc. senatus (v. ad I, 41, n. 1), *sed* etiam (vide ad I, 40, n. 1) *suosmet ipsi*, ipsos, *cives:* neque enim *alii* timebant, sed *alios;* Bauer. — *Vel cum servitute*, quocumque pretio, etiam ipsius servitutis aut amissæ libertatis, pacem redimeret.

4. *Salis quoque vendendi arbitrium*, pro arbitrio vendendi potestas, jus privum, monopolium, *quid impenso*, magno, immenso, *pretio venibat*, vendebatur sal a redemptoribus (vel lucri faciendi causa, vel quia magno conduxerant salinas, ab Anco circa Ostiam factas, de quo vid. I, 33 extr., et ipsis, ut omnia fere publica, locatas), *in publicum*, scil. ærarium *omne sumptum*, receptum, translatum, reipublicæ vindicatum, juris publici factum, quod fuisset privati (ut fere *in publicum recuperare* XLII, 19 pr. *emere*, h. e. pecunia ærarii, vel ea soluta publicum facere quod privatum est, XXXIX, 44; XLIV, 16 extr. *redimere* XXVI, 27; *redigere* II, 42 pr. IV, 10, 15, ubi conf. not. 8; *referre* Nep. Timoth. I; *cogere* Varr. L. L. IV; *dare* ap. Caton. et contra *vendere in privatum* XL, 51; *redimere de publico* et *ex privato* XXII, 60, n. 2; *conferre ex privato* XXXIV, 34, n. 2; *nihil in publicum relatum*, *omne in privatum versum* XXXVIII, 59, n. 1, gr. δημεύειν), et *ademptum privatis*, ut a publicis actoribus institoribusve plebi divenderetur pretio salubriore. Cf. Burm. de vectig. pop. rom. cap. 6, p. 92. Recepi cum Strothio emendat. Gron., quam etiam MSS auctoritate firmari testatur Klockius, sed verba alio sensu accipio quam Gron. qui putabat, *venire* h. l. esse conduci, et *arbitrium* pecuniam, quam socii (publicani) solverint pro monopolii, quod vocant, jure redimendo, ut fere *arbitria funeris* apud Cic. (vide Ernesti clav. Cic.). Vulgata lectio, *in publicum omni sumptu*, ni fallor, plane inepta est; neque persuasit mihi conjecturam suam Dœring. qui suspicatur, verbum *translato*, vel *recepto*, vel *redacto*, vel simile excidisse, sensumque h. l. esse: *ademptum privatis*, dum *omnis sumptus* sali conficiendo impendendus transferebatur ad ærarium, sive, dum publice suscipiebatur salinarum administratio, ut, sublato, quod privati e salis venditione faciebant, lucro, salubriore pretio sal veniret; *in publicum omne insumpto* emend. Heins. ad Tac. Annal. VI, 32.—Regius codex noster habet *alii in Vulcos* (ut semper), *alii Cumas: aliis quoque vendendi arbitrium quia impenso pretio veniebat in*

toriisque et tributo plebes liberata, ut divites conferrent, qui [5] oneri ferendo essent; pauperes satis stipendii pendere, si liberos educarent. Itaque hæc indulgentia Patrum, asperis postmodum rebus in obsidione ac fame, adeo concordem civitatem tenuit, ut regium nomen non summi magis quam infimi horrerent : nec [6] quisquam unus malis artibus postea tam popularis esset, quam tum bene imperando universus senatus fuit.

X. Quum hostes adessent, pro se quisque in urbem ex agris demigrant : urbem ipsam sepiunt præsidiis. Alia muris, alia Tiberi objecto videbantur tuta. Pons sublicius [1] iter pæne hostibus dedit, ni unus vir fuisset,

publicum omni sumptu ademptum *privatis.* Quam lectionem ineptam certe habebat alter codex a Nannio relatus; observandum est τὸ *aliis* inscriptum fuisse in nostro ab emendatore, ut tota phrasis ad frumentum referatur; sed ea constructio recipi non potest. Creverius probat quidem emendationem Gronovii *in publicum omne sumptum,* quamvis vulgatam lect. *omni sumptu* servaverit; et ego quoque servaverim, participio absolute posito, quod apud veteres non infrequens esse dicit Turnebus ad hunc locum, ut significetur, salem plebi datum de publico, onere et sumptu illo in rempublicam recepto. Ed.—*Portoriisque plebes liberata* ex emend. Gron. pro *plebe liberata,* adversante Bauero, cujus nota est : « Etsi sententia hæc non pendet a præced., tamen moris est scriptoribus, qua græcis qua latinis, ut per ablativos absolutos eas sententias conjungant, quæ nullo nexu cum prioribus continuentur, nihil certe, quod antecesserit, significent, ut h. l. pro : simul etiam plebs liberata est; germ. verteris : *wobey man auch zugleich,* etc. » *Portoria* h. l. omne vectigalis genus, proprie illud, quod in *portu* pro mercibus solvitur, ut XL, 51 extr. Conf. ad XXXII, 7, n. 1, et vide Burm. de vectigal. c. 5.

5. *Qui oneri ferendo essent,* scil. pares, sufficerent; ut *sitne aliquis plebeius ferendo magno honori* IV, 35; *remp. esse gratiæ referendæ* XXVIII, 25, n. 4; *æri solvendo esse* XXXI, 13 (ubi falso, opinor, in omnibus libris legitur *ære*, quemadmodum VI, 31, pro *impediendo delectui esse,* in multis MSS *delectu;* XXIV, 27, n. 1, in omnibus libris *prætores trahenda re esse,* seu erant, sc. occupati, judice Stroth., et triumviri monetales rectius dicuntur *æri flando feriundo*, sed forma antiquiore *ære fl. f.*); *quæ diutinæ obsidioni tolerandæ sunt* XXX, 9; *esse etiam nunc tolerando certamini legatum* X, 5. At ne necesse quidem videtur supplere *par;* sic IV, 43, *non ducem scribendo exercitui esse.* — Mox *stipendii,* tributi.

6. *Nec quisquam unus*, vide ad III, 55, n. 13.

Cap. X. 1. *Pons sublicius*, qui, ut

Horatius Cocles: id munimentum illo die fortuna urbis romanæ habuit; qui positus forte in statione pontis, quum captum repentino impetu Janiculum, atque inde citatos decurrere hostes vidisset, trepidamque turbam suorum arma ordinesque relinquere, reprehensans[2] singulos, obsistens, obtestansque deum et hominum fidem, testabatur *nequidquam deserto præsidio eos fugere. Si transitum*[3] *pontem a tergo reliquissent, jam plus hostium in Palatio Capitolioque, quam in Janiculo, fore. Itaque*[4] *monere, prædicere, ut pontem ferro, igni, quacumque vi possent, interrumpant. Se impetum hostium, quantum corpore uno posset obsisti, excepturum.* Vadit inde in primum aditum pontis; insignisque inter conspecta cedentium pugnæ terga, obversis cominus ad ineundum prælium armis, ipso miraculo audaciæ obstupefecit hostes: duos tamen cum eo pudor tenuit, Sp. Lartium, ac T. Her-

Tiberis, inter *Janiculum* et Urbem erat; vid. I, 33 et 37.—*Munimentum*, præsidium urbis et Romanorum, dicitur Horatius Cocles, ut passim vir fortissimus civium suorum *præsidium*, *murus*, *turris*, *clipeus*, πύργος, ἕρκος, κίων, ἔρεισμα. *Cocles*, unoculus, Horatius cognominatus, ἐν πολέμῳ τῶν ὀμμάτων θάτερον ἐκκοπεὶς, ὡς δ' ἔνιοι λέγουσι, διὰ σιμότητα τῆς ῥινὸς ἐνδεδυκυίας, ὥστε μὴ εἶναι τὸ διορίζον τὰ ὄμματα, καὶ τὰς ὀφρῦς συγκεχύσθαι, Κύκλωπα βουλόμενοι καλεῖν αὐτὸν οἱ πολλοὶ, etc. Plut. in Poplic. p. 105. Idem et Dionys. V, 25, tradit, Horatium grave vulnus accepisse in natibus vel femore, et ex eo claudicasse.

2. *Reprehensans singulos*, reprehensos retrahens (ut *manu reprehendere* XXXIV, 14, n. 4, retrahere, vel a tergo prehendere), vel objurgans. — *Obsistens, obtestansque*, ut X, 19. *Obsecransque* malebat Gron. ne jungerentur *obtestans ... testabatur*, h. e. monebat, demonstrabat.

3. *Si transitum pontem*, per quem transiissent (ut XXI, 43; et XXIII, 28), vel *si pontem reliquissent a tergo transitum* hostibus, qui velut his transitus esset; Stroth. Non male; nisi malis e cod. Oxon. reponere *transitum per pontem*, vel cum Nannio emendare *transitui;* Doer.

4. *Itaque monere, prædicere*, hortari, jubere, ut XXXIX, 19 et 51. Utrumque verbum jungitur XXI, c. 10, et hinc *prædictum* est mandatum XXIII, 19, proprie quod alicui dicitur, ut faciat ejusque memor sit. Cf. ad Tac. An. XIII, 36, 2. — *Ferro, igni*, etc. vide ad I, 59, n. 1. — *Cedentium pugnæ*, ei se subducentium, subtrahentium. *Pugna* malebat Gronovius. Sed *cedere pugna* demum dici posse eum, qui jam pugnaverit, monet Bauer.

minium [5], ambos claros genere factisque. Cum his primam periculi procellam, et quod tumultuosissimum pugnæ erat, parumper sustinuit: deinde eos quoque ipsos, exigua parte pontis relicta, revocantibus qui rescindebant, cedere in tutum coegit. Circumferens inde truces minaciter oculos ad proceres Etruscorum, nunc singulos provocare, nunc increpare omnes: *servitia* [6] *regum superborum; suæ libertatis immemores, alienam oppugnatum venire.* Cunctati aliquandiu sunt, dum alius alium, ut prælium incipiant, circumspectant. Pudor deinde commovit aciem, et clamore sublato, undique in unum hostem tela conjiciunt. Quæ quum in objecto cuncta scuto hæsissent, neque ille minus obstinatus ingenti pontem [7] obtineret gradu, jam impetu conabantur detrudere virum; quum simul fragor rupti pontis, simul clamor Romanorum alacritate [8] perfecti operis sublatus, pavore subito impetum sustinuit. Tum Cocles, *Tiberine* [9] *pater*, inquit,

5. *Sp. Lartium ac T. Herminium* cornu dextrum Rom. in acie tenuisse tradit Dionys. V, 23. Ibid. alter Λάρκιος dicitur: ap. Plut. in Poplic. p. 105, Λουκρήτιος καὶ Ἑρμήνιος. Cf. de iis inf. c. 11, et 20. Lartii forte filius aut frater primus dictator c. 18. — *Periculi procellam*, vide ad c. 1, n. 5. Mox *exigua pars pontis*, et deinde *ut prælium incipiat* emendat Gron.

6. *Servitia regum superborum*, tanquam servos. Cf. ad III, 15, n. 8. Sic et *mancipia nobilium* tropice et amare dicuntur *tribuni pl.* X, 37, n. 8.

7. *Pontem obtineret*, teneret, obstinate retineret fortiterque defenderet (vide ad III, 36, n. 12), *ingenti gradu*, diductis pedibus et firmiter positis (*stabili gradu* VI, 12, n. 6, et Tac. Hist. II, 35), instar *gladiatoris*, *gradum* seu *statum* tenentis. Sic *hostes gradu demoti* VI, 32; *gradu et statu movere* VII, 8; XXX, 18 (ut al. *de gradu* et *statu demovere*, *dejicere*, *depellere*, *deducere*, *declinare*), et *in suo quisque gradu obnixi* VIII, 38. Cf. ad VII, 10, n. 2. Horatium *angustias pontis implesse* dicit Sen. Ep. 120; at διαμεῖναι ἐπὶ τῆς αὐτῆς βάσεως Dionys. Inde in comitiis competitores vel *locum suum tenere*, vel *loco pelli*, et simpl. *depelli* seu *dejici* dicuntur; v. ad III, 35, n. 10; et X, 8, n. 2: « Locutio a gladiatorio positu ducta, non ex Hom. μακρὰ βιβάς: nam Homero designatur vadens, ingrediens; Livio consistens, resistens; » Bauer.

8. *Alacritate perfecti operis*, præ alacri gaudio ob perfectum opus, scil. pontem rescissum. Cf. ad I, 5, n. 5.

9. *Tiberine pater*: nam h. l. *Tiberinus* non amnis, sed deus est fluvii;

te sancte precor, hæc arma et hunc militem propitio flumine accipias. Ita [10], sic armatus in Tiberim desiluit: multisque superincidentibus telis incolumis ad suos tranavit, rem ausus plus famæ habituram ad posteros, quam fidei. Grata erga tantam virtutem civitas fuit: statua [11] in comitio posita; agri [12] quantum uno die circumaravit, datum. Privata quoque inter publicos honores studia eminebant: nam in magna inopia pro [13] domesticis copiis unusquisque ei aliquid, fraudans se ipse victu suo, contulit.

XI. Porsena primo conatu repulsus, consiliis ab oppugnanda urbe ad obsidendam versis, præsidio in Janiculo locato, ipse in plano ripisque Tiberis castra

et *pater*, honoris, amoris, religionisque vox, qua dii, reges, fluminaque majora insigniuntur.

10. *Ita*, his dictis, *sic armatus*, sicut armatus erat. *Ita* pro *itaque;* vel *ita sic*, ut *itaque ergo* et *jam nunc;* Drak. — *Ad posteros*, apud eos. Cf. ad I, 26, n. 3; III, 21, n. 4; V, 20, n. 5; VI, 34, n. 4; VII, 7, n. 2; X, 29, 35; XXIV, 32, 48 al. Coclitem *incolumem ad suos tranasse*, tradit etiam Dionys. V, 24; at periisse Polybius VI, 55, sect. 3, ubi tamen Schweigh. monet, Livium et Florum I, 10, dubie de ea re loquutos esse, sed Polybium ambigue quodammodo dixisse κατὰ προαίρεσιν μετήλλαξε τὸν βίον, *voluntariæ morti se destinavit*, h. e. vel *periculo sponte suscepto succubuit*, vel, *quum morti se destinasset*, *incolumis tamen evasit.*

11. *Statua* Horatii *in comitio posita* (ut Attii Navii; vide ad I, 36, n. 6), τῆς ἀγορᾶς ἐν τῷ κρατίστῳ ap. Dionys. lib. V, p. 296; postea, quum de cælo tacta esset, monitu haruspicum in locum sublimiorem in area Vulcani translata; vide Gell. IV, 3. Hinc εἰκόνα χαλκῆν ἔστησαν αὐτῷ ἐν τῷ ἱερῷ τοῦ Ἡφαίστου ap. Plut. Poplic. p. 106, et *statua ei in Vulcanali posita* ap. Victor. vir. illustr. c. 11. Eam *durare hodieque* dicit Plin. XXXV, 5, seu 13. Propter diversam scriptorum narrationem Doujat. ad h. l. et Hard. ad Plin. l. l. perperam duas statuas ex una fecere; quod eo magis mirandum, quum ipsi Gellium ad partes vocaverint; Drakenb.

12. *Agri quantum uno die circumaravit*, arando circumivit: non enim capiendum est de reciprocatione in arando; nam ita tantum jugerum seu jugum accepisset, quod inde dictum creditur, quoniam uno jugo boum in die exarari posset; sed de ambitu, quantum bobus uno sulco circumduxisset; Drak. Cf. Plinium XVIII, 3 pr. Dionysium lib. V, p. 296, et 303; Lipsium ad Senecam, de beneficiis VII, 7.

13. *Pro domesticis copiis*, pro earum modulo, *unusquisque ei aliquid*, etc. Cf. V, 47 extr.

posuit; navibus undique accitis, et ad[1] custodiam, ne quid Romam frumenti subvehi sineret, et ut prædatum milites trans flumen per occasiones aliis atque aliis locis trajiceret: brevique adeo infestum omnem romanum agrum reddidit, ut non cætera solum ex agris, sed pecus quoque omne in urbem compelleretur, neque quisquam extra portas propellere auderet. Hoc tantum licentiæ Etruscis non metu magis, quam consilio concessum: namque Valerius consul, intentus in occasionem multos simul et effusos improviso adoriundi, in parvis rebus negligens[2] ultor, gravem se ad majora vindicem servabat. Itaque, ut eliceret prædatores, edicit suis, postero die frequentes porta Esquilina, quæ aversissima ab hoste erat, expellerent pecus; scituros id hostes ratus, quod in obsidione et fame servitia infida transfugerent. Et sciere perfugæ indicio; multoque plures, ut in spem universæ prædæ, flumen trajiciunt. P. Valerius inde T. Herminium cum modicis copiis ad secundum[3] lapidem gabina via occultum considere jubet: Sp. Lartium cum expedita juventute ad portam Collinam stare, donec hostis prætereat; deinde se objicere, ne sit ad flumen reditus. Consulum alter T. Lucretius porta Nævia cum aliquot manipulis militum egressus: ipse Valerius Cœ-

Cap. XI. 1. *Ad custodiam*, custodiæ causa, ut sæpe *ad* eo sensu; Duk. — *Trajiceret* recte emendavit Gronovius, pro vulg. *trajicerent;* nisi cum uno Creverii legas *sinerent... trajicerent.* Ed. — *Infestum rom. agrum reddidit*, vide ad I, 7, n. 7.

2. *Negligens ultor*, non adeo severus.

3. *Ad secundum lapidem*, milliare rom., *gabina via*, quæ Gabios ducebat. Ad seqq. jam hæc notavit Stroth. « Prima Urbis porta, a Tiberi orientem versus, erat Flaminia, tum sequebantur Collatina, Collina, Viminalis, Querquetulana, Esquilina, Tiberi e regione posita vel *aversissima ab hoste*, Nævia, Cœlimontana, etc. Etruscis igitur necesse erat præterire portam Collinam (cf. ad XXVI, 10, n. 3) et viam gabinam, ut ad pecus e porta Esquilina exactum pervenirent; ubi vero huc perventum erat, a fronte eos adoriebantur consules, e portis Nævia

lio monte cohortes delectas educit : hique primi apparuere hosti. Herminius, ubi tumultum sensit, concurrit[4] ex insidiis, versisque in Valerium Etruscis terga cædit : dextra lævaque, hinc a porta Collina, illinc ab Nævia redditus clamor : ita cæsi in medio prædatores, neque ad pugnam viribus pares, et ad fugam septis omnibus viis; finisque ille tam effuse evagandi Etruscis fuit.

XII. Obsidio erat nihilominus, et frumenti cum summa caritate inopia; sedendoque expugnaturum se urbem spem Porsena habebat : quum[1] C. Mucius adolescens nobilis, cui indignum videbatur, populum romanum servientem, quum sub regibus esset, nullo bello nec ab hostibus ullis obsessum esse, liberum eumdem populum ab iisdem Etruscis obsideri, quorum sæpe exercitus fuderit; itaque, magno audacique aliquo facinore eam indignitatem vindicandam ratus, primo sua sponte penetrare in hostium castra constituit : dein metuens, ne, si consulum injussu et ignaris omnibus iret, forte deprehensus a custodibus romanis retraheretur ut transfuga, fortuna[2] tum urbis crimen affirmante, senatum adiit : *Transire Tiberim*, inquit, *Patres, et intrare; si possim, castra hostium*

et Cœlimontana egressi. Ita a quatuor partibus inclusi erant hostes. »

4. *Herminius ... concurrit ex insidiis* una cum militibus; *procurrit* conj. Scheller. — *In Valerium* ex emend. Glar. et Sigon. *in Lucretium* omnes MSS et priscæ edd. — Regius noster codex habet *concurrit...in Lucretium :* Creverius legi vult *consurgit.* Ed.

Cap. XII. 1. *Quum C. Mucius* (Μούκιος, non *Mutius*), ... *itaque magno audacique*, etc. h. e. quum is Mucius igitur, s. inquam, *magno*, etc. Sic usu particularum *itaque* et *igitur* post longiorem parenthesin vel digressionem orationis series nectitur. Cf. Gronov. ad h. l. et Ernesti clav. Cic. « Ἀνακόλουθα hæc *Mucius... itaque ratus :* certe τὸ *itaque* redundat, nisi interpretari malis *atque ita* vel *propterea;* » Bauer. — *Indignitatem*, ignominiam. — *Sua sponte*, clam, *sine consulum jussu et ignaris omnibus.*

2. *Fortuna tum urbis*, obsidione et frumenti inopia, *crimen affirmante*, confirmante, ut I, 1, n. 9; aut probabile, credibile reddente, ut XXXII, 35, n. 3.

volo ; non prædo, nec populationum[3] *in vicem ultor. Majus, si dii juvant, in animo est facinus.* Approbant Patres : abdito intra vestem ferro, proficiscitur. Ubi eo venit, in confertissima turba prope regium tribunal constitit. Ibi quum stipendium forte militibus daretur, et scriba cum rege sedens pari fere ornatu, multa ageret, eum milites vulgo adirent; timens sciscitari, uter Porsena esset, ne ignorando regem semet ipse aperiret quis esset, quo temere traxit fortuna facinus, scribam pro rege obtruncat. Vadentem inde qua per trepidam turbam cruento mucrone sibi ipse fecerat viam, quum, concursu ad clamorem facto, comprehensum regii satellites retraxissent, ante tribunal[4] regis destitutus, tum quoque inter tantas fortunæ minas, metuendus magis, quam metuens : *Romanus sum*, inquit, *civis : C. Mucium vocant. Hostis hostem occidere volui : nec ad mortem minus animi est, quam fuit ad cædem. Et facere et pati*[5] *fortia, romanum est. Nec unus in te ego hos animos gessi : longus post me ordo est idem petentium decus. Proinde in hoc discrimen, si juvat, accingere, ut in singulas horas capite dimices tuo ; ferrum hostemque in*

3. *Populationum in vicem ultor*, ut, quemadmodum hostes populati sunt, vicissim populer, et sic eorum populationes ulciscar; Doer. « Est potius pleonasmus : neque enim hic junxeris *populationum in vicem*, i. e. quæ fiant in vicem, ultro citroque ; nam nec romani populari hic poterant, nec, si *in vicem* hoc fieret, ultore aut ultione alia opus esset ; » Bauer. Mox forte leg. *multa ageret, et eum* vel *eumque milites vulgo adirent.* — *Semet ipse aperiret quis esset*, græcismus, ut *scis me qui sim* et alia; Schæf.

4. *Ante tribunal regis destitutus*, constitutus, scil. solus, reus, inops ; Bauer. Verbum *destituere* (quod jam monuit Stroth. ad X, 4) significat vel in inferiore loco constituere, ut h. l. et XXIII, 10; vel pœnæ aut contumeliæ causa, aliquem constituere in aliquo loco ; vel ita, ut periculis expositus sit, ut VII, 10, 13 ; X, 4; XXVII, 13. Cf. Ernesti clav. Cic.

5. *Pati fortia*, syllepsis pro ad quæ patienda fortitudine, s. forti animo opus sit, vel pro adverb. *fortiter ;* Bauer. — *Ut in singulas horas capite dimices tuo :* « si hoc rectum est, erit

vestibulo habeas regiæ : hoc tibi juventus[6] *romana indicimus bellum : nullam aciem, nullum prœlium timueris : uni tibi, et cum singulis res erit.* Quum rex, simul ira infensus periculoque conterritus, circumdari ignes minitabundus juberet, nisi expromeret propere quas insidiarum sibi minas[7] per ambages jaceret : *En tibi*, inquit, *ut sentias, quam vile corpus sit iis, qui magnam*[8] *gloriam vident :* dextramque[9] accenso ad sacrificium foculo injicit. Quam quum velut alienato ab sensu torreret animo, prope attonitus miraculo rex, quum ab sede sua prosiluisset, amoverique ab altaribus juvenem jussisset, *Tu vero abi*, inquit, *in te magis, quam in me, hostilia ausus. Juberem*[10] *macte virtute esse, si pro mea patria ista virtus staret. Nunc jure*[11] *belli liberum te,*

id. qd. paulo post, *uni tibi et cum singulis res erit :* sed satis insolens videtur, ut *capite suo dimicare* dicatur, qui solus omne periculum sustinet; et forte leg. *de capite*, ut XXIV, 26, et similia passim ; » Duk. *Capite* pro *de capite* dictum; Bauer.

6. *Juventus romana*, nos juvenes romani.

7. *Minas per ambages*, obscure, *jaceret*, proferret, ederet, significaret. Conf. ad I, 55, n. 6, et V, 15, n. 4. Sic *jacere* et *jactare pacis conditiones* vel in iis quid, pro commemorare c. 13 pr. XXXVIII, 25, et al. Confer de vi et discrimine verborum *jacere* et *jactare* ad Tacit. Ann. XI, 18, 7, et inf. ad III, 10, n. 2.

8. *Qui magnam gloriam vident*, vide ad I, 34, n. 5.

9. *Dextram... foculo injicit*, aræ parvæ et portatili. Res expressa in plurimis gemmis, in Gorlæi Dactyl. P. II, n. 206, 207, 534 ; Wildii gemm. n. 105 al. quas exhibuit Drak. ad Sil. VIII, 385 sq. Eam tamen, tanquam fide indignam, non memoravit Dionys. V, 35. *Accenso foculo*, proprie, igni accenso in eo. Cf. Ovid. Fast. I, 76.

10. *Juberem* te *macte* (propr. *mactum*) *virtute esse*, laudis et lætitiæ fructum porro capere e virtute tua, et in ea pergere; ut fere ὄναιο τῆς ἀρετῆς, et ὀνήμενος ap. Hom. Odyss. β, 33. Vox hæc, quam pro *magis aucte* positam, vel a verb. obsoleto *magere* derivandam putant, solennis fuit in lætis acclamationibus, perpetrato egregio facinore : unde alius ejus casus (etiam in plur. *macti virtute este* VII, 36) vix in usu fuisse videtur. Confer Drak. ad h. l. Heyn. ad Virg. Æn. IX, 641 ; Burm. ad Valer. Flac. VI, 547 ; Duk. ad Flor. II, 18, 16.

11. *Jure belli liberum* (ut fere mox *intactum inviolatumque*) liberum a jure belli, h. e. a pœna, quam jure belli a te exigere possem ; Drak. Velut ea passum, quæ jure belli ab hoste

intactum inviolatumque hinc dimitto. Tum Mucius, quasi remunerans meritum : *Quandoquidem*, inquit, *est apud te virtuti honos, ut beneficio*[12] *tuleris a me, quod minis nequisti; trecenti conjuravimus principes juventutis romanæ, ut in te hac via grassaremur. Mea prima sors fuit : cæteri, ut cuique*[13] *ceciderit primo, quoad te opportunum fortuna dederit, suo quisque tempore aderunt.*

XIII. Mucium dimissum, cui postea Scævolæ[1] a clade dextræ manus cognomen inditum, legati a Porsena Romam sequuti sunt. Adeo moverat eum et primi periculi casus, quo nihil se præter errorem insidiatoris texisset, et subeunda dimicatio toties, quot conjurati superessent, ut pacis conditiones ultro ferret Romanis. Jactatum in conditionibus nequidquam de Tarquiniis in regnum restituendis, magis quia id negare ipse nequiverat Tarquiniis, quam quod negatum iri

pati debueras; vel : ut, qui te violare aut retrahere voluerit, jus belli violasse judicetur; Bauer. Interpretatio Drak. minus dura. — *Intactum*, illæsum, *inviolatumque* synon. ut *integri intactique* V, 38, n. 7. Hinc et *intactam nivem* dixit Livius XXI, 36, ut *integram* Sen. Nat. quæst. IV, 2; τὴν διαμεμενηκυῖαν ἐκ τοῦ πρότερον χειμῶνος apud Polyb. III, 55 pr. Confer infr. ad XLII, 66, n. 1; XLIII, 1, n. 3. — *Est apud te virtuti honos*, præmium; Drak.

12. *Ut beneficio tuleris a me*, consequaris; vid ad I, 50, n. 7.

13. *Ut cuique ceciderit*, obtigerit, vel exierit, s. exciderit (scil. sors e sitella), ut XXI, 42. — *Quoad*, donec, *te opportunum dederit*, vide ad I, 54, n. 4.

Cap. XIII. 1. *Scævolæ a clade*, jactura, *dextræ manus cognomen inditum* C. Mucio Cordo : nam σκαιὸς, et hinc *scævus*, est lævus, sinister (etsi propria hæc vocis *scævus* vis non in usu fuit); unde Σκαιόλας et *Scævola*, s. *Scævula* per deminutionem, ut *Saxula*, *Romulus*, etc. pro *Saxa* et *Romus* (vide Serv. ad Virg. Æn. I, 273), non a *scæva vola*. Sed Varro L. L. VI, 5 : *Pueris*, inquit, *turpicula res in collo quædam suspenditur, ne quid obsit bonæ scævæ* (ominis) *causa : inde* Scævola *appellatus. Ea dicta ab* scæva, i. e. *sinistra : quod quæ sinistra sunt, bona auspicia existimantur.* Conf. Drak. ad h. l. — *Legati a Porsena* vide ad XXVII, 5, n. 4.—*Quo nihil*, in quo n., nisi leg. *a quo ;* Bauer. — *Subeunda* quod esset *dimicatio :* nam Mucius, c. 12, dixerat : *in hoc discrimen accingere, ut in singulas horas de capite dimices tuo.* —*Jactatum* vide ad c. 12, n. 7.

sibi ab Romanis ignoraret. De agro[2] Veientibus restituendo impetratum: expressaque necessitas obsides dandi Romanis, si Janiculo præsidium deduci vellent. His conditionibus composita pace, exercitum ab Janiculo deduxit Porsena, et agro romano excessit. Patres C. Mucio virtutis causa trans Tiberim agrum dono dedere, quæ postea sunt Mucia prata appellata. Ergo, ita honorata virtute, feminæ quoque ad publica[3] decora excitatæ. Et Clœlia[4] virgo, una ex obsidibus, quum castra Etruscorum forte haud procul ripa Tiberis locata essent, frustrata custodes, dux agminis virginum inter tela hostium Tiberim tranavit; sospitesque omnes Romam ad propinquos restituit. Quod ubi regi nuntiatum est, primo incensus ira, oratores

2. *De agro Veientibus restituendo*, qui olim Veientibus, Porsenæ popularibus et parti gentis etruscæ, ademptus fuerat (vide I, 15), sed mox a Porsena Romanis, ut iis gratiam referret, restitutus est; vide c. 15 extr. Porsenam petiisse, ut ager sibi daretur, tradit Dionys. unde Doujat. conj. *veiente.* Sed ita *restituendo* non satis apte dictum.—*Expressa Romanis necessitas* est *obsides dandi*, decem juvenes nobilissimos totidemque virgines: inter quos Horatii filius fuit, et Valerii filia; vide Dionys. V, 32, et Plutarch. in Poplic. p. 106. Extorta a Romanis necessario implenda conditione; Doer. Necessitas imposita, vel necessitate (imposita) res necessaria expressa; Bauer.

3. *Ad publica decora,* ad facinora præclara pro republica perpetranda, et bene sic de ea merendum.

4. *Clœlia virgo... omnes Romam ad propinquos restituit* (ut cap. 49; XXIV, 37; et *dedere se* vel *deditio ad* XXVII, 15; XXVIII, 22), etc. Accuratior est et probabilior narratio Dionys. IV, 34, 35, et Plutarch. in Poplic. p. 106, 107, scilic. virgines, custodibus pudoris causa remotis, lavasse in Tiberi, et, hortante Clœlia vel Valeria, Tiberim tranasse; insidias deinde reductis structas esse a Tarquiniis, sed ab ipso Arunte, Porsenæ filio depulsas: quam ob rem gravissime indignatum Porsenam eo ipso die facessere castris Tarquinios jussisse, et pace cum Romanis firmata eos castris quoque suis donasse; Clœliam vero, quoniam equo trajecerit fluvium, ab eodem equo eximie ornato, et a reliquis obsidibus (vide Plin. XXXIV, 6 s. 13) vel ab earum patribus statua esse honoratam equestri, posita in Sacra via, celeberrimo loco (v. Senecam, Consol. ad Marciam 16), et non ita multo post incendio absumpta. Idem Plin. l. l. *E diverso*, inquit, *Annius Fetialis tradit, equestrem, quæ fuerit contra Jovis Statoris ædem in vestibulo Superbi domus, Valeriæ fuisse Publicolæ consulis*

Romam misit ad Clœliam obsidem deposcendam; alias[5] haud magni facere; deinde in admirationem versus, *supra Coclites Muciosque* dicere *id facinus esse*, et præ se ferre, *quemadmodum, si non dedatur obses, pro rupto se fœdus habiturum; sic deditam, inviolatam ad suos remissurum.* Utrimque constitit fides; et Romani pignus pacis ex fœdere restituerunt; et apud regem etruscum non tuta solum, sed honorata etiam virtus fuit, laudatamque virginem parte obsidum se donare dixit; ipsa quos vellet, legeret. Productis omnibus, elegisse impuberes dicitur: quod et virginitati decorum, et consensu[6] obsidum ipsorum probabile erat, eam ætatem potissimum liberari ab hoste, quæ maxime opportuna[7] injuriæ esset. Pace redintegrata, Romani novam[8] in femina virtutem novo genere honoris, statua equestri, donavere: in summa Sacra via fuit posita virgo insidens equo.

XIV. Huic tam pacatæ profectioni ab urbe regis etrusci abhorrens mos, traditus ab antiquis, usque ad nostram ætatem inter[1] cætera solennia manet bo-

filiæ; eamque solam refugisse, Tiberimque tranavisse, cæteris obsidibus, quæ Porsenæ mittebantur, interemptis Tarquinii insidiis. Hoc alioque scriptorum dissensu tota historia si non dubia, certe obscura fit. Cæterum de statua Clœliæ tanquam adhuc in conspectu omnium posita loquitur Sen. Consol. ad Marc. 16. — *Ad Clœliam obsidem deposcendam*, h. e. poscendam vehementer, vel ad pœnam, ut XXI, 6; Drak. Conf. ad Sil. I, 677; II, 30.

5. *Alias* obsides, quæ cum ea effugerint, *haud magni facere* se. — *Supra Coclites Muciosque*, h. e. supra horum facinora *id facinus esse*, vide ad V, 23, n. 4. Mox *præ se ferre*, profiteri, declarare. Sed τὸ *quemadmodum* mallem abesset. — *Constitit fides*, ut XXXVII, 32 extr. Cf. ad III, 19, n. 1, et IV, 13, n. 6.

6. *Consensu obsidum ipsorum probabile erat*, probatum, æquum, laudabile; probabatur. Cf. ad XXXIV, 54, n. 6.

7. *Opportuna injuriæ;* vide ad I, 54, n. 4.

8. *Novam virtutem*, singularem. Cæterum *pacis* conditiones non memorant historici. Quam iniquæ tamen fuerint, patet ex Tacit. Hist. III, 72, et Plin. XXXIV, 14 s. 39.

Cap. XIV. 1. *Inter cætera solennia*, ritus, in *bonis* hostium *vendendis*, vel in omnibus auctionibus publicis

nis vendendis, bona Porsenæ regis vendendi. Cujus originem moris necesse est, aut inter bellum natam esse, neque omissam in pace; aut a mitiore crevisse principio, quam hic præ se ferat titulus, bona hostiliter vendendi. Proximum vero est ex iis quæ traduntur, Porsenam discedentem ab Janiculo, castra opulenta, convecto ex propinquis ac fertilibus Etruriæ arvis commeatu, Romanis dono dedisse, inopi tum urbe ab longinqua obsidione: ea deinde, ne populo immisso diriperentur hostiliter, venisse, bonaque Porsenæ appellata; gratiam muneris magis significante titulo, quam auctionem fortunæ regiæ, quæ ne in potestatem[2] quidem populi romani esset. Omisso romano bello, Porsena, ne frustra in ea loca exercitus adductus videretur, cum parte copiarum filium Aruntem Ariciam oppugnatum mittit. Primo Aricinos res nec opinata perculerat: arcessita deinde auxilia et a latinis populis, et a Cumis, tantum spei fecere, ut acie decernere auderent. Prælio inito, adeo concitato impetu se intulerant Etrusci, ut funderent ipso incursu Aricinos. Cumanæ cohortes arte adversus vim usæ,

sectionibusve, est etiam hoc, ut initio earum præco proclamet, *bona Porsenæ regis venditum iri*, et primas res venales appellet *bona Porsenæ*. — *Originem natam esse* pleonastice dictum, et mox per syllepsin *omissam* et *crevisse*: nam neutrum congruit *origini*; Bauer. — *Proximum vero*, etc. Eamdem illius *moris originem* memorat Plutarchus, in Poplic. p. 107. — *Ab longinqua obsidione*, vide ad I, 1, n. 5.

2. *Ne in potestatem quidem populi rom. esset*, sc. commissum, permissum, traditum, ut XXIV, 1, extr. et XLV, 6, extr.; *in amicitiam fuerant* VI, 2 (ubi quidam jungunt *fide ambigua in amicitiam*); *in aciem stare* VI, 39; XXIV, 8, n. 9; *in carcerem asservari* VIII, 20, n. 9; *in custodiam habere* XXII, 25, n. 7; *in animum habere* XXXIII, 10. Sic et εἰς pro ἐν. Contra et *in* jungitur sexto casui pro quarto. Cf. ad I, 33, n. 8; VI, 22, n. 1; XXXIV, 52, n. 2; XLI, 28, n. 3; Gron. et Drak. ad h. l. Gell. I, 7; ad Cic. de Leg. III, 17, 37; Ernesti clav. Cic. — Mox *Aricinos res nec opinata perculerat*, plane ut ap. Suet. Tib. 11 (ubi Ern. et Ruhnk. malebant *percussus*) et apud Tacitum Ann. I, 12, ubi vide notam 4, de vi et permutatione verborum *percellere* ac *percutere*.

declinavere paululum; effuseque [3] prælatos hostes conversis signis ab tergo adortæ sunt. Ita in medio prope jam victores cæsi Etrusci: pars perexigua, duce amisso, quia nullum propius perfugium erat, Romam inermes et fortuna et specie supplicum delati sunt: ibi benigne excepti divisique [4] in hospitia. Curatis vulneribus, alii profecti domos, nuntii hospitalium beneficiorum: multos Romæ hospitum urbisque caritas tenuit: his locus ad habitandum datus, quem deinde *Tuscum vicum* appellarunt.

XV. P. Lucretius [1] inde, et P. Valerius Publicola consules facti. Eo anno postremum legati a Porsena de reducendo in regnum Tarquinio venerunt: quibus quum responsum esset, missurum ad regem senatum legatos, missi confestim honoratissimus quisque ex Patribus. *Non, quin breviter reddi responsum potuerit, non recipi reges, ideo* [2] *potius delectos Patrum ad eum missos, quam legatis ejus Romæ daretur responsum: sed ut in perpetuum mentio ejus rei finiretur, neu in tantis mutuis beneficiis in vicem animi sollicitarentur:*

3. *Effuse prælatos hostes*, prætereuntes, prætergressos cumanas cohortes, quæ paululum declinaverant; vide ad I, 45, n. 7.

4. *Divisique in hospitia*, in ædes, ubi deversarentur; Ern. Cf. XXVIII, 26, n. 2; XXXIII, 1, n. 4; XLIII, 8; XLV, 22. — *Tuscum vicum* aliunde dictum tradunt Varro L. L. IV, 8, et Tac. Ann. IV, 65. Sed cf. Dionys. et Fest. Ibi habitabant sericarii (Martial. XI, 27, v. 11) prostibula et vilissimi homines; vide Horat. Sat. II, 3, v. 228; et Plaut. Curcul. IV, 1, v. 21.

Cap. XV. 1. *P. Lucretius inde et P. Valerius Publicola consules facti*: sed ex vestigiis codicum, fastorum conditoribus, Dionys. V, 21, Cassiodoro, Cuspiniani vet. libro et Mariano probabile fit, Livium h. l. mutilum, Lucretii nomen suspectum, et legendum esse: *M. Horatius* (Pulvillus iterum) *et P. Valerius Publicola* (tertium); *inde Sp. Lartius et T. Herminius consules facti.* Conf. c. 16, de *P. Valerio* quartum consule, et de *M. Valerio*, ejus fratre.

2. *Non ideo potius delectos Patrum ad eum missos, quam legatis ejus Romæ datum* (ita omnino legendum, et τὸ *quam* ad *potius* referendum crediderim) *responsum* esse, *quin* (quia non) *breviter reddi responsum potuerit, non recipi reges, sed ut*, etc. — Mox forte leg. *qui libertati foret in illa urbe finis.*

quum ille peteret quod contra libertatem populi romani esset; Romani, nisi in perniciem suam faciles esse vellent, negarent, cui nihil negatum vellent. Non in regno populum romanum, sed in libertate esse: ita induxisse in animum, hostibus potius, quam regibus, portas patefacere. Eam esse voluntatem omnium, ut, qui libertati erit in illa urbe finis, idem urbi sit. Proinde, si salvam esse vellet Romam, ut patiatur liberam esse orare. Rex, verecundia victus, *Quando id certum atque obstinatum*[3] *est,* inquit, *neque ego obtundam sæpius eadem nequidquam agendo: nec Tarquinios spe auxilii, quod nullum in me est, frustrabor: alium hinc, seu bello opus est, seu quiete, exsilio quærant locum, ne quid meam vobiscum pacem distineat.* Dictis facta amiciora adjecit: obsidum quod reliquum erat, reddidit: agrum[4] veientem, fœdere ad Janiculum icto ademptum, restituit. Tarquinius, spe omni reditus incisa, exsulatum ad generum Mamilium Octavium Tusculum abiit. Romanis pax fida ita cum Porsena fuit.

XVI. Consules M. Valerius, P. Postumius. Eo anno bene pugnatum cum Sabinis: consules triumpharunt. Majore inde mole Sabini bellum parabant: adversus eos, et ne quid simul ab Tusculo (unde, etsi non apertum, suspectum tamen bellum erat) repentini periculi oriretur, P. Valerius quartum, T. Lucretius iterum consules facti. Seditio inter belli pacisque auctores orta in Sabinis, aliquantum inde virium transtulit ad Romanos: namque Attus[1] Clausus, cui

3. *Obstinatum est,* destinatum, firmum propositum. — *Obtundam,* vexabo vos. — *Pacem distineat,* impediat, dissolvat; vide ad Tac. Ann. XIV, 25, 2.

4. *Agrum veientem ... restituit,* vide ad c. 13, n. 2.—De *Octavio Mamilio Tusculano,* v. I, 49 extr.

Cap. XVI. 1. *Attus Clausus,* al. *Actus, Atta, Attius, Accius.* Cf. Drak.

postea Ap. Claudio fuit Romæ nomen, quum pacis ipse auctor a turbatoribus [2] belli premeretur, nec par factioni esset, ab [3] Regillo magna clientium comitatus manu, Romam transfugit. His civitas data, agerque trans Anienem: vetus Claudia tribus, additis postea novis tribulibus qui ex eo venirent agro, appellata. Appius inter Patres lectus, haud ita multo post in principum [4] dignationem pervenit. Consules infesto exercitu in agrum sabinum profecti, quum ita vastatione, dein prælio afflixissent opes hostium, ut diu nihil inde rebellionis timere possent, triumphantes Romam redierunt. P. Valerius omnium consensu princeps belli pacisque artibus, anno post, Agrippa

ad h. l. et nos ad Tac. Ann. IV, 9, 5. De re ipsa, et de gente Claudia, quæ et patricia fuit et plebeia, acerrimaque majestatis Patrum propugnatrix, vid. Suet. Tib. 1, 2. De *sabino* bello vide plura ap. Dionys. V, 39, 43.

2. *A turbatoribus*, auctoribus, *belli*: nam *turbare bellum* est, turbando bellum movere seu efficere, ut ταράττειν, συνταράξαι, συγχεῖν, συγχέαι et συγχύειν τὸν πόλεμον (lat. *conflare bellum*) ap. Demosth. de Cor. 50; Polyb. IV, 10, 14; XV, 2, 13; XXVIII, 15. *Irritare pugnam* XXVIII, 33; *turbare suspicionum et credendi temeritatem* apud Tacit. Ann. IV, 67. Ita vulgatam lect. defendit Ernest. qui tum eleganter h. l. *auctorem turbatoribus* et *bellum paci* respondere monet. Alii vero inttpp. cum Gron. legere malunt *bello*, vel *a turbatoribus vulgi* (ut IV, 2, 48), vel *ab auctoribus belli*, ut πολεμοποιοῖς ap. Plut. Poplic. p. 108.—Hanc loquendi formam, etsi insolentem, ac paulo duriorem haud temere mutari posse censet Creverius. Ed.

3. *Ab Regillo* prim. legitur in ed. Basil. at in MSS *ab c. Reg.* vel *c. n. Reg.* vel *ab cn. Reg.* vel *ab icous Reg.* (unde Jac. Gron. emend. *a vico Regillo*; confer c. 62; XIX, 13; Polyb. II, 17; et al. e quibus intelligitur, primos Italiæ aliarumque regionum populos *vicatim*, κωμηδὸν vel κατὰ κώμας, habitasse, et eadem loca aliis oppida, aliis vicos dici). In quibusdam codd. *ab urbe Regillo*, in aliis *a lacu R.* Illud rectius: nam *Regillum* h. l. non est lacus in agro Tusculano (vide II, 19, 20; III, 20; VI, 2), sed oppidum Sabinorum (ut III, 58; et ap. Suet. Tib. 1, ubi *Regilli*, non *Regillum* dicitur), unde *Regillenses* VI, 22; et *Regilliani* ap. Suet. Tib. 2. In Regio nostro est *ab cn Rigillo*, quod in Gaertn. jam observavit Drakenb. Ed. — *Magna clientium manu*, 5000, quibus datus *ager trans Anienem*, μεταξὺ Φιδήνης καὶ Πικεντίας, Dionys. V, 40. Fuisse, qui Claudiam gentem jam auctore Tito Tatio Romam commigrasse traderent, docet Suet. Tib. 1.

4. *In* (ad) *principum dignationem pervenit*, principibus senatus dignitate par factus est. Conf. VII, 25; X, 7;

Menenio, P. Postumio consulibus, moritur, gloria ingenti, copiis familiaribus adeo exiguis, ut funeri sumptus deesset: de publico[5] est elatus: luxere matronæ, ut Brutum. Eodem anno duæ[6] coloniæ latinæ, Pometia et Cora, ad Auruncos deficiunt: cum Auruncis bellum initum; fusoque ingenti exercitu, qui se ingredientibus fines consulibus ferociter obtulerat, omne auruncum bellum Pometiam compulsum est. Nec magis post prælium, quam in prælio cædibus temperatum est; et cæsi aliquanto plures erant quam capti, et captos passim trucidaverunt: ne ab obsidibus quidem, qui trecenti accepti numero erant, [7] iram

Tacit. Germ. 13; ἀνέδραμεν εἰς τὸ πρῶτον ἀξίωμα καὶ δύναμιν ἔσχε μεγάλην Plut. Poplic. p. 108. *Dignatio* potest etiam esse gratia, favor, ut apud Justin. XXVIII, 4; sed scriptorem requiro Livio æqualem, qui hac voce eo sensu usus est; Drakenb. — *Agrippa Menenio, P. Postumio II*, iterum, *coss.* legendum putat Glareanus; sed notas secundi tertiique consulatus in lib. II et III Livii plerumque ab auctore omissas, ab editoribus autem adjectas esse, monet Drak.

5. *De publico est elatus*, publicis sumptibus sepultus est (nam funera octavo plerumque die ædibus efferri, et extra urbem comburi sepelirique solebant); λαμπραῖς ὑπὸ τῆς πόλεως ἐκομίσθη ταφαῖς, Dionys. V, 48. Cf. inf. c. 33 extr. III, 18, et ad XXIV, 22 extr. XXXVIII, 56 pr. Valerio tamen ejusque genti, honoris causa, locum ad sepulturam in urbe sub Velia, ut Claudiæ genti sub Capitolio (v. Suet. Tib. I), publice datum esse monet Plutarch. in Poplic. p. 109. Eum *luxere matronæ* totum annum (vide Plut. l. l.), *ut Brutum*, de quo vide cap. 7.

6. *Duæ coloniæ latinæ*, regnante Latino Sylvio ab Alba Longa, et postea jure Latii Roma deductæ, Suessa *Pometia et Cora*, urbes latinæ, et deinde Volscorum. Cf. ad I, 3, n. 5; Plin. III, 5 seu 9, et Heyn. ad Virg. Æn. VI, 773 sq. *Auruncorum* pars ultra Lirim in Campania habitabat, quorum Suessa Aurunca fuit, pars cis Lirim in Latio. Bellum cum iis gestum non memorari a Dionysio aliisve mireris. Cf. Drakenb. cui tota Livii narratio suspecta est.

7. *Iram belli hostis abstinuit ab obsidibus*, vide ad cap. 22, n. 3. In multis MSS *ira belli hostilis abstinuit*, unde Gronov. emend. *ira belli hostilia abstinuit.* — In Regio codice legitur: *ira belli abstinuit*, sicut et in Leidens. primo et Harl., testante Drak.; quam lectionem amplexus est Doujatius, et defendit, addens non aliam esse quærendam; quas enim Gronovius et Lipsius suggesserunt (is legendum volebat *iram belli hostis abstinuit*), etsi latinæ sint, minus tamen elegantiam et brevitatem Livianam sapere. *Hostis* intelligendus est populus romanus bellans cum Auruncis. Ed.

belli hostis abstinuit. Et hoc[8] anno Romæ triumphatum.

XVII. Sequuti consules Opiter Virginius et Sp. Cassius Pometiam primo vi, deinde vineis, aliisque operibus oppugnaverunt. In quos Aurunci magis jam inexpiabili odio, quam spe aliqua aut[1] occasione coorti, quum plures igni quam ferro armati excucurrissent, cæde incendioque cuncta complent: vineis incensis, multis hostium vulneratis et occisis, consulum quoque alterum (sed utrum, nomen auctores non adjiciunt) gravi vulnere ex equo dejectum prope interfecerunt. Romam inde, male gesta re, reditum: inter multos saucios[2] consul spe incerta vitæ relictus. Interjecto deinde haud magno spatio, quod vulneribus curandis supplendoque exercitui satis esset, tum ira majore belli, tum viribus etiam auctis, Pometiæ arma illata: et quum vineis refectis, aliaque mole belli, jam in eo esset, ut in muros evaderet miles, deditio est facta. Cæterum nihilo minus fœde, dedita urbe, quam si capta foret, Au-

8. *Et hoc anno Romæ triumphatum* de Sabinis, qui primum ingentem et rusticorum et civium romanorum cædem ediderant, quum Postumius consul imprudentius in eos erupisset, sed mox a consulibus maxima strage affecti erant; vide Dionys. V, 47, qui tradit, Minucium (non Menenium) triumphum obtinuisse, Postumium vero ovationem, quam tunc primum a senatu inventam Licinius vetus historicus prodiderit. Cf. Plin. XV, 29 s. 38.

Cap. XVII. 1. *Occasione coorti*, opportuna; vide ad I, 11, n. 1.

2. *Inter multos saucios consul* fuit, *spe incerta vitæ relictus*, cui spes i. v. reliqua fuit, vel qui in incerta fuit vitæ spe, ut XLIII, 17: *egregia spe futuri status fidissima gente relicta*, h. e. quum gens fidissima in spe egregia futuri status esset, egregiam ejus spem haberet; Doering. *Relatus* vel *reductus* emend. Duker. — *Jam in eo* loco *esset* res (ut II, 47; VIII, 27, 35; XXX, 19; XXXIII, 41; XXXVII, 14), nisi malis *in eo esset* miles, quæ vox sequitur. Illa ratio placet Dukero (coll. XXVIII, 22; XXX, 29; XXXIV, 41), hæc Gron. ad VII, 35, n. 7. Ἔστι τὰ πράγματ' ἐν τούτῳ ap. Aristoph. Plut. 399, ut ἐν τούτοις et ἐνταῦθα apud alios; vid. *van Staveren* ad Nepot. Milt. cap. 7. Confer ad II, 47, n. 2; III, 68, n. 1; VII, 35, n. 3; XXX, 19, n. 3; XLII, 37, n. 1.

runci passim principes securi percussi, sub[3] corona venierunt coloni alii; oppidum dirutum, ager veniit. Consules magis ob iras graviter ultas, quam ob magnitudinem perfecti belli triumpharunt.

XVIII. Insequens annus Postumum Cominium et T. Lartium consules habuit. Eo anno Romæ, quum per[1] ludos ab Sabinorum juventute per lasciviam scorta raperentur, concursu hominum rixa ac prope prælium fuit; parvaque ex re ad rebellionem spectare

3. *Sub corona venierunt* (vide ad III, 55, n. 8), ut *venundatis sub corona* IV, 34. Forma loquendi inde petita, quod vel antiquitus mancipia jure belli capta, coronis induta veniebant, vel milites custodiæ causa captivorum venalium greges circumstabant: nam *corona* dicitur quidquid rotundum est, et hinc circulus hominum, qui ab omnibus partibus aliquid cingunt, v. c. oppidum in obsidione, aut judicium in foro audiendi gratia. Utramque rationem memorat Gell. VII, 4, et priorem dicit veriorem esse.—Cæterum Dionysius hujus belli non meminit, at contra memorat, hoc anno Sabinos a Cassio devictos, Camerinorum oppidum a Virginio vi captum, et quosdam a Tarquinio cum Latinorum legatis Romam missos, ibique cum egenis ac servis conjurationem molientes securi percussos esse; v. ejus lib. V, 54, 57, 63 sq. Præterea mox iterum captæ Pometiæ, belli Aurunci et trecentorum quoque obsidum mentio fit inf. cap. 22, 25, 26. Hinc non male suspicatur Drak., Livium diversos sequutum auctores et sui immemorem, easdem res bis tradidisse.

Cap. XVIII. 1. *Per ludos* pro, ludis, s. tempore ludorum (*während der Spiele*), ut *per secessionem pl.* II, 33; IV, 12 pr. *per meridiem* XLII, 64, n. 4; ubi cf. Drak. *per vastationem agrorum* X, 4, n. 3; *per seditionem militarem* XXII, 33, n. 6; *per multa bella* VIII, 13; *per inducias* XXX, 31, 37; *per induciarum tempus* XXX, 24, 38; XL, 27; *per belli tempus* XXXIII, 34; *per bellum* XXIV, 7, n. 7; XXVI, 34, n. 3; XXXIII, 42, n. 3; XXXIV, 5, n. 1; XXXVI, 31, n. 5. Cæterum *ludos* h. l. intelligendos esse circenses, consuales, non scenicos, qui hac ætate nondum Romæ fuerint, Grut. monet adversus Lips. Elect. I, 11, et Bulenger. de theatro I, 42.—*Per lasciviam scorta raperentur*, quod sæpe factum fitque hodie vel ludis vel alio tempore, prout fors dederit, ubi disciplina solutior et lenocinia exercere liberum; Gron. — Mox forte legend. *parvaque ea res ad rebellionem spectare videbatur* (idem conj. Drak. et in quibusdam MSS *parvaque ex re res ad rebellionem spectare videbatur* legitur), vel *parvoque ad reb. sp. res videbatur*: nisi malis cum Gronov. *parvaque ex re ad reb. sp. videbantur*, sc. Sabini, ut XL, 1. Repetitio certe voc. *res* suspecta merito fuit et Gron. tum h. l., tum XXIX, 6; XXX, 34 pr. XXXIX, 18; necnon, etsi minus, III, 38, et VI, 42: sæpius quoque in

res videbatur. Supra[2] belli latini metum id quoque accesserat, quod triginta jam conjurasse populos, concitante Octavio Mamilio, satis constabat. In hac tantarum exspectatione rerum sollicita civitate, dictatoris primum creandi mentio orta; sed nec[3] quo anno, nec quibus consulibus, quia ex factione Tarquinia essent, id quoque enim traditur, parum creditum sit, nec quis primum dictator creatus sit, satis constat: apud veterrimos tamen auctores, T. Lartium dictatorem primum, Sp. Cassium magistrum equitum, creatos invenio. Consulares[4] legere: ita lex jubebat de dictatore creando lata. Eo magis adducor ut credam Lartium, qui consularis[5] erat, potius quam

vulg. libris Livio obtrusa, v. c. V, 12; XXV, 23. Conf. ad I, 3, n. 8. —Regius codex nihil mutat; et idem in omnibus suis servari pertinaciter, ut ait, Drakenb. observat. Ed.

2. *Supra* (h. e. super, nisi potius ita legendum, vel præter) *belli latini metum id quoque accesserat*, etc. h. e. tanta illius moles, vel certa conjurationis hujus notitia accesserat. Sed obscure hæc dicta; unde Dukerus non male conj. *belli sabini*, quod etiam in duobus MSS repertum. — In codice Regio est *latini*, quod stare non posse judicat Creverius; triginta enim illi populi, qui conjurasse, Octavio Mamilio concitante, mox dicuntur, non alii sunt quam Latini ipsi. Ed.— *Triginta jam conjurasse populos*, sc. Latii: quod adjici necesse non erat ob seqq. An potius h. l. excidit, et delendum τὸ *latini*? Dionysius, V, 61-68, tradit, 24 latini nominis gentes cum Tarquiniis in Romanos conjurasse, simul vero Romæ ob feneratorum impotentiam magnas fuisse turbas, eamque ob causam *dictatoris primum creandi mentionem ortam*. — De *Octavio Mamilio* vide I, 49, et II, 15.

3. *Nec quo anno;* nam primum dictatorem triennio serius dictum fuisse, alii tradunt; *nec quibus consulibus... parum creditum sit,* non satis fidei, s. fiduciæ habitum sit, in quibus non satis fiduciæ repositum sit. Alteruter consul, jubente senatu, aliquando et populo (vide XXV, 5), etiam absens (VIII, 23; XXVII, 5), quem vellet, e consularibus dictatorem dicebat, nocte silente captisque antea rite auspiciis; VIII, 23; IX, 38; epit. lib. XIX.

4. *Consulares legere* viros, dictatorem et magistrum equitum; h. e. lecti sunt (nos: *man wählte*, ut *dicunt, ferunt* al.; vide Stroth.) *consulares*; cf. c. 17 pr. et 18 pr.

5. *Lartium, qui consularis erat*, etc. hoc eodem anno quidem est consul, sed iterum; nam consulatum jam gesserat anno 248, vide supra c. 15, n. 1; quare merito *consularis* dicitur: erratque h. l. Drak., qui conjicit *consul,* et paulo ante vocem *consulares* casu primo accipit.

M' Valerium[6], M. filium, Volesi nepotem, qui nondum consul fuerat, moderatorem et magistrum consulibus appositum : qui, si maxime ex ea familia legi dictatorem vellent, patrem multo potius M. Valerium, spectatæ virtutis et consularem virum, legissent. Creato dictatore primum Romæ, postquam præferri secures viderunt, magnus plebem metus incessit, ut intentiores essent ad dicto parendum : neque enim ut in consulibus, qui pari potestate essent, alterius auxilium, neque provocatio erat, neque ullum usquam nisi in cura parendi auxilium. Sabinis etiam creatus Romæ dictator, eo magis quod propter se creatum crediderant, metum incussit. Itaque legatos de pace mittunt : quibus orantibus dictatorem senatumque ut veniam erroris hominibus adolescentibus darent, responsum, *ignosci adolescentibus posse, senibus non posse, qui bella ex bellis sererent.* Actum tamen est de pace : impetrataque foret, si, quod impensæ factum in bellum erat, præstare Sabini, id enim postulatum erat, in animum induxissent. Bellum indictum : tacitæ[7] induciæ quietum annum tenuere.

XIX. Consules Serv. Sulpicius, M' Tullius : nihil dignum[1] memoria actum. T. Æbutius deinde et C. Ve-

6. *M' Valerium, M. filium, Volesi,* s. Volusi (v. ad I, 58, n. 2) *nepotem* primum dictum fuisse *magistrum* populi, s. dictatorem docet Festus, voc. *Optima lex.* Conf. Dionys. V, 73 qui dictatorem μόναρχον appellat, similemque dicit esse græc. αἰσυμνήταις. —*Qui*, consules, *si maxime* (nostrum: *ja*) *ex ea familia*, ex gente Valeria, etc.

7. *Tacitæ induciæ*, quæ non publico consilio aut ex pacto fiunt, sed forte aut casu, per se exsistunt, hostibus utrimque quiescentibus. Confer Justin. VI, 7, 8, et infra II, 64; XXIII, 46. Similiter *privatæ induciæ* XXXIV, 19, n. 2.

Cap. XIX. 1. *Nihil dignum memoria actum* præter id, quod Dionys. VI, 1, refert, senatusconsultum, scil. factum esse, ut mulieres latinæ romanis, et romanæ latinis nuptæ, si iis videretur, aut domum ad parentes redire, aut apud conjuges manere possent, tumque romanas fere omnes e Latio ad parentes fuisse reversas, latinas vero, duabus exceptis, patriæ prætulisse maritos. Fortasse tamen hoc

tusius. His consulibus Fidenæ obsessæ, Crustumeria capta, Præneste ab Latinis ad Romanos descivit : nec ultra bellum latinum, gliscens jam per aliquot annos, dilatum. A. Postumius dictator, T. Æbutius magister equitum, magnis copiis peditum equitumque profecti, ad lacum Regillum in agro tusculano agmini hostium occurrerunt : et quia Tarquinios esse in exercitu Latinorum auditum est, sustineri[2] ira non potuit, quin extemplo confligerent. Ergo etiam prælium aliquanto quam cætera gravius atque atrocius fuit : non enim duces ad regendam modo consilio rem affuere, sed suismetipsis corporibus dimicantes miscuere[3] certamina : nec quisquam procerum ferme hac aut illa ex acie sine vulnere, præter dictatorem romanum, excessit. In Postumium, prima in acie suos adhortantem instruentemque, Tarquinius Superbus, quanquam jam ætate et viribus erat gravior, equum[4] infestus admisit : ictusque ab latere, concursu suorum receptus in tutum est. Et ad alterum cornu Æbutius magister equi-

figmentum est hominis græculi Romanis adulaturi.

2. *Sustineri ira*, vide infr. ad cap. 44, n. 6.

3. *Miscuere certamina*, contulere manus, congressi sunt, pugnarunt, ut *miscere pugnas, prælia, bella, confundere prælia*, μιγνύναι ὑσμίνην, συνάπτειν μαχὴν, ξυνάγειν Ἄρηα. Similiter *miscere tumultum*, etc. pro concitare, agitare, movere, moliri. — Paulo ante *suismetipsis* emend. Gron. ex more Livio fere perpetuo. Confer cap. 9, 42, 44; III, 56, 61; VII, 35 al. Sed vide Drakenb.

4. *Equum infestus admisit* (concitavit, ut XXV, 19, n. 1 al.), ut mox *infestis venientium hastis;* et c. 20, *infesto spiculo petit:* vide ad I, 13, n. 2. Pro illo *venientium* Gronov. non male conj. *invehentium*, quia proxime præcedit *veniens*, et in duobus MSS Pall. legitur *invenientium*. Cæterum si Dionysio VI, 10-13, fides habenda, Tarquinius pater non adfuit huic pugnæ, et Titus filius cum dictatore congressus est; Sextus etiam non Gabiis (vide I, 60), sed in hoc prælio periit, in quo XXXIII millia Latinorum aut cæsa aut capta sunt. Idem tradit, pugnam *ad Regillum lacum* (vide ad cap. 16, n. 3) fuisse idibus quinctilibus, et in memoriam ejus hoc die quotannis equites rom. solenniter ab æde Honoris extra Urbem ad Capitolium transvectos esse. Memorat quoque fabulam de Castore et Polluce hujus pugnæ nuntiis.

tum in Octavium Mamilium impetum dederat : nec fefellit veniens Tusculanum ducem; contra quem et ille concitat equum : tantaque vis infestis venientium hastis fuit, ut brachium Æbutio trajectum sit, Mamilio pectus percussum. Hunc quidem in secundam aciem Latini recepere. Æbutius quum saucio brachio tenere telum non posset, pugna excessit. Latinus dux nihil deterritus vulnere, prælium ciet; et quia suos perculsos videbat, arcessit cohortem[5] exsulum Romanorum, cui L. Tarquinii filius præerat : ea, quod majore pugnabat ira, ob erepta bona patriamque ademptam, pugnam parumper restituit.

XX. Referentibus jam pedem ab ea parte Romanis, M. Valerius, Publicolæ frater, conspicatus ferocem juvenem Tarquinium ostentantem se in prima exsulum acie, domestica etiam gloria accensus, ut, cujus familiæ decus ejecti reges erant, ejusdem interfecti forent, subdit calcaria equo, et Tarquinium infesto spiculo petit. Tarquinius retro in agmen suorum infenso cessit hosti. Valerium temere invectum in exsulum aciem, ex transverso quidam adortus transfigit : nec quidquam equitis vulnere equo retardato, moribundus romanus, labentibus super corpus armis, ad terram defluxit. Dictator Postumius, postquam cecidisse talem virum, exsules ferociter citato agmine invehi, suos perculsos cedere animadvertit; cohorti[1] suæ, quam delectam manum præsidii causa circa se habebat, dat signum, ut, quem suorum fugientem viderint, pro hoste habeant : ita metu ancipiti versi a fuga Romani in hostem, et restituta acies.

5. *Cohortem exsulum* forte manum, gallice *corps*.

Cap. XX. 1. *Cohorti suæ*, etc. prætoriæ, quæ tamen propr. instituta demum a Scipione Numant. vide Lips. Mil. Rom. I, 4.—*Metu ancipiti*, tum ab hostibus, tum a commilitonibus incusso. Confer ad II, 45, n. 3.

Cohors dictatoris tum primum prælium iniit : integris corporibus animisque, fessos adorti exsules cædunt. Ibi alia inter proceres coorta pugna. Imperator latinus, ubi cohortem exsulum a dictatore romano prope circumventam vidit, ex subsidiariis [2] manipulos aliquot in primam aciem secum rapit : hos agmine venientes T. Herminius legatus conspicatus, interque eos insignem veste armisque Mamilium noscitans, tanto vi majore, quam paulo ante magister equitum, cum hostium duce prælium iniit, ut et uno ictu transfixum per latus occiderit Mamilium, et ipse inter spoliandum corpus hostis veruto percussus, quum victor in castra esset relatus, inter primam curationem exspiraverit. Tum ad equites dictator advolat, obtestans ut fesso jam pedite, descendant ex equis, et pugnam capessant. Dicto paruere : desiliunt ex equis, provolant in [3] primum, et pro antesignanis parmas objiciunt. Recipit extemplo animum pedestris acies, postquam

2. *Ex subsidiariis,* posteriore acie, *Corps de réserve,* ut al. *subsidia.* Cf. ad cap. 31, n. 1. Sed triplex peditum acies exeunte demum sæculo IV inventa. Confer ad VIII, 8, n. 1. Hinc *subsidia* ante hæc tempora memorata sunt statio, vel milites ante castra hostibus oppositi; vide VI, 23 extr. coll. cum Plutarch. in Camillo, et *Nast's Röm. Kriegsalterthümer* § 127 sq. *Subsidium* etiam passim dicitur vel præsidium, ut XXII, 32, et XXIII, 16; vel auxilium, ut II, 48, 53 al.

3. *Provolant in primum,* h. e. in primam aciem, ut cap. 46; X, 14, 41; XXV, 21; XXXVI, 18, n. 2.— *Pro antesignanis,* ut antesignani, *objiciunt* hosti *parmas,* parva et rotunda equitum scuta. *Antesignani,* πρότακτοι, seu πρόμαχοι τῶν σημείων (*propugnatores* IX, 39), erant hastati, qui ibant stabantque *ante signa,* non omnia, sed præcipua et plurima, in secunda acie disposita, ne nuda hosti ostenderentur. Postea hastati et principes ita dicti videntur (v. c. XXII, 5, *antesignani, pro signis,* h. e. ante signa, ut XXIII, 25, *pro mœnibus stantes*), ut et similiter *antepilani* VIII, 8; quoniam stabant *ante pilanos,* hoc est, Triarios : hi *sub signis,* h. e. post signa (unde *subsignani*), *locabantur* (confer XXIII, 16, n. 5), et *pilani* dicebantur a *pilis,* quibus utebantur; *Triarii* autem, quoniam in tertio ordine, s. acie, post hastatos et principes constituti erant. Confer ad VIII, 8, n. 4; XXII, 5, n. 4; XXIV, 16, n. 1. *Antesignani* tropice dicuntur duces, vel qui præ reliquis ad pugnandum parati sunt, XXXV, 18, n. 3, et apud Cic. Philipp. II, 29; distinguun-

juventutis[4] proceres æquato genere pugnæ secum partem periculi sustinentes vidit. Tum demum impulsi Latini, perculsaque inclinavit acies. Equiti admoti equi, ut persequi hostem posset : sequuta et pedestris acies. Ibi nihil nec divinæ nec humanæ opis dictator prætermittens, ædem[5] Castori vovisse fertur : ac pronuntiasse militi præmia, qui primus, qui secundus castra hostium intrasset : tantusque ardor fuit, ut eodem impetu, quo fuderant hostem, Romani castra caperent. Hoc modo ad lacum Regillum pugnatum est. Dictator et magister equitum triumphantes in Urbem rediere.

XXI. Triennio deinde nec certa pax, nec bellum fuit. Consules Q. Clœlius et T. Lartius. Inde A. Sempronius et M. Minucius : his consulibus ædes Saturno dedicata : Saturnalia[1] institutus festus dies. A. deinde Postumius et T. Virginius consules facti. Hoc demum

turque ab iis, *qui primi agminis erant*, XXVII, 18.

4. *Juventutis proceres* vel *principes* (XLII, 61), equites nobiliores, inter cives militaris ætatis vel juniores, qui in delectu nomina profiteri debebant (vide ad I, 43, n. 2), claritudine generis excellentes.—*Impulsi Latini*, v. ad I, 14, n. 8.

5. *Ædem Castori vovisse*, Castori et Polluci apud Flor. I, 11. Conf. Suet. Cæs. 10.

Cap. XXI. 1. *Saturnalia* solennia, s. festa, h. e. Saturnalium *dies festus institutus*, ut *ludi Consualia, Megalesia, Cerealia, Taurilia* I, 9; XXIX, 14; XXX, 39; XXXIV, 54; XXXVI, 36; XXXIX, 22; ἀγῶνα ἄγουσιν Ἡραῖα et Ἑρμαια ap. Pausan. V, 16; VIII, 14, et similia, quæ laudarunt Gron. ad I, 9; Burm. ad Quintil. I, 5, et Bentl. ad Aristoph. Plut. vers. 583. Saturnalium origo ad Tullum regem refertur a Dionys. III, et multo serior memorari videtur infr. XXII, 1 extr. qui igitur locus non de prima institutione capiendus est. Saturnalia in memoriam aureæ ætatis omni lætitia XIV Kal. Jan. celebrata, et primum quidem unum diem, cui duos a Cæsare demum dictatore adjectos esse, tertium ab Augusto, et quartum a Caligula putant; vide Lips. Sat. I, 2-5, et loc. class. Macrob. Sat. I, 8 et 10. Ex hoc etiam intelligitur, *ædem Saturno* a Tullo Hostilio votam, et Saturnalia primum instituta, secundum Varronem vero ædem locatam a L. Tarquinio, et a T. Lartio dictatore Saturnalibus dedicatam fuisse. Sed *Saturnalia prima* (h. e. dies primus Saturnalium, ut *Quinquatribus ultimis* XLIV, 20) jam a Livio XXX, 36; ut *secunda* et *tertia* a Cic. ad Att. V,

anno ad Regillum lacum pugnatum, apud quosdam invenio; A. Postumium, quia collega dubiæ fidei fuerit, se consulatu abdicasse; dictatorem inde factum. Tanti[2] errores implicant temporum, aliter apud alios ordinatis magistratibus, ut nec qui consules secundum quosdam, nec quid quoque anno actum sit, in tanta vetustate, non rerum modo, sed etiam auctorum, digerere possis. Ap. Claudius deinde et P. Servilius consules facti. Insignis hic annus est nuntio Tarquinii mortis. Mortuus[3] est Cumis, quo se post fractas opes Latinorum ad Aristodemum tyrannum contulerat. Eo nuntio erecti Patres, erecta plebes: sed Patribus[4] nimis luxuriosa ea fuit lætitia: plebi, cui ad eam diem summa ope inservitum erat, injuriæ a primoribus fieri cœpere. Eodem anno Signia colonia, quam rex Tarquinius deduxerat, suppleto numero colonorum, iterum deducta est. Romæ[5] tribus una et viginti factæ. Ædes[6] Mercurii dedicata est idibus Maiis.

20; XIII, 52; et *septem Saturnalia* a Nonio et Mummio apud Macrob. l. l. memorantur; qui forte non festi omnes, sed lætitiæ dies fuere.

2. *Tanti errores temporum implicant* se, vel nos, vel implicationem faciunt; nisi leg. *tempora.—Secundum quosdam:* « verba suspecta et obscuri sensus; nam si hæc tantum *secundum quosdam* digeri non poterant, fuerunt alii, secundum quos id fieri poterat: sed hoc repugnat sententiæ Livii, qui de omnibus loquitur; » Duker.

3. *Mortuus est Cumis* in Campania Tarquinius nonagenarius; *quo se contulerat ad Aristodemum* Malacum, Aristocratis filium, *tyrannum* Cumarum; vid. Dionys. VI, 21; et de Aristodemo id. V, 2, 10, 11; VII, 5 sq, et Heyn. Opusc. Acad. t. V, p. 427.

4. *Patribus nimis luxuriosa ea fuit lætitia*, immoderata fuit, data opportunitate augendæ potestatis suæ. Tò *nimis* additur rei augendæ causa. Sic *nimia gloria luxuriare,* superbire c. 48; *læta principia magistratus ejus nimis luxuriavere*, tam læta fuere, ut magistratus ille immoderatius se et insolentius gereret, III, 33 pr. *hæc lætitia luxuriat nobis*, nimis ei indulgemus ejusque modum excedimus, XXIII, 12.—De *Signia colonia* vide I, 56, n. 3.

5. *Romæ tribus XXI factæ;* vide ad I, 43, n. 22.

6. *Ædes Mercurii*, etc. Confer c. 27, n. 6, et Ovid. Fast. V, 669.

XXII. Cum Volscorum gente latino bello neque pax, neque bellum fuerat : nam et Volsci comparaverant auxilia, quæ[1] mitterent Latinis, ni maturatum ab dictatore romano esset; et maturavit romanus, ne prælio uno cum latino volscoque contenderet. Hac ira consules in volscum agrum legiones duxere. Volscos consilii pœnam non metuentes nec opinata res perculit. Armorum immemores, obsides[2] dant trecentos principum a Cora atque Pometia liberos : ita sine certamine inde abductæ legiones : nec ita multo post Volscis levatis metu suum rediit ingenium : rursus occultum parant bellum, Hernicis in societatem armorum assumptis. Legatos quoque ad sollicitandum Latium passim dimittunt. Sed recens ad Regillum lacum accepta clades[3] Latinos, ira odioque ejus quicumque arma suaderet, ne ab legatis quidem violandis abstinuit : comprehensos Volscos Romam duxere. Ibi traditi consulibus, indicatumque est Volscos Hernicosque parare bellum Romanis. Relata re ad senatum, adeo fuit gratum Patribus, ut et captivorum sex millia Latinis remitterent; et de fœdere, quod prope in perpetuum negatum fuerat, rem[4] ad novos magistratus rejicerent. Enimvero tum Latini gaudere facto, pacis

Cap. XXII. 1. *Quæ mitterent Latinis*, et misissent, *ni*, etc. Confer ad cap. 50, n. 10.—*Hac ira*, ut c. 32, ira, s. ob iram hujus rei, ob id irati, quod, scil. Volsci auxilia comparaverant, vel in hac offensione.—*Consilii pœnam non metuentes*, quippe qui statuerant quidem auxilia Latinis mittere, sed nondum miserant.

2. *Obsides dant CCC principum a Cora et Pometia liberos*, vide ad I, 50, n. 2; II, 16, n. 6; II, 17, n. 3, et XXVII, 5, n. 4.

3. *Clades* ejusque memoria *Latinos, ira odioque*, ob iram odiumque omnium, *qui arma*, bellum, *suaderent* (confer not. 1), *ne ab legatis quidem violandis abstinuit*, retinuit, prohibuit; confer I, 1, n. 1; II, 16, n. 7; IV, 59; VII, 27; VIII, 19, 24, 59; XXVI, 24, n. 9; XXXVIII, 23, n. 1.

4. *Rem ad novos magistratus rejicerent*, transferrent, eorum arbitrio judicioque rei cognitionem reservarent; ut cap. 27, 28; V, 22, n. 2; XXIII, 25; XXVI, 15; XXXIX, 3. Livium etiam dixisse *homines reji-*

auctores in ingenti gloria esse. Coronam auream Jovi donum in Capitolium mittunt : cum legatis donoque, qui captivorum remissi ad suos fuerant, magna circumfusa multitudo venit. Pergunt domos eorum apud quem quisque[5] servierant : gratias agunt, liberaliter habiti cultique in calamitate sua : inde hospitia jungunt. Nunquam alias ante publice privatimque latinum nomen romano imperio conjunctius fuit.

XXIII. Sed et bellum volscum imminebat, et civitas secum ipsa discors intestino inter Patres plebemque flagrabat odio, maxime propter[1] nexos ob æs alienum. Fremebant *se foris pro libertate et imperio dimicantes, domi a civibus captos et oppressos esse; tutioremque in bello quam in pace, inter hostes quam inter cives, libertatem plebis esse :* invidiamque eam sua sponte[2] gliscentem insignis unius calamitas accendit. Magno natu quidam cum omnium malorum suorum insignibus se in forum projecit : obsita erat squalore vestis, fœdior corporis habitus pallore ac macie per-

cere (et *differre*) *ad aliquem* exemplis ad h. l. docuit Drak. Cf. ad XXI, 53, n. 3; XLII, 32, n. 4, et ad Tac. Annal. III, 52, 5. Sic et *integram causam ad senatum remittere* apud Tacit. Annal. III, 10, et forte infr. XL, 16, n. 5.—*Enimvero*, vide ad I, 51, n. 4.—Mox construe : *Cum legatis donoque venit magna multitudo captivorum, qui*, etc.

5. *Quisque servierant*, vide ad I, 41, n. 1, et Drak. ad h. l.

Cap. XXIII. 1. *Propter nexos ob æs alienum*, debitores, qui et *nexu vincti* infra dicuntur, ut obligatio, qua creditori tenentur, *nexus* : nam creditor debitorem, dum solveret, *nectere*, h. e. nervis aut compedibus XV pondo vincire, et in servitutem abducere poterat, isque *nexum inire* (vide VII, 19), h. e. operas serviles creditoribus pro pecunia, quam debebat, præstare tenebatur. Cf. not. 8; VI, 11, 14, 15, 27, 34; VII, 19; Dionys. VI, 22 sq; Tabul. III legg. XII Tabb. Postea soluti nexu, cautumque ne quis necteretur, nisi qui noxam, h. e. pœnam meruisset. Conf. VIII, 28 extr. et mox not. 8, ubi *nexu soluti* dicuntur vel nondum eo vincti, nondum nexi addictique creditoribus, quamvis ære alieno obruti, vel, quod Strothio præferendum videtur, aliquando vincti et postea soluti.

2. *Sua sponte gliscentem*, per se, jam ante, ex re ipsa, in animis, ut c. 38; Bauer. — *Cum omnium malorum*

empti[3]; ad hoc promissa barba et capilli efferaverant speciem oris: noscitabatur tamen in tanta deformitate, et ordines[4] duxisse aiebant, aliaque militiæ decora vulgo, miserantes eum, jactabant: ipse testes honestarum aliquot locis pugnarum cicatrices[5] adverso pectore ostentabat. Sciscitantibus *unde ille habitus? unde deformitas?* quum circumfusa turba esset prope in concionis modum, *sabino bello*, ait, *se militantem, quia propter populationes agri non fructu modo caruerit, sed villa incensa fuerit, direpta omnia, pecora abacta, tributum iniquo*[6] *suo tempore imperatum, æs alienum fecisse: id cumulatum usuris, primo se agro paterno avitoque exuisse, deinde fortunis aliis: postremo velut tabem pervenisse ad corpus: ductum se ab creditore, non in servitium, sed in ergastulum et carnificinam esse.* Inde ostentare tergum fœdum re-

suorum, miseriæ suæ, *insignibus*, signis indiciisque externis.

3. *Corporis pallore ac macie* tantum non *perempti*, perempto similis, ut *fame, frigore, squalore enecti* XXI, 40, n. 4; *mortuus* apud Cic. Pis. 36; *exanimis* et *metu exanimatus*. Idem verbum *perempti* ad *pallorem*, qui index tantum est perempti corporis et comes, non causa, non nisi per σύλληψιν referendum: de quo vide ad I, 33, n. 7. — *Ad hoc*, præterea, ut V, 16, n. 1; VI, 11; XXI, 52, 54; XXVIII, 44, n. 2. Sic et *ad hæc* II, 45, n. 6; XXI, 40 al. et *ad id* III, 62; XXVI, 47; XLIV, 37; unde *ad id quod* pro *præterquam quod* XXXII, 40, et XLIV, 37; sed *ad id* vel *hoc*, sc. tempus pro *hactenus*, adhuc, III, 22, n. 6; IX, 15, n. 1; XXI, 52, n. 4; XXVIII, 44, n. 3. Confer ad III, 7, n. 4, et ad Tacitum Annal. IV, 12, 6.

4. *Ordines duxisse*, rexisse, iis præfuisse, aiebant, h. e. eum aliquoties centurionem fuisse. *Ordo sexagenos milites duos, centurionem et vexillarium unum habebat*, VIII, 8. Hinc *ordinum ductor* (λοχαγὸς, s. ταξιάρχης) VII, 41; *ordinare* XXIX, 1 pr. in ordines dividere; *honestum ordinem ducere* III, 44 pr. e primis centurionibus esse, superiori alicui ordini, s. centuriæ præesse, ut contra *inferiores ordines habere* XLII, 33. Sic et *primum pilum ducere* VII, 13, n. 1. Conf. ad XLII, 34, n. 5.

5. *Cicatrices adverso pectore ostentabat*: nam *honestum* est, *adverso*, non *averso* corpore, h. e. pectore, non in tergo, ut fugientes solent, ab hostibus vulnerari. Confer ad XXI, 28, n. 4, et XLV, 39, n. 10; ad Sil. V, vers. 594.

6. *Tributum iniquo suo tempore*, minime opportuno, *imperatum* fuerit. — *Deinde fortunis aliis*, reliquis; vide ad IV, 10, n. 2. — *Velut tabem*, bene

centibus[7] vestigiis verberum. Ad hæc visa auditaque clamor ingens oritur : non jam foro se tumultus continet, sed passim totam urbem pervadit. Nexu[8] vincti, solutique se undique in publicum proripiunt, implorant Quiritium fidem : nullo loco deest seditionis voluntarius comes : multis passim agminibus per omnes vias cum clamore in forum curritur. Magno cum periculo suo, qui forte Patrum in foro erant, in eam turbam inciderunt : nec temperatum manibus foret, ni propere consules, P. Servilius et Ap. Claudius, ad comprimendam seditionem intervenissent. In eos multitudo versa, ostentare vincula sua deformitatemque aliam. Hæc se meritos dicere, exprobrantes suam quisque alius alibi militiam. Postulare multo minaciter magis quam suppliciter, ut senatum vocarent : curiamque, ipsi futuri arbitri moderatoresque publici consilii, circumsistunt. Pauci admodum Patrum, quos casus obtulerat, contracti ad consules : cæteros metus non curia modo, sed etiam foro arcebat : nec agi[9] quidquam per infrequentiam poterat senatus. Tum vero

de ære alieno absumente paulatim rem familiarem; Ern. Confer ad IV, 30, n. 4; VII, 38, n. 4; XXXIII, 38, n. 2; XXXIX, 9, n. 1; XLII, 5.

7. *Recentibus vestigiis*, notis, indiciis, *verberum*, ut ἴχνη μαστίγων, πληγῶν, τραυμάτων· Doer.

8. *Nexu vincti, solutique*, v. n. 1. Pro *solutique* Bauer. conj. *soluti*, id est, quum semet ipsi solvissent : pro *nexu* Sigon. et Salmasius, de modo usur. pag. 387, *nexi*, qui tamen non differunt a *vinctis*. — *In publicum*, v. ad c. 24, n. 6. — *Temperare* sibi, abstinere *manibus*, a vi, ut XXXII, 20, n. 1; et *temperare oculis* XXI, 22, n. 8. Cf. ad Tacit. Ann. III, 14, 7. — *Hæc se meritos*, consequutos : vel hæc per interrogationem efferenda; Bauer. Cf. Heusing. obss. antibarb. p. 414 sq. — *Exprobrantes suam quisque alius alibi militiam* obscuriore brevitate dictum pro : qua alius alibi functi essent, ab alio alibi toleratam; Bauer.

9. *Nec agi quidquam per infrequentiam* (vel, ut al., ab infrequente senatu) *poterat senatus :* nam senatusconsultum fieri non poterat, nisi legitimus adesset Patrum numerus, et quidem centum saltem ante Augusti ætatem (cf. XXXVIII, 44; XXXIX, 4, et 18 extr. XLII, 28, n. 6) : post eam CCCC; vid. Fest. v. *Numera Senatum ;* Drak. ad XXXIX, 4, n. 8; Dio LIV extr. et LV, p. 550; Duk. infr. ad XXXIX, 18, n. 9.

eludi[10] atque extrahi se multitudo putare; et Patrum qui abessent, non casu, non metu, sed impediendæ rei causa abesse, et consules ipsos tergiversari; nec dubie ludibrio esse miserias suas. Jam prope erat, ut ne consulum quidem majestas coerceret iras hominum : quum incerti, morando, an veniendo plus periculi contraherent, tandem in senatum veniunt : frequentique[11] tandem curia, non modo inter Patres, sed ne inter consules quidem ipsos satis conveniebat. Appius vehementis ingenii vir, imperio consulari rem agendam censebat: uno aut altero arrepto, quieturos alios. Servilius lenibus remediis aptior, concitatos animos[12] flecti, quam frangi putabat cum tutius, tum facilius esse.

XXIV. Inter hæc major alius terror : latini equites cum tumultuoso[1] advolant nuntio : *Volscos infesto exercitu ad urbem oppugnandam venire*: quæ audita, adeo duas ex una civitate discordia fecerat, longe aliter Patres ac plebem affecere. Exsultare gaudio plebes; *ultores superbiæ Patrum adesse* dicere *deos*: alius alium confirmare, ne nomina darent : cum omnibus potius quam solos perituros: Patres militarent, Patres arma caperent, ut penes eosdem pericula belli, penes quos præmia, essent. At vero curia mœsta ac trepida ancipiti metu, et ab cive, et ab hoste, Servilium consulem, cui ingenium[2] magis populare erat,

10. *Eludi atque extrahi se*, ludificari se, re sæpius *extracta*, dilata; v. ad II, 61, n. 6.

11. *Frequentique tandem curia;* cum Periz. et Gronov. forte leg. *tamen* vel *jam curia*, ob ingratam voc. *tandem* repetitionem : si quid mutandum est, Drak. malit *tamen*. — *Non modo, sed*, ut I, 40 pr. — *Quieturos alios*, vide ad IV, 10, n. 2.

12. *Animos flecti* verbis lenibus et persuasoriis, *quam frangi*, vi cogi et expugnari. Confer ad Tacit. Annal. XIV, 31, 4.

Cap. XXIV. 1. *Cum tumultuoso nuntio*, tumultum faciente. — *Ne nomina darent*, v. ad I, 11, n. 3.

2. *Ingenium magis populare*, aptius ad populum capiendum movendumque, ut V, 17, et al.

orare, ut tantis circumventam terroribus expediret rempublicam. Tum consul, misso senatu, in concionem prodit. Ibi curæ esse Patribus ostendit, ut consulatur plebi: cæterum[3] deliberationi de maxima quidem illa, sed tamen parte civitatis, metum pro universa republica intervenisse; nec posse, quum hostes prope ad portas essent, bello prævertisse quidquam: nec, si sit laxamenti[4] aliquid, aut plebi honestum esse, nisi mercede prius accepta, arma pro patria non cepisse; neque Patribus satis decorum, per metum potius, quam postmodo voluntate, afflictis civium suorum fortunis consuluisse. Concioni deinde edicto addidit fidem, quo edixit, *ne quis civem romanum vinctum aut clausum teneret, quo minus ei nominis edendi apud consules potestas fieret. Ne quis militis, donec in castris esset, bona possideret, aut venderet: liberos*[5], *nepotesve ejus moraretur.* Hoc proposito

3. *Cæterum deliberationi de... parte civitatis* (plebe) *metum pro universa republica*, etc. vide ad Præf. n. 15.— *Bello prævertisse quidquam*, præponi, ante bellum curari, majori cura dignum videri, *vorgehen.* Sed ita potius dicendum erat *præverti* (h. e. prius, potius, magis necessarium haberi agique), saltem *prævertere*, scil. se; et omnino, opinor, leg. *nec posse* (si officio suo satisfacere velit) *bello præverti a se quidquam.* Confer III, 40 extr. VIII, 13 pr. XXXV, 33; XXXVI, 27. Baueri nota est: « Dictum videtur pro *potuisse prævertere*, aut præteritum pro præs. positum (ut III, 41, n. 3; III, 48, n. 2 al.); nisi *prævertisse* suo sensu ad præteritam deliberationem senatus retuleris; sed ne sic quidem satis aptum. » *Nec fas esse* (probari posse) *Patres bello prævertisse* (anteposuisse) *quidquam tum, quum hostes*, etc. conjic. Doer.

4. *Nec, si sit laxamenti aliquid*, si moræ ac spatii quid supersit, salva republica, de plebe prius quam de hoste cogitandi (ita Gron. ut V, 5; *si laxamentum dederis*, obsidionem paululum omiseris; confer VII, 38; X, 39; XXII, 37; XLIII, 18; et infra ad cap. 34, n. 13; nisi *laxamentum* h. l. cum Bauero ad plebem et æs alienum referre malis, quam cum Gron. ad bellum et obsidionem), *aut plebi honestum esse... neque Patribus*, etc. proprie *aut Patribus*, etc., unde *vel* pro *neque* suspicari possis. Scheller. in Lex. Lat. pro *aut* conj. *tamen*, vel *datum*, vel etiam *haud*, ut duplex negatio posita sit pro una, de quo v. inf. ad cap. 45, n. 7.— *Concioni addidit fidem*, effecit, ut ei fides haberetur.

5. *Liberos, nepotesve ejus moraretur*,

edicto, et qui aderant nexi, profiteri extemplo nomina; et undique ex tota urbe proripientium[6] se ex privato, quum retinendi jus creditori non esset, concursus in forum, ut sacramento[7] dicerent, fieri. Magna ea manus fuit; neque aliorum magis in volsco bello virtus atque opera enituit. Consul copias contra hostem educit; parvo dirimente intervallo castra ponit.

XXV. Proxima inde nocte Volsci discordia romana freti, si qua nocturna transitio proditiove fieri possit, tentant castra. Sensere vigiles: excitatus exercitus: signo dato concursum est ad arma. Ita frustra id inceptum Volscis fuit: reliquum noctis utrimque quieti datum. Postero die prima luce Volsci, fossis repletis, vallum invadunt. Jamque ab omni parte munimenta vellebantur, quum consul, quanquam cuncti undique, et nexi ante omnes, ut signum daret, clamabant, experiendi animos militum causa parumper moratus,

vexaret; iis moram et impedimentum objiceret, eos turbaret in possessione bonorum; Doer. Confer cap. 44 (*commodi publ. morator*), et VI, 39. Sic contra *nihil morari aliquem* IV, 42; VIII, 35; XLIII, 16: quæ locutio ducta est a formula dimittendi senatus, *nihil vos moramur, P. C.*, vel a solenni formula judicis reum dimittentis absolventisque, *nihil moror eum*, missum facio. Hinc *nihil moror hoc*, vel *hoc ita esse*, vel *quo minus*, etc. (III, 54 pr.) pro nil curo, nihil interest, s. refert mea, vel non repugno: *nullo morante* III, 56, nemine hoc curante, ad id attendente, vel potius nemine *morante*, impediente, scil. viatorem. Cf. ad IX, 11, n. 6. Bauerus, « Hæc verba, inquit, ambiguum relinquere videantur, prohibitum, an jussum edicto fuerit, ut liberos nepotesque debitorum morarentur creditores: alterum tamen probabilius, tum, ne omnia pignera debitor amitteret, tum, quia Livius, si prius vellet, haud dubie repetisset *neve.* »

6. *Proripientium* (ut XXXII, 10; XXXVI, 8 al.) *se ex privato* (ut *domo* XXIX, 9), absol. et substant. ut *in privato consilia habere, servari, animadvertere* infr. cap. 54; XXXII, 16; XXXIX, 18. Sic contra *in publicum se proripere* supra cap. 23, n. 8; *prodire*, etc. Conf. V, 55 extr. IX, 7, n. 6; XXII, 55, n. 4.

7. *Ut sacramento* interposito jurejurando *dicerent*, scil. se arma sumpturos esse pro patria, etc. (vide ad cap. 32, n. 1) h. e. nomen, s. militiam profiterentur. Sic *sacramento dicere* XXIV, 8; XXV, 5; *adigi* XXII, 38; *rogare* XXXII, 26; XXXV, 2; XL, 26. Confer Drakenb. ad XXIV, 8, n. 19.

postquam satis apparebat ingens ardor, dato tandem ad erumpendum signo, militem avidum certaminis emittit. Primo statim incursu pulsi hostes: fugientibus, quoad insequi pedes potuit, terga cæsa : eques usque ad castra pavidos egit : mox ipsa castra, legionibus circumdatis, quum Volscos inde etiam pavor expulisset, capta direptaque. Postero die ad Suessam [1] Pometiam, quo confugerant hostes, legionibus ductis, intra paucos dies oppidum capitur : captum [2] prædæ datum ; inde paulum recreatus egens miles. Consul cum maxima gloria sua victorem exercitum Romam reducit ; decedentem Romam Ecetranorum [3] Volscorum legati, rebus suis timentes post Pometiam captam, adeunt. His ex senatusconsulto data pax, ager ademptus.

XXVI. Confestim et Sabini Romanos territavere : tumultus [1] enim fuit verius quam bellum. Nocte in

Cap. XXV. 1. *Suessam Pometiam* aliaque oppida Volscorum expugnavit Servilius, et adversante collega ac sine auctoritate Patrum triumphavit, sed bello demum post discessum consulis a Volscis instaurato et inita societate cum Hernicis atque Sabinis, quos et ipsos paulo post feriarum tempore iterum in agrum romanum irruentes fugavit, si fides habenda Dionysio, VI, 25, 28, 31. Conf. sup. ad c. 17, n. 3.

2. *Captum prædæ datum*, deprædandum, diripiendum traditur, ut *dare urbem excidio ac ruinis* I, 29.

3. *Ecetranorum Volscorum*, ut III, 4; nam varii erant Volsci nominis populi, ut *Volsci Antiates* (II, 33), *Aurunci*, etc. *Ecetra*, Ἐχέτρα, colonia romana (unde III, 4, *Ecetranum ad Æquos descisse*) ἐν καλλίστῃ συνόδῳ, idoneo comitiis loco posita, Dionys. VIII pr. et libr. X : Ἐχετρανῶν, πόλις τοῦ Οὐολούσκων ἔθνους ἐπιφανεστάτη τε καὶ κρατίστῳ τόπῳ μάλιστα κειμένη, non longe ab Æquis et Hernicis. Cf. cap. 10; IV, 61 ; VI, 31. Ἐχετρανῶν legitur etiam in numo apud Holsten. ad Steph. Byzant.

Cap. XXVI. 1. *Tumultus fuit verius, quam bellum.* Cic. Phil. VIII, 1 (cf. V, 12-19) : « Potest bellum esse « sine tumultu, tumultus esse sine bello « non potest. Quid est enim aliud *tu*« *multus*, nisi perturbatio tanta, ut « major timor oriatur ? unde etiam no« men ductum est tumultus (sc. a *tu*« *more*, h. e. rebus novis imminentibus « earumque timore). Itaque majores « nostri *tumultum italicum*, quod erat « domesticus ; *gallicum* (VII, 9, 11), « quod erat Italiæ finitimus, præterea « nullum tumultum nominabant. Gra« vius autem *tumultum* esse quam bel« lum, hinc intelligi licet, quod bello « vacationes valent, tumultu non va« lent. » Imminente autem repentino ac propinquo bello periculoque summo et celerrime propulsando, *decerni* sole-

urbe nuntiatum est exercitum sabinum prædabundum ad Anienem amnem pervenisse: ibi passim diripi atque incendi villas. Missus extemplo eo cum omnibus copiis equitum A. Postumius, qui dictator bello latino fuerat: sequutus consul Servilius cum delecta peditum manu. Plerosque palantes eques circumvenit: nec advenienti peditum agmini restitit sabina legio. Fessi tum itinere, tum populatione nocturna, magna pars in villis repleti cibo vinoque, vix fugæ quod satis esset virium habuere. Nocte una audito perfectoque bello sabino, postero die in magna jam spe undique partæ pacis, legati aurunci senatum adeunt; ni decedatur volsco agro, bellum indicentes. Cum legatis simul exercitus Auruncorum domo profectus erat: cujus fama haud procul jam ab Aricia visi, tanto tumultu concivit Romanos, ut nec consuli [2] ordine Patres, nec pacatum responsum arma inferentibus arma ipsi capientes dare possent. Ariciam infesto agmine itur, nec procul inde cum Auruncis signa collata; prælioque uno debellatum est.

XXVII. Fusis Auruncis, victor tot intra paucos dies bellis romanus, promissa consulis, fidemque senatus exspectabat: quum [1] Appius, et insita superbia animo, et ut collegæ vanam faceret fidem, quam asperrime poterat, jus de creditis pecuniis dicere: deinceps et qui ante nexi fuerant, creditoribus tradebantur, et nectebantur alii. Quod ubi cui militi inciderat, col-

bat *tumultus* (XXXIV, 56), h. e. periculum indicari, et edici ut arma raptim caperentur: tunc justitio indicto, nulla vacatio erat (vide ad VII, 28, n. 1, et VIII, 20): unde et *tumultuarius* dictus *miles*, de quo vide ad I, 37, n. 4.

2. *Consuli ordine Patres*, sententias rogari; ut *consulere plebem* VI, 39, n. 1, eam in suffragium mittere. — Mox *debellatum est*, bellum confectum est. De hoc bello autem cum *Auruncis* iterum gesto vide ad c. 17, n. 3.

Cap. XXVII. 1. *Quum Appius... jus dicere*; de hac breviore forma narrandi, v. ad I, 35, n. 1.

legam[2] appellabat; concursus ad Servilium fiebat; illius promissa jactabant; illi exprobrabant sua quisque belli merita cicatricesque acceptas: postulabant, ut aut referret ad senatum, aut ut auxilio esset consul civibus suis, imperator militibus. Movebant consulem hæc, sed tergiversari res cogebat. Adeo[3] in alteram causam non collega solum præceps ierat, sed omnis factio nobilium: ita medium[4] se gerendo, nec plebis vitavit odium, nec apud Patres gratiam iniit: Patres mollem[5] consulem et ambitiosum rati; plebes fallacem: brevique apparuit æquasse eum Appii odium. Certamen consulibus inciderat, uter[6] dedicaret Mercurii ædem. Senatus a se rem ad populum rejecit: utri

2. *Collegam* Appii *appellabat*, auxilii causa; ad Servilium provocabat, implorabatque ejus auxilium et fidem. Nam *appellare aliquem* plerumque est auxilium collegæ vel collegarum ejus, qui sententiam, maxime in judicio, dixit, implorare; passim vero et auxilium populi vel tribunorum, unde *appellatio* sæpe non differt a *provocatione*. Mox *aut... aut* abest a multis edd. prob. Gron. quia utrumque voluerint fieri, non alterutrum: alterum, ut fides et promissa Patrum exsolverentur; alterum, ut impediretur sæva jurisdictio Appii. Contra Drak. monet, non utrumque a Servilio postulatum videri, sed alterutrum, ut vel Patrum, vel sua auctoritate (alterutra enim sufficere poterat) asperrime jus dicentem ac promissa fallentem collegam cohiberet, et aut de integro rem *ad senatum referret*, cujus deliberationi bellum intervenisset, aut ipse, qui fidem interposuisset, consulari auctoritate in jus vocatos eriperet, si Patres levati metu belli subvenire plebi recusarent.

3. *Adeo in alteram causam præceps ierat*, vide ad Præf. n. 15, et ad I, 32, n. 13.

4. *Medium se gerendo*, vide ad I, 32, n. 5.

5. *Patres mollem consulem rati*, facilem, indulgentem, obsequiosum, *et ambitiosum*, nimis et in re, in qua non oportebat, studiosum favoris plebis, ut *in socios* c. 41, h. e. favoris eorum. Sic et mox, et III, 47; V, 36 al. *ambitio* (ut al. *obsequium*) est intempestiva ac nimia captatio favoris gratiæque alicujus, nimium illicitumque studium alicui, præter jus, decorum, æquitatem et officium, placendi, gratificando ei et in omnibus se ad ejus sensum studiaque accommodando, demerendi ejus causa. Cf. Drak. ad III, 47, n. 4, et Gron. ad XLV, 36, ubi etiam monet, *ambitiose facere* XXIX, 36, XXXVIII, 32, et al. dici eos, qui præter decorum, fere demerendi alicujus causa, agant, quum studeant plus et supra quam oporteat et in quibus nec oporteat, ut gratiam ineant. — *Æquasse eum*, h. e. ejus odium, *Appii odium;* V, 23, n. 4.

6. *Uter dedicaret Mercurii ædem*,

eorum dedicatio jussu populi data esset, eum præesse annonæ, mercatorum[7] collegium instituere, solennia pro pontifice jussit suscipere. Populus dedicationem ædis dat M. Lætorio primi pili centurioni: quod[8] facile appareret non tam ad honorem ejus, cui curatio altior fastigio suo data esset, factum, quam ad consulum ignominiam. Sævire inde utique consulum alter, Patresque: sed plebi creverant animi, et longe alia quam primo instituerant via grassabantur. Desperato enim consulum senatusque auxilio, quum in jus duci debitorem vidissent, undique convolabant: neque decretum exaudiri consulis præ strepitu et clamore poterat; neque, quum decresset, quisquam obtemperabat. Vi agebatur, metusque omnis et periculum[9] libertatis, quum in conspectu consulis singuli a

etc. vide ad I, 55, n. 3. Hoc loco repetit quod jam cap. 21, sed verbo tantum, tetigerat, quia hic sermo est de odio plebis in consules; Duk.

7. *Collegium mercatorum*, qui ad *Mercurii ædem* certis diebus conventus et sacrorum et negotiorum causa habuisse videntur, unde et dicuntur *mercuriales*. — *Pro pontifice*, vide ad c. 7, n. 4. — *Primi pili centurioni*, ut XXV, 19; qui etiam *primus centurio*, *primus pilus* et *primipilus* (πριμοπίλος apud Dionys. lib. IX, p. 567) vocabatur. *Primus pilus* propr. dicebatur primus ordo pilanorum seu triariorum (conf. VIII, 8), et hinc quoque ejus centurio, hujusque munus et dignitas, quæ tum magna, tum quæstuosa erat, et hinc quoque ambitiose petita, vel ab ipsis tribunis mil., quod lege vetitum; vide VII, 41; ad Tacit. Ann. II, 11, 2; et ad Juvenal. XIV, 197. Sic et *decimus ordo hastatus*, *primus hastatus prioris centuriæ*, *primus princeps prioris centuriæ* et *primus pilus* XLII, 34 (unde simul gradus centurionatus cognoscuntur, de quibus vide Lips. de Mil. rom. II, 8; Salmas. de re milit. p. 60; et nos infr. ad XXV, 14, n. 4, et XLII, 34, n. 5); *secundi hastati* et *primi principis* (h. e. ordinis hastatorum et principum) *signum* XXVI, 5, n. 10; XXVI, 6 pr. et hinc *princeps primus centurio* XXV, 14, n. 4, h. e. centurio primi principis (ut *primi pili centurio*), et hoc pro *centurio primi ordinis* aut *primæ centuriæ principum*, ut *princeps prior centurio* apud Cæs. Bell. Civ. III, 64, et simpl. *princeps* XXV, 14 extr. nisi legend. *princeps primus*.

8. *Quod facile appareret*, apparere poterat, *factum* esse, *non tam ad honorem ejus, cui curatio altior fastigio suo data esset*, h. e. munus non suæ, sed majori dignitati vel magistratui conveniens, etc.

9. *Periculum libertatis* amittendæ, quod antea debitoribus imminuerat.

pluribus violarentur, in creditores a debitoribus verterant. Super[10] hæc timor incessit sabini belli; delectuque decreto, nemo nomen dedit, furente Appio, et insectante ambitionem collegæ, qui populari silentio rempublicam proderet, et ad id, quod de credita pecunia jus non dixisset, adjiceret, ut ne delectum quidem ex senatusconsulto haberet. *Non esse tamen desertam omnino rempublicam*, *neque* [11] *projectum consulare imperium. Se unum et suæ et Patrum majestatis vindicem fore.* Quum[12] circumstaret quotidiana multitudo licentia accensa, arripi unum insignem ducem seditionum jussit. Ille, quum a lictoribus jam traheretur, provocavit : nec cessisset provocationi consul, quia non dubium erat populi judicium, nisi ægre victa pertinacia foret consilio magis et auctoritate principum, quam populi clamore : adeo[13] supererant animi ad sustinendam invidiam. Crescere inde malum in dies, non clamoribus modo apertis, sed, quod multo perniciosius erat, secessione occultisque colloquiis. Tandem invisi plebi consules magistratu abeunt, Servilius neutris, Appius Patribus mire gratus.

A MS Flor. abest voc. *libertatis*, prob. J. Fr. Gronov. — *Libertatis* legitur in nostro Regio codice; et quidem ea voce sublata, invito doctissimo J. F. Gronovio, sensus non erit commodior. Ed. — Mox *verterant* (al. *verterat*), scilicet se; vide ad II, 3, n. 2.

10. *Super hæc*, insuper, *timor incessit sabini belli*, venit, ingruit, se ostendit, fuit, ut *religio incessit* VIII, 3, n. 2, et *mœstitia i.* IX, 4, n. 3; vel ut al. *timor*, *metus*, *indignatio*, *admiratio*, *religio incedere* (intrare animum) vel *incessere*, ingruere, capere, *aliquem* (I, 17; III, 59, 60; IX, 8; XXIV, 13); *alicui* (IV, 47); *in aliquem* (ap. Terent. Andr. IV, 3, 15, et infr. XXIX, 24), dicitur. Cf. ad XXVIII, 46, n. 7. — *Populari silentio*, nihil agendo et moliendo propter *ambitionem* (vide sup. n. 5), ut populo gratificaretur. Sic *silentium* de iis, qui nil moliuntur in suo quisque genere; vide ad III, 41, et XXXVII, 38.

11. *Projectum imperium*, vile et contemnendum.

12. *Quum circumstaret* tribunal Appii *quotidiana*, vulgaris, plebis, *multitudo*, *licentia accensa*, audacior facta. — *Provocavit* ad populum.

13. *Adeo supererant animi*, animus, scilicet Appio.

XXVIII. A. Virginius inde, et T. Vetusius consulatum ineunt. Tum vero plebes incerta quales habitura consules esset, cœtus nocturnos, pars Esquiliis, pars in Aventino facere, ne in foro[1] subitis trepidaret consiliis, et omnia temere ac fortuito ageret. Eam rem consules rati, ut erat, perniciosam, ad Patres deferunt; sed delatam[2] consulere ordine non licuit: adeo tumultuose excepta est clamoribus undique et indignatione Patrum, si[3], quod imperio consulari exsequendum esset, invidiam ejus consules ad senatum rejicerent. *Profecto si essent in republica magistratus, nullum futurum fuisse Romæ, nisi publicum, concilium. Nunc in mille curias concionesque, quum alia in Esquiliis, alia in Aventino fiant concilia, dispersam et dissipatam esse rempublicam. Unum Hercule virum, id enim plus esse quam consulem, qualis Ap. Claudius fuerit, momento temporis discussurum illos cœtus fuisse.* Correpti[4] consules quum quid ergo se facere vellent (nihil enim segnius molliusve, quam Patribus placeat, acturos) percunctarentur; decer-

Cap. XXVIII. 1. *Ne in foro subitis consiliis*, si subito capienda essent consilia. — *Trepidaret*, anceps dubiaque esset; vide ad I, 7, n. 7, et I, 14, n. 6.

2. *Sed delatam*, de delata re (vide ad I, 21, n. 1), *consulere* Patres *ordine* (vide ad cap. 26, n. 2) *non licuit* consulibus; sic *consulam hanc rem amicos* in Plauti Menæchm. IV, 3, 26; *poscere* et *rogare* aliquem aliquid. — *Adeo tumultuose*, confer ad Præf. n. 15.

3. *Si*, ut græce εἰ, siquidem, quoniam (ut VII, 13, et XXX, 30), *invidiam ejus*, quod invidia inde metuenda vel subeunda esset, etc. Cf. ad VII, 31, n. 4. — *Publicum concilium* opponitur *cœtibus nocturnis.* — *Curias concionesque*, Drak. conj. *c. coitionesque*, admodum eleganter, judice Ern. (Conf. ad III, 35, n. 10.) Sed idem Ern. alio loco (in Gloss. v. *concio*) hæc disputavit : « Quemadmodum *curiæ* improprie dictæ sunt, ita alterum substantivum, illi junctum, et ipsum ex eo genere placuerit Livio necesse est. Hæc autem non sunt *coitiones*, sed *conciones :* quæ etiam improprie dicuntur IV, 13, ubi Gron. quoque conjicit *coitiones ;* sed nullo exemplo probavit, a Livio uspiam dictum esse *coitiones haberi.* »

4. *Correpti consules*, increpati, reprehensi. — *Acturos*, supple, dicentes se. — *Decernunt*, scilicet Patres.

nunt, ut delectum quam acerrimum habeant: otio lascivire plebem. Dimisso senatu, consules[5] in tribunal ascendunt: citant nominatim juniores. Quum ad nomen nemo responderet, circumfusa multitudo in concionis modum negare *ultra decipi plebem posse. Nunquam unum militem habituros, ni præstaretur fides publica: libertatem unicuique prius reddendam esse, quam arma danda: ut pro patria civibusque, non pro dominis, pugnent.* Consules, quid mandatum esset a senatu, videbant: sed eorum qui intra parietes curiæ ferociter loquerentur, neminem adesse invidiæ suæ participem: et apparebat atrox cum plebe certamen. Prius itaque quam ultima experirentur, senatum iterum consulere placuit. Tum vero ad sellas consulum[6] propere convolavere minimus quisque natu Patrum, abdicare consulatum jubentes, et deponere imperium, ad quod tuendum animus deesset.

XXIX. Utraque[1] re satis experta, tum demum consules: *Ne prædictum negetis, Patres conscripti, adest ingens seditio. Postulamus ut ii qui maxime ignaviam increpant, adsint nobis habentibus delectum. Acerrimi cujusque arbitrio, quando ita placet, rem agemus.* Redeunt in tribunal: citari nominatim unum ex iis, qui in conspectu erant, dedita opera jubent. Quum staret tacitus, et circa eum aliquot hominum,

5. *Consules in tribunal ascendunt;* in uno Pal. *escendunt* prob. Gronov. quoniam hoc verbum Livio in deliciis est; v. ad c. 7, n. 7, et Drak. ad h. l.

6. *Ad sellas consulum propere convolavere* e plerisque libris restitui; Drak. reposuit *prope,* offensus pleonasmo, quo tamen apte h. l. designatur major celeritas, ut apud Plaut. in Aul. II, 8, 23; in Trin. IV, 3, 1; al. — *Abdicare consulatum,* ut *abdicare dictaturam* VI, 18; edd. ante Drak. *abdicare consulatu,* sc. se. Cf. Cort. ad Sall. Cat. XLVII, 3.

Cap. XXIX. 1. *Utraque re,* senatus plebisque mente, *satis experta,* explorata. *Expertus* passim passive dicitur. Confer ad II, 42, n. 8; III, 56, n. 11; IV, 9, n. 4; XXXV, 45, n. 3, et Tacit. A. XII, 2, 3; Drak. infra ad V, 54, n. 6; VII, 40, n. 16; XXII, 22, n. 19; XXXV, 49, n. 12.

ne forte violaretur, constitisset globus, lictorem ad eum consules mittunt : quo repulso, tum vero, *indignum facinus esse*, clamitantes qui Patrum consulibus aderant, devolant de tribunali, ut lictori auxilio essent. Sed ab lictore nihil [2] aliud quam prehendere prohibito, quum conversus in Patres impetus esset, consulum intercursu rixa sedata est : in qua tamen sine lapide, sine telo, plus clamoris atque irarum, quam injuriæ fuerat. Senatus tumultuose vocatus, tumultuosius consulitur, quæstionem [3] postulantibus iis qui pulsati fuerant, decernente ferocissimo quoque, non sententiis magis, quam clamore et strepitu. Tandem quum iræ resedissent, exprobrantibus consulibus nihilo [4] plus sanitatis in curia, quam in foro esse, ordine consuli cœpit. Tres fuere sententiæ. P. Virginius [5] rem non vulgabat : *de iis tantum, qui fidem sequuti P. Servilii consulis, volsco, aurunco, sabinoque militassent bello, agendum* censebat. T. Lartius, *non* [6] *id tempus esse, ut merita tantummodo*

2. *Nihil aliud quam prehendere prohibito*, vid. ad cap. 8, n. 9.—*Tumultuosius consulitur*, ut contra mox *ordine consuli cœpit*, sc. senatus.

3. *Quæstionem postulantibus*, cognitionem, vel judicium inprimis in causa capitali, cui Romæ inde ab anno Urb. 604 præerat *quæsitor* (prætor) et judex *quæstionis*. Sic et *quærere rem* pro inquirere inf. IX, 34; XXXII, 26; et *aliquem* XXXIII, 28, n. 2. Conf. IX, 18.

4. *Nihilo plus sanitatis*, etc. non minus furere, s. insanire senatum, ac plebem.

5. *P. Virginius :* sed is nondum honores gesserat, et jus censendi in senatu, posterioribus certe temporibus, nonnisi principibus fuit senatorum : itaque legend. *T. Virginius*, qui consularis fuit (vide cap. 21), ut Lartius et Ap. Claudius.—*Rem non vulgabat*, levamentum malorum non omnibus sine discrimine debitoribus concedendum censebat. *Vulgare rem* est, eam vulgarem, s. communem faciendam censere (vide ad III, 31, n. 3), vel promiscue ad omnes pertinere velle, v. c. *consulatum* X, 6, n. 8; *corpus* I, 4; *munus* II, 41; *laudem* I, 10; *contagio vulgabat morbos*, diffundebat, III, 6; XXV, 26; *vulgari cum privatis*, commisceri, omni discrimine sublato, III, 35; *vulgantur concubitus* IV, 2.—*T. Largius* al. Cf. c. 18 et 21.

6. *Non id tempus esse*, tale, ut passim is vel talis vel tantus; sic *ea*

exsolverentur : totam plebem ære alieno demersam esse : nec[7] *sisti posse, ni omnibus consulatur : quin, si alia aliorum sit conditio, accendi magis discordiam, quam sedari.* Ap. Claudius, et natura immitis, et efferatus hinc plebis odio, illinc Patrum laudibus, *non miseriis*, ait, *sed licentia tantum concitum turbarum; et lascivire*[8] *magis plebem, quam sævire : id adeo malum ex provocatione natum : quippe minas esse consulum, non imperium; ubi ad eos, qui una peccaverint, provocare liceat. Agedum*, inquit, *dictatorem, a quo provocatio non est, creemus. Jam hic, quo nunc omnia ardent, conticescet furor. Pulset tum mihi li-*

postulavit, *ut* III, 53; *is status rerum* VIII, 13; *ea æmulatio* XLIV, 25; *ætatis ejus*, talis, tam provectæ, II, 56; ut synon. *se id ætatis* X, 24; et apud Tacit. Ann. V, 9 (ubi confer not. 6) *Q. Fabium ea ætate*, qui vel quum tam provecta ætate esset (conf. VII, 40, n. 3); *atque eis honoribus Valerio subjectum*, eo inferiorem factum, Valerium dictatorem, Fabiumque magistrum equitum dictum X, 3, n. 5 (confer ad II, 2, n. 2); *eum tumultum*, tantum, XXII, 28 extr. Cf. ad III, 35, n. 3, et XLV, 19, n. 11.

7. *Nec sisti posse*, sc. malum, h. e. inhiberi, vel potius intransitive *sisti* (ut al. *sistere* se), sc. rem, pro firmiter stare, h. e. rempublicam sustineri, sublevari, erigi, recreari, servari, salvam et incolumem esse, *aufrecht erhalten werden.* Formula Livio solennis (confer cap. 44; III, 9, 16, 20; IV, 12, 16; XXXIX, 10; XL, 19; XLV, 19), et, quod jam monuit Strothius, translata ab iis, qui ex lubrico aut palustri solo extrahuntur et ad solidum *emergunt*, in quo firmum pedem ponere possint. Hinc XXV, 35, n. 5, *ex omni sævitia fortunæ emergere* (ut ἐξαναδῦναι, vid. ad Juvenal. III, 164); *in apertos campos* (e saltibus) vel *ex Bruttiis emergere* XXI, 25; XXVII, 38; et contrario sensu h. l. dicitur *plebem ære alieno demersam esse;* et III, 16, *vixque concordia*, per concordiam ordinum, tametsi adsit, *sisti*, stare atque servari respublica, *videbatur posse, superantibus aliis ac emergentibus malis*, translatione ducta a palude, in qua aliis jam in summo ejus natantibus ac emergentibus, unus propter hos emergere non potest. (Cf. ad VI, 14, n. 6.) Eodem autem sensu XXIII, 48, n. 7 dicitur: *nisi fide* (pecunia mutuo sumpta, *Credit*, de quo vide mox ad c. 30, n. 1) *staret respublica, opibus* (præsenti pecunia ærarii) *non staturam.* Conf. ad I, 3, n. 2; V, 44, n. 2; XXVII, 10, n. 4; XXVIII, 44, n. 3; XXXIII, 8, n. 2. — *Adeo*, vide ad Præf. n. 15.

8. *Lascivire;* licentia ex otio collecta ferocire. Ed. — *Minas esse consulum, non imperium*, eos minari quidem posse, non vero jubere. — *Pulset tum mihi lictorem*, vid. ad Præf. n. 12. — Creverius dedit *violarit* pro *violavit*, probante Bauero.

ctorem, qui sciet jus de tergo vitaque sua penes unum illum esse, cujus majestatem violavit.

XXX. Multis, ut erat, horrida et atrox videbatur Appii sententia : rursus[1] Virginii Lartiique exemplo haud salubres; utique Lartii putabant sententiam, quæ totam fidem tolleret : medium maxime, et moderatum utroque consilium Virginii habebatur. Sed factione, respectuque[2] rerum privatarum, quæ semper offecere, officientque publicis consiliis, Appius vicit : ac prope fuit, ut dictator ille idem crearetur : quæ res utique alienasset plebem periculosissimo tempore, quum Volsci, Æquique, et Sabini forte una omnes in armis essent. Sed curæ fuit consulibus et senioribus

Cap. XXX. 1. *Rursus*, contra, *Virginii Lartiique* sententiæ videbantur *exemplo haud salubres*, salutares quidem in præsens, sed perniciosæ in futurum, si, quod æquum videri posset, per seditionem ac vim impetraretur : *utique*, potissimum, inprimis (ut VI, 20, n. 1; XXII, 7, n. 9; XXIII, 18, n. 3), vel saltem, certe (ut III, 65; VI, 38; X, 19, n. 6, al.), vel haud dubie (ut V, 39 extr.), vel omnino (*durchaus, auf alle Fälle*, v. ad VI, 35, n. 4), *Lartii putabant sententiam* ejusmodi, scil. eam esse, *quæ totam fidem tolleret* (ut *fidem abrogare* VI, 41 extr. et *moliri*, h. e. labefactare, VI, 11, n. 5; *den Credit aufheben, wankend machen ;* vel *victum ingens vinculum fidei* VIII, 28, n. 6), quum non facile a quoquam pecunia alicui crederetur, si verendum ei esset, ne non redderetur (confer omnino infr. VI, 41 extr. VIII, 28, n. 6; XXIII, 48, n. 7; Cic. pro lege Manil. cap. 7, § 19; et Off. II, 23 : « Ne sit æs alienum, quod reipublicæ noceat, providendum est; quod multis rationibus caveri potest: non, si fuerit ut locupletes suum perdant, debitores lucrentur alienum : nec enim ulla res vehementius rempublicam continet, quam fides; quæ esse nulla potest, nisi erit necessaria solutio rerum creditarum »). — *Medium maxime consilium Virg. habebatur*, quod inter duo quasi extrema et duo Appii Lartiique consilia medium teneret (ut *media visa est Clyti sententia* XXXVI, 12, n. 1; et *medium ingenium* I, 32, ubi vide n. 5), *et moderatum utroque*, ut neque creditoribus, neque debitoribus omnia concederentur; nisi potius legendum est, *moderatius utroque*, scilic. Appii et Lartii consilio. Idem, vel *moderatum præ utroque* (ut *parvum præ ea urbe* I, 6) conj. Doering. Vulgatum defendit Drak. ad XXXIV, 32, n. 3, dictumque putat pro *medium magis et moderatius utroque :* quæ interpretandi ratio durissima est.

2. *Respectu rerum privatarum*, commodi privati : nam Patres potissimum erant creditores. — *Publicis consiliis*, vide ad c. 41, n. 1. Agrum publicum possideri a privatis criminabatur.

Patrum, ut imperium[3], suo vehemens, mansueto permitteretur ingenio. M' Valerium[4] dictatorem Volesi filium creant. Plebes etsi adversus se creatum dictatorem videbat, tamen quum provocationem fratris lege haberet, nihil ex ea familia triste nec superbum timebat. Edictum deinde a dictatore propositum confirmavit animos, Servilii[5] fere consulis edicto conveniens: sed et homini et potestati melius rati credi, omisso certamine nomina dedere. Quantus nunquam ante exercitus, legiones decem effectæ: ternæ inde datæ consulibus, quatuor dictator usus. Nec poterat jam bellum differri: Æqui latinum agrum invaserant; oratores Latinorum a senatu petebant, ut aut mitterent subsidium, aut se ipsos tuendorum finium causa capere arma sinerent. Tutius visum est, defendi inermes Latinos, quam pati retractare arma. Vetusius consul missus est: is finis populationibus fuit. Cessere Æqui campis: locoque magis quam armis freti, summis se jugis montium tutabantur. Alter consul in Volscos profectus, ne et ipse tereret tempus, vastandis maxime agris hostem ad conferenda propius castra, dimicandumque acie, excivit. Medio inter castra campo ante suum quisque vallum infestis signis constitere: multitudine aliquantum Volsci superabant: itaque effusi, et contemptim pugnam iniere. Consul romanus nec promovit aciem, nec clamorem reddi

3. *Imperium suo vehemens*, scilic. ingenio, quod voc. mox sequitur (cf. ad XXI, 43, n. 4), et in quo ludit Livius. — *Ingenium* vero, ut *natura* et φύσις, est indoles, conditio, ratio, natura.

4. *M' Valerium Volesi filium*, v. ad I, 58, n. 2. Frater fuit et Poplicolæ, et M. Valerii, ad Regillum lacum occisi, de quo vide c. 16 et 20. Solus h. l. dictator, non simul magister eq. memoratur, ut VII, 6 extr. — *Nihil triste nec superbum* (pro *superbi* nempe quia *triste* præcessit; Bauer.), vide ad XXVII, 41, n. 1.

5. *Servilii consulis edicto*, vide c. 24; *sed*, præterea, *et homini*, tali viro, ex ea familia, *et potestati* tantæ, dictatoriæ, quæ sine provocatione esset.

passus, defixis pilis stare suos jussit: ubi[6] ad manum venisset hostis, tum coortos tota vi gladiis rem gerere. Volsci cursu et clamore fessi, quum se velut stupentibus metu intulissent Romanis, postquam impressionem sensere ex adverso factam, et ante oculos micare gladios, haud secus quam si in insidias incidissent, turbati vertunt terga; et ne ad fugam quidem satis virium fuit, quia cursu in prælium ierant. Romani contra, quia principio pugnæ quieti steterant, vigentes corporibus, facile adepti[7] fessos, et castra impetu ceperunt, et castris exutum hostem Velitras persequuti, uno agmine victores cum victis in urbem irrupere: plusque[8] ibi sanguinis promiscua omnium generum cæde, quam in ipsa dimicatione, factum: paucis data venia, qui inermes in deditionem venerunt.

XXXI. Dum hæc in Volscis geruntur, dictator Sabinos, ubi longe plurimum belli fuerat, fundit fugatque[1], exuitque castris. Equitatu immisso mediam turbaverat hostium aciem, qua, dum se cornua latius pandunt, parum apte introrsum ordinibus aciem firmaverant: turbatos pedes invasit: eodem impetu castra capta, debellatumque est. Post pugnam ad Regillum lacum non alia illis annis pugna clarior fuit:

6. *Ubi ad manum venisset hostis*, vide infr. ad cap. 46, n. 4. — *Micare gladios sensere*, h. e. videre. Confer ad I, 33, n. 7; *gladii* malebat Gronovius, ut *micare* sit pro *micavere* scriptum; sed codicum auctoritas deest, quare nihil mutandum. Ed.

7. *Adepti fessos*, consequuti, adsequuti, ut XXIV, 1; XXXI, 43.

8. *Plusque ibi sanguinis factum*, h. e. cædis, ut gr. ποιεῖν αἷμα· apud Polyb. XV, 33, 1, πράσσειν αἷμα, et apud Demosth. ἐφ' αἵματι φεύγειν, reum cædis agi. Conf. Drakenb., et ad IX, 13, n. 1; XXXV, 51, n. 2; XL, 9, n. 7. Sic contra cædes pro sanguine, et φόνος pro αἷμα.

Cap. XXXI. 1. *Fugatque exuitque castris*, forte *et exuit*; Gron. Idem recte, opinor, mox emend. *mediam turbaverat hostium aciem, qua parte.* — *Parum apte introrsum* (inter duo cornua) *ordinibus* densis *aciem* (forte leg. *eam*; conf. tamen ad I, 3, n. 8) *firmaverant*, ut *subsidia firmare* VI, 23 extr. et *subsidiis firmare aciem* IX, 17, n. 9. Cf. ad XXI, 57, n. 7; XXV, 21; XXXIII, 8 extr.

dictator triumphans Urbem invehitur. Super solitos honores, locus[2] in circo ipsi posterisque ad spectaculum datus; sella in eo loco curulis posita. Volscis devictis Veliternus ager ademptus : Velitras coloni ab Urbe missi et colonia deducta. Cum Æquis post aliquanto pugnatum est; invito quidem consule, quia loco iniquo subeundum erat ad hostes : sed [3]milites extrahi rem criminantes, ut dictator, priusquam ipsi redirent in Urbem, magistratu abiret, irritaque, sicut ante consulis, promissa ejus caderent, perpulere, ut forte temere in adversos montes agmen erigeret. Id male commissum ignavia hostium in bonum vertit : qui, priusquam ad conjectum teli veniretur, obstupefacti audacia Romanorum, relictis castris, quæ munitissimis tenuerant locis, in adversas [4] valles desiluere : ubi satis prædæ, et victoria incruenta fuit. Ita trifariam re bello bene gesta, de domesticarum rerum eventu, nec Patribus, nec plebi cura decesserat : tanta

2. *Locus in circo*, forus, *ipsi posterisque ad spectaculum*, ad spectandum, ut inde ludos spectaret, datus. Confer ad I, 35, n. 6. — *Sella in eo loco curulis posita*, vide ad Tac. Ann. II, 83, 3. — *Post aliquanto* pro vulg. *aliquanto post*, ut *post paucis diebus* XXXII, 5; XL, 47, 57; *ante annis octo* XL, 52 (ubi Drak. conj. *annos* vel *annis ante octo*); *post paulo* XXII, 60, n. 9; XXXIII, 28, n. 3; *causa expiandæ violationis* XXXI, 12, n. 4; *causa ignominiæ* XL, 41, n. 8; *causa sacrorum* et *ludorum* XXXIX, 14; XL, 44; ἕνεκα πορείας apud Xenophontis Mem. Socr. IV, 7, et in Hierone XI, 10. Conf. verba Dionys. sup. I, 14, 1. Sic et χάριν, de quo v. Abresch. diluc. Thucyd. Auctar. pag. 420. — *Velitras coloni missi*, qui nonnisi gravi pœna proposita Urbe exierunt; vide Dionys. Halicarn. VII, 13.

3. *Milites extrahi*, differri, prolatari (vide ad II, 61, n. 6), *rem criminantes... perpulere*, ita effecere, *ut* consul *forte temere*, sine consilio, circumspectione et periculi respectu, vel cæco casu (ut XXV, 38; XXXIX, 15; XLI, 2, et aliis locis laudatis a Gronovio ad X, 43, n. 5) *adversos montes agmen* conscendere juberet.

4. *In adversas valles desiluere :* immo *aversas*, quæ videlicet ipsis a tergo essent : nam frons castrorum ad alteram partem in Romanos vergebat; Gron. qui eodem sensu dictam putabat *vallem supinam* IV, 46; VI, 24; VII, 24; quam alii devexam vel humilem explicant. — *Ubi*, in castris; unde forsan legend. *ibi*. — *De domesticarum rerum eventu cura* pro *cura eventus*, ut genitivi vitarentur, dictum;

cum gratia, tum arte præparaverant feneratores, quæ non modo plebem, sed ipsum etiam dictatorem frustrarentur. Namque Valerius, post Vetusii consulis reditum, omnium actionum in senatu primam habuit pro victore populo, retulitque quid nexis fieri placeret. Quæ quum rejecta relatio esset, *non placeo*, inquit, *concordiæ auctor: optabitis me*[5] *dius Fidius prope diem, ut mei similes romana plebes patronos habeat. Quod ad me attinet, neque frustrabor ultra cives meos, neque ipse frustra dictator ero. Discordiæ intestinæ, bellum externum fecere, ut hoc magistratu egeret respublica. Pax foris parta est, domi impeditur: privatus potius quam dictator, seditioni*[6] *intererero.* Ita curia egressus, dictatura se abdicavit. Apparuit causa plebi, suam vicem indignantem magistratu abisse: itaque, velut persoluta fide, quoniam per[7] eum non stetisset, quin præstaretur, decedentem domum cum favore ac laudibus prosequuti sunt.

XXXII. Timor inde Patres incessit, ne, si dimissus exercitus foret, rursus cœtus occulti conjurationesque fierent. Itaque quanquam per dictatorem delectus habitus esset, tamen, quoniam in consulum[1] verba

Ern.—*Tanta gratia* jungenda; Stroth. Ante *tanta* excidit *sed* vel *at:* absque hoc plura supplenda, ut cum iis, quæ antecedunt, hæc cohæreant; Bauer. Ipsum vocab. *tanta* non satis aptum h. l. et forte legend. *contra.* — *Quid nexis fieri placeret;* edd. ante Drak. *de nexis;* vide ad XXVII, 16, n. 3.

5. *Me dius* (forte *deus*) *Fidius*, sc. sic juvet. *Fidius*, ut quidam putant, dictum pro *fidus* vel *fidei;* ut alii, pro *filius dius*, h. e. dei, vel Διὸς, Jovis, ut formula hæc jurisjurandi non differat a vulgari *me Hercules;* confer Festum.

6. *Seditioni intererero*, tanquam otiosus spectator, non particeps.—*Suam* (plebis) *vicem indignantem*, vide ad I, 25, n. 5.

7. *Per eum non stetisset*, in ejus potestate non positum esset, non pependisset ab ejus arbitrio, non penes eum vel in eo culpa fuisset, ut III, 61; VI, 33; VIII, 2 pr. IX, 14 pr. XXIV, 17, n. 3; XXXIX, 47, n. 2; XLIV, 14, n. 5.—*Prosequuti sunt*, vide ad VI, 34, n. 6.

CAP. XXXII. 1. *In consulum verba jurassent:* nam milites in verba ducis, tribuno militum verba sacramenti, s.

jurassent, sacramento teneri militem rati, per[2] causam renovati ab Æquis belli, educi ex Urbe legiones jussere : quo facto maturata est seditio. Et primo agitatum dicitur de consulum cæde, ut solverentur sacramento : doctos deinde nullam[3] scelere religionem exsolvi, Sicinio quodam auctore, injussu consulum in Sacrum[4] montem secessisse (trans Anienem amnem est) tria ab Urbe millia passuum. Ea frequentior fama est, quam, cujus Piso auctor est, in Aventinum secessionem factam esse. Ibi, sine ullo duce, vallo fossaque communitis castris, quieti, rem nullam nisi necessariam ad victum sumendo, per aliquot dies, neque lacessiti, neque lacessentes, sese tenuere. Pavor ingens in Urbe, metuque[5] mutuo suspensa erant omnia. Timere relicta ab suis plebes violentiam Patrum; timere Patres residem in urbe plebem, incerti, manere eam

formulam, vel verbis conceptis præeunte, jurabant se ducis imperio obedientes fore, et jussu consulum conventuros, nec injussu abituros ; vide III, 20 ; XXII, 38 ; Polyb. VI, 22 ; XI, 30. Similiter *in verba Philippi juraturos* Achæos XXXII, 5, n. 3. Confer Lips. Mil. Rom. I, 6; *Nast's Röm. Kriegsalt.* p. 38 sq, et Schel. ad Polyb. c. 1.

2. *Per causam*, sub prætextu, προφάσει, ut *per speciem* I, 41 ; XXV, 8, n. 3 ; XXXIX, 35 ; XL, 13 ; vel *in speciem* (vide ad VI, 14, n. 2) et *specie* XXXV, 31 ; XLI, 23. — *Agitatum de consulum cæde,* ut IX, 29, n. 3, *de inferendo bello agitat,* scilic. consilia. Confer X, 4, n. 1, et XXV, 36, n. 2. — *Doctos ;* tali sensu usitatius *edoctos :* sed et Cic. Verr. III, 18 pr. ita ; Bauer. Idem monet, verbum *dicitur* tum primo, tum quarto casui et infinit., ac si foret *dicunt,* jungi.

3. *Nullam scelere religionem exsolvi,* conscientiæ pœnæque divinæ metum vel obligationem tolli. Confer ad V, 23, n. 7. — C. *Sicinio* Belluto; confer cap. 33, et III, 54. Mox tribus in versiculis ter legitur *est,* cum infin. *esse.* Confer ad I, 3, n. 8.

4. *In Sacrum montem,* vide ad II, 8, n. 3. — *Cujus Piso* (v. ad I, 55, n. 8) *auctor est,* quem sequutus est Sallust. Jug. 31. — *Sumendo,* vide ad I, 8, n. 4.

5. *Metu mutuo suspensa* (dubia, ut XXXIV, 62, n. 7) *erant omnia,* h. e. omnes dubii et anxii ; ut VIII, 13 extr. *inter spem metumque suspensos animi,* h. e. animo, ut *animi dubius, æger,* etc. *suspensi de statu alterius* IX, 43, n. 2. Cf. ad XXXIV, 27, n. 6. Eodem sensu dicitur *animis spe metuque pendentibus* VII, 10, n. 2, et *sollicitis ac pendentibus animi* VII, 30 extr. Conf. ad III, 26, n. 8, et VI, 15, n. 1. Hinc *suspensa,* dubia.

an abire mallent. Quam[6] diu autem tranquillam, quæ secesserit, multitudinem fore? quid futurum deinde, si quod externum interim bellum exsistat? nullam profecto, nisi in concordia civium, spem reliquam ducere. Eam per æqua, per iniqua reconciliandam civitati esse. Placuit[7] igitur oratorem ad plebem mitti Menenium Agrippam, facundum virum, et, quod inde oriundus[8] erat, plebi carum. Is intromissus in castra, prisco illo dicendi et horrido modo, nihil[9] aliud quam hoc narrasse fertur: *Tempore quo, in homine non,*

omnia relinquere XXXIV, 62, n. 7; et *suspendere rem* XXXIX, 29, n. 1.

6. *Quam diu autem tranquillam... fore*, scilic. secum reputabant, quod sæpe omittitur, ut *dicebant, ait, dicunt, rati*, etc. Confer ad II, 45, n. 13; XXI, 16, n. 4; XXI, 53 pr. XXI, 57, n. 2; XXII, 8, n. 4 et 6; XXII, 28, n. 1. Sic et *decretum est* XXX, 27, n. 5, similiaque sæpius obvia omittuntur.

7. *Placuit igitur oratorem*, legatum, *ad plebem mitti Menenium Agrippam:* propr. *Agrippam Menenium*, ut cap. 16, 33; IV, 11, 13; nam *Agrippa* olim prænomen fuit et postea cognomen; vide ad III, 1, n. 1. Ipse autem consularis fuit; vide c. 16. Conf. Dionys. VI, 42 sq, 49 sq, 68-70 sq, 81-87; quibus locis tradit, primis legatis, anno jam præcedenti missis, superbum et minax responsum esse datum; postea, consilio Menenii unoque Appio dissuadente, M' Valerium, T. Lartium, Menenium Agrippam et septem alios missos esse legatos; Valerium invitasse plebem ad reditum; L. Junium deinde, acerrimum seditionis turbarumque concitatorem, qui se Brutum cognominari voluerit, tanquam oriundum a magno illo viro, cujus nomen et prænomen habuerit, prolixa oratione justas plebis querimonias exposuisse ita, ut ipsis quoque legatis expresserit lacrymas; Lartium ei acerbius respondisse, Agrippam vero civili oratione, in qua simul senatusconsultum de nexis memoraverit, flexisse animos; et Brutum deinde illum petiisse, *ut plebi sui magistratus essent sacrosancti.*

8. *Inde oriundus*, ex plebe; ut passim *inde* pro *ex eo*, s. *ea*, s. *iis*, ut ὅθεν pro ἐξ οὗ. « Puto his verbis indicari, gentem Meneniam olim plebeiam fuisse, ac deinde (forte a Bruto et Poplicola, senatum, qui Tarquinii Superbi crudelitate exhaustus erat, supplentibus) vel ipsum Agrippam, vel aliquem e majoribus illius inter patricios allectum: nam et hic Agrippa, et filius neposque ejus consules fuere (vide cap. 16, 51, et IV, 13), quo tempore nondum plebs ad consulatum admittebatur; » Duker.—Menenius fuerat consul anno 251; de majoribus ejus inter patricios allectis quod Dukerus, idem olim Creverius recte dixerat. Ed.

9. *Nihil aliud quam hoc narrasse fertur*, immo et senatusconsultum de nexis retulisse, *quo* non minus mentes hominum flexisse videtur. Confer Dion. VI. — *Horrido modo dicendi*,

ut nunc, omnia in unum consentiebant, sed singulis membris suum cuique consilium, suus sermo fuerat, indignatas reliquas partes, sua cura, suo labore ac ministerio ventri omnia quæri: ventrem in medio quietum, nihil[10] *aliud quam datis voluptatibus frui. Conspirasse inde, ne manus ad os cibum ferrent, nec os acciperet datum, nec dentes conficerent: hac ira dum ventrem fame domare vellent, ipsa una membra totumque corpus ad extremam tabem venisse. Inde apparuisse ventris quoque haud segne ministerium esse: nec magis ali, quam alere eum; reddentem in omnes corporis partes hunc quo vivimus vigemusque, divisum pariter in venas maturum confecto*[11] *cibo sanguinem.* Comparando hinc quam intestina corporis seditio similis esset iræ plebis in Patres, flexisse mentes hominum.

XXXIII. Agi[1] deinde de concordia cœptum, concessumque in conditiones, ut plebi sui magistratus essent sacrosancti, quibus auxilii latio adversus consules esset: neve cui Patrum capere eum magistratum liceret. Ita tribuni[2] plebei creati duo, C. Licinius[3] et

duro et aspero, vel tenui, impolito, inornato. — *Suus sermo fuerat;* nisi *consentiebant* præcedat, *fuerit* legerim: nunc *erat* malim; Bauer.

10. *Nihil aliud quam... frui,* vide ad cap. 8, n. 9. — *Hac ira,* vide ad cap. 22, n. 1. — *Segne ministerium,* plane nullum; Bauer.

11. *Maturum,* nutritum, *confecto,* concocto, *cibo, sanguinem,* et ita temperatum, ut per totum corpus suo fungi possit officio. — Mox *comparare* pro, comparando ostendere, ut ap. Cic. Offic. II, 5, *flexisse,* sc. fertur.

Cap. XXXIII. 1. *Agi deinde de concordia cœptum,* et haud dubie de meliore conditione nexorum, quorum nullam mox mentionem fieri mireris, quum seditio eorum causa orta sit. Confer ad cap. 32, n. 9. — *Magistratus sacrosancti,* vide ad II, 8, n. 3. — *Auxilii latio,* ejus ferendi jus.

2. *Tribuni plebei* (et contr. *plebi* III, 65 pr. al.) sec. cas. a *plebes, ei* (sup. c. 24 pr. et al.), nisi utrumque est tertius cas. pro: *tribuni plebi,* sc. constituti, creati, de quo vide Cort. ad Sallust. Catilin. 38. Hinc et *plebiscitum, plebeiscitum* (X, 21; XXII, 30, al.), *plebis scitum* et *scitum plebis* X, 22 extr. XXII, 26; XXXI, 50.

3. *C. Licinius et L. Albinus* (forte *Albinius*) *tres collegas sibi creaverunt*

L. Albinus: hi tres collegas sibi creaverunt: in his Sicinium fuisse seditionis auctorem; de duobus, qui fuerint, minus convenit. Sunt qui duos tantum in

(nam tribuni pl. collegas sibi cooptare, quin et semet ipsi creare poterant; de quo vide III, 35, 64, 65; V, 10, n. 11; sed quia hoc jus nondum habebant, Duk. recte monet, *creaverunt* dictum esse pro: præfuerunt concilio plebis, quo præter eos tres alii creati sunt; nam *creare magistratum* etiam dicitur, qui comitia habet; vide ad VII, 16, n. 6): *in his Sicinium fuisse*, sc. dicunt, s. traditur (vide ad c. 32, n. 6), vel potius ex seqq. intellige *convenit.* (Vide ad XXI, 43, n. 4.) Conf. Dionys. VI, 89, qui L. Junium Brutum, C. Sicinium Bellutum, C. et P. Licinios, et C. Icilium Rugam primum, et quidem IV Idus Dec. ann. Urbis 260, tribunitiam potestatem accepisse tradit. Alii dicunt, *duos tantum in Sacro monte creatos tribunos esse*, iisque vel mox in Urbe, vel demum ann. Urb. cond. 283, lege Publilia additos tres. (Vide inf. cap. 58 pr. Cicer. in Or. Cornel. I Fragm. et Plut. in Coriol. pag. 216, qui Junium Brutum et Sicinium Bellutum creatos dicit.) Alii quinque adjecti ann. Urb. 297, ita ut ex eo tempore *bini e singulis classibus* (quinque prioribus, nullus vero e sexta, quæ in classibus fere non numerabatur, ut contra *classici* κατ' ἐξοχὴν dicebantur ditissimi cives, qui in prima classe erant, et hinc *auctores classici* pro præstantissimis) crearentur; vide infra III, 30, et Dionys. X, 30. Creati autem primum sunt comitiis curiatis, et ab ann. Urb. 283 tributis, in quibus sola plebs, submotis Patribus, secundum tribus s. regiones suffragia ferebat, quæque nec jussu senatus nec auspicato, ut curiata et centuriata, habebantur; nam auspicia penes Patres erant, qui secundum legem, a Romulo latam, jus sacra administrandi soli sibi vindicabant, et jus auspicia capiendi, a quo etiam comitiorum eventus pendebat, acriter propugnabant; vide infr. II, 56-60; IV, 6; VI, 41; X, 8; Dionys. II, 9; IX, 41; Cicer. de Div. II, 35, 38. Potestas tribunorum fuit sacrosancta (vide III, 55), et mœnibus quidem Urbis terminata (III, 20), at permagna (vide cap. 35, 42, 56; IV, 1, 26; V, 9, 12; VI, 20, 35, 38), sublata, re et nomine, ad tempus (III, 32), mox restituta (III, 54), iterum sublata, re, nomine relicto, a Sulla dictatore, et restituta a Cn. Pompeio. Antiquissima et prima illorum potestas fuit *auxilii latio* (ut auxilium plebi ferrent adversus Patres) vel intercessio contra decreta senatus et magistratuum (quæ eo imminuta est, quod vel unus tribunus cæteris intercedere poterat, de quo vide infr. cap. 44; IV, 48; VI, 35); sed ea sensim admodum aucta, maxime post tempora Sullæ, quibus etiam senatores esse, in senatu sedere, eum convocare et ad eumdem referre poterant. Cæterum hoc anno etiam creati duo *ædiles plebei* s. plebis et plebeii, alter magistratus plebeius (vide cap. 56), qui tribunis pl. velut administri essent et adjutores aut collegæ (*Polizey-Aufseher*), et curam haberent *ædium* publicarum aliarumque rerum, ad commodum publicum internumque reipublicæ statum (nam erant præfecti πολιτείας, *Polizey-Aufseher*), ad senatusconsultorum legumque custodiam (vide III, 55, 57), ad sacra ritusque eorum (v. IV, 30; XXV, 1; XXXVIII, 14), ad

Sacro monte creatos tribunos esse dicant, ibique sacratam[4] legem latam. Per secessionem plebis, Sp. Cassius et Postumus Cominius consulatum inierunt: his consulibus[5] cum latinis populis ictum fœdus: ad id feriendum consul alter Romæ mansit; alter, ad volscum bellum missus, Antiates Volscos fundit fugatque: compulsos in oppidum Longulam persequutus, mœnibus potitur. Inde Poluscam[6], item Volscorum, cepit: tum magna vi adortus est Coriolos. Erat tum in castris inter primores juvenum C. Marcius[7], adolescens et consilio et manu promptus, cui cognomen postea Coriolano fuit. Quum subito exercitum romanum Coriolos obsidentem, atque in oppidanos, quos intus clausos habebat, intentum, sine ullo metu extrinsecus imminentis belli, volscæ legiones profectæ ab Antio invasissent, eodemque tempore ex oppido erupissent hostes, forte in statione Marcius fuit. Is cum delecta militum manu, non modo impetum erumpentium re-

forum (nam erant ἀγορανόμοι s. præfecti foro), adeoque ad ornatum ejus (vide IX, 40), ad annonam, ad pondera et mensuras, præterea ad fornices, popinas et impudicitiam (v. VIII, 22; X, 31; XXV, 2), ad ludos (vide XXIV, 43; XXVII, 6; XXVIII, 10; XXXVIII, 10), justam agrorum possessionem (X, 13), pecuarios (XXXIII, 42; XXXV, 10), etc. pertinentium, vel causarum iis commissarum a tribunis senatuve; unde etiam *judices* aliquando sunt dicti. Confer Dionys. VI, 1 et 90; VIII, 35. Tribunus vero vel ædilis pl. fieri non poterat, cujus pater sederat sella curuli et adhuc vivebat; vide XXVII, 21, et XXX, 19.

4. *Sacratam legem*, apud Dionys. tribunitiam; v. ad II, 8, n. 3. Aliarum quoque legum sacratarum mentio identidem occurrit apud Livium; cf. III, 32; et VII, 41. Ed. — *Per secessionem pl.* vide ad II, 18, n. 1.

5. *His consulibus cum latinis populis ictum fœdus*, conf. VII, 12, n. 2.—*Antiates Volscos*, vide ad II, 25, n. 2.

6. *Poluscam, item Volscorum*, sc. oppidum; conf. c. 39. *Longulam* et *Poluscam* cepit Postumus Cominius; vide Dionys. VI, 91.

7. *C. Marcius* Coriolanus, ex gente Marcia, quæ originem referebat ad Ancum Marcium regem, nepotem Numæ. De eo vide Dionys. VII, et Plutarchum in Coriol. p. 213-235, qui solus matrem ejus (quæ priscæ virtutis exemplar fuit et educatrix filii, cujus pater immatura morte defunctus erat) Volumniam, et uxorem Veturiam vocat. Conf. c. 40.

tudit, sed per patentem portam ferox irrupit: cædeque[8] in proxima urbis facta, ignem temere arreptum imminentibus muro ædificiis injecit. Clamor inde oppidanorum mixtus muliebri puerilique ploratu ad terrorem, ut solet, primo ortus, et Romanis auxit animum, et turbavit Volscos: utpote capta urbe, cui ad ferendam opem venerant. Ita fusi Volsci Antiates; Corioli oppidum captum: tantumque sua laude obstitit famæ consulis Marcius, ut, nisi fœdus cum Latinis, columna ænea insculptum, monumento esset, ab Sp. Cassio uno, quia collega abfuerat, ictum, Postumum Cominium bellum gessisse cum Volscis, memoria[9] cessisset. Eodem anno Agrippa Menenius moritur, vir omni vita pariter Patribus ac plebi carus; post secessionem carior plebi factus. Huic interpreti[10] arbitroque concordiæ civium, legato Patrum ad plebem, reductori plebis romanæ in urbem, sumptus funeri defuit: extulit[11] eum plebs sextantibus collatis in capita.

XXXIV. Consules deinde T. Geganius, P. [1]Minucius facti: eo anno, quum et foris quieta omnia a bello

8. *Cædeque in* portæ *proxima* parte *urbis facta*, dure dictum. In quibusdam MSS legitur *in proximo urbis*, in aliis *in proxima urbe;* unde *in prima urbe*, h. e. in prima parte urbis, emend. Jac. Gronov. *in proximam turbam* conj. J. Fr. Gronov. κατὰ πολλὰ μέρη τῆς πόλεως φόνος ἐγένετο apud Dionys. VI, p. 413. — Regius noster addit, sed a secunda manu et in margine, *parte*. Ed. Mox cum J. Fr. Gronov. leg. *ad terrorem, ut solet, primum ortus*. — In Regio nostro erat *primo ortu;* sed tempore posteriori et a manu secunda addita est litera *s*. Ed.

9. *Memoria cessisset*, vide ad II, 2, n. 11.

10. *Interpreti arbitroque concordiæ civium*, ut *interpres colloquii* VII, 40; *pacis et concordiæ* XXI, 12, et apud Cic. Cluent. 36, et Verr. I, 12; II, 44; IV, 22: h. e. internuncius, mediator, conciliator, μεσίτης, medius, sequester.

11. *Extulit eum plebs* (vide ad II, 16, n. 5), efferendum, sepeliendum curavit, sumptibus datis, *sextantibus*, etc. Cf. Val. Max. IV, 4, § 2; Plin. XXXIII, 10 s. 48; Dion. lib. VI extr. *Quadrantes* pro *sextantibus* memorat Aur. Victor, de Vir. ill. c. 18.

Cap. XXXIV. 1. *P. Minucius*, non *Minutius*, in fastis Capitol. omnibusque illius gentis nummis; sic et græce Μινούκιος. In priscis tamen marmm.

essent, et domi sanata discordia, aliud multo gravius malum civitatem invasit : caritas[2] primum annonæ, ex incultis per secessionem plebis agris; fames deinde, qualis clausis sole : ventumque ad interitum servitiorum utique et plebis esset, ni consules providissent, dimissis[3] passim ad frumentum coemendum, non in Etruriam modo dextris ab Ostia litoribus, lævoque per Volscos mari usque ad Cumas, sed quæsitum in Siciliam quoque : adeo finitimorum odia longinquis coegerant indigere auxiliis. Frumentum Cumis quum coemptum esset, naves pro bonis Tarquiniorum ab Aristodemo[4] tyranno, qui heres erat, retentæ sunt: in Volscis[5] Pomptinoque ne emi quidem potuit : periculum quoque ab impetu hominum ipsis[6] frumentatoribus fuit. Ex Tuscis frumentum Tiberi venit : eo sustentata est plebs. Incommodo bello in tam arctis commeatibus vexati forent, ni Volscos jam moventes arma pestilentia ingens invasisset : ea clade conterritis hostium animis, ut etiam, ubi[7] ea remisisset, terrore aliquo tenerentur, et Velitris auxere numerum

utrumque reperitur, et h. l. in plerisque libris *Minutius*. — *Quieta a bello*, ut VII, 1; XXVIII, 19; XXXIX, 11; et *quies* vel *otium ab armis*, etc. I, 31; IV, 35; VII, 22; Drak.

2. *Caritas annonæ*, de qua vide Dion. VII, 1 sq, et Plutarch. in Coriol.—*Qualis clausis solet;* non minus sæva, quam quæ solet clausam et obsessam urbem fatigare. Ed.

3. *Dimissis passim* hominibus seu frumentatoribus *in Etruriam et in Siciliam quoque ad frumentum coemendum*... et *quæsitum*, ut quærerent, coemerent. — *Quæsitum in Siciliam* reposuit Rhenanus, pro *in Sicilia*, quod habet noster Regius; hoc receperat tamen Creverius, invitis plurimis scriptis, ut ipse fatetur; sed sequenda est conspirans turba codicum accusativum exhibentium. Ed.—*Longinquis auxiliis*, remotis.

4. *Ab Aristodemo tyranno*, de quo vide ad II, 21, n. 3.

5. *In Volscis Pomptinoque* agro, qui aliis *Pometinus*, *Pomtinus*, *Pontinus*, Πωμέντιον, Πωμετίνον et Πωμεντίνων πεδίον dicitur, ut paludes Pomtinæ et Pontinæ, et ipsa Volscorum urbs *Suessa Pometia*, Πωμέντια.

6. *Ipsis frumentatoribus*, qui pro speculatoribus habebantur.

7. *Ubi ea remisisset*, sc. se, h. e. decrevisset, imminuta esset; ut *remiserunt imbres* XL, 33. Confer ad II, 3, n. 2.

colonorum Romani, et Norbæ[8] in montes novam coloniam, quæ arx in Pomptino esset, miserunt. M. Minucio deinde et A. Sempronio consulibus, magna vis frumenti ex Sicilia advecta : agitatumque in senatu, quanti plebi daretur. Multi venisse tempus premendæ plebis putabant, recuperandique jura, quæ extorta secessione ac vi Patribus essent : inprimis Marcius Coriolanus, hostis tribunitiæ potestatis, *Si annonam*, inquit, *veterem*[10] *volunt, jus pristinum reddant Patribus. Cur ego plebeios magistratus, cur Sicinium potentem video, sub jugum*[11] *missus, tanquam a latronibus redemptus? Egone has indignitates diutius patiar, quam necesse est? Tarquinium*[12] *regem qui non tulerim, Sicinium feram? Secedat nunc, avocet plebem; patet via in Sacrum montem aliosque colles. Rapiant frumenta ex agris nostris, quemadmodum tertio anno rapuere. Utantur*[13] *annona, quam furore*

8. *Norbæ in montes*, in montosos Norbæ tractus, vel colles, in quibus sita fuit; v. Cluv. Ital. ant. III, 8, p. 1018-9. *Norba*, nunc *Norma*, πόλις τοῦ Λατίνων ἔθνους οὐκ ἀφανής (Dionys. VII, 13), de cujus memorabili interitu vide Appian. Bell. Civ. I, 94. —*Novam coloniam*, deductam forte post aliam, cujus mentionem prætermisit Livius. Conf. tamen ad VI, 30, n. 4. — *Quæ arx in Pomptino* agro *esset*, vide ad III, 45, n. 9, et IV, 31, n. 8.

9. *Magna vis frumenti ex Sicilia advecta*, commodata a Gelone, benignissimo Syracusarum tyranno.

10. *Annonam veterem*, vetus, idque vile, pretium annonæ. Nam *annona* non modo frumentum dicitur, quod anno quoque provenit, sed ejus quoque pretium, e copia aut paucitate frumenti, quod provenit, ortum, et caritas annonæ s. frumenti. Confer ad XLV, 33, n. 1.

11. *Sub jugum missus*, in servitutem quasi redactus. Magna vi et indignatione hæc, ut et reliqua, dicta de nimia tribunorum potestate. Marcius ægerrime consulatus repulsam tulerat; v. Plut. p. 220.— *Indignitates*, injuriam et ignominiam, ut supr. c. 12 pr.

12. *Tarquinium regem qui non tulerim*, feram s. ferrem s. tulissem, vel ferre possim, si etiam nunc regnet s. regnaret : nisi hæc potius, ut et præcedd., dicta nomine Patrum, quorum quasi personas sumpsit Marcius, aut per κοίνωσιν de omnibus Romanis cujusque ævi. Conf. ad c. 38, n. 5 al. — *Tertio* abhinc *anno*, triennio ante.

13. *Utantur annona*, sentiant eam annonæ caritatem, *quam furore suo fecere*, seditione et secessione, causis neglectæ agriculturæ, et famis inde

suo fecere. Audeo dicere, hoc malo domitos ipsos potius cultores agrorum fore, quam ut armati per secessionem coli prohibeant. Haud tam facile dictu est, faciendumne fuerit, quam potuisse arbitror fieri, ut conditionibus laxandi annonam, et tribunitiam potestatem, et omnia invitis jura imposita Patres demerent sibi.

XXXV. Et senatui nimis atrox visa sententia est, et plebem ira prope armavit. *Fame se jam, sicut hostes, peti; cibo victuque fraudari: peregrinum frumentum, quæ sola alimenta ex insperato fortuna dederit, ab ore rapi, nisi C. Marcio vincti dedantur tribuni, nisi de tergo plebis romanæ satisfiat. Eum sibi carnificem novum exortum, qui aut mori, aut servire jubeat.* In exeuntem e curia impetus factus esset, ni peropportune tribuni[1] diem dixissent. Ibi ira est suppressa: se judicem quisque, se dominum vitæ necisque inimici factum videbat. Contemptim primo Marcius audiebat minas tribunitias: auxilii, non pœnæ jus datum illi potestati; plebisque, non Patrum tribunos esse; sed adeo[2] infensa erat coorta

ortæ. Conf. princ. huj. cap. et inf. ad cap. 42, n. 6. — Vulgatæ editiones habent *fruantur, utantur annona;* sed hoc verbum, quod abest ab omnibus scriptis, recte ejectum est. Ed. — *Laxandi annonam*, imminuendi pretium ejus (vide not. 10), vel caritatem, qua Urbs et plebs premebatur; ut *annona laxaverat*, sc. se, XXVI, 20; *laxare laborem* IX, 16; vel *laxare* (liberare, recreare) *aliquem a laboribus* XXXII, 5, n. 1; *pugna laxata*, remissa s. intermissa, XXI, 59; *annona laxior*, remissior, imminuta ejus caritas, inf. cap. 52 pr. nisi malis, annona uberior liberiorque commeatus, ut XXIV, 8; *laxior negligentiæ locus*, h. e. major facultas. (Gr. εὐρυχωρία.) Hæc metaphora desumpta est a *laxo* spatio; illa vero a *laxis* habenis, funibus arcubusque, quæ *laxantur*, h. e. remittuntur. Conf. ad c. 24, n. 4; ad XXIII, 20, n. 6; XXXII, 5, et XXXIX, 17, n. 3, ubi *laxior dies* est, longinquior terminus, qui vulgo dicitur.

Cap. XXXV. 1. *Tribuni diem dixissent*, diem Marcio constituissent, quo se tanquam reus sisteret coram judicio, h. l. populi. Conf. ad III, 11, n. 4. — *Ibi*, tum, vel ea re, ut III, 14 pr. Conf. Drak. ad VII, 23, n. 4.

2. *Adeo infensa*, infense (ut sæpissime adject. pro adverb., de quo vide

plebs, ut unius pœna defungendum esset Patribus. Restiterunt[3] tamen adversa invidia, usique sunt, qua suis quisque, qua totius ordinis viribus. Ac primo tentata res est, si dispositis clientibus absterrendo singulos a coitionibus conciliisque, disjicere[4] rem possent. Universi deinde processere, quidquid erat Patrum, reos diceres, precibus plebem exposcentes; *unum[5] sibi civem, unum senatorem, si innocentem absolvere nollent, pro nocente donarent.* Ipse quum die[6] dicta non adesset, perseveratum in ira est. Damnatus absens in Volscos exsulatum abiit, minitans patriæ, hostilesque jam tum spiritus gerens. Venientem Volsci benigne excepere; benigniusque in dies cole-

Drak.), *erat coorta plebs, ut unius pœna defungendum esset Patribus*, leviori incommodo illo et jactura seu malo majus malum s. periculum, ex ira infensæ plebis ipsis imminens, propulsandum esset. Sic X, 29, *defunctos consulis*, qui se devoverit, *fato*, morte ejus periculum imminens effugisse; XXIX, 21, *non levi defuncturum pœna;* III, 5, *non pari cæde defungi;* et V, 11, n. 7, *defunctos se esse*, ut nos: *dass sie damit davon kämen und alles überstanden hätten.* Confer IV, 52, n. 3; VIII, 19, n. 12; X, 13, n. 4; XXXIX, 46, n. 3; XLV, 41, n. 4.

3. *Restiterunt tamen adversa invidia*, adversante odio plebis (vide ad I, 46, n. 9), quum, quamvis adversa sibi esset s. obstaret invidia, quam resistendo sibi contraherent; Doer. Sed hoc languet et friget, et jam est in verbo *restiterunt;* quare sic malim: restiterunt Patres per adversam invidiam, opposuerunt invidiæ plebis suam, certavere cum plebe contumacia odii, in odium plebis defenderunt Marcium, quasi fronte adversa invidiæ; Bauer. — *Qua suis, qua ordinis* pro et, et; vel *qua, qua*, tum, tum; partim, partim, ut IX, 3, 8, et ter inf. cap. 45.

4. *Disjicere rem*, discutere, impedire; vide ad XXIV, 2, n. 7. — *Plebem exposcentes*, ab ea flagitantes.

5. *Unum sibi civem... donarent*, sua causa et gratia absolverent, ut *donare Fabium populo romano*, in populi gratiam absolvere, ei ignoscere, VIII, 35; *sibi condonare filium* III, 12 extr. *Cære hospitio Vestalium dare* VII, 20; *remittere sibi pœnam alicujus* VIII, 35, n. 3; vel *patriæ memoriam simultatium*, earum oblivisci in gratiam patriæ, IX, 38; XXXIX, 5, n. 4; *concedere aliquid* vel *aliquem alicui* passim apud Cic., et *dare aliquid alicui* vel *gratiam facere* et *veniam dare alicujus rei alicui*, de quo vide ad III, 56, n. 3; III, 58, n. 4; VIII, 35, n. 12, et XXVI, 17, n. 5; conf. Duk. ad Flor. III, 5, 10; Ernesti clav. Cic. et nos ad Tacit. Ann. I, 10, 10.

6. *Ipse quum die dicta non adesset*, etc. De novo judicii ritu vide

bant, quo major ira in suos eminebat, crebræque nunc querelæ, nunc minæ percipiebantur. Hospitio utebatur Attii Tulli. Longe is tum princeps volsci nominis erat, Romanisque semper infestus : ita quum alterum vetus odium, alterum ira recens stimularet, consilia[7] conferunt de romano bello. Haud facile credebant plebem suam impelli posse, ut toties infeliciter tentata arma caperent. Multis sæpe bellis, pestilentia postremo amissa juventute, fractos spiritus esse : arte agendum in exoleto jam vetustate odio, ut recenti aliqua ira exacerbarentur animi.

XXXVI. Ludi[1] forte ex instauratione Magni Romæ parabantur : instaurandi hæc causa fuerat. Ludis[2] mane servum quidam paterfamiliæ, nondum commisso spe-

Dionys. qui omnem quoque historiam hujus rei luculentius narrat. — Mox *Attii Tulli* pro *Tulli Attii;* vide ad III, 1, n. 1. Τύλλος Ἄττιος ap. Dionysium VIII, 1; sed VIII, 67, in quibusdam libris Ἀττίδιος, ut apud Appian. r. Ital. 5.

7. *Consilia conferunt de romano bello*, h. e. adversus Romanos gerendo.

Cap. XXXVI. 1. *Ludi Magni* seu maximi et romani, circenses (vide ad I, 9, n. 4), qui a pridie Nonas Sept. ad pridie Idus in honorem *magnorum* deorum, Jovis, Junonis ac Minervæ, *maximaque* cum dignitate, religione et magnificentia, pro salute populi agebantur (vide Cic. Act. II in Verr. lib. V, cap. 14; supr. I, 35 extr. et infr. VI, 42 extr.), *ex instauratione*, iterum, *parabantur*, iterabantur, instaurabantur, prioribus pro irritis habitis. Cic. de Div. I, 26 : *Quum bello latino ludi votivi maximi primum fierent, civitas ad arma est excitata repente. Itaque ludis intermissis, instaurativi constituti sunt : qui antequam fierent, quumque jam populus consedisset, servus per circum, quum virgis cæderetur, furcam ferens ductus est*, etc. Confer Valer. Max. I, 7 ext. 4, et Ind. *Instaurare sacra, dies, ludos*, etc. proprie repetere, iterum agere, et *instaurare ludos totos ter* vel *per biduum, triduum*, etc. fere simpl. facere, agere, instituere, ut sæpius apud Livium. Sed doctius *biduum instauratum ludis* dicitur XXVII, 36, n. 2, et XXXI, 4; ut fere *instaurare diem donis* apud Virg. Æn. IV, 63; ubi vide Heyn. Confer loca in Ind. laudata in voc. *ludi plebeii* et *Romani*, ex quibus simul intelligitur, *romanos* ab ædilibus fere curulibus, *plebeios* vero ab ædilibus plebis (a quibus etiam ita dicti videntur) institutos esse. Conf. et Cic. Verr. V, 14, ex quo loco Ernestus colligit ludos plebeios Floræ factos esse.

2. *Ludis*, ludorum die (ut XXVII, 36; XXXII, 26; XXXIV, 44; XLIV, 22; *feriis, comitiis, Latinis* al.), *mane*

ctaculo, sub furca cæsum medio egerat circo : cœpti inde ludi, velut ea res nihil ad religionem pertinuisset. Haud ita multo post Ti. Atinio, de plebe homini, somnium fuit : visus Jupiter dicere, *sibi ludis præsultatorem displicuisse : nisi magnifice instaurarentur hi ludi, periculum Urbi fore : iret, ea consulibus nuntiaret.* Quanquam[3] haud sane liber erat religione animus, verecundia tamen majestatis magistratuum timorem vicit, ne in ora hominum pro ludibrio abiret. Magno[4] illi ea cunctatio stetit : filium namque intra paucos dies amisit; cujus repentinæ cladis ne causa dubia esset, ægro animi eadem illa in somnis obversata species visa est rogitare, *satin' magnam spreti numinis haberet mercedem? majorem instare, ni eat propere, ac nuntiet consulibus.* Jam præsentior[5] res erat : cunctantem tamen ac prolatantem ingens vis morbi adorta est, debilitate subita. Tum enimvero deorum ira admonuit : fessus igitur malis præteritis in-

servum quidam paterfamiliæ (al. antique *paterfamilias*)... *sub furca cæsum*, cædens, ita ut simul cæderet, *medio circo*, per medium circum, *egerat*, sc. ad supplicium. Conf. ad I, 26, n. 6. — *Ti. Atinio*, al. *T. Latino* et *Latinio*, ut apud Dionys. Plutarch. et Valer. Maxim. I, 7, 4. — *Præsultatorem*, qui et *præsul* et *præsultor* dicitur. De simili re vide Heyn. Opusc. Acad. t. II, p. 134-135.

3. *Quanquam haud sane liber erat religione animus* ejus, somniumque ipsi videbatur non vanum et spernendum, sed divinitus missum (ut *vir haud intacti religione animi* V, 15, n. 5; vide ad II, 5, n. 4), *tamen timorem*, religionem, *vicit verecundia majestatis magistratuum, ne ludibrio* fieret hominibus, si somnium narraret. *In*, vel *per*, *ora hominum abire*, *ire*, *venire*, vel *in ore omnium esse* dicitur is, de quo omnes loquuntur, laudantes eum, vel vituperantes : unde *Postumius in ore* (omnium) *erat*, h. e. laudabatur ab omnibus, inf. IX, 10 pr.

4. *Magno illi ea cunctatio stetit*, sc. pretio ; ut nos : *sie kam ihm theuer zu stehen*, III, 60 pr. *magno detrimento certamen*, prælium commissum, *stetit;* XXIII, 30 pr. *multo sanguine ac vulneribus ea Pœnis victoria stetit:* sic et *magno emi*, *vendi*, etc., vel *magni esse*, *æstimari*, etc. — Mox *mercedem*, pœnam.

5. *Jam præsentior res erat*, vide ad I, 12, n. 6. — *Prolatantem*, sc. rem; vide Drak. ad VII, 21, n. 3. — *Tum enimvero*, vide ad I, 51, n. 5. — *Deorum ira admonuit*, terruit, subegit, vicit; rem differre aut negligere prohibuit; Bauer.

stantibusque, consilio propinquorum adhibito, quum visa atque audita, et obversatum toties somno Jovem, minas[6] irasque cælestes repræsentatas casibus suis exposuisset; consensu inde haud dubio omnium, qui aderant, in forum ad consules lectica affertur : inde in curiam jussu consulum delatus eadem illa quum Patribus ingenti omnium admiratione enarrasset, ecce aliud miraculum : qui captus[7] omnibus membris delatus in curiam esset, eum functum officio pedibus suis domum rediisse, traditum memoriæ est.

XXXVII. Ludi[1] quam amplissimi ut fierent, senatus decrevit. Ad eos ludos, auctore Attio Tullo, vis magna Volscorum venit. Priusquam committerentur ludi, Tullus, ut domi compositum cum Marcio fuerat, ad consules venit : dicit esse quæ secreto agere de republica velit. Arbitris remotis, *Invitus*, inquit, *quod*[2] *sequius sit, de meis civibus loquor. Non tamen admissum quidquam ab iis criminatum venio, sed cautum ne admittant. Nimio plus, quam velim, nostrorum ingenia sunt mobilia. Multis id cladibus sensimus;*

6. *Minas irasque cælestes repræsentatas casibus suis* (ut VIII, 6), h. e. manifestas factas et præsentes quasi oculis animisque, vel expressas, ut *repræsentare imaginem*, etc. Alii exponunt, quæ statim ratæ essent factæ et eventum habuissent, vel jam intellectas his casibus, antequam tota mole ingruerent (ut nos dicimus *einen Vorschmack geben*), ut metaphora ducta sit a pecunia, quæ *repræsentari* (nobis *prænumerari*) dicitur, ubi statim præsens solvitur, vel potius prius, quam res empta accipiatur. Confer Ernesti clav. Cic.

7. *Captus omnibus membris*, eorum usu privatus; ut XXXIII, 2, n. 2; XLI, 16, n. 3; et *captus luminibus* et *altero oculo* IX, 29; XXII, 2 (ubi conf. Duk.); *pedibus* XLIII, 7; *auribus et oculis* XXI, 58; *mente* seu *animo* vel *animi*, et hinc *mens capta*, debilitata, stupida, insana, VIII, 18, et XXXIX, 13 extr. Cæterum loco fabulosæ hujus historiæ Dionys. Hal. VII, 68, morbum pestilentem memorat, qui hominum pecudumque stragem fecerit.

Cap. XXXVII. 1. *Ludi quam amplissimi ut fierent*, confer cap. 36 pr. Hæc vero ad novum annum novosque consules refert Dionysius, lib. VIII pr. — *Compositum fuerat*, vid. ad III, 53, n. 2.

2. *Quod sequius sit*, turpius, minus rectum et honestum.

quippe qui non nostro merito, sed vestra patientia incolumes simus. Magna hic nunc Volscorum multitudo est : ludi sunt : spectaculo intenta civitas erit. Memini quid per eamdem occasionem ab Sabinorum juventute in hac urbe commissum sit : horret animus, ne quid inconsulte ac temere fiat. Hæc, nostra vestraque causa, prius dicenda vobis, consules, ratus sum. Quod ad me attinet, extemplo hinc domum abire in animo est, ne cujus [3] *facti dictive contagione præsens violer.* Hæc loquutus abiit. Consules quum ad Patres rem dubiam sub auctore [4] certo detulissent, auctor magis, ut fit, quam res ad præcavendum vel ex supervacuo movit. Factoque senatusconsulto, ut urbem [5] excederent Volsci, præcones [6] dimittuntur, qui omnes eos proficisci ante noctem juberent. Ingens pavor primo discurrentes ad suas res tollendas in hospitia perculit. Proficiscentibus deinde indignatio oborta : *se, ut conceleratos contaminatosque, ab ludis, festis diebus, cœtu quodammodo hominum deorumque abactos esse.*

XXXVIII. Quum prope continuato [1] agmine irent, prægressus Tullus ad caput [2] Ferentinum, ut quisque veniret, primores eorum excipiens, quærendo indi-

3. *Ne cujus facti dictive contagione* (vide ad II, 5, n. 3) *præsens violer*, ne, si adsim, quod facto dictove quis peccaverit, ejus particeps fiam, illudque mihi etiam, tanquam ejus socio, imputetur.

4. *Sub auctore certo*, fide digno.

5. *Ut urbem excederent;* al. *urbe*. Sed *urbem* in omnibus fere MSS h. l. et al. Conf. III, 57 extr. XXIII, 1 pr. XXIV, 3, 20; XXV, 9; XXXVIII, 7; XLV, 20. Sic et *egredi urbem* I, 29, n. 6; III, 57, n. 6; XXV, 8, n. 3; XXIX, 6, n. 4. Confer Drak. ad h. l. — *Ut urbem excederent* legitur etiam in nostro codice Regio. Ed.

6. *Præcones dimittuntur, qui... juberent*, vide ad I, 41, n. 3. — Mox junge *discurrentes in hospitia.*

Cap. XXXVIII. 1. *Continuato agmine*, vide ad I, 29, n. 5.

2. *Ad caput Ferentinum*, h. e. æquæ Ferentinæ; vide ad I, 50 pr. et 51, n. 5. — *Quærendo :* « Nemini, credo, placebit Sigonianum *querendo*. Quærebat enim Tullus, quasi totius negotii ignarus, unde venirent, aut quo casu Romam ante ludos, quos

gnandoque, et eos ipsos sedulo audientes [3] secunda iræ verba, et per eos multitudinem aliam in subjectum viæ campum deduxit. Ibi in concionis modum orationem exorsus, *Veteres populi romani injurias, cladesque gentis Volscorum, ut omnia*, inquit, *obliviscamini alia, hodiernam hanc contumeliam quo tandem animo fertis, qui per nostram ignominiam ludos commisere? An non sensistis triumphatum hodie de vobis esse? vos omnibus, civibus, peregrinis, tot finitimis populis, spectaculo abeuntes fuisse? ve-*

spectatum iissent, nunc reliquissent? Ipse certe, ut in senatu rom. dixerat, ante commissos ludos redierat domum; » Bauer. Personæ, quam Tullus suscepit et fert, aptissima primum *quæstio*, deinde *indignatio*. — Invito Cl. Ruperti, invito etiam nostro codice Regio, mallem *querendo* cum Gebhard. Perizon. Crever. et Drak. Aldus quidem *quærendo* dederat in contextu, sed inter errata probat *querendo*, quod in tribus scriptis exstare monent doctissimi viri supra nominati. Ed.

3. *Secunda iræ verba*, ei apta, opportuna, subservientia, ad eam augendam idonea, opportuna. Similiter *secunda* XXIII, 14, n. 8, dicuntur grata multitudini, ejus voluntati votisque respondentia, et *secundis* (faventibus, benignis) *auribus audiri* XLII, 28 pr. Conf. Ovid. Art. Am. 584 ibique Burm. — Mox propositio vel a Livio, vel a librariis inversa est pro: *Ut* (h. e. quanquam, licet, aut si vel maxime, ut passim, v. c. XXI, 47, n. 2; XXI, 52, n. 5; XXII, 25, n. 1; XXIII, 27, n. 6; XXV, 19, n. 8; XXVIII, 12) *omnia, inquit, obliviscamini alia, veteres populi romani injurias*, etc. verbis autem *orationem exorsus* non significat Livius, initium orationis hæc fuisse: *veteres populi romani*, etc. sed hæc post initium relatu non adeo dignum insequuta, et sententia est: quum exordium orationis *in concionis modum* fecisset, tum subjungit; mos enim historicis est, ut orationum exordia brevi complectantur, nosque in medias statim res et maxime cognitu dignas rapiant; Str. Coll. XXI, 52; XXIV, 22 et 25, Drakenb. conjicit *Ut veteres populi romani... ut omnia*, etc. Gronovius vult legi, *Ibi in concionis modum oratione exorsus veteres populi romani injurias cladesque gentis Volscorum: Ut omnia, inquit*, etc. Dukerus autem, *exorsus in veteres*, etc. ut cap. 56.—Creverius conjecturam Gronovii non spernendam putat; sed vellem ostendi mihi exempla phraseos: *oratione exordiri aliquam rem.* Quod spectat additamenta Drakenb. et Dukeri, nulla auctoritate quum sint firmata, iis non hærendum puto; is locus, et non alium dat codex Regius noster, sensum facilem et omnino fluentem habet, quare nihil sollicitandum est. Vide insuper infra c. 56, n. 7. Mox Regius noster habet *qua per nostram*, etc. sed elegantius est *qui*. Ed. — *Qui per nostram ignominiam*, propter eam (vide ad V, 12, n. 6),

stras conjuges, vestros liberos[4] *traductos per ora hominum? Quid eos, qui audivere vocem præconis? quid, qui vos videre abeuntes? quid eos, qui huic ignominioso agmini fuere obvii, existimasse putatis? nisi aliquod*[5] *profecto nefas esse, quo, si intersimus spectaculo, violaturi simus ludos, piaculumque merituri: ideo nos ab sede piorum, cœtu, concilioque abigi. Quid, deinde? illud non succurrit, vivere nos, quod maturarimus proficisci? si hoc profectio, et non fuga est. Et hanc urbem vos non hostium ducitis, ubi si unum diem morati essetis, moriendum omnibus fuit? Bellum vobis indictum est; magno eorum malo qui indixere, si viri estis.* Ita[6] et sua sponte irarum pleni, et incitati, domos inde digressi sunt; instigandoque suos quisque populos effecere, ut omne volscum nomen deficeret.

XXXIX. Imperatores ad id bellum de omnium populorum sententia lecti Attius Tullus, et C. Marcius exsul romanus, in quo[1] aliquanto plus spei reposi-

vel cum ea, ut III, 42, n. 1; XXX, 29, n. 3; al. « Neque *qua* legendum, neque τὸ *qui* ad *populi rom.* referendum, sed arguta illa et Thucydidea brevitate intelligendum, quam in Philol. Thucyd. p. 14 demonstravimus: *contumeliam*, sc. Romanorum, *qui... commisere*, vel hoc pro: quum commiserint, quod commiserunt; » Bauer.

4. *Vestros liberos traductos per ora hominum* (ut *per hostium oculos traduci* IX, 6, 2, h. e. ante eos), et sic contumelia affectos risuique expositos: unde *traducere*, ut παραδειγματίζειν, simpl. dicitur pro, ignominiæ ludibrioque exponere, metaphora ducta a victis hostibus, qui ante currum in triumpho (vid. XXXIII, 23), vel a sontibus, qui, antequam afficiuntur suppliciis, ante oculos hominum et per vicos traducuntur, ut sint spectaculo, ludibrio et exemplo, παραδείγματι.

5. *Nisi aliquod nefas esse* putatis præsentiam nostram, qua ludos sacros *violaturi simus, piaculumque merituri*, effecturi, ut hoc nefas piaculari quodam sacrificio expiandum sit. Σαρκαστικῶς hæc dicta, ut mox *ab sede piorum. — Ideo nos abigi. . . vivere nos*, etc. vide ad cap. 34, n. 12.

6. *Ita et sua sponte irarum pleni*, vide ad c. 23, n. 2.

CAP. XXXIX. 1. *In quo aliquanto plus spei repositum*, quam in Attio Tullo; *aliquanto* longe, multo (vide Ernest. ad Suet. Cæs. 86), nisi potius medium est inter *paulo* et *multo*, no-

tum. Quam spem nequaquam fefellit : ut facile appareret, ducibus validiorem quam exercitu rem romanam esse. Circeios [2] profectus, primum colonos inde romanos expulit; liberamque eam urbem Volscis tradidit. Inde in Latinam [3] viam transversis tramitibus transgressus, Satricum, Longulam, Poluscam, Coriolos, novella [4] hæc Romanis oppida ademit. Inde Lavinium recepit : tunc [5] deinceps Corbionem, Velliam, Trebiam, Lavicos, Pedum cepit. Postremum ad

strum : *ziemlich viel.* Conf. Wolf. ad Suet. Cæs. 10, ubi monet, *aliquantum* per se incertæ potestatis esse, ut cognata vocabula *aliquis, aliquandiu, aliquot* v. c. anni, qui possint esse 10, sed et 40, 60. — *Spem fefellit,* ut σφάλλειν τὰς τῶν πιστευσάντων ἐλπίδας apud Polyb. XI, 2 extr.

2. *Circeios... colonos romanos,* vide I, 56. Quatuor oppida, quorum nomina sequuntur, citra Latinam viam sunt Circeiis proficiscenti.

3. *In Latinam viam,* quæ a Roma ad Latium Latinorumque oppida ducit. — *Transversis tramitibus,* ut *t. itineribus* III, 7, et *obliquis tramitibus* V, 16; vel *obliquo monte* VII, 15; XXXVIII, 20; h. e. transversa via per montem. *Colles obliqui,* qui obliquam, non rectam viam habent ducuntque, XXVIII, 33; XXXVIII, 22 pr. Sic et *transversis limitibus,* h. e. viis, XXII, 12; XXXI, 24, 39; XXXII, 13; XLI, 14 al. (quibus *prorsos limites* opponit Festus) quin et *immunitus* (præsidio destitutus) *Appiæ* viæ *limes* XXII, 15 extr.

4. *Novella hæc oppida,* nuper in ditionem romanam redacta, vel novas has colonias (vide sup. c. 33), ut *novelli Aquileienses* XLI, 5 pr. Gavillii coloni Aquileiæ, coloniæ nuper (cf. XXXIX, 55) deductæ. Non est quod displiceat τὸ *novella,* et cum Bauero atque Gronoviis legatur *Pometiam,* vel Bovillas, vel ex Dionys. *Mugillam* s. *Mœgillam,* unde L. Papirius *Mugillanus* dictus. Malim quoque jungere *Romanis ademit,* quam cum Bauero *novella Romanis,* quod dictum putat pro : nuper admodum iis capta. — Regius noster dat *Novellam;* ita et sex a Gronovio citati, decem a Drak. Quamvis vero *novella oppida,* non male exponi possent oppida quæ nuper a Romanis subacta et imperio adjecta erant, quum tamen codices plerique et meliores conspirent in τὸ *Novellam,* sub ea voce alterius oppidi nomen latere non vana est suspicio; et inde *Romanis* cum *ademit* jungeretur necessarie. Ed.

5. *Tunc deinceps* (vide ad I, 44, n. 6) *Corbionem* et *Vitelliam,* Æquorum oppida; *Lavicos* (al. *Labici* et *Labicum,* unde IV, 41, *via Lavicana,* 15 mill. pass. a Roma) et *Pedum,* Latinorum oppida : sed *Trebiam* Umbrorum vel Sabinorum : unde Cluverius emend. *Toleriam,* et Doujatius *Trebam* Æquorum (hodie *Trevi*), prope fontes Anienis. — *Ad Urbem,* Romam, *ducit,* vide ad I, 23, n. 3; Dionysius alio, quam Livius, ordine expeditionem Coriolani recenset, et bis eum ad Urbem accessisse tradit.

Urbem a Pedo ducit; et ad fossas[6] Cluilias quinque ab Urbe millia passuum castris positis, populatur inde agrum romanum; custodibus inter populatores missis, qui patriciorum agros intactos servarent; sive infensus plebi magis, sive ut discordia inde inter Patres plebemque oriretur. Quæ profecto orta esset; adeo tribuni[7] jam ferocem per se plebem criminando in primores civitatis instigabant; sed externus timor, maximum concordiæ vinculum, quamvis suspectos infensosque inter se jungebat animos. Id modo non conveniebat, quod senatus consulesque nusquam alibi spem, quam in armis, ponebant: plebes omnia, quam bellum, malebat. Sp. Nautius[8] jam, et Sex. Furius consules erant: eos recensentes legiones, præsidia per muros aliaque in quibus stationes vigiliasque esse placuerat loca, distribuentes, multitudo ingens pacem poscentium primum seditioso clamore conterruit: deinde vocare senatum, referre de legatis ad C. Marcium mittendis coegit. Acceperunt relationem Patres, postquam apparuit labare[9] plebis animos; missique de pace ad Marcium oratores atrox responsum retulerunt: *si Volscis ager redderetur, posse agi de pace: si præda belli per otium frui velint, memorem se et civium injuriæ, et hospitum beneficii, adnisurum, ut appareat exsilio sibi irritatos, non fractos animos esse.* Iterum deinde iidem missi non recipiuntur in

6. *Ad fossas Cluilias quinque*, etc. vide I, 23.

7. *Adeo tribuni... instigabant*, tantopere, vel nam; vide ad Præf. n. 15, — *Externus timor*, vide ad I, 57, n. 7.

8. *Sp. Nautius jam et Sex. Furius consules erant.* Duplex par consulum, Q. Sulpicium et Sp. Lartium an. 264, C. Julium et P. Pinarium an. 265, omittit Livius, quamvis eorum in numerandis annis rationem habuisse videatur lib. III, 30.

9. *Labare plebis animos*, inconstantes fieri, ut XXII, 61; XXXII, 30; XXXVI, 6; XL, 54; XLII, 50. *Labare* proprie deficere, labefactari, minari ruinam, nutare, propemodum *labi*, nondum tamen labi; Gron. ad Præf. Liv. ubi conf. n. 13.

castra. Sacerdotes quoque suis insignibus[10] velatos, isse supplices ad castra hostium, traditum est; nihilo magis quam legatos flexisse animum.

XL. Tum matronæ ad Veturiam matrem Coriolani, Volumniamque[1] uxorem frequentes coeunt : id publicum consilium, an muliebris timor fuerit, parum invenio. Pervicere certe, ut et Veturia magno natu mulier, et Volumnia, duos parvos ex Marcio ferens filios, secum in castra hostium irent : et, quam armis viri defendere urbem non possent, mulieres precibus lacrymisque defenderent. Ubi ad castra ventum est, nuntiatumque Coriolano adesse ingens mulierum agmen, in primo, ut qui nec publica majestate in legatis, nec in sacerdotibus tanta offusa oculis animoque religione motus esset, multo obstinatior adversus lacrymas muliebres erat. Dein familiarium quidam, qui insignem mœstitia inter cæteras cognoverat Veturiam, inter nurum nepotesque stantem, *Nisi me frustrantur,* inquit, *oculi, mater tibi, conjuxque, et liberi adsunt.* Coriolanus prope ut amens, consternatus[2] ab sede sua, quum ferret matri obviæ complexum, mulier in iram ex precibus versa, *Sine, priusquam complexum*

10. *Suis insignibus velatos isse supplices* (vide ad c. 54, n. 6) *ad castra hostium traditum, et nihilo*, etc. emend. Jac. Gron. « Ita scribendum fuisse, ut facilius flueret oratio, assentior: an scripserit ita Livius, dubitare liceat : immo langueat oratio per illud *et,* sine quo vigeat asyndeto plane Liviano; » Bauer. Conf. ad I, 24, n. 11. Potest etiam *sed* suppleri ante *nihilo magis.*

Cap. XL. 1. *Volumniam* matrem, et Vergiliam uxorem Marcii dictam tradit Plut. Coriol. p. 230. — *Id publicum consilium,* etc. auctorem consilii fuisse Valeriam Poplicolæ sororem refert Dionys. l. VIII, p. 511. — *In primo,* primum, ut *in primis* (III, 65), *a primo* et *ex primo ;* quæ omnia substantive dicuntur pro principio s. initio. Conf. Cort. ad Sallust. Jug. 68; *is primo* conj. Bauer. — *Religione*, sanctitatis specie, *oculis animoque obfusa*, obversante, incusa; *in legatis et sacerdotibus,* iis conspectis et auditis.

2. *Consternatus ab sede sua,* etc. brevitas arguta pro : consternatus et prosiliens, cum consternatione prosiliens, *quum ferret matri obviæ com-*

accipio, sciam, inquit, *ad hostem, an ad filium, venerim: captiva materne in castris tuis sim? In hoc me longa vita et infelix senecta traxit, ut exsulem te, deinde hostem viderem? Potuisti populari hanc terram, quæ te genuit atque aluit? Non tibi, quamvis infesto animo et minaci perveneras, ingredienti fines ira cecidit? non, quum in conspectu Roma fuit, succurrit, intra illa mœnia domus ac penates mei sunt, mater, conjux, liberique? Ergo ego nisi peperissem, Roma non oppugnaretur; nisi filium haberem, libera in libera patria mortua essem. Sed ego nihil*[3] *jam pati, nec tibi turpius quam mihi miserius possum: nec, ut sim miserrima, diu futura sum. De his videris: quos, si pergis, aut immatura*[4] *mors, aut longa servitus manet.* Uxor deinde ac liberi amplexi; fletusque ab omni turba mulierum ortus, et comploratio sui patriæque, fregere tandem virum: complexus inde suos dimittit: ipse retro ab urbe castra movit. Abductis deinde legionibus ex agro romano, invidia[5] rei

plexum, obviam iret amplexurus, gestu et consilio amplexaretur; Bauer. Alii post *consternatus* comma ponunt, junguntque verba seqq.—*Sine* bis positum in MS Pal. non male. — Operæ pretium est conferre inter se tres pulcherrimas orationes, quas tres eloquentissimi historici de hoc eodem argumento scripserunt, tanquam a matre Coriolani habitas: hanc Livii concinnatissimam et tragicum pæne spirantem; Dionysii, placidiorem; Plutarchi, ex utroque affectu velut temperatam. Hæ postremæ duæ quemdam historiæ quasi colorem retinere magis fortasse videbuntur: Liviana excelsior esse, et romana matre dignior. Ed.—*In hoc me longa vita... traxit,* violenter me reservavit; protracta, producta est; Doering.

3. *Nihil pati, nec tibi turpius quam mihi miserius;* inversio pro *nec mihi miserius, quam tibi turpius:* nam vult, Coriolani filii magis interesse quam matris, ut abstineat proposito; Bauer. Sed adjicit: *ut* (quamvis) *sim miserrima.* — *De his,* uxore et duobus filiis (quos digito monstrat), *videris,* iis prospicias, illorum nunc curam habeas. Cf. ad XXXV, 6, n. 3, et XLII, 13, n. 9.

4. *Quos mors, aut servitus manet,* exspectat, ut *hostium adventum mansit* XLII, 66, n. 1, et græce μένειν et παραμένειν· nam qui alterum exspectat, manet alicubi, donec ille veniat.

5. *Invidia rei oppressum periisse tradunt* Coriolanum; quem sibi ipsum conscivisse mortem dicit Cic. Læl. 12, et in Bruto 10. Sed eum per tumultum

oppressum periisse tradunt; alii alio leto : apud Fabium, longe antiquissimum auctorem, usque ad senectutem vixisse eumdem invenio. Refert certe, hanc sæpe eum exacta ætate usurpasse vocem, *multo miserius seni exsilium esse*. Non inviderunt laudes suas mulieribus viri romani; adeo sine obtrectatione[6] gloriæ alienæ vivebatur. Monimento quoque quod esset, templum[7] Fortunæ Muliebri ædificatum dedicatumque est. Rediere deinde Volsci, adjunctis Æquis, in agrum romanum; sed Æqui Attium Tullum haud ultra tulere ducem. Hinc ex certamine, Volsci Æquine imperatorem conjuncto exercitui darent, seditio, deinde atrox prælium ortum. Ibi fortuna[8] populi romani duos hostium exercitus, haud minus pernicioso quam pertinaci certamine, confecit. Consules T. Sicinius et

esse obtruncatum vel lapidibus obrutum propter invidiam Attii Tulli et Volscorum, qui remanserint domi, et prædæ militibus divisæ expertes fuerint, tradunt Dionys. VIII, 59; Plut. in Coriol. p. 232, 233, et Appian. de rebus Ital. cap. 5. — Pro *invidia rei*, codex noster Regius habet *invidia regis;* de hoc omnes interpretes tacent. Ed. — De *Fabio* vide ad I, 44, n. 5.

6. *Sine obtrectatione gloriæ alienæ vivebatur;* Cic. Tusc. Qu. IV, 8 : *Obtrectatio est ea, quam intelligi zelotypiam volo, ægritudo ex eo, quod alter quoque potiatur eo, quod ipse concupiverit.* Post *vivebatur* Cujacius, Obss. XII, 24, ex plenioribus MSS hæc inserenda putabat : *Tunc enim primum sancitum fuit, ut mulieribus de via cederetur, ut inauribus aureis, ut purpurea veste, ut aureis segmentis, ut novo vittæ discrimine uterentur.* Sed ullum eorum vestigium neque ap. Dionys. et Plut., neque in ullo codice repertum est: unde Duk. et Drakenb. suspicantur, illa ex Valer. Max. V, 2, 1, a nasuto quodam concinnata. Vellem tamen Cujacius dixisset, quibus MSS sit usus. Valerii certe locus rem dubiam facit. — Hæc phrasis *Tunc enim... discrimine uterentur* abest a nostro Regio, et sicuti postea doct. Rupert. olim doctissimis interpretibus alienigena credebatur. Ed.

7. *Templum Fortunæ Muliebri ædificatum* via Latina ad quartum ab Urbe lapidem, quo loco Coriolanus exoratus fuerat; vide Valer. Max. I, 8, 4; V, 2, 1; Dionys. VIII, 10, 55; Plutarch. in Coriol. p. 231, 232. *Fortunæ Virili* templum jam dedicatum erat ab Anco Marcio vel Servio Tullio; vid. Plut. de Fort. Rom. cap. 17, t. II, p. 322; Dionys. IV, 4, et Ovid. Fast. VI, 145 sq.

8. *Ibi fortuna populi rom.* (vid. ad VI, 30, n. 3) *duos hostium exercitus... confecit*, delevit, perdidit; proprie penitus interfecit, inpr. bestias vulneratas et gladiatores in muneribus. —

C. Aquillius. Sicinio Volsci, Aquillio[9] Hernici, nam ii quoque in armis erant, provincia evenit. Eo anno Hernici devicti; cum Volscis æquo Marte discessum est.

XLI. Sp. Cassius deinde et Proculus Virginius consules facti. Cum Hernicis fœdus ictum, agri[1] partes duæ ademptæ: inde dimidium Latinis, dimidium plebi divisurus consul Cassius erat. Adjiciebat huic muneri agri aliquantum, quem publicum possideri a privatis criminabatur. Id multos quidem Patrum, ipsos possessores, periculo rerum suarum terrebat: sed et publica Patribus sollicitudo inerat, largitione consulem periculosas libertati opes struere. Tum primum[2] lex agraria promulgata est, nunquam deinde usque ad hanc memoriam sine maximis motibus rerum agitata.

T. Sicinius, C. Aquillius, Τίτος Σίκκιος, Γάϊος Ἀκύλλιος apud Dionys. l. VIII, p. 531-535, ubi etiam tradit, Sicinium, ingenti victoria de Volscis reportata cæsoque Attio Tullo eorum duce, triumphasse.

9. *Aquillio Hernici provincia evenit*, belli cum iis gerendi negotium, ut cap. 54; III, 2; V, 12 al. *Provincia* enim propr. est negotium s. munus publicum administrandum (gall. *département*: unde *classis* ita dicitur XXX, 43 pr. XLIV, 1; et *navalis provincia* XXXVII, 4, n. 2; et *provincia urbana* et *peregrina* de jurisdictione prætorum XXIV, 9; XXV, 3; XXVI, 7; XXXIX, 45), inpr. belli gerendi (cf. ad XXI, 5, 1, unde et *provinciam*, h. e. bellum alicubi gerendum, *conficere* XXVI, 21; XXVII, 5, et ter XL, 28, 35, eodem sensu dicitur, quo *perdomare et pacare provinciam* XXXIX, 29), deinde populus, contra quem, vel regio et fines, intra quos bellum est gerendum, vel denique oppidum, ubi majora imperatoris castra sunt, pro tota regione locisque vicinis positum, ut *Suessula* et *Syracusæ* XXV, 3; *Pisæ* XXXIII, 44 (ubi deinde *Etruria circa Pisas* synon. dicitur); *Tarentum* et alia.

Cap. XLI. 1. *Agri capti partes duæ ademptæ*, tertia tantum Hernicis relicta.—*Adjiciebat*, adjiciendum censebat: conf. ad III, 21, n. 3.—*Ipsos possessores*, qui ipsi possessores erant hujus agri publici: conf. Dionysium, VIII, 69 sqq.—*Publica sollicitudo*, de republica, ut *publica indignatio*, de reip. detrimento, III, 48 extr. *publica consilia*, de republica, pro salute ejus II, 30, n. 2; *publicus pavor*, de rep. V, 39, n. 3.

2. *Tum primum lex agraria promulgata est*, de agro publico, a Patribus conducto, plebi et egenis civibus (qui crebris delectibus incursibusve hostium in agros ad extremam inopiam redigi solebant) dividendo: *nunquam deinde... sine maximis motibus rerum agitata*: nam quis æquo animo cede-

Consul alter largitioni resistebat, auctoribus Patribus, nec omni plebe adversante: quæ primo[3] cœperat fastidire munus vulgatum a civibus isse in socios: sæpe deinde et Virginium consulem in concionibus velut vaticinantem audiebat, *pestilens collegæ munus esse. Agros illos servitutem iis, qui acceperint, laturos: regno viam fieri. Quid ita enim assumi socios et nomen latinum? Quid[4] attinuisse, Hernicis, paulo ante hostibus, capti agri partem tertiam reddi, nisi ut hæ gentes pro Coriolano duce Cassium habeant?* Popularis[5] jam esse dissuasor et intercessor legis agrariæ cœperat: uterque deinde consul certatim plebi indulgere. Virginius dicere, passurum se assignari agros, dum ne cui, nisi civi romano, assignentur. Cassius, quia in agraria

ret agris, quos, justo potissimum titulo, possidebat, vel a majoribus acceptos, vel emptos, aliove modo acquisitos? Tribuni in primis seditiosi leges agrarias ferre solebant, ut plebis gratiam captarent: et novum tandem inventum harum legum genus, agris proscriptorum totarumque civitatum inter veteranos divisis. Vide omnino Heyn. de legg. agrariis pestiferis, in Opusc. Acad. t. IV, p. 350-374.

3. *Quæ* plebs *primo cœperat fastidire*, cum fastidio indignari, vel reprehendere (vide Ern. clav. Cic.) eum, Cassium, *munus vulgatum isse,* vulgasse, vel vulgare voluisse (ut *ire perditum* XXXII, 22; *ire ereptum, depressum* al.) *a civibus in socios*, ut fere *contagium morbi etiam in alios vulgatum est* apud Curt. IX, 10. Conf. supr. ad cap. 29, n. 5. Cassius enim dimidium agri Latinis, dimidium plebi divisurus erat, quo parum prudenti consilio plebis rom. portio imminuebatur et beneficium ejus. Sed dura est formula, *munus vulgare a civibus in socios;* unde præstiterit: *munus vulgatum*, promiscuum, *a civibus in socios isse,* transiisse. Verbum quoque *fastidire* passim quidem absolute ponitur jungiturque infinitivo, v. c. X, 8; Valer. Maxim. II, 6, 8; Plaut. Curc. V, 2, 34 al. At his quoque locis non significare videtur ægre s. moleste ferre, sed fastidiose respuere, vel superbe spernere. Hinc Gron. ejicit τὸ *isse* (pro quo in aliis libris *esse* et *egisse* legitur), et jungit *fastidire munus vulgatum,* collatum, tanquam commune, *a civibus in socios* quoque. Drak. conjicit *sese* pro *esse*. — Regius codex noster habet *isse;* et quamvis Creverius laudet hujus verbi resecationem, tamen quum plerique libri hoc habeant, et alii *esse* vel *egisse,* recte Rupert. illud servavit. Ed.

4. *Quid attinuisse*, opus fuisse? Cf. Drak. ad III, 36, n. 4.

5. *Popularis jam esse dissuasor et legis... cœperat*, quippe qui populi salutem respicere videbatur; injecta callide suspicione regni affectandi.

largitione ambitiosus[6] in socios, eoque civibus vilior erat, ut alio munere sibi reconciliaret civium animos, jubere, pro siculo frumento pecuniam acceptam retribui populo. Id vero haud secus, quam præsentem mercedem[7] regni, aspernata plebes : adeo propter suspicionem insitam regni, velut abundarent omnia, munera ejus in animis hominum respuebantur. Quem, ubi primum[8] magistratu abiit, damnatum necatumque constat. Sunt, qui patrem[9] auctorem ejus supplicii ferant: eum, cognita domi causa, verberasse ac necasse, peculiumque[10] filii Cereri consecravisse : signum inde factum esse, et inscriptum, EX CASSIA FAMILIA DATUM. Invenio[11] apud quosdam, idque propius fidem est, [12] a

6. *Ambitiosus in socios*, vid. ad c. 27, n. 5. — *Civibus vilior*, minus gratus.

7. *Præsentem mercedem regni*, v. ad I, 12, n. 6, et II, 36, n. 6. — *Propter suspicionem insitam* (forte *injectam*, scilic. plebi a Virginio) *regni* a Cassio affectati.

8. *Ubi primum magistratu abiit* Cassius ; qui tertium consul fuerat : conf. supr. c. 17 et 33.

9. *Patrem auctorem ejus supplicii* (h. e. qui id filio intulerit, vel eum pœna affecerit; vid. Drak. qui docet, non opus esse legi *actorem*, h. e. exactorem, exsecutorem), etc. confer Val. Max. V, 8, 2, et Plin. XXXIV, 4 s. 9. — *Verberasse ac necasse*, vide ad I, 26, n. 6.

10. *Peculium filii consecravisse Cereri*, totum forte patrimonium. Proprie vero *peculium* dicebantur bona, quæ filius patris, et servus domini permissu colligebat. — *Signum*, simulacrum.

11. *Invenio apud quosdam*, etc. sic et apud Dionys. VIII, 78, 79 : cui *id propius fidem* (al. *fidei;* sed vide ad I, 25, n. 11) videtur, quia *dirutæ publice ædes* Cassii, et bona ejus publicata sunt. Neutrum vix vivo patre fieri potuit, quum filius nondum sui juris esset, et in propria bonorum possessione.

12. *A quæstoribus C. Fabio et L. Valerio*, non primis, sed hujus anni. Nam duo jam urbani a regibus creati, et deinde a consulibus, tandem a populo in comitiis curiatis, adjectis ann. Urb. cond. 334 duobus militaribus, qui consules ad bella sequerentur. (Vide IV, 43.) Circa ann. Urb. 488 additi quatuor alii, qui quæstorias curarent provincias : vid. infr. Epitom. lib. XV. A Sulla creati XX ; a Julio Cæsare ad XL ; vide supr. ad c. 8, n. 10, et ad Tacit. Annal. XI, 22. Cæterum ante inductas leges annales in petendis honoribus neque ætatis neque graduum ratio habebatur ; unde ann. Urb. cond. 296 quæstor creatus est Quintius, qui jam ter consul fuerat (vide infr. 3, 25, et Tac. l. l.): postea primus honorum gradus fuit quæstura. Quæstores autem his temporibus diem dicere solebant ad populum

quæstoribus C. Fabio et L. Valerio diem[13] dictam perduellionis, damnatumque populi judicio; dirutas publice ædes: ea est area ante Telluris ædem. Cæterum sive illud domesticum, sive publicum fuit judicium, damnatur Serv. Cornelio, Q. Fabio consulibus.

XLII. Haud diuturna ira populi in Cassium fuit. Dulcedo[1] agrariæ legis ipsa per se, dempto auctore, subibat animos: accensaque ea cupiditas est malignitate Patrum; qui, devictis eo anno Volscis Æquisque, militem præda fraudavere: quidquid captum ex hostibus est, vendidit Fabius consul, ac redegit in publicum. Invisum erat Fabium nomen plebi propter novissimum consulem: tenuere[2] tamen Patres, ut cum L. Æmilio C. Fabius consul crearetur. Eo infestior facta plebes seditione domestica bellum externum excivit: bello deinde civiles discordiæ intermissæ: uno animo Patres ac plebes rebellantes Volscos et Æquos, duce Æmilio, prospera pugna vicere. Plus tamen hostium fuga, quam prælium, absumpsit; adeo pertinaciter fusos insequuti sunt equites. Castoris[3] ædes eodem anno idibus quinctilibus dedicata est: vota erat

iis, qui insigne aliquod scelus commiserant. Cf. infr. III, 24 et 25.

13. *Diem dictam* Cassio, eum accusatum esse *perduellionis*, de qua vid. ad I, 26, n. 4.—*Dirutas publice*, jussu populi, auctoritate publica. Cf. ad V, 50, n. 2.—*Ea est area ante Telluris ædem*, quæ etiam ædes in eodem dirutæ domus loco exstructa est. Conf. Dionys. lib. VIII, p. 546; Cic. p. domo, c. 38; Valerius Maxim. VI, 3, 1.

Cap. XLII. 1. *Dulcedo agrariæ legis.* Hoc anno et insequentibus, semper tribuni fraudem Patrum accusabant, postulabantque ut sua ipsi consulta exsequerentur, decemvirosque, sicut polliciti fuerant, dividundis agris eligerent. Sed incassum abierunt omnes eorum conatus. Ed. — *Redegit in publicum*, vid. ad cap. 9, n. 4.

2. *Tenuere tamen* (vid. ad I, 3, n. 1) *Patres*, h. e. obtinuere, perfecere, pervicere, ut III, 29; IV, 30; XXIII, 20; XXIV, 19; XXXIX, 3, ubi conf. n. 2.—*Rebellantes Volscos et Æquos*, h. e. bellum redintegrantes, quæ propria verbi vis est, et passim obvia, ut et infra cap. extr.

3. *Castoris ædes vota erat latino bello*, vid. supr. cap. 20 extr.—*Idibus quinctil. dedicata*, conf. ad Tac. Ann. II, 83, 10.

latino bello, Postumio dictatore: filius ejus, duumvir [4] ad id ipsum creatus, dedicavit. Sollicitati et eo anno sunt dulcedine agrariæ legis animi plebis. Tribuni [5] plebis popularem potestatem lege populari celebrabant. Patres, satis [6] superque gratuiti furoris in multitudine credentes esse, largitiones [7] temeritatisque invitamenta horrebant; acerrimi Patribus duces ad resistendum consules fuere. Ea igitur pars reipublicæ vicit, nec in præsens modo; sed in venientem etiam annum M. Fabium Cæsonis fratrem, et magis invisum alterum plebi, accusatione Sp. Cassii, L. Valerium consules [8] dedit. Certatum eo quoque anno cum tribunis est: vana lex, vanique legis auctores, jactando irritum munus, facti. Fabium inde nomen ingens post tres continuos consulatus, unoque velut tenore omnes expertos tribunitiis certaminibus, habitum; itaque, ut bene locatus, mansit in ea familia aliquandiu honos. Bellum inde veiens initum; et Volsci rebellarunt: sed

4. *Duumvir ad id ipsum creatus, dedicavit* ædem, vid. ad I, 55, n. 3, et XXIII, 30, n. 8.

5. *Tribuni pl. popularem potestatem* suam *lege populari*, agraria, populo grata, *celebrabant*, insignem faciebant; nisi malis, commendabant, vel jactabant.

6. *Satis superque gratuiti furoris in multitudine esse*, scil. plebem satis superque per se s. sponte furere, sine mercede aliqua proposita, qua ad seditionem excitetur: nam *furor* est seditionis. Conf. c. 29 extr. ad c. 34, n. 13, et XXV, 4.

7. *Largitiones temeritatisque invitamenta*, h. e. quæ temeritatis invitamenta sunt; ut VII, 15, n. 3, *a fallaci equitum specie agasonibusque*, h. e. *nempe*, vel *id est agasonibus;* IV, 33 pr. *ignibus armata facibusque ardentibus;* XXVI, 31, n. 4, *Carthaginienses victosque*. Ita passim τὸ *que*, quod Gron. delendum putabat, exegeticum esse vel explicandi vim habere, pro *hoc est*, ut *et* III, 1 pr. 46 al. et *ac* XXXVIII, 49, n. 2, monet Drak. ad h. l. et II, 56; XXXVIII, 49; conf. ad V, 45, n. 3; XXII, 48, n. 2; XXXV, 29, n. 1, et ad Tacit. Ann. I, 33, 7.

8. *Consules dedit* olim suaserat Sigonius, cui adsentiuntur omnes interpretes, et Creverius ipse, qui ex editionibus vetustis in contextu recepit *consulem*. Hoc potuit oriri ex scriptura breviata *cons.* hanc habet noster Regius. Ed.—*Vana lex* (quæ promulgata non potuit perferri) *vanique legis auctores facti* (vid. ad I, 8, n. 3), *jactando irritum munus*, quum gloriarentur, se munus plebi daturos esse,

ad bella [9] externa prope supererant vires : abutebanturque iis inter semetipsos certando. Accessere ad ægras jam omnium mentes prodigia cælestia, prope quotidianas in urbe agrisque ostentantia minas : motique ira numinis causam nullam aliam vates canebant, publice privatimque nunc extis, nunc per aves consulti, quam haud rite sacra fieri : qui terrores [10] tamen eo evasere, ut Oppia [11], virgo vestalis, damnata incesti pœnas dederit.

XLIII. Q. Fabius inde, et C. Julius consules facti. Eo anno non segnior discordia domi, et bellum foris atrocius fuit. Ab Æquis arma sumpta. Veientes agrum quoque Romanorum populantes inierunt : quorum bellorum crescente cura, C. Fabius et Sp. Furius consules fiunt. Ortonam [1], latinam urbem, Æqui oppugnabant. Veientes, pleni jam populationum, Romam ipsam se oppugnaturos minabantur. Qui terrores, quum compescere deberent, auxere insuper animos plebis : redibatque non sua sponte plebi mos detrectandi militiam; sed Sp. Licinius [2] tribunus plebis venisse tempus

quod perficere non poterant. — Mox *expertos*, exercitos.

9. *Ad bella externa supererant vires*, ne omnibus quidem opus erat.— Mox junge *numinis moti ira* et *consulti*.

10. *Qui terrores eo evasere*, eum exitum habuere, *liefen darauf hinaus*.

11. *Oppia, virgo vestalis*, quæ *Pompila* vocatur in Euseb. Chron. p. 167, *Popilia* Oros. II, 8, et *Opimia* Dionys. VIII, 89, 90, qui eam vivam defossam dicit in campo scelerato ad portam Collinam (vid. ad c. 51, n. 2, et VIII, 15, n. 6), duosque corruptores in foro sub furca flagris cæsos et necatos : nam has *pœnas* et vestalis, pontificum judicio *incesti* s. incestus (causa vel nomine) *damnata*, et stuprator *dabat*. Conf. VIII, 15; XXII, 57; Dionys. II, 65; Plutarch. Numa, pag. 67, et Quæst. Rom. 95; Lips. de Vesta, c. 13.

Cap. XLIII. 1. *Ortonam, latinam urbem* (ultra Algidum, non longe a Corbione, de qua conf. III, 30); nam *Ortona* (Ὄρτων Strab. V, pag. 167) etiam Frentanorum opp. et navale ad mare Hadriaticum.—*Pleni populationum*, iis satiati.

2. *Sp. Licinius tribunus plebis*, Σπόριος Σικίλιος (in codice Rom. Σικίνιος) apud Dionys. l. IX, p. 559, unde Sigonius non male emend. *Sp. Icilius;* ex qua gente multi his temporibus tribuni fuere, infestissimi

ratus per ultimam necessitatem legis agrariæ Patribus injungendæ, susceperat rem militarem impediendam. Cæterum tota invidia tribunitiæ potestatis versa in auctorem est, nec in eum consules acrius quam ipsius ejus collegæ coorti sunt: auxilioque eorum delectum consules habent. Ad duo simul bella exercitus scribitur: ducendus[3] Fabio in Æquos, in Veientes Furio datur. Et in Veientibus quidem nihil dignum memoria gestum est. Fabio aliquanto plus negotii cum civibus, quam cum hostibus fuit: unus[4] ille vir ipse consul rempublicam[5] sustinuit, quam exercitus odio consulis, quantum in se fuit, prodebat. Nam quum consul, præter cæteras imperatorias artes, quas parando gerendoque bello edidit plurimas, ita instruxisset aciem, ut, solo equitatu emisso, exercitum hostium funderet, insequi fusos pedes noluit: nec illos, etsi non adhortatio invisi ducis, suum saltem flagitium et publicum in præsentia dedecus, postmodo pericu-

Patribus. Conf. c. 58; III, 44 sq; IV, 52, et inpr. 54. — *Legis agrariæ Patribus injungendæ*, germ. *aufdringen, aufzwingen;* Ern. *Injungere* est verbum onerum munerumque fungendorum, et hinc XXXII, 3, n. 3, et ap. Plin. Ep. VI, 16, τῷ *suscipere* opponitur; Gron. — Mox *ipsi ejus collegæ* legendum; quod jam alii monuere.

3. *Ducendus Fabio in Æquos*, etc. ita quidam MSS. At plerique et edd. ante Sigon. *Furio in Æquos, in Veientes Fabio datur. Et in Æquis quidem*, etc. Huic lectioni favet Dionys. ex quo etiam petita videtur: sed, ea recepta, Livius sibi repugnat. Confer c. 44 extr. et 46 pr. — Regius noster habet *ducendus Fabio in Veientes, in Æquos Spurio datur, et in Æquis quidem*, etc.

4. *Unus ille vir ipse consul;* verba *ipse consul* ab aliena manu profecta putabant Freinsh. ad Flor. I, 13, 21, et Duk. ad h. l. Contra Drak. monet, vocem *consul* necessariam esse, et sine ea frigere mox τὸ *consulis* omnemque perire oppositionem. Idem et Gron. comparant cap. 61 (*unus e Patribus ipse App. Claudius*); IV, 18 (*ipse rex*), et similia.

5. *Rempublicam sustinuit*, sustentavit, servavit, *quam exercitus prodebat*, quæ ut periret efficiebat s. committebat, vel potius, quam sibi quasi creditam destituebat et perfide deserebat; ut *prodere remp.* X, 19, n. 2; *disciplinam* c. 59; *communem causam* XXXIV, 23, n. 3; *urbem* XXII, 50 (ubi τῷ *servare* opponitur); *libertatem* III, 38; *salutem* IX, 14 extr. XXX, 9, n. 6; *publica* XXVI, 36. Hinc et *proditio dignitatis Patrum*

lum, si animus hosti redisset, cogere potuit gradum accelerare; aut, si[6] aliud nihil, instare instructos. Injussu signa referunt, mœstique, crederes victos, exsecrantes nunc imperatorem, nunc navatam ab equite operam, redeunt in castra. Nec huic tam pestilenti exemplo remedia[7] ulla ab imperatore quæsita sunt; adeo excellentibus ingeniis citius defuerit ars, qua civem regant, quam qua hostem superent. Consul Romam rediit, non tam belli gloria aucta, quam irritato exacerbatoque in se militum odio: obtinuere tamen Patres, ut in Fabia gente consulatus maneret; M. Fabium consulem creant: Fabio collega Cn. Manlius datur.

XLIV. Et hic annus tribunum auctorem legis agrariæ habuit; Ti. Pontificius fuit: is eamdem viam, velut[1] processisset Sp. Licinio, ingressus, delectum paulisper impediit. Perturbatis iterum Patribus, Ap. Claudius, *victam*[2] *tribunitiam potestatem*, dicere, *priore anno; in præsentia re ipsa, exemplo in perpetuum: quando inventum sit, suis ipsam viribus dissolvi. Neque enim unquam defuturum, qui et ex collega victoriam sibi, et gratiam melioris partis bono publico velit quæsitam. Et plures, si pluribus opus sit, tribunos ad auxilium consulum paratos fore; et unum vel ad-*

III, 69; *prodere præsidium in omnes cruciatus* XXVI, 12, n. 7; *prodere ad inconsultam pugnam legiones* XXII, 44, n. 6, et *prodere commilitones ad cædem* XXIV, 30, ut *ad mortem* ap. Virg. Æn. XII, 42, h. e. desertos morti tradere, periculo mortis exponere. Conf. c. 54; X, 19, et ad Sil. II, 247.

6. *Si aliud nihil* facere vellent, saltem (conf. ad II, 8, n. 9), *instare instructos*, h. e. *stare*, ut ap. Suet. Tib. 72 extr. (vid. sup. ad I, 32, n. 12), nisi legend. *perstare* vel *restare*.

7. *Remedia ulla ab imperatore quæsita sunt*, inventa, vel allata, vel parata, ut VI, 34; VII, 1; XXV, 6; XXXVI, 40.

Cap. XLIV. 1. *Velut processisset* via, vel res ex sententia successisset, *Sp. Licinio*, de quo v. ad c. 42, n. 2.

2. *Victam tribunitiam potestatem*, etc. vid. ad c. 33, n. 3; *priore anno*, vid. cap. 43 med. *Exemplo*, si hoc exemplum spectetur: *ad exemplum facti* apud Cic. ad Div. IX, 14.

versus omnes satis esse. Darent modo et consules et primores Patrum operam, ut, si minus omnes, aliquos tamen ex tribunis reipublicæ ac senatui conciliarent. Præceptis Appii moniti Patres, et universi comiter ac benigne tribunos appellare; et consulares, ut [3] cuique privatim aliquid juris adversus singulos erat, partim gratia, partim auctoritate obtinuere [4], ut tribunitiæ potestatis vires salubres vellent reipublicæ esse : quatuorque tribunorum adversus unum moratorem publici commodi auxilio delectum consules habent. Inde ad veiens bellum profecti, quo undique ex Etruria auxilia convenerant, non tam Veientium gratia concitata, quam quod in spem ventum erat discordia intestina dissolvi rem romanam posse : principesque in omnium Etruriæ populorum conciliis fremebant, *æternas opes esse romanas, nisi inter semet ipsi seditionibus sæviant: id unum [5] venenum, eam labem civitatibus opulentis repertam, ut magna imperia mortalia essent. Diu [6] sustentatum id malum, partim Patrum consiliis, partim patientia plebis, jam ad extrema venisse. Duas civitates ex una factas: suos cuique*

3. *Ut cuique privatim aliquid juris*, ex necessitudine, vel patronatu profecti.

4. *Obtinuere*, impetravere, perfecere (ut XXII, 31, n. 6 al.) *ut tribunitiæ potestatis vires*, potestatem trib. *vellent* tribuni adhibere adversus Pontificium collegam in salutem reipublicæ; *obtinere* in cod. Gaertner. ut præc. *appellare,* quod tamen Drak. pro *appellavere* dictum putabat. Sed passim in tali oratione verbo finito subjungi finitum, docuit jam Duker. ad c. 23.—*Moratorem publici commodi*, v. sup. ad c. 24, n. 5.

5. *Id unum* (seditionem) *venenum*, rem perniciosam (conf. c. 52 ; III, 67, et V, 2 pr.), *eam labem*, perniciem, ruinam, vel ejus causam, et malum, quod interitum minetur ; ut passim *labes, lues, pestis* (v. c. XXIII, 48, n. 6 ; XXXV, 27 ; XXXVIII, 21, n. 5), *pernicies*, ὄλεθρος, πῆμα, quævis calamitas, vel omne id, quod noxium est et perniciosum, vel, ut *pestis* X, 28 extr. et XXV, 19, n. 10, mortis genus s. pernicies. *Labes* proprie prima compagis solutio, priusquam ruina fiat; unde *hæc prima mali labes, hoc initium impendentis ruinæ fuit* apud Justin. XVII, 1 ; *labes terræ* et *ruinarum* inf. XLII, 15, n. 5, et Justin. XXX, 4.

6. *Diu sustentatum*, inhibitum, re-

parti magistratus, suas leges esse. Primum in delectibus sævire solitos, eosdem in bello tamen paruisse ducibus: qualicumque urbis statu, manente disciplina militari, sisti[7] *potuisse: jam non parendi magistratibus morem in castra quoque romanum militem sequi. Proximo bello in ipsa acie, in ipso certamine, consensu exercitus traditam ultro victoriam*[8] *victis Æquis: signa deserta, imperatorem in acie relictum, injussu in castra reditum. Profecto, si instetur, suo milite vinci Romam posse. Nihil aliud opus esse, quam indici ostendique bellum: cætera sua sponte fata et deos gesturos.* Ea spes Etruscos armaverat, multis in vicem casibus victos victoresque.

XLV. Consules quoque romani nihil præterea aliud quam suas vires, sua arma, horrebant: memoria pessimi[1] proximo bello exempli terrebat, ne rem[2] committerent eo, ubi duæ simul acies timendæ essent. Itaque castris se tenebant, tam ancipiti[3] periculo aversi: diem tempusque forsitan ipsum leniturum iras, sanitatemque animis allaturum. Veiens hostis Etruscique eo magis præpropere[4] agere; lacessere ad pugnam, primo obequitando castris provocandoque; postremo, ut nihil movebant, qua consules ipsos, qua

tardatum, dilatum, *id malum*, seditionem. Sic et *sustinere* pro retinere, coercere, reprimere, vel morari et differre (v. c. cap. 19; III, 5, 65; V, 39 et 45; X, 28, n. 8 al.); tum et sustinere vel retinere ædificium hominemve a lapsu, ruina, interitu (vide ad XXI, 35, n. 10); et hinc fulcire, adjuvare, ut XXVII, 49, n. 2, vel sustentare, alere, ut XXXIX, 9 extr.

7. *Sisti potuisse*, v. ad c. 29, n. 7, ubi de hoc verbo fusius dicitur.

8. *Victis Æquis*, etc. conf. c. 43, et ibi n. 3.

Cap. XLV. 1. *Pessimi proximo bello exempli*, cf. c. 43.

2. *Ne rem committerent eo*, in pugnam ejusque eventum. *Duæ acies*, civium hostiumque.

3. *Ancipiti*, gemino, *periculo*, quod a civibus hostibusque erat, *aversi*, retenti, alieni a pugna. Conf. ad I, 25, n. 4, et II, 20, n. 1. Ita vero delendum videtur τὸ *tam*, vel leg. *se tenebant primum*.

4. *Præpropere agere*, nimis festinanter (*voreilig*) et temere: unde *temeritas ac præproperum*, præceps,

exercitum increpando: *simulationem*[5] *intestinæ discordiæ remedium timoris inventum*: *et consules magis non confidere, quam non credere suis militibus. Novum seditionis genus, silentium otiumque inter armatos*: ad hæc[6] in novitatem generis originisque, qua falsa, qua vera jacere. Hæc, quum sub ipso vallo portisque streperent, haud ægre consules pati : at imperitæ multitudinis nunc indignatio, nunc pudor pectora versare, et ab intestinis avertere malis : nolle inultos hostes; nolle[7] successum, non Patribus, non consu-

ingenium XXII, 41; XXVII, 33. Mox *qua... qua*, v. ad c. 35, n. 3.

5. *Simulationem intestinæ discordiæ timori* prætendi, et *timoris remedium*, prætextum, *inventum*, excogitatum, confictum esse; prop. *inventam* (sed partic. posteriori voci et prædicato accommodari solet); illam fingi, ut ita timor occultetur: *et consules magis non confidere suis militibus*, eorum virtuti, *quam non credere* eorum fidei, magis dubitare ac desperare de illorum virtute et viribus, quam voluntate, fide et benevolentia. Minus apta videtur explicatio Nannii Misc. V, 20: consules potius non confidere voluntati militum, quos alienos a se putent aversosque, quam de viribus illorum desperare; eos credere, milites suos posse vincere, sed, velle eos vincere, non confidere. Hanc tamen verborum sententiam probant Drak. et Ernest. Sed ille ad ea ex præced. subintelligit *simulationem*, hoc modo: simulationem intestinæ discordiæ, et simulationem consules magis non confidere, quam non credere suis militibus, remedium timoris inventum.

6. *Ad hæc*, præterea (vide ad II, 23, n. 3), *in novitatem generis originisque* Romanorum, *qua falsa, qua vera* (vide ad cap. 35, n. 3) *jacere*: nam *jaci* propr. dicuntur tela vel missilia, et hinc quoque alia, quibus aliquis quasi vulneratur, h. e. læditur. Similiter XXVIII, 9, n. 1, *carmina jactare in aliquem*, et infra *probra ingerere et jacere*.—Mox *multitudini* in edd. antt. non male: sed *multitudinis* in plurimis MSS. — In nostro Regio est *multitudini*, quod servavit Creverius. Ed. — *Pectora versare*, animos vexare, s. agitare, afficere, impellere, commovere. Cf. ad XXI, 30, n. 2; XXII, 25, n. 15, et XXV, 3, n. 13.

7. *Nolle successum Patribus*, ut iis res prospere succedat; *nolle... non... non...* negative dicitur, pro: *nolle Patribus, nolle consulibus successum*. Sic sæpe, ut apud Græcos, negatio redundat, aut gemina non affirmat, v. c. I, 3, n. 2, et III, 54, n. 2, *haud nihil*; III, 11, *nemo non lingua, non manu promptior*; III, 26, *nihil nec tam inopinatum, nec tam insperatum*; XXVI, 27, n. 7, *Flaccus sibi simultatem cum Campanis negare nullam esse*, ubi *ullam* in edd. ante Drak. Conf. I, 26, 36, 46; IV, 37, 38; XXIV, 8; XXXII, 26 extr. XXXV, 48; XXXIX, 47; Drak. ad III, 26, n. 5, et XLIII, 13 pr. (ubi itaque Gronovius frustra

libus : externa[8] et domestica odia certare in animis. Tandem superant externa; adeo superbe insolenterque hostis eludebat : frequentes in prætorium conveniunt, poscunt pugnam, postulant ut signum detur. Consules, velut deliberabundi, capita[9] conferunt, diu colloquuntur ; pugnare cupiebant; sed retro[10] revocanda et abdenda cupiditas erat, ut adversando remorandoque incitato semel militi adderent impetum. Redditur responsum, immaturam rem agi, nondum tempus pugnæ esse : castris se tenerent. Edicunt inde, ut abstineant pugna : si quis injussu pugnaverit, ut in hostem[11] animadversuros. Ita dimissis, quo[12] minus consules velle credunt, crescit ardor pugnandi. Accedunt insuper hostes ferocius multo, ut statuisse non pugnare consules cognitum est; quippe[13] impune se insultaturos : non credi militi arma : rem ad ultimum seditionis erupturam, finemque venisse romano imperio. His freti occursant portis, ingerunt probra,

emend. *ulla prodigia*); Cort. ad Sall. Jug. 13, 5; Duk. infr. ad XXI, 22, n. 1; XLIII, 13, n. 1.

8. *Externa et domestica odia*, v. ad cap. 39, n. 7.—*Hostis eludebat*, vide ad I, 36, n. 4.

9. *Capita conferunt*, clanculum deliberabundi, ut nos dicimus, *die Köpfe zusammen stecken.*

10. *Retro revocanda*, cohibenda, reprimenda. *Retro* παρέλκει, ut in *retro redire*, *repetere*, *remittere*, *referre*, *respicere*. Sic et XXXI, 32, n. 1; XXXIII, 31, n. 1; *iterum instaurare* XXVII, 37, n. 3; *rursus remitti* XLII, 47, n. 4; *præter prævehi* s. prætervehi XXIV, 44, n. 7 (nisi del. *præter*, vel leg. *provectus* seu *pervectus*, scil. ad filium); *utrimque anceps* XXX, 33 extr. *crebro factitare* apud Tacit. Ann. XIV, 52, 4; conf. ad IX, 2, n. 5 et 6; IX, 23, n. 1; XXVI, 39, n. 8.

11. *Ut in hostem animadversuros*, sc. in eum consules.

12. *Quo minus consules* pugnare *velle credunt* dimissi milites, eo magis *crescit ardor pugnandi*, ut *quo minus timoris. . . eo majorem metum* XXVI, 20; *quo plures erant*, eo *major cædes fuit* inf. c. 51, et contra *quo magis. . . eo breviore spatio* infr. c. 50. Conf. ad I, 25, n. 11; I, 40, n. 1; XXII, 43, n. 2; XXIII, 15, n. 5; XXV, 36, n. 10; XXV, 39, n. 4; XXXI, 31, n. 9.

13. *Quippe impune se insultaturos*, supple *rati*, quod quidem additur in quibusdam MSS. Sed vide ad c. 32, n. 6.—Verbum *rati* non legitur in nostro Regio codice, sed facile, ut alia ejusdem modi, suppleri potest. Ed.—

ægre abstinent, quin castra oppugnent. Enim vero non ultra contumeliam pati romanus posse; totis castris undique ad consules curritur; non jam sensim, ut ante, per centurionum[14] principes postulant, sed passim omnes clamoribus agunt. Matura res erat; tergiversantur tamen. Fabius deinde, ad crescentem[15] tumultu jam metum seditionis collega concedente, quum silentium classico fecisset: *Ego istos, Cn. Manli, posse vincere scio; velle ne scirem, ipsi fecerunt. Itaque certum atque decretum est, non dare signum, nisi victores se redituros ex hac pugna jurant. Consulem romanum miles semel in acie fefellit;*[16] *deos nunquam fallet.* Centurio erat M. Flavoleius, inter primores pugnæ flagitator. *Victor*, inquit, *M. Fabi, revertar ex acie.* Si fallat, Jovem patrem, Gradivumque Martem, aliosque iratos invocat deos. Idem[17] deinceps omnis exercitus in se quisque jurat. Juratis datur signum, arma capiunt; eunt in pugnam, irarum speique pleni. Nunc jubent Etruscos probra jacere, nunc armatis sibi quisque lingua promptum hostem offerri. Omnium illo die, qua plebis, qua Patrum, eximia virtus fuit. Fabium[18] nomen, Fabia gens maxime

His cogitationibus s. sententiis *freti*, etc.—*Enim vero*, vide ad I, 51, n. 5.

14. *Per centurionum principes*, qui et vocantur *principes ordinum*, vel *centuriones primorum ordinum*, vel simpl. *primi ordines*, i. e. primi centuriones hastatorum, principum et triariorum cujusque legionis; Drak. Cf. ad XXX, 4, n. 1, et Lips. de Mil. Rom. II, 8.—*Clamoribus agunt*, vid. ad c. 2, n. 10.—*Tergiversantur tamen*, sc. consules. In MS Veith. *tergiversatur tamen Fabius. Deinde*, etc.

15. *Ad*, ob, *crescentem* (vid. ad I, 7, n. 7) *metum collega concedente*, ut signum detur pugnandi.—*Istos* milites nostros. Δεικτικῶς dixit.

16. *Deos nunquam fallet*, perjurii vindices.—*Si fallat* deos, perjurus fit. *Si fallam... invoco* quidam MSS.—In nostro Regio est *si fallam... invoco*. Ed.—*Iratos deos* ubique in jurejurando sibi aliisque adprecabantur, nisi dictis starent et fidem solverent, vel si quos exsecrarentur; Drak. coll. V, 11 et al.

17. *Idem... in se*, in suum caput, *quisque jurat*, optantes sibi iram deorum, si fallant.

18. *Fabium nomen, Fabia gens*:

enituit: multis civilibus certaminibus infensos plebis animos illa pugna sibi reconciliare statuunt. Instruitur acies: nec veiens hostis etruscæque legiones detrectant.

XLVI. Prope certa[1] spes erat, non magis secum pugnaturos, quam pugnaverint cum Æquis: majus quoque aliquod, in tam irritatis animis et occasione ancipiti[2], haud desperandum esse facinus. Res aliter longe evenit; nam non alio ante bello infestior Romanus, adeo hinc contumeliis hostes, hinc consules mora exacerbaverant, prælium iniit. Vix explicandi ordinis[3] spatium Etruscis fuit, quum pilis inter primam trepidationem abjectis temere magis, quam emissis, pugna[4] jam in manus, jam ad gladios, ubi Mars est atrocissimus, venerat. Inter primores genus Fabium insigne spectaculo exemploque civibus erat: ex his Q. Fabium (tertio hic anno ante consul fuerat), principem in confertos Veientes euntem, ferox viribus et armorum arte Tuscus, incautum inter multas versantem hostium manus, gladio per pectus transfigit: telo extracto, præceps[5] Fabius in vulnus abiit. Sensit utraque acies unius viri casum, cedebatque inde Romanus: quum M. Fabius consul transiluit jacentis corpus, objectaque parma, *Hoc jurastis*, inquit, *milites, fugientes vos in castra redituros? adeo ignavissimos hostes magis timetis, quam Jovem Martemque, per quos jurastis? At ego injuratus aut victor*

verba *Fabia gens* glossatoris manum sapiunt; Schæf.

Cap. XLVI. 1. *Prope certa spes erat* Veientibus et Etruscis... *quam pugnaverint cum Æquis*, vid. c. 43.

2. *Ancipiti occasione*, ubi duces patriciique expositi essent *ancipiti periculo*, de quo vid. ad c. 45, n. 3.

3. *Explicandi ordines spatium* recte, opinor, emend. Gron. — *Temere*, cæco casu, *aufs Gerathewohl*: unde *temeraria* XXIV, 48, n. 5, quæ temere, *forte* fiunt. Conf. ad II, 31, n. 3, et XXI, 5, n. 10.

4. *Pugna jam in* (ad, ut gr. εἰς) *manus venerat* MSS pro vulgat. *ad manus*; v. intpp. ad h. l. et ad Tacit. Annal. I, 80, 7.

5. *Præceps Fabius in vulnus abiit*, vide ad I, 58, n. 6.

revertar, aut prope te hic, Q. Fabi, dimicans cadam. Consuli tum C. Fabius prioris anni consul, *Verbisne istis, frater, ut pugnent te impetraturum credis? Dii impetrabunt, per quos juravere. Et nos, ut decet proceres, ut Fabio nomine est dignum, pugnando potius quam adhortando accendamus militum animos.* Sic in[6] primum infestis hastis provolant duo Fabii, totamque moverunt secum aciem.

XLVII. Prælio ex parte una restituto, nihilo segnius in altero cornu Cn. Manlius[1] consul pugnam ciebat: ubi prope similis fortuna est versata. Nam ut altero in cornu Q. Fabium, sic in hoc ipsum consulem Manlium, jam velut fusos agentem hostes, et impigre milites sequuti sunt, et, ut ille gravi vulnere ictus ex acie cessit, interfectum rati, gradum retulere: cessissentque loco, ni consul alter cum aliquot turmis equitum in eam partem citato equo advectus, vivere clamitans collegam, se victorem fuso altero cornu adesse, rem inclinatam sustinuisset. Manlius quoque ad restituendam aciem se ipse coram offert. Duorum consulum cognita ora accendunt militum animos: simul et vanior[2] jam erat hostium acies, dum, abundante multitudine freti, subtracta subsidia mittunt ad castra oppugnanda. In quæ haud magno certamine impetu facto, dum prædæ magis quam pugnæ memores terunt tempus; triarii romani, qui primam irruptio-

6. *Sic in primum infestis hastis provolant,* vide ad I, 13, n. 2, et II, 20, n. 3.

Cap. XLVII. 1. *Manlius consul pugnam ciebat,* vid. ad II, 12, n. 2. —*Gravi vulnere ictus,* ut infra *mortifero vulnere ictus;* vide ad XXII, 5, n. 3.—*Citato equo advectus.* Gebh. cod. *adductus:* hæc verba sæpe permutantur; sed nihil mutandum: Cic. Divin. I, 28, *equo advectus ad fluminis ripam.* Ed.

2. *Simul et vanior jam erat hostium acies,* magnam habebat speciem, parum autem firmitatis, vel magnum implebat spatium, atque ad utrumque latus longe extendebatur, sed minime densa erat; Stroth. *Rarior* malebant Periz. et Drak. —*Subsidia,* vide ad c. 20, n. 2. De *triariis* vid. VIII, 8.

nem sustinere non potuerant, missis ad consules nuntiis quo loco res essent, conglobati ad prætorium redeunt, et sua sponte ipsi prælium renovant: et Manlius consul revectus in castra, ad omnes portas milite opposito, hostibus viam clauserat. Ea desperatio Tuscis rabiem magis quam audaciam accendit: nam quum incursantes, quacumque exitum ostenderet spes, vano aliquoties impetu issent, globus juvenum unus in ipsum consulem insignem armis invadit. Prima excepta a circumstantibus tela: sustineri deinde vis nequit. Consul mortifero vulnere ictus cadit, fusique circa omnes. Tuscis crescit audacia: Romanos terror per tota castra trepidos agit: et ad extrema ventum foret, ni legati, rapto consulis corpore, patefecissent una porta hostibus viam. Ea erumpunt; consternatoque agmine [3] abeuntes in victorem alterum incidunt consulem; ibi iterum cæsi fusique passim: victoria egregia parta, tristis tamen duobus tam claris funeribus. Itaque consul, decernente senatu triumphum, *si exercitus sine imperatore triumphare possit, pro eximia eo bello opera facile passurum*, respondit; *se, familia* [4] *funesta Q. Fabii fratris morte, republica ex parte orba consule altero amisso, publico privatoque deformem luctu lauream non accepturum*. Omni acto triumpho depositus triumphus clarior fuit: adeo spreta in tempore gloria interdum cumulatior redit! Funera deinde

Missis ad consules nuntiis, etc. v. ad VIII, 19, n. 10. — *Quo loco res essent*, i. e. quales. Cf. ad II, 17, n. 2; III, 68, n. 1, et Drak. ad h. l.

3. *Consternato agmine*, attonito et quasi mente capto, feroci et furente; unde *sanos etiam consternare animos* VIII, 27, et *consternatio muliebris*, furor, seditio XXXIV, 2. Proprie dicitur de terrore subito attonitis, ut XXXVII, 41; XXXVIII, 17; et de terrore et impetu vel furore, quo *ad arma, in fugam*, etc. concitamur, ut VII, 42, n. 2, *multitudinem ad arma consternatam esse*, h. e. quæ territa metu periculi, arma capiat.

4. *Familia funesta*, vid. ad c. 8, n. 8. — *Depositus triumphus*, oblatus quidem, sed repudiatus. — *In tempore*, tempore opportuno, ἐν καιρῷ, ut

revertar, aut prope te hic, Q. Fabi, dimicans cadam. Consuli tum C. Fabius prioris anni consul, *Verbisne istis, frater, ut pugnent te impetraturum credis? Dii impetrabunt, per quos juravere. Et nos, ut decet proceres, ut Fabio nomine est dignum, pugnando potius quam adhortando accendamus militum animos.* Sic in [6] primum infestis hastis provolant duo Fabii, totamque moverunt secum aciem.

XLVII. Prælio ex parte una restituto, nihilo segnius in altero cornu Cn. Manlius [1] consul pugnam ciebat: ubi prope similis fortuna est versata. Nam ut altero in cornu Q. Fabium, sic in hoc ipsum consulem Manlium, jam velut fusos agentem hostes, et impigre milites sequuti sunt, et, ut ille gravi vulnere ictus ex acie cessit, interfectum rati, gradum retulere: cessissentque loco, ni consul alter cum aliquot turmis equitum in eam partem citato equo advectus, vivere clamitans collegam, se victorem fuso altero cornu adesse, rem inclinatam sustinuisset. Manlius quoque ad restituendam aciem se ipse coram offert. Duorum consulum cognita ora accendunt militum animos: simul et vanior [2] jam erat hostium acies, dum, abundante multitudine freti, subtracta subsidia mittunt ad castra oppugnanda. In quæ haud magno certamine impetu facto, dum prædæ magis quam pugnæ memores terunt tempus; triarii romani, qui primam irruptio-

6. *Sic in primum infestis hastis provolant,* vide ad I, 13, n. 2, et II, 20, n. 3.

CAP. XLVII. 1. *Manlius consul pugnam ciebat,* vid. ad II, 12, n. 2. —*Gravi vulnere ictus,* ut infra *mortifero vulnere ictus;* vide ad XXII, 5, n. 3.—*Citato equo advectus.* Gebh. cod. *adductus:* hæc verba sæpe permutantur; sed nihil mutandum: Cic. Divin. I, 28, *equo advectus ad fluminis ripam.* Ed.

2. *Simul et vanior jam erat hostium acies,* magnam habebat speciem, parum autem firmitatis, vel magnum implebat spatium, atque ad utrumque latus longe extendebatur, sed minime densa erat; Stroth. *Rarior* malebant Periz. et Drak. — *Subsidia,* vide ad c. 20, n. 2. De *triariis* vid. VIII, 8.

nem sustinere non potuerant, missis ad consules nuntiis quo loco res essent, conglobati ad prætorium redeunt, et sua sponte ipsi prælium renovant: et Manlius consul revectus in castra, ad omnes portas milite opposito, hostibus viam clauserat. Ea desperatio Tuscis rabiem magis quam audaciam accendit: nam quum incursantes, quacumque exitum ostenderet spes, vano aliquoties impetu issent, globus juvenum unus in ipsum consulem insignem armis invadit. Prima excepta a circumstantibus tela: sustineri deinde vis nequit. Consul mortifero vulnere ictus cadit, fusique circa omnes. Tuscis crescit audacia: Romanos terror per tota castra trepidos agit: et ad extrema ventum foret, ni legati, rapto consulis corpore, patefecissent una porta hostibus viam. Ea erumpunt; consternatoque agmine [3] abeuntes in victorem alterum incidunt consulem; ibi iterum cæsi fusique passim: victoria egregia parta, tristis tamen duobus tam claris funeribus. Itaque consul, decernente senatu triumphum, *si exercitus sine imperatore triumphare possit, pro eximia eo bello opera facile passurum*, respondit; *se, familia* [4] *funesta Q. Fabii fratris morte, republica ex parte orba consule altero amisso, publico privatoque deformem luctu lauream non accepturum.* Omni acto triumpho depositus triumphus clarior fuit: adeo spreta in tempore gloria interdum cumulatior redit! Funera deinde

Missis ad consules nuntiis, etc. v. ad VIII, 19, n. 10. — *Quo loco res essent*, i. e. quales. Cf. ad II, 17, n. 2; III, 68, n. 1, et Drak. ad h. l.

3. *Consternato agmine*, attonito et quasi mente capto, feroci et furente; unde *sanos etiam consternare animos* VIII, 27, et *consternatio muliebris*, furor, seditio XXXIV, 2. Proprie dicitur de terrore subito attonitis, ut XXXVII, 41; XXXVIII, 17; et de terrore et impetu vel furore, quo *ad arma, in fugam*, etc. concitamur, ut VII, 42, n. 2, *multitudinem ad arma consternatam esse*, h. e. quæ territa metu periculi, arma capiat.

4. *Familia funesta*, vid. ad c. 8, n. 8. — *Depositus triumphus*, oblatus quidem, sed repudiatus. — *In tempore*, tempore opportuno, ἐν καιρῷ, ut

duo deinceps collegæ fratrisque ducit[5]: idem in utroque laudator[6], quum concedendo illis suas laudes, ipse maximam partem earum ferret: neque immemor ejus quod initio[7] consulatus imbiberat, reconciliandi animos plebis, saucios milites curandos dividit Patribus. Fabiis plurimi dati: nec alibi majore cura habiti. Inde populares jam esse Fabii: nec hoc ulla, nisi salubri reipublicæ, arte.

XLVIII. Igitur non patrum magis quam plebis studiis C. Fabius cum T. Virginio consul factus, neque bella, neque delectus, neque ullam aliam priorem

VIII, 17; XXII, 25; XXIII, 40; XXV, 30 pr. XXIX, 34; XXXIII, 5, 19. Sic et *tempore* (X, 14, 11) tempestive, opportune, τῷ καιρῷ. Conf. ad Sil. XI, 8, et Drak. inf. ad VIII, 7, n. 5.

5. *Funera... ducit*, ut *funera continuata*, I, 46. Conf. ad I, 21, n. 8.

6. *Idem in utroque* funere *laudator*, in laudes utriusque habuit orationem funebrem; quæ inde *laudatio funebris* s. *mortuorum* dicta. Oratio illa in laudem hominis, de republica optime meriti, et illustris funeris, in forum delati, a filio aut propinquo pro rostris habebatur; nonnunquam et ab amico aliquo, et tum diserto, tum claro viro (vid. Polyb. VI, 53; Suet. Tib. VI; Plin. Ep. II, 1), vel, ut apud Græcos (vid. Cic. Leg. II, 26), ab eo, cui senatus id negotium mandaverat. (Quintil. III, 7, 1.) In Græcia hi λόγοι ἐπιτάφιοι non nisi in honorem fortissimorum bellatorum, et in Ceramico ad sepulcra eorum haberi solebant. (Vid. Thucydides II, 35 sq; Diodor. XI, 33; Plato in Menex. p. 275 ed. Bip.) Originem hujus moris Soloni tribuit Plutarch. Poplic. 9 et 53, et Græcis Dionys. IV, 40; IX, 54, qui tamen V, 17, eum a Romanis priusquam a Græcis receptum dicit. Institutum autem illud initio præclarum fuit, et non modo ad bonos cives et merita eorum honoranda, sed etiam æmulationem amoremque patriæ excitandum plurimum valuit. (Vide Polyb. VI, 51.) Sed utilitas ejus imminuta est, ex quo honor ille vulgari indignisque etiam tribui, et mortui non veris, sed adulatoriis laudibus prædicari cœperunt: quo etiam historia mendosior facta; vid. VIII, 40; XXII, 31, et Cic. Brut. 16; conf. ad Tacit. Ann. III, 5, 4; Rami diss. de sermonibus funebr. Copenh. 1793; Doering. de laudationibus funebr. Gothæ 1803; Kirchmann. de funer. Rom. II, 18; Periz. anim. hist. c. 6, pag. 207, et Spanhem. de pr. et usu num. X, p. 8. Cæterum Dionys. l. IX, p. 570, tradit, Fabium duobus mensibus ante annum magistratus exactum, consulatu se abdicasse, quod gravi vulnere ictus munia consularia obire non posset; Drak.

7. *Quod initio consulatus imbiberat* animo, induxerat in animum, vel firmiter statutum habuerat cum animo ac deliberatum; ut apud Cic. Quint. 6. — *Saucios milites curandos*, etc. Conf. ad Tacit. Ann. IV, 63 extr.

curam agere, quam ut, jam aliqua ex parte inchoata concordiæ spe, primo quoque tempore cum Patribus coalescerent animi plebis. Itaque principio anni censuit, priusquam quisquam agrariæ legis auctor tribunus exsisteret, occuparent [1] Patres ipsi suum munus facere : captivum agrum plebi quam maxime æqualiter darent : verum [2] esse habere eos, quorum sanguine ac sudore partus sit. Aspernati Patres sunt : questi quoque quidam, nimia gloria [3] luxuriare et evanescere vividum quondam illud Cæsonis ingenium. Nullæ deinde urbanæ factiones fuere. Vexabantur incursionibus Æquorum Latini : eo cum exercitu Cæso missus, in ipsorum Æquorum agrum depopulandum transit. Æqui se in oppida receperunt, murisque se tenebant : eo nulla pugna [4] memorabilis fuit ; at a veiente hoste clades accepta temeritate alterius consulis : actumque de exercitu foret, ni C. Fabius in tempore subsidio venisset. Ex eo tempore neque pax, neque bellum cum Veientibus fuit ; res proxime [5] formam latrocinii venerat. Legionibus romanis cedebant [6] in urbem : ubi abductas senserant legiones, agros incursabant ; bellum quiete, quietem bello in vicem eludentes. Ita neque omitti tota res, nec

Cap. XLVIII. 1. *Occuparent Patres ipsi suum munus facere*, vid. ad I, 14, n. 3, et I, 54, n. 4.

2. *Verum esse*, h. e. justum, seu æquum (quod in multis libris legitur ex interpr.), ut III, 40 ; XXIII, 11 ; XXXII, 33 ; XXXV, 8 ; XXXIX, 27 ; XL, 16. Cf. Drak. ad h. l.

3. *Nimia gloria luxuriare*, vid. ad c. 21, n. 4 ; *evanescere vividum ingenium*, vim suam perdere, ut *vis loci*, et *vinum evanescit vetustate* apud Cic. Div. II, 57. Contra *vegetum ingenium in vivido pectore vigebat, vigebatque integris sensibus* infr. 6, 22.

4. *Eo nulla pugna memorabilis fuit*, vid. ad I, 11, n. 5.—*In tempore*, vid. ad c. 47, n. 4.

5. *Res proxime* (sc. ad) *formam... venerat*, ut VI, 42, n. 6, et XXVI, 48, n. 3. Sæpe autem *proxime*, *proximus*, *prope* et *propius* cum quarto casu junguntur ; vide Gron. ad VIII, 32 ; XXI, 22, 40, et Obss. III, 2.

6. *Legionibus romanis cedebant*, accedentibus decedebant (*wichen aus*), et *cedebant*, recedebant, *in urbem*. — *Eludentes*, declinantes, propr. ictum.

perfici poterat; et alia bella [7] aut præsentia instabant, ut ab Æquis Volscisque, non diutius quam recens dolor proximæ cladis transiret, quiescentibus : aut mox moturos se apparebat Sabinos semper infestos, Etruriamque omnem; sed veiens hostis, assiduus magis quam gravis, contumeliis sæpius quam periculo animos agitabat: quod nullo tempore negligi poterat, aut averti alio [8] sinebat. Tum Fabia gens senatum adiit; consul pro gente loquitur : *Assiduo magis quam magno præsidio, ut scitis, Patres conscripti, bellum veiens eget. Vos alia bella curate : Fabios hostes Veientibus date : auctores sumus, tutam ibi majestatem romani nominis fore : nostrum id nobis velut familiare bellum, privato sumptu gerere in animo est. Respublica et milite illic, et pecunia vacet.* Gratiæ ingentes actæ : consul e curia egressus comitante Fabiorum agmine, qui in vestibulo curiæ senatusconsultum exspectantes steterant, domum rediit. Jussi armati postero die ad limen consulis adesse, domos inde discedunt.

XLIX. Manat tota urbe rumor : Fabios ad cælum laudibus ferunt : « Familiam [1] unam subisse civitatis onus : veiens bellum in privatam curam, in privata arma versum : si sint duæ roboris ejusdem in urbe gentes, deposcant, hæc Volscos sibi, illa Æquos; populo romano tranquillam pacem agente, omnes finitimos subigi populos posse. » Fabii postero die arma

7. *Alia bella præsentia instabant*, vid. ad III, 6, n. 5; V, 15, n. 5, et XXXVI, 10, n. 6.

8. *Averti alio* Romanos eorumque cogitationes ab eo. Conf. ad VI, 23, n. 4. — Pecunia non suppetebat, et nulli in militiam gravem et assiduam nomina dabant; tum Fabia gens operam suam offert. Ed. — *Auctores sumus*, spondemus. — *Familiare bellum*, privatum gentis Fabiæ. — *Vacet*, non opus habet.

Cap. XLIX. 1. *Familiam unam*, gentem; unde et mox dicitur : *Si sint duæ... gentes*, scil. præterea,... *deposcant, hæc Volscos sibi, illa*

capiunt : quo jussi erant, conveniunt. Consul paludatus egrediens, in vestibulo gentem omnem suam instructo agmine videt : acceptus in medium, signa ferri[2] jubet. Nunquam exercitus, neque minor numero, neque clarior fama et admiratione hominum per urbem incessit. Sex et trecenti milites, omnes[3] patricii, omnes unius gentis, quorum neminem ducem sperneret egregius[4] quibuslibet temporibus senatus,

Æquos, desumant sibi bello petendos : quod *deposcere* in re gladiatoria proprie dicitur; Ern. Conf. ad XXII, 28, n. 4. — *Paludatus*, indutus paludamento s. chlamyde imperatoris. Cf. ad I, 26, n. 1.

2. *Signa ferri jubet*, ex Urbe efferri.

3. *Sex et trecenti milites, omnes patricii, omnes unius gentis*, etc. quibus ab aliis quatuor vel adeo quinque *cognatorum sodaliumque* vel clientum millia adduntur. Conf. Ovid. Fast. II, 193-242. Hanc de Fabiis narrationem fabulosam esse, jam docuere Dionys. IX, 5, 22, et Perizon. Animadv. Hist. c. 5. Ille monet, minime videri verisimile, a tot Fabiis non nisi unicum filium Romæ relictum (vid. infr. cap. 50 extr.); hanc vero opinionem inde forte natam esse, quod præter eum nullus alius deinde fuerit gloriæ laude illustris, aut ad honores pervenerit. Hic contra censet, re vera 306 viros ad illud bellum profectos esse, non autem plures, neque hos ipsos omnes unius gentis, sed longe maximam partem hujus gentis clientes (tunc enim temporis, senatu a Tarquinio XXX annis ante cædibus exhausto, non fuisse multo plures trecentis patricios virili ætate), atque ita vere unum Fabiæ gentis, vel certe trium consularium fratrum impuberem filium, vel forte etiam totius gentis paulo plures, sed quorum unus tantum ad virilem ætatem pervenerit, Romæ relictos (nam omnes Fabios, proximis temporibus in annalibus et fastis memoratos, vere ab hoc uno Marcii filio, Q. Fabio Vibulano, videri ortos, quum deinceps proximi patrem Quintum et avum Marcum, remotiores vero avum Quintum illum habuisse istic legantur, et præterea, si plures superfuissent tunc ex illa gente, haud dubie et illorum, si non omnibus, vel plerisque, saltem quibusdam etiam aliis horumve posteris proximis summus honor fuisset a populo delatus, propter recentissimam gentis gloriam); dictos autem omnes, qui ad id bellum exierint, vulgo *Fabios*, quia non modo illi duces fuerint et auctores expeditionis, sed et in se suamque gentem proprie receperint illud bellum, ac per se et suæ gentis clientelas gesserint. Cæterum minus mirum videri debet, Fabium illum, suæ genti superstitem et impuberem, jam decennio post consulem factum esse; vid. III, 1 : leges forte annales tum erant nondum latæ, aut Fabius erat dignus qui iis solveretur, ut alii. Conf. ad XXV, 2, n. 4.

4. *Egregius senatus*, egregiis viris constans : nisi leg. *exercitus* pro *senatus*. — Multo magis placeret *exercitus*, quod Tan. Fabro et Doujatio visum; Ovidius, Fast. II, 200, de his

ibant, unius familiæ viribus veienti populo pestem minitantes. Sequebatur[5] turba, propria alia cognatorum sodaliumque, nihil[6] medium, nec spem, nec curam, sed immensa omnia volventium animo; alia publica sollicitudine excitata, favore et admiratione stupens; *ire fortes, ire felices* jubent, *inceptis eventus pares reddere : consulatus inde ac triumphos, omnia præmia ab se, omnes honores sperare.* Prætereuntibus Capitolium arcemque et alia templa, quidquid deorum oculis, quidquid animo occurrit, precantur, ut illud agmen faustum atque felix mittant; sospites brevi in patriam[7] ad parentes restituant. Incassum missæ preces : infelici[8] via dextro Jano portæ Carmentalis profecti, ad Cremeram flumen perveniunt : is opportunus visus locus communiendo præsidio. L. Æmilius inde, et C. Servilius consules facti. Et donec[9] nihil aliud quam in populationibus res fuit, non ad præsidium modo tutandum Fabii satis erant, sed tota regione qua tuscus ager romano adjacet, sua tuta omnia, infesta[10] hostium, vagantes per utrumque finem, fecere.

Fabiis loquens : *E quis dux fieri quilibet aptus erat.* Ed. — *Temporibus quibuslibet*, omnibus; quocumque ille tempore fuerit, sit et futurus sit.

5. *Sequebatur turba, alia cognatorum sodaliumque, propria sollicitudine, alia publica excitata*, etc.

6. *Nihil medium*, mediocre, exiguum, leve, parvum, ut *nec spem, nec curam mediocrem, sed immensa omnia* XXX, 33, n. 7; *media bella* V, 37, et *gratia* VI, 14 extr.

7. *In patriam ad parentes restituant*, vid. ad cap. 13, n. 4.—*Incassum*, vid. Wakefield. ad Lucret. II, 1164.

8. *Infelici via*, quæ ab eventu hujus belli ita demum dicta est, ut et *via* ac *porta scelerata*. — *Dextro Jano*, per dextr. Janum, sc. transitum; nam transitiones perviæ Jani nominantur. Cic. Nat. Deor. II, 27. Conf. inf. ad VIII, 15, n. 6; XLI, 27, n. 14; Duk. et Drak.

9. *Donec nihil aliud quam*, tantummodo (vid. ad c. 8, n. 9), *in populationibus res fuit*, expeditio versabatur.—*Satis erant*, sufficiebant.

10. *Infesta*, intuta, *hostium* omnia loca *fecere*. Cf. ad I, 7, n. 7.—*Per utrumque finem*, per utriusque populi fines. Ita passim *finis* in sing. dicitur pro *finibus* s. terminis, v. c. IV, 58; IX, 6; X, 35; XXXIII, 37; XXXV, 27; XXXVIII, 15; XL, 16. Cf. ad Tacit. Ann. XVI, 15, 1.

Intervallum deinde haud magnum populationibus fuit: dum et Veientes, accito ex Etruria exercitu, præsidium Cremeræ oppugnant, et romanæ legiones ab L. Æmilio consule adductæ cominus cum Etruscis dimicant acie. Quanquam vix dirigendi aciem spatium Veientibus fuit: adeo inter primam trepidationem, dum post signa ordines introeunt, subsidiaque locant, invecta subito ab latere romana [11] equitum ala, non pugnæ modo incipiendæ, sed consistendi ademit locum. Ita fusi retro ad saxa [12] Rubra, ibi castra habebant, pacem supplices petunt: cujus impetratæ, ab insita [13] animis levitate, ante deductum Cremera romanum præsidium, pœnituit.

L. Rursus cum Fabiis erat veienti populo sine ullo [1] majoris belli apparatu certamen: nec erant incursiones modo in agros, aut subiti impetus incursantium, sed aliquoties æquo campo collatisque signis certatum; gensque una populi romani sæpe ex opulentissima, ut tum res erant, etrusca civitate victoriam tulit. Id primo acerbum indignumque Veientibus visum: inde consilium [2] ex re natum, insidiis ferocem hostem captandi: gaudere etiam, multo successu Fabiis audaciam crescere. Itaque et pecora prædantibus aliquoties, velut casu incidissent, obviam acta: et agrestium fuga vasti relicti agri: et subsidia armatorum ad arcendas populationes missa, sæpius simulato quam vero pavore refugerunt. Jamque Fabii adeo contempserant hostem, ut sua invicta arma, neque

11. *Romana equitum ala*, vid. ad XXV, 21, n. 4.

12. *Saxa Rubra* oppidulum, non longe a Cremera flumine, et IX mill. a Roma, in via Flaminia.

13. *Ab insita*, etc. pro: ob insitam, etc.—*Ante*, antequam *deductum* esset a *Cremera rom. præsidium*, Fabiorum, ut pace facta Romam redirent.

Cap. L. 1. *Sine ullo majoris belli apparatu*, vid. ad I, 1, n. 6.

2. *Consilium ex re natum*, præsenti rerum conditione suppeditatum.

loco, neque tempore ullo crederent sustineri posse: hæc spes[3] provexit, ut ad conspecta procul a Cremera magno campi intervallo pecora, quanquam rara hostium apparebant arma, decurrerent: et quum improvidi effuso[4] cursu insidias circa ipsum iter locatas superassent, palatique passim vaga, ut fit pavore injecto, raperent pecora, subito ex insidiis consurgitur; et adversi, et undique hostes erant. Primo clamor circumlatus exterruit; dein tela[5] ab omni parte accidebant; coeuntibusque Etruscis jam continenti agmine armatorum septi, quo magis se hostis inferebat, cogebantur breviore spatio et ipsi orbem[6] colligere: quæ res et paucitatem eorum insignem, et multitudinem Etruscorum, multiplicatis[7] in arcto ordinibus, faciebat. Tum omissa pugna quam in omnes partes parem intenderant, in unum locum se omnes incli-

3. *Hæc spes provexit* illos, eo deduxit, vel induxit; ut XL, 14, n. 1, *illo etiam gaudio provehente*, sc. me, h. e. incitante, hilariorem me reddente, vel *provehente*, scilic. lusum, h. e. augente: quo modo explicare malim, quam *provehente*, scilic. se, conspicuo.

4. *Effuso cursu* (vide ad I, 14, n. 7) *insidias superassent*, præteriissent. Sic et *superare promontorium* navigando, pro præternavigare XXV, 27, n. 3; XXX, 39, n. 1; XXXI, 23 pr.

5. *Tela ab omni parte accidebant*, cadebant, v. potius advolabant. Codex Regius, ut multi alii, habet *accedebant;* alterum, quod in duobus tantum legitur, rei et latinitatis natura præit: Cæs. B. G. III, 14: *Ut neque ex inferiore* loco *satis commode tela adjici possent, et missa a Gallis gravius acciderent.* Ed. — *Continenti agmine*, v. ad I, 29, n. 5. — *Quo magis... breviore*, vid. ad c. 45, n. 12.

6. *Orbem colligere* dicuntur milites, qui ab hostibus undique cincti frontem in omnes faciunt partes et hostibus quaquaversum obvertunt, ut ab omnibus partibus et in omnes pugnent. Sic *in orbem* (facto orbe et in omnes partes) *se tutari et pugnare* IV, 39; XXI, 56, n. 2; XXVIII, 22, 33; *orbem volvere* IV, 28, et XXII, 29, n. 4 (ubi clare dicitur: *qui plures simul terga dederant, conversi in hostem volventesque orbem,* etc.); et *turmas volvere* VII, 33, 44; quibus locis alii hæc exponunt: glomerare vel convertere aciem hostique terga dare. Similiter fere *errorem volvere* XXVII, 47, n. 8.— *Insignem*, conspicuam, manifestam.

7. *Multiplicatis in arcto* loco (vid. ad V, 38, n. 4) *ordinibus*, brevioribus et hanc ipsam ob causam pluribus hostium ordinibus factis pro angustiis loci, ubi in arctum condensabantur. Contra *explicare ordines* sup. c. 46.

nant : eo nisi corporibus armisque, rupere[8] cuneo viam. Duxit via in editum[9] leniter collem : inde primo restitere : mox ut respirandi superior locus spatium dedit, recipiendique a pavore tanto animum, pepulere etiam subeuntes : vincebatque[10] auxilio loci paucitas, ni jugo[11] circummissus veiens in verticem collis evasisset : ita superior rursus hostis factus. Fabii cæsi[12] ad unum omnes, præsidiumque expugnatum : trecentos sex perisse satis convenit : unum prope puberem ætate relictum stirpem genti Fabiæ, dubiisque rebus populi romani sæpe domi bellique vel maximum futurum auxilium.

LI. Quum hæc accepta clades esset, jam C. Horatius et T. Menenius consules erant. Menenius adversus Tuscos victoria elatos confestim missus : tum quoque

8. *Rupere cuneo viam*, perrupere, cum vi et impetu viam sibi fecere s. iter aperuere; ut rumpere *iter, cursum, aditus. Cuneus* est acies formam trigoni s. literæ Δ referens, vel *multitudo peditum, quæ juncta acie primo angustior, deinde latior procedit et adversariorum ordines rumpit, quia a pluribus in unum locum tela mittuntur;* Veget. I, 26; III, 19. Conf. infr. XXII, 47.

9. *In editum leniter collem*, paulatim assurgentem, ut *colles placide* et *leniter acclives* s. *acclivi* et *declives* XXXVIII, 20, et Cæs. Bell. Gall. VI, 19, 29; VII, 19, 83; *lenis clivus* et *lene fastigium* infra VI, 24; XXV, 36; XXIX, 33. Cf. ad XXI, 37, n. 2.

10. *Vincebatque auxilio loci paucitas*, sc. et vicisset utique, vel res effectum habuisset, *ni Veiens... evasisset.* Doctior verborum structura, Tacito frequentissima; vid. ad Tacit. Ann. I, 35, 8, et conf. infr. ad IV, 52, n. 4; VI, 21, n. 3; VII, 7, n. 4; XXII, 60, n. 10; XXVIII, 33, n. 2; XXXIV, 29, n. 5; Cort. ad Sallust. Jug. XXVII, 2, et Drak. inf. ad XXXVIII, 2 pr. qui docent, sæpe tempus imperf. et indic. et conjunct. modi (ut II, 22, n. 1, et XXX, 42, n. 5) pro plusquamperf. poni; vid. et Ruhnken. ad Vellei. II, 52, et Arntzen. ad Plin. Paneg. 8; *ni evasisset* Bauerus dictum monet pro : *sed enim evasit*.

11. *Jugo circummissus*, per jugum montis. Cf. ad XXII, 18, n. 4.

12. *Fabii cæsi ad unum omnes... unum prope puberem*, etc. vide ad c. 49, n. 3, et ad Epit. II, n. 3. — *Prope puberem ætate;* non immerito suspicatur Gronovius Livium *prope puberem ætatem* scripsisse, ut I, 35. Ed. — *Dubiisque rebus*, etc. v. ad I, 39, n. 3. Sed forte leg. *dubiis quæ rebus... vel maximum fuit et unicum*, vel *fuit nostrum auxilium;* ne hæc verba ad *unum* illum spectent.

male pugnatum est, et Janiculum hostes occupavere: obsessaque [1] Urbs foret, super bellum annona premente, transierant enim Etrusci Tiberim, ni Horatius consul ex Volscis esset revocatus: adeoque id bellum ipsis institit mœnibus, ut primo pugnatum ad Spei [2] sit æquo Marte, iterum ad portam Collinam. Ibi quanquam parvo momento superior romana res fuit, meliorem [3] tamen militem, recepto pristino animo, in futura prælia id certamen fecit. A. Virginius et Sp. Servilius consules fiunt. Post acceptam [4] proximam pugnæ cladem Veientes abstinuere acie: populationes erant, et velut ab arce Janiculi passim in romanum agrum impetus [5] dabant: non usquam pecora tuta, non agrestes erant. Capti deinde eadem arte sunt, qua ceperant Fabios: sequuti dedita opera passim ad illecebras propulsa pecora, præcipitavere in insidias: quo [6] plures erant, major cædes fuit: ex hac clade atrox ira majoris cladis causa atque initium fuit: trajecto enim nocte Tiberi castra Servilii consulis adorti sunt oppugnare: inde fusi magna cæde in Ja-

Cap. LI. 1. *Janiculum occupavere... obsessaque urbs*, etc. Hic Livius loquitur de Janiculo tanquam ab Urbe dissito: in hoc consentit Dionys. quare minus proprie videtur Liv. dixisse I, 33, Janiculum adjectum urbi ab Anco. Ed.—*Annona premente* Urbem. Cf. ad c. 34, n. 13. Verba *transierant enim E. T.* spectant ad illa: *obsessaque... foret.*

2. *Ad Spei* fanum (vid. ad I, 33, n. 6), forte quod in XIII regione Urbis erat ad Tiberim; vid. XL, 51. Alia Spei ædes fuit in VIII regione Urbis extra portam Carmentalem (v. XXIV, 47, et XXV, 7); alia in foro olitorio (vel, quia hoc extra illam portam fuit, eadem) a M. Attilio Calatino, qui consul fuit an. Urb. cond. 495 et 498, exstructa; vid. XXI, 62; Cic. Legg. II, 11, et Tac. Ann. II, 49. — *Collina porta* in V regione Urbis ad collem Quirinalem.

3. *Meliorem militem*, fortiorem, ἀμείνονα, κρείσσονα, ut VII, 9, et al. Conf. Intp. Hor. Od. I, 15, 28. *Optimi bello* XXXVIII, 15, n. 5.

4. *Post acceptam proximam pugnæ cladem*, ut mox *hesterna felicitate pugnæ.* Quidam libri habent *proximæ*; et Gron. conj. *proxima pugna.* Sed vide ad I, 1, n. 6.

5. *Impetus dabant*, cf. ad I, 25, n. 8. Mox *dedita opera propulsa* junge.—*Præcipitavere*, sc. se.

6. *Quo plures erant, major*, etc. vid. ad c. 45, n. 12.

niculum se ægre recepere. Confestim consul et ipse transit Tiberim, castra sub Janiculo communit: postero die luce orta, nonnihil et hesterna felicitate pugnæ ferox, magis tamen, quod inopia[7] frumenti, quamvis in præcipitia, dum celeriora essent, agebat consilia, temere adverso Janiculo ad castra hostium aciem erexit, fœdiusque inde pulsus quam pridie pepulerat, interventu collegæ ipse exercitusque ejus est servatus: inter duas acies Etrusci, quum in vicem his atque illis terga[8] darent, occidione[9] occisi. Ita oppressum temeritate felici veiens bellum.

LII. Urbi cum pace laxior[1] etiam annona rediit, et advecto ex Campania frumento, et, postquam timor sibi cuique futuræ inopiæ abiit, eo quod abditum fuerat, prolato. Ex copia deinde otioque lascivire rursus animi; et pristina mala, postquam foris deerant, domi quærere: tribuni plebem agitare suo[2] veneno, agraria lege: in resistentes incitare Patres, nec in universos modo, sed in singulos. Q. Considius et T. Genucius, auctores agrariæ legis, T. Menenio diem dicunt: invidiæ erat amissum Cremeræ præsidium, quum haud procul inde stativa consul habuisset: eum oppresserunt[3]. Quum et Patres haud minus quam

7. *Quod inopia frumenti* eum *agebat in consilia* pugnæ, *quamvis*, quantumvis, *præcipitia*, temeraria, periculosa et audacia (vid. ad I, 4, n. 6, et I, 32, n. 13), *dum*, dummodo *celeriora essent*, ut eo citius dira fame liberaretur Urbs.

8. *Terga darent*, h. l. non fugerent, sed terga obverterent modo huic, modo illi aciei rom. nam *inter duas* erant *acies*. Sic fere *latus* s. *nudum latus dare*. Doer.

9. *Occidione occisi*, penitus, omnes, ut III, 10; IV, 58; IX, 38 et al. *ad internecionem cædi et deleri*; ita *occidione occumbere* Tacit. Annal. XII, 38.

Cap. LII. 1. *Laxior annona rediit*, vide ad c. 34, n. 13.

2. *Suo veneno, agraria lege*, vid. ad c. 44, n. 5.—*Nec modo, sed*, v. ad I, 40, n. 1.—Mox *invidiæ erat*, ut deinde *erat crimini*.

3. *Eum oppresserunt*, vid. ad I, 51, n. 1; *eam oppressit* in multis MSS, unde Gron. scite emend. *ea* invidia *oppressit* Menenium. Vulgo non male post *oppresserunt* minor, et post

pro Coriolano adnisi essent, et patris[4] Agrippæ favor haud dum exolevisset, in mulcta[5] temperarunt tribuni. Quum[6] capitis anquisissent, duo millia æris damnato mulctam dixerunt: ea[7] in caput vertit. Negant tulisse ignominiam ægritudinemque: inde morbo absumptum esse. Alius deinde reus Sp. Servilius, ut consulatu abiit, C. Nautio et P. Valerio consulibus, initio statim anni ab L. Cædicio et T. Statio tribunis die dicta, non ut Menenius, precibus suis aut Patrum, sed cum multa fiducia innocentiæ gratiæque tribunitios impetus tulit. Et huic prælium[8] cum Tuscis ad Janiculum erat crimini: sed fervidi animi vir, ut in publico periculo ante, sic tum in suo, non tribunos modo, sed plebem oratione feroci refutando, exprobrandoque T. Menenii[9] damnationem mortemque, cu-

exolevisset maxima distinctio ponitur, et *quum* accipitur pro *quanquam;* nisi ita legendum est: offendit certe nos *quum* ter positum. — *Pro Coriolano*, v. sup. c. 35.

4. *Patris Agrippæ*, de quo vid. c. 32, 33.

5. *In mulcta temperarunt tribuni*, in pœna s. puniendo modum s. moderationem adhibuere, ut *in amore temperare* apud Plaut. Epidic. I, 2, 8. Enimvero *mulcta* non, ut *mulctare*, de capitali etiam pœna dicitur (minime h. l. propter verba seq. *mulctam dixerunt*), sed de pecuniaria tantum, vel quæ ejus loco est: nam *mulctare* videtur proprie esse *mulgere* aliquem (ut *emungere*) sc. pecunia, s. pecore, et hinc *damnare*, h. e. *damno* seu jactura afficere, privare; unde *mulcta* est *damnum*, scil. pecuniæ s. pecoris, etc. vel mulcta pecunia, et hinc pœna, sed fere levis tantum, ut XXIV, 16, n. 7, ubi et *nota levior* dicitur. Cf. ad III, 11, n. 3. Dura vero est Strothii interpretatio: eam moderationem adhibuerunt, ut capitis pœnam in mulctam mutarent. Hinc Doering. emend. *in ira temperarunt*, vel *in mulctam rem mutarunt.* Forte leg. *simultatem temperarunt*, vel potius *iræ multum temperarunt*, ut XXXIII, 3.

6. *Quum capitis anquisissent* (ut *capite* et *pecunia* XXVI, 3), h. e. accusassent, in capitis vocassent judicium: causa vero *capitis* est res capitalis, in qua caput hominis agitur; vid. ad XXVI, 3, n. 3. *Anquirere* propr. est diligenter quærere, inquirere, cognitionem habere, v. c. *de perduellione* VI, 20; v. Otho in Gifan. Obss. L, p. 32 sq.

7. *Ea* tamen mulcta *in caput* ejus *vertit* se, facta ei est causa mortis. Cf. sup. ad c. 3, n. 2.

8. *Prælium* temerarium *cum Tuscis*, Veientibus, *ad Janiculum;* vid. cap. 51.

9. *T. Menenii. . . cujus patris mu-*

jus patris munere restituta quondam plebs, eos ipsos quibus tum sæviret magistratus, eas leges haberet, periculum[10] audacia discussit : juvit et Virginius collega, testis productus, participando laudes : magis tamen Menenianum, adeo mutaverant[11] animum, profuit judicium.

LIII. Certamina[1] domi finita. Veiens bellum exortum; quibus Sabini arma conjunxerant. P. Valerius consul, accitis Latinorum Hernicorumque auxiliis, cum exercitu Veios missus, castra sabina, quæ pro mœnibus sociorum locata erant, confestim aggreditur; tantamque trepidationem injecit, ut, dum dispersi[2] alii alia manipulatim excurrunt ad arcendam hostium vim, ea porta, cui signa primum intulerat, caperetur : intra vallum deinde cædes magis quam prælium esse : tumultus e castris et in urbem penètrat : tamquam Veiis captis, ita pavidi Veientes ad arma currunt : pars Sabinis eunt subsidio, pars Romanos toto impetu intentos in castra adoriuntur. Paulisper aversi turbatique sunt : deinde et ipsi utroque versis signis resistunt : et eques ab consule immissus Tuscos fundit fugatque : eademque hora duo exercitus, duæ potentissimæ et maximæ finitimæ gentes superatæ sunt. Dum hæc ad

nere, etc. vid. supr. c. 32, 33. Mox malim *quibus jam sæviret*, et ad hæc verba refero etiam *eas leges*; nisi malis cum Doer. legere *quibus nunc sæviret*, et *eas leges* explicare tam exoptatas, quarum favore nunc plebs tantum efficere possit. Cf. ad c. 29, n. 6.

10. *Periculum discussit*, dispulit, removit. — *Participando*, communicando cum Servilio *laudes*, gloriam relatam ex prælio cum Veientibus, de quo vide cap. 51.

11. *Adeo mutaverant animum* tribuni et plebs, pro : mutatus erat eorum animus; ut *dicunt*, *ferunt*, etc.

Cap. LIII. 1. *Certamine domi finito, veiens*, etc. in MS Veith. et sic uno spiritu legendum conj. Gron. — Regius noster codex dat *Certamina domi finita*, et bene, quia plurativa voce *certaminum* seditiones designare solet Livius. Ed.—*Quibus*, sc. Veientibus. Conf. ad XXXIII, 24, n. 4.

2. *Dispersi alii alia*, scil. parte s. porta; *dispersi alii, alii manipulatim* MS Veith. — Regius noster *alii alia*. Ed.—*Intra vallum cædes magis quam prælium esse*, cf. V, 45 pr.

Veios geruntur, Volsci Æquique in latino agro posuerant castra, populatique fines erant: eos per se ipsi Latini, assumptis Hernicis, sine romano aut duce, aut auxilio, castris exuerunt: ingenti præda, præter suas recuperatas res, potiti sunt. Missus tamen ab Roma consul in Volscos C. Nautius: mos, credo, non placebat, sine romano duce exercituque socios propriis viribus consiliisque bella gerere: nullum genus calamitatis contumeliæque non editum in Volscos est: nec tamen perpelli potuere, ut acie dimicarent.

LIV. L. Furius inde, et C. Manlius consules. Manlio [1] Veientes provincia evenit: non tamen bellatum: induciæ in annos quadraginta petentibus datæ, frumentoque stipendioque imperato. Paci externæ [2] confestim continuatur discordia domi: agrariæ [3] legis tribunitiis stimulis plebs furebat. Consules nihil Menenii damnatione, nihil periculo deterriti Servilii, summa vi resistunt: abeuntes [4] magistratu Cn. Genucius tribunus plebis arripuit. L. Æmilius et Opiter Virginius consulatum ineunt. Vopiscum Julium pro Virginio in quibusdam annalibus consulem invenio. Hoc anno, quoscumque consules habuit, rei [5] ad populum Furius

Cap. LIV. 1. *Manlio Veientes provincia evenit*, vid. ad cap. 40, n. 8. Sed *A. Manlius*, non *C.* dicebatur. Cf. Dionys. IX, et inf. III, 31, 33.

2. *Paci externæ confestim continuatur discordia domi*, illam continuo excepit hæc.

3. *Agrariæ legis tribunitiis stimulis plebs furebat*, illis concitata est ad seditionem a tribunis. Cf. ad cap. 42, n. 6 et 7, et ad VI, 34, n. 5.

4. *Abeuntes magistratu* consules *Genucius arripuit*, accusavit, ad judicium populi vocavit (ut III, 58, et *corripere*, de quo vid. ad Tacit. Ann. III, 49, § 2), et quidem quod agrariæ legi repugnassent, et noluissent decemviros creare, qui ex senatusconsulto plebi agros dividerent; vid. Dionys. IX, 38. — *Vopiscum Julium in quibusdam annalibus*, etc. ut in fastis Capit. in tabulis græcis, Dionys. l. IX, p. 594, et Diod. XI, p. 275. Cf. Pigh. Ann. ad annum 280.

5. *Rei ad populum* facti, apud eum accusati. *Sordidati*, togis sordidis inducti; *sordes* et *squalorem* tam reorum, quam supplicantium lugentiumque, ad miserationem movendam spectare, nota res est. Propinqui

et Manlius circumeunt sordidati non plebem magis quam juniores Patrum; suadent, monent, *honoribus et administratione reipublicæ abstineant; consulares vero fasces, prætextam curulemque sellam, nihil aliud quam pompam funeris putent: claris insignibus, velut infulis*[6], *velatos ad mortem destinari. Quod si consulatus tanta dulcedo sit, jam nunc ita in animum inducant, consulatum captum et oppressum ab tribunitia potestate esse; consuli, velut apparitori tribunitio*[7], *omnia ad nutum imperiumque tribuni agenda esse. Si se*[8] *commoverit, si respexerit Patres, si aliud quam plebem esse in republica crediderit; exsilium*[9] *C. Marcii, Menenii damnationem et mor-*

etiam et amici reorum, quin et magna nonnunquam plebis vel senatus pars, *vestem mutare* solebant, ut II, 61; III, 58; IV, 42; VI, 16, 20; XLIII, 15 al. *Pullo* (sc. vestimento) *amictus Perseus* supplex XLV, 7, n. 4. Conf. Schweigh. ad Appian. Syr. 40.

6. *Infulis* s. velamentis laneis, vitta nivea alligatis, *velari* et cingi solebant cornua victimarum, *ad mortem destinatarum;* vid. Vossius ad Virgil. Georg. III, 487. Insignia etiam supplicum mortemque deprecantium sunt laneæ *infulæ* s. *vittæ* et *velamenta* ac *rami oleæ* vel lauri. Conf. ad II, 39, n. 10; XXIV, 30, n. 8; XXV, 25; XXIX, 16; XXX, 36; XXXV, 34; XXXVI, 20; XXXVII, 28; XLIV, 19; XLV, 25 pr. Græcis vocantur στέμματα et θαλλοὶ s. κλάδοι ἱκτήριοι et φυλλάδες ἱκτῆρες, qui *rami* XXIV, 30, XXIX, 16, XXX, 36, *porrigi*, et XLV, 25, *jactari* dicuntur: ut ἱκετηρία a laneis infulis, ramum obvolventibus, εἰρεσιώνη. Ramus ille etiam nunc symbolum supplicum et pacis in insulis australibus (vide *Forsters' Reisen* t. 1, pag. 127): ut et apud Romanos olim *sagmina* et *verbenæ*. Conf. ad I, 24, n. 6; Ritter. de fetialibus romanis; Ilgen Opusc. t. 1, p. 135 sq; *Böttigers griech. Vasengemählde* t. 1, pl. 2, p. 99, 100. Ritus autem hic ἱκετηρίας, ut verba Heyn. ad Virg. Æn. VIII, 128, mea faciam, ductus e vittis seu infulis laneis, obvolventibus ramum oleagineum, cujus usus erat quum in sacris, tum in lustratione et expiatione: adeoque is, qui præferebat, ἱκέτης, supplex factus, aut crimen expiare se et culpam deprecari velle symbolice et religiose significabat, aut simpl. per sacra et deos se supplicare testatum faciebat: unde omnino fœderis, pacis et legationis symbolum est factum.

7. *Apparitori tribunitio*, vid. ad I, 8, n. 2.

8. *Si se commoverit*, si aliquid molitus fuerit; nos: *wenn er sich nur rühren wird.*

9. *Exsilium C. Marcii* (v. II, 35), et *Menenii damnationem* (vid. ad II, 52) tanquam pœnas sibi quoque timendas.

tem, sibi proponat ante oculos. His accensi vocibus Patres, consilia[10] inde non publica, sed in privato, seductaque a plurium conscientia, habere: ubi quum id modo constaret, jure an injuria eripiendos[11] esse reos, atrocissima quæque maxime placebat sententia: nec auctor quamvis audaci facinori deerat. Igitur judicii die, quum plebs[12] in foro erecta exspectatione staret, mirari[13] primo quod non descenderet tribunus: deinde quum jam mora suspectior fieret, deterritum a primoribus credere, et desertam ac proditam causam publicam queri. Tandem, qui obversati[14] vestibulo tribuni fuerant, nuntiant domi mortuum esse inventum. Quod ubi in totam concionem pertulit rumor, sicut acies funditur duce occiso, ita dilapsi passim alii alio. Præcipuus pavor tribunos invaserat, quam nihil auxilii sacratæ[15] leges haberent, morte collegæ monitos. Nec Patres satis moderate ferre lætitiam:

10. *Consilia* (v. ad I, 54, n. 1) *inde non publica* (MS Veith. *in publico*) *habere, sed in privato*, v. ad II, 24, n. 6.

11. *Eripiendos esse reos*, quocumque modo, *jure an injuria*; immo *aut injuria*, ut legitur in MS Veith. — In Regio nostro legitur *an injuria.* Ed. — Mox *quamvis*, ut I, 4, ubi v. n. 6. *Auctor*, qui *facinus* hoc exsequeretur.

12. *Plebs erecta*, intenta rei, quæ jam ageretur, cum magna *exspectatione* (*in gespannter Erwartung*), ut III, 47; XXXIII, 32, n. 3; *erigere aliquem exspectatione* XXXVI, 34, n. 3; *erigere se in spem* III, 1; *erectus in exspectationem* XXI, 20, n. 5. Sic et *suspensus ad exspectationem* XLII, 19, 20, et junctim *erecti suspensique* I, 25, n. 2.

13. *Mirari primo, quod* (vid. ad XXXIV, 57, n. 3) *non descenderet tribunus*, sc. in forum, quod in parte Urbis inferiore erat, in valle inter Capitolinum et Palatinum montes; vid. Donat. urb. Rom. II, 16 sq, et Nardinus Rom. vet. V, 2. *Descendere* dicuntur Romani honestiores, quum in forum, curiam, campum (v. c. VII, 18, n. 2; XXIV, 7, n. 8; XXVI, 18, n. 2; XXXIV, 1, n. 5; *in campum* Martium, comitiorum causa) eunt, quod solebant in montibus habitare, qui salubrius habitabantur; ea loca autem in vallibus, inter montes, erant; item in universum, quum in publicum prodeunt: Ernesti clav. Cic. Cf. Drak. ad III, 48 pr.

14. *Obversati vestibulo*, ante vestibulum versati. Conf. ad XXIV, 23, n. 2. — *Acies funditur*, exercitus late se fundit s. dissipat, dispergitur, dilabitur. Cf. ad XLI, 7, n. 3.

15. *Sacratæ leges*, v. ad II, 8, n. 3.

adeoque neminem[16] noxæ pœnitebat, ut etiam[17] insontes fecisse videri vellent, palamque ferretur, malo domandam tribunitiam potestatem.

LV. Sub hac[1] pessimi exempli victoria delectus edicitur; paventibusque tribunis, sine intercessione ulla, consules rem peragunt. Tum vero irasci plebes tribunorum magis silentio, quam consulum imperio; et dicere, *actum esse de libertate sua: rursus ad antiqua reditum: cum Genucio una mortuam ac sepultam tribunitiam potestatem: aliud agendum ac cogitandum, quomodo resistatur Patribus. Id autem unum consilium esse, ut se ipsa plebs, quando aliud nihil auxilii habeat, defendat. Quatuor et viginti lictores*[2] *apparere consulibus, et eos ipsos plebis homines: nihil con-*

16. *Neminem noxæ pœnitebat*, pudebat, vel nemini noxa displicebat, ut I, 8 pr. *haud me pœnitet sententiæ eorum.* Nam *pœnitere aliquem* ejus rei dicimus, quæ ei displicet et quacum non contentus est, aut ejus, quæ parva est et quam contemnit, v. c. *pœnitere laboris, virium, virtutis ac fortunæ suæ* I, 8, n. 8; IV, 58; VIII, 23; IX, 18, 34; XXII, 12; XXIII, 3, et aliis ocis, ubi etiam *pœnitet* simpl. dicitur omisso pronomine, ut XXIII, 12, n. 3; XXVIII, 40, n. 5. Nonnunquam est *fastidire*, et *contemnere* τῷ *pœnitere* respondet, ut IV, 3.

17. *Ut etiam insontes* cædis *fecisse* eam *videri vellent.* — *Palamque ferretur*, diceretur, vel judicaretur. Conf. ad IV, 45, n. 5, et IX, 15, n. 3. — *Malo*, scil. facinore et remedio; quoniam alio modo id non liceret.

Cap. LV. 1 *Sub hac victoria*, ea quasi subnixi Patres delectum edicunt; vel statim post illam: nisi tum potius cum Gron. leg. *sub hanc victoriam*, ut VII, 31, n. 3; XXI, 2, n. 1; XXIV, 25, n. 4; XXV, 7 pr. XXVI, 16, n. 1; XXVII, 37 pr. XXIX, 15, n. 3; XXXIII, 37, n. 1; XXXIV, 27, n. 3; XXXV, 31; XXXIX, 21 pr. Sed Livium sine discrimine τῷ *sub* nunc quartum, nunc sextum addidisse casum, et a grammaticis ita potius distingui, ut v. c. *sub adventum* notet paulo ante adventum, instante adventu, *sub adventu* quum jam advenit, post adventum, sed vanam esse hanc distinctionem, et v. c. *sub idem tempus* dici pro *eodem tempore* I, 22; XXXVII, 11, 18; XLII, 17; XLIV, 35; XLV, 25; *sub vocem* et *dicta* pro *post ea* VII, 31; XXXV, 31; *sub lucem, sub occasum solis*, etc., docet Drak. Sed præpositio *sub* cum sexto casu alibi reperitur: v. c. XLV, 10, *sub adventu Romanorum;* sic et Florus, lib. III, c. 6, *sub ipso hostis recessu.* — *Delectus edicitur*, v. ad XXI, 63, n. 1, et XXXI, 49, n. 5.

2. *XXIV lictores apparere consulibus*, ministros esse et apparitores consulum; vid. ad I, 8, n. 2; II, 1, n. 11.

temptius, neque[3] *infirmius, si sint qui contemnant: sibi quemque ea magna atque horrenda facere.* His vocibus alii alios quum incitassent, ad Voleronem Publilium, de plebe hominem, quia, quod [4] ordines duxisset, negaret se militem fieri debere, lictor missus est a consulibus. Volero appellat tribunos. Quum auxilio nemo esset, consules spoliari [5] hominem, et virgas expediri jubent. *Provoco*, inquit, *ad populum*, Volero; *quoniam tribuni civem romanum in conspectù suo virgis cædi malunt, quam ipsi in lecto suo a vobis trucidari.* Quo ferocius clamitabat, eo infestius circumscindere et spoliare lictor. Tum Volero, et prævalens ipse, et adjuvantibus advocatis, repulso lictore, ubi indignantium pro se acerrimus erat clamor, eo se in turbam confertissimam recipit, clamitans: *Provoco, et fidem plebis imploro : adeste cives! adeste commilitones! nihil est, quod exspectetis tribunos, quibus ipsis vestro auxilio opus est.* Concitati homines, veluti ad prælium se expediunt; apparebatque omne discrimen adesse; nihil cuiquam sanctum, non publici fore, non privati juris. Huic tantæ tempestati quum se consules obtulissent, facile experti sunt parum tutam majestatem sine viribus esse : violatis lictoribus, fascibus fractis, e foro in curiam compelluntur; incerti quatenus Volero exerceret victoriam. Conticescente deinde tumultu, quum in senatum [6] vocari jussissent, queruntur injurias suas, vim plebis, Voleronis auda-

3. *Nihil... infirmius*, sc. his lictoribus esse.

4. *Quod ordines duxisset*, v. ad II, 23, n. 4.

5. *Spoliari hominem*, exui, vel nudari corpus a lictoribus, qui vestes *circumscindere* s. undique lacerare solebant; *et virgas expediri*, expromi e fascibus. Conf. VIII, 32.

6. *In senatum vocari*, scil. Patres, ut XXIII, 32 pr. XXXVI, 21; et *in concionem vocari*, scil. multitudinem (quæ vox præcesserat) XXIV, 27 pr. vel *vocare* et *advocare ad concionem* et *in consilium* IV, 1 extr. XXVI, 48 extr. XLIV, 37, n. 8 et al. In quibusdam libris hoc loco et alibi præpositio *in* omittitur.

ciam. Multis ferociter dictis sententiis, vicere seniores, quibus ira Patrum adversus temeritatem plebis certari non placuit.

LVI. Voleronem [1] amplexa favore plebs, proximis comitiis, tribunum plebi creat in eum annum, qui L. Pinarium, P. Furium consules habuit : contraque omnium opinionem, qui eum vexandis prioris anni consulibus permissurum tribunatum credebant, post publicam causam privato dolore habito, ne verbo quidem violatis consulibus, rogationem tulit ad populum, ut plebeii [2] magistratus tributis comitiis fierent. Haud parva [3] res, sub titulo prima specie minime atroci, ferebatur; sed quæ patriciis omnem potestatem per clientium suffragia creandi quos vellent tribunos auferret. Huic [4] actioni gratissimæ plebi quum summa vi resisterent Patres ; nec, quæ una vis ad resistendum erat, ut intercederet aliquis ex collegio, auctoritate aut consulum, aut principum adduci posset ; res tamen

Cap. LVI. 1. *Voleronem plebs tribunum pl. creat ; contraque omnium opinionem rogationem tulit*, scil. Volero : nam sic passim sententias, in quibus diversum sit subjectum, jungi copula *et* s. *que*, et præterea a passivo ad activum transiri, vel contra, docet Stroth. Conf. ad III, 38, n. 4; IV, 17, n. 7; XXII, 6, n. 7; XXII, 20, n. 8; XXIII, 8, n. 4; XXIII, 18, n. 4; XXIV, 21 extr. XXIV, 25 extr. XXIX, 32, n. 2; inpr. ad XXV, 35, n. 3, et XXXVII, 20, n. 4. — XXXIII, 36, n. 3; XXXVI, 31, n. 4; XLI, 25. — *Eum permissurum tribunatum*, hoc libere et impotenter usurum *ad vexandos prioris*, superioris, proximi, *anni consules*, frenis quasi huic potestati laxatis. Locutio petita ab iis, qui *permittunt* vel *canem*, h. e. in feras immittunt (vid. Lucret. IV, 685-692, unde ἐπακτῆρες venatores, et ἐπάγειν), vel *equum*, quem laxatis habenis liberoque cursu ruere s. ferri patiuntur et incitant, ut infr. III, 61, 70; VIII, 30; IX, 22; X, 5; XXIX, 2; XXX, 11; XL, 40. Sic et *emittere* ; vid. ad X, 5, n. 4, et XXIX, 2 (ubi *emittere, permittere* et *emittere* eodem sensu dicuntur); conf. Drak. ad III, 70, n. 9; Gron. Obss. II, 13, et Gruter. ad Martial. X, 12.

2. *Ut plebeii magistratus tributis comitiis fierent*, vid. ad II, 33, n. 3.

3. *Haud parva res*, exigui momenti lex, *sub titulo*, inscriptione vel argumento... *atroci*, admodum gravi et Patribus valde noxio, ut al. *atrociter ferre*.

4. *Huic actioni*, rogationi. Nam *actiones* magistratuum sunt vel roga-

suo ipsa molimine gravis, certaminibus in annum extrahitur. Plebs Voleronem tribunum reficit. Patres ad ultimum dimicationis rati rem venturam, Ap. Claudium, Appii filium, jam inde a paternis[5] certaminibus invisum infestumque plebi, consulem faciunt. Collega ei T. Quintius datur. Principio statim anni, nihil prius quam de lege agebatur : sed ut inventor[6] legis Volero, sic Lætorius, collega ejus, auctor quum recentior, tum acrior erat. Ferocem faciebat belli gloria ingens; quod ætatis[7] ejus haud quisquam manu promptior erat. Is, quum Volero nihil præterquam de lege loqueretur, insectatione abstinens consulum, ipse in accusationem Appii familiæque superbissimæ ac crudelissimæ in plebem romanam exorsus, quum a Patribus non consulem, sed carnificem ad vexandam et lacerandam plebem creatum esse contenderet; rudis

tiones s. leges (*tribunitiæ*), vel senatusconsulta, iis referentibus ad senatum facta (*consulares*); necnon orationes, quibus lex aut suadetur aut dissuadetur; ut *senatorum actiones* sententiæ in senatu dictæ.—*Tribunum reficit,* iterum creat, ut III, 21. Cf. ad IX, 10, n. 5.—*Ad ultimum dimicationis,* ad ultimam dimicationem s. certamen extremum, ut VIII, 29, et *ad inopiæ ultimum* X, 11. Sic et *ad extremum periculi* et *spei* XXI, 34; XLIII, 13; *extrema agminis, finium,* etc. XXI, 34; XXXV, 3 al. Conf. ad IX, 39, n. 4; et XXII, 6, n. 6.

5. *Inde a paternis certaminibus,* v. supr. c. 27 sq. Verba *Appii filium* a quibusdam libris absunt, et in fastis Capitol. *M. F.* dicitur. Sed conf. III, 15; Dionys. IX, 42, et Duk. Duplicem olim de Claudio, qui Romam commigraverit, opinionem vulgatam fuisse Drak. suspicatur : eum vel *Appii* vel *Marci* prænomen habuisse. — *T. Quintius* Barbatus Capitolinus. De *Quintia* gente vid. I, 30, et III, 12.

6. *Inventor legis,* qui primus eam tulit s. rogavit; *auctor legis* eodem quidem sensu passim dicitur, sed plerumque est legis suasor, adjutor, laudator, qui *auctoritatem* ei præstat hortando et laudando. Sic ad alios refertur, non, ut *inventor,* sine ullo ad alios respectu dicitur. Cf. XXII, 25 extr. Volero autem *auctor* etiam rogationis a se latæ fuit, sed Lætorius auctor ejus *recentior et acrior.*—*Lætorius* forte is, de quo vid. supra cap. 27.

7. *Ætatis ejus haud quisquam,* v. ad II, 29, n. 6.—*Is... ipse... exorsus,* sc. est.—*In accusationem... exorsus.* Creverio videtur delenda præpositio, sicuti supra in capite 38, nisi malis ex uno illius codice *ipse incusationem Appii... exorsus;* Regius noster habet *in accusationem exorsus;* sed vide quæ ad locum supra citatum, in nota 7

in militari homine lingua[8] non suppetebat libertati animoque. Itaque deficiente oratione, *Quandoquidem non facile loquor*, inquit, *Quirites*, *quam*, *quod loquutus sum*, *præsto*; *crastino die adeste. Ego hic aut in conspectu vestro moriar*, *aut perferam legem.* Occupant[9] tribuni templum postero die : consules nobilitasque ad impediendam legem in concione consistunt. Submoveri Lætorius jubet, præterquam qui suffragium ineant. Adolescentes nobiles stabant, nihil[10] cedentes viatori : tum ex his prehendi quosdam Lætorius jubet. Consul Appius negare jus esse tribuno in quemquam, nisi in plebeium. Non[11] enim populi, sed plebis eum magistratum esse : nec illum ipsum submovere pro imperio posse more majorum; quia ita

observavimus. Ed. — Mox post *contenderet* punctum forte ponendum.

8. *Rudis lingua*, imperitia dicendi, *non suppetebat*, par erat, respondebat, *libertati animoque*, libertati animi, liberiori ingenio, cujus sensa non diserte expromere poterat. Confer ad XXIV, 22, n. 1. Mox ante *facile loquor* ed. Mogunt. prima inseruit *tam*, quæ particula ante *quam* passim omittitur, v. c. XXV, 15, n. 4; XXVI, 18, n. 1; XXVI, 31, n. 1; XXXV, 49; si his locis vulgo recte legitur; de quo tamen dubitare possis. *Magis* ante *quam* solere omitti non *tam*, monet Bauer. ad XXVI, 18. Cf. ad I, 25, n. 11. — Regius noster codex et tres alii a Creverio relati, item Campanus, Andreas, et Gronoviani codices omittunt *tam.* Ed.

9. *Occupant tribuni templum*, vid. ad I, 6, n. 5. — *Submoveri Lætorius jubet* omnes, *præterquam* præter eos, *qui suffragium ineant* in comitiis tributis, adeoque patricios. Confer ad III, 14, n. 4; XXII, 3, n. 8, et XXV, 3, n. 14.

10. *Nihil cedentes viatori*, ministro, quo magistratus ad homines arcessendos (inpr. a villa in senatum, ex quo *viatores* dictos monet Cic. de Sen. 16) et prehendendos quoque, ut lictoribus, utebantur (vide quæ mox sequuntur, et III, 56), potissimum tribuni pl., sed et alii, v. c. dictator (vid. VI, 15 pr. et XXII, 11), consules (vid. VIII, 18), ædiles (vid. XXX, 39), censores (vid. XXXIX, 44), et imperator Samnitium X, 38. Cf. Gell. XII, 3, et XIII, 12.

11. *Non populi*, omnium ordinum, universæ civitatis, qua etiam senatus continetur, *sed plebis*, etc. Conf. II, 35, et VI, 37. — *Illum ipsum*, scilic. populi magistratum, v. c. consulem, hortari tantum posse et monere populum, *more majorum*, ut discedat, non imperare; *pro imperio*, per imperium, imperioso modo, proprie ita ut partes imperantis agat, ut III, 49, *jam pro imperio Valerius discedere lictores jubebat*, quasi id imperare posset vel penes ipsum esset imperium. Conf. ad II, 7, n. 4. Vulgo

dicatur : *Si vobis*[12] *videtur, discedite, Quirites.* Facile[13] et contemptim de jure disserendo perturbare Lætorium poterat. Ardens igitur ira tribunus, viatorem mittit ad consulem; consul lictorem ad tribunum, privatum[14] esse clamitans, sine imperio, sine magistratu; violatusque esset tribunus, ni et concio omnis atrox coorta pro tribuno in consulem esset, et concursus[15] hominum in forum ex tota urbe concitatæ multitudinis fieret. Sustinebat tamen Appius pertinacia tantam tempestatem : certatumque haud incruento prælio foret, ni Quintius, consul alter, consularibus negotio dato, ut collegam vi, si aliter non possent, de foro abducerent, ipse nunc plebem sævientem precibus lenisset; nunc orasset tribunos, ut concilium dimitterent. *Darent*[16] *iræ spatium : non vim suam illis*

illum ipsum referunt ad *tribunum*, et inde colligunt, tribunis pl. non fuisse jus *submovendi.* Cf. ad III, 14, n. 4.

12. *Si vobis videtur, discedite, Quirites*, recepta erant verba dimittendæ concionis populi ; ut senatus dimittendi formula : *nihil vos moramur, Patres conscripti.*

13. *Facile de jure, et contemptim, disserendo perturbare Lætorium poterat.* Sic verba non tam jungenda, quam omnino transponenda crediderim h. l. ubi quidam τὸ *et* delendum, alii pro eo *tam*, vel *parat* pro *poterat* substituendum, et alii denique *facile* tum ad *poterat*, tum ad *disserendo* referendum putant. Appius *facile Lætorium perturbare poterat disserendo* tam *de jure* magistratuum, cujus is ignarus erat, quam *contemptim*, cum contemptu et ejus, qui hæc ignoraret, et tribunorum, qui non populi, sed plebis magistratus essent. Sic *contemptim* II, 35 pr. VI, 38; VII, 7.

14. *Tribunum privatum esse, sine magistratu*, invidiose et contemptim dicit Appius respectu auctoritatis Patrum : nam idem paulo ante dixerat, tribunum esse magistratum, sed plebis, non populi. Cf. ad I, 40, n. 5. Sigonius comparat verba Plutarch. in Quæst. Rom. t. II, p. 283. « Cur tribunus pl. non, ut alii magistratus, prætextam gestat ? an quia omnino magistratus non est ? nam neque lictores habet, neque pro tribunali sedens jus dicit, neque principio anni magistratum init, neque illo se abdicat dictatore dicto, ut diversi muneris ordinisque homo... et impedimento potius magistratui est eique adversus, quam magistratus; tribuni enim est, resistere magistratus potentiæ nimiamque ejus licentiam coercere. »

15. *Concursus hominum in forum ex tota urbe concitatæ multitudinis fieret*, verba *concitatæ multitudinis* aut tollenda prorsus videntur, aut post seq. *tempestatem* rejicienda; Ern.

16. *Darent iræ spatium*, etc. Conf.

tempus adempturum; sed consilium viribus additurum : et Patres in populi, et consulem in Patrum fore potestate.

LVII. Ægre sedata ab Quintio plebs; multo ægrius consul alter a Patribus. Dimisso tandem concilio plebis, senatum consules habent : ubi quum timor atque ira in vicem sententias variassent; quo magis, spatio interposito, ab impetu ad consultandum avocabantur, eo plus abhorrebant a certatione animi; adeo ut Quintio gratias agerent, quod ejus opera mitigata discordia esset. Ab Appio petitur, *ut tantam*[1] *consularem majestatem esse vellet, quanta esse in concordi civitate posset. Dum tribuni consulesque ad se quisque omnia trahunt, nihil*[2] *relictum esse virium in medio; distractam laceratamque rempublicam magis quorum*[3] *in manu sit, quam ut incolumis sit, quæri.* Appius contra *testari deos atque homines, rempublicam prodi per metum ac deseri : non consulem senatui, sed senatum consuli deesse : graviores accipi leges, quam in Sacro monte acceptæ sint.* Victus tamen Patrum consensu quievit; lex silentio[4] perfertur.

VIII, 32, n. 7.—*In potestate alicujus esse,* alicujus voluntatem auctoritatemque vel judicium sequi, facere, quæ ei placeant, ut XL, 46, n. 6, et contra *in sua potestate esse* VIII, 2, n. 3. Sic et *in auctoritate Patrum esse,* iis obtemperare, senatusconsultis parere, III, 21 pr. IV, 26 med. (ubi etiam paulo post eodem sensu dicitur *consules senatui dicto audientes esse*) XXXII, 7, n. 7; XXXII, 28, n. 2; XLII, 32, n. 4.

Cap. LVII. 1. *Ut tantam consularem majestatem esse vellet,* etc. adeoque non majorem, quam concordia sineret civium. Paulo ante e duobus MSS recepi *avocabantur* pro *advocabantur.* — Regius noster et Crev. editio habent *advocabantur;* aliud autem non improbarem si auctoritate et consensu librorum veterum niteretur. Sulpicius ad Ciceronem, IV, Epist. 5 : *etiam tu ab hisce rebus animum ad cogitationem avoca.* Ed.

2. *Nihil relictum esse virium in medio,* vid. ad VI, 6, n. 7.

3. *Quorum in manu sit,* quænam harum partium summam in ea potestatem habeat. Post *remp.* alii colon, alii nullam distinctionem ponunt, ut sit enallage accusat. pro nominat. ut XXXI, 27, n. 2. Cf. ad XL, 20, n. 2.

4. *Lex silentio perfertur.* Duo habent codices, *profertur.* Ed.

LVIII. Tum primum tributis comitiis creati tribuni sunt : numero etiam additos tres, perinde[1] ac duo antea fuerint, Piso auctor est : nominat quoque tribunos, C. Sicinium, L. Numitorium, M. Duilium, Sp. Icilium, L. Mæcilium. Volscum Æquicumque inter seditionem romanam est bellum coortum : vastaverant agros, ut si qua secessio plebis fieret, ad se receptum haberet. Compositis deinde rebus, castra retro movere. Ap. Claudius in Volscos missus; Quintio Æqui provincia evenit. Eadem in militia sævitia Appii quæ domi esse; eo liberior, quod sine tribunitiis vinculis erat. Odisse[2] plebem plus quam paterno odio : se victum ab ea : se unico[3] consule objecto adversus tribunitiam potestatem, perlatam legem esse, quam minore conatu, nequaquam[4] tanta Patrum spe, priores impedierint consules. Hæc ira indignatioque ferocem animum ad vexandum sævo imperio exercitum stimulabat : nec ulla[5] vi domari poterat : tantum certamen

Cap. LVIII. 1. *Perinde ac*, quasi, *duo* tantum *antea fuerint*; vid. supr. ad c. 33, n. 3; *addito* pro *additos* in omnibus MSS et plurimis edd. perperam legi jam monuere Dukerus et Stroth. *additos* esse *Piso auctor est*, h. e. tradit, ut VIII, 6, n. 1; IX, 37, n. 9; X, 25 al. Quin et dixit Livius : *habeo auctores*, *Romanos solitos* fuisse, etc. IX, 36, n. 4; XXII, 7 pr. et *id quidam auctores sunt* XXIII, 16, n. 7; XXX, 26, n. 4; *qui hujus pugnæ auctores sunt*, h. e. eam memorant, XXVI, 6, n. 6, ut fere VI, 12, n. 2; *ita pars major auctores sunt* XXX, 3, n. 4. *Auctor* dicitur is, a quo fama orta est, et qui dicere potest, unde habeat, quæ dicit : hinc etiam nuntius (s. nuntians, et index). De *Pisone* vide supra ad I, 55, n. 8. — *C. Sicinium*, *L. Numitorium*, etc. Conf. Diodor. l. 11, pag. 278, ex quo etiam *C. Sicinium* substituere Sigon. et Pigh. Ann. ad ann. 283. In MSS præter Haverk. et in edd. antt. *C.* vel *Cn. Siccium*, ut et inf. cap. 61.

2. *Odisse plebem plus quam paterno odio*, magis quam pater eam oderat. De patre v. sup. c. 16, 21-30 et 44.

3. *Se unico consule*, qui solus consulis nomine dignus sit, et unice ad id ob ferociam constantiamque aptus; vid. ad I, 21, n. 3; *objecto* torrenti tanto instar firmissimi obicis vel aggeris et firmissimæ molis; Gronov.

4. *Nequaquam tanta Patrum spe*, quippe quibus non consul, Appio similis, præfuerit.

5. *Nec ulla vi domari poterat*, sc. exercitus, quod nomen, quia collectivum est, mox etiam plurali *imbiberant*

animis imbiberant! Segniter, otiose, negligenter, contumaciter omnia agere: nec pudor, nec metus coercebat. Si citius agi vellet agmen, tardius sedulo incedere: si adhortator operis adesset, omnes sua sponte motam [6] remittere industriam: præsenti vultus demittere, tacite prætereuntem exsecrari: ut invictus ille odio plebeio animus interdum moveretur. Omni nequidquam acerbitate [7] prompta, nihil jam cum militibus agere: a centurionibus corruptum exercitum dicere: *tribunos plebei* cavillans interdum, et *Volerones* vocare.

LIX. Nihil eorum Volsci nesciebant, instabantque eo magis, sperantes idem certamen animorum adversus Appium habiturum exercitum romanum, quod adversus [1] Fabium consulem habuisset. Cæterum multo Appio, quam Fabio violentior fuit: non enim vincere tantum noluit, ut Fabianus exercitus, sed vinci voluit. Productus in aciem, turpi fuga petit castra, nec ante restitit, quam signa inferentem Volscum munimentis vidit fœdamque extremi agminis cædem. Tum expressa vis ad pugnandum, ut victor jam a vallo submoveretur hostis; satis tamen appareret, capi tantum castra militem romanum noluisse: alii gaudere [2] sua clade atque ignominia. Quibus nihil infractus ferox Appii animus, quum insuper sævire vellet, concionemque advocaret,

jungitur; nisi cum aliis jungere malis *poterant*, vel *imbiberat*, vel *domare* exercitum *poterat*, scil. ira Appii. — Placebat Creverio emendatio *poterant* quam habere videntur quatuor ex codicibus quos collegit. At noster Regius habet *poterat... imbiberant.* Ed.

6. *Omnes sua sponte remittere industriam motam*, incitatam adhortatione Appii; *notam* conjicit Cler. art. crit. III, 1, n. 4.

7. *Acerbitate prompta*, adhibita, exercita. — *Volerones*, Voleroni similes, ut *Tarquinii* VI, 40; *Manliana imperia* IV, 29; VIII, 7.

Cap. LIX. 1. *Adversus Fabium consulem*, v. sup. c. 43. — *Multo violentior* et contumacior *fuit Appio*, adversus Appium.

2. *Alii gaudere sua clade atque ignominia;* forte legendum *alias* vel *alioquin.*

concurrunt ad eum legati tribunique, monentes, ne utique experiri vellet imperium, cujus vis omnis in consensu obedientium esset. Negare vulgo milites se ad concionem ituros; passimque exaudiri voces postulantium, ut castra ex volsco agro moveantur. Hostem victorem paulo ante prope in portis ac vallo fuisse; ingentisque mali non suspicionem modo, sed apertam speciem obversari ante oculos. Victus tandem, quandoquidem [3] nihil præter tempus noxæ lucrarentur, remissa concione, iter in insequentem diem pronuntiari quum jussisset, prima luce classico signum profectionis dedit. Quum maxime agmen e castris explicaretur, Volsci, ut eodem signo excitati, novissimos adoriuntur: a quibus perlatus ad primos tumultus eo pavore signaque et ordines turbavit, ut neque imperia exaudiri, neque instrui acies possent: nemo [4] ullius nisi fugæ memor. Ita effuso agmine per stragem corporum armorumque evasere, ut prius hostis desisteret sequi, quam romanus fugere. Tandem collectis ex dissipato cursu militibus, consul quum revocando nequidquam suos persequutus esset, in pacato [5] agro castra posuit; advocataque concione, invectus haud falso in proditorem exercitum militaris disciplinæ, desertorem signorum, ubi signa, ubi arma essent, singulos rogitans, inermes milites, signo amisso

3. *Quandoquidem nihil præter tempus*, dilationem, *noxæ*, pœnæ, non ejus remissionem, *lucrarentur* milites, quorum contumaciæ nunc cederet. *Noxa* et delictum, et pœna, quæ propter illud infligitur. Cf. ad VIII, 18, n. 3, et X, 19, n. 2. — *A quibus*, scilicet novissimis, *perlatus ad primos tumultus*, etc.

4. *Nemo ullius*, scilic. rei, nisi ipsa hæc vox excidit.

5. *In pacato agro*, ut *pacata loca* XXIV, 41; *pacatum agmen*, etc., quibus *hostilia*, *infesta* et *hostes* opponuntur, X, 32, n. 1; XXIII, 27; XXIV, 20; XXXV, 4; XXXVI, 20; XXXVII, 46; XL, 57. Passim etiam *pacati* dicuntur, qui vel in pace sunt, ut XXVIII, 34; XXXV, 4; XLIII, 17; vel ad pacem petendam compulsi et hinc victi, ut XXXIX, 2, n. 6, et XLII, 8, n. 2.

signiferos; ad hoc centuriones [6] duplicariosque, qui reliquerant ordines, virgis [7] cæsos securi percussit: cætera multitudo sorte decimus quisque ad supplicium lecti.

LX. Contra ea [1], in Æquis inter consulem ac militem comitate ac beneficiis certatum est: et natura Quintius erat lenior, et sævitia infelix collegæ, quo is magis gauderet ingenio suo, effecerat. Huic tantæ concordiæ ducis exercitusque non ausi offerre se, Æqui vagari populabundum hostem per agros passi: nec ullo ante bello latius inde actæ prædæ: omnis militi data est. Addebantur et laudes, quibus haud minus quam præmio gaudent militum animi. Tum duci, tum propter ducem Patribus quoque placatior exercitus rediit; sibi parentem, alteri exercitui dominum datum ab senatu, memorans. Varia fortuna belli, atroci discordia domi forisque annum exactum, insignem maxime comitia tributa efficiunt; res major victoria [2] suscepti certaminis, quam usu: plus enim dignitatis comitiis ipsis detractum est, Patribus ex

6. *Duplicarios*, al. *duplares*, milites, quibus ob virtutem duplex dabatur frumentum, non stipendium; *duplicia cibaria* infr. XXIV, 47, n. 7, et apud Varron. L. L. IV, 16; Veget. II, 7; cf. Lips. Mil. Rom. V, 16, et Schel. ad Polyb. c. 7.

7. *Virgis cæsos securi percussit... sorte decimus quisque ad supplicium lecti*, vid. ad I, 26, n. 6; I, 59, n. 3, et ad Epit. 2, n. 4.

CAP. LX. 1. *Contra ea* pro simpl. *contra*, ut fere *præterea* et *postea*. Cf. III, 57; XXI, 20; XXXIII, 31; XLI, 24; XLIV, 43. — *Gauderet ingenio suo* miti, ei indulgere et commodis ejus frui posset. — *Huic tantæ concordiæ ducis exercitusque*, tam concordi duci exercituique, *non ausi offerre se Æqui*, obviam ire, occurrere. Conf. ad III, 50, n. 8, et V, 13, n. 8. — *Actæ prædæ: omnis*, etc. Conf. ad XXXIII, 24, n. 4.

2. *Res major*, memorabilior et insignior facta *victoria* plebis, *quam usu*, fructu. Multum tamen sic *virium et plebi additum est et demptum Patribus*: nam in comitiis tributis non, ut in centuriatis, vis suffragiorum penes Patres, sed plebem erat, et a tribunis pl. haberi, neque auspiciis impediri poterant. Conf. ad II, 33, n. 3. Plurimum tamen virium plebi additum lege Valeria et Horatia ann. Urb. cond. 306 lata et repetita ann. Urb. cond. 416 a Q. Publilio Philone dictat. et ann.

concilio submovendis, quam virium aut plebi additum est, aut demptum Patribus.

LXI. Turbulentior inde annus [1] excepit, L. Valerio, Tib. Æmilio consulibus, quum propter certamina ordinum de lege agraria, tum propter judicium Ap. Claudii: cui acerrimo adversario legis, causamque possessorum publici agri, tanquam tertio [2] consuli, sustinenti, M. Duilius, et C. Sicinius diem dixere. Nunquam ante tam invisus plebi reus ad judicium vocatus populi est; plenus [3] suarum, plenus paternarum irarum. Patres quoque non temere pro ullo æque adnisi sunt: propugnatorem senatus, majestatisque vindicem suæ, ad omnes tribunitios plebeiosque oppositum tumultus, modum duntaxat in certamine egressum, iratæ objici plebi. Unus e Patribus, ipse Ap. Claudius, et tribunos, et plebem, et suum judicium pro nihilo habebat. Illum non minæ plebis, non senatus preces perpellere unquam potuere, non modo ut vestem [4] mutaret, aut supplex prensaret homines; sed ne ut ex consueta quidem asperitate orationis, quum ad po-

Urb. cond. 466, a Q. Hortensio dict. *ut, quod tributim plebes jussisset, populum* s. Quirites *teneret,* h. e. obligaret, et plebiscita non ad solam plebem, sed universam rempublicam pertinerent; vide infr. III, 55 pr. VIII, 12; ad Epit. lib. XI, et Dionys. XI, 45.

Cap. LXI. 1. *Annus excepit,* sequutus est hunc annum continua serie: cf. Drakenb. De *lege agraria* vid. ad II, 41, n. 2.

2. *Tanquam tertio consuli,* tertius consul esset. Res plures Appio crimini datas memorat Dion. IX, 54; qui etiam non eum morbo mortuum esse, sed violentas sibi ipsum intulisse manus refert.

3. *Plenus suarum, plenus paternarum irarum,* qui invidia et ira plebis, non tam in ipsum, quam in patrem (de quo vide sup. cap. 16, 21-30 et 44), concepta, premebatur. Conf. Drak. ad V, 3, n. 4; VI, 28, n. 8; XXX, 34, n. 7, et XL, 2, n. 6, ubi notavit, *iram paternam* esse iram aliorum erga patrem, *injuriam vestram* injuriam aliorum erga vos, ab iis vobis illatam, *victoriam suam* victoriam aliorum de se, *odium vestrum* odium aliorum erga vos: conf. Cort. ad Sall. Jug. 14, 17, et Burm. ad Virg. Æn. I, 716.—*Non temere,* non facile.

4. *Ut vestem mutaret,* v. ad c. 54, n. 5.—*Prensare* s. *prehendere* et *prendere homines* vel manus eorum solebant vel rei, veniam et benigna suf-

pulum agenda causa esset, aliquid leniret atque submitteret. Idem habitus oris, eadem contumacia in vultu, idem in oratione [5] spiritus erat: adeo ut magna pars plebis Appium non minus reum timeret, quam consulem timuerat. Semel causam dixit, quo semper agere omnia solitus erat, accusatorio spiritu: adeoque constantia sua et tribunos obstupefecit, et plebem, ut diem [6] ipsi sua voluntate prodicerent: trahi deinde rem sinerent. Haud ita multum interim temporis fuit: ante tamen quam prodicta dies veniret, morbo moritur: cujus [7] quum laudationem tribuni plebis impedire conarentur, plebs fraudari solenni honore supremum diem tanti viri noluit; et laudationem tam æquis auribus mortui audivit, quam vivi accusationem audierat; et exsequias frequens celebravit.

LXII. Eodem anno Valerius consul cum exercitu in Æquos profectus, quum hostem ad prælium elicere non posset, castra oppugnare est adortus. Prohibuit fœda tempestas, cum grandine, ac tonitribus cælo dejecta. Admirationem deinde auxit, signo receptui dato, adeo tranquilla serenitas reddita, ut velut nu-

fragia judiciumve mite rogantes, vel candidati, magistratum ambientes, aliive, aliquid petentes, prehensa manu rogantes (ut I, 47; III, 12, n. 35), vel in via sibi obvium colloquendi causa seducentes, vel læti et gratias agentes, ut IV, 60 pr. — Mox *submitteret* pro remitteret.

5. *Idem in oratione spiritus*, vocis sonus et contentio, ut mox *accusatorius spiritus*, qualis accusatoris, non rei et trepidi hominis, esse solet.

6. *Diem prodicere* (al. *prædicere*, ut apud Tacit. Annal. II, 6 et 79), vel simpl. dicere, definire, ut III, 58, et XXV, 13, n. 2; vel proferre, prorogare, ampliare, h. e. in alium diem judicium differre, ut h. l. et III, 57; VI, 20; XXXVIII, 51, 52: confer Duk. et Drak. ad h. l. et III, 57, n. 6. — *Trahi rem*, differendo prorogari, prolatari. Sic et *trahere* (*in die Länge ziehen*) *comitia*, *bellum*, *pugnam*, *certamen*, etc. (ut al. *ducere bellum*, *extrahere bellum*, *rem*, *certamen*, etc. conf. ad IV, 43, n. 6), vel *rem in serum* XXXII, 35, n. 3; XXXVIII, 50, n. 1; ut *in serum* tempus *protrahere* ap. Suet. Aug. 17, et *in serum noctis convivium producere* inf. XXXIII, 48, n. 4, et *perducere* XXXVIII, 50, n. 1.

7. *Cujus quum laudationem*, etc. cf. ad II, 47, n. 6.

mine aliquo defensa castra oppugnare iterum[1] religio fuerit : omnis[2] ira belli ad populationem agri vertit. Alter consul Æmilius in Sabinis bellum gessit; et ibi, quia hostis mœnibus se tenebat, vastati agri sunt. Incendiis deinde, non villarum modo, sed etiam vicorum, quibus frequenter habitabatur, Sabini exciti, quum prædatoribus occurrissent, ancipiti[3] prælio digressi, postero die retulere castra in tutiora loca. Id satis consuli visum, cur pro victo relinqueret hostem, integro inde decedens bello.

LXIII. Inter hæc bella, manente discordia domi, T. Numicius Priscus, A. Virginius consules facti. Non ultra videbatur latura plebes dilationem agrariæ[1] legis, ultimaque vis parabatur, quum Volscos adesse, fumo ex incendiis villarum fugaque agrestium cognitum est : ea res maturam jam seditionem, ac prope erumpentem repressit. Consules coacti extemplo ab senatu ad bellum, educta ex urbe juventute, tranquilliorem cæteram plebem fecerunt. Et hostes quidem nihil[2] aliud quam perfusis vano timore Romanis, citato agmine abeunt. Numicius Antium adversus Volscos, Virginius contra Æquos profectus : ibi ex insidiis prope magna accepta clade, virtus militum rem prolapsam negligentia consulis restituit. Melius in Volscis imperatum est. Fusi primo prælio hostes, fugaque in urbem Antium, ut tum[3] res erant, opulentissimam acti :

Cap. LXII. 1. *Serenitas cæli..... religio fuerit,* vide ad II, 5, n. 4.

2. *Omnis ira belli... vertit* se; vide ad II, 3, n. 2. Mox *vicorum, quibus,* in quibus, *frequenter habitabatur, Sabini exciti,* vide ad c. 16, n. 3.

3. *Ancipiti prælio*, cujus victoria fuerat dubia : cf. ad XXIV, 45, n. 1. — *Integro bello*, nondum confecto.

Cap. LXIII. 1. *Agrariæ legis*, de qua v. ad II, 41, n. 2. Mox *matura jam seditio ac prope erumpens*, instar ulceris, egregie dicitur.

2. *Nihil aliud quam*, vide ad II, 8, n. 9.

2. *Ut tum res erant*, scil. publicæ, *opulentissimam urbem Antium* (hodie *Anzo*), opp. Latii, Volscorum caput, ad mare, sed sine portu, in amœnissima regione (v. Cic. ad Att. 4, 8),

quam consul oppugnare non ausus, Cenonem aliud oppidum, nequaquam tam opulentum, ab Antiatibus cepit. Dum Æqui Volscique romanos exercitus tenent, Sabini usque ad portas Urbis populantes incessere: deinde ipsi paucis post diebus ab duobus exercitibus, utroque per iram consule ingresso in fines, plus cladium, quam intulerant, acceperunt.

LXIV. Extremo[1] anno pacis aliquid fuit, sed, ut semper alias, sollicitæ certamine Patrum et plebis. Irata plebs interesse consularibus comitiis noluit: per Patres clientesque Patrum consules creati T. Quintius, Q. Servilius: similem annum priori consules habent, seditiosa initia, bello[2] deinde externo tranquilla. Sabini crustuminos campos citato agmine transgressi, quum cædes et incendia circum Anienem flumen fecissent, a porta prope Collina mœnibusque pulsi, ingentes tamen prædas hominum pecorumque egere: quos Servilius consul infesto exercitu insequutus, ipsum quidem agmen adipisci æquis locis non potuit; populationem adeo effuse fecit, ut nihil bello intactum relinqueret, multiplicique capta præda rediret. Et in Volscis respublica[3] egregie gesta, quum ducis, tum militum opera. Primum æquo campo signis collatis pu-

ubi templum Fortunæ erat celeberrimum. Conf. Ind., Phil. a Turre monimenta veteris Antii Rom. 1700, et Klotz. Lectt. Venus. p. 230. — *Ceno* s. *Cenon* (nunc *Nettuno*) adjacens oppidulum, Antiatibus præbebat portum, navale et forum. Confer Dionys. IX, p. 612. — Mox *tenent* pro detinent, retinent, morantur, impediunt. Conf. ad III, 29, n. 4; V, 54, n. 1; VII, 25, n. 3; XXII, 19, n. 6; XXIII, 15 et 19; XXIV, 20; XXXII, 9; XXXV, 42; XLIII, 13.

Cap. LXIV. 1. *Extremo*, exeunte, *anno*, in extrema ejus parte, h. e. fine; *pacis... sollicitæ*, turbatæ.

2. *Bello externo tranquilla*, immo *tranquillum*, scilic. annum: nam hanc enallagen generis, quæ negligentiam potius vel affectationem, quam elegantiam redolet, librariis deberi malim, quam Livio. Vox quoque *consules* vel in hoc, vel in præc. membro delenda videtur.

3. *Respublica egregie gesta*, h. e. bellum, ut *remp. administrare* et *gerere*, XXIII, 49; XXVII, 6, n. 6; XXVIII, 9, et XXX, 41; *rem rom.*

gnatum, ingenti[4] cæde utrinque, plurimo sanguine: et Romani, quia paucitas[5] damno sentiendo propior erat, gradum retulissent, ni salubri mendacio consul, fugere hostes ab cornu altero clamitans, concitasset aciem; impetu facto, dum se putant vincere, vicere. Consul, metuens ne nimis instando renovaret certamen, signum receptui dedit. Intercessere pauci dies, velut[6] tacitis induciis utrinque quiete sumpta: per quos ingens vis hominum ex omnibus Volscis Æquisque populis in castra venit, haud dubitans, si senserint, Romanos[7] nocte abituros. Itaque tertia[8] fere vigilia ad castra oppugnanda veniunt. Quintius sedato tumultu, quem terror subitus exciverat, quum manere in tentoriis quietum militem jussisset, Hernicorum cohortem in stationem[9] educit; cornicines tubicinesque in equos impositos canere ante vallum

gerere XXIV, 18; XXX, 2, et *remp. capessere* III, 69, pro bellum suscipere gerendum. Nam *respublica* primum dicitur civitas universa; deinde singulæ ejus partes, quas Cicero, Sext. 46, dicit esse religiones, auspicia, potestates magistratuum, senatus auctoritatem, leges, morem majorum, judicia, jurisdictionem, fidem, provincias, socios, imperii laudem, rem militarem et ærarium; denique (ut III, 71 al.) res vel actio et negotium quodcumque, ad publicam rem vel utilitatem pertinens (*die Angelegenheiten oder das Interesse des Staats*); unde *remp. deserere* (non amplius curare) XXVI, 12, n. 4. Conf. Drak. ad h. l. Gron. ad VIII, 31, et Ernest. clav. Cic.

4. *Ingenti cæde*, multis occisis, *plurimo sanguine*, plurimis vulneratis.— *Ingenti cæde... plurimo sanguine*. Alterutrum ex his vacat: *ingenti cæde* potius delendum videtur, ut glossema additum interpretandis his vocibus, *plurimo sanguine*, quarum rarior usus apud auctores. Ed.

5. *Paucitas damno sentiendo propior erat*, ob paucitatem magis faciliusque damnum s. clades sentiri poterat.

6. *Velut tacitis induciis*, vid. ad II, 18, n. 6.

7. *Romanos nocte abituros, si senserint*, tam ingentem eorum vim advenisse.

8. *Tertia vigilia*. Distinguebatur tempus noctis in quatuor vigilias, quarum unaquæque trium horarum erat. Itaque tertia vigilia a media nocte incipiebat, nona noctis hora finiebatur. Singulis autem vigiliis, signo buccina dato, vigiles mutabantur. Ed.

9. *In stationem educit*, ante portas castrorum disposuit. *Statio* nostrum *Piquet*, *Postirung*, ut VII, 26, 37; XXII, 12; XXV, 39 al.—*In equos impositos*. Sic habet Regius codex noster, et duo alii Crever. Sic et edebatur ante Sigonium, qui jussit legi *in*

jubet, sollicitumque hostem ad lucem tenere: reliquum noctis adeo tranquilla omnia in castris fuere, ut somni quoque Romanis copia esset. Volscos species armatorum peditum, quos et plures esse, et Romanos putabant, fremitus[10] hinnitusque equorum, qui, et insueto sedente equite, et insuper aures agitante sonitu, sæviebant, intentos velut ad impetum hostium tenuit.

LXV. Ubi illuxit, Romanus, integer satiatusque somno productus in aciem, fessum stando et vigiliis Volscum primo impetu perculit. Quanquam cessere magis[1], quam pulsi hostes sunt: quia ab tergo erant clivi, in quos post principia integris ordinibus tutus receptus fuit. Consul, ubi ad iniquum locum ventum est, sistit aciem: miles ægre teneri, clamare et poscere, ut perculsis instare liceat. Ferocius agunt equites: circumfusi duci vociferantur se ante signa ituros. Dum cunctatur consul, virtute militum fretus, loco parum fidens, conclamant, se ituros: clamoremque res est sequuta. Fixis in terram pilis, quo leviores[2] ardua evaderent, cursu subeunt. Volscus effusis ad primum

equis, sed invito Livio, ut credit Creverius; is eodem modo, supra I, 18, restituit *dextra in caput Numæ imposita*. Ed.—*Somni copia*, facultas dormiendi.

10. *Fremitus hinnitusque equorum.* Libri quidam *strepitus hinnitusque;* verum recte *fremitus* exhibet Regius noster. Ita Ovidius, Metam. III, 704, *Ut fremit acer equus, quum bellicus ære canoro Signa dedit tubicen;* Horatius, IV, Od. 14, 23, *frementem Mittere equum medios per ignes.* Alibi tamen *fremitus hominum* et *hinnitus equorum* distinguuntur, ut apud Curtium IV, 12: *nihil aliud quam fremitum hominum, hinnitumque equorum exaudisse nuntiat;* et cap. 13: *fremitus hominum, equorum hinnitus. . . mentem turbaverant.* Ed.—*Aures agitante sonitu*, ut al. *impellere, pellere, quatere, ferire, pulsare, percutere, verberare aures* et oculos.

Cap. LXV. 1. *Cessere magis*, ordinibus haud turbatis, *quam pulsi*, dispersi et fugati sunt; *ordines* certe, qui *post principia*, primam aciem (ut III, 22, n. 5; VIII, 10, n. 4, al.), stabant, integri, incolumes et non turbati, ad clivos se tuto recipiebant.

2. *Quo leviores ardua* loca *evaderent*, cf. ad II, 7, n. 7.—*Saxa ob-*

impetum missilibus telis, saxa objacentia pedibus ingerit in subeuntes, turbatosque ictibus crebris urget ex superiore loco : sic prope oneratum est sinistrum Romanis cornu, ni referentibus jam gradum consul, increpando simul temeritatem, simul ignaviam, pudore metum [3] excussisset. Restitere primo obstinatis animis : deinde, ut [4] obtinentes locum vires ferebant, audent ultro gradum inferre; et clamore renovato, commovent aciem : tum rursus, impetu [5] capto, enituntur, atque exsuperant iniquitatem loci. Jam prope erat, ut in summum clivi jugum evaderent, quum terga hostes dedere : effusoque cursu pæne agmine uno fugientes sequentesque castris incidere. In eo

jacentia pedibus edidere Andreas et Campanus; Aldus autem *adjacentia* vulgaverat, quem quidam secuti sunt; sed Rhenanus priorem lectionem perperam loco motam reduxit in primam sedem : Regius codex habet *objacentia;* alii *abjacentia.* Passim librarii verba composita cum præpositionibus *ab* et *ob* inter se commutarunt; sic eodem hoc capite, infra, pro *obstinatis animis* duo habent *abstinatis animis.* Ed.

3. *Metum excussisset pudore,* quod vera esset consulis increpatio. Confer VII, 17.

4. *Deinde, ut* Romani, non amplius recedentes, sed *obtinentes locum,* eo ipso, quod eum obtinebant, *vires ferebant,* accipiebant, resumebant (vid. ad I, 50, n. 7), *audent,* etc. Ita Strothius. Coll. I, 4 extr. 15 extr. II, 50 extr. et Theocr. Id. XXII, 113: Ὁ δ' αἰεὶ πάσσονα γυῖα ἱπτομένου φορέεσκε πόνου. Simplicior, opinor, interpretatio est hæc : *Restitere primo obstinatis animis : deinde, ut* vel quantum *ferebant,* sinebant, patiebantur, aut permittebant *vires, locum* suum *obtinentes,* fortiter et obstinate tuentes, et sic jam pæne exhaustæ quidem, sed increpatione consulis refectæ, *audent ultro gradum inferre.* Vulgo legitur *ut in obtinentes locum,* scilicet superiorem, Volscos, ad quos Romani pro viribus enituntur. Sed sic verba *vires ferebant* et reliqua parum apta sunt, et illud *in* abest ab omnibus fere MSS et editt. ante Sigon. — Abest quoque præpositio *in* a nostro Regio codice; Creverius tamen eam servaverat. Ed.

5. *Impetu capto,* ut VIII, 30; X, 5; et *conatibus captis* III, 5; IX, 4. (Nos dicimus *ansetzen, ausholen;* Ern. qui tamen malebat *facto.*)—*Enituntur,* ascendunt, *atque exsuperant iniquitatem loci.* Locus hic prorsus exhibet vim propr. verbi *eniti,* scil. ascensu aliquo pervadendi; Ern. Conf. ad Tac. Ann. II, 80, 8. — *Ut in summum clivi jugum evaderent.* Gebhardus legendum censuit : *ut summum... evaderent,* abjecta præpositione ; quam quum constanter retineant codices et libri cusi, adversus eorum consensum vulgata scriptura mutari non debet. Ed.

pavore castra capiuntur: qui Volscorum effugere potuerunt, Antium petunt. Antium et romanus exercitus ductus: paucos circumsessum dies deditur, nulla oppugnantium nova vi; sed quod jam inde ab infelici pugna castrisque amissis ceciderant animi.

T. LIVII PATAVINI

HISTORIARUM

AB URBE CONDITA

LIBER TERTIUS.

BREVIARIUM.

Cap. I; Tribuni iterum agitant legem agrariam, adjutore Ti. Æmilio consule : sed hujus collega Q. Fabius concordiam tuetur dato consilio coloniæ Antium deducendæ. —II, III; Q. Fabius secundum consul vincit Æquos, qui ad Urbem terrorem pertulerant. Censa civium capita 104,214, præter orbos orbasque. —IV; Ecetra et Antium deficiunt ad Æquos. Ab his Sp. Furius Fusus consul pulsus in castris obsidetur : quibus subsidio pro consule T. Quintius mittitur cum latino hernicoque exercitu.—V; Furius, eruptione e castris facta, vulneratur; et frater ejus circumventus perit. Castra obsidione liberantur, et fugientes Æqui a Postumio consule, et deinde a Quintio cæduntur. Portenta, feriæ, et supplicationes. — VI, VII; Pestilentia Urbs affligitur. Æqui et Volsci populantur hernicos, romanos tusculanosque agros. Moriuntur consules, multique et nobiles et ignobiles. Supplicationes.—VIII; Ingentes Æquorum Volscorumque strages editæ. — IX; C. Terentillus Arsa trib. pl. rogationem fert, ut quinque viri creentur legibus de imperio consulari scribendis. Absentibus consulibus atrociter in eum invehitur Q. Fabius præf. Urbi. —X; Lucretii consulis triumphus, et Veturii collegæ ovatio. Lex Terentilla ab toto relata collegio. Volsci et Æqui rebellant. Tribuni in foro vociferantur. — XI; Patres legem et tribuni delectum impediunt. Cæsone Quintio duce sæpe foro pelluntur tribuni et plebs. Ei capitis dies dicitur ab A. Virginio: quo tamen ferocia ac temeritas juvenis magis augetur, quam imminuitur. — XII; Die demum judicii prensat singulos, et depre-

cantur pro eo L. Quintius Cincinnatus pater, T. Quintius Capitolinus, aliique necessarii, principes civitatis. — XIII; Reum præter invidiam premit falsum testimonium M. Volscii Fictoris tribunitii, qui fratrem suum ab eo necatum dicit. Virginius illum in vincula duci, sed reliqui tribuni vades publicos dari jubent. Cæso in exsilium abit, et pater omnia bona divendere cogitur. — XIV; Tribunis, quoties de lege agunt, cum ingenti clientium exercitu resistunt Patres juniores, maxime sodales Cæsonis. — XV; Exsules servique, duce Ap. Herdonio sabino, nocte Capitolium occupant. — XVI; Multi variique timores. Tribuni vanam hanc belli imaginem esse putant, ad avertendos ab legis Terentillæ cura plebis animos, et arma poni jubent. — XVII; P. Valerius Publicola consul increpat tribunos; et vis ultima imminet. — XVIII; Tusculani Romanis auxilium ferunt; et pars civium, auctoritate consulis mota, arma capiunt. Capitolium recuperatur; sed Valerius in pugna cadit. — XIX; In locum ejus sufficitur L. Quintius Cincinnatus, qui assiduis concionibus tribunos plebemque non vehementius quam Patres castigat. — XX; Tribuni minantur, se impedituros delectum : sed Quintius eo non opus esse dicit, quum multi in verba Valerii juraverint. Religio Romanorum. — XXI; Tribuni cedunt; at iidem reficiuntur, quod modo vetitum erat senatusconsulto : hinc et Patres L. Quintium consulem refici cupiunt, qui acerrime in eos invehitur. — XXII; Q. Fabius Vibulanus tertium consul Volscorum castra ad Antium expugnat. — XXIII; Tusculana arx, ab Æquis capta, ope Romanorum recipitur; et hostes, sub jugum missi domumque se recipientes, a Fabio ad unum omnes occiduntur. Tum consules populantur Volscos et Æquos. — XXIV; Tribunitiæ actiones. M. Volscio, qui falsus testis in Cæs. Quintium exstiterat, dies a quæstoribus dicitur. Lustrum decimum. Capita civium 117,319 censa. — XXV; Æqui bellum denuo inferunt Romanis, duce Graccho Clœlio, et legatos rom. ludibrio habent. — XXVI; Sabini prope ad mœnia Urbis infesta populatione veniunt. Tum plebs nomina dat, reclamantibus tribunis. Castra L. Minucii consulis ab Æquis obsidentur. Hinc L. Quintius Cincinnatus dictator dicitur, et ab opere rustico, cui intentus est, in Urbem deducitur. — XXVII; Is propere delectum habet, et Algidum proficiscitur. — XXVIII; Circumvallat deinde Æquos, et sub jugum mittit. — XXIX; Prædam omnem suo tantum militi dat, et Minucium jubet legatum esse. Tum dictator triumphat, et judicium habet de M. Volscio, qui damnatus Lanuvium in exsi-

lium abit. Egregia pugna C. Naucii consulis cum Sabinis ad Eretum. Iidem tribuni quintum refecti. Capitolium lustratum propter lupos in eo visos. — XXX; Decem tribuni plebis creati, bini ex singulis classibus. Æqui et Sabini bellum reparant. — XXXI; Annona laboratur : lex Icilia fertur de Aventino publicando : T. Romilius et C. Veturius consules prædam ingentem, in Algido partam, vendunt, et damnantur. De legibus convenit, sed earum latores non nisi ex Patribus creari placet. Legati mittuntur Athenas, qui leges Solonis describant, aliarumque Græciæ civitatum instituta juraque noscant. — XXXII; Fames et pestilentia. Redeunt legati cum atticis legibus. — XXXIII; Decemviri legibus scribendis creantur sine provocatione, et soli e magistratibus. Regimen penes Ap. Claudium, et xii fasces per x dies penes præfectum juris. Moderatio decemvirorum. — XXXIV; Legum x tabulæ proponuntur perferunturque comitiis. Duas adjici placet, ut absolvatur corpus juris romani. — XXXV; Comitia decemviris iterum creandis in trinum nundinum indicta. Eorum habendorum munus injungitur Ap. Claudio minimo natu et ambitioso, qui semet ipse cum aliis creat. — XXXVI; Decemviri novi idibus maiis ineunt magistratum, et subito omnes cum duodenis fascibus prodeunt. Eorum superbia et tyrannis. — XXXVII; Duæ legum tabulæ ad decem prioris anni adjiciuntur; sed mentio comitiorum nulla fit. — XXXVIII; Annus iii decemvirorum. Sabinorum incursio in agrum rom. et Æquorum in tusculanum. Decemviri in curiam citant Patres, qui, jam diu haud consulti, tantum non omnes in agris sunt et conveniunt frequentes. — XXXIX; Asperæ sententiæ et vociferationes Patrum, præcipue L. Valerii Potiti et M. Horatii Barbati. — XL; C. Claudii et L. Cornelii Moluginensis orationes, precibus, quam jurgio, similiores. In præsentia omnia præter bellum omittenda censent. — XLI; Decemviri propositum tenent, et delectum habent silentio Patrum. Ap. Claudio et Sp. Oppio imperium in Urbe, reliquis decemviris bellum in Sabinis et Æquis mandatur. — XLII; Milites romani, ducibus infensi, ab hostibus vinci se patiuntur. — XLIII; L. Siccius in Sabinis jussu decemvirorum, sed haud inultus, interficitur a militibus. — XLIV; Ap. Claudius Virginiæ, L. Virginii filiæ, stuprandæ libidine capitur, et M. Claudio clienti negotium dat, ut virginem, L. Icilio tribunitio desponsam, asserat in servitutem. Advocati puellæ postulant, ut res integra in patris adventum differatur. — XLV; Decretum Appii. Icilii cum eo disceptatio. — XLVI;

Appius judicium differt in posterum diem, et collegis in castra scribit, ne Virginio commeatum dent. Sed hic eo jam sumpto profectus erat, per velociores nuntios certior factus de periculo filiæ. — XLVII; Virginius sordidatus, comitantibus filia, Icilio, matronis, et advocatis, opem Quiritium implorat, et in Appium, vindicias decernentem secundum servitutem, acerrime invehitur. — XLVIII; Decemvir, alienato ad libidinem animo, lictorem mittit, qui submoveat turbam, et viam det Claudio ad prehendendum mancipium. Tum Virginius orat, ut, priusquam filia abducatur, liceat sibi cum ea et nutrice colloqui. Data venia, seducit filiam ad tabernas Novas, et cultro ibi arrepto lanii pectus ejus transfigit. Deinde, via ferro facta ad portam, pergit in castra. Vociferantur Icilius Numitoriusque, puellæ sponsus et avunculus : clamitant matronæ. — XLIX; Appius arripi jubet Icilium, quem multitudo ejusque duces, Valerius et Horatius, tuentur. Tandem, fracto animo, profugit in vicinam domum, et Oppius senatum vocari jubet. — L; Motus in castris a Virginio excitus. Exercitus Romam proficiscitur, et Aventinum in montem secedit. Mittuntur eo tres legati consulares; et multitudo conclamat, se non aliis, quam L. Valerio et M. Horatio, daturos responsum. — LI; Huic exercitui conjungitur alter in Sabinis, et ab utroque creantur x tribuni militares; ex his vero duo, qui summæ præsint rerum, M. Oppius et Sex. Manilius. — LII; M. Duilio suadente, plebs et exercitus in Sacrum montem ex Aventino transeunt. Decemviri, consensu Patrum victi, futuros se in eorum potestate affirmant. — LIII; Valerius Horatiusque cum plebe agunt de conditionibus reditus, et æquas laudant postulationes, sed supplicia decemvirorum deprecantur. — LIV; Decemviri abdicant se magistratu; et plebs reversa, pontifice max. comitia habente, x tribunos plebis (Virginium, Icilium, Numitorium, Duilium, C. Sicinium, etc.) creat in pratis Flaminiis, quem postea circum Flaminium appellarunt. — LV; Per interregem consules creantur, L. Valerius Potitus et M. Horatius Barbatus. Ab his latæ leges : ut, quod tributim plebes jussisset, populum teneret: ne quis ullum magistratum sine provocatione crearet: ut, qui tribunis plebis, ædilibus, judicibus, decemviris nocuisset, ejus caput Jovi sacrum esset: ut senatusconsulta in ædem Cereris ad ædiles pl. deferrentur. — LVI; Virginius diem dicit Appio. Is provocat ad populum et majorum merita in remp. commemorat. — LVII; Jussu Virginii in carcerem conjicitur. Latinornm Hernicorumque legati gratulatum de

concordia Patrum ac plebis Romam veniunt, et coronam auream in Capitolium ferunt parvi ponderis. Delectus edicitur ad bella cum Sabinis, Æquis Volscisque gerenda. Leges XII tabularum in æs incisæ in publico proponuntur. — LVIII; C. Claudius supplicium Appii deprecatur; hic vero, spe incisa, ante prodictam diem mortem sibi consciscit. Sp. Oppius accusatus in vinculis moritur. Reliqui decemviri, et M. Claudius, assertor Virginiæ, exsilii causa solum vertunt. — LIX; Moderatio M. Duilii trib. pl. — LX, LXI; Æqui Volscique vincuntur a Valerio, — LXII, LXIII; et Sabini ab Horatio. Senatus maligne in unum diem supplicationes decernit. Consules sine auctoritate senatus, populi jussu triumphant. — LXIV; Eosdem tribunos pl. refici vetat M. Duilius, qui comitiis præest, et, tribunis v creatis, totidem collegas ab his cooptari jubet. — LXV; Cooptati duo etiam patricii consularesque. Rogatio a L. Trebonio trib. pl. infesto Patribus, lata, ut, qui plebem rom. tribunos plebi rogaret, is usque eo rogaret, dum decem faceret. Coitiones tribunorum adversus juniores Patrum oriuntur; et ab his injuriæ fiunt plebi ipsisque tribunis. — LXVI; Dies alicui nobilium dicta, et nova certamina. Hinc Æqui Volscique arma capiunt, et populabundi accedunt ad ipsa Romæ mœnia. — LXVII, LXVIII; T. Quintii Capitolini quartum consulis oratio ad populum severissima. — LXIX; Ea non modo Patribus, sed et plebi accepta. Delectus habetur. — LXX; Volsci Æquique vincuntur. — LXXI, LXXII; Aricini atque Ardeates, qui de ambiguo agro sæpe bello certaverant, judicem populum romanum capiunt; isque, reclamantibus frustra consulibus Patribusque, agrum sibi adjudicat, quia P. Scaptius, magno natu homo de plebe, dixerat, eum fuisse finium Coriolanorum, captisque Coriolis, jure belli publicum populi rom. factum.

CAP. I. ANTIO capto, Ti. Æmilius et Q. Fabius consules fiunt. Hic erat Fabius Quintus [1], qui unus exstinctæ ad

CAP. I. 1. *Fabius Quintus*, prænomine nomini postposito, ut inf. c. 29; IV, 17 pr. (*Clœlium Tullum*); IV, 18, n. 2; VII, 22, n. 4. Sic et cognomen ante nomen ponitur, v. c. *Macer Licinius* IV, 23; VII, 9; *Marcellus Claudius* XXIII, 14, n. 19: cf. II, 32, n. 7; XXVII, 6, n. 9; XXIX, 2, n. 3; XXX, 1, n. 5; Drak. ad h. l. et Schweigh. ad Appian. Hann. 37. De Fabii juvenis consulatu vide ad II, 49, n. 3.

Cremeram genti superfuerat. Jam priore [2] consulatu Æmilius dandi agri plebi fuerat auctor : itaque secundo quoque consulatu ejus, et agrarii se in spem legis erexerant, et tribuni rem contra consules sæpe tentatam, adjutore utique consule, obtineri posse rati, suscipiunt; et consul manebat in sententia sua. Possessores [3] et magna pars Patrum, tribunitiis [4] se jactare actionibus principem civitatis, et largiendo de alieno popularem fieri querentes, totius invidiam rei a tribunis in consulem averterant. Atrox certamen aderat, ni Fabius consilio neutri parti acerbo rem expedisset : T. Quintii ductu et auspicio agri capti priore anno aliquantum [5] a Volscis esse : Antium, propinquam, opportunam, et maritimam urbem, coloniam deduci posse : ita sine querelis possessorum plebem in agros ituram, civitatem in concordia fore. Hæc sententia accepta est. Triumviros [6] agro dando creat T. Quintium, A. Virginium, P. Furium : jussi [7] nomina dare, qui agrum accipere vellent. Fecit statim, ut fit, fastidium copia; adeoque pauci nomina dedere, ut ad ex-

2. *Jam priore consulatu Æmilius*, etc. Cf. II, 61.—De lege agraria vid. ad II, 41, n. 2. *Agrarii* qui potissimum agitabant legem agrariam, et, ut ex ea agros consequerentur, horum divisionem expetebant.

3. *Possessores et magna pars Patrum*, vid. ad II, 42, n. 7.

4. *Tribunitiis actionibus* (vide ad II, 56, n. 4) *se jactare*, se vexare, vel potius se venditare, iis adjuvandis gratiam plebis laudemque captare. *Jactare se re*, vel *in re aliqua*, significat multum in ea versari, vel quocumque modo ea vexari, vel ei immorari, illam urgere, vel insolentius se efferre et gloriari, vel denique se venditare, ambitiose ostentare studia sua, gratiam famamque captare, et sibi nimis placere. Cf. ad XXXIX, 26, n. 4; XXXIX, 43, n. 1; ad Juvenal. I, 62; et Ernesti clav. Cic. — *Popularem*, vide ad II, 8, n. 1.

5. *Aliquantum* (vide ad II, 39, n. 1) *esse agri a Volscis capti*, etc.

6. *Triumviri agro dando*, al. *coloniæ deducendæ*, aut *de colonia deducenda*, aut *agrarii*, et simpl. *triumviri;* confer Indicem, et ad IX, 46, n. 9. — Pro *creat* (scil. Fabius; vide ad VII, 16, n. 6) multi MSS *creant*, forte rectius. Conf. ad II, 18, n. 4. — Codex Regius, item et Sorbonicus dant *creat;* si *creant* legas, intelligendum erit de populo. Ed.

7. *Jussi nomina dare*, v. ad I, 11, n. 3.

plendum numerum coloni Volsci adderentur: cætera multitudo poscere Romæ agrum malle, quam alibi accipere. Æqui a Q. Fabio, is eo cum exercitu venerat, pacem petiere, irritamque eam ipsi subita incursione in agrum latinum fecere.

II. Q. Servilius, insequenti anno (is enim cum Sp. Postumio consul fuit) in Æquos missus, in latino agro stativa habuit: intra[1] castra quies necessaria morbo implicitum exercitum tenuit. Extractum in tertium annum bellum est, Q. Fabio et T. Quintio consulibus. Fabio extra ordinem, quia is victor pacem Æquis dederat, ea provincia data: qui, haud dubia spe profectus, famam nominis sui pacaturam Æquos, legatos in concilium gentis missos nuntiare jussit, *Q. Fabium consulem dicere, se ex Æquis pacem Romam tulisse, ab Roma Æquis bellum afferre, eadem dextra armata, quam pacatam illis antea dederat: quorum id perfidia et perjurio fiat, deos nunc testes esse, mox fore ultores. Se tamen, utcumque sit, etiam nunc,*

CAP. II. 1. *Intra castra*, etc. ambo scripti nostri, ut et omnes Gronoviani, et veteres edit. si Campanam excipias, carent præpositione *intra;* itaque legendum putamus: *stativa habuit. Castris quies necessaria... exercitum tenuit;* ut infra cap. 26, *castris se pavidus tenebat.* ED.—*Extra ordinem ea provincia data,* ut *extra sortem* XXVI, 29, n. 5, hoc est, sine sorte, et sine comparatione: nam vulgo magistratus provincias vel *sortiebantur* s. *in sortem* (propr. nomina earum in sitellam) *conjiciebant* (v. XXVIII, 38; XXX, 1, 27; et ad XXI, 42, n. 2), h. e. sortem de iis ducebant, et hac ducta illas inter se distribuebant atque accipiebant, vel inter se *comparabant,* de iis inter se conveniebant (*verglichen sich darüber in Güte*), i. e. vel sorte vel comparatione (*Vergleich*) definiebant, in quam quisque mitteretur: unde et *sors* dicitur pro *provincia.* Cf. ad X, 26, n. 4; XXII, 35, n. 5; et XXXIII, 43. Sic et *comparare inter se, ut* vel *uter,* etc. VIII, 6, n. 5; XXV, 13, n. 3; XXV, 41, n. 7; XXVI, 8, n. 7; XXXV, 20, n. 2. *Provincia data,* vide ad II, 40, n. 9. — Mox propr. legendum *antea dederit* censet Dukerus, propter obliquam orationem; sed Livius aliique scriptores, inpr. Tacitus, sæpe indicativos ponunt in oratione obliqua. Cf. ad XXXIII, 21, n. 6; XXXIV, 41, n. 4; XXXVI, 39, n. 4; XXXVII, 52; XLIII, 1, n. 6; XLV, 29, n. 7; XLV, 32, n. 1; et passim ad Tacit. Ann.

pœnitere sua sponte Æquos, quam pati hostilia malle. Si pœniteat, tutum[2] *receptum ad expertam clementiam fore : sin perjurio gaudeant, diis magis iratis, quam hostibus gesturos bellum.* Hæc dicta adeo nihil moverunt quemquam, ut legati prope violati sint, exercitusque in Algidum adversus Romanos missus. Quæ ubi Romam sunt nuntiata, indignitas rei, magis quam periculum consulem alterum ab urbe excivit. Ita duo consulares exercitus ad hostem accessere, acie instructa, ut confestim dimicarent. Sed quum forte haud multum diei superesset, unus ab statione hostium exclamat : *Ostentare hoc est, Romani, non gerere bellum. In noctem imminentem aciem instruitis. Longiore luce ad id certamen, quod instat, nobis opus est. Crastino die, oriente sole, redite in aciem : erit copia pugnandi, ne timete.* His vocibus irritatus miles in diem posterum in castra reducitur; longam venire noctem ratus, quæ moram certamini faceret. Tum quidem corpora cibo somnoque curant : ubi illuxit postero die, prior aliquanto constitit romana acies; tandem et Æqui processere. Prælium fuit utrimque vehemens; quod et romanus[3] ira odioque pugnabat, et Æquos conscientia contracti culpa periculi, et desperatio futuræ sibi postea fidei, ultima audere et experiri cogebat. Non tamen sustinuere aciem romanam Æqui : pulsique quum in fines suos se recepissent, nihilo inclinatioribus ad pacem animis ferox multitudo increpare duces, quod in aciem, qua pugnandi arte

2. *Tutum receptum ad expertam clementiam fore*, vide ad IV, 57, n. 2. —*Indignitas rei*, superba hæc et ignominiosa agendi ratio, *consulem alterum ab Urbe excivit*, T. Quintium : nam Fabius jam profectus erat adversus Æquos.

3. *Romanus ira odioque pugnabat*, h. e. Romani, ut II, 27; VIII, 3 pr. XXIV, 27, et al. Conf. ad Tac. Ann. XII, 58, n. 4. Sic et *Samnis* VII, 33; *Tarquiniensis* IX, 41; *Carthaginiensis* XXIV, 47; XXVIII, 44 : ad quæ loca conf. Drakenb. — Invitis omnibus li-

romanus excellat, commissa res sit. Æquos populationibus incursionibusque meliores esse, et multas passim manus, quam magnam molem unius exercitus, rectius bella gerere.

III. Relicto itaque castris præsidio, egressi tanto cum tumultu invasere fines romanos, ut ad Urbem quoque terrorem pertulerint: nec opinata etiam res plus trepidationis fecit, quod nihil minus, quam ne victus, ac prope in castris obsessus hostis, memor populationis esset, timeri poterat; agrestesque, pavidi incidentes portis, non populationem, nec prædonum parvas manus, sed, omnia vano augentes timore, exercitus et legiones adesse hostium, et infesto agmine ruere ad urbem, clamabant. Ab his proximi audita incerta, eoque vaniora, ferre ad alios: cursus clamorque vocantium ad arma haud multum a pavore captæ urbis abesse. Forte ab Algido Quintius consul redierat Romam, id remedium timori fuit, tumultuque sedato, victos timeri [1] increpans hostes, præsidia portis imposuit. Vocato dein senatu, quum, ex auctoritate [2] Patrum justitio indicto, profectus ad tutandos

bris scriptis, *romanus miles* ediderant anno 1535 Frobenius; anno 1539 Basileenses; anno 1548 Gryph. quem proximo excepit Curio. Ed.

Cap. III. 1. *Victos timeri hostes increpans,* cum increpatione s. indignatione dicens. Cf. I, 51 pr. IV, 32 pr. 50 pr. VI, 37 pr. XXIII, 45, et Tac. Annal. I, 39 extr. ubi Wolf. monet, huic verbo ibi esse potestatem quam dicunt prægnantem, ex neutrali propria et activa mixtam, sicut germanice *schelten:* sic et *indignari* pro, cum indignatione loqui, moleste ferre, queri: v. ad XXXI, 31, n. 8; XXXII, 34, n. 3; XXXIV, 6, n. 1; XL, 11, n. 3.

2. *Ex auctoritate,* sententia s. voluntate *Patrum, justitio,* interstitione seu cessatione jurisdictionis judiciorumque publicorum (*omnium rerum* XXVI, 26, n. 4), *indicto* s. edicto a consule. Consules ipsi jus dicebant antequam prætores creati essent, adeoque justitium erat, quoties, et *servabatur,* quandiu uterque aberat; *remittebatur* autem, altero reverso, postea etiam absenti (prætoribus creatis): indici et remitti solebat absentibus consulibus (cf. X, 21; al.); indici autem in omni fere vel lætitia vel luctu publico (vide Indicem); nonnunquam et sponte sumi, de quo vide ad IX, 7, n. 5; XXIII, 25, n. 1; et ad Tacit. Annal. II, 82, 5.

fines esset, Q. Servilio præfecto[3] Urbis relicto, hostem in agris non invenit. Ab altero consule res gesta egregie est : qui, qua venturum hostem sciebat, gravem præda, eoque impeditiore agmine incedentem aggressus, funestam ei populationem fecit. Pauci hostium evasere ex insidiis : præda omnis recepta est : sic finem justitio, quod quatriduum fuit, reditus Quintii consulis in urbem fecit. Census[4] deinde actus, et conditum ab Quintio lustrum : censa civium capita centum quatuor millia et ducenta quatuordecim dicuntur, præter orbos orbasque. In Æquis nihil deinde memorabile actum : in oppida sua se recepere, uri sua populari que passi. Consul, quum aliquoties per omnem hostium agrum infesto agmine populabundus isset, cum ingenti laude prædaque Romam rediit.

IV. Consules inde A. Postumius Albus, Sp. Furius Fusus. Furios Fusios[1] scripsere quidam; id admoneo, ne quis immutationem virorum ipsorum esse, quæ nominum est, putet. Haud dubium erat, quin cum Æquis alter consulum bellum gereret. Itaque Æqui

3. *Præfectus Urbis* s. *Urbi* ante Augusti tempora, rege vel consulibus absentibus, ab his creari solebat, ne Urbs sine summo magistratu esset, et institutis prætoribus, latinarum duntaxat feriarum causa. Conf. Ind. et ad Tacit. Ann. IV, 36; VI, 11. — *Eoque impeditiore agmine*, vide ad V, 16, n. 2, et X, 20, n. 7.

4. *Census... actus*. Census a Serv. Tullio rege, ut vidimus I, 42, institutus, et quater actus, teste Val. Max. III, 4; regnante deinde Superbo intermissus, secundo post exactos reges anno revocatus fuerat, auctore Dionys. V. Ter deinde ante hunc annum actum esse, primo a dictatore T. Lartio, an. 256; tum a coss. Sp. Cassio, Postumo Cominio, an. 261; tertio a L. Furio et A. sive C. Manlio coss. an. 280, discimus ex eodem Dionysio; quem vide lib. V, VI, et IX : hic census igitur, de quo nunc agit Livius, nonus est ab urbe condita. Ed. — *Conditum lustrum*, vide ad I, 44, n. 3. Confer Dionys. IX, 36. — *Censa civium capita* 104 *millia et* 214, ut in Epit. *Capitum* MS Leid. 2 : enim vero vox *capita* non referenda ad *millia*, sed ad numerum posteriorem inferioremque *ducenta quatuordecim*, ut semper fere ap. Livium; vide ad XXXIX, 7, n. 1. Hoc loco legitur vulgo *capita centum quatuor et viginti millia ducenta quatuordecim*; vide Drak.

Cap. IV. 1. *Furios Fusios scripsere*

ab Ecetranis [2] Volscis præsidium petiere : quo cupide oblato (adeo civitates hæ perpetuo in Romanos odio certavere), bellum summa vi parabatur. Sentiunt Hernici, et prædicunt Romanis, Ecetranum ad Æquos descisse : suspecta et colonia Antium fuit, quod magna vis hominum inde, quum oppidum captum esset, confugisset ad Æquos : isque miles per bellum Æquicum vel acerrimus fuit. Compulsis deinde in oppida Æquis, ea multitudo dilapsa quum Antium redisset, sua sponte jam infidos colonos Romanis abalienavit. Necdum matura re, quum defectionem parari delatum ad senatum esset, datum negotium est consulibus, ut, principibus coloniæ Romam excitis, quærerent quidnam rei esset : qui quum haud gravati [3] venissent, introducti a consulibus ad senatum ita responderunt ad interrogata, ut magis suspecti, quam venerant, dimitterentur. Bellum inde haud dubium haberi. Sp. Furius, consulum alter, cui ea provincia evenerat, profectus in Æquos, Hernicorum in agro populabundum hostem invenit; ignarusque multitudinis, quia nusquam universa conspecta fuerat, imparem copiis exercitum temere pugnæ commisit ; primo concursu pulsus se in castra recepit; neque is finis periculi fuit : namque et proxima nocte et postero die tanta vi castra sunt circumsessa atque oppugnata, ut ne nuntius quidem inde mitti Romam posset. Hernici et

quidam, h. e. *Furii* postea dicti, qui olim *Fusii* dicebantur. Conf. ad c. 8, n. 1, et Drak. ad hos locos.

2. *Ecetranis Volscis*, et mox *Ecetranum ad Æquos descisse*, vide ad II, 25, n. 2.

3. *Haud gravati venissent*, haud dubitassent venire. Al. *gravate*, ut XXI, 24; et *gravatim*, ut I, 2.—*Introducti a consulibus ad*, in, *senatum* legati : nam hoc officium erat consulum, et, iis absentibus, prætoris urbani, aut censorum; vide Indicem, voc. *Legati*; et Drakenb. ad XXXIX, 33, n. 1, et Schweigh. ad Polyb. VI, 12, 2; XXI, 1, n. 3; XXIII, 11, n. 1; XXIV, 1, n. 8. Neque tamen semper hunc morem obtinuisse, probabile fit ex Livio XXXIX, 33, ubi v. n. 1. — *Cui ea provincia evenerat*, v. ad II, 40, n. 8.

male pugnatum, et consulem exercitumque obsideri nuntiaverunt; tantumque terrorem incussere Patribus, ut (quæ forma senatusconsulti ultimæ semper necessitatis habita est) Postumio alteri consulum negotium daretur, *Videre*[4] *ne quid respublica detrimenti caperet*. Ipsum consulem Romæ manere ad conscribendos omnes, qui arma ferre possent, optimum visum est; pro consule[5] T. Quintium subsidio castris cum sociali exercitu mitti; ad eum explendum Latini, Hernicique, et colonia Antium dare Quintio subitarios milites, ita tum repentina auxilia appellabant, jussi.

V. Multi per eos dies motus multique impetus hinc atque illinc facti, quia, superante multitudine, hostes carpere[1] multifariam vires romanas, ut non suffecturas ad omnia, aggressi sunt; simul castra oppugnabantur, simul pars exercitus ad populandum agrum romanum missa, urbemque ipsam, si qua fortuna daret, tentandam. L. Valerius ad præsidium urbis

4. *Videre* (al. *videret*, ut *daret operam*, vel *curaret*, vel *provideret*), *ne quid respublica detrimenti caperet* aut *acciperet*, formula seu *forma senatusconsulti*, quo alteri consuli, et *viderent*, etc., quo utrique consuli respublica, in *ultimam necessitatem* sive extremum discrimen adducta, cum dictatoria fere potestate *commendari* vel *permitti* solebat. Hæc potestas postea pluribus data, nec primum Opimio, sed primum adversus cives; idque significare voluisse Plutarchum, Gracch. pag. 843, jam monuere Manutius de Senatu romano, p. 928, et Drakenb. ad h. l.

5. *Pro consule T. Quintium mitti*, ut al. *proconsulem* et *proprætorem* uno verbo, sed rariori, ut infr. XXXVII, 46, et XXXIX, 29. De hoc proconsulatu, cujus prima h. l. fit mentio, vide ad XXVIII, 38, n. 4.—*Subitarios milites : ita tum repentina auxilia appellabant;* vide ad I, 37, n. 4.

Cap. V. 1. *Carpere multifariam vires*, in multas parvasque partes divellere, distrahere, et ita imminuere, ut infr. c. 61 extr. et XXVI, 38 (quæ metaphora petita est aut ab iis, qui lanam *carpunt*, h. e. ducunt, aliamve rem in minores partes divellunt, aut ab animalibus gramen, thyma aliaque minutatim mordicusve arripientibus); vel partem aliquam exercitus, inprimis agminis, et extremi, modo hinc, modo illinc crebris assultibus aggredi et turbare, ut VI, 32; VIII, 38; XXVII, 48; XXXI, 40 : unde *carptim lacessere hostem* et *aggredi* XXII, 16, n. 2; XXVIII, 28; XLIV, 41.

relictus : consul Postumius ad arcendas populationes finium missus. Nihil remissum ab ulla parte curæ aut laboris : vigiliæ in urbe, stationes ante portas, præsidiaque in muris disposita; et, quod necesse erat in tanto tumultu, justitium [2] per aliquot dies servatum. Interim in castris Furius consul, quum primo quietus obsidionem passus esset, in incautum hostem decumana [3] porta erupit; et, quum persequi posset, metu substitit, ne qua, ex parte altera, in castra vis fieret. Furium legatum, frater idem consulis erat, longius extulit cursus : nec suos ille redeuntes, persequendi studio, neque hostium ab tergo incursum vidit; ita exclusus, multis sæpe frustra conatibus captis, ut viam sibi ad castra faceret, acriter dimicans [4] cecidit. Et consul, nuntio circumventi fratris conversus ad pugnam, dum se temere magis, quam satis caute, in mediam dimicationem infert, vulnere accepto, ægre ab circumstantibus ereptus, et suorum animos turbavit, et ferociores hostes fecit : qui, cæde legati et

2. *Justitium..... servatum*, vide ad c. 3, n. 2.

3. *Decumana porta* castrorum erat maxima, aversa ab hoste (de quo v. loc. class. Taciti, Annal. I, 66; unde *aversa porta* X, 34, n. 4; XXII, 24; XXIV, 17; XXXI, 42, al.), sic dicta a magnitudine vel a *decimis* cohortibus, ad eam locatis; unaquæque enim legio in decem cohortes dividebatur. Reliquæ erant *principales dextra* atque *sinistra* (ubi *principes* tendebant), et *prætoria*, decumanæ, orienti hostique obversa, et vicina *prætorio* (s. tentorio ducis) a tergo (cf. ad VI, 42, n. 7), ut decumana *quæstorio* tentorio, unde et hæc *quæstoria* vocatur XXXIV, 47, et XL, 27. Prætoria etiam dicitur *extraordinaria*, ab *extraordinariis* sociorum *equitibus cohortibusque* ibi tendentibus, h. e. tertia parte equitatus et quinta peditatus sociorum : qui extraordinarii milites etiam *electi* seu *delecti* (XLII, 58, n. 5) ἐπίλεκτοι, appellabantur, ut *ablecti*, ἀπόλεκτοι quidam ex iis secreti, custodes et satellites ducis. Confer ad X, 32, n. 3; XXXIV, 47, n. 1; XL, 27, 31; Polyb. VI, 26; X, 39; Lips. Mil. Rom. II, 7; IV, 8, et V, 5; Stewech. ad Veget. I, 23; Patric. de Re mil. et Schel. ad Hygin. et Polyb. in Græv. Thes. t. x, pag. 945, 1084, 1152, 1164, 1279.

4. *Acriter dimicans cecidit* una cum duabus cohortibus, quas secum duxerat : unde inf. *legati et cohortium cædem*. Cf. Dionys.

consulis vulnere accensi, nulla deinde vi[5] sustineri potuere, quum compulsi in castra Romani rursus obsiderentur, nec spe, nec viribus pares; venissetque in periculum summa[6] rerum, ni T. Quintius peregrinis copiis cum latino hernicoque exercitu subvenisset. Is, intentos in castra romana Æquos legatique caput ferociter ostentantes ab tergo adortus, simul ad signum a se procul editum ex castris eruptione facta, magnam vim hostium circumvenit. Minor cædes, fuga effusior Æquorum in agro fuit romano; in quos palatos, prædam agentes, Postumius aliquot locis, quibus opportuna[7] imposuerat præsidia, impetum dedit : ii vagi, dissipato agmine fugientes, in

5. *Nulla vi... sustineri;* nulla vi hostibus resisti potuit, vel prohiberi quominus Rom. rursus obsiderentur.— *Deinde, quum compulsi,* etc. nisi post *potuere* punctum est ponendum, et pro *venissetque* legend. *venisset utique*. Pro *quum* quidam MSS *quin :* unde Gron. conj. *quin compulsos in castra Romanos rursus obsiderent.* Hæc probavit Duk. coll. II, 19, et XXXIII, 36.— Codex Regius habet lectionem vulgatam *quum;* altera expeditior, et quæ multis fortasse placebit, reperitur in Sorbonico : *nulla deinde vi sustineri potuere. Compulsi in castra Romani rursus obsidentur.* Ed.

6. *Summa rerum*, ut fere *summa res* (XXXIII, 45; XXXVI, 34), vel *summa respublica*, vel *summa reipublicæ*, universa respublica, vel salus ejus (ut IX, 38, n. 7, *in quo tum summa rei bellicæ*, salus reipubl. bello tuendæ, *ponebatur*), vel res, ab qua hæc pendet (ut *summa rei*, id, quo tota res redit et quo continetur; aut *summa totius spei* III, 61, id, in quo totum bellum et eventus ejus s. victoria versatur, et omnis spes posita est), vel summum imperium in re publica (ut cap. 6 extr. et XXIII, 17, n. 1), aut militari (ut XXV, 22 pr.), vel, ut h. l., totus exercitus cum castris. Sic et *summa rei* infr. cap. 10; VIII, 26; X, 39, est, quod mox, cap. 10, *caput* et *vires belli* dicitur (*die Hauptmacht*), et *summa rerum* XXI, 12 et 29, aut *summa belli* III, 61 extr. et XXIX, 4, bellum universum. Cf. ad I, 38, n. 2; ad Tacit. Ann. II, 45, 6, et Gron. infr. ad XXVI, 10, et XXXVIII, 50.—Mox legendum jam alii monuere *ni T. Quintius cum peregrinis copiis, latino hernicoque exercitu* (ut 5, 19), vel *ni T. Q. perituris*, aut *perægris*, aut *propere ægris*, aut (in) *tempore ægerrimis copiis*, scilic. Romanis, *subvenisset.* Alii verba *peregrinis copiis*, aut *latino hernicoque exercitu* glossema esse putant. Confer cap. 4 extr.

7. *Opportuna præsidia*, opportuno loco (sed ita potius dixisset Livius *locis opportunis, quibus imposuerat præsidia*) aut tempore in insidiis locata, vel satis idonea ad excipiendum hostem.

Quintium victorem, cum saucio consule revertentem, incidere. Tum consularis exercitus egregia pugna consulis vulnus, legati et cohortium ultus est cædem: magnæ clades ultro citroque illis diebus et illatæ et acceptæ. Difficile ad fidem est in tam antiqua re, quot pugnaverint ceciderintve, exacto[8] affirmare numero; audet tamen Antias[9] Valerius concipere summas: Romanos cecidisse in hernico agro quinque millia ac trecentos; ex prædatoribus Æquorum, qui populabundi in finibus romanis vagabantur, ab A. Postumio consule duo millia et quadringentos cæsos; cæteram multitudinem, prædam agentem, quæ inciderit in Quintium, nequaquam pari defunctam[10] esse cæde; interfecta inde quatuor millia, et exsequendo subtiliter numerum, ducentos, ait, et triginta. Ut Romam reditum et justitium[11] remissum est, cælum visum est ardere plurimo igni; portentaque alia aut obversata oculis, aut vanas exterritis ostentavere species. His avertendis terroribus in triduum[12] feriæ indictæ, per quas omnia delubra pacem deum exposcentium virorum mulierumque turba implebantur. Cohortes inde latinæ hernicæque ab senatu, gratiis ob impigram militiam actis, remissæ domos. Antiates mille

8. *Difficile est, ad fidem..... affirmare*, ita, ut affirmationi fides haberi possit; *exacto numero*, accurato.

9. Q. *Valerius Antias*, æqualis Sisennæ, C. Licinii Macri (IV, 7), Lucretii et Catulli, vixit Sullæ temporibus scripsitque Annales Rom., grande opus, cujus librum LXXV laudat Gell. VII, 9 extr. et LXXIV Priscian. lib. IX. Urbanius a Livio vituperatur hoc loco, quam aliis, in Ind. citatis. Alius est *L. Valerius Antias* XXIII, 34.— *Romanos quinque millia ac trecentos:* non est quod legas *Romanorum*, multo minus cum Rhen. *quinquies mille*; v. ad XXXV, 20, n. 3, et XXXIX, 7, n. 1.

10. *Pari defunctam cæde*, vide ad II, 35, n. 2.—*Exsequi*, exigere, *subtiliter numerum*, ut nos: *genau angeben.*

11. *Justitium remissum est*, vid. ad cap. 3, n. 1.

12. *In triduum*, ut plerumque, *indictæ feriæ*, supplicationes ad omnia deorum pulvinaria, quarum tempore ab omnibus negotiis publicis cessabatur; cf. infr. ad cap. 63, n. 2. — *Pa-*

milites, quia serum auxilium post prælium venerant, prope cum ignominia dimissi.

VI. Comitia inde habita: creati consules L. Æbutius, P. Servilius kalendis[1] sextilibus, ut tunc principium anni agebatur, consulatum ineunt. Grave[2] tempus, et forte annus[3] pestilens erat urbi agrisque, nec hominibus magis, quam pecori; et auxere[4] vim morbi, terrore populationis pecoribus agrestibusque in urbem acceptis. Ea colluvio mixtorum omnis generis animantium, et odore insolito urbanos, et agrestem confertum in arcta tecta, æstu ac vigiliis angebat, ministeriaque in vicem ac contagio[5] ipsa vulgabant morbos. Vix instantes sustinentibus clades, repente legati hernici nuntiant, in agro suo Æquos Volscosque conjunctis copiis castra posuisse: inde exercitu ingenti fines suos depopulari. Præterquam quod infrequens

cem deum exposcentium, v. ad I, 16, n. 4.—*Serum auxilium post prælium venerant:* ita legitur in ambobus nostris codicibus, ut et in plurimis, teste Gronovio; et melius est quam vulgat. *venerat.* Ed.

Cap. VI. 1. *Consules kal. sextilibus* (Augusti), *ut tunc principium anni agebatur, consulatum ineunt,* at postea aliis diebus (v. Ind. voc. *Annus*) et ab an. Urb. cond. 598 vel 599 constanter kal. januariis. Causam mutationis vide apud Dionys. Halic. lib. X, p. 678. Conf. infr. Epit. XLVII, et ad Ovid. Fast. I, 81; III, 147; *anni*, sc. consularis, non civilis.

2. *Grave tempus,* h. e. propter aeris gravitatem valetudini noxium, insalubre, pestiferum. Cf. cap. 8, et X, 31; XXIII, 34, n. 6; XXV, 26; XXXVII, 23. Hinc *gravitas cæli aquarumque* XXIII, 34, n. 6, pestilentia vel gravis noxiaque vis aeris et aquarum.

3. *Annus pestilens* lue vel febribus epidemicis; vide ad I, 31, n. 4. Sed de re ipsa Dionys. IX, 68, qui eam mirifice exornavit.

4. *Auxere vim morbi,* sc. Romani; vel *morbi auxere vim,* sc. suam, h. e. aucta est vis morbi, *terrore,* ob terrorem, etc.; nisi leg. *auxere vim morbi terrores p.* (quod exstat in multis MSS et edd. ante Rhen. et eodem sensu, quo nostra lectio, doctiusque dictum videri potest) vel e MS Klock. *auxerat vis morbi,* h. e. aucta erat; vide ad II, 3, n. 2.—Regius noster et Sorbonicus habent *et auxere vim morbi terrore.* Ed.

5. *Contagio,* contactus. Ed. — *Vulgabant morbos*, vide ad II, 29, n. 5. — *Instantes clades*, urgentes, ut V, 6, n. 5, et locis ibi laudatis. Locutio petita ab hoste, nobis *instante*, nos urgente, premente. Cf. XXXII, 36, n. 2, cum XXXII, 31 extr. XXXV, 15, n. 1; XXXV, 33, n. 5; et inpr. ad XXXVI, 10, n. 6; ad Tacit. II, 55 extr. XV, 55, § 4; ad Sil. I, 268;

senatus indicio erat sociis afflictam civitatem pestilentia esse, mœstum etiam responsum tulere : *ut per se ipsi Hernici cum Latinis res suas tutarentur. Urbem romanam subita deum ira morbo populari : si qua ejus mali quies veniat, ut anno ante, ut semper alias, sociis opem laturos.* Discessere socii, pro tristi[6] nuntio tristiorem domum referentes; quippe quibus per se sustinendum bellum erat, quod vix romanis fulti viribus sustinuissent. Non diutius se in hernico hostis continuit : pergit[7] inde infestus in agros romanos, etiam sine belli[8] injuria vastatos. Ubi quum obvius nemo, ne inermis quidem, fieret, perque omnia, non præsidiis modo deserta, sed etiam cultu agresti, transirent, pervenere ad tertium[9] lapidem Gabina via. Mortuus Æbutius erat romanus consul; collega ejus Servilius exigua in spe trahebat[10] animam; [11] affecti plerique principum, Patrum major pars, militaris fere ætas omnis; ut non modo[12] ad expeditiones, quas in tanto tumultu res poscebat, sed vix ad quietas stationes viribus sufficerent. Munus vigiliarum senatores, qui per ætatem ac valetudinem poterant, per se ipsi obibant : circuitio[13] ac cura ædilium plebei erat; ad

VII, 349. — *Infrequens senatus*, vid. ad c. 23, n. 9.

6. *Pro tristi nuntio* Romam allato. — *In hernico* agro s. solo.

7. *Pergit inde infestus in agros*, v. ad I, 6, n. 1, et I, 13, n. 2.

8. *Agros, etiam sine belli injuria*, damno, vel sine injusto bello, *vastatos*, sc. peste et agrestium fuga.

9. *Ad tertium lapidem Gabina via*, vide ad II, 11, n. 3.

10. *Trahebat animam*, ducebat spiritum, spirabat, vivebat.

11. *Affecti* morbo *plerique principum* civitatis.

12. *Non modo* non *ad expeditiones*, etc. vide ad I, 40, n. 1. — *In tanto tumultu*, vid. ad II, 26, n. 1.

13. *Circuitio* per Urbem, ordinis tuendi causa, aut obitus et lustratio vigiliarum (*die Ronde*), *ac cura* vigiliarum? an omnium rerum, ad salutem reipublicæ pertinentium? Illud præstiterit : nam ita sæpius in magna Urbis trepidatione minores magistratus vigilias circumire jussi sunt : cf. XXXII, 26; XXXIX, 14-16. Senatores itaque gregariorum militum, ædiles equitum munere funguntur. Sed sic forte del. *ac cura*, saltem *ac;* aut legendum

eos summa[14] rerum ac majestas consularis imperii venerat.

VII. Deserta omnia, sine capite, sine viribus, dii præsides ac fortuna Urbis tutata est, quæ Volscis Æquisque prædonum potius mentem quam hostium dedit; adeo enim[1] nulla spes non potiundi modo, sed ne adeundi quidem romana mœnia animos eorum cepit, tectaque procul visa atque imminentes tumuli avertere mentes eorum; ut totis passim castris fremitu orto, *quid in vasto ac deserto agro inter tabem pecorum hominumque desides sine præda tempus tererent, quum integra loca, tusculanum agrum, opimum copiis, petere possent?* signa repente convellerent, transversisque itineribus per lavicanos agros in tusculanos[2] colles transirent: eo vis omnis tempestasque belli conversa est. Interim Hernici Latinique, pudore etiam, non misericordia solum moti, si nec obstitissent communibus hostibus, infesto agmine romanam urbem petentibus, nec opem ullam obsessis sociis ferrent, conjuncto exercitu Romam pergunt. Ubi quum hostes non invenissent, sequuti famam ac vestigia,

circuitionis cura ædil. (ædilibus) *pl. erat*, vel *circuitio nocturna*, ut *vigiliarum nocturnarum cura* XXXIX, 16 extr. Si vocem *cura* illo ampliore sensu propter seqq. acceperis, obscure sententia expressa. Nescio tamen, cur mihi tantopere displiceant verba *ac cura*, quæ neminem intpp. offendisse videntur. — *Ædilium plebei;* hoc primum loco Livius æediles plebei appellat; v. notam ad c. 33 libri II. Ed.

14. *Summa rerum*, v. ad c. 5, n. 6.

Cap. VII. 1. *Adeo enim*, etc. Volsci Romam oppugnavere, si Dionysio fides; sed Urbs natura loci et validis munimentis defensa, facile vim hostium arcuit. Ed. — *Fremitu orto, quid*, fremitu orto rogitantium inter se, etc. — *In vasto agro*, vacuo, deserto, ut X, 12, n. 4; *vastam ac desertam bellis urbem* XXIV, 3; et *urbe a defensoribus vasta* XXIII, 30, n. 4, ubi edd. et MSS fere omnes *vastata* exhibent, et Sigonius conj. *a defensoribus vacua*, ut XLII, 63, et apud Cæs. Bel. Gall. II, 12. — *Integra loca*, salubria, non affecta contagione ac *tabe pecorum hominumque*, de qua vid. c. 6. Similiter *integer* opponitur *victo* XXX, 29, n. 4; et *vulnerato* XXXV, 29.

2. *Tusculanos colles*, v. ad Sil. VII, 692. — *Obsessis sociis*, Romanis, non vere, sed ex illorum opinione. Conf. princ. capitis.

obvii fiunt descendentibus ab tusculano in albanam vallem. Ibi haudquaquam æquo prælio pugnatum est, fidesque sua sociis parum felix in præsentia fuit. Haud minor Romæ fit morbo strages, quam quanta ferro sociorum facta erat: consul, qui unus supererat, moritur: mortui et alii clari viri, M. Valerius, T. Virginius Rutilus, augures; Serv. Sulpicius, curio [3] maximus: et per ignota capita late evagata est vis morbi: inopsque senatus auxilii humani, ad deos populum ac vota vertit: jussi cum conjugibus ac liberis supplicatum [4] ire, pacemque exposcere deum. Ad id, quod sua quemque mala cogebant, auctoritate publica evocati, omnia delubra implent; stratæ passim matres, crinibus [5] templa verrentes, veniam irarum cælestium, finemque pesti exposcunt.

VIII. Inde paulatim, seu pace deum impetrata, seu graviore tempore anni jam circumacto, defuncta morbis corpora salubriora esse incipere: versisque animis jam ad publicam curam, quum aliquot [1] interregna existent, P. Valerius Publicola tertio die, quam interregnum inierat, consules creat L. Lucretium Tricipitinum et T. Veturium Geminum; sive ille Vetusius fuit. Ante diem tertium idus sextiles consulatum ineunt,

3. *Curio maximus*, præfectus XXX curionibus, qui in XXX curiis sacra faciebant. Creabatur ex Patribus comitiis curiatis; v. inf. XXVII, 8.

4. *Supplicatum ire pacemque exposcere deorum* (vide ad I, 16, n. 4), ad *omnia delubra.* Conf. Ind. et ad III, 63, n. 2; V, 13, n. 5. Mox junge: *ad id evocati;* nisi *ad id, quod* dictum pro: præterquam quod, ut infra cap. 62 pr. XLIV, 37 et alibi. Cf. ad II, 23, n. 3.

5. *Crinibus* passis *templa verrentes*, vid. ad XXVI, 9, n. 4.

Cap. VIII. 1. *Quum aliquot interregna exissent*, finita essent. *Interreges* (qui magistratus solus cum plebe non communicatus est) comitiorum præcipue habendorum causa, quæ non nisi a summo magistratu haberi poterant, temporibus liberæ reip. prodebantur vel absentibus consulibus, vel utroque consule, ut nunc, ante exactum consulatus annum mortuo, vel comitiis intercessione tribunorum pl. impeditis (v. VI, 36), vel ob similes causas. Confer Ind. — *Veturium Geminum; sive ille Vetusius fuit*, vid. ad

jam satis valida civitate, ut non solum arcere bellum, sed ultro etiam inferre posset. Igitur nuntiantibus Hernicis, in fines suos transcendisse hostes, impigre promissum auxilium; duo consulares exercitus scripti: Veturius missus in Volscos ad bellum ultro inferendum: Tricipitinus, populationibus arcendis sociorum agro oppositus, non ultra, quam in Hernicos, procedit. Veturius primo prælio hostes fundit fugatque. Lucretium, dum in Hernicis sedet, prædonum agmen fefellit [2], supra montes prænestinos ductum, inde demissum in campos. Vastavere agros prænestinum gabinumque: ex gabino in tusculanos flexere colles. Urbi quoque Romæ ingens præbitus terror, magis in [3] re subita, quam quod ad arcendam vim parum virium esset. Q. Fabius præerât Urbi: is armata juventute, dispositisque præsidiis, tuta omnia ac tranquilla fecit. Itaque hostes, præda ex proximis locis rapta, appropinquare Urbi non ausi, quum circumacto agmine redirent, quanto longius ab urbe hostium abscederent, eo solutiore [4] cura, in Lucretium incidunt consulem, jam ante exploratis itineribus [5] suis instructum, et ad certamen intentum. Igitur præpa-

c. 4, n. 1. — *Jam satis valida civitate*, ut X, 33, n. 3, *vixdum validum*, qui vix convaluerat ex morbo, viresque amissas recuperaverat.

2. *Lucretium prædonum agmen fefellit*, græce ἔλαθεν. Sic inf. VIII, 20, *fallit hostis ad Urbem accedens*, gr. λανθάνει προσιών· XXIII, 19, n. 6, *ne quid falleret* (Pœnos) *missum*, h. e. iis insciis mitteretur; et XXV, 23, n. 3, *ne quid falleret tale admissum*, i. e. clam admitteretur, nisi malis, fraudi esset, ut XXV, 9, n. 2, et XXIX, 35, n. 1. Confer ad VI, 15, n. 5; X, 14, n. 5; XXIV, 41, n. 5; XLII, 64, n. 2; XLIV, 29, n. 3; inprimis XLI, 2, n. 1.

3. *Magis in re subita;* magis quia subita res erat. Ed. — *Q. Fabius præerat Urbi*, vid. ad c. 3, n. 2.

4. *Solutiore cura*, liberiore, animo omnis timoris experte. Proprie animus, curis et metu liber, iis *solutus* dicitur. Hinc et *solute ac negligenter* junguntur XXIII, 37, ut *soluta*, sc. curis, secura VI, 3; VIII, 30; XXV, 39, n. 4, ubi *soluta, secura* et *neglecta* junguntur.

5. *Jam ante exploratis itineribus suis*, opportunis (v. ad I, 56, n. 10),

ratis animis, repentino pavore perculsos adorti, aliquanto pauciores multitudinem ingentem fundunt fugantque; et compulsos in cavas[6] valles, quum exitus haud in facili essent, circumveniunt. Ibi volscum nomen prope deletum est: tredecim millia quadringentos septuaginta cecidisse in acie ac fuga, mille ducentos quinquaginta vivos captos, signa viginti septem militaria relata, in quibusdam annalibus invenio; ubi etsi adjectum aliquid numero sit, magna certe cædes fuit. Victor consul, ingenti præda potitus, eadem in stativa rediit. Tum consules castra conjungunt: et Volsci Æquique afflictas vires suas in unum contulere. Tertia illa pugna eo anno fuit: eadem fortuna victoriam dedit: fusis hostibus, etiam castra capta.

IX. Sic res romana in antiquum statum rediit: secundæque belli res extemplo urbanos motus excitaverunt. C. Terentillus[1] Arsa tribunus plebis eo anno fuit: is, consulibus absentibus, ratus locum tribunitiis[2] actionibus datum, per aliquot dies Patrum su-

vel a se faciendis (Duk. delend. putabat τὸ *suis;* Doer. jungit *suis instructum*, cum suis militibus paratum et dispositum ad pugnam): *instructum*, instructa acie, vel militibus suis in acie collocatis incedentem, vel, ut sup. I, 15, *dimicationi ultimæ instructum intentumque.* Cf. IX, 37, n. 3, et X, 19, ubi *instruere* simplic. dicitur pro instruere aciem, vel se. Hinc et *instructi* X, 19.

6. *Compulsos in cavas valles* (conf. VII, 34 pr. et XXVIII, 2 pr.), *quum exitus haud in facili*, h. e. non faciles (ut contra *in difficili est moderatio* inf. cap. 65 extr.), *essent*, forte *esset:* nam *exitus* h. l. est exeundi facultas.

Cap. IX. 1. *C. Terentillus Arsa*, de cujus conatu cf. Dionys. X, 1 sq (ubi etiam *Terentius* dicitur), ut de principiis juris rom. Tacit. Ann. III, 26 sq. Res ipsa, quam Terentillus hic moliebatur, gravissima erat. Nam omnis jurisdictio, ut antea penes reges, sic nunc penes consules erat, ex arbitrio vel patriis moribus institutisque jus dicentes, non ex legibus, quæ et paucæ et solis notæ Patribus erant, ac sæpius negligebantur: quo fiebat, ut jus incertum quasi fluitaret. Nec facile erat, huic malo mederi, quum Patribus hæc potentia nimis grata esset, tribunorum autem rogationes s. actiones non nisi ad summam potestatem regnumque patriciorum manibus eripiendum sibique vindicandum spectarent: hinc motus urbani, a Terentillo excitati.

2. *Tribunitiis actionibus*, vid. ad II, 56, n. 4.

perbiam ad plebem criminatus, maxime in consulare imperium, tanquam nimium, nec tolerabile liberæ civitati, invehebatur: *nomine enim tantum minus invidiosum, re ipsa prope atrocius, quam regium, esse. Quippe duos pro uno domino acceptos, immoderata, infinita*[3] *potestate: qui soluti atque effrenati ipsi, omnes metus legum omniaque supplicia verterent in plebem. Quæ ne æterna illis licentia sit, legem se promulgaturum, ut quinque viri creentur legibus de imperio consulari scribendis. Quod populus in se jus dederit, eo consulem usurum: non ipsos libidinem ac licentiam suam pro lege habituros.* Qua promulgata lege, quum timerent Patres, ne, absentibus consulibus, jugum acciperent, senatus a præfecto urbis Q. Fabio vocatur: qui adeo atrociter in rogationem latoremque ipsum est invectus, ut nihil, si ambo consules infesti circumstarent tribunum, relictum minarum atque terroris sit: *insidiatum eum, et tempore*[4] *capto adortum rempublicam. Si quem similem ejus priore anno, inter morbum bellumque, irati dii tribunum dedissent, non potuisse*[5] *sisti. Mortuis duobus consulibus, jacente ægra civitate in colluvione omnium rerum, ad tollendum e republica consulare imperium laturum leges fuisse; ducem Volscis Æquisque ad oppugnandam Urbem futurum. Quid*[6] *tandem? illi non*

3. *Immoderata, infinita* (respectu magnitudinis, non temporis, german. *unumschränkt*) *potestate*, verba hominis ad invidiam hæc exaggerantis. Eadem vero epitheta sine copula *et* junxit Auctor libri ad Herenn. II, 22, quo velut hiatu vis orationis augetur.

4. *Tempore capto*, opportuno, commoda occasione (ut λαϐεῖν καιρὸν), scilic. absentia consulum: sic XXVI, 12, n. 8; XXX, 42, n. 5; XXXIII, 28 pr. et forte XXXV, 19. Vulgo legebatur *tempore apto;* locutionem autem latinam, etsi aliter judicet Glareanus, illustravit Gronov. ad XXVI, 12, ubi *capto* habet MS Puteanus, sed cæteri et editiones ante Gronovium dant *captato*, ut IV, 36, et V, 6.

5. *Non potuisse sisti;* II, 29, n. 7.

6. *Quid tandem?* Vox *tandem* in interrogationibus sæpe vim habet ve-

licere, si quid consules superbe in aliquem civium aut crudeliter fecerint, diem dicere? accusare his ipsis judicibus, quorum in aliquem sævitum sit? Non illud consulare imperium, sed tribunitiam potestatem invisam intolerandamque facere: quam pacatam reconciliatamque Patribus de integro in antiqua redigi mala: neque illum se deprecari, quominus pergat ut cœperit. Vos, inquit Fabius, *cæteri tribuni, oramus, ut primum omnium cogitetis, potestatem istam ad singulorum auxilium, non ad perniciem universorum comparatam esse; tribunos plebis vos creatos, non hostes Patribus. Nobis miserum, invidiosum vobis est, desertam*[7] *rempublicam invadi: non jus vestrum, sed invidiam minueritis. Agite cum collega, ut rem integram in adventum consulum differat. Ne Æqui*[8] *quidem ac Volsci, morbo absumptis priore anno consulibus, crudeli superboque nobis bello institere.* Agunt cum Terentillo tribuni; dilataque in speciem[9] actione, re ipsa sublata, consules extemplo arcessiti.

X. Lucretius cum ingenti præda, majore multo gloria rediit; et auget gloriam adveniens, exposita omni in campo Martio præda, ut suum quisque per triduum[1] cognitum abduceret: reliqua vendita, qui-

hementius instandi; Drak. Confer ad cap. 68, n. 1.—*Illi non licere*, scilic. tribuno.—*His ipsis judicibus*, populo. —*Non illud*, scil. quod moliatur tribunus: alii legunt *illum*. — Mox *placatam* MS Flor. pro *pacatam* probb. Gron. et Drak.

7. *Desertam remp.* absentibus consulibus, *invadi* a tribunis.

8. *Ne Æqui quidem ac Volsci*, etc. nam in tusculanos agros transiere, non vero miseratione moti, v. cap. 7.

9. *Dilataque in speciem actione*, etc. in præsens et in hunc annum puto: nam deinde gravissimis motibus agitatur; Duk.

Cap. X. 1. *Ut suum quisque per triduum cognitum abduceret*: ut *cognoscere* XXIV, 16; XXVI, 30; XXXVIII, 38; vel *noscere* X, 20, 36; et *recognoscere* V, 16, domini dicuntur, quæ sua esse probant; Doer. Similiter forsan *agnoscere* XL, 11, n. 4. *Cognita* dominis restitui solebant, at *incognita venire*, ut V, 16; XXXV, 1 extr. et al. Conf. ad XXXVIII, 38, n. 8.— *Reliqua* præda *vendita*, *quibus* rebus, pro *cui*, quoniam *præda* est nomen

bus domini non exstitere. Debebatur omnium consensu consuli triumphus : sed dilata res est, tribuno de lege agente. Id antiquius [2] consuli fuit. Jactata per aliquot dies quum in senatu res, tum ad populum est: cessit ad ultimum majestati consulis tribunus, et destitit; tum imperatori exercituique honos suus redditus. Triumphavit de Volscis Æquisque : triumphantem sequutæ suæ legiones : alteri consuli datum, ut [3] ovans sine militibus Urbem iniret. Anno deinde insequenti lex Terentilla, ab toto [4] relata collegio, novos aggressa consules est: erant consules P. Volumnius, Serv. Sulpicius. Eo anno cælum ardere visum; terra ingenti concussa motu est : bovem loquutam, cui rei priore anno fides non fuerat, creditum : inter alia prodigia et carnem pluit; quem imbrem ingens numerus avium intervolitando rapuisse fertur : quod intercidit, sparsum ita jacuisse per aliquot dies, ut nihil [5] odor mu-

collectivum; Stroth. *reliqua*, sc. prædæ, ut *reliqua belli* IX, 16 (pro *reliquiis belli*, ut XXVI, 1); Doer. Immo *reliqua* pro *reliquæ res*, ut *suum*. Cf. ad XXXIII, 24, n. 4.

2. *Id antiquius consuli fuit*, v. ad I, 32, n. 3. — *Jactata res*, tractata, de ea disceptatum, *quum in senatu, tum ad*, apud, *populum*, in concione populi. Conf. X, 37, n. 6; X, 46 extr. XXII, 23, n. 6. « Quæ hic narrantur, vix potuere fieri, nisi consule ipso in Urbe et senatu præsente; unde colligi potest, non antiquissimi instituti esse, ut triumphum petituri Urbem ingredi non possent: sed forte Lucretius legibus a senatu solutus fuit »; Duk.

3. *Ut ovans Urbem iniret :* de qua ovatione et quomodo a triumpho differat (quod Livius, tanquam suis lectoribus notissimum, omittit) v. Dionys. V, 47; VIII, 68; Gell. V, 6; Plutarch. in Marcello pag. 310; Dio LIV, 33; LV, 2 ; unde intelligitur, ovantes non bovem diis, ut triumphantes, sed *ovem* immolasse, neque curru, sed pedibus, et postea equo Urbem esse ingressos, et prætexta tantum indutos.

4. *Lex Terentilla relata,* iterum lata. —De *prodigiis,* quæ mox memorantur, vide ad I, 31, n. 1. — *Carnem pluit,* non *carne* (ut X, 31 ; XXXVII, 3 ; XL, 19) MSS, et *pluisse*, sc. fertur, prob. Gron. Dicitur etiam *pluit terra* XXXIV, 45; XXXV, 21 ; et *lapidibus* I, 31; VII, 28; XXI, 62, al. — Regius noster codex et Sorbonicus habent *carnem pluit;* Creverius qui *carne pluit* in textu recepit, putat veram lectionem esse *carnem pluisse*, ut intelligatur ex sensu *traditum est*, vel simile quid. Ed.

5. *Ut nihil,* plane non, *odor mutaret* se, mutaretur (vid. ad II, 3, n. 2);

taret. Libri [6] per duumviros sacrorum aditi: pericula [7] a conventu alienigenarum prædicta, ne qui in loca summa urbis impetus, cædesque inde fierent; inter cætera monitum, ut seditionibus abstineretur. Id factum ad impediendam legem tribuni criminabantur, ingensque aderat certamen. Ecce, ut idem in singulos annos orbis [8] volveretur, Hernici nuntiant, Volscos et Æquos, etsi accisæ [9] res sint, reficere exercitus; Antii summam [10] rei positam; Ecetræ Antiates colonos palam concilia facere: id caput, eas vires belli esse. Ut hæc dicta in senatu sunt, delectus edicitur: consules belli administrationem inter se dispartiri jussi: alteri, ut

nisi malis: ut carnis formam et aspectum neutiquam *odor,* putredo, *mutaret:* nam corpora *mutantur*, quæ putrefiunt. Cf. Valer. Max. I, 6, extern. 5. Forte leg. *interciderit.*

6. *Libri* Sibyllini (s. fatales XLII, 2 al.) tres *per duumviros sacrorum*, s. sacris faciundis (quorum loco an. Urb. cond. 386, *decemviri sacris faciundis* creati sunt ex plebe et patriciis, de quo vide VI, 37, et a Sulla *quindecimviri*) *adiri* s. inspici et consuli ex senatusconsulto solebant difficili reip. tempore, inprim. prodigiis insignibus nuntiatis; et tum cæremoniæ, sacrificia aliaque, in iis præscripta, procurari. Cf. XXII, 9, 36 al. Hos libros Tarquinius, sive Priscus, sive Superbus, a Sibylla Cumana emisse, et duumviris illustribus custodiendos tradidisse dicitur; v. Dionys. IV, 62, nam Livius hanc historiam fabulosam silentio prætermisit: quod ob tantam librorum illorum auctoritatem frequentemque in seqq. libris mentionem minime probandum. Saltem non simpl. *libri* h. l. dicendi erant, qui nunc primum memorantur: etsi vulgaris hæc loquendi ratio facta. Cf. V, 50; X, 47; XXII, 36; XXV, 12; XXXI, 12; XXXIV, 55.

7. *Pericula a conventu alienigenarum*, sc. metuenda.

8. *Ut idem orbis volveretur,* ut eadem rerum vicissitudo rediret; metaphora sumpta a rotis, quarum orbis eodem semper modo circumagitur; cf. XLII, 42.

9. *Accisæ res*, ut VIII, 11 al. et *copiæ* VIII, 11. *Accisæ* propr. dicuntur aves, quibus alæ sunt resectæ, et hinc *res*, opes, vires exhaustæ, extenuatæ, imminutæ, consumptæ: hinc et *spes abscisa, incisa,* et *præcisa* pro infracta, adempta, sublata (vide ad XXXV, 32, n. 4); *accidere res Vestinorum* VIII, 29, n. 8; *incidere media* apud Cicer. Phil. II, 19. Sic et ἐπιτέμνειν τὰς γνώμας ap. Polyb. V, 58, 3.—*Reficere exercitum,* explere, supplere, imminutum militum numerum restituere; sed VIII, 36, n. 6, *refectus exercitus* dicitur recreatus ex vulneribus, sanatus, vel qui corporis vires recuperavit; ut *refici spes*, *animi* et vires dicuntur pro restitui, renovari, recreari, XXIII, 26; XXXIII, 36; XXXVII, 24.

10. *Summam rei... caput* et *vires*

Volsci, alteri, ut Æqui provincia esset. Tribuni coram in foro personare[11], *fabulam compositam volsci belli, Hernicos ad partes*[12] *paratos : jam ne virtute quidem premi libertatem populi romani, sed arte eludi. Quia, occidione prope occisos Volscos et Æquos movere sua sponte arma posse, jam fides*[13] *abierit, novos hostes quæri : coloniam fidam, propinquam, infamem fieri : bellum innoxiis Antiatibus indici, geri cum plebe romana : quam, oneratam armis, ex urbe præcipiti agmine acturi essent, exsilio et relegatione civium ulciscentes tribunos. Sic*[14], *ne quid aliud actum putent, victam legem esse; nisi, dum in integro res sit, dum domi*[15], *dum togati sint, caveant ne possessione urbis pellantur, ne jugum accipiant. Si animus sit, non defore auxilium : consentire omnes tribunos : nullum terrorem*[16] *externum, nullum periculum esse. Cavisse deos priore anno, ut tuto libertas defendi posset.* Hæc tribuni.

XI. At ex parte altera consules in conspectu eorum, positis sellis, delectum habebant : eo decurrunt tribuni, concionemque secum trahunt : citati pauci,

belli, vide supr. ad cap. 5, n. 6. — *Æqui provincia*, v. ad II, 40, n. 8.

11. *Personare*, clara voce dicere s. jactare. — *Fabulam compositam volsci belli*, vide ad XL, 12, n. 4.

12. *Hernicos ad partes* in *fabula* agendas *paratos* semper esse, vel subornatos esse auctores falsi rumoris. Locutiones a scena petitæ : Hernici autem, socii Rom., jam aliquoties nuntiaverant, hostes venisse in suos fines. Conf. cap. 4, 6 et 8. — *Occidione occisos*, vide ad II, 51, n. 9, ubi hæ voces explicantur.

13. *Jam fides* et probabilitas *abierit*, evanuerit, parum probabile videatur, ut *abiit timor* II, 52, et οἴχεσθαι pro perire. Vulgo legitur *id fides abierit* prob. Gron. ad V, 34 med. ut *id* dictum sit pro : *id factum esse*, quem tamen usum loquendi non satis idoneis firmavit exemplis. — *Jam fides abierit* in ambobus nostris codicibus, et sic duo alii Creverii, qui tamen receperat *id*. Ed.

14. *Sic*, hac fraude, *ne quid aliud actum*, egisse et spectasse consules, *putent*. — *Res est in integro*, ut al. *in tuto*, *angusto*, *turbido*, *expedito*, pro : *res est integra*.

15. *Dum domi*, *dum togati sint*, v. ad cap. 50, n. 1.

16. *Terrorem externum*, vid. ad II, 39, n. 7.

velut rei experiendæ causa; et statim vis coorta. Quemcumque lictor jussu consulis prehendisset, tribunus mitti jubebat: neque suum cuique jus modum faciebat, sed virium spe et manu obtinendum erat, quod intenderes. Quemadmodum se tribuni gessissent in prohibendo delectu, sic Patres in lege, quæ per omnes comitiales[1] dies ferebatur, impedienda gerebant. Initium erat rixæ, quum discedere populum jussissent tribuni, quod Patres se submoveri haud sinebant; nec fere seniores rei intererant; quippe quæ non consilio regenda, sed permissa temeritati audaciæque esset. Multum et consules se[2] abstinebant, ne cui in colluvione rerum majestatem suam contumeliæ offerrent. Cæso erat Quintius, ferox juvenis, qua nobilitate gentis, qua corporis magnitudine et viribus: ad ea munera data a diis, et ipse addiderat multa belli decora, facundiamque in foro; ut nemo, non lingua, non manu promptior in civitate haberetur. Hic, quum in medio Patrum agmine constitisset, eminens inter alios, velut omnes dictaturas consulatusque gerens in voce ac viribus suis, unus impetus tribunitios popularesque procellas sustinebat. Hoc duce, sæpe pulsi foro tribuni, fusa ac fugata plebs est: qui obvius fuerat, mulcatus[3] nudatusque abibat: ut satis appa-

Cap. XI. 1. *Per omnes comitiales dies*, h. e. quibus comitia habentur vel haberi possunt, quorum 184 in kalendario rom. numerantur, omnes scil. anni dies præter festos, nefastos et nundinas. Eos non diversos fuisse a *fastis*, ex h. l. et Varr. de Ling. lat. patere monet Stroth. ad XXIV, 7, et XXV, 2. — *Quum discedere populum jussissent tribuni*, etc. vide ad II, 56, n. 11 et 12. — *Discedere*, ad suffragia ferenda: in septum quoddam, quod ovile dicebatur, unaquæque tribus ex ordine, prout vocabatur, per pontes, sive angustas vias intrabat, ut suffragium daret. Ed. — *Se submoveri haud sinebant*, nimirum obstinati in eodem vestigio perstabant cum clientium manu, ne populus se in suas tribus digerere posset. Ed.

2. *Multum et consules se abstinebant*, scil. ab hac re et rixa. — Mox *nemo non lingua*, etc. v. ad II, 45, n. 7.

3. *Mulcatus*, pugnis s. virgis s. cal-

reret, si sic agi liceret, victam legem esse. Tum, prope jam perculsis aliis tribunis, A. Virginius, ex collegio unus, Cæsoni capitis diem [4] dicit. Atrox ingenium accenderat eo facto magis, quam conterruerat: eo acrius obstare legi, agitare plebem, tribunos velut justo persequi bello. Accusator pati reum [5] ruere, invidiæque flammam ac materiam criminibus suis suggerere: legem interim, non tam ad spem perferendi, quam ad lacessendam Cæsonis temeritatem, ferre. Ibi multa, sæpe ab juventute inconsulte dicta factaque, in unius Cæsonis suspectum incidunt ingenium: tamen legi resistebatur. Et A. Virginius identidem plebi: *Ecquid sentitis jam vos, Quirites, Cæsonem simul civem et le-*

cibus percussus, verberatus, male tractatus (ut VIII, 24, 27, 29; IX, 28, 30 extr. ubi conf. Gron. et Drak.) — *Nudatus*, cui vestis vel erepta vel lacerata est in tumultu. Gron. ad Plaut. Stich. III, 1, 19, « Ab ἀμέλγω, inquit, *mulgeo* est: inde *mulceo*, quia mulcendo, fingendo, deducendo, ex uberibus lac elicitur. Hinc *mulctare* et *mulcare* pro *mulcitare*: utrumque proprie ac primum est mulcere nimis, ut doleat; dein distinctum, ut hoc esset tractim tangere verberibus, illud pœnæ causa ita mulcere, ut emulgeas partem sanguinis viscerum de patrefamilias, h. e. bonorum: unde *mulcta*. Nec Sabinum aut Oscum est hoc, ut Varro et Festus tradunt; nisi illi primi hæc omnia ex græco fonte hauserunt: neque a *multus*, quod a μάλα, μάλιστα descendere puto: sed *multa* et *multare* quidam maluerunt lenioris pronuntiationis ergo. » Cf. Duk. et Drak. ad h. l.

4. *Cæsoni capitis diem dicit*, diem certum constituit, quo causam capitis in foro agat. *Caput* vero dicitur hominis status, civitatis ac libertatis jus, ipsaque vita; unde *deminutio* s. *diminutio capitis*, amissio libertatis, vel civitatis, vel familiæ (maxima, media et minima); *causa* autem s. res *capitis* s. *capitalis*, in qua caput hominis agitur, quum in judicium vocatur publicum, quo condemnatus locum in senatu, civitatem, libertatem, aut ipsam adeo vitam amittit, vel in exsilium agitur. Hinc *capitis accusare* et *damnare* aliquem, *capitis causam dicere, capitis diem alicui dicere* (conf. ad II, 35, n. 1), et *capite sancire* VII, 16, n. 4, h. e. pœna capitis proposita vel constituta. Hinc et *capitalis noxa* (crimen) III, 55; et *capitale* vel ἀρχαϊκῶς *capital*, scilic. crimen s. facinus, XXIV, 37, quod capitis pœna luendum et cui hæc proposita est. Cf. Ernesti clav. Cic.

5. *Reum ruere*, impotentia animi raptum violentis uti consiliis, vel temere loqui et agere, labi. — *Invidiæ flammam ac materiam criminibus suis suggerere* (ut *adjicere* XLIII, 16), eleganter pro: invidiam et crimina augere.

gem quam cupitis, habere non posse? Quanquam quid ego legem loquor? libertati obstat: omnes Tarquinios superbia exsuperat. Exspectate dum consul aut dictator fiat, quem privatum viribus et audacia regnantem[6] *videtis.* Assentiebantur multi, pulsatos se querentes; et tribunum ad rem peragendam ultro incitabant.

XII. Jam aderat judicio dies, apparebatque vulgo homines in damnatione Cæsonis libertatem agi credere. Tum demum coactus cum multa indignitate prensabat[1] singulos: sequebantur necessarii, principes civitatis. T. Quintius Capitolinus, qui ter consul fuerat, quum multa referret sua familiæque decora, affirmabat: *neque in Quintia gente, neque in civitate romana tantam indolem tam maturæ virtutis unquam exstitisse. Suum*[2] *primum militem fuisse; se sæpe vidente, pugnasse in hostem.* Sp. Furius, *missum ab Quintio Capitolino sibi eum in dubiis suis rebus venisse subsidio: neminem unum esse, cujus magis opera putet rem restitutam.* L. Lucretius consul anni prioris, recenti gloria nitens, suas laudes participare cum Cæsone, memorare pugnas, referre egregia facinora, nunc in expeditionibus, nunc in acie: suadere et monere, *juvenem egregium, instructum naturæ fortu-*

6. *Audacia regnantem videtis,* vide ad XXIV, 29, n. 3.

Cap. XII. 1. *Prensabat singulos,* v. ad II, 61, n. 4. — *Multa referret sua familiæque decora,* confer ad XXI, 43, n. 13.

2. *Suum primum militem fuisse;* se duce, prima stipendia fecisse: vel, si *primum* sumitur pro nomine adjectivo, primum locum inter suos milites virtute et factis tenuisse. Ed. — *Neminem unum,* non unum, ne unum quidem, nullum omnino, ut IX, 16, n. 11; XXVIII, 35, n. 5; XXXVIII, 50, n. 4; et *nec quisquam unus* al. de quibus v. ad c. 55, n. 13. — Mox Drak. edidit *rem restitutam* pro vulg. *rempublicam restitutam. Publicam* abest a codice Sorbonico; illudque respuisse videtur codex Regius, namque τὸ *rempublicam* priore scriptura erasa, ab alia manu delineatum est. Enimvero satis est laudis dici *rem,* id est, pugnam, restitutam Cæsonis opera. Ed.

næque omnibus bonis, maximum momentum[3] *rerum ejus civitatis, in quamcumque venisset, suum, quam alienum mallent civem esse. Quod offendat in eo, fervorem et audaciam, ætatem quotidie auferre; quod desideretur, consilium, id in dies crescere. Senescentibus*[4] *vitiis, maturescente virtute, sinerent tantum virum senem in civitate fieri.* Pater inter hos L. Quintius, cui Cincinnato cognomen erat, non iterando laudes, ne cumularet invidiam, sed veniam errori atque adolescentiæ petendo, sibi, qui non dicto, non facto quemquam offendisset, ut condonarent filium, orabat. Sed alii aversabantur preces, aut verecundia, aut metu; alii, se suosque mulcatos[5] querentes, atroci[6] responso judicium suum præferebant.

XIII. Premebat[1] reum, præter vulgatam invidiam, crimen unum; quod M. Volscius Fictor, qui ante aliquot annos tribunus plebis fuerat, testis exstiterat, *se haud multo post, quam pestilentia in urbe fuerat, in juventutem, grassantem*[2] *in Subura, incidisse: ibi*

3. *Maximum momentum rerum*, v. ad I, 47, n. 7.

4. *Senescentibus vitiis, maturescente virtute*, vide ad I, 22, n. 3. — *Quintius, cui Cincinnato cognomen erat*, quod capillos in *cincinnos*, crines intortos in circulos et calamistratos, flecteret, quod docent Dio Cass. p. 579, et Zonar. VII, 18; a quibus itaque perperam Κινκινάτος scribitur, vel ob ignorantiam linguæ latinæ, vel culpa librariorum; Drak. — *Sibi ut condonarent filium*, v. ad II, 35, n. 5.

5. *Se suosque mulcatos*, vide ad c. 11, n. 3.

6. *Atroci responso judicium suum præferebant*, atrociter respondentes judicium s. sententiam suam ante diem judicii ferebant, vel etiam præ se ferebant, declarabant, indicabant, qualem die judicii sententiam essent dicturi. Alii: malebant ad ipsum judicium reservare sententiam suam, quam nunc atroci responso declarare. Cf. XXVII, 34; XXXVII, 37 pr. et ad Tac. Ann. II, 53, 8.

Cap. XIII. 1. *Premebat reum crimen unum*, opprimebat, aggravabat, vexabat, ei maxime nocebat. Confer VII, 4, n. 3; XXXIII, 9; XXXIV, 31; XXXIX, 40, et ad IV, 12, n. 3. Sic etiam de reis apud Plin. Ep. II, 11; V, 14, al. — *M. Volscium* hoc anno *tribunum pl.* fuisse, tradit Dionys. X, 7. De falsa ejus accusatione, qua moti sunt animi plebis, jam ad absolvendum Cæsonem propensæ, vide inf. c. 24, 25, et Dionys. X, 28.

2. *Grassantem*, circumvagantem, lascivientem (*grassari* etiam dicuntur,

rixam natam esse, fratremque suum majorem natu, necdum ex morbo satis validum, pugno ictum ab Cæsone cecidisse semianimem. Inter[3] *manus domum ablatum, mortuumque inde arbitrari; nec sibi*[4] *rem exsequi tam atrocem per consules superiorum annorum licuisse.* Hæc Volscio clamitante, adeo concitati homines sunt, ut haud multum abfuerit, quin impetu populi Cæso interiret. Virginius arripi jubet hominem, et in vincula duci : patricii contra vi resistunt. T. Quintius clamitat, *cui rei capitalis dies*[5] *dicta sit, et de quo futurum prope diem judicium, eum indemnatum indicta causa non debere violari.* Tribunus *supplicium* negat *sumpturum se de indemnato : servaturum tamen in vinculis esse ad judicii diem; ut, qui hominem necaverit, de eo supplicii sumendi copia populo romano fiat.* Appellati[6] tribuni medio decreto jus auxilii sui expediunt : in vincula conjici vetant : sisti reum, pecuniamque, nisi sistatur, populo promitti, placere pronuntiant. Summam pecuniæ quantam æquum esset promitti, veniebat in dubium : id ad senatum rejicitur. Reus, dum consulerentur Patres,

qui in vicis urbis discurrunt, obvios vexant, verberant, spoliant, *grassatores*).—*In Subura* s. *Suburra*, loco secundæ regionis Urbis frequentissimo, et in valle inter Esquilinum et Cœlium colles; vide ad Juvenal. III, 5. Hæc erat vetus Suburra : recentior est ad radices montis Esquilini; vid. *Adler's Beschreib. won Rom.* p. 145 sq.

3. *Inter manus domum ablatum*, per manus, plurium manibus, ut apud Ciceronem, Verr. V, 11. Conf. Drak. ad h. l. Dukerum ad Florum, III, 21, § 26, et Burmannum ad Phædrum V, 7, 10.

4. *Rem exsequi*, judicio persequi, vel ulcisci, punire.

5. *Rei capitalis dies dicta sit*, v. ad c. 11, n. 4.

6. *Appellati tribuni*, v. ad II, 27, n. 2. — *Medio decreto* (v. ad I, 32, n. 5) *jus auxilii sui expediunt*, ut contra *impedire*. Conf. IV, 55, et IX, 17. — *Expediunt*, id est, extricant. Tribuni metuebant ne, si omnino liberum et sui juris Cæsonem dimisissent, plebs concitata sibi non obtemperaret : si patricio homini tribunitium auxilium imploranti non auscultarent, ne sui firmandi et augendæ potestatis egregiam occasionem prætermitterent; itaque decreto ejusmodi, quod et plebi aliquid, et Cæsoni concederet, huic ancipiti periculo jus suum eximunt. Ed.

retentus [7] in publico est : vades dare placuit : unum vadem tribus millibus æris obligarunt : quot darentur, permissum tribunis est : decem [8] finierunt : tot vadibus accusator vadatus est reum. Hic primus vades [9] publicos dedit. Dimissus e foro nocte proxima in Tuscos in exsilium abiit. Judicii die quum excusaretur [10] solum vertisse exsilii causa, nihilominus Virginio comitia habente, collegæ appellati dimisere concilium : pecunia a patre [11] exacta crudeliter, ut, divenditis omnibus bonis, aliquandiu trans Tiberim, veluti relegatus, devio quodam tugurio viveret.

XIV. Hoc judicium, et promulgata lex [1] exercuit civitatem : ab externis armis otium fuit. Quum velut victores tribuni, perculsis Patribus Cæsonis exsilio, prope perlatam esse crederent legem, et, quod ad seniores Patrum pertinet, cessissent possessione [2] reipublicæ; juniores, id maxime [3] quod Cæsonis soda-

7. *Retentus in publico est* loco, in foro; nam mox dicitur *dimissus e foro.* Confer ad II, 24, n. 6. — *Tribus millibus æris*, 1000 imperial.

8. *Decem finierunt*, definierunt (numerum denarium constituere), vel modum hunc statuerunt numero vadium, ut decem darentur; Drak. Conf. ad X, 13, n. 13; Gron. ad Ep. Liv. XXXIV; Burm. ad Quintil. Inst. Or. II, 1.

9. *Hic primus vades publicos dedit*, h. e. in causa capitis, quæ maxime ad populum aut remp. spectat, et hinc quoque *publica* vocatur : nisi legendum *publico. Vades* fere semper dicti in causis publicis et capitis; *prædes* in re civili et causis privatis seu pecuniæ, et in lite vindiciarum; v. Ernest. clav. Cic.

10. *Quum excusaretur* (vid. ad VI, 22, n. 3) *solum vertisse*, al. *mutasse*, patriam reliquisse, *exsilii causa*, cf. c. 58; XXI, 63; XLIII, 2.

11. *Pecunia a patre exacta;* exacta a vadibus est. Ed. — *Ut trans Tiberim viveret*, in finibus Etruriæ; v. Salmas. de modo usur. c. 18, et conf. infr. c. 26. Mox alii rectius forte legunt : *in devio quodam tugurio*, vel *devio quodam in tugurio*, vel *in vili quodam tugurio* ut Dionys. ταπεινή τις καλύβη. — Codex regius videtur habuisse *devio quodam tugurio viveret;* vox nempe *devio* est erasa; liber Sorbonicus *de ullo quodam tugurio viveret.* Sed in hoc multum variare dicuntur MSS. Ed.

Cap. XIV. 1. *Exercuit civitatem*, iis hæc fuit occupata.

2. *Cessissent possessione reipublicæ*, summo imperio, principatu et reip. administratione, quæ tota fere ab eorum arbitrio pendebat. Conf. inf. c. 20 pr.

3. *Juniores, id maxime quod*, etc. pro : ii maxime, qui Cæsonis sodales fuere. Cf. Perizon. ad Sanctii Minerv.

lium fuit, auxere iras in plebem, non minuerunt animos: sed ibi plurimum profectum est, quod modo quodam temperavere impetus suos. Quum primo post Cæsonis exsilium lex cœpta ferri est, instructi paratique cum ingenti clientium exercitu sic tribunos, ubi primum submoventes [4] præbuere causam, adorti sunt, ut nemo unus inde præcipuum quidquam gloriæ domum invidiæve ferret; mille pro uno Cæsones exstitisse, plebes quereretur. Mediis [5] diebus, quibus tribuni de lege non agerent, nihil eisdem illis placidius aut quietius erat: benigne salutare, alloqui plebis homines, domum invitare, adesse [6] in foro, tribunos ipsos cætera pati sine interpellatione concilia habere: nunquam ulli, neque publice, neque privatim truces esse, nisi quum de lege agi cœptum esset. Alibi popularis juventus erat: nec cætera modo tribuni tranquillo [7] peregere; sed refecti quoque in insequentem

II, 9, 5. — *Auxere iras* suas. — *Ibi*, vide ad II, 35, n. 1.

4. *Submoventes*, hanc turbam a foro per viatores submovere conantes: unde et *tribuni submoverunt populum*, scil. per viatores, vel submoveri jusserunt, inf. XXV, 3, ubi conf. not. 14. Alio sensu lictores plerumque, ut magistratui viam faciant, populum *submovere* dicuntur (vide Indicem), et hinc magistratus *submoto* (populo a lictoribus) *incedere* XXVIII, 27 extr. et ap. Plin. VIII, 46; vide ad XXV, 3, n. 14. Submoveri autem pro imperio non licebat more majorum, quia dicebatur: *si vobis videtur, discedite, Quirites;* vide II, 56, et ibi not. 11. Hinc lictor XLV, 29, n. 1, *submotor aditus* dicitur. Conf. Hard. ad Plinium, VIII, 46, et Mitscherl. ad Hor. Od. II, 16, 9. — *Nemo unus*, vid. ad cap. 12, n. 2. — *Præcipuum* præ cæteris.

5. *Mediis diebus*, inter eos, quibus lex s. rogatio illa ferretur, adeoque iis, *quibus tribuni de lege non agerent.*

6. *Adesse*, auxilio esse iis *in foro* negotia habentibus; inpr. in judiciis, ut solent advocati patronique causarum *adesse reis*, h. e. eos juvare. Conf. ad VI, 38, n. 4; VIII, 31, et ad Tacit. Annal. XII, 1, 2. Dii quoque *adesse* eo sensu dicuntur, de quo vid. ad I, 12, n. 6; sed *adesse*, scil. in judicio, die dicta, XXV, 4, n. 4, ut *prodire* ibid. et similiter *prodire ad delectum* et *in delectu* XLIII, 14.

7. *Tranquillo peregere*, sc. cælo, a cujus serenitate ducta est metaphora, sine tempestate, h. e. sine tumultu et interpellatione. — Lectionem vulgatam, *tranquille*, receperat Creverius, quamvis in suis omnibus *tranquillo* scriptum agnoverit; hoc ediderant Campanus, Gronovius, et alii. Ed.

annum : ne voce quidem incommoda, nedum ut ulla vis fieret, paulatim permulcendo tractandoque[8] mansuefecerant plebem. His per totum annum artibus lex elusa est.

XV. Accipiunt[1] civitatem placidiorem consules C. Claudius, Appii filius, et P. Valerius Publicola. Nihil novi novus annus attulerat : legis ferendæ aut accipiendæ cura civitatem tenebat. Quantum juniores Patrum plebi se magis insinuabant, eo acrius contra tribuni tendebant, ut plebi suspectos eos criminando facerent. *Conjurationem*[2] *factam, Cæsonem Romæ esse: interficiendorum tribunorum, trucidandæ plebis consilia inita. Id negotii datum ab senioribus Patrum, ut juventus tribunitiam potestatem e republica tolleret; formaque eadem civitatis esset, quæ ante Sacrum montem occupatum fuerat.* Et ab Volscis et Æquis statum jam ac prope solenne in singulos annos bellum[3] timebatur: propiusque aliud novúm malum nec opinato exortum. Exsules servique, ad quatuor millia hominum et quingenti, duce Ap. Herdonio sabino, nocte Capitolium atque[4] arcem occupavere. Confestim in arce facta cædes[5] eorum, qui conjurare et simul capere arma noluerant : alii inter tumultum præcipites pavore in forum devolant : alternæ voces, *Ad arma*, et *Hostes*

8. *Tractando plebem*, sc. benignius; vel ut ap. Cic. Orat. 28: *eloquentiæ est tractare* (commovere, impellere) *animos, et omni modo permovere.*—*Plebem mansuefecerant* juniores patricii. Ed.

Cap. XV. 1. *Accipiunt civitatem*, ejus imperium. — *Quantum se magis insinuabant, eo acrius*, etc. pro *quanto*, ut XXXII, 5; XLIV, 7, n. 4, al. vide Drak. ad V, 10, 5.

2. *Conjurationem factam*, etc. arguebant tribuni fictis literis et indice subornato : quod crimen fictum esse, Claudius cos. Patribus pluribusque de plebe jam persuaserat, quum Herdonius Capitolium occuparet; v. Dionys. X, 9 sq.

3. *Statum bellum*, anniversarium, quovis anno illatum. — *Ad quatuor millia et quingenti* v. ad IV, 59, n. 4.

4. *Capitolium atque arcem*, vid. ad I, 55, n. 6.

5. *In arce facta cædes eorum*, civium, ibi habitantium.

in urbe sunt, audiebantur. Consules et armare plebem, et inermem pati timebant; incerti, quod malum repentinum, externum an intestinum, ab odio plebis an ab servili fraude, urbem invasisset; sedabant tumultus, sedando interdum movebant: nec enim poterat pavida et consternata multitudo regi imperio. Dant tamen[6] arma, non vulgo; tantum ut incerto hoste præsidium satis fidum ad omnia esset. Solliciti reliquum noctis, incertique, qui homines, quantus numerus hostium esset, in stationibus disponendis ad opportuna[7] omnis urbis loca, egere. Lux deinde aperuit bellum ducemque belli. Servos ad libertatem Ap. Herdonius ex Capitolio vocabat, *se miserrimi cujusque suscepisse causam, ut exsules injuria pulsos in patriam reduceret, et servitiis*[8] *grave jugum demeret: id malle populo romano auctore fieri. Si ibi spes non sit, se Volscos, et Æquos, et omnia extrema tentaturum et concitaturum.*

XVI. Dilucere res magis Patribus atque consulibus: præterea tamen quæ denuntiabantur, ne Veientium, neu Sabinorum id consilium esset, timere; et, quum tantum in urbe hostium esset, mox sabinæ etruscæque legiones ex composito adessent; tum æterni hostes Volsci et Æqui, non ad populandos, ut ante, fines, sed ad urbem, ut ex parte captam, venirent.

6. *Dant tamen arma*, v. ad XLII, 52, n. 6. — *Incerto hoste*, quum adhuc esset incertum, quis hostis esset; ut alii ablativi passim, ubi particip. verbi substantivi omissum est, v. c. XXVI, 39, n. 6, *spe;* XXIII, 49, n. 5, *sexdecim circiter Romanis;* et V, 34 extr. *cognomine*, ὁμωνύμῳ, *Insubribus pago Æduorum* in Gallia, nisi leg. *Romani* et *cognominem*.

7. *Ad opportuna omnis*, totius, *urbis* (h. e. omnia, quod etiam vulgo legitur) *loca;* vide ad I, 54, n. 4.

8. *Servitiis grave jugum demeret*, h. e. servis, ut II, 10, n. 6; XXVIII, 11, al. Sic et *remigium* XXI, 22; XXVI, 39, 51; *dictatura* VIII, 12, n. 12; *arma* XXII, 34, 45; XXX, 14; XXXV, 35; XLI, 12; *advocatio* III, 47, et similia. Cf. ad IV, 11, n. 1; XXII, 28, n. 1; ad Tac. Ann. II, 13, 9, et Juvenal. IV, 39 et 81.

Multi et varii timores : inter cæteros eminebat terror servilis [1], ne suus cuique domi hostis esset : cui nec credere, nec non credendo, ne infestior fieret, fidem abrogare, satis erat tutum. Vixque [2] concordia sisti videbatur posse : tantum superantibus aliis ac emergentibus malis, nemo tribunos aut plebem timebat : mansuetum id malum, et per aliorum quietem malorum semper exoriens, tumque esse peregrino [3] terrore sopitum videbatur. At id prope unum maxime inclinatis [4] rebus incubuit; tantus enim tribunos furor tenuit, ut non bellum, sed vanam imaginem belli, ad avertendos ab legis cura plebis animos, Capitolium insedisse contenderent : patriciorum [5] hospites clien-

Cap. XVI. 1. *Terror servilis*, vide ad I, 57, n. 7.—*Fidem abrogare*, non habere fidem, non credere : sic Cicero, pro Q. Rosc. 44, *quibus abroges fidem jurisjurandi*, i. e. quibus fidem habendam in jurejurando neges ; et Quæst. Acad. IV, 36, *æqualiter omnibus abrogatur fides*, i. e. nulli creditur : quare recidendum videtur Creverio inane glossema, *non credendo*. Ed.

2. *Vixque concordia sisti videbatur posse;* vixque, etiam concordi manente civitate, videbatur resisti posse huic malo : vide not. 7 ad II, 29. Ed. — *Vixque concordia sisti videbatur posse; tantum superantibus aliis ac emergentibus malis;* vide ad II, 29, n. 7. Post *posse* minimam, et post *malis* maximam distinct. poni malebat Duk. Tò *ac* ante vocalem h. l. legitur, ut XLI, 24, n. 9; XLII, 12, n. 1, et al. Id vero barbarum esse, et *atque* vel *et* vel *aut* iis locis substituendum, docent Drak. ad X, 36; XLI, 24; intpp. Suet. Cæs. 26; Ern. clav. Cic. Ruhnken. ad Muret. t. 1, p. 9, et alii, refragante Schellero in Lex. lat. — Quum raro admodum et fortasse nunquam particulam *ac* reperias apud aureæ latinitatis scriptores locatam ante vocalem, videndum an admitti possit scriptura Sorbonici nostri codicis et quinque aliorum a Drak. citatorum, *ac mergentibus*, nempe civitatem vel rempublicam. Ed. —*Nemo tribunos aut plebem timebat* tempore belli externi, quo plerumque furor tribunitius quiescebat, idque et patricii et plebs solum operam dabant, ut hosti resisteretur : at nunc id unice agebant tribuni, ne plebs arma pro salute patriæ caperet; Drak. — *Mansuetum id malum*, lenius, *et... exoriens*, *tumque esse sopitum videbatur.* Ita bene cohærent hæc verba, nec necesse est legere *tum* pro *tumque*, vel cum Schellero *tum quiesse* vel *quiescere;* etsi hoc arridere possit.

3. *Peregrino terrore*, v. ad I, 57, n. 7.

4. *Inclinatis rebus*, per se jam in summum discrimen adductis, *incubuit*, instar oneris, quod columnæ, aut alii rei inclinatæ atque fulciendæ potius, imponitur, eamque inde magis inclinat, et casum ejus promovet; Strothius. Cf. ad IX, 12, n. 2; XXVIII, 1, n. 1; et ad Tac. Ann. IV, 24, 1.

tesque, si perlata lege frustra tumultuatos esse se sentiant, majore, quam venerint silentio abituros. Concilium inde legi perferendæ habere, avocato populo ab armis. Senatum interim consules habent, alio se majore ab tribunis metu ostendente, quam quem nocturnus hostis intulerat.

XVII. Postquam arma poni, et discedere homines ab stationibus nuntiatum est, P. Valerius, collega senatum retinente, se ex curia proripit : inde in [1] templum ad tribunos venit : *Quid hoc rei est*, inquit, *tribuni? Ap. Herdonii ductu et auspicio rempublicam eversuri estis? Tam felix vobis corrumpendis fuit, qui servitia* [2] *vestra non commovit auctor? Quum hostes supra caput sint, discedi ab armis, legesque ferri placet?* Inde ad multitudinem oratione versa : *Si vos urbis, Quirites, si vestri nulla cura tangit; at vos veremini deos vestros, ab hostibus captos. Jupiter* [3] *optimus maximus, Juno Regina, et Minerva, alii dii deæque obsidentur : castra servorum publicos* [4] *vestros penates tenent. Hæc vobis forma sanæ civitatis vide-*

5. *Patriciorum hospites clientesque*, quos Capitolium occupasse dictitabant.

Cap. XVII. 1. *In templum venit*, vide ad I, 6, n. 6.

2. *Servitia* (vide ad cap. 15, n. 7) *vestra non* omnia *commovit auctor*, auctoritate sua, ad libertatem ea vocando, sed tantum servos et exsules 4500, vel potius servos fugitivos. Cf. Oros. II, 12.

3. *Jupiter, Juno et Minerva* σύνναοι s. σύνναιοι, in templo Capitol. et in cellis diversis colebantur, tanquam dii præsides imperii (quos ex arce trojana Romam traductos fingunt poetæ; vide Heynii Excursum 9, ad Virg. Æn. II) ut *alii dii deæque* in arce; vide ad c. 19, n. 11; ad I, 55, n. 6, et confer VI, 16 pr. Dionys. IV, 61, et ad Sil. X, 432 sq. Epitheton *Regina* delendum suspicari possis h. l. et loco sim. VI, 16 pr. nam serius Romam deportata est, et in Aventino templum habuit; vide infr. V, 21, 22, 31 : sed *Jupiter Capitolinus, Juno Regina et Minerva* junguntur etiam apud Ciceronem pro Domo 57; Valerium Max. V, 10, 2, et in numis lapidibusque. Itaque jam ante Veios captos alia *Juno Regina* Romæ culta videtur.

4. *Publici penates*, dii patrii, a majoribus accepti, et a qualibet urbe, tanquam ejus et inpr. templorum tutores, communiter culti; ut *privati penates* dii proprii et tutelares cujusvis domus et familiæ. Cf. XXV, 18, n. 6.

tur? Tantum[5] *hostium non solum intra muros est, sed in arce supra forum curiamque: comitia interim in foro sunt: senatus in curia est: velut quum otium superat, senator sententiam dicit: alii Quirites suffragium ineunt. Non, quidquid*[6] *Patrum plebisque est, consules, tribunos, deos, hominesque omnes armatos opem ferre, in Capitolium currere, liberare ac pacare augustissimam illam domum Jovis optimi maximi decuit? Romule pater, tu mentem tuam, qua quondam arcem*[7] *ab his iisdem Sabinis auro captam recepisti, da stirpi tuæ. Jube hanc ingredi viam, quam tu dux, quam tuus ingressus exercitus est. Primus, en, ego consul, quantum mortalis deum possum, te ac tua vestigia sequar.* Ultimum orationis fuit, *se arma capere, vocare omnes Quirites ad arma. Si quis impediat, jam*[8] *se consularis imperii, jam tribunitiæ*

5. *Tantum hostium non solum*, etc. Cf. Cic. ad Att. IX, 12.

6. *Non*, nonne, *quidquid Patrum plebisque est, consules, tribunos, deos hominesque*, hoc est omnes omnino, etiamsi res ad deos non magnopere pertineat; Duker. (quem vide ad Flor. II, 6, 43); ad unum omnes, ut *divina humanaque* in universum omnia; Stroth. coll. cap. 19; II, 5; IV, 2; VII, 5 pr. IX, 8, 14, 26; X, 40; XXIX, 18 extr. Conf. Ernesti clavis Ciceroniana ad voc. *divinus*. Sed orator forte vehemens et grandiloquus, mentis abreptus fervore, ipsos quoque deos ad arcem imperii et *augustissimam illam domum Jovis optimi maximi*, vel armis tuendam advocasse videtur, quemadmodum Silius Ital. XII, 608 sq, et 705 sq, fingit, Roma ab Hannibale oppugnata, Jovem ad Capitolium arcemque suam, et alios deos ad septem Urbis colles, sibi sacros, cum armis, cuilibet propriis, defendendos discurrisse. Eadem quoque postea vidi in mentem venisse Drak. qui tamen hæc forsitan nimis poetica esse putabat, quam ut iis vulgata lectio defendi possit. *Eos* pro *deos* conj. Coutier. et *cives* Gronovius. — Si *cives* reponeretur, non inconcinna foret gradatio: *Consules, tribunos, cives, hominesque omnes;* neque enim erant cives, quotquot in urbe habitabant; magnus numerus erat et servorum et opificum inquilinorum: illam emendationem, quam probaverat Creverius, recepit, si non in textu, saltem in sua versione noster *Dureau de Lamalle*, latinarum literarum studiosissimus interpres. Ed.

7. *Arcem* (vide ad I, 55, n. 6) *ab Sabinis auro captam recepisti;* vide I, 11 sq.

8. *Jam se consularis imperii... oblitum.* Oblitum quid esset consulare imperium, quibus limitibus contineretur, et eodem acturum modo, quo, si consul infinita esset potestate, et impe-

potestatis sacratarumque legum oblitum, quisquis ille sit, ubicumque sit, in Capitolio, in foro, pro hoste habiturum. Juberent tribuni, quoniam in Ap. Herdonium vetarent, in P. Valerium consulem sumi arma: ausurum se in tribunis, quod princeps[9] *familiæ suæ ausus in regibus esset.* Vim ultimam apparebat futuram, spectaculoque seditionem romanam hostibus fore. Nec lex tamen ferri, nec ire in Capitolium consul potuit : nox certamina cœpta oppressit; tribuni cessere[10] nocti, timentes consulum arma. Amotis inde seditionis auctoribus, Patres circumire plebem, inferentesque se in circulos, sermones tempori aptos serere : admonere, *ut viderent, in quod discrimen rempublicam adducerent. Non inter Patres ac plebem certamen esse; sed simul Patres plebemque, arcem urbis, templa deorum, penates*[11] *publicos privatosque hostibus dedi.* Dum hæc in foro sedandæ discordiæ causa aguntur, consules interim, ne Sabini, ne veiens hostis moveretur, circa portas murosque discesserant.

XVIII. Eadem nocte et Tusculum de arce[1] capta Capitolioque occupato et alio turbatæ urbis statu nuntii veniunt. L. Mamilius Tusculi[2] tum dictator erat. Is, confestim convocato senatu, atque introductis nuntiis, magno[3] opere censet, *ne exspectent, dum ab Roma*

rium sine provocatione haberet; quare habiturum pro hostibus adversantes quoslibet, tribunos ipsos sacratis legibus etiam fretos. Ed. — *Tribunitiæ potestatis sacratarumque legum;* v. ad II, 8, n. 3, et II, 33, n. 3.

9. *Princeps familiæ suæ,* auctor sui cognominis; Gron. Sed parum apte de patre hæc, ut cap. 18 alia (*memorem se majorum suorum,* etc.) loquentem Valerium inducit Livius, magis suæ, quam hujus ætatis memor.

10. *Tribuni cessere nocti,* ob noctem cessere consulibus Patribusve. Nocturno periculo se subduxere; Ern. Conf. ad cap. 60, n. 5.

11. *Penates publicos privatosque,* vide ad cap. 17, n. 4.

Cap. XVIII. 1. *De arce Capitolioque,* vide ad I, 55, n. 6. — *Turbatæ urbis statu* pro *turbato urbis statu,* v. ad I, 1, n. 6; III, 68, n. 1, et XXI, 10, n. 14.

2. *Tusculi dictator erat,* vide ad I, 23, n. 3.

3. *Magno opere censet,* ut *maximo*

legati, auxilium petentes, veniant: periculum ipsum discrimenque ac sociales deos fidemque fœderum id poscere. Demerendi beneficio tam potentem, tam propinquam civitatem, nunquam parem occasionem daturos deos. Placet ferri auxilium: juventus conscribitur: arma dantur. Romam prima luce venientes, procul speciem hostium præbuere: Æqui aut Volsci venire visi sunt. Deinde, ubi vanus terror abiit, accepti in urbem, agmine in forum descendunt: ibi jam P. Valerius, relicto ad portarum præsidia collega, instruebat aciem. Auctoritas viri moverat, affirmantis, *Capitolio recuperato, et urbe pacata, si edoceri*[4] *se sissent, quæ fraus ab tribunis occulta in lege ferretur, memorem*[5] *se majorum suorum, memorem cognominis, quod populi colendi velut hereditaria cura sibi a majoribus tradita esset, concilium plebis non impediturum.* Hunc ducem sequuti, nequidquam reclamantibus tribunis, in clivum Capitolinum erigunt aciem: adjungitur et tusculana legio: certare socii civesque, utri recuperatæ arcis suum decus facerent: dux uterque suos adhortatur. Trepidare tum hostes, nec ulli satis rei, præterquam loco, fidere: trepidantibus inferunt signa Romani sociique. Jam in vestibulum perruperant templi, quum P. Valerius inter primores pugnam ciens interficitur. P. Volumnius consularis vidit cadentem: is, dato negotio suis, ut

opere, summo opere, quanto opere, pro vulg. *magnopere,* etc. — *Sociales deos,* vide ad I, 45, n. 3.

4. *Si edoceri se sissent,* al. *sivissent;* sed contractas formas amat Livius.

5. *Memorem se majorum suorum,* etc. vide ad c. 17, n. 9. — *Populi colendi cura,* unde cognomen *Publicolæ* seu *Poplicolæ* patri et familiæ datum; vide II, 8. Sed forte leg. *cognominis, quo populi,* etc. — Hanc lectionem, quam Gronovius et Creverius receperant, in paucissimis libris reperimus; Regii nostri habent *quod;* sed certe difficilis sensus est: et Drakenb. qui hoc male, opinor, revocavit, observat tamen librarios in vocabul. *quo* et *quod* commutandis sæpe lapsos fuisse. Mox pro *erigunt,* quidam male *exigunt:* cf. II, 31, et X, 26. Ed.

corpus obtegerent, ipse in locum vicemque consulis provolat. Præ ardore impetuque tantæ rei sensus non pervenit ad militem : prius vicit, quam se pugnare sine duce sentiret. Multi exsulum cæde sua fœdavere templum; multi vivi capti; Herdonius interfectus : ita Capitolium recuperatum. De captivis, ut quisque liber aut servus esset, suæ fortunæ [6] a quoque sumptum supplicium est. Tusculanis gratiæ actæ : Capitolium purgatum atque lustratum. In consulis [7] domum plebes quadrantes, ut funere ampliore efferretur, jactasse fertur.

XIX. Pace parta, instare tum tribuni Patribus, *ut P. Valerii fidem* [1] *exsolverent* : instare Claudio, *ut collegæ deos manes fraude liberaret; agi de lege sineret.* Consul, *antequam collegam* [2] *sibi subrogasset*, negare, *passurum agi de lege.* Hæ [3] tenuere contentiones usque ad comitia consulis subrogandi. Decembri [4] mense, summo Patrum studio, L. Quintius Cincinnatus, pater Cæsonis, consul creatur, qui magistratum statim occiperet. Perculsa erat plebes, consulem habitura iratum, potentem favore Patrum,

6. *Suæ fortunæ*, ei accommodatum, *supplicium sumptum est :* liberi omnes securi sunt percussi, servi in crucem acti. Conf. Dionys. X, 16 et 18.

7. *In consulis domum plebes quadrantes, ut funere ampliore efferretur, jactasse fertur*, v. ad II, 16, n. 5, et XXVI, 11, n. 6.

Cap. XIX. 1. *Fidem exsolverent*, præstarent, promisso (de quo cap. 18) satisfacerent, ut XXIV, 16; XXVI, 31; et *exsolvere jusjurandum* XXIV, 18. Quidam scripti *fidem solveret*, sed vulg. melior. Lucanus, IX, 98, *Exsolvi tibi, Magne, fidem.* — *Ut collegæ deos manes fraude liberaret;* ut collegam mortuum fraudis crimine liberaret, præstando fidem ab illo datam. Ed.

2. *Collegam sibi subrogasset :* nam consules aliosve magistratus in locum eorum, qui vel mortui sunt (conf. II, 7; XXIII, 24 al.), vel magistratu abierunt et abituri sunt (ut XXIII, 24; XXXII, 54, et XXXV, 6), rogat aut creandos curat is, qui comitia habet, et populus *sufficit* et creat.

3. *Hæ tenuere contentiones*, vide ad II, 3, n. 6.

4. *Decembri mense :* nam consules ordinarii his temporibus kalendis sextilibus *magistratum occipere*, h. e. incipere, inire, solebant; vide supr. ad c. 6, n. 1. — Forte leg. *creatus*.

virtute sua, tribus liberis, quorum nemo Cæsoni cedebat magnitudine animi, consilium et modum adhibendo, ubi res posceret, priores[5] erant. Is, ut magistratum iniit, assiduis concionibus pro tribunali, non in plebe coercenda, quam senatu castigando, vehementior fuit: *cujus ordinis languore perpetui*[6] *jam tribuni plebis, non ut in republica populi romani, sed ut in perdita*[7] *domo, lingua criminibusque regnarent. Cum Cæsone filio suo virtutem, constantiam, omnia juventutis belli domique decora pulsa ex urbe romana et fugata esse: loquaces, seditiosos, semina discordiarum, iterum ac tertium tribunos pessimis artibus regia licentia vivere. A.*, inquit, *ille*[8] *Virginius, quia in Capitolio non fuit, minus supplicii, quam Ap. Herdonius, meruit? plus hercule aliquanto, qui vere rem æstimare velit. Herdonius*[9], *si nihil aliud, hostem se fatendo prope denuntiavit, ut arma caperetis: hic negando bella esse, arma vobis ade-*

5. *Priores erant*, Cæsonem superabant. — *Pro tribunali*, alibi *de tribunali*, pro *in tribunali*. De *tribunali* v. Ernesti clav. Cic.

6. *Perpetui tribuni*, perpetuo refecti, ut VI, 40, n. 3, et mox *iterum ac tertium tribuni:* quod non proprie capiendum (nam refectio eorum in tertium annum memoratur demum cap. 21, et apud Dionys. X, 19), sed convenienter affectui loquentis; sic et VI, 40, n. 4, *semper tribunos pl. habere*, ut *pacis semper auctor* XXX, 42. Cæterum sæpe Livius sic verbis suæ narrationis jungit verba orationis cujusdam, quæ ab illis quoad ordinem constructionis pendeant, et oratione incipiant obliqua, quæ deinde in rectam vertitur; Stroth. Ipsa autem Quintii oratio est præclara et indignationis plena.

7. *Ut in perdita domo*, corrupta s. pessima, *criminibus regnarent*, h. e. criminationibus, scil. Patrum, ut VI, 14, 15; XXXIV, 62; XXXVIII, 48. De verbo *regnare* vide ad XXIV, 29, n. 3. — Mox *semina discordiarum* de hominibus et auctoribus, ut *tuba belli* apud Cicer. ad Div. VI, 12. Proprie dicitur XXI, 5, n. 1, *sator litis*, et ibid. *certamina serere*, ut al. *semina discordiæ*, etc. *jacere* s. *spargere*, nota metaphora.

8. *A. Virginius*, vide sup. cap. 11. — *Plus hercule aliquanto* meruisse videbitur ei, *qui*, vel meruit, *qui*, si quis, *vere*, secundum veritatem æquitatemque, *rem æstimare velit*, ut XXX, 22, n. 1; XXX, 23, n. 1; XXXI, 48, n. 3; XXXIV, 27, n. 1.

9. *Herdonius, si nihil aliud*, vide ad II, 8, n. 9. — *Nudosque*, armis

mit, nudosque servis vestris et exsulibus objecit. Et vos, C. Claudii pace et P. Valerii mortui loquar, prius in clivum Capitolinum signa intulistis, quam hos hostes de foro tolleretis? Pudet[10] *deorum hominumque : quum hostes in arce, in Capitolio essent, exsulum et servorum dux, profanatis omnibus, in cella*[11] *Jovis optimi maximi habitaret, Tusculi antequam Romæ, sumpta sunt arma. In dubio fuit, utrum L. Mamilius tusculanus dux, an P. Valerius et C. Claudius consules romanam arcem liberarent: et qui ante Latinos, ne pro se quidem ipsis, quum in finibus hostem haberent, attingere arma passi sumus; nunc, nisi Latini sua sponte arma sumpsissent, capti et deleti eramus. Hoc*[12] *est, tribuni, auxilium plebi ferre, inermem eam hosti trucidandam objicere? Scilicet, si quis vobis humillimus homo de vestra plebe (quam partem, velut abruptam a cætero populo, vestram patriam peculiaremque rempublicam fecistis); si quis ex his domum suam obsessam a familia*[13] *armata nuntiaret, ferendum auxilium putaretis. Jupiter optimus maximus, exsulum atque servorum septus armis, nulla humana ope dignus erat? et hi postulant, ut sacro-*

privatos, sine armis, inermes ut γυμνὸς s. ψιλὸς ὅπλων, ἐσθῆτος, etc. et passim *nudi armis, telis*, etc. et *seminudus genere armorum* XXXI, 35, n. 4 : confer ad Sil. IV, 313; XVI, 47, et Drak. infr. ad III, 23, 5, ubi *inermes nudique* junguntur, et *nudi* sunt sola tunica vestiti, ut γυμνοί· nam ita, vel *seminudi* et *cum singulis vestimentis sub jugum mitti* solebant devicti hostes. Confer IX, 6 pr. 15; XLV, 39, et ad X, 35, n. 5.

10. *Pudet* me (nisi leg. *pudeat*, sc. vos) *deorum hominumque*, quæ indignantis exclamatio ad verba potissimum seqq. spectat.—*In arce, in Capitolio*, vide ad I, 55, n. 6.

11. *Cella Jovis*, σηκὸς vel τέμενος, ædicula, delubrum, medius, sanctissimus et undique septus templi locus, in quo simulacrum dei servabatur. Cf. Ind. et sup. ad cap. 17, n. 3.

12. *Hoc est auxilium plebi ferre* (v. ad II, 33, n. 3) adversus patricios, *inermem eam hosti trucidandam objicere*, h. e. auxiliumne plebi fertis objiciendo, etc.

13. *A familia armata*, a servis armatis, ut VIII, 15, n. 5, al. Confer infra ad cap. 55, n. 8.

sancti[14] *habeantur, quibus ipsi dii neque*[15] *sacri, neque sancti sunt? At enim, divinis*[16] *humanisque obruti sceleribus, legem vos hoc anno perlaturos dictitatis? Tum hercule illo die, quo ego consul sum creatus, male gesta respublica est, pejus multo, quam quum P. Valerius consul periit, si tuleritis. Jam primum omnium,* inquit, *Quirites, in Volscos et Æquos mihi atque collegæ legiones ducere in animo est. Nescio quo fato magis bellantes, quam pacati, propitios habemus deos: quantum periculum ab illis populis fuerit, si Capitolium ab exsulibus obsessum scissent, suspicari de præterito, quam re ipsa experiri, est melius.*

XX. Moverat plebem oratio consulis: erecti[1] Patres restitutam credebant rempublicam: consul alter, comes animosior quam auctor, suscepisse[2] collegam priorem actionem tam gravis rei facile passus, in peragendis consularis officii partem ad se vindicabat. Tum tribuni[3] eludentes velut vana dicta, persequi

14. *Sacrosancti*, v. ad II, 8, n. 3, et II, 33 pr.

15. *Neque sacri,* cultu divino digni, *neque sancti,* inviolabiles, nullo modo ac scelere violandi. — *Sacrum* est id quod religio consecravit; *sanctum*, quod ne violetur, sanctione cautum est: itaque *sanctus* minus valet quam *sacer*. Ed.

16. *Divinis humanisque sceleribus,* vide ad I, 57, n. 7, et III, 17, n. 6. Mireris h. l. aquam hæsisse Drak. — *Si tuleritis*, scil. iterum: nisi leg. *pertuleritis*, vel delenda hæc verba, adscripta forte in marg. voci *tum*.

Cap. XX. 1. *Erecti*, animum recipientes, *Patres restitutam credebant remp.*, v. sup. ad cap. 14, n. 2.

2. *Suscepisse collegam priorem*, primum, prius, *actionem rei... in peragendis*, sc. actionibus *consularis officii partem ad se vindicabat*, h. e. sibi (ut IX, 43, et XLIV, 14), nisi leg. *peragenda*, sc. actione. Gronovius putat *peragenda consularis officii*, sc. negotia, esse ea, quæ vulgo a consulibus gerantur, aut ex ant. lectione, *in peragendis consulariis consularem officii partem*, veram esse restituendam *in peragendo censu*, qui tumultu servili interruptus erat (cf. cap. 22 pr.). Sigonius autem conjecerat *in peragendis* (exsequendis) *consiliis* collegæ *consularis*, etc. Hæc Sigonii conjectura non spernenda videtur.

3. *Tum tribuni eludentes*, vide ad I, 36, n. 4. — *Persequi* consules, iis instare, *quærendo*, vide ad V, 15, n. 7.

quærendo, *quonam modo exercitum educturi consules essent, quos delectum habere nemo passurus esset? Nobis vero*, inquit Quintius, *nihil delectu opus est, quum, quo tempore P. Valerius ad recipiendum Capitolium arma plebi dedit, omnes in verba*[4] *juraverint, conventuros se jussu consulis, nec injussu abituros. Edicimus itaque, omnes, qui in verba jurastis, crastina die armati ad lacum*[5] *Regillum adsitis.* Cavillari tum tribuni, et populum exsolvere religione velle : *privatum eo tempore Quintium fuisse, quum sacramento adacti sint.* Sed nondum hæc, quæ nunc tenet sæculum, negligentia[6] deum venerat : nec interpretando sibi quisque jusjurandum et leges aptas faciebat, sed suos potius mores ad ea accommodabat. Igitur tribuni, ut impediendæ rei nulla spes erat, de proferendo[7] exercitu agere; eo magis, quod, *et augures jussos adesse ad Regillum lacum*, fama exierat, *locumque*[8] *inaugurari, ubi auspicato cum populo agi posset, ut quidquid Romæ vi tribunitia rogatum esset, id comitiis ibi abrogaretur. Omnes*

— *Nobis vero* quoad *nihil delectu opus est*, vel simpl. *non*, vel potius *plane non, neutiquam, nullo modo*, ut III, 44; IV, 9; V, 27; VI, 38, n. 4, al.

4. *In verba* Valerii *juraverint*, etc. vide ad II, 32, n. 1 : hinc *consulis;* sed *consulum* malebat Dukerus, collato Dionys. X, 16.

5. *Ad lacum Regillum*, vide ad II, 16, n. 3.

6. *Nondum negligentia* (contemptus, incuria cultus, ut XXII, 9, n. 5, et XLIII, 13) *deum venerat* in consuetudinem. Præclare diversa temporum indoles notatur, ut passim. Confer IV, 6 extr. V, 40, n. 6, 46, 6; VII, 2, 25, 40 pr. X, 9, n. 6; X, 40, n. 8; XXVI, 22 extr.

7. *De proferendo exercitu*, de differendo (ut *proferre rem, diem, tempus*, etc.), h. e. differenda ejus profectione, de retinendo exercitu ac retardando in Urbe, donec, quæ cuperent, a Patribus impetrassent. Confer senatusconsulta c. 21 pr. memorata. Hæc tamen sententia non apte ita expressa, et omnes intpp. lectionem vulg. damnant, putantes aut delendum *exercitu*, aut legendum *de proferenda cum exercitu;* vel *de proferendo exitu*, vel *de proferendo exercitus exitu*, vel *de providendo* (præcavendo) *exercitui*, vel *de perterrendo* aut *perturbando exercitu*, coll. verbis mox seq. et cap. 21 pr.

8. *Locumque inaugurari*, etc. vide ad I, 55, n. 3.

id jussuros, quod consules vellent : neque[9] *enim provocationem esse longius ab Urbe mille passuum : et tribunos, si eo adveniant, in alia turba Quiritium subjectos fore consulari imperio.* Terrebant hæc : sed ille maximus terror animos agitabat, quod [10]sæpius Quintius dictitabat, *Se consulum comitia non habiturum. Non*[11] *ita civitatem ægram esse, ut consuetis remediis sisti possit. Dictatore opus esse reipublicæ, ut, qui se moverit ad sollicitandum statum civitatis, sentiat, sine provocatione dictaturam esse.*

XXI. Senatus in Capitolio erat. Eo tribuni cum perturbata plebe veniunt. Multitudo clamore ingenti, nunc consulum, nunc Patrum fidem implorant : nec ante moverunt de sententia consulem, quam tribuni, se in auctoritate[1] Patrum futuros esse, polliciti sunt. Tunc, referente consule de tribunorum et plebis postulatis, senatusconsulta fiunt, *Neque tribuni legem eo anno ferrent, neque consules ab urbe exercitum educerent. In reliquum magistratus continuari, et eosdem tribunos refici, judicare senatum contra rempublicam esse.* Consules fuere in Patrum potestate, tribuni reclamantibus consulibus refecti. Patres quoque, ne quid cederent[2] plebi, et ipsi L. Quintium consulem[3] reficiebant. Nulla toto anno vehementior

9. *Neque provocationem* ad tribunos *esse longius ab Urbe mille passuum ;* confer ad II, 33, n. 3, et ad XXIX, 20, n. 4.

10. *Quod sæpius Quintius dictitabat;* e quibusdam libris forte leg. *dictabat* propter additum *sæpius :* frequentativis tamen Livius nonnunquam sine vi utitur.

11. *Non ita,* non tam parum. — *Ut consuetis remediis sisti possit,* vide ad II, 29, n. 7.

Cap. XXI. 1. *In auctoritate Patrum esse*, eam sequi, ei cedere, ut mox *Consules fuere in Patrum potestate*, h. e. senatusconsulto parebant : confer ad II, 56, n. 16. — *In reliquum*, v. ad XXIII, 20, n. 4.

2. *Ne quid cederent plebi*, qua in re, ut passim, inpr. post *si :* vide Drak. ad III, 48, qui sæpe ita *quid* eleganter abundare monet. Confer ad Tac. Ann. XIV, 7, n. 4.

3. *L. Quintium consulem reficiebant,*

actio[4] consulis fuit. *Mirer*, inquit, *si vana vestra, Patres conscripti, auctoritas ad plebem est? Vos*[5] *elevatis eam. Quippe, quia plebs senatusconsultum in continuandis magistratibus solvit, ipsi quoque solutum vultis, ne temeritati multitudinis cedatis : tanquam id sit plus posse in civitate, plus levitatis ac licentiæ habere : levius enim vaniusque profecto est, sua decreta et consulta tollere, quam aliorum. Imitamini*[6], *Patres conscripti, turbam inconsultam : et, qui exemplo aliis esse debetis, aliorum exemplo peccetis potius, quam alii vestro recte faciant; dum ego ne imiter tribunos, nec me contra senatusconsultum consulem renuntiari patiar. Te vero, C. Claudi, adhortor, ut et ipse populum romanum hac licentia arceas : et de me hoc tibi persuadeas, me ita accepturum, ut non honorem meum a te impeditum, sed gloriam*[7] *spreti honoris auctam, invidiamque quæ ex continuato eo impenderet, levatam putem.* Communiter inde edicunt, *ne quis L. Quintium consulem faceret. Si quis fecisset, se id suffragium non observaturos.*

h. e. reficere volebant, seu conabantur : nam ipse refici nolebat, ut e seqq. intelligitur. Est actus pro consilio, s. conatu rei perficiendæ, ut *tenebat* IX, 46, n. 17; *decernere* IV, 50, n. 3, XXVII, 20; *intendebant* XXI, 6; *averterent* XXIII, 32, n. 4; *notantibus* XXVII, 25, n. 3; *abrogare* XXXIV, 1 et 6; *restituebat* XXXVII, 53; *retinerent* XXV, 33 (ubi vide Drak.); *diviserant* V, 24; *dare* pro *dare velle*, s. *offerre* IX, 41 pr. XXI, 34, n. 3; XXVIII, 5; XXXI, 19; XXXVII, 53; *revocabat* pro *revocandos censebat* XXVI, 8, n. 3 : sic et διδόναι pro offerre apud Diodor. XVIII, 60.

4. *Actio consulis*, v. ad II, 56, n. 4. — *Ad plebem*, v. ad II, 10, n. 10.

5. *Vos elevatis eam*, levem facitis, minuitis. Sic passim *levare* et *elevare*, cui τὸ *aggravare* opponitur VI, 27, n. 1, et *extollere* IX, 37, n. 4, et XXVIII, 44 extr. Hinc et *elevare indicem indiciumque* XXVI, 27, n. 6, pro minuere fidem ejus. Conf. ad IV, 12, n. 3.

6. *Imitamini* est imperat., quem subjunctivus sæpe sequitur; Duk. — *Dum ne*, dummodo non, *imiter*, ut XXXIII, 24, n. 5 : hæc forma frequens apud optimos auctores; c. Drak. ad h. l. et XXVIII, 40.

7. *Gloriam spreti honoris auctam ;* auctum me gloria spreti honoris, i. e. consulatus. Ed. — *Se id suffragium non observaturos*, non probaturos, nullam ejus rationem habituros.

XXII. Consules creati Q.[1] Fabius Vibulanus tertium et L. Cornelius Maluginensis. Census actus eo anno. Lustrum[2], propter Capitolium captum, consulem occisum, condi religiosum[3] fuit. Q. Fabio, L. Cornelio consulibus, principio anni statim res turbulentæ. Instigabant plebem tribuni. Bellum[4] ingens a Volscis et Æquis Latini atque Hernici nuntiabant : jam Antii Volscorum legiones esse : et ipsam coloniam ingens metus erat defecturam : ægreque impetratum a tribunis, ut bellum præverti sinerent. Consules inde partiti provincias : Fabio, ut Antium legiones duceret, datum; Cornelio, ut Romæ præsidio esset : ne qua pars hostium, qui Æquis mos erat, ad populandum veniret. Hernici et Latini jussi milites dare ex fœdere : duæque partes sociorum in exercitu, tertia civium fuit. Postquam ad diem præstitutum venerunt socii, consul extra portam Capenam castra locat : inde lustrato exercitu Antium profectus, haud procul oppido stativisque hostium consedit. Ubi quum Volsci, quia nondum ab Æquis venisset exercitus, dimicare non ausi, quemadmodum quieti vallo se tutarentur, pararent; postero die Fabius, non permixtam unam sociorum civiumque, sed trium populorum tres separatim acies circa vallum hostium instruxit. Ipse erat medius cum legionibus romanis : inde signum observare jussit, ut pariter et socii rem inciperent, refer-

Cap. XXII. 1. *Q. Fabius Vibulanus tertium*, conf. c. 1 et 2.

2. *Lustrum condi*, vide ad I, 44, n. 3. — *Propter Capitolium captum* et *consulem occisum*, vid. cap. 15 et 18. Census cœptus anno superiore, sed interruptus erat tumultu servili. Confer cap. 24 extr.

3. *Religiosum fuit*, v. ad II, 5, n. 4.

4. *Bellum ingens a Volscis et Æquis*, i. e. Volscorum et Æquorum, ut mox *quia nondum ab Æquis venisset exercitus*, nisi potius jungenda *ab Æquis* (missus) *venisset;* vid. ad XXVII, 5, n. 4. — *Ipsam coloniam*, sc. Antium. Conf. II, 65; III, 1 et 4. — *Præverti*, vide ad II, 24, 3. — *Cornelio, ut Romæ*, etc. Ambo nostri codices et multi alii, *Cornelius;* sed ratio docet alterum præstare. Ed.

rentque pedem, si receptui cecinisset : equites[5] item suæ cuique parti post principia collocat. Ita trifariam adortus castra circumvenit : et, quum undique instaret, non sustinentes impetum Volscos vallo deturbat. Transgressus inde munitiones, pavidam turbam inclinatamque in partem unam castris expellit : inde effuse fugientes eques, cui superare vallum haud facile fuerat, quum[6] ad id spectator pugnæ adstitisset, libero campo adeptus, parte victoriæ fruitur, territos cædendo. Magna et in castris et extra munimenta cædes fugientium fuit; sed præda major, quia vix arma secum efferre hostis potuit : deletusque exercitus foret, ni fugientes silvæ texissent.

XXIII. Dum ad Antium hæc geruntur, interim Æqui, robore juventutis præmisso, arcem tusculanam improviso nocte capiunt : reliquo exercitu haud procul mœnibus Tusculi considunt, ut distenderent[1] hostium copias. Hæc celeriter Romam, ab Roma[2] in castra Antium perlata, movent Romanos haud secus,

5. *Equites suæ cuique parti*, in gratiam s. subsidium partis, quæ cuique esset sua vel tanquam sua cuique assignata, *post principia*, post primam aciem, vel primæ aciei ordines, *collocat.* Hoc elegantius dictum putabat Doering. quam si *sua* (ut ad *principia* referatur), vel *suos*, aut *suæ quemque*, aut *suæ quosque*, scil. equites, reponatur auctore J. F. Gron. qui monet, ex sermonis ratione dici *suam rem cuique*, aut *suo quidque domino tribuere*, non *suum quidque* aut *suo cuique*. Cf. I, 52; II, 32; III, 11, 36; XXV, 17, n. 4 (ubi Gron. emend. *unicuique genti assuetis*); XXXI, 34; XXXIII, 46, n. 7; XXXIV, 2; XLV, 29, n. 7; interpp. Virg. Ecl. VII, 54, et Duk. ad h. l. qui præter alia hæc monuit : « Mihi nondum liquet, cur hæc tam ἀποτόμως damnanda sint, et cur omnes librarios toties ad hoc corrumpendum conspirasse credere debeamus. Propemodum credo, Latinos dixisse interdum *suusquisque*, ut *unusquisque* et *quotusquisque.* »

6. *Quum ad id spectator pugnæ adstitisset*, vide ad II, 23, n. 3.

Cap. XXIII. 1. *Distenderent hostium copias*, disjungerent, distraherent in diversas partes; ut *distendere animos* et *curas* pro dividere, distrahere IX, 12; XXVII, 40 : hinc etiam arcere XXXIV, 29. Sic et *distinere* IV, 59 pr. V, 20 pr. et VII, 21, n. 3, quod passim a librariis perperam confunditur cum *detinere*, h. e. retinere, ab aliqua re abstrahere.

2. *Ab Roma in castra Antium perlata*, h. e. ad Antium, ut *Veiis* pro *ad*

quam si Capitolium captum nuntiaretur; adeo et recens erat Tusculanorum meritum, et similitudo ipsa periculi reposcere datum auxilium videbatur. Fabius omissis omnibus, prædam ex castris raptim Antium convehit. Ibi modico præsidio relicto, citatum agmen Tusculum rapit. Nihil præter arma, et quod cocti ad manum fuit cibi, ferre militi licuit; commeatum ab Roma consul Cornelius subvehit: aliquot menses Tusculi bellatum: parte exercitus consul castra Æquorum oppugnabat: partem Tusculanis dederat ad arcem recuperandam. Vi[3] nunquam eo subiri potuit: fames postremo inde detraxit hostem. Quo postquam ventum ad extremum est, inermes[4] nudique omnes sub jugum ab Tusculanis missi: hos, ignominiosa fuga domum se recipientes, romanus consul in Algido consequutus, ad unum omnes occidit. Victor ad Columen, id loco nomen est, exercitu relicto castra locat. Et alter consul, postquam mœnibus jam romanis, pulso hoste, periculum esse desierat, et ipse ab Roma profectus. Ita bifariam consules ingressi hostium fines, ingenti certamine hinc Volscos[5], hinc Æquos populantur. Eodem[6] anno descisse Antiates, apud plerosque auctores invenio; L. Cornelium consulem id bellum

Veios V, 8 et 12; nisi delendum *Antium*, vel certe transpositis verbis legendum *Antium in castra perlata;* Scheller. — *Datum auxilium:* an *latum?* Sed v. ad XXXVIII, 16, n. 5.

3. *Vi nunquam,* conatu sæpius frustra repetito, *eo,* ad arcem, *subiri potuit* a parte exercitus Tusculanis data. Al. *eo subire,* et *eos subigere.* — *Inde,* ab arce; conf. Dionysius, X, 21. — *Quo postquam ventum ad extremum est;* postquam eo tandem ventum est ut fames hostem ex arce detraheret. Ed.

4. *Inermes nudique sub jugum missi,* vide supr. ad cap. 19, n. 9. Mox viri docti emendant, *Victor ad Columen exercitu reliquo,* vel *reducto,* vel *relato,* vel *refecto,* vel, quod cæteris præstat, *recollecto* (nisi malis *collecto*); nam dispersus erat exercitus, persequutus hostem fugientem. — Creverius suadet *reducto;* idem innuit interpres gallicus, supra laudatus, qui vertit: « *Pour lui, il vint camper avec son armée victorieuse à Columen.* »

5. *Hinc Volscos, hinc Æquos,* vide ad I, 13, n. 2.

6. *Eodem anno descisse Antiates,*

gessisse, oppidumque cepisse, certum affirmare, quia nulla apud vetustiores scriptores ejus rei mentio est, non ausim.

XXIV. Hoc bello perfecto, tribunitium domi bellum Patres territat. Clamant, *fraude fieri, quod foris teneatur exercitus: frustrationem*[1] *eam legis tollendæ esse: se nihilo minus rem susceptam peracturos.* Obtinuit tamen P. Lucretius præfectus Urbis, ut actiones tribunitiæ in adventum consulum differrentur. Erat et nova exorta causa motus. A. Cornelius et Q. Servilius quæstores[2] M. Volscio, quod falsus haud dubie testis in Cæsonem exstitisset, diem dixerant: multis enim[3] emanabat indiciis, neque fratrem Volscii, ex quo semel fuerit æger, unquam non modo visum in publico, sed ne assurrexisse quidem ex morbo, multorumque tabe mensium mortuum; nec his temporibus, in quæ testis crimen conjecisset, Cæsonem Romæ visum, affirmantibus, qui una[4] meruerant, secum eum tum frequentem[5] ad signa sine ullo commeatu fuisse: ni[6] ita esset, multi privatim ferebant Volscio judices. Quum ad judicium ire non auderet,

et Cornelium consulem in eos, Antio vi capto, severe animadvertisse, tradit Dionysius, X, 22.

Cap. XXIV. 1. *Frustrationem eam legis tollendæ esse*, ad legem tollendam spectare s. valere. Conf. inf. cap. 31 extr. 39 extr. IV, 48 extr. V, 3, n. 2; VII, 18, n. 1; XXVII, 9, n. 6; XXXIV, 54, n. 4; XXXVIII, 50, n. 4; XXXIX, 16, n. 7; XL, 29, n. 6. — *P. Lucretius*, forte *L.* quia præfecti Urbis ante hoc tempus consulares fuere; Duk. coll. cap. 3, 5, 8 et 29.

2. *Quæstores M. Volscio diem dixerant*, vide ad II, 41, n. 12. De *Volscio* vide supr. cap. 13.

3. *Multis emanabat indiciis*, palam factum est et manifestum. Conf. Drak. ad h. l. et nos ad L, 54, n. 7. — *In quæ testis crimen conjecisset*, quibus illud commissum esse dixisset.

4. *Qui una meruerant* stipendium.

5. *Frequentem ad signa fuisse*, frequenter, ut XXXIX, 53, et ap. Tac. Ann. IV, 55. — *Sine ullo commeatu*, vide ad I, 57, n. 2.

6. *Ni ita esset*, nisi ita se res haberet, et si Volscius hoc negaret (formula, in quam dabatur judicium, et solennis in sponsionibus, in quibus sacramento, h. e. certa pecunia deposita vel promissa, quis cum aliquo contendebat), *multi privatim*, per se, *ferebant Volscio judices*, profitebantur se

omnes eæ res, in unum congruentes, haud magis dubiam damnationem Volscii, quam Cæsonis Volscio teste fuerat, faciebant. In mora tribuni erant, qui comitia quæstores habere de reo, nisi prius habita de lege essent, passuros negabant: ita extracta utraque res in consulum adventum est. Qui ubi triumphantes victore cum exercitu Urbem inierunt, quia silentium de lege erat, perculsos magna pars credebant tribunos. At illi, etenim extremum anni jam erat, quartum affectantes tribunatum, in comitiorum [7] disceptationem ab lege certamen averterant: et quum consules

paratos esse ad causam agendam coram judicibus, qui rem dirimerent. Lite inter duos orta, qui disceptandæ ejus brevissimam viam optabat et ad judicem provocabat, is *judicem ferre alteri* (III, 57; VIII, 33; IX, 1) dicebatur, et *judicem dicere* III, 56; nisi quod illud est provocantis, hoc provocati: *ferebat* autem vel ipse nominando virum spectatæ moderationis et nemini suspectum, aut jubendo adversarium nominare (*dicere judicem* III, 56) quem sumerent; Gron. ad III, 56. Confer Ernesti clav. Cic. v. *sponsio*. — Quum actor *ferre judicem* reo dicitur, intelligendum est ab eo nominatim offerri ac proponi aliquem e judicibus, apud quem de jure utriusque disceptaretur: qui si probaretur reo, tum judex convenisse dicebatur. Quum autem in singulas lites judicem, vel judices dari oporteret ab eo magistratu, cujus erat jurisdictio, nempe primis temporibus a consule, postea a prætore; actor et reus communiter ab eo postulabant, ut hic qui convenerat sibi judex daretur. Nonnunquam actor reo dabat, ut ipse *judicem diceret*, id est eum e judicibus, quem ipsi videretur, eligeret et a magistratu postularet: sic infra, cap. 56, Virginius Appium compellat his verbis: *Unius tantum criminis ni judicem dices.* Cæterum in nostro loco Andreas et vetustiores editi habent *judices*, quod probat Gronovius, quia nempe multi, et alius alium ferebant Volscio judicem: attamen latinitati non repugnat singulare; et præterea formula erat *judicem ferre, dicere*, quare hanc formam bene defendit Rhenanus. Monendum autem est τὸ *judices* ex eo tantum fluxisse, quod Florentina membrana habeat *judicis*. Omnes alii habent *judicem*. Imo hic locus aliter in nostris codicibus legitur: codex Regius, *nisi ita esset, multi privatim in multis privatis ferebant Volscio judicem;* eamdem lectionem habet Sorbonicus, nisi quod præpositio *in* absit. Cujus lectionis nullum vestigium in locupletissimo Drak. thesauro reperiri miror. Insuper Brissonius notat in faciendis sponsionibus ac ferendis judicibus particulam *ni* adhibitam fuisse; quare idem Drak. invitis omnibus libris, *nisi* rejecit. Ed. — *In mora tribuni erant*, impedimento erant, impediebant, obstabant, ut XXVI, 3, n. 3; XXX, 44, n. 2; et *moram rei facere* III, 2; XXI, 32; XXVII, 6, n. 4.

7. *In comitiorum disceptationem*, h. e. de comitiis.

nihilo minus adversus continuationem tribunatus, quam si lex minuendæ suæ majestatis causa promulgata ferretur, tetendissent; victoria certaminis penes tribunos fuit. Eodem anno Æquis pax est petentibus data. Census [8], res priore anno inchoata, perficitur : idque lustrum ab origine urbis decimum conditum. Fuerunt censa civium capita centum septemdecim millia trecenta novemdecim. Consulum magna domi bellique eo anno gloria fuit : quod et foris pacem peperere, et domi, etsi non concors, minus tamen quam alias infesta civitas fuit.

XXV. L. Minucius inde et C. Nautius consules facti duas [1] residuas anni prioris causas exceperunt. Eodem modo consules legem, tribuni judicium de Volscio impediebant : sed in quæstoribus novis major vis, major auctoritas erat : cum M. [2] Valerio, Valerii filio, Volesi nepote, quæstor [3] erat T. Quintius Capitolinus, qui ter consul fuerat. Is, quoniam neque Quintiæ familiæ Cæso, neque reipublicæ maximus juvenum restitui posset, falsum testem, qui dicendæ causæ innoxio potestatem ademisset, justo ac pio bello persequebatur. Quum Virginius [4] maxime et tribuni de lege agerent, duum mensium spatium consulibus da-

8. *Census, res priore anno inchoata, perficitur; idque lustrum... conditum*, vide ad c. 22, n. 2. — *Fuerunt censa civium capita*, etc. vide ad Epit. III, n. 1, et ad III, 3, n. 4. — *Minus infesta civitas fuit;* minus exagitata discordiis. Ed.

Cap. XXV. 1. *Duas residuas causas*, scil. *legem* Terentiam (vid. supr. cap. 9) et *judicium de Volscio*, v. cap. 13, 24 et 29.

2. *M. Valerio,* qui biennio post consul fuit (vide cap. 31), *Valerii filio*, ejus, qui dictator fuit an. Urb. cond. 260 (vide II, 30, 31). Sed forte leg. *M' Valerii filio*, vel potius *M' F.* Confer stemma Valeriorum apud Drak. ad h. l.

3. *Quæstor erat Quintius, qui ter*, etc. vide ad II, 41, n. 12. — *Quoniam neque Quintiæ*, etc. Hæc verba indicare videntur Cæsonem jam tum in exsilio periisse : Cicero tamen, pro Domo, 86, eum restitutum fuisse in pristinam dignitatem tradit. Ed.

4. *Virginius maxime et tribuni* cæteri, ut (quod jam monuere Gron. et Drak.) *Syphace et captivis* XXX, 12

tum est ad inspiciendam legem; ut, quum edocuissent populum, quid fraudis occultæ ferretur, sinerent deinde suffragium inire : hoc intervalli datum res tranquillas in Urbe fecit. Nec diuturnam quietem Æqui dederunt : qui, rupto fœdere, quod ictum erat priore anno cum Romanis, imperium ad Gracchum Clœlium deferunt: is tum longe princeps in Æquis erat. Graccho duce in lavicanum agrum, inde in tusculanum, hostili populatione veniunt, plenique prædæ in Algido castra locant. In ea castra Q. Fabius, P. Volumnius, A. Postumius legati ab Roma, venerunt questum injurias, et ex fœdere res[5] repetitum. Eos Æquorum imperator, *quæ mandata habeant ab senatu romano, ad quercum* jubet *dicere : se alia interim acturum.* Quercus ingens arbor prætorio imminebat, cujus umbra opaca sedes erat. Tum ex legatis unus abiens, *et hæc,* inquit, *sacrata*[6] *quercus, et quidquid deorum est, audiant fœdus a vobis ruptum: nostrisque et nunc*[7] *querelis adsint, et mox armis; quum deorum hominumque simul violata jura exsequemur.* Romam ut rediere legati, senatus jussit, alterum consulem contra Gracchum in Algidum exercitum ducere : alteri

extr. *consulum Papiriique præcipuum id decus* IX, 15, n. 6 (ubi tamen τὸ *præcipuum* ad solum spectat *Papirium*); *Quintius legatique* XXXV, 34, 37; *Popillius et legatio* XLV, 13, n. 1; *Bitis cum obsidibus* XLV, 42, n. 2; *T. Quintius et Romani* XXXVIII, 31, n. 2; Ζεῦ καὶ θεοί et al. Cf. ad XXXI, 18, n. 1; XXXV, 44, n. 1; Drak. ad h. l. Schel. ad Hygin. de castramet. p. 1052 et intpp. Rutil. Numat. 1,300. Virginius quidem ipse tribunus erat, sed præcipuus quoque turbarum auctor (v. supr. cap. 11-13), unde tanquam princeps tribunorum seorsum nominatur. — *Ad inspiciendam legem,* solertius examinandam. Conf. ad VI, 27, n. 4, et XXVI, 35, n. 3. — *Quid fraudis occultæ ferretur,* lege lata intenderetur. *Ferre fraudem* etiam pro *afferre* s. *inferre* dicitur XXIV, 38, n. 5, et apud Cic. ad Attic. VII, 25.

5. *Res repetitum,* v. ad I, 22, n. 5.

6. *Sacrata quercus,* sacra Jovi, vel venerandæ quasi antiquitatis et magnitudinis.

7. *Nostrisque et nunc querelis adsint,* eas benigne audiant, *et mox armis,* ea juvent. Confer supra ad cap. 14, n. 6.

populationem finium Æquorum provinciam dedit. Tribuni suo more impedire delectum : et forsitan ad ultimum impedissent ; sed novus subito additus terror est.

XXVI. Vis Sabinorum ingens prope ad mœnia Urbis infesta populatione venit : fœdati agri, terror injectus Urbi est. Tum plebs benigne[1] arma cepit : reclamantibus frustra tribunis, magni duo exercitus scripti : alterum Nautius contra Sabinos duxit ; castrisque ad Eretum positis, per expeditiones parvas, plerumque nocturnis incursionibus, tantam vastitatem in sabino agro reddidit, ut comparati ad eam prope intacti bello fines romani viderentur. Minucio neque fortuna, nec vis animi eadem in gerendo negotio fuit : nam, quum haud procul ab hoste castra posuisset, nulla magnopere clade accepta, castris se pavidus tenebat. Quod ubi senserant hostes, crevit ex metu alieno[2], ut fit, audacia : et nocte adorti castra, postquam parum vis aperta profecerat, munitiones[3] postero die circumdant : quæ priusquam undique vallo objecto clauderent exitus, quinque equites, inter stationes hostium emissi, Romam pertulere, consulem exercitumque obsideri. Nihil[4] nec tam inopinatum, nec tam insperatum accidere potuit. Itaque tantus pavor, tanta trepidatio fuit, quanta, si urbem,

Cap. XXVI. 1. *Benigne arma cepit*, sponte, libenter ac propenso animo. Sic et *benigne polliceri operam* VI, 6, n. 5 ; vel prolixe, liberaliter. Conf. ad III, 63, n. 2. — *Ad Eretum* in Sabinis propinquum Nomento et ad Tiberim (hodie *Monte Rotondo*), XVIII mill. pass. a Rom. in via Salaria. — Mox verba *comparati ad eam* paulo durius dicta pro, si finium rom. vastitas comparetur cum vastitate sabini agri. Forte leg. *ad eum*, scilic. agrum sabinum. Cf. tamen inf. ad V, 23, n. 4.

2. *Ex metu alieno*, alterius partis, Romanorum.

3. *Munitiones circumdant* castris rom., ea cingunt fossa, vallo et exercitu : περιεστάφρευέ τε καὶ περιεχαράκου. Dionys. l. X, p. 650.

4. *Nihil nec tam inopinatum*, etc. v. ad II, 45, n. 7. — *Insperatum*, vide ad I, 5, n. 8.

non castra hostes obsiderent. Nautium consulem arcessunt: in quo quum parum præsidii videretur, dictatoremque dici placeret, qui rem perculsam restitueret, L. Quintius Cincinnatus consensu omnium dicitur. Operæ [5] pretium est audire, qui omnia præ divitiis humana spernunt, neque honori magno locum, neque virtuti putant esse, nisi ubi effuse affluant opes. Spes unica imperii populi romani L. Quintius [6] trans Tiberim, contra eum ipsum locum, ubi nunc navalia sunt, quatuor jugerum colebat agrum, quæ prata Quintia vocantur. Ibi ab legatis, seu fossam fodiens palæ innisus, seu quum araret; operi certe, id quod constat, agresti intentus; salute data in vicem redditaque, rogatus *ut, quod bene verteret ipsi reique publicæ, togatus mandata senatus audiret*, admiratus, rogitansque, *satin' salva* [7] *essent omnia?* togam propere e tugurio proferre uxorem Raciliam jubet. Qua simul, absterso pulvere ac sudore, velatus processit, dictatorem eum legati gratulantes consalutant; in Urbem vocant; qui terror sit in exercitu, exponunt. Navis Quintio publice parata fuit, transvectumque tres obviam egressi filii excipiunt; inde alii propinqui atque amici; tum Patrum major pars. Ea frequentia stipatus, antecedentibus lictoribus, deductus est domum: et plebis concursus ingens fuit: sed ea nequa-

5. *Operæ pretium est audire* hæc, vel narrationem sequentem eos, *qui omnia*, etc., vel, quæ simplicior ratio est, *audire* eos, *qui omnia*, etc. ut scil. eorum judicia comparentur cum hac narratione, unde perversitas illorum intelligetur. Cf. Juvenal. VI, 474 sq. Quis vero est, quem non mirifice afficiat narratio hæc, et comparatio diversorum temporum, hominum, judiciorumque?

6. *L. Quintius trans Tiberim*, etc. Conf. cap. 13 extr. — *Ubi nunc navalia sunt*, h. e. locus, ubi naves vel ædificantur, vel reficiuntur, vel, hieme potissimum adventante, in litus subducebantur machinis suppositis. — *Pala* instrumentum rusticorum, quo terram fodiunt.

7. *Satin' salva essent omnia*, vide ad I, 58, n. 3. — *Qua simul*, simul ac *velatus processit*, etc.

quam tam læta Quintium vidit; et imperii [8] nimium, et virum in ipso imperio vehementiorem rata. Et illa quidem nocte nihil [9] præterquam vigilatum est in Urbe.

XXVII. Postero die dictator, quum ante lucem in forum venisset, magistrum equitum dicit L. Tarquitium [1] patriciæ gentis, sed qui quum stipendia pedibus propter paupertatem fecisset, bello tamen primus longe romanæ juventutis habitus esset. Cum magistro equitum in concionem venit; justitium [2] edicit; claudi tabernas [3] tota urbe jubet; vetat quemquam privatæ quidquam rei agere: tum, quicumque ætate militari

8. *Imperii nimium*, ut *nimius animi* (animo, aut nimio animo, h. e. nimis ferox et superbus) VI, 11; *sermonis nimius* apud Tacit. Hist. III, 75; *confusus atque incertus animi* I, 7; *stupens animi* VI, 36, n. 3; *territus animi* VII, 34 pr. *animi æger* s. *præstans* s. *egregius*, et al. Malim tamen exponere: nimium s. nimis magnum imperium. Nam alioquin Livius dixisset: *virum et imperii nimium, et in ipso*, etc. — *Vehementiorem*, qualem jam cognoverant eum in consulatu: conf. c. 19, 20, 21. Forte cum Christio leg. *virum ipso imperio vehementiorem*, h. e. suopte ingenio graviorem tetrioremque, quam vel imperium dictaturæ esset; Drak. — Idem jam viderant nostri Doujatius et Creverius; hic locum ita exponit: Plebs rebatur Quintium esse *et nimium imperii*, id est, nimium imperioso magistratu, dictatura nempe, metuendum; *et virum imperio ipso vehementiorem*, id est, eum cujus vehementius et imperiosius esset, quam ipsius dictaturæ ingenium; supra enim II, 30, dictaturam Livius vocavit *imperium suo ingenio vehemens*. Ed.

9. *Nihil præterquam vigilatum est*, vide ad II, 8, n. 9.

Cap. XXVII. 1. *L. Tarquitium.* Libri omnes habent *Tarquinium;* sed vide Drak. et alios. — *Stipendia pedibus*, in pedestri exercitu, *propter paupertatem fecisset*, quia non habebat censum equestrem, adeoque non a censoribus in ordinem equestrem lectus equoque publico donatus erat. Militia autem equestris honoratior erat.

2. *Justitium edicit*, vide supr. cap. 3, n. 2.

3. *Claudi tabernas tota Urbe jubet*, quod fiebat vel edicto consulum dictatorisve in luctu et periculo (de quo v. ad II, 26, n. 1), vel jussu seditiosorum tribunorum, qui ita opifices avocabant ab opera, ut eos in concionem confluentes concitarent. *Tabernæ* autem sunt ædificia vilia, inpr. circa forum, ubi *tabernarii*, opifices aliique de infima plebe homines, vel faciebant, vel venales exponebant merces, vel artes exercebant: unde *tabernæ unguentariæ, cauponiæ, librariæ, tonsoriæ, medicæ, argentariæ, sutrinæ, lanienæ* (III, 48); literariæ, in quibus ludi literarum erant (III, 44); *novæ ac veteres* argentariæ in foro: conf. Ind. et ad XXVI, 27, n. 2; Harduin. ad Plin. XXXV, s. 8 et 37.

essent, armati, cum cibariis in dies quinque coctis vallisque[4] duodenis, ante solis occasum Martio in campo adessent : quibus ætas ad militandum gravior esset, vicino militi, dum is arma pararet, vallumque peteret, cibaria coquere jussit. Sic juventus discurrit ad vallum petendum : sumpsere, unde cuique proximum fuit : prohibitus nemo est : impigreque omnes ad edictum dictatoris præsto fuere; inde composito agmine, non itineri magis[5] apti, quam prælio, si res ita tulisset. Legiones ipse dictator, magister equitum suos equites ducit; in utroque agmine, quas tempus ipsum poscebat, adhortationes erant : *adderent gradum, maturato opus esse, ut nocte ad hostem pervenire*[6] *possent : consulem exercitumque romanum obsideri : tertium diem jam clausos esse : quid quæque nox aut dies ferat, incertum esse : puncto sæpe temporis maximarum rerum momenta verti. Accelera signifer,*

4. *Vallis duodenis;* qui *valli* sunt pali acuti, vel ramosi stipites, aggeri castrorum infigendi. Plerumque terni tantum, aut quaterni ferebantur : vide Lips. Mil. Rom. V, 11, et infra ad XXV, 36, n. 3; XXXIII, 5, et 6 pr. Epit. LVII, n. 2.

5. *Non itineri magis apti,* sc. fuere; et tum post *tulisset* major distinctio ponenda. Malim certe lectionem vulg. *apto* revocare, quam voc. *apti,* vel ad *dictatorem* et *magistrum equitum,* vel ad *agmine* referre, quod nomen quidem collectivum est, sed non ejusdem casus. — Duo codices nostri habent *apti;* et post *tulisset* interpungunt, et bene : quare majorem distinctionem, quam in contextu recipere Ruperti non fuerat ausus, nostro periculo restituimus, et post *præsto fuere* minorem. Gron. et Creverius qui *apti* ad dictatorem et magistrum equitum falso referunt, in fine periodi voluerunt legi *ducunt* pro *ducit :* quamvis eorum ratio foret accepta, nihil mutandum esset, namque lib. XLIV, cap. 17 etiam Livius dicit : *Prætores, Cn. Bæbius urbanam, L. Anicius peregrinam, et si quo senatus censuisset, Cn. Octavius classem, P. Fonteius Hispaniam, M. Æbutius Siciliam, C. Papirius Sardiniam est sortitus.* Ed.

6. *Pervenire possent :* optimi plerique, teste Gronovio, et nostri ambo codices habent *posset,* indicio esse scribendum *perveniri,* quod ex suo vet. libro notavit Muretus. In nostro autem Regio ita legitur; litera quidem *i* ultima est a secunda manu, sed prioris scripturæ vestigio cum aliis ejusdem codicis locis collato, dubium est *pervenire* antea fuisse scriptum. Ed. — *Puncto sæpe temporis maximarum rerum momenta* (vide ad I, 47, n. 7)

sequere miles, inter se quoque, gratificantes ducibus, clamabant. Media nocte in Algidum perveniunt: et, ut sensere se jam prope hostes esse, signa constituunt.

XXVIII. Ibi dictator, quantum nocte prospici poterat, equo circumvectus, contemplatusque qui tractus [1] castrorum, quæque forma esset, tribunis militum imperavit, ut sarcinas in unum [2] conjici jubeant; militem cum armis valloque redire in ordines suos: facta, quæ imperavit. Tum, quo fuerant ordine in via, exercitum omnem longo agmine circumdat hostium castris, et, ubi signum datum sit, clamorem omnes tollere jubet; clamore sublato, ante se quemque ducere fossam, et jacere vallum. Edito imperio, signum sequutum est: jussa miles exsequitur: clamor hostes circumsonat, superat inde castra hostium, et in castra consulis venit: alibi pavorem, alibi gaudium ingens facit. Romani, *civilem esse clamorem, atque auxilium adesse*, inter se gratulantes, ultro ex stationibus ac vigiliis territant hostem. Consul differendum negat: *illo clamore non adventum modo significari, sed rem ab suis cœptam; mirumque esse, ni jam exteriore parte castra hostium oppugnentur: itaque arma suos capere, et se subsequi* jubet. Nocte initum prælium est a legionibus: dictatori clamore significant, ab ea quoque parte rem [3] in discrimine esse. Jam se ad pro-

verti, quo sensu XXVII, 9, et XXXII, 17, dicitur *ex parvis rebus sæpe magnarum momenta pendent* (conf. II, 7, n. 11; IX, 1; XXI, 4; XXII, 12, n. 9; XXIV, 19, n. 5; XXXVIII, 11; XXXIX, 29; ad Tacit. Ann. IV, 32, § 4), et passim *verti re* vel *in re* et *in eo* (forte et simpl. *verti* XXXIX, 48, n. 3), pro inesse, consistere, contineri, niti, ab eo pendere, quæri (v. g. I, 30; IV, 31; VIII, 27; XXXII, 15; XXXVII, 7), vel esse, ut *in summo discrimine res vertitur* VI, 36, n. 3, et XXVI, 5, n. 7.—*Signa constituunt,* vide ad XXVII, 16, n. 4.

CAP. XXVIII. 1. *Tractus castrorum*, extensio, longitudo, spatium.

2. *Sarcinas in unum conjici*, scilic. locum. Mox *quo fuerant ordine*, quia *exercitus* est nomen collectivum.

3. *Rem in discrimine esse*, pugna ejusque eventu dirimi, pugnam dubii

hibenda[4] circumdari opera Æqui parabant, quum, ab interiore hoste prælio cœpto, ne per media sua castra fieret eruptio, a munientibus ad pugnantes introrsum versi, vacuam[5] noctem operi dedere : pugnatumque cum consule ad lucem est. Luce prima jam circumvallati ab dictatore erant, et vix adversus unum exercitum pugnam sustinebant. Tum a Quintiano exercitu, qui confestim a perfecto opere ad arma rediit, invaditur vallum; hic instabat nova pugna : illa[6] nihil remiserat prior. Tum, ancipiti malo urgente, a prælio ad preces versi, hinc dictatorem, hinc consulem orare, ne in occidione victoriam ponerent, ut inermes se inde abire sinerent. Ab consule ad dictatorem ire jussis, ignominiam infensus addidit. Gracchum Clœlium ducem principesque alios vinctos ad se adduci jubet; oppido Corbione decedi; *sanguinis se Æquorum non egere : licere abire : sed, ut exprimatur tandem confessio subactam domitamque esse gentem, sub*[7] *jugum abituros.* Tribus hastis jugum fit, humi fixis duabus,

eventus committi : conf. ad VI, 17, n. 1. — Hic locus aliter legitur in nostro Sorbonico; *Nocte initum prælium est : legionibus dictatoris clamore significant ab ea quoque parte rem in discrimine esse;* hoc est, initum prælium a legionibus consulis; hæ legiones dictatoris legionibus clamore nuntiant a sua quoque parte rem in discrimine esse. Eamdem lectionem, quam in sua editione receperat Creverius, habet quoque Regius noster, nisi quod pro *clamore* legatur *clamores;* sed litera *s* a posteriori manu est. Ed.

4. *Ad prohibenda circumdari opera*, h. e. ad prohibendum, ne, seu quominus circumdarentur opera ; nisi leg. *prohibendum :* conf. ad VI, 24, n. 4.

5. *Vacuam,* imperturbatam, *noctem operi* dictatoris perficiendo (ut mox *a perfecto opere*) *dedere*, non amplius impediebant circumvallationem.

6. *Illa prior* (nisi leg. *illic*) *nihil remiserat*, vide ad II, 34, n. 7. — *Infensus addidit,* sc. dictator (confer ad cap. 38, n. 4); nisi leg. *Ab consule ad dictatorem ire jussi : is ignominiam infensus addidit.*

7. *Sub jugum abire* inermem et discinctum (vide ad cap. 19, n. 9) vel *sub jugum* s. *jugo mitti* s. *traduci* (ut IX, 6 pr.) et *emitti* (ut IX, 6 extr. et mox cap. 29 pr.) summæ ignominiæ et servitutis signum. *Juga* armentis imposita prisco ævo formam literæ Π, postea lit. Λ habebant. Hinc dictum illud *jugum*, cujus figura h. l. describitur : conf. Zonar. VII, 17, et

superque eas transversa una deligata. Sub hoc jugo dictator Æquos misit.

XXIX. Castris[1] hostium receptis, plenis omnium rerum, nudos enim emiserat, prædam omnem suo tantum militi dedit: consularem exercitum ipsumque consulem increpans, *Carebis*, inquit, *prædæ parte, miles, ex eo hoste, cui prope prædæ fuisti: et tu, L. Minuci, donec consularem animum incipias habere, legatus his legionibus præeris.* Ita se Minucius abdicat consulatu, jussusque ad exercitum manet. Sed adeo tum imperio meliori animus mansuete obediens erat, ut beneficii magis, quam ignominiæ hic exercitus[2] memor, et coronam auream dictatori libram pondo decreverit, et proficiscentem eum patronum salutaverit. Romæ a Q. Fabio præfecto urbis senatus habitus triumphantem Quintium, quo veniebat agmine, urbem ingredi jussit: ducti ante currum hostium duces: militaria signa prælata: sequutus exercitus præda onustus. Epulæ instructæ dicuntur fuisse ante omnium domos: epulantesque cum carmine triumphali et solennibus jocis, comissantium[3] modo, currum

Festus. — *Sub jugo misit*, ut contra *sub terram ediderunt pugnam* XXXVIII, 7, n. 7: sed Duk. τὸ *jugo* ex ant. scriptura *jugom* pro *jugum* ortum putabat. Cf. Drak. ad h. l. et Cort. ad Sallust. Jug. c. 38, § 9. — Creverius conjicit *sub hoc jugo emisit.* Ed.

Cap. XXIX. 1. *Castris hostium receptis*, captis, ut XXIII, 41, n. 1; XXXIX, 23 extr. XLII, 54; XLIV; 32 al. — *Carebis, inquit, prædæ parte... et tu, L. Minuci,... legatus his legionibus præeris:* quales pœnas irrogabat disciplina romana. Conf. X, 4, n. 2; XXIV, 16; XXVII, 13; Frontin. Strat. IV, 1; Valer. Maxim. II, 7, et Lips. Mil. Rom. V, 18. Hinc sibi militibusque ignominiam deprecatur Minucius infr. XXII, 30.

2. *Hic* (Minucii) *exercitus memor et coronam auream libram pondo* s. pondere, scilicet habentem, ut IV, 20; XXVI, 36, 47. Alii legunt *libræ pondo:* sed vide Gron. de pecun. vet. I, 6, et Schelleri Lex. lat.

3. *Comissantium modo:* nam *comissari*, κωμάζειν, est, vel post nocturnum convivium et inpr. compotationem, per urbis vicos cum tædis et symphonia vagari, ad puellarum amatarum ædes ire, ante illarum fores excubare cum cantu, easque, nisi sponte aperirentur, vi effringere; vel amicorum domos adire, diei festi agendi, aut cœnæ conti-

sequuti sunt. Eo die L.[4] Mamilio tusculano, approbantibus cunctis, civitas data est. Confestim se dictator magistratu abdicasset, ni[5] comitia M. Volscii falsi testis tenuissent: ea ne impedirent tribuni, dictatoris obstitit metus. Volscius damnatus Lanuvium in exsilium abiit. Quintius sexto decimo die dictatura, in sex menses accepta, se abdicavit. Per eos dies consul Nautius ad Eretum cum Sabinis egregie pugnat: ad vastatos agros ea quoque clades accessit Sabinis. Minucio Fabius[6] Quintus successor in Algidum missus. Extremo anno agitatum de lege ab tribunis est: sed, quia duo exercitus aberant, ne quid ferretur ad populum, Patres tenuere; plebes vicit, ut quintum eosdem tribunos crearent. Lupos visos in Capitolio ferunt a canibus fugatos; ob id prodigium lustratum Capitolium esse. Hæc eo anno gesta.

XXX. Sequuntur consules Q. Minucius, C. Horatius Pulvillus: cujus initio anni quum foris otium esset, domi seditiones iidem tribuni, eadem lex faciebat: ulteriusque ventum foret, adeo exarserant animis, ni, velut dedita opera, nocturno impetu Æquorum Corbione amissum præsidium nuntiatum esset. Sena-

nuandæ hilariorisque potissimum compotationis causa, ut XL, 7, n. 3, *quin comissatum ad fratrem imus?* et græce κωμάζειν πρός seu εἴς τινα. Confer Mitscherl. ad Horat. Od. IV, 1, 11, et Drak. infr. ad XL, 7. — De *carmine triumphali et solennibus jocis* cf. IV, 20 (ubi vide not. 1); V, 49 extr. VII, 10; XXVIII, 9; XXXIX, 7.

4. *L. Mamilio tusculano*, de quo v. supr. cap. 18.

5. *Ni comitia M. Volscii* (vide cap. 13, 24 et 25) *falsi testis* causa habenda, ut judicaretur, eum *tenuissent*, retinuissent, movissent ut in magistratu maneret. Conf. ad II, 63, n. 3. — *Dictatura, in sex menses accepta:* quo spatio definita erat dictatura, nisi prorogaretur ob summum reip. discrimen (ut VI, 1), ne diuturnitate potestatis in tyrannidem verteretur. Cf. ad IX, 34, n. 9, et XXII, 31, n. 5: sed semestre imperium non nisi dictatori rei gerendæ causa creato dari solebat. Cf. XXIII, 23 pr.

6. *Fabius Quintus successor*, etc. v. supr. ad cap. 1, n. 1, et ad XXVIII, 38, n. 4. — *De lege* Terentia. Confer cap. 9 sq. — *Patres tenuere*, v. ad II, 42, n. 2.

tum consules vocant: jubentur subitarium[1] scribere exercitum, atque in Algidum ducere. Inde posito legis certamine, nova de delectu contentio orta: vincebaturque consulare imperium tribunitio auxilio, quum alius additur terror: sabinum exercitum prædatum descendisse in agros romanos, inde ad Urbem venire. Is[2] metus perpulit, ut scribi militem tribuni sinerent; non sine pactione tamen, ut, quoniam ipsi quinquennium elusi essent, parvumque id plebi præsidium foret, decem deinde tribuni plebis crearentur. Expressit hoc necessitas Patribus: id modo excepere, ne postea eosdem tribunos juberent. Tribunitia comitia (ne id quoque post bellum, ut cætera, vanum esset) extemplo habita. Tricesimo[3] sexto anno a primis tribunis plebis, decem creati sunt, bini ex singulis classibus: itaque cautum est, ut postea crearentur. Delectu deinde habito, Minucius, contra Sabinos profectus, non invenit hostem. Horatius, quum jam Æqui, Corbione interfecto præsidio, Ortonam etiam cepissent, in Algido pugnat: multos mortales occidit: fugat hostem non ex Algido modo, sed a[4] Corbione

Cap. XXX. 1. *Subitarium exercitum*, vide ad I, 37, n. 4.

2. *Is metus perpulit;* al. *perculit* perperam. — *Ne postea eosdem tribunos*, qui nunc essent (nisi cum Periz. leg. *hos eosdem;* et ea lectio convenit cum Dionysio, quo auctore, Patres exceperunt, ne quis τῶν τότε ὄντων ἐν ἀρχῇ tribunus reficeretur; et hoc quidem anno nullus fuit refectus. Ed.), *juberent* plebs, comitiis crearent, ut passim *jubere magistratus* et *legem:* at *rogare* de eo, qui comitiis præest.

3. *Tricesimo sexto anno a primis tribunis plebis, decem creati sunt, bini ex singulis classibus*, vide ad II, 33, n. 3; IX, 20, n. 7, ibique Drakenb. et Dodwell. de cyclis, X, 96. — *Tricesimo sexto anno* exeunte, si numeretur duplex illud par consulum, omissum a Livio, de quo monuimus ad II, 39; et Dionysii supputatione hæc Livii ratio se bene habet; si autem illi consules non numerentur, hic annus esset tricesimus quintus incipiens, ut cuivis patebit a consulibus Sp. Cassio et Postumo Cominio, quorum in magistratu primi tribuni creati sunt. Ed. — *Itaque*, et ita (vide ad I, 4, n. 10), *cautum est, ut*, etc. pro: *atque cautum est* (lege sancitum, constitutum), *ut ita*, etc.

4. *A Corbione Ortonaque*, vide ad II, 43, n. 1.

Ortanaque. Corbionem etiam diruit propter proditum præsidium.

XXXI. Deinde M. Valerius, Sp. Virginius consules facti. Domi forisque otium fuit : annona[1] propter aquarum intemperiem laboratum est. De [2] Aventino publicando lata lex est. Tribuni plebis iidem refecti

Cap. XXXI. 1. *Annona*, ejus caritate (vide ad II, 34, n. 10), *laboratum est propter aquarum intemperiem*, pluviæ defectum, nimiam siccitatem, vel potius aquarum inundationem, earum et pluviæ nimiam effusionem. *Intemperies* est intemperata s. immoderata conditio, v. c. *cœli* V, 13; VIII, 18; XXII, 2, s. tempestatis nimis vel calidæ vel frigidæ. *Laborare* autem et *laborari* proprie dicuntur, quæ grave aliquod onus vix tolerant, eoque labefactantur, premuntur, vexantur, affliguntur, vel multum inde laboris, difficultatis, curarum et molestiæ percipiunt. Cf. ad Præf. n. 7. Hinc *premi et laborare* junguntur XXII, 6 pr. Simili metaphora, ab animalibus, quorum cervices jugo premuntur, desumpta, *bellum ingens in cervicibus* Romanorum *esse* dicitur XXII, 33, n. 5; et *cervicibus* Pœnorum *præpotentem finitimum regem imponere* XLII, 50, n. 3 (unde *malum a cervicibus vestris depellere* et *cervicibus sustinere rem* ap. Cic. Catil. III; Verr. V, 42 al.); sed *in cervicibus esse* hostis vel hosti pro : prope adesse, XLIV, 39; et *in cervicibus habere hostem* XXVII, 26, n. 4, ut *hostes* nobis *supra caput sunt* III, 17 pr.

2. *De Aventino publicando*, publici juris faciendo, usui plebis permittendo, s. in usus publicos redigendo, confiscando (ut XXXI, 13, n. 2), nam *publicare* est publicum facere) *lata lex est;* de quo vide Dionys. X, 31, 32, qui docet ab L. Icilio tribuno pl. rogationem latam esse (conf. infr. c. 32, n. 2), ut, quum agros plebi dividere nollent Patres, saltem ei ad ædificandum incolendumque concederent Aventinum montem, cujus maxima pars, etsi intra Urbis muros sita, nemorosa esset; eamque legem post longam disceptationem perlatam esse. Livii narratio in toto hoc cap. nimis manca est et parum accurata : longe probabilior disertiorque ex Dionys. X, 31, 32, 35, 40, 43, 45, 47, 55 petenda est, cujus summa est hæc: Romilio et Veturio coss. tribuni pl. legem agrariam, per 30 jam annos extractam, iterum promulgarunt, eamque L. Siccius (al. Sicinius) Dentatus, vir fortissimus, militari facundia suasit. Lex tamen post multas altercationes non perlata, et mox Romam nuntiatum est, Æquos et Volscos iterum arma cepisse. Adversus eos cum consulibus profectus idem etiam Siccius, ducens extraordinariam 800 veteranorum cohortem, jussusque est cum ea adoriri castra hostium, in monte posita. Is frustra deprecatus est certam, ad quam se mitti vidit, mortem, et Romilii conviciis minisque adactus obtemperavit. Sed rustico quodam duce, alia, quam consules hostesque putaverant, via in montem evasit, et castra incendit. Quæ res palam facta invisos reddidit consules; et Siccius in annum sequentem tribunus plebis creatus; consulibus autem, ut magistratu abiere, ob male actum militare imperium et delectum nimis asperum, dies dicta, et mulcta est ir-

sequente anno, T. Romilio, C. Veturio consulibus, legem[3] omnibus concionibus suis celebrabant. *Pudere se numeri sui nequidquam aucti, si ea res æque suo biennio jaceret, ac toto superiore lustro jacuisset.* Quum maxime hæc agerent, trepidi nuntii ab Tusculo veniunt, Æquos in agro tusculano esse. Fecit pudorem recens[4] ejus populi meritum morandi auxilii: ambo consules cum exercitu missi, hostem in sua sede in Algido inveniunt. Ibi pugnatum: supra septem millia hostium cæsa; alii fugati; præda parta ingens. Eam propter inopiam ærarii consules vendiderunt. Invidiæ tamen res ad exercitum fuit: ea[5] denique tribunis materiam criminandi ad plebem consules præbuit. Itaque ergo, ut magistratu abiere, Sp. Tarpeio, A. Aterio consulibus, dies dicta est Romilio ab C. Claudio Cicerone, tribuno plebis; Veturio ab L. Alieno, ædili plebis. Uterque magna Patrum indignatione damnatus, Romilius decem millibus æris, Veturius quindecim. Nec hæc priorum calamitas consulum segniores novos fecerat consules: *et se damnari posse*

rogata. Novi itaque consules, eamdem olim sortem veriti, plebi cœperunt favere, legemque tulerunt, ut non solis consulibus, sed omnibus in posterum magistratibus liceret eos mulctare, qui aliquid a moribus legibusve alienum commisissent. Præterea ex senatusconsulto decem legati in Græciam missi sunt, qui leges græcas describerent: cujus rei idem potissimum Romilius auctor fuit, ut se plebi non iniquum esse ostenderet. — De *Siccio*, quem Livius turpi tantum fraude decemvirorum periisse tradit infr. cap. 43 (conf. Dionys. XI, 25), vide Gell. II, 11, et Plin. VII, 28 s. 29.

3. *Legem omnibus concionibus celebrabant,* vide ad I, 4, n. 12.

4. *Recens ejus populi meritum.* Capta enim arce et Capitolio, Tusculani confestim auxilium tulerant; vide cap. 18. Ed.

5. *Ea denique tribunis materiam*, etc. Codices nostri ambo, et omnes a Drakenb. nominati habent *eademque*, quod bene receperat Creverius; et sic legi sensus postulat. Ed. — *Itaque ergo,* vide ad I, 25, n. 2. — *Dies dicta... ab ædili pl.* vide ad II, 33, n. 3. Pro *C. Claudio Cicerone* Plin. VII, 28, *L. Siccium* memorat, et Dionysius l. X, p. 673, *C. Siccium Dentatum.* — *Decem millibus æris;* i. e. marcis Paris. quindecim, cum quinque unciis: *quindecim millibus*, tribus et viginti marcis, cum unciis tribus et dimidia. Ed.

aiebant: *et plebem, et tribunos legem ferre non posse.* Tum abjecta lege, quæ promulgata consenuerat, tribuni lenius agere cum Patribus. *Finem tandem certaminum facerent: si plebeiæ leges displicerent, at illi communiter legum latores, et ex plebe, et ex Patribus, qui utrisque utilia ferrent, quæque*[6] *æquandæ libertatis essent, sinerent creari.* Rem non aspernabantur Patres: *daturum leges neminem, nisi ex Patribus,* aiebant. Quum de legibus conveniret, de latore tantum discreparet; missi legati[7] Athenas Sp. Postumius Albus, A. Manlius, P. Sulpicius Camerinus; jussique inclytas leges Solonis describere, et aliarum Græciæ civitatum instituta, mores, juraque noscere.

XXXII. Ab externis bellis quietus annus fuit; quietior insequens, P. Curiatio et Sext. Quintilio consulibus, perpetuo silentio tribunorum: quod primo legatorum, qui Athenas ierant, legumque peregrinarum exspectatio præbuit; dein duo simul mala ingentia exorta, fames pestilentiaque fœda[1] homini, fœda pecori. Vastati agri sunt: urbs assiduis exhausta funeribus; multæ et claræ lugubres domus. Flamen Quirinalis Serv. Cornelius mortuus; augur C. Horatius Pulvillus: in cujus locum C. Veturium eo cupidius, quia damnatus a plebe erat, augures legere. Mortuus consul Quintilius, quatuor tribuni plebis. Multiplici clade fœdatus annus: ab hoste otium fuit. Inde con-

6. *Quæque æquandæ libertatis essent*, vide ad cap. 24, n. 1. Mox legendus est Drak. felicissime pugnans adversus Klockium delentem verba, *daturum leges neminem, nisi ex patribus, aiebant.*

7. *Missi legati Athenas* tres consulares, teste Dionysio (conf. supr. II, 54; III, 2 et 10). Iidem decemviri creati; vide cap. 33, ex quo cap. et supr. cap. 10 intelligitur, h. l. legendum esse *Serv. Sulpicius*, ut et infr. c. 50 extr.

Cap. XXXII. 1. *Fœda homini*, terribilis, vel tristis, perniciosa, ut mox *fœdatus annus.* De *pestilentia* vide ad I, 31, n. 4; et conf. Dionys. X, 53, qui more rhetorum rem mirifice exornavit. — *Lugubres domus*, in quibus fuit luctus.

sules C. Menenius, P. Sestius Capitolinus. Neque eo anno quidquam belli externi fuit; domi motus orti. Jam redierant legati cum atticis legibus: eo intentius instabant tribuni, ut tandem scribendarum legum initium fieret. Placet creari decemviros sine provocatione, et ne quis eo anno alius magistratus esset. Admiscerenturne plebeii, controversia aliquandiu fuit: postremo concessum Patribus, modo ne lex[2] Icilia de Aventino, aliæque[3] sacratæ leges abrogarentur.

XXXIII. Anno[1] trecentesimo altero, quam condita Roma erat, iterum mutatur forma civitatis, ab consulibus ad decemviros, quemadmodum ab regibus ante ad consules venerat, translato imperio. Minus insignis, quia non diuturna, mutatio fuit: læta enim principia magistratus ejus nimis luxuriavere: eo citius lapsa res est, repetitumque, duobus uti mandaretur consulum nomen imperiumque. Decemviri creati Ap. Claudius, T. Genucius, P. Sestius, L. Veturius, C. Julius, A. Manlius, Serv. Sulpicius, P. Curiatius, T. Romilius, Sp. Postumius. Claudio et Genucio, quia designati consules in eum annum fuerant, pro honore honos redditus; et Sestio alteri consulum prioris anni, quod eam rem collega invito ad Patres retulerat. His proximi habiti legati tres, qui Athenas ierant; simul ut pro legatione tam longinqua præmio esset honos; simul peritos legum peregrinarum ad

2. *Lex Icilia de Aventino* publicando: vide ad cap. 31, n. 2.

3. *Aliæque sacratæ leges;* vide ad II, 8, n. 3.

Cap. XXXIII. 1. *Anno trecentesimo altero*, s. secundo (vide ad Epit. Liv. XLIX, n. 1), et quidem expleto, ita ut decemviri ann. Urb. cond. 303 magistratum inirent. At alii, v. c. Sigon. et Drak., annum 301 innui, eodemque primos fuisse decemviros putant. Cf. ad cap. 38, n. 1. — Nunquam nobis persuadebimus, ita diligentem et religiosum in numerandis annis fuisse Livium, ut omnia sibi plane et ad amussim conveniant; quare rationem, quam secutus est Creverius, referentes ad capita paginarum, hanc perturbare noluimus. Ed. — *Læta principia... luxuriavere*, vide ad II, 21, n. 4. — *Eo*

condenda nova jura usui fore credebant. Supplevere cæteri[2] numerum. Graves quoque ætate electos novissimis suffragiis ferunt, quo minus برferociter aliorum scitis adversarentur. Regimen[3] totius magistratus penes Appium erat favore plebis; adeoque novum sibi ingenium induerat, ut plebicola repente, omnisque auræ popularis captator evaderet, pro truci sævoque insectatore plebis. Decimo[4] die jus populo singuli reddebant: eo[5] die penes præfectum juris fasces duodecim erant: collegis novem singuli accensi apparebant; et in unica[6] concordia inter ipsos (qui consensus priva-

citius lapsa res est, corrupta, in pejus ruit, degeneravit; vel finem habuit.

2. *Supplevere* tantum *cæteri numerum,* creati tantum, ut explerent numerum.—*Novissimis suffragiis,* de novissimis, quibus novissimi, postremi quatuor decemviri crearentur.

3. *Regimen totius magistratus:* num decemviratus? an collegii decemvirorum? Sed illi notioni non conveniunt verba *regimen* (quod ad plures spectat) et *totius:* hanc respuit sermo latinus, quo *magistratus* dicitur non nisi munus aliquod publicum, aut qui eo fungitur, non collegium, quale nunc vulgo *Magistrat* vocatur. Itaque vel delenda videntur verba *totius magistratus,* tanquam glossa hominis indocti, veterem loquendi usum ignorantis, vel legendum *regimen et vis magistratus,* aut *et tota vis magistratus.* —*Auræ popularis captator,* levis favoris populi, qui *aura* et *ventus* (vid. Ernesti clav. Cicer. in his vocc.) dicitur, quia homines ad eas res agendas impellit, quas agere non decebat, aut ne animus quidem erat: nam *aura* a vento leniori traducitur ad omnem rem, quæ nos aliquo propellit, ut quid agamus, aut consequamur. Cf. XXII, 26, n. 2; XXIV, 31, n. 6; XXIX, 3, n. 5; XXX, 45; XLII, 30, 39; sed inprim. ad III, 37, n. 1. Similiter Fortunæ tribuitur secundus *flatus* (XLV, 8, n. 3), seu *ventus* et *aura,* eaque cœptis nostris *aspirare* dicitur, allegoria a vento et navigatione ducta; vide ad Sil. VIII, 325.

4. *Decimo* quoque *die jus populo singuli* in vicem *reddebant,* et, qui jus dicebat, *præfectus juris* appellabatur.

5. *Eo die penes præfectum juris fasces duodecim erant: collegis novem singuli accensi apparebant,* vide ad I, 8, n. 1; II, 1, n. 11; II, 43, n. 13.

6. *In unica concordia,* vide ad I, 21, n. 3.—*Qui* magistratuum *consensus privatis interdum inutilis,* civibus noxius, damnosus (ut IV, 31, n. 1; V, 5, n. 7; VI, 40, n. 5, aliisque locis, quæ laudarunt Burmannus ad Ovidium, ex Ponto II, 8, 59, et Ernesti in clave Ciceron., utque græce ἀλυσιτελής, ἀνωφελής, v. c. apud Polybium, III, 117; Theophrastum, Char. VIII, 4; et Homerum, Il. II, 269, ubi vide Clark. et ἄχρηστος ap. Ænean Tact.), *esset,* futurus esset, vel esse potest et solet (conf. v. g. cap. 36); nisi leg. *est.*

tis interdum inutilis esset) summa adversus alios æquitas erat. Moderationis[7] eorum argumentum exemplo unius rei notasse, satis erit. Quum sine provocatione creati essent, defosso cadavere domi apud P. Sestium patriciæ gentis virum invento, prolatoque in concionem, in re juxta manifesta atque atroci, C. Julius decemvir diem Sestio dixit, et accusator ad populum exstitit, cujus rei judex legitimus erat: decessitque jure[8] suo, ut demptum de vi magistratus populi libertati adjiceret.

XXXIV. Quum[1] promptum hoc jus velut ex oraculo incorruptum pariter ab his summi infimique ferrent, tum legibus condendis opera dabatur: ingentique hominum exspectatione propositis decem tabulis, populum ad concionem advocaverunt: et, *quod bonum, faustum, felixque reipublicæ, ipsis, liberisque eorum esset, ire, et legere leges propositas* jussere. *Se, quantum decem hominum ingeniis provideri potuerit, omnibus summis infimisque jura æquasse: plus pollere multorum ingenia consiliaque; versarent in animis secum unamquamque rem; agitarent deinde sermonibus; atque in*[2] *medium, quid in quaque re plus minusve esset, conferrent. Eas leges habiturum popu-*

7. *Moderationis eorum argumentum exemplo unius rei notasse:* « attulisse exemplum, quod sit argumento moderationi, e quo argumento notetur, signetur, universa ex uno intelligatur moderatio eorum. Neque enim argumentum notatur, sed moderatio. Possit etiam esse pleonasmus pro: notasse moderationem ipsam, quia exemplum est argumento. » Bauer.

8. *Decessit jure suo*, ut cap. 46 pr. et *de jure suo* apud Ciceronem. Cf. ad XXVII, 10, n. 1. — Duo nostri codices, ut et undecim alii, et Campanus, habent *decessitque ex jure suo*. Solus Florent. habere videtur *decessit jure suo;* alii *de jure suo:* et quidem Livius verbis cum præpositione compositis eamdem præpositionem in regimine addere solet. Ed.

Cap. XXXIV. 1. *Quum promptum hoc jus*, etc. sensus est, eos eodem tempore, quo jus redderent, etiam legibus scribendis occupatos fuisse; Drak. — *Ab his* decemviris *ferrent*, vide ad I, 50, n. 7.

2. *Atque in medium conferrent*, vide ad VI, 6, n. 7.

lum romanum, quas[3] *consensus omnium non jussisse latas magis, quam tulisse, videri posset.* Quum ad rumores[4] hominum de unoquoque legum capite edito satis correctæ viderentur, centuriatis comitiis decem tabularum leges perlatæ sunt : qui nunc quoque, in hoc immenso aliarum super alias acervatarum legum cumulo, fons omnis publici privatique est juris. Vulgatur deinde rumor, duas deesse tabulas; quibus adjectis, absolvi posse velut corpus omnis romani juris. Ea exspectatio, quum dies comitiorum appropinquaret, desiderium decemviros iterum creandi fecit. Jam plebs[5], præterquam quod consulum nomen, haud secus quam regum perosa erat, ne tribunitium quidem auxilium, cedentibus[6] in vicem appellationi decemviris, quærebat.

XXXV. Postquam vero comitia[1] decemviris crean-

3. *Quas consensus omnium*, omnes consentientes (conf. VI, 22, n. 4, et VIII, 35, n. 3), *non jussisse*, probasse et scivisse, *latas* a decemviris, *magis quam tulisse*, quasi quisque pro se aliis jubentibus *videri posset*, h. e. tam gratas et acceptas, ut nemo magis dubitasset, easdem ferre, quam ab aliis latas probare.

4. *Ad rumores*, secundum sermones et judicia *hominum* jactata et vulgata. —*Edito*, promulgato : *editos* conjiciunt Gron., Duk. et Bauer.

5. *Jam plebs*, præterea (ut XXIII, 5 extr. et al. v. Drak.) plebs *consulum nomen perosa erat*, active, pro oderat.

6. *Cedentibus in vicem appellationi* (vide ad II, 27, n. 2) *decemviris* edidi ex emendatione Drak. pro vulg. *appellatione* cum Stroth., qui monet, *cedere aliqua re* dici pro, decedere ab ea; et *cedere alicui rei* pro, ei parere s. obsequi. Livius infr. cap. 36 dicit, *priores decemviros appellatione collegæ corrigi reddita ab sè jura tulisse*, h. e. passos esse. Baueri nota est : « Pronum est, *appellationi* corrigere; nec, si libri faveant, improbaverim. At quum illud in hoc nemo facile mutaturus fuisse videatur, retinendum, et absolute explicandum : si quis appellaret alios decemviros, dictum, ut *ludis, pace, bello, comitiis, actu rerum.* » Sed nostra lectio dignior Livio; et quot non corrupere imperiti librarii? — Nonne ipse Ruperti Livium corrupit, recepto adversus omnes libros *appellationi;* lectionem vulgatam sic interpretor : cedentibus sibi mutuo decemviris *in* appellatione, id est, si quis sese ab aliquo decemviro læsum ratus, ad alium provocaret. Ed.

Cap. XXXV. 1. *Comitia decemviris creandis indicta*, ad decemviros creandos, ut XXII, 35, n. 2, *comitia rogando collegæ*, et sic passim de fine,

dis in trinum nundinum indicta sunt; tanta exarsit ambitio, ut primores quoque civitatis (metu, credo, ne tanti possessio imperii, vacuo [2] ab se relicto loco, haud satis dignis pateret) prensarent homines, honorem summa ope a se impugnatum, ab ea plebe, cum qua contenderant, suppliciter petentes. Demissa jam [3] in discrimen dignitas, ea ætate, iisque honoribus actis, stimulabat Ap. Claudium: nescires utrum inter decemviros, an inter candidatos numerares. Propior interdum [4] petendo, quam gerendo magistratui erat: criminari optimates, extollere candidatorum levissimum quemque humillimumque; ipse

vel eo, ad quod aliquid pertinet, v. g. *triumviros agro dando creat* III, 1; *duumviri sacris faciundis* vel *decemviri legibus scribendis*, sc. creati, forte et *dies rei nulli agendæ* VI, 1, n. 7; *consilia erigendæ reipublicæ agitare* VI, 2, n. 1, al. Conf. ad III, 46, n. 1; VI, 21, n. 2; VIII, 6, n. 3; IX, 11, n. 9; XXX, 6, n. 2; XXXVIII, 47, n. 2. — *Trinum nundinum.* Hoc loco notam Ruperti nimis longam, nimisque contortam delere non dubitavi, cui faciliorem certe Creverii hanc substituo: « Trinum nundinum, sive trinundinum, erat id temporis spatium, intra quod ter nundinæ agebantur. Nundinæ autem nono quoque die, unde etiam traxere nomen, recurrebant: ut rustici, octo diebus agris operati, nono die in urbem vendendi mercandique causa commearent. Igitur comitia, sive legibus rogandis, sive judiciis exercendis, sive creandis magistratibus, trinundino ante indici solebant, ut rustici, qui non fere in urbem, nisi nundinis, veniebant, rem versare animis et expendere, spatio dato, possent, antequam in suffragium mitterentur. » Ed. — *Tanta exarsit ambitio; ambitio* de honorum *cupiditate*, sed honesta et legitima dicitur; *ambitus* autem in malam partem accipitur de eo qui honores per artes illicitas inhonestasque capessit. Ed.

2. *Vacuo ab se relicto loco*, vide ad IV, 16, n. 5. — *Prensarent homines*, vide ad II, 61, n. 4.

3. *Demissa jam in discrimen dignitas*, etc. comitiis jam indictis et re eo perducta, ut novi decemviri suffragiis populi crearentur, hæc dignitas Appium Claudium, virum juvenem, cujus ætas tum honorum cupidior esse solet, tum iis petendis jam matura erat, quique et consul jam designatus et decemvir fuerat (vide supra cap. 33), perpulit, ut, dulcedine ejus captus, iterum illam ambiret. — *Ea ætate iisque honoribus actis* (peractis, exactis, ut *acto honore*, consulatu, VIII, 26 extr.), ut XLV, 19, n. 11. Confer ad II, 29, n. 6.

4. *Propior petendo, quam gerendo magistratui erat*, similior petenti, quam etiam nunc gerenti hunc magistratum erat, magis eum petere, quam adhuc gerere videbatur: conf. XXVII, 17. — *Optimates* (ut *optimi* XXXV,

medius[5] inter tribunitios Duilios Iciliosque in foro volitare; per illos se plebi[6] venditare: donec collegæ quoque, qui unice illi dediti fuerant ad id tempus, conjecere in eum oculos, mirantes quid sibi vellet. Apparere nihil sinceri esse; *profecto haud gratuitam in tanta superbia comitatem fore: nimium*[7] *in ordinem se ipsum cogere, et vulgari*[8] *cum privatis, non tam properantis abire magistratu, quam viam ad continuandum magistratum quærentis esse.* Propalam obviam ire cupiditati parum ausi, obsecundando[9] mollire impetum aggrediuntur: comitiorum illi habendorum, quando minimus natu sit, munus consensu injungunt. Ars hæc erat, ne semet ipse creare posset;

34, ubi vide not. 3, et græce ἄριςοι, unde aristocratia) proprie qui optimas in republica partes sequebantur, aut certe eas sequi videri volebant, consiliaque sua optimo cuique probari cupiebant. Opponuntur *popularibus* (h. e. iis, qui populi causam tuebantur adversus potentiorum injurias, aut qui gratiam populi, etiam cum detrimento reipublicæ et contra honestatem, captabant), sed nonnunquam et plebi, quoniam erant fere homines superiorum ordinum, non de plebe, nisi forte ditiores. Conf. cap. 39 extr. et simil. loc. XI, 46, n. 17; Cic. Sext. 45, 66, et Ernesti clav. Cic.

5. *Medius inter tribunitios Duilios Iciliosque*, inter Duilium, Icilium iisque similes, qui quondam tribuni plebis fuerant (ut *consulares, ædilitii, prætorii*), et quidem acerrimi: vide II, 58, 61, et ad III, 31, n. 2.

6. *Per illos se plebi venditare*, commendare, jactare, ut mercatores laudant merces, quas vendere cupiunt.

7. *Nimium*, seu nimis, *se cogere in ordinem, esse* indicium, seu proprium *non tam properantis*, etc. *In ordinem se cogere* est tantum demitti, majestatis immemorem agere, deprimi sponte, oblivisci majestatis; III, 52, n. 6, *in ordinem cogi* est impediri imperio fungi, cogi abire magistratu legitime capto, nulla culpa sua; Bauer. *In ordinem cogere* s. *redigere*, est potestatem, auctoritatem dignitatemque imminuere; *inter viles et abjectos connumerare* dicit Priscianus lib. XVIII. Hinc contemnere; despicatui habere; proprie ad eum, qui alicui proprius est, et quem egredi cupit, locum et ordinem illum redigere, vel ad inferiorem ordinem detrudere. Cf. VI, 38; XXV, 3; XLIII, 16, n. 5; et interp. ad XXXV, 4, et Wolf. ad Suet. Claud. 38, qui monent, locutionem ductam ex militia, ubi milites extra ordinem suum in agmine egressi a ductoribus in ordinem cogi dicantur.

8. *Vulgari cum privatis*, vide ad II, 29, n. 5. — *Ad continuandum magistratum*, vide ad IV, 22, n. 4.

9. *Obsecundando* plus esse quam *obsequendo* monet Rhenanus ad h. l. Eo autem verbo usi sunt, præter Ciceronem, Terentius, Adelph. V, 9, 37 et

quod præter tribunos plebis, et id ipsum pessimo exemplo, nemo unquam fecisset. Ille enimvero, quod bene vertat, habiturum se comitia professus, impedimentum pro occasione arripuit; dejectisque [10] honore per coitionem duobus Quintiis, Capitolino et Cincinnato, et patruo suo C. Claudio, constantissimo viro in optimatium causa, et aliis ejusdem fastigii civibus, nequaquam splendore vitæ pares decemviros creat: se in primis, quod haud secus factum improbabant boni, quam nemo facere ausurum crediderat. Creati cum eo M. Cornelius Maluginensis, M. Sergius, L. Minucius, Q. Fabius Vibulanus, Q. Pœtelius, T. Antonius Merenda, Cæso Duilius, Sp. [11] Oppius Cornicen, M' Rabuleius.

XXXVI. Ille [1] finis Appio alienæ personæ ferendæ fuit: suo jam inde vivere ingenio cœpit, novosque collegas, jam priusquam inirent magistratum, in suos mores formare. Quotidie coibant remotis arbitris: inde

Quintilianus, Institut. Orat. XI, 3. — *Quod bene vertat*, vid. ad I, 28, n. 1. — *Impedimentum*, quod ipse haberet comitia, *pro occasione* continuandi magistratum.

10. *Dejectis honore* petito, spe ejus consequendi fraudatis et de eo depulsis (ut passim *spe excidere* et *dejici*, ἐλπίδος τ' ἀπεσφάλην ap. Euripidem, Iphig. Aul. 742, et ἀποσφάλλειν τινὰ πόνου apud Homerum, Il. V, 567, ubi vide Kœppen.), quo sensu et simpl. *dejici* dicitur XXXVIII, 35, 47, ut *repelli* XXXIX, 32, n. 3; *depelli* ap. Tacit. Annal. III, 32, 2, et *detrudi* apud Suet. Cæs. 24, inpr. de petitore vel competitore, et *per coitionem*, h. e. congregationem hominum, eorum corrumpendorum (inpr. ut quis adipiscatur honorem, vel eo dejiciatur), aliusve malæ rei perficiendæ causa; unde et *coire* pro convenire, vel coire societatem ob malam rem, ut mox c. 36 pr. Confer IV, 44, n. 4; XXXVII, 47; XXXVIII, 35; XXXIX, 41; XL, 46; inpr. ad II, 10, n. 7, et X, 8, n. 2.

11. *Q. Pœtelius... Cæso Duilius, Sp. Oppius Cornicen*. Hos plebeios fuisse monet Dionysius. In scribendo nomine *Pœtelio* dissensere edit.; alii *Petilius*, al. *Pœtilius;* scrib. *Pœtelius* ex Ποιτελίῳ Dionysii. Ed.

Cap. XXXVI. 1. *Ille finis Appio alienæ personæ ferendæ fuit*, desiit partes sibi non proprias et naturæ ingenioque suo haud accommodatas agere (nam *persona*, ut πρόσωπον, est ficta facies s. larva, qua histriones olim utebantur), h. e. dissimulate et aliter, quam sentiret et soleret, agere. Cæterum *ille* recte pro *illud* dicitur. Conf. ad XXIV, 42, n. 6.

impotentibus[2] instructi consiliis, quæ secreto[3] ab aliis coquebant, jam haud dissimulando superbiam, rari aditus[4], colloquentibus difficiles, ad idus maias rem perduxere : idus tum maiæ solennes ineundis magistratibus erant. Initio igitur magistratus, primum honoris diem denuntiatione[5] ingentis terroris insignem fecere; nam quum ita priores decemviri servassent, ut unus fasces haberet, et hoc insigne regium in orbem suam[6] cujusque vicem per omnes iret, subito

2. *Impotentibus consiliis*, immoderatis, nimium violentis, imperiosis, superbis et tyrannicis, ad dominatum spectantibus, vel, ut *impotens injuria* VIII, 28, XXXVIII, 56, et *impotens postulatum* VII, 41 extr., ab ejusmodi impotenti, non satis moderato et civili, animo profectis. Nam *impotens* non modo est, qui nihil potest, infirmus, tenuis, impar (ut *impotens suarum rerum* IX, 14, ubi vide notam 4), sed etiam qui potentia abutitur, ejusque modum excedit, vel qui sui non potens est; unde *impotens iræ* V, 37; XXIX, 9 (al. *impatiens*, ut apud Ovidium, Met. XIII, 3); *impotens lætitiæ* XXVII, 50, n. 3; XXX, 42, n. 6; *impotens regnum* VII, 39; VIII, 5; *crudelitas* VIII, 31 pr. *tyrannus* XXV, 28 extr. *rabies* XXIX, 9; *superbia* XLII, 46; *impotentia muliebris* XXXIV, 2.

3. *Consiliis, quæ secreto* (forte *secreti*) *ab aliis coquebant*, ut VIII, 3, n. 1, agitabant, lente et clam moliebantur, ut *coquere* iram, dolorem, cœpta, bellum, πέπτειν s. πέσσειν κήδεα, χόλον, etc. vide ad Sil. II, 327. Similiter *consilia concocta* dicuntur XL, 11, n. 1, ubi Drak. et Duk. conjiciunt *cocta*, ut Græviús ad Cic. pro Rosc. Com. 15, *coquendum* pro *concoquendum*, quia *coquere consilia* sit excogitare s. deliberare, et *concoquere* probare. Sed Ernest. in clave Cic. jam monuit, verba composita ex *con* sæpe pro simplicibus poni, intenta tamen vi simplicium.

4. *Rari aditus* (genit. sing. num.), sc. existentes, vel quum essent; Stroth. Similiter infr. in hoc cap. *hominum, non causarum toti erant*, illorum, non harum rationem habebant; cap. 38 *suarum rerum erant;* XXXVI, 42, XLV, 31, et alibi, *partium* seu *partis alicujus esse* et *facere;* VII, 30, *ut aut amicorum, aut inimicorum simus*, iis faveamus, adhæreamus, et opem feramus, ut passim *totum esse alicujus*. Cf. ad III, 48, n. 8; III, 59, n. 2; III, 62, n. 5; XXI, 11, n. 1; XXI, 30, n. 5; XXII, 50, n. 1; XXXV, 31, n. 2; XXXVII, 49, 55; XXXVIII, 3; Drak. ad h. l. et Bergler. ad Alciphr. Ep. I, 13. — *Difficiles*, quibus nihil facile probari poterat, morosi, obstinati. — *Idus tum maiæ solennes* (vide ad I, 32, n. 8) *ineundis magistratibus erant*, ut ante kal. sextiles; vide c. 6. Causam mutationis affert Dionys. Hal. X, p. 678.

5. *Denuntiatione ingentis terroris*, comminatione ejus, vel re et facto, quo terror incutiebatur : v. ad XXIV, 37, n. 8.

6. *Suam cujusque vicem;* v. ad I,

omnes cum duodenis fascibus prodiere. Centum viginti lictores forum impleverant, et fascibus secures illigatas præferebant: nec [7] attinuisse demi securim, quum sine provocatione creati essent, interpretabantur. Decem regum species erat; multiplicatusque terror non [8] infimis solum, sed primoribus Patrum, ratis cædis causam ac principium quæri: ut, si quis memorem libertatis vocem aut in senatu, aut in populo misisset, statim virgæ securesque etiam ad cæterorum metum expedirentur. Nam præterquam quod in populo nihil erat præsidii, sublata provocatione, intercessionem [9] quoque consensu sustulerant: quum priores decemviri, appellatione collegæ, corrigi reddita ab se jura tulissent; et quædam, quæ sui judicii videri possent, ad populum rejecissent. Aliquandiu æquatus inter omnes terror fuit: paulatim totus vertere in plebem cœpit. Abstinebatur a Patribus: in humiliores libidinose crudeliterque consulebatur: homi-

9, n. 11.—*In orbem per omnes iret;* vide ad I, 17, n. 4.

7. *Nec attinuisse*, non opus fuisse (vide ad II, 41, n. 5), *demi secures*, quæ dictatori tantum præferebantur, et jam a Valerio Publicola fascibus consulum exemptæ dicuntur; vide ad II, 7, n. 7.

8. *Non infimis solum, sed* etiam *primoribus Patrum;* vide ad I, 40, n. 1. — *Memorem libertatis vocem*, dignam libero homine orationem, ut III, 69, n. 3, *orationem memorem majestatis Patrum*, vel quæ eam respexerit, ejus rationem habuerit. Conf. ad I, 28, n. 7; I, 32, n. 5; VII, 31, n. 6; VII, 33, n. 2; IX, 3, n. 5; XXVI, 8, n. 2 et 6. Similiter *specimen virtutis deceptum vana imagine decoris* VIII, 7, n. 5, et alia poetice dicta, quæ amat Noster.

9. *Intercessio* h. l. non est tribunorum Patribus, sed unius ex eodem collegio, collegæ vel collegis contradicentis, aut horum consilia ac decreta dissensu suo impedientis. — *Intercessionem consensu sustulerant.* Duo nostri codices et plurimi alii habent *consensus sustulerant;* ut verum videatur, quod dederunt Andreas et Campanus, *consensus sustulerat;* illam eamdem lectionem, nec improbandam, in duobus suis reperit Gebhardus. Cæterum sensus est: quum inter se consentirent, et quidquid ab uno foret decretum omnes tuerentur, sublata erat intercessio; illorum injuriis qui intercederet et obsisteret, nemo erat. Ed. — *Appellatione collegæ corrigi;* vide ad c. 34, n. 6. — *Vertere*, sc. se, verti; v. ad II, 3, n. 2. — Male hos locos duos inter se comparat Ru-

num[10], non causarum toti erant; ut apud quos gratia vim æqui haberet. Judicia domi conflabant, pronuntiabant in foro. Si quis collegam appellasset, ab eo, ad quem venerat, ita discedebat, ut pœniteret non prioris decreto[11] stetisse. Opinio etiam sine auctore exierat, non in præsentis modo temporis eos injuriam conspirasse, sed fœdus clandestinum inter ipsos jurejurando ictum, ne comitia haberent, perpetuoque decemviratu possessum semel obtinerent[12] imperium.

XXXVII. Circumspectare tum patriciorum vultus plebeii; et inde libertatis[1] captare auram, unde servitutem timendo, in eum statum rempublicam adduxerant. Primores Patrum odisse decemviros, odisse plebem: nec probare quæ fierent, et credere, haud indignis accidere: avide ruendo ad libertatem in servitutem elapsos juvare nolle: cumulare quoque injurias, ut tædio præsentium consules duo tandem et status pristinus rerum in desiderium veniant. Jam et

perti; sensus enim est omnino alius. Ed.

10. *Hominum, non causarum toti erant* (ut XXIII, 14 med. vide supra not. 4); *ut*, utpote, quippe *apud quos gratia*, studium partium, *vim æqui haberet.*

11. *Non prioris decreto stetisse*, acquievisse, contentum fuisse, illud servasse, retinuisse. Conf. VII, 6, n. 3; 35 pr. VIII, 13, n. 3; IX, 5, 11 pr. 45; X, 30, n. 1; XXI, 19; XXVI, 17; XXVIII, 45; XXXIV, 22, n. 5; XXXIV, 54, n. 6. Paulo ante *discedebat* recte omnes MSS et edd. præter Gronovianam, in qua *decedebat* legitur culpa typothetarum.

12. *Possessum semel obtinerent imperium*, non consequerentur, sed retinerent; tuerentur, vel obstinate tenerent. Conf. ad II, 10, n. 7; IV, 16; VII, 18; IX, 38, n. 9; XXIII, 24, n. 2; XXVI, 20, 28; XL, 36, n. 3; Gron. ad h. l. et ad Tacit. Agric. c. 23.

Cap. XXXVII. 1. *Libertatis captare auram* præclare pro, libertatem sperabant, *inde*, ab iisdem, *unde*, a quibus. « *Captare auram* propr. de eo dicitur, qui, vento obversus, ejus aspirationem ore colligere conatur (conf. Ovid. Met. VII, 557), et hic transfertur ad plebeios, qui, ad patricios obversi, ex habitu oris eorum conjicere conantur, quæ libertatis recuperandæ spes supersit; » Drak. Conf. ad c. 33, n. 2. — *In servitutem elapsos*: ut græce ἐξολισθαίνειν, lapsum effundi, impetu nimio effusum incipere, velut qui per glaciem cursitantes, pedibus arreptis, effusi ruant, vel per præceps acti desuper effundantur; Bauer. Alii conj. *lapsos*, vel *delapsos*, vel *relapsos*. — *In desiderium veniant*, desiderentur

processerat pars major anni, et duæ tabulæ legum ad prioris anni decem tabulas erant adjectæ: nec quidquam jam supererat, si hæ quoque leges centuriatis comitiis perlatæ essent, cur eo magistratu reipublicæ opus esset. Exspectabant, quam mox consulibus creandis comitia edicerentur. Id modo plebes agitabat, quonam modo tribunitiam potestatem, munimentum libertati, rem intermissam, repararent. Quum interim mentio comitiorum nulla[2] fieri; et decemviri, qui primo[3] tribunitios homines, quia id populare habebatur, circum se ostentaverant plebei, patriciis juvenibus sepserant latera: eorum catervæ tribunalia obsederant. Hi[4] ferre, agere plebem plebisque res, cum[5] fortuna, qua, quidquid cupitum foret, potentioris esset. Et jam ne tergo quidem abstinebatur:

rursus, desiderium eorum veniat, redeat; Bauer.

2. *Quum interim mentio nulla fieri*, fieret (v. ad I, 35, n. 1); *et*, etiam, *decemviri*, etc.

3. *Qui primo tribunitios homines*, etc. Conf. ad cap. 35, n. 5.

4. *Hi ferre, agere plebem plebisque res*, spoliabant, expilabant plebem, ejusque res ad se rapiebant. Res quæ *ferri agique* possunt (ut X, 34; XXXIII, 13, et XXXVIII, 15, vel *rapi agique* XXII, 1 pr. et *portari agique* XXIV, 16) alias sunt res, quæ moventur (vid. ad V, 25, n. 4), et diripiuntur, ita ut *agi* ad pecudes, *ferri* vero (et *rapi* ac *portari*) ad alias res referatur, ut gr. φέρεσθαι καὶ ἄγεσθαι (v. g. ap. Dion. Halic. III, 31; IV, 39; Xenoph. exp. Cyri II, 6; V, 5; et hist. Gr. III, 2); Stroth. Confer X, 34; XXII, 3; XXXVIII, 18; XXXIX, 54; XL, 49; Drak. ad XXXIII, 13, § 10, et ad rem Dionys. XI, 2, qui tradit, adversarios decemvirorum insimulatos falso criminum, et vel exsilio morteve affectos, vel bonis exutos esse ab audacissimis juvenum.

5. *Cum fortuna, qua*, etc. cum successu tam prospero, ut cuncta, quæ quis potentior cuperet, ejus essent. Ita pro vulg. *quum fortuna* edidi auctore Strothio, qui etiam conjecit, *quum fortuna* (res ipsæ), *quam quisquis cupitum iret, potentioris esset*, ut alii, *plebem plebisque res et fortunas, quum, quidquid cupitum foret, potentioris esset;* vel, *quum, fortunæ quidquid cupitum foret, p. e.* vel, *quum fortuna, quidquid cupitum foret, p. fecisset.* — Hunc locum corruptum varii varie tentarunt; Creverio tolerabilis videbatur Doujatii conjectura: *Hi ferre, agere plebem plebisque res fortunasque; quidquid cupitum foret, potentioris esse.* Suam autem conjecturam nondum ediderat Drakenborch. quam veræ scripturæ proximam ducere fas est: *Hi ferre, agere plebem plebisque res; quum fortuna, qua, quidquid*

virgis[6] cædi, alii securi subjici; et, ne gratuita crudelitas esset, bonorum donatio sequi domini supplicium. Hac mercede juventus nobilis corrupta, non modo non ire obviam injuriæ, sed propalam licentiam suam malle, quam omnium libertatem.

XXXVIII. Idus[1] maiæ venere. Nullis subrogatis magistratibus, privati pro decemviris, neque animis ad imperium[2] inhibendum imminutis, neque ad speciem honoris insignibus, prodeunt: id vero regnum haud dubie videri. Deploratur[3] in perpetuum libertas; nec vindex quisquam exsistit, aut futurus videtur; nec ipsi[4] solum desponderant animos, sed contemni cœpti erant a finitimis populis: imperiumque ibi esse, ubi

cupitum, fieret, potentioris esset. Ideo juvenes patricii ferebant, agebant plebem plebisque res; quum fortuna potentioris esset, et per hanc fortunam fieret, quidquid cupitum esset. *Foret* autem et *fieret* in MSS commutari docet idem Drak. ad X, 41, § 7. Ed.

6. *Virgis cædi,* cædebantur; *alii securi subjici,* nonnulli etiam securi percutiebantur. Quidam legunt: *virgis cædi alii, alii,* etc. Sed veteres passim sic brevius loqui, docent Gronov. et Drak. Confer ad XXII, 29, n. 2; et Tacitum, Annal. I, 57, 1. Ita Græci omittunt ὁ μὲν, etc. sequente ὁ δὲ, etc.; Schæf. Conf. Baueri dissert. de Thucyd. p. 43. Sic et XXXI, 21, n. 6, *L. Valerio imperat, ut* altera *parte duarum legionum equites, altera,* etc. Omissum prius *altera* addunt edd. ante Gron., non MSS.

Cap. XXXVIII. 1. *Idus maiæ venere,* cf. c. 36 pr. Hunc esse tertium decemvirorum annum, et proximo demum iis substitutos fuisse consules, Glareanus collegit ex cap. 51, 56, 61, et IX, 34 pr. Confer Dodwellii dissertationem de cyclis X, § 86, ubi hanc chronologiam et Dionysio et Livio fuisse docet.

2. *Ad imperium inhibendum,* adhibendum, exercendum, ostendendum (gall. *faire valoir;* Bauer.); ut inf. hoc cap. et III, 59; IV, 53, 56; XXXVI, 28, ubi vide Gronov. — *Insignibus,* scilic. *imminutis.*

3. *Deploratur in perpetuum libertas,* pro plane amissa habetur, spes ejus recuperandæ abjicitur; ut passim *res deploratæ, comploratæ* et *conclamatæ,* locutione desumpta a mortuis, qui deplorantur et conclamantur, ut I, 41, n. 10; V, 39; XXII, 25; XXV, 26. Confer ad IV, 40, n. 1. Similiter V, 40 (*spem et consilia communia,* pro omnium salute, *deplorare,* abjicere); IX, 7; XXVI, 12. Sic et *desperata comploratаque respublica* XXII, 53, et *deploratos agros esse* XLI, 6, n. 4, ubi Ern. male conj. *depopulatos.*

4. *Nec ipsi* Romani *solum desponderant animos, sed* etiam *contemni,* etc., ut mox: *Non nuntii solum, sed* etiam, etc. vide ad I, 40, n. 1. —

non esset libertas, indignabantur. Sabini magna manu incursionem in agrum romanum fecere; lateque populati, quum hominum atque pecudum inulti prædas egissent, recepto ad Eretum, quod passim vagatum erat, agmine, castra locant; spem in discordia romana ponentes, eam impedimentum delectui fore. Non nuntii solum, sed per urbem agrestium fuga trepidationem injecit. Decemviri consultant, quid opus facto sit: destitutis [5] inter Patrum et plebis odia addidit terrorem insuper alium fortuna. Æqui alia ex parte castra in Algido locant: depopulatumque inde excursionibus tusculanum agrum, legati ab Tusculo præsidium orantes, nuntiant. Is pavor perpulit decemviros, ut senatum simul duobus circumstantibus urbem bellis consulerent: citari jubent in curiam Patres, haud ignari quanta invidiæ immineret tempestas: omnes [6] vastati agri, periculorumque imminentium causas in se congesturos; tentationemque [7] eam fore abolendi sibi magistratus, ni consensu resisterent, imperioque inhibendo acriter in paucos præferocis animi, conatus aliorum comprimerent. Postquam audita vox in foro est præconis Patres in curiam ad decemviros vocantis; velut nova res, quia intermiserant jamdiu morem consulendi senatus, mirabundam plebem convertit, *quidnam incidisset, cur ex tanto*

Indignabantur, scilic. finitimi populi (conf. ad cap. 28, n. 6): nisi potius leg. *imperium qui ibi esse... indignabantur*. Conf. ad XXVIII, 12, n. 8, sed et ad II, 56, n. 1. *Imperium* pro *imperiumque* conjicit Bauer.

5. *Destitutis inter Patrum et plebis odia*, decemviris utrique civium ordini invisis et ab eo desertis. Confer ad XXX, 44, n. 5.—*Is pavor perpulit*, vulg. *perculit*, male: v. ad c. 30, n. 2.

6. *Omnes* Patres *vastati agri... causas in se congesturos*, scilic. sciebant, vel *haud ignari erant*.

7. *Tentationem* eam *fore* (vid. ad XXIV, 42, n. 6), *abolendi sibi magistratus*, auferendi, adimendi, abrogandi: sane et omnino abolendi ac tollendi, ne amplius omnino essent in rep. decemviri; Bauer. Confer ad I, 23, n. 1.—*Imperioque inhibendo* (v. sup. not. 2) *in paucos præferocis ani-*

intervallo rem desuetam usurparent. Hostibus belloque gratiam habendam, quod solitum quidquam liberæ civitatis fieret. Circumspectare omnibus fori partibus senatorem, raroque usquam noscitare : curiam inde, ac solitudinem circa decemviros intueri; quum et ipsi[8] invisum consensu imperium, et plebs, quia privatis jus non esset vocandi senatum, non convenire Patres interpretarentur; jam caput fieri libertatem repetentium, si se plebs comitem senatui det; et, quemadmodum Patres vocati non coeant in senatum, sic plebs abnuat delectum. Hæc[9] fremunt plebes. Patrum haud fere quisquam in foro; in urbe rari erant: indignitate rerum cesserant in agros; suarumque rerum[10] erant, amissa publica, tantum ab injuria se abesse rati, quantum a cœtu congressuque impotentium[11] dominorum se amovissent. Postquam citati non conveniebant, dimissi circa domos apparitores simul ad pignera[12] capienda, sciscitandumque num con-

mi, vid. ad cap. 62, n. 5.—*Mirabundam* (vide ad cap. 47, n. 5) *plebem convertit* in se. — *Solitum quidquam liberæ civitatis;* al. *civitati*, quod perinde fuerit, nam voci *quidquam* datus est genitivus; Bauer.

8. *Quum et ipsi* decemviri id, quod *non convenirent Patres* in curiam, ita *interpretarentur*, quasi *invisum* esset ipsorum *imperium consensu*, h. e. omnibus Patribus (v. ad XXIV, 37, n. 9), *et plebs, quia* decemviris, tanquam, finito jam ipsorum magistratu, *privatis, jus non esset vocandi senatum.* — *Jam caput fieri*, etc. Jam, dum detrectant senatores imperium decemvirale, dari quodammodo caput et spem repetentibus libertatem, omniaque bene cessura, si se plebs comitem senatui det. Sæpe ante particulas *si*, aut *nisi*, suppleri oportet aliquod orationis membrum ex sensu et mente scribentis. Ed.

9. *Hæc fremunt plebes;* al. *fremit* et *fremebat;* v. ad I, 41, n. 1; II, 33, n. 2; et XXV, 28, n. 3.—*Indignitate rerum*, propter eam, *in agros cesserant*, concesserant, discesserant. Vox *rerum* delenda forte; Gron.

10. *Suarumque rerum erant* (vide supr. ad cap. 36, n. 4, et II, 18, n. 1), *amissa* re *publica*, ejus administratione.

11. *Impotentium dominorum*, v. ad cap. 36, n. 2.—*Apparitores*, vide ad I, 8, n. 2.

12. *Ad pignera capienda :* nam pigneribus ablatis fractisve, aut mulcta dicta a magistratu, inpr. consule et censore, coercebantur senatores et cives, inprim. qui citati non adessent. Cf. XXXVII, 51; XLIII, 16; Gell.

sulto detrectarent, referunt senatum in agris esse. Lætius id decemviris accidit, quam si præsentes detrectare imperium referrent. Jubent acciri omnes, senatumque [13] in diem posterum edicunt; qui aliquanto spe ipsorum frequentior convenit: quo facto proditam a Patribus plebs libertatem rata, quod iis qui jam magistratu abissent, privatisque [14], si vis abesset, tanquam jure cogentibus, senatus paruisset.

XXXIX. Sed magis obedienter ventum [1] in curiam est, quam obnoxie dictas sententias accepimus. L. Valerium Potitum proditum memoriæ est, post relationem Ap. Claudii, priusquam ordine sententiæ rogarentur, postulando ut de republica liceret dicere, prohibentibus minaciter decemviris, proditurum se ad plebem denuntiantem, tumultum excivisse: nec minus ferociter M. Horatium Barbatum isse in certamen, *Decem Tarquinios* appellantem, admonentemque *Valeriis* [2] *et Horatiis ducibus pulsos reges. Nec*

XIV, 7 extr. Cic. Or. III, 1, et Phil. I, 5. Cæterum bona etiam absentium Patrum publicata tradit Dion. XI, 22.

13. *Senatum in diem posterum edicunt,* vide ad XXXI, 49, n. 5.

14. *Privatisque, si vis abesset,* inter quos et privatos nihil esset discriminis, præter vim, quæ ab ipsis, tanquam a magistratu, adhiberetur.

Cap. XXXIX. 1. *Ventum in curiam est;* τὸ *est* delerunt Gronovius et Creverius, nescio quam ob causam, nisi quod hanc etiam partem orationis melius ex verbo in fine addito *accepimus* pendere existimaverint; quod obtineri melius posset, si codicis Gaertn. scriptura reciperetur: *in curiam ventum esse.* Sed obstant omnes alii qui habent *ventum in curiam est,* aut *in curiam ventum est,* ut noster Sorbonicus. Ed. —*Obnoxie* vel idem fere quod *obedienter,* demisse et subjecte, vel non libere et constanter, timide, humili, submisso et servili animo: nam *obnoxius* proprie dicitur tum is, qui *ob noxam* s. delictum, pœnæ obligatus est (ut Festus dicit), vel qui quocumque modo obligatus, obstrictus, aut imperio alicujus subjectus est (conf. VII, 30 pr. VIII, 28, 34; XXIII, 5; XXIX, 37; XXXV, 31; XXXVII, 53; XXXVIII, 34; XLII, 46 med.); tum cui facile quacumque de causa *noceri* potest (ut XXXVI, 32, n. 2), adeoque infirmus; tum denique qui *noxæ,* h. e. culpæ sibi conscius est, et hinc timidus, anxius, demissus, suspiciosus. Cf. VI, 34 pr. inpr. XXIII, 12 med. Gell. VII, 17, et Gron. ad Senecam, de ira III, 8.

2. *Valeriis et Horatiis ducibus pulsos reges;* vide ad I, 39, n. 2. De

nominis[3] *homines tum pertæsum esse; quippe quo Jovem appellari fas sit, quo Romulum conditorem urbis, deincepsque reges appellatos; quod*[4] *sacris etiam, ut solenne, retentum sit. Superbiam violentiamque tum perosos regis: quæ si in rege*[5] *tum eodem, aut in filio regis ferenda non fuerint, quem laturum in tot privatis? Viderent, ne vetando in curia libere homines loqui, extra curiam etiam moverent vocem: neque se videre qui sibi minus privato ad concionem populum vocare, quam illis senatum cogere liceat. Ubi vellent experirentur, quanto*[6] *ferocior dolor libertate sua vindicanda, quam cupiditas injusta dominatione esset. De bello sabino eos referre; tanquam majus ullum populo romano bellum sit, quam cum iis, qui legum ferendarum causa creati, nihil juris in civitate reliquerint; qui comitia, qui annuos magistratus, qui vicissitudinem imperitandi, quod unum exæquandæ*

Valeriis res nota ex I, 58, 59; II, 2 extr. non vero de *Horatiis*, nisi huc referendum, quod de Horatio Coclite traditur II, 10; vel M. Horatius Pulvillus propterea primo post reges exactos anno consul creatus est; vide II, 8. — Ex Livii historia non satis patet quo jure Horatii se pellendis urbe regibus duces fuisse prædicare possint: at Dionys. tradit M. Horatio auctore defecisse exercitum a Superbo; et eodem iterum cos. Porsenam, qui Tarquinios in regnum restituendos susceperat, coactum fuisse re infecta discedere. Ed. — *Decem Tarquinios*, homines mente ac superbia similes Tarquinio Superbo. Confer VI, 40, n. 5.

3. *Nec nominis* regis *homines pertæsum esse*, quod per se nihil contineret mali. — *Deincepsque*, reliquos ordine. Cf. ad I, 21, n. 8.

4. *Quod* in *sacris etiam retentum sit*, sc. in titulo regis sacrificuli. Conf. II, 2 pr. — *Superbiam tum perosos regis*, vide ad cap. 34, n. 4.

5. *In rege eodem*, uno, cui mox *tot privati* opponuntur: *in filio regis*, vide I, 68. — Interpretationem τοῦ *eodem*, quam dedit Ruperti, non admittendam opinor; Creverius explicat rectius: in hoc eodem rege, de quo modo mentio facta est. Attamen τὸ *eodem* hoc modo intellectum et supervacuum omnino, et parum forsan latine dictum putat; quare aliam conjicit scripturam; sed perperam, credo. Ed. — *Neque se videre, qui*, quomodo s. cur, *sibi minus*, etc. — *Senatum cogere*, v. ad XXXII, 2, n. 4.

6. *Quanto ferocior* (h. e. *fortior*, quod et multi libri exhibent; vide ad I, 53, n. 7) *dolor esset* in *libertate sua*, *quam cupiditas* in *injusta dominatione vindicanda*, vel partic. pro

sit[7] *libertatis, sustulerint; qui privati fasces et regium imperium habeant. Fuisse, regibus exactis, patricios magistratus creatos; postea post secessionem plebis, plebeios. Cujus illi partis essent,* rogitare: *Populares? quid*[8] *enim eos per populum egisse? Optimates? qui anno jam prope senatum non habuerint; tunc ita habeant, ut de republica loqui prohibeant? Ne nimium in metu alieno spei ponerent: graviora quæ patiantur videri jam hominibus, quam quæ metuant.*

XL. Hæc vociferante Horatio, quum decemviri nec iræ[1], nec ignoscendi modum reperirent, nec, quo evasura res esset, cernerent; C.[2] Claudii, qui patruus Appii decemviri erat, oratio[3] fuit precibus quam jur-

gerund., pro *vindicando libertatem et dominationem*, ut V, 6 pr. et al. Illud *in* bis insertum ab editoribus ante Drak. —Vulgatam lect. servaverat Crev.; eum tamen movebat consensus codicum nostram habentium. Sed durum fortasse abruptumque videbitur, supprimi præpositionem *in;* et τὸ *vindicanda* in altero orationis membro intelligi. Ed.

7. *Exæquandæ sit libertatis*, vid. ad cap. 24, n. 1.

8. *Populares... optimates*, vide ad c. 35, n. 4.—*Quid enim*, vero, autem, δὴ γάρ τοι, *eos per populum egisse*, ut passim *enim, nam* et *namque*, quæ etiam sæpe tum in objectionibus (in quibus etiam *minime vero*, vel simile quid, cujus deinde ratio reddatur, inprimis in affectu, ut h. l., omissum videri potest), tum in transitionibus adhibentur. Sic *nam* XXIX, 8, n. 1, et XXXIX, 26, n. 1 (vide Duker. ad Præf. Flori). In objectionibus plerumque *enim* aliis particulis adjicitur, ut *at enim, sed enim, verum enim, verum enimvero, immo enim, enim vero:* nec tamen semper, ut XXII, 25, n. 3, *id enim ferendum esse negat*, et, quibus locis ab initio positum est, XXIII, 45, n. 7; XXXIV, 32. Conf. ad I, 51, n. 5. Mox legendum *nunc ita habeant.*

Cap. XL. 1. *Nec iræ, nec ignoscendi modum*, rationem, qua vel iram exercere, et vim pœnasque adhibere, vel veniam et impunitatem dare possent. Alii interpretantur: finem, vel medium quid inter iram et veniam. Baueri nota est: « *Modus* per dilogiam (conf. ad XXIV, 22, n. 4, et ad Præf. n. 6) ad voc. *iræ* significat terminum, moderationem: non valebant iram cohibere; ad voc. *ignoscendi* significat rationem, conditionem. Etsi et *iræ modus* esse possit, qua ratione iram ostenderent, effunderent: timebant indulgere iræ; nec tamen ita taciti ferre poterant. Illud mollius pæne; contexto quidem aptum utrumlibet. »

2. *C. Claudii*, qui sententiam dicere jussus censuit, antequam aliud ageretur, pristinam reip. formam esse reddendam; v. Dionys. XI, 11. De ipso vide cap. 15 et 35.

3. *Oratio fuit precibus* magis s. potius, *quam jurgio, similis*, vide ad I,

gio similis, orantis per sui fratris parentisque ejus manes, *ut civilis potius societatis in qua natus esset, quam fœderis nefarie icti cum collegis meminisset: multo id magis se illius causa orare, quam reipublicæ. Quippe rempublicam, si a volentibus nequeat, ab invitis jus expetituram. Sed ex magno certamine magnas excitari ferme iras; earum eventum se horrere.* Quum[4] aliud, præterquam de quo retulissent, decemviri dicere prohiberent, Claudium interpellandi verecundia fuit. Sententiam[5] igitur peregit, nullum placere senatusconsultum fieri. Omnesque ita accipiebant, privatos eos a Claudio judicatos: multique ex consularibus verbo assensi sunt. Alia[6] sententia, asperior in speciem, vim minorem aliquanto habuit,

25, n. 11. — *Orantis* Appium *per manes sui fratris*, de quo v. II, 56-61.

4. *Quum aliud*, etc. pro: etsi, quamvis aliud, etc.

5. *Sententiam peregit*, v. ad I, 18, n. 10. — *Verbo*, sententiæ, *assensi sunt.*

6. *Alia sententia*, L. Valerii Potiti, qui dictatorem dicendum esse ab interrege censebat; vide Dionys. XI, 19 sq. Cæterum paulo obscuriorem h. l. sententiam recte ceperunt Schottus Obss. III, 38, et Stroth., qui ita eam declaravit: « *Alia sententia asperior* quidem, s. atrocior verbis videbatur, sed re mitior, s. lenior erat, quod non, ut Claudii, decemviros plane nullos esse magistratus *judicabat:* sed *censendo*, dum censeretur (s. sententia diceretur in senatu), senatusconsultum esse faciendum de prodendo interrege, judicatum quidem est, decemviros non habere consularem potestatem, concessum tamen, eos *quoscumque*, h. e. qualescumque, tamen utique *magistratus esse*, quippe *qui senatum habuerint*, seu coegerint. Namque dum fieret senatusconsultum, jam eo ipso concedebatur, senatum rite esse coactum, quia senatu non rite coacto nullum fieri poterat senatusconsultum. Si autem senatus rite coactus esset, sequebatur porro, quum privatis eum cogendi jus non esset, eos esse magistratus, qui illum coegerint; qualescumque etiam sint: dum etiam aliis magistratibus præter consules liceret, senatum cogere. Claudius contra, *auctor nullius senatusconsulti faciendi*, dum senatusconsultum fieri vetaret, senatum rite coactum negabat, atque sic decemviros judicabat privatos esse. Hinc ejus sententia re vera, et illa altera *in speciem* tantum *asperior erat.* » — Bauer. monet, *censere* h. l. simpliciter, velut cum emphasi dici pro sententiam dicere, peragere in senatu, ex relatione legitime convocantis et consulentis, et *judicare censendo* pro constituere, ponere, firmum relinquere, dubitationi eximere, exque eo agere, ut certo, ei inniti. At Ernesti, *censere*

quæ patricios coire ad prodendum interregem jubebat : censendo enim, quoscumque magistratus esse, qui senatum haberent, judicabat; quos privatos fecerat auctor nullius senatusconsulti faciendi. Ita labante jam[7] causa decemvirorum, L. Cornelius Maluginensis, M. Cornelii decemviri frater, quum ex consularibus ad ultimum dicendi locum consulto servatus esset, simulando curam belli, fratrem collegasque ejus tuebatur : *quonam fato incidisset, mirari se* dictitans, *ut decemviros, qui decemviratum petissent, aut socii, aut hi maxime oppugnarent: aut quid ita, quum per tot menses vacua*[8] *civitate nemo, justine magistratus summæ rerum præessent, controversiam fecerit, nunc demum quum hostes prope ad portas sint, civiles discordias serant: nisi quod in*[9] *turbido minus perspicuum fore putent, quid agatur. Cæterum neminem,*

esse h. l. sententiam dicere ejusmodi, quæ perscribi senatusconsulto possit : opponi enim sententiæ ejus, qui nullam senatusconsulti formulam dixerit. Schotti interpretationem probarunt etiam Duk. et Drak. sed ille *ita* vel *hoc* ante *censendo* excidisse putabat.

7. *Ita labante jam causa decemvirorum*, alii *labente:* sed eo tantum adducti erant decemviri, ut eorum potestas nutaret, nondum tamen laberetur; Drak. Cf. ad Præf. n. 13. — *Ut decemviros* ii, *qui decemviratum petissent* (sed non consecuti essent, scil. C. Claudius, de quo vide c. 35 extr.), *aut socii,* societate et amicitia cum decemviris, certe quibusdam, juncti, sc. L. Valerius Potitus et Horatius Barbatus, *aut hi maxime* (nam Valerius et Horatius acerrime in eos invecti fuerant) *oppugnarent,* impugnarent. Sed pro *aut hi maxime* legendum videri *et* vel *atque hi,* vel *atque nunc maxime* (scil. belli tempore) jam alii monuere. Baueri nota est: « *Socii* non sunt *collegæ* utique decemvirorum, quippe quorum nemo reliquos oppugnaret; neque *injuriæ* socii, qui non essent; nec vero *senatores* aut Patrum reliqui. Ordo esse videtur et ex eo sensus : Cur socii, qui decemviratum petissent, decemviros oppugnarent? Sint ergo hic *socii* olim competitores, eidem honori imminentes, in eadem causa cupiendi vel cupiti ac petiti decemviratus. Claudium tamen, patruum decemviri, *socium* intelligas, cognatum, junctum, necessarium; nec minus Cornelium, Cornelii decemviri fratrem : ut *socii* sint amici, familiares, ἑταῖροι, sodales. »

8. *Vacua civitate,* sc. a bello, s. hostibus. Cf. ad IX, 13, n. 5; XXXI, 1, n. 7; XXXVII, 25, n. 1.

9. *In turbido,* scil. rerum statu, ut apud Tacit. Hist. I, 21 : et contra mox *re publica in tranquillum redacta,* vel metaph. XXIV, 8, *non tranquillo* mari *navigamus.* Cf. Gron. ad XXVIII, 27.

majore cura occupatis animis, verum[10] *esse, præjudicium rei tantæ afferre. Sibi placere, de eo quod Valerius Horatiusque ante idus maias decemviros abisse magistratu insimulent, bellis, quæ immineant, perfectis, republica in tranquillum redacta, senatu disceptante*[11], *agi : et jam nunc ita se*[12] *parare Ap. Claudium, ut comitiorum, quæ decemviris creandis decemvir ipse habuerit, sciat sibi rationem reddendam esse, utrum in unum annum creati sint, an, donec leges quæ deessent, perferrentur. In præsentia omnia, præter bellum, omitti placere : cujus si falso famam vulgatam, vanaque non nuntios solum, sed Tusculanorum etiam legatos attulisse putent; speculatores mittendos censere, qui certius explorata referant. Sin fides et nuntiis et legatis habeatur, delectum primo quoque tempore haberi; decemviros, quo cuique eorum videatur, exercitus ducere; nec rem*[13] *aliam præverti.*

XLI. In[1] hanc sententiam ut discederetur, juniores

10. *Verum esse*, æquum, justum, utile (vide ad II, 48, n. 2, *neminem rei tantæ*, bello præsenti propulsando, *præjudicium*, detrimentum, *afferre* (ut apud Plin. Ep. VII, 6, 5, *cognitioni Cæsaris præjudicium fieri*, et al.), vel potius, quod Gronovius monet, a nemine rem tantam, utrum scil. decemviri jure aut justi sint magistratus an non, præjudicari (neminem dicere, unde eventus causæ jam nunc agnoscatur ac decernatur, rem non integram relinquere; Bauer. et alii aliter, at contorte), *majore cura*, etc. dum, s. quandiu alia cura, sc. de bello propulsando, gravior sit et præsentior. Cf. Dionys. XI, 18. *Præjudicium* est eorum, qui ante verum in foro judicium de re aliqua judicant, et jam antea, quid de ea sentiant, vel tacite vel palam ostendunt s. manifestant. Similiter XXVI, 2, n. 4, *pro præjudicato ferre*, ducere, habere pro re jam decreta, pro titulo, judicio et auctoritate Patrum confirmato, quod tamen *consultationi* senatus *reliquerant* Patres, permiserant, vel de quo judicium seposuerant. Cf. ad V, 11, n. 6; XXVI, 29, n. 5; XXXV, 10, n. 5.

11. *Senatu disceptante*, vide ad I, 50, n. 5.

12. *Ita se parare Appium, ut sciat*, etc. id agere, ut paratus sit ad *rationem reddendam*, et hoc secum reputare : conf. ad XXXV, 23, n. 3. Hæc vero verba pendent ab illis : *sibi placere*.

13. *Nec...præverti*, v. ad II, 24, n. 3.

Cap. XLI. 1. *In hanc sententiam*

Patrum evincebant. Ferociores iterum coorti Valerius Horatiusque, vociferari, *ut de republica liceret dicere: dicturos ad populum, si in senatu per factionem non liceat. Neque enim sibi privatos aut in curia, aut in concione posse obstare; neque se imaginariis*[2] *fascibus eorum cessuros esse.* Tum Appius jam prope esse ratus, ut, ni violentiæ eorum pari resisteretur audacia, victum imperium esset: *Non erit*[3] *melius*, inquit, *nisi de quo consulimus, vocem misisse;* et ad Valerium negantem se privato[4] reticere, lictorem accedere jussit. Jam Quiritium fidem implorante Valerio a curiæ limine, L. Cornelius complexus Appium, non, quod simulabat[5], consulendo, diremit certamen: factaque

ut discederetur, vide ad I, 32, n. 13. —*In concione* populi.

2. *Imaginariis fascibus*, non legitimis, non eorum, quibus utendi illis jus sit, nec verum justumque honorem significantibus, sed ejus tantum speciem præ se ferentibus. Sic fere V, 2, *proconsularis imago* contemptim et invidiose dicitur de tribunis militum consulum loco rempubl. administrantibus, non vere consulibus, iisque dignitate imparibus. *Imaginarium* et *imago*, ut *species* et *nomen*, sæpe opponuntur *rei* et *personæ:* vide ad Tac. Ann. III, 30 extr. —*Violentia* et *audacia* verba synonyma neque transponenda.

3. *Erit melius*, bonum, aptum, utile, *non, nisi de quo consulimus* Patres (cf. ad II, 26, n. 2), *vocem misisse*, mittere; vide ad II, 24, n. 3, et III, 48, n. 2. Sermo ira turbatus. —Hæc voc. idem prorsus valere videntur, ac si dixisset Appius: malum sibi arcesset, quicumque vocem emiserit alio de negotio, quam de quo consulimus. Sic fere, c. 48, *quiesse erit melius.* Ed.

4. *Reticere privato,* tacere ejus jussu metuve, ut XXIII, 12. Cf. ad Tacit. Ann. XIV, 49, 3.

5. *Non, quod simulabat, consulendo* ex novem MSS et edd. ante Rhenanum restitui cum Stroth. qui ita h. l. interpretatur: *Cornelius amplexus Appium, eo diremit certamen*, ut Appius, ejus precibus motus, *non consuleret* senatum ulterius de delectu habendo, *quod* consulere *simulabat*, sed cuique copiam dicendi de alia quavis re concederet. Mihi tamen et hæc explicatio admodum dura videtur, et ipsa lectio inepta; sed non minus inepte in novem MSS *non quid s. c.*, in uno *non qui s. c.*, in alio *non inquit s. c.*, et in editt. post. Rhenan. *non cui s. c.* legitur. Forte Livius scripsit: *L. Cornelius complexus Appium*, adeoque precibus, *non, quod stimulabat*, vel potius *stimularet* s. *stimulasset*, scilic. Appium ad iram, ei *consulendo, diremit certamen.*—Quamvis aliter censeat doctiss. Ruperti, melior tamen videtur nobis lectio editionum post Rhenan. *non cui simulabat*, id est, complexus Appium, tanquam non huic sed Valerio consulens, diremit certamen. Ed.

per Cornelium Valerio dicendi gratia, quæ vellet; quum[6] libertas non ultra vocem excessisset, decemviri propositum tenuere. Consulares quoque ac seniores ab[7] residuo tribunitiæ potestatis odio, cujus desiderium plebi multo acrius, quam consularis imperii rebantur esse, prope malebant postmodo ipsos decemviros voluntate abire magistratu, quam invidia eorum exsurgere rursus plebem. Si leniter ducta res sine populari strepitu ad consules redisset, aut bellis interpositis, aut moderatione consulum in imperiis exercendis, posse in oblivionem tribunorum plebem adduci. Silentio[8] Patrum edicitur delectus: juniores, quum sine provocatione imperium esset, ad[9] nomina respondent: legionibus scriptis, inter[10] se decemviri comparabant, quos ire ad bellum, quos præesse exercitibus oporteret. Principes inter decemviros erant Q. Fabius et Ap. Claudius: bellum domi majus, quam foris apparebat. Appii violentiam aptiorem rati ad comprimendos urbanos motus: in[11] Fabio minus in bono constans, quam navum in malitia ingenium

—Mox *facta dicendi gratia*, h. e. copia s. facultas.

6. *Quum libertas*, Valerio concessa, *non ultra vocem excessisset*, sermone tantum contineretur, neque ejus fines egressa in convicia, jurgia et vim degeneraret. Confer VIII, 33, n. 11; XXV, 1; XXXIII, 35; XXXIV, 1. Redundat *ultra*.

7. *Ab residuo odio*, ex eo, ob illud, v. ad I, 1, n. 5.—*Leniter ducta res*, tractata; vel protracta: sic nonnunquam *bellum ducere* (al. *trahere* et *extrahere*), ut forte XXII, 25, n. 4, *in ducendo bello sedulo tempus trahere*, nisi hæc notio inest in verbis *tempus trahere*.

8. *Silentio Patrum*, iis silentibus, neque repugnantibus: confer ad II, 27, n. 10.

9. *Ad nomina respondent*, vide ad I, 11, n. 3.

10. *Decemviri inter se comparabant* (vide ad III, 2, n. 1), *quos oportebat ire ad bellum*, vel relinqui in Urbe, *quos præesse exercitibus* in Sabinis, et in Algido adversus Æquos.

11. *In Fabio*, Fabii, *ingenium esse minus in bono constans*, magis *in bono*, justo et recto defendendo non constans et pertinax, *quam navum*, strenuum (nam id propr. est *navum*, seu *gnavum*, unde *navare*, et contr. *ignavum*), solers et industrium, *in malitia*, sceleribus committendis; nisi potius *malitia* h. l. est vel versuta et fallax

esse. Hunc enim virum, egregium olim domi militiæque, decemviratus collegæque ita mutaverant, ut Appii quam sui similis mallet esse: huic bellum in Sabinis, M' Rabuleio et Q. Pœtelio additis collegis, mandatum. M. Cornelius in Algidum missus cum L. Minucio, et T. Antonio, et Cæsone Duilio, et M. Sergio: Sp. Oppium Ap. Claudio adjutorem ad urbem tuendam, æquo omnium decemvirorum imperio, decernunt.

XLII. Nihilo militiæ, quam domi melius respublica administrata est. Illa modo in ducibus culpa, quod, ut odio essent civibus, fecerant: alia omnis penes milites noxa erat: qui, ne quid ductu atque auspicio decemvirorum prospere usquam gereretur, vinci se per[1] suum atque illorum dedecus patiebantur. Fusi et ab Sabinis ad Eretum, et in Algido ab Æquis exercitus erant. Ab Ereto per silentium noctis profugi propius urbem inter Fidenas Crustumeriamque, loco edito, castra communierant: persecutis hostibus nusquam se æquo certamine committentes, natura loci ac vallo, non virtute aut armis tutabantur. Majus flagitium in Algido, major etiam clades accepta: castra quoque amissa erant; exutusque[2] omnibus utensilibus miles, Tusculum se, fide misericordiaque victurus hospitum, quæ tamen non fefellerunt, contulerat.

nocendi ratio (v. Cic. Nat. Deor. III, 30), vel callida juris interpretatio, al. calumnia. In MS antiquo non male legi *quam ignavum in militia ingenium esse* bene monet Schott. Obs. III, 33. Vetus et rectior forte scriptura est *gnavus* (unde *ignavus*), ut *gnotus* et *gnarus* a gr. γινώσκω s. γνόω et γνωρίζω, etsi Cic. Or. 47, *ignavum, ignotum* et *ignarum* ob euphoniam pro *innavum, innotum*, et *innarum* dici monet. — Errorene an consulto interpres noster suam ipsius opinionem tanquam Schotti opinione fultam præbet? is enim se dicit nescire an lectio ista ferri queat. Ed.

Cap. XLII. 1. *Per suum atque illorum dedecus*, vide ad II, 38, n. 3.

2. *Exutus omnibus utensilibus*, cibariis, victui necessariis, commeatu; quo sensu *res utiles* IX, 43, n. 5. — *Victurus*, vitam sustentaturus.

Romam tanti erant terrores allati, ut, posito jam decemvirali odio, Patres vigilias in urbe habendas censerent; omnes qui per ætatem arma ferre possent, custodire mœnia, ac pro portis stationes agere juberent; arma[3] Tusculum ad supplementum decernerent, decemvirosque ab[4] arce Tusculi degressos in castris militem habere; castra alia a Fidenis in sabinum agrum transferri; belloque ultro inferendo deterreri hostes a consilio urbis oppugnandæ.

XLIII. Ad clades ab hostibus acceptas, duo[1] nefanda facinora decemviri belli domique adjiciunt. L. Siccium in Sabinis, per invidiam decemviralem, tribunorum creandorum secessionisque mentiones[2] ad vulgus militum sermonibus occultis serentem, prospeculatum ad locum castris capiendum mittunt: datur negotium militibus, quos miserant expeditionis ejus comites, ut eum opportuno adorti loco interficerent. Haud inultum interfecere; nam circa repugnantem aliquot insidiatores cecidere, quum ipse se prævalidus pari viribus animo circumventus tutaretur. Nuntiant in castra cæteri, præcipitatum in insidias esse Siccium egregie pugnantem, militesque quosdam cum eo amissos. Primo fides nuntiantibus fuit. Profecta

3. *Arma Tusculum ad*, h. e. præter (vide ad II, 23, n. 3, et Drakenb. ad XXVI, 5), *supplementa* militum in prælio interfectorum *decernerent*, sc. mitti: nisi cum Gron. leg. *arma* illis, qui inter fugam illa jactassent aut dereliquissent, *ac supplementum*, milites in occisorum locum. — Placet mihi, ut et olim Creverio, conjectura Gronov. quam firmant verba Dionysii: non tantum enim ὅπλάτε καὶ χρήματα, καὶ σῖτον, καὶ τἄλλα ὧν ἐδέοντο, sed ἐξ ἁπάσης φυλῆς τοὺς ὅπλα φέρειν δυναμένους. Ed.

4. *Ab arce Tusculi*, quod conditum erat in colle (vide ad Sil. VII, 692), unde perperam in MSS et ant. edd. legitur *digressos*.

Cap. XLIII. 1. *Duo nefanda facinora*, fraudes, quibus periere *Siccius* (de quo v. ad cap. 31, n. 2), et *Virginia* (de qua vide cap. seq.); ille in *bello*, hæc *domi*, scil. Romæ. — *Per invidiam decemviralem;* captanda occasione ex publico in decemviros odio, et simul illud quoque fovendo. Ed.— *Secessionis* a signis, vel potius ab Urbe.

2. *Mentiones sermonibus occultis se-*

deinde cohors ad sepeliendos qui ceciderant, decemvirorum permissu, postquam nullum spoliatum ibi corpus, Sicciumque in medio jacentem armatumque, omnibus in eum versis corporibus, videre; hostium neque corpus ullum, nec vestigia abeuntium; profecto ab suis interfectum memorantes, retulere corpus. Invidiæque plena castra erant, et Romam ferri protinus Siccium placebat, ni decemviri funus militare ei publica impensa facere maturassent. Sepultus ingenti militum mœstitia, pessima decemvirorum in vulgus fama, est.

XLIV. Sequitur aliud in urbe nefas ab libidine ortum, haud[1] minus fœdo eventu, quam quod per stuprum cædemque Lucretiæ urbe regnoque Tarquinios expulerat: ut non finis solum idem decemviris, qui regibus, sed causa etiam eadem imperii amittendi esset. Ap. Claudium virginis plebeiæ stuprandæ libido cepit. Pater virginis L. Virginius honestum[2] ordinem in Algido ducebat, vir exempli recti, domi militiæque. Perinde[3] uxor instituta fuerat, liberique instituebantur. Desponderat filiam L.[4] Icilio tribunitio, viro acri, et pro causa plebis expertæ virtutis. Hanc virginem adultam, forma excellentem, Appius amore ardens, pretio ac spe perlicere adortus, postquam omnia pudore septa animadverterat, ad crudelem superbamque

rentem; v. ad II, 1, n. 6; VII, 39, n. 2; XXXIII, 32, n. 4; XXXIV, 37, n. 1; et conf. Virg. Æn. VI, 160.

Cap. XLIV. 1. *Haud minus fœdo* (nisi malis *fœdum*) *eventu;* v. ad cap. 32, n. 1.

2. *Honestum ordinem ducebat*, vid. ad II, 23, n. 4.

3. *Perinde*, eodem, quo ille, modo, ad eamdem recti et honesti normam, *uxor* ejus, Numitoria, *instituta fuerat*, quippe quæ jam dudum erat mortua (vide Dionys. XI); *liberique instituebantur*, filia forte et gener, nisi alii quoque liberi ei fuere. — Creverius monet vocem *liberi* de unico filio unicave filia dici; nihil itaque vetare hic intelligi solam Virginiam. Ed.

4. *L. Icilio tribunitio*, etc. vide ad cap. 35, n. 5. — Mox *Appius, amore amens* alii, probantibus Gronovio et Creverio.

vim animum convertit. M. Claudio clienti negotium dedit, ut virginem in servitutem [5] assereret, neque cederet secundum libertatem postulantibus vindicias: quod pater puellæ abesset, locum injuriæ esse ratus.

5. *In servitutem asserere* vel *vindicare aliquem* in foro dicitur is, qui liberum aliquem servum suum esse contendit, et sibi, tanquam suum servum, vindicat; ut *in libertatem*, qui eum, quem quis servum esse testatur, et sibi, tanquam suum servum vindicat, liberum esse affirmat, et ab eo, qui vindicat, defendit. Hinc *assertor*, et *assertio* s. *vindiciæ*, quæ propr. est controversia forensis sive de possessione alicujus rei, quam nostram esse dicimus, quum alius teneat aut sibi vindicet, sive de jure in hominem, quem vel liberum esse dicimus vel servum nostrum (ut cap. 45 extr. et c. 57 pr.); deinde ipsum hoc jus, quod vel aliquis *postulare*, sibi arrogare, vel prætor aliusve judex *dicere*, *dare* et *decernere* dicitur. *Secundum libertatem*, de ea: non forte eo sensu, quo passim *secundum aliquem decernere*, *judicare*, *dare litem* (ut XXIII, 4, n. 1, et apud Cic. pro Rosc. Com. I) vel simpl. *dare*, scilic. jus seu sententiam, dicitur pro: eam ferre pro aliquo, ex commodo sententiaque ejus, *en faveur de quelqu'un*. Cf. ad Tacit. Ann. IV, 43, 7. *Vindiciæ secundum libertatem*, ut contra *secundum servitutem* cap. 57, vel *ab libertate in servitutem* cap. 57, vel simpl. *ab libertate* c. 56. *Vindicias secundum servitutem dare* est id. qd. cap. 36, *liberum corpus in servitutem* (abducendum) alicui *addicere* s. tradere, locutione petita a rebus, quæ in auctionibus alicui, ob maximam licitationem, vel a debitoribus, qui, quum solvere non possunt, creditoribus tanquam mancipia *addicuntur* (vide VI, 14, 15, et inpr. 27), h. e. traduntur. Sed bene hæc notavit Bauer. « *Vindiciæ secundum libertatem* et *servitutem* sunt decretum de statu hominis, qui liber an servus sit, in dubio agatur: qui si pro *libero adhuc habitus* fuerit seque gesserit, maneat *interim* in *possessione* (vel quasi) libertatis, seu veræ, seu usurpatæ; sin *servierit*, *interim* non exeat a potestate seu domini veri, seu possidentis: sicut peregrinitatis reus manet *tantisper* in usu et quasi possessione civitatis, donec decernatur. Ergo *præjudicium* afferatur vindiciæ illæ, i. e. in quem statum interim afferatur, liber an servus interim habeatur (domino cedat, an pro libero agat), ad eventum judicii; et Virginia per *vindicias in servitutem* serva declarabatur, cui vel adhuc vel jam nunc dominus imperaret, cui non ut liberæ parceretur; quod ipsum agebat Appius; nam servæ stuprum haud veniebat in crimen aut judicium. Iniquitas autem Appii, secundum servitutem vindicias decernentis, erat partim in consilio libidinoso, partim in negligenda possessione status liberi, quum adhuc serva non fuisset, sed pro libera se gessisset Virginia. Male explicat Strothius: « Ut libera judicaretur »: quod nondum posset, in causa dubia et status controversia. Certe adderet *interim*, tantisper, ad eventum judicii; quo quid opus erat, si jam judicata libera esset? Immo vindiciæ sunt, ut *interea* maneat in statu *possesso*, donec de *jure* cognitum fuerit. Hinc c. 46 *vindicari* puellam in posterum diem, id est, interim manere in

Virgini venienti in forum (ibi namque in[6] tabernis literarum ludi erant), minister[7] decemviri libidinis manum injecit; serva sua natam, servamque appellans, esse: sequique se jubebat, cunctantem vi abstracturum. Pavida puella stupente, ad[8] clamorem nutricis fidem Quiritium implorantis, fit concursus. Virginii patris, sponsique Icilii populare nomen celebratur: notos gratia eorum, turbam indignitas rei virgini conciliat. Jam a vi tuta erat; quum assertor[9] nihil opus esse multitudine concitata ait; se[10] jure grassari, non vi. Vocat puellam in jus; auctoribus[11] qui aderant, ut sequeretur. Ad tribunal Appii perventum est: notam judici[12] fabulam petitor, quippe apud ipsum auctorem argumenti, peragit; puellam domi suæ natam, furtoque inde in domum Virginii translatam, suppositam

propinquorum manu ut liberam vel quasi liberam, ut postridie judicetur, vere sit libera an serva.»

6. *In tabernis literarum ludi*, vide ad cap. 27, n. 3.

7. *Minister libidinis decemviri* (ita forte leg. transpositis vocibus, vel *decemviralis*, nisi verbum *decemviri* est glossa), M. Claudius, qui infr. cap. 57 pr. *minister cubiculi* Appii *cliens* dicitur. Mox in MSS rotundius legi, *serva sua natam* (scil. dicens), *servamque appellans sequi se jubebat*, monet Gronovius: Bauerus mavult legi *servam quoque*, nisi verba ab ipso Livio sint transposita, aut *que* positum pro *quoque*, etiam, sicut et ipsam. — Placet Creverio Gron. lectio; sed monet Drak. per *vetustiores*, qua voce usus est Gronovius, intelligi non MSS, sed editiones, Andr. Bechar. Mogunt. Ascens. An audiendæ sint vehementer dubito, quia omnes scripti, teste eodem Drak., et ambo mei receptam lectionem pertinaciter servant. Ed.

8. *Ad clamorem nutricis*, puellam ducentis ad ludum literarium, et comitantis, ut pædagogus pueros.—*Populare nomen*, populo gratum.—*Notos*, active, amicos aliosque, qui norant seu nossent patrem, filiam et sponsum.

9. *Assertor virginis*, M. Claudius; vide not. 5.

10. *Se jure grassari, non vi*, h. e. agere, incœpta persequi, ut *grassari consilio* X, 14. *Grassari* propr. magno vel concitato *gradu* summoque studio ad finem aliquem contendere, v. c. *in possessionem agri* VI, 5, et *ad decus* Sil. I, 570.

11. *Auctoribus*, suadentibus iis, *qui aderant* puellæ, amicis, notis, vel advocatis, vel proxime stantibus, *ut sequeretur* in jus vocantem.

12. *Notam judici* Appio *fabulam petitor, quippe apud ipsum auctorem argumenti, peragit*, venusta dictio a comœdia et partibus, in ea *agendis*, translata: confer ad I, 18, n. 10, et VII, 2, n. 7. *Petitor*, qui a prætore

ei[13] esse. Id se indicio compertum afferre, probaturumque, vel ipso Virginio judice, ad quem major pars injuriæ ejus pertineat: interim dominum sequi ancillam, æquum esse. Advocati puellæ, quum Virginium reipublicæ[14] causa dixissent abesse, biduo adfuturum, si nuntiatum ei sit; iniquum esse absentem de liberis dimicare; postulant ut rem integram in patris adventum differat; lege[15] ab ipso lata vindicias[16] det secundum libertatem; neu patiatur virginem adultam, famæ prius quam libertatis periculum adire.

XLV. Appius[1] decreto præfatus, *quam libertati faverit, eam ipsam legem declarare, quam Virginii amici postulationi suæ prætendant. Cæterum ita in ea firmum libertati fore præsidium, si*[2] *nec causis, nec personis variet. In his enim quæ asserantur in libertatem, quia quivis lege agere possit, id juris esse: in ea quæ in patris manu sit, neminem esse alium, cui dominus possessione cedat. Placere itaque patrem arcessi; in-*

aliove judice *petit* possessionem, etc., actor, in causa privata, ut *accusator* propr. in causa publica; et *is, unde petitur,* ille, cui intenditur lis, vel in quem actio suscipitur.

13. *Suppositam*, scilic. subditam *ei*, Virginio, *esse* pro vera filia.

14. *Reipublicæ causa abesse,* militantem pro patria. — *Absentem de liberis dimicare,* periclitari, vel vere certare, nempe per amicos; Bauer.

15. *Lege ab ipso lata,* lege XII Tabb., qua cautum erat, ut is, qui in servitutem assereretur, usque ad litem dijudicatam, liber esset, et non in potestate assertoris: cf. Dionys. XI, 31.

16. *Vindicias det secundum libertatem*, vid. sup. not. 5.

Cap. XLV. 1. *Appius decreto præfatus,* scil. est. — *Legem postulationi suæ prætendere,* tanquam rationem afferre, hanc illa fulcire, et illam citare ac præmittere, ut hæc speciosa fiat; ut cap. 47, *decreto sermonem prætendere;* confer ad XXXVII, 54, n. 3, et XLV, 42, n. 3, quibus locis Gron. emend. *bello* et *orationi;* sed alii jungunt *belli titulum* (causam, prætextum), et *id ipsum argumenti orationis.*

2. *Si nec causis* (nec respectu causarum), *nec personis variet* se, diversa sit, sc. libertas, vel potius lex. Verba seqq., quæ ob nimiam brevitatem obscura sunt, bene jam explicavit Stroth. « Appius per calumniam juris duo hominum genera sibi invicem opponit; unum, quod in sua potestate sit, alterum, quod non sui juris, sed vel in parentis vel in aliorum manu sit. Si de homine, qui sui juris sit, quæstio oriatur, utrum in servitutem, an in libertatem asserendus sit, tum *id juris*

terea juris sui jacturam assertorem[3] *non facere, quin ducat puellam, sistendamque in adventum ejus, qui pater dicatur, promittat.* Adversus injuriam decreti quum multi magis fremerent, quam[4] quisquam unus reclamare auderet, P. Numitorius[5], puellæ avunculus, et sponsus Icilius interveniunt: dataque inter turbam via, quum multitudo Icilii maxime interventu resisti posse Appio crederet, lictor[6] *decresse* ait: vociferantemque Icilium submovet. Placidum[7] quoque ingenium tam atrox injuria accendisset. *Ferro hinc tibi submovendus sum, Appi,* inquit, *ut*[8] *tacitum feras quod celari vis. Virginem ego hanc sum ducturus,*

esse, sc. ut usque ad rem dijudicatam liber sit, *quia quivis*, talis utpote sui juris homo, *lege agere*, atque ipse de libertate sua disceptare, *possit.* Hoc vero non valere in homine, qui non sui juris, sed in manu aliorum sit; hunc liberum pronuntiari non posse, sed necesse esse, ut sub potestate sit, sive parentis, sive domini, ne alterutri fraus fiat. Quum igitur hæc puella non sui juris sit, necesse esse, ut sub potestate sit, vel Virginii, qui se ejus patrem, vel Claudii, qui se ejus dominum dicat. Quum autem Virginius, is qui pater dicatur, non adsit, in neminis nisi in Claudii potestate eam, donec Virginius adveniat, esse posse. Hoc aperte declarant verba Appii apud Dionys. XI, 31.»

3. *Assertorem*, v. ad c. 44, n. 5.— *Sistendam*, fore ut sistatur coram judicio *in adventum ejus*, si advenisset is.

4. *Quam quisquam unus*, v. ad cap. 55, n. 13. — *Reclamare*, clamore et vociferatione indignationem significare, ut *fremere*, fremitu seu tacito murmure; *reclamare* e MSS quibusdam et editt. antt. revocavi pro vulg. *recusare;* nam illud multo elegantius et aptius est: dura vero dictio, *adversus injuriam decreti magis fremere, quam recusare*, scil. id decretum; neque ab uno vel altero id recusari s. rejici, vel repudiari potest.

5. *P. Numitorius puellæ avunculus*, non *avus*, ut ex compendio scripturæ legitur in omnibus MSS et antt. edd. Conf. inf. cap. 54, et Dionys. XI, qui dicit, Numitoriam Virginii uxorem et sororem hujus Numitorii fuisse.

6. *Lictor decresse ait*, jam decrevisse Appium, decretum fecisse et pronunciasse, quod non amplius immutari queat: *decresse*, scilic. vindicias secundum servitutem, ut cap. 47. *Decernere* etiam dicitur prætor aliusve judex, qui ex edicto jus dicit. *Lictor, descende, ait, ... submove:* MS Veith.

7. *Placidum quoque* et sedatum *ingenium tam atrox injuria* (tum decreti iniquitas et celeritas, tum vis adhibita, et fastus tam decemviri quam lictoris) *accendisset*, quanto magis acerrimum Icilii ingenium ac turbulentum (vide ad c. 35, n. 5, et c. 44). Brevitas rem narrantis æstui animoque impetuoso Icilii eam gerentis consentanea est.

8. *Ut tacitum feras*, vide ad I, 50,

26.

nuptam pudicamque habiturus. Proinde omnes collegarum quoque lictores convoca, expediri virgas et secures jube: non manebit extra domum patris sponsa Icilii. Non, si tribunitium auxilium et provocationem plebi romanæ, duas[9] *arces libertatis tuendæ, ademistis, ideo in liberos quoque nostros conjugesque regnum vestræ libidini datum est. Sævite in tergum et in cervices nostras; pudicitia saltem in tuto sit. Huic si vis afferetur, ego præsentium Quiritium pro sponsa, Virginius militum pro unica filia, omnes deorum hominumque implorabimus fidem: neque*[10] *tu istud unquam decretum sine cæde nostra referes. Postulo, Appi, etiam atque etiam consideres, quo progrediare. Virginius viderit de filia, ubi venerit, quid agat: hoc tantum sciat, sibi, si*[11] *hujus vindiciis cesserit, con-*

n. 7.—*Nuptam*, sponsam, quippe quæ, per vicos ad sponsi ædes ducenda, caput flammeo obnubebat; v. ad Juven. II, 124, et X, 334.

9. *Duas arces libertatis tuendæ*, ejus præsidia, adjumenta et fundamenta, ut al. *columen, columna, propugnaculum, murus, turris, telum, clypeus*, πύργος, ἕρκος, ἔρεισμα, ἕρμα, κίων, ἀσπίς. Conf. ad I, 55, n. 6, et Tacit. Ann. XIV, 31, 6. —*Huic* Virginiæ, δεικτικῶς.

10. *Neque tu istud decretum sine cæde nostra referes*, sc. domum (h. e. domum abibis, non immutato decreto), vel repetes, renovabis *unquam*, ullo alio tempore, si vel nunc aboleveris. Scheller. in Lex. exponit: *referes* in ærarium (quo leges vim suam obtinebant), vel impune feres, vel exsequeris; quæ rationes duriores, opinor, sunt omnes.

11. *Si hujus* (contemptim et δεικτικῶς), sc. M. Claudii *cesserit vindiciis* secundum servitutem, h. e. si, *ubi venerit*, in judicio tum habendo, M. Claudio, puellam, quam servam suam esse dicit, in servitutem asserenti, cesserit, neque filiam ab eo, qui vindicat, defenderit (vide ad cap. 44, n. 5, ubi et contra dicitur *cedere secundum libertatem postulantibus vindicias*), *sciat, sibi conditionem filiæ quærendam esse*, inquirendam, vel respiciendam, animo reputandam, h. e. cogitandum esse, qualis futura sit conditio filiæ, si rapiatur ad stuprum et in servitutem abducatur. Vulgo hæc interpretantur: Si Claudio permiserit, ut filiam usque ad judicii diem domum abducat, sciat, alium sponsum filiæ circumspiciendum esse; propr. alias nuptias, quæ sc. sub *conditione* dotis fiunt: unde similiter dixisse videri potest Cic. Phil. II, 38, *filiam ejus ejecisti, alia conditione quæsita.* Sed ut taceam, ita vocem *aliam* h. l. omissam esse, et *conditionem* pro sponsa potius, quæ uxor dicitur ratione dotis habita, quam pro sponso poni, verba *si hujus*

ditionem filiæ quærendam esse. Me vindicantem sponsam in libertatem, vita citius deseret quam fides.

XLVI. Concitata multitudo erat, certamenque instare videbatur; lictores Icilium circumsteterant: nec ultra minas tamen processum est; quum Appius, *Non Virginiam defendi ab Icilio, sed inquietum hominem, et tribunatum*[1] *etiam nunc spirantem, locum seditionis quærere* diceret; *non præbiturum se illi eo die materiam: sed ut jam sciret, non id petulantiæ suæ, sed Virginio absenti et patrio nomini et libertati datum, jus*[2] *eo die se non dicturum, neque decretum interpositurum*: *a M. Claudio petiturum, ut decederet jure*

vindiciis cesserit neutiquam illo modo explicari possunt: nam decemvir jam Claudio jus dederat abducendi filiam, pater vero absens erat adeoque illud nec permittere nec prohibere poterat; post ejus autem adventum dies judicii constituta erat, ut quæreretur, utrum puella non nunc, sed in perpetuum Claudio tradenda esset nec ne. Quod si tamen vox *vindiciæ* eo, quo supra diximus, sensu capitur (quo omnino capienda est), quomodo pater alium sponsum filiæ potest quærere, si M. Claudii *vindiciis cessit,* adeoque filia et serva et scortum fit? Icilius profitetur, *se vindicaturum sponsam in libertatem,* h. e. defensurum esse ejus libertatem, neque passurum, eam a M. Claudio abduci, scilicet donec pater adveniat. Qui *ubi venerit,* ipse, dicit, *viderit,* curet, *de filia quid agat,* et *si* tum *hujus* Claudii *vindiciis* secundum servitutem (perpetuam) *cesserit, sciat, conditionem filiæ* deplorandam ipsumque ejus causam esse. Declarat itaque, sibi nunc *sponsæ,* et patri, *ubi venerit, filiæ* conditionem curæ futuram esse. Conf. ad cap. 44, n. 5.

Cap. XLVI. 1. *Tribunatum etiam nunc spirantem,* memorem ejus gesti, residuos ex eo spiritus gerentem ac ferocientem, volentem etiam eum revocari: quod *spirare* alioqui de *futuro* magis et consilio dicitur, hic de præterito; Bauer. Conf. ad Sil. III, 240. — *Locum seditionis quærere,* h. e. facultatem, opportunitatem seditionis movendæ, ut infr. c. 50. Cf. Cortius ad Plin. Ep. II, 1, 6. Sed forte leg. *seditioni* h. l. et infr. cap. 50 (ubi v. n. 7), more Livii, quem multis exemplis illustrant Gron. et Drak. Conf. ad I, 12, n. 4; III, 35, n. 1, et ad Tac. Ann. II, 64, 6. — Exempla quidem multa et certe præstantiora afferuntur ad firmandam conjecturam; sed constanter repugnant codices, quare servandus est casus secundus. Ed.

2. *Jus eo die se non dicturum,* de hac causa cogniturum, *neque decretum interpositurum,* inter duas quasi partes facturum, vel in judicio simul facturum (ut apud Cic. Verr. II, 48; V, 19), vel oppositurum (ut inf. XXVII, 6, n. 1, *interponere se* de tribunis pro vulg. *intercedere,* vel *consilium* XXXV, 35, et *inserere* VI, 38, ubi vide n. 4), vel potius cognitioni causæ adjectu-

suo, vindicarique puellam in posterum diem pateretur. Quod nisi pater postero die affuisset, denuntiare se Icilio, similibusque Icilii, neque legi[3] *suæ latorem, neque decemviro constantiam defore: nec se utique collegarum lictores convocaturum ad coercendos seditionis auctores: contentum se suis lictoribus fore.* Quum dilatum tempus injuriæ esset, secessissentque advocati puellæ, placuit omnium primum fratrem Icilii, filiumque Numitorii, impigros juvenes, pergere inde recta ad portam; et, quantum accelerari posset, Virginium acciri e castris: *in eo verti puellæ salutem, si postero die vindex injuriæ ad tempus præsto esset.* Jussi pergunt, citatisque equis nuntium ad patrem perferunt. Quum[4] instaret assertor puellæ, ut vindicaret, sponsoresque daret; atque id ipsum agi diceret Icilius, sedulo tempus terens, dum[5] præciperent iter nuntii missi in castra; manus tollere undique multi-

rum. — *Vindicari puellam*, scil. in, s. secundum servitutem. — *Quod nisi* pro *quod si non.*

3. *Neque legi suæ latorem se defore*, vide ad cap. 44, n. 15. *Deesse alicui rei* pro, eam negligere, non curare vel tueri, ei non satis facere; unde infra cap. 50 med. *nec illius dolori, nec suæ libertati se defuturos*, se et illius dolorem non neglecturos sed vindicaturos, et suam libertatem defensuros esse; IV, 57, *non defuisse fortunæ*, ea usum esse; XXII, 39 extr. et XXVII, 28 pr. *occasioni suæ deesse*, ut XXI, 27, *ne tempori deesset*, ne opportunum tempus præterire pateretur; VIII, 30, n. 4, *non dux militi, non miles duci defuit*, alter alterum pro virili parte adjuvit. Cf. et XXIII, 14 pr. XXIV, 29 extr. XXVI, 38, n. 4; XXVIII, 8, n. 2 (ubi *deesse* simpl. dicitur, sequente *quin* pro: nihil intermittere, vel deesse occasioni, de quo vide ad Sil. VII, 498); XXXVI, 4, n. 1. — *Pergere inde recta*, sc. via, ut passim; vide Drak.

4. *Quum instaret*, postularet, *assertor puellæ*, M. Claudius (vide ad cap. 44, n. 5), *ut vindicaret* eam in libertatem Icilius usque ad proximum diem, et hanc ob causam *sponsores daret*, qui fide et periculo suo promitterent vadimonium, h. e. præsentiam puellæ in judicio, sive eam sistendam. — *Id ipsum agi* a se, se agere id, h. e. animo secum agitare.

5. *Dum præciperent iter*, ante caperent (ut al. *prævertere*, *præsumere*, et quod XXII, 41, n. 5, et passim in multis libris nec minus apte pro *præcipere* legitur, *præripere*: conf. ad Sil. IV, 802; XVI, 337, 390), h. e. prius ad castra contenderent et venirent, quam nuntii mox ab Appio eodem

tudo, et se quisque paratum ad spondendum Icilio ostendere. Atque ille lacrymabundus, *Gratum est*, inquit; *crastina die vestra opera utar: sponsorum nunc satis est.* Ita vindicatur Virginia, spondentibus propinquis. Appius paulisper moratus, ne[6] ejus rei causa sedisse videretur, postquam, omissis[7] rebus aliis præ cura unius, nemo adibat, domum se recepit; collegisque in castra scribit, *ne*[8] *Virginio commeatum dent, atque etiam in custodia habeant.* Improbum consilium, serum, ut debuit, fuit: et jam commeatu sumpto profectus Virginius prima vigilia erat, quum postero die mane de retinendo eo nequidquam literæ redduntur.

XLVII. At in urbe, prima luce, quum[1] civitas in foro exspectatione erecta staret, Virginius[2] sordidatus,

missi. — *Et se quisque*, etc. v. ad II, 42, n. 7.

6. *Ne ejus*, hujus tantum (ut mox *unius*), *rei causa sedisse videretur*, sc. in tribunali, juris dicendi gratia. *Sedere* et *considere* dicuntur tum magistratus, et quidem vel pro rostris in suggestu et sella curuli, vel, ubi jus dicunt et quæstioni præsunt, in tribunali, tum judices, eorum consiliarii, et advocati vel patroni partium; ut contra *surgere* et *stare* dicentes sive in senatu, sive in judiciis. Confer XXVI, 48, n. 6; XXXIV, 61; XL, 8; Drak. ad h. l. et Ernesti clav. Cic.

7. *Omissis rebus aliis*, τὰ ἄλλα μεθείς s. ἀφείς, al. relictis, prætermissis, sepositis, neglectis, non curatis; ut *omittere mota arma*, bellum inceptum, XXI, 11 extr. *hostem* XXII, 12; *gallicum bellum* XXIII, 25; *Italiam* XXIII, 32, n. 4. — *Nemo adibat* Appium, ut judicem.

8. *Ne Virginio commeatum dent*, v. ad I, 57, n. 2.

Cap. XLVII. 1. *Quum civitas*, omnes cives, *exspectatione erecta staret*; vide ad II, 54, n. 12. Sic πόλις, *civitas, urbs* (ap. Sil. II, 257), et nomina regionum pro incolis ponuntur; v. g. *Etruria Sutrium socios obsidebat* VI, 3, n. 1; *Setiam, ipsis querentibus* VI, 30, n. 4; *Plistiam, socios Rom.* IX, 21 extr. *Nuceriam petentes* IX, 41 pr. *Latium Capuaque agro mulctati* VIII, 11, n. 9; *Patavium; eos*, etc. X, 2. Confer ad VI, 3, n. 1; VI, 4, n. 5; XXI, 7, n. 2; XXI, 39, n. 4; XXIV, 29, n. 3 (ubi Stroth. contulit Diodor. XI, 63, τὰς Ἀθήνας... δ' αὐτῶν, sc. Ἀθηναίων· c. 73 εἷλε κατὰ κράτος τὴν πόλιν,... αὐτοὺς δὲ, etc. c. 82 εἰς τὴν Καρχηδόνα... δ' αὐτῶν, sc. Καρχηδονίων, et XIII, 43, εἰς Καρχηδόνα.. αὐτοῖς); sic etiam in permultis aliis locis apud Nostrum. Vide Gronov. de pecun. vet. I, 3, p. 76, et II, 4.

2. *Virginius sordidatus*; vide ad II, 54, n. 5. — Pro *suam* in MSS et edd. ante Curion. *secum*, unde Gron. conj.

filiam suam obsoleta veste, comitantibus aliquot matronis, cum[3] ingenti advocatione in forum deducit. Circumire ibi, et prensare homines cœpit; et non orare solum precariam[4] opem, sed pro debita petere. *Se pro liberis eorum ac conjugibus quotidie in acie stare: nec alium virum esse, cujus strenue ac ferociter facta in bello plura memorari possent. Quid prodesse, si incolumi[5] Urbe, quæ capta ultima timeantur, liberis suis sint patienda?* Hæc prope concionabundus circumibat homines. Similia his ab Icilio jactabantur: comitatus muliebris plus tacito fletu, quam ulla vox movebat. Adversus quæ omnia obstinato animo Appius, tanta[6] vis amentiæ verius quam amoris mentem turbaverat, in tribunal escendit: et, ultro querente pauca[7] petitore, *quod jus sibi pridie per ambitionem dictum non esset;* priusquam aut ille postulatum perageret, aut Virginio respondendi daretur locus, Ap-

cum.—MSS dantibus *secum* est parendum; conjecturæ ne hæreas. Ed. — *Aliquot matronis,* quæ de partu non supposito testarentur; Duker. Confer Dionys. XI, 34.

3. *Cum ingenti advocatione,* advocatorum multitudine; vide ad III, 15, n. 8, et XXVI, 48, n. 4. — *Prensare homines;* vide ad II, 61, n. 4.

4. *Precariam opem,* precibus impetrandam, unde *debitæ* opponitur, ut VIII, 35, *auxilium precarium* opponitur *justo,* quod jure intercessionis continetur, et XXXIX, 37, *libertas precaria, æquo fœderi:* hinc et *precario petere* et *dare* 34, 62.

5. *Si incolumi Urbe* ea *liberis suis sint patienda, quæ,* si *capta* sit ab hostibus, tanquam *ultima* et extrema *timeantur* et timeri possint. — *Prope concionabundus,* ut *in modum concionantis* VI, 14, n. 10, h. e. clara voce concionem habentis vel coram concione loquentis e loco superiori aut pro rostris, de re graviter dicenda, ut ap. Cicer. Tusc. Qu. I, 49. *Concionabundus,* i. e. concionans (quod particip. primo casu non est usitatum), ut XXXIII, 32, n. 7, *mirabundi* pro *mirantes;* Bauer.

6. *Tanta vis amentiæ verius quam amoris,* i. e. magis, potius, si vere dicendum sit; brevius dictum, velut ita evolvendum: vis rei, animi, quæ amentia verius diceretur, quam amor; Bauer. — *In tribunal escendit,* al. (ut codex Regius, et Sorbonicus) *ascendit;* vide ad II, 28, n. 5.

7. *Querente petitore* M. Claudio; v. ad cap. 44, n. 12. — *Per,* propter, *ambitionem;* vide ad II, 27, n. 5. — *Interfatur,* interpellat sermonem Claudii, nisi simul significat, eum interea *jus fatum esse,* dixisse; Drak.

pius interfatur. Quem [8] decreto sermonem prætenderit, forsan aliquem verum auctores antiqui tradiderint: quia nusquam ullum in tanta fœditate decreti verisimilem invenio; id quod constat, nudum videtur proponendum, decresse vindicias secundum servitutem. Primo [9] stupor omnes admiratione rei tam atrocis defixit: silentium inde aliquandiu tenuit. Dein quum M. Claudius circumstantibus matronis iret ad prehendendam virginem, lamentabilisque eum mulierum comploratio excepisset; Virginius intentans in Appium manus, *Icilio*, inquit, *Appi, non tibi filiam despondi: et ad nuptias, non ad stuprum educavi. Placet* [10] *pecudum ferarumque ritu promiscue in concubitus ruere? Passurine* [11] *hæc isti sint, nescio: non*

8. *Quem decreto sermonem prætenderit*, vide ad cap. 45, n. 1. — Mox *tradiderint* Gronov. explicat: potuerint tradere, si voluissent nempe, utpote propiores memoriæ temporum illorum. Sed veram Livii mentem recte ita cepit Stroth. « Varios apud varios auctores (v. g. Dionys. XI, 35) invenio Appii sermones, quales vulgo fingi solent; et forsan inter eos est etiam unus aut alter *verus*, h. e. re vera sic ab Appio habitus. Quum vero apud nullum scriptorem talem inveniam sermonem, qui justam (probabilem) rationem tam *fœdi decreti* afferat, nullum eorum referam, sed modo decretum ipsum *nudum proponam*; quum id saltem certo *constet*, hoc eo pertinuisse, ut *vindicias secundum servitutem* (vide ad cap. 44, n. 5) *decerneret* Appius. » Conf. similis Livii excusatio VI, 12, n. 2, et XXIX, 14, n. 5.

9. *Primo stupor omnes admiratione ... defixit*, tam graviter perculit, ut torperent et obmutescerent, attonitos reddidit et torpidos, præ stupore, sine motu, voce et intermissione, oculis in eadem loca ac res vel in humum *defixis*, ut Jason ap. Apollon. III, 422: ὁ δὲ σῖγα ποδῶν πάρος ὄμματα πήξας Ἧσθ' αὔτως ἄφθογγος, ἀμηχανέων κακότητι. Confer ad XXI, 33, n. 2; ad Tac. Ann. III, 1, 9, et Sil. IX, 253. Nonnulli locutionem desumptam putant a stylis æneis acubusve, quibus veneficæ ac magæ vel simulacra cerea, formata ad similitudinem illorum, quibus vim coeundi vel omnem agendi potestatem auferre voluerint, vel nomina eorum tabellis inscripta, additis incantamentis aut adscriptis imprecationibus, *defigere* s. confodere consueverint, de quo vide Heins. ad Ovid. Am. III, 7, 29, et Ernesti clav. Cic. Confer I, 29 pr. VI, 40 pr. VII, 10 extr. VIII, 7 extr. XXI, 33; XXII, 53, et Duker. ad Flor. II, 6, 59. — *Silentium tenuit*, vide ad II, 3, n. 6.

10. *Placet pecudum*, etc. Conf. IV, 2, n. 4.

11. *Passurine hæc isti sint*, scil. adstantes et inermes, δεικτικῶς.

spero esse passuros illos qui arma habent. Quum repelleretur assertor virginis a globo mulierum circumstantiumque advocatorum, silentium factum per præconem.

XLVIII. Decemvir alienatus[1] ad libidinem animo, negat *hesterno tantum convicio Icilii violentiaque Virginii, cujus testem populum romanum habeat, sed certis quoque indiciis compertum se habere, nocte tota cœtus in urbe factos esse ad movendam seditionem. Itaque se haud inscium ejus dimicationis, cum armatis*[2] *descendisse; non ut quemquam quietum violaret, sed ut turbantes civitatis otium pro majestate imperii coerceret; proinde quiesse erit melius. I*, inquit, *lictor, summove turbam; et da viam domino ad prehendendum mancipium.* Quum hæc intonuisset plenus iræ, multitudo ipsa se sua sponte dimovit, desertaque præda injuriæ puella stabat. Tum Virginius, ubi nihil usquam auxilii vidit, *Quæso*, inquit, *Appi, primum ignosce patrio dolori, si quid*[3] *inclementius in te sum invectus: deinde sinas hic coram virgine nutricem percontari, quid hoc rei sit; ut, si falso pater dictus sum, æquiore hinc animo discedam.* Data ve-

Cap. XLVIII. 1. *Alienatus* (*alienato* in edd. præter princ. et Drak. non in MSS nisi in duobus minimæ auctoritatis) *ad libidinem animo*, a sana ratione et justitia aversus (vide ad X, 29, n. 1), et in libidinem modo intentus. Stroth. Sed nemo ita loquitur, ubi præsertim aliquid interponitur; leg. *alienato*, averso, avocato a re, a causa vera et æqua *ad libidinem;* Bauer. Eodem sensu *alienatus* servari potest (conf. XXV, 39): sed illæ explicationes verbi haud probandæ videntur, nec id aptum h. l., nisi legeris *ab libidine* (vide ad I, 1, n. 5), vel potius, quod idem est, sed minus ambiguum, *ob libidinem:* μαινόμενος ὑπὸ τοῦ πάθους, Dionys. XI, 33. Mox *negat, hesterno tantum convicio*, etc. pro: *dicit, non hesterno tantum convicio . . . sed certis quoque indiciis*, etc. Conf. III, 55, n. 9; IV, 60, n. 3; XXII, 12 al. Alii alio modo hanc dictionem expediunt; vide ad I, 33, n. 7.—Codices ambo nostri dant *alienatus*. Ed.

2. *Cum armatis descendisse*, v. ad II, 54, n. 13. — *Quiesse erit melius*, quiescere, ut c. 41, n. 3.

3. *Si quid inclementius*, etc. vide ad cap. 21, n. 2.

nia, seducit filiam ac nutricem prope [4] Cloacinæ ad tabernas, quibus nunc Novis est nomen: atque ibi ab lanio cultro arrepto, *Hoc te uno, quo possum*, ait, *modo, filia, in libertatem vindico.* Pectus deinde puellæ transfigit; respectansque ad tribunal, *Te*, inquit, *Appi, tuumque caput sanguine hoc consecro.* Clamore ad tam atrox facinus orto excitus Appius, comprehendi Virginium jubet: ille ferro, quacunque ibat, viam facere; donec multitudine [5] etiam prosequentium tuente ad portam perrexit. Icilius Numitoriusque exsangue corpus sublatum ostentant populo: scelus Appii, puellæ [6] infelicem formam, necessitatem patris deplorant. Sequentes clamitant matronæ, *eamne liberorum procreandorum conditionem? ea pudicitiæ præmia esse?* cæteraque quæ in tali re muliebris dolor, quo est mœstior imbecillo animo, eo miserabilia magis querentibus [7] subjicit. Virorum [8] et maxime Ici-

4. *Prope Cloacinæ* statuam vel potius templum (vide ad I, 33, n. 6) *ad tabernas* Novas, vide ad cap. 27, n. 3. *Cloacina* vel singularis dea, cloacis præfecta, cujus simulacrum in cloaca maxima repertum Tatius consecravit (vide Lactant. Inst. I, 20, § 11; Spanhem. de pr. et usu num. diss. X, p. 191, et intpp. Augustini de civ. dei IV, 8), vel, si hoc numen a Patribus eccles. effictum est, leg. *Cluacinæ,* ut sit *Venus Cluacina*, de qua vid. Plin. XV, 29, s. 36. De æde deæ confer Martian. urb. Rom. III, 5; Panvin. descr. Urb. reg. 8; Fabric. descr. Urb. c. 10; Nardin. Rom. vet. V, 8. Mox *Te... consecro,* devoveo diis inferis, h. e. morti.

5. *Multitudine prosequentium* juvenum (quam vocem non male adjiciunt edd. ante Ald. quoniam *matronæ* et *viri* mox seorsum memorantur) *tuente* eum a vi lictorum (al. *ruente*), *ad portam* Urbis *perrexit,* ut ad exercitum rediret, et tumultum concitaret in castris. Agmen prope 400 hominum cum eo ad castra contendebat; vide cap. 50 pr. Confer ad hæc et seqq. I, 59. — Hoc loco editiones tantum ante Ald. notat Ruperti: dignus erat tamen Creverius noster qui nominaretur: is reduxit vocem *juvenum* quam in Colon. membranis repererat Modius. Ed.

6. *Puellæ infelicem formam*, quæ eam reddiderit infelicem. Confer Juvenalem, X, 289 sqq. — *Necessitatem* ita agendi.

7. *Querentibus subjicit,* vide ad I, 59, 7.

8. *Virorum vox,* oratio, *tota*, plena, *erat tribunitiæ,* etc. vel tota pertinebat ad tribunitiam, etc., de iis agebat, in iis rebus unice versabatur. Cf.

lii vox tota, tribunitiæ potestatis ac provocationis ad populum ereptæ, publicarumque indignationum, erat.

XLIX. Concitatur multitudo partim atrocitate sceleris, partim spe per occasionem repetendæ libertatis. Appius nunc vocari Icilium, nunc retractantem [1] arripi; postremo, quum locus adeundi apparitoribus non daretur, ipse cum agmine patriciorum juvenum per turbam vadens, in vincula duci jubet. Jam circa Icilium non solum multitudo, sed duces quoque multitudinis erant, L. Valerius et M. Horatius: qui, repulso lictore, si jure ageret, vindicare se a privato Icilium aiebant; si vim afferre conaretur, ibi quoque se haud impares fore. Hinc atrox rixa oritur; Valerium Horatiumque lictor decemviri invadit: franguntur a multitudine fasces. In [2] concionem Appius ascendit; sequuntur Horatius Valeriusque: eos concio audit; decemviro obstrepitur. Jam [3] pro imperio Valerius discedere a privato lictores jubebat: quum fractis animis Appius, vitæ metuens, in domum se propinquam foro, insciis adversariis, capite obvoluto,

ad c. 36, n. 4. — *Publicarum indignationum vox tota erat,* versabatur in querelis de republica, ad eas composita erat; Bauer. Conf. ad II, 41, n. 1; III, 3, n. 1; III, 62, n. 5.

Cap. XLIX. 1. *Retractantem* (al. *detrectantem*) *arripi,* propr. retrahentem, sc. se, h. e. detrectantem, repugnantem, recusantem, *tergiversantem,* ut cap. 52, et XXXVII, 18: unde *sine retractatione* VI, 28, n. 1, ubi vulgo legitur *sine detrectatione,* ut h. l. *detrectantem.* Conf. Drak. ad h. l. et Ernesti clav. Cic. — *Retractantem,* antiquam lectionem servant codex Sorbonicus et quatuor alii Crever. itidem cap. 52, *nullo, qui per ætatem ire posset, retractante:* quare minime opus fuerat hic reponi *detrectantem,* quod, tanquam ab inani conjectura profectum, ejecerunt Creverius et Drakenb. Codicem Regium hic non citavimus, quia hic locus valde vexatus, emendator enim impius verba *nunc vocari, nunc retractantem* ferro erasit delevitque. Ed. — *Apparitoribus;* v. ad I, 8, n. 2. — *Si jure ageret,* etc. h. e. si Appius sibi pro jure et potestate magistratus ita agendum putaret, se defensuros Icilium adversus eum, qui non magistratus, sed privatus esset; Duk. Conf. c. 38 extr.

2. *In concionem ascendit,* vide ad II, 7, n. 7.

3. *Jam pro imperio,* etc. v. ad II, 56, n. 11.

recepit. Sp. Oppius, ut auxilio collegæ esset, in forum ex altera parte irrumpit : videt imperium vi victum. Agitatus[4] deinde consiliis, ad quæ ex omni parte assentiendo multis auctoribus trepidaverat, senatum postremo vocari jussit : ea res, quod magnæ parti Patrum displicere acta decemvirorum videbantur, spe per senatum finiendæ potestatis ejus multitudinem sedavit. Senatus nec plebem irritandam censuit; et multo magis providendum, ne quid Virginii adventus in exercitu motus faceret.

L. Itaque missi juniores Patrum in castra, quæ tum in monte[1] Vecilio erant, nuntiant decemviris,

4. *Agitatus deinde consiliis, ad quæ, assentiendo*, assentiens (vide ad I, 8, n. 4), *multis auctoribus, trepidaverat*, quum varia consilia animo volvisset (vel potius, quia *agitatus*, ut Drak., non *agitatis*, ut Sigon. et post eum alii edidere, legitur, mente ejus variis consiliis, quæ varii dederant amici, turbata), circa quæ per aliquod tempus fluctuaret, dum mox hoc suadenti assentiret, mox aliud consilium danti; Stroth. quo auctore ex omnibus MSS *trepidaverat* restitui pro vulg. *trepidus*, et pro *atque* reposui *ad quæ*. Cf. ad I, 7, n. 7, et I, 14, n. 6. Similiter, nec tamen plane eodem sensu, *ad arma trepidare* IX, 37, n. 7; XXIII, 16, n. 6; et *trepidante tota civitate ad excipiendum Pœnum* XXIII, 7, n. 11, h. e. prægestiente : nam *trepidare* est præ moræ impatientia et lætitia vel cupidine alicujus rei, ad modum equi generosi frenum mordentis, trepidare, et hinc simpl. festinare, properare; Doer. Verbum *trepidare* indicat non motum aliquem simpliciter ad capessendam rem, neque omnem tumultum illum, qui fit ante concursum, sed motum cum festinatione aliqua, sive e terrore repentino, sive quacunque alia subita re, ex qua festinatione aliquid confusionis tumultusque oritur; Ern. Confer Ern. in Actis Erud. ad annum 1743, p. 17; Gronov. inf. ad XXVII, 1 (ubi docet, *trepidare* est satagere, commovere se, negotium capessere), et XLIV, 14, 38 extr. Pro *ad quæ* etiam conjicere possis *per quæ*, ut XLIV, 6, *subinde per alia atque alia pavida consilia et imperia trepidans.* — Paucissimi MSS, tres scil. vel quatuor, exhibent *agitatis consiliis;* omnes autem habent *atque* et *trepidaverat.* Infelix Ruperti, qui emendavit *ad quæ;* melius scripsisset *per quæ ;* sed nihil erat mutandum. Hic locus est intelligendus hoc modo : varietate consiliorum, quæ omni ex parte et in omnem partem ingerebantur, agitatus et fluctuans Oppius, initio assensit iis omnibus quæ proponerentur; tandem eo descendit, quod plures auctores suadebant, ut senatum vocari juberet. Quare legendum mallem cum Drak. *Agitatus... atque... trepidus.* Ed.

Cap. L. 1. *In monte Vecilio :* is a nemine memoratur, ut nec alia locorum hominumve nomina. Quæ tamen

ut omni ope ab seditione milites contineant : ubi Virginius majorem, quam reliquerat in urbe, motum excivit. Nam præterquam quod agmine prope quadringentorum hominum veniens, qui ab Urbe indignitate rei accensi comites ei se dederant, conspectus est; strictum etiam telum, respersusque ipse cruore tota in se castra convertit; et togæ multifariam in castris visæ, majoris aliquanto, quam erat, speciem urbanæ multitudinis fecerant. Quærentibus *quid rei esset*, flens diu vocem non misit : tandem ut jam ex trepidatione [2] concurrentium turba constitit, ac silentium fuit, ordine cuncta, ut gesta erant, exposuit. Supinas deinde tendens manus, commilitones appellans orabat, *ne, quod scelus Ap. Claudii esset, sibi attribuerent; neu se ut parricidam liberum aversarentur. Sibi vitam filiæ sua cariorem fuisse, si*[3] *liberæ ac pudicæ vivere licitum fuisset : quum velut servam ad stuprum rapi videret, morte amitti melius ratum, quam contumelia liberos, misericordia se in speciem crudelitatis lapsum. Nec se superstitem filiæ futurum*

causa non legitima est Livii verba tentandi : ita enim infinita et in Livio et in aliis scriptoribus mutanda essent; Drak. qui idem monet ad VIII, 12 ; XLII, 21, et al. Cf. Ern. clav. Cicer. in ind. geogr. v. *Acherini.*—*Nuntiant decemviris, ut*, etc. vide ad XXV, 22, n. 1. — *Strictum etiam telum tota in se castra* (exercitum omnem) *convertit*, sublatum, scil. et *cruore*, ut *ipse, respersum. Telum* vero est omne instrumentum, quo nos defendimus vel vim inferimus, h. l. culter lanii (cf. Dion. XI), ut securis I, 40 extr. gladius XXXI, 34 ; saxa et sudes XXXIV, 15; falces gæsaque IX, 36, n. 7 ; funda XXXVIII, 29 : hinc et remedium, tutela, præsidium, adjumentum, ut III, 55 pr. 69 pr. IV, 28, n. 2 ; V, 29 extr. VI, 35. Cf. ad I, 43, n. 4; III, 45, n. 9; XXI, 44, n. 9. — *Togæ* opponuntur sagis, ut *togati* et *pagani* militibus et *armatis*. Cf. not. 5; ad III, 10, n. 15; IV, 10, n. 5; XXII, 23, n. 1; IX, 25, n. 3; XXII, 23, n. 1; XXII, 38, n. 5, et ad Juvenal. XVI, 7.

2. *Ex trepidatione concurrentium*, post celerem concursum hominum, *turba constitit*, tumultus cessavit, vel multitudo eorum substitit.

3. *Si liberæ ac pudicæ vivere licitum fuisset*, cf. ad XXI, 44, n. 6. — *Contumelia liberos amitti*, sc. si libertatem et pudicitiam amitterent, vel mancipia et scorta fierent.

fuisse, nisi spem ulciscendæ mortis ejus in auxilio commilitonum habuisset. Illis quoque enim filias, sorores, conjugesque esse: nec cum filia sua libidinem Ap. Claudii exstinctam esse; sed, quo impunitior sit, eo effrenatiorem fore. Aliena calamitate documentum datum illis cavendæ similis injuriæ: quod ad se attineat, uxorem sibi fato ereptam: filiam, quia non ultra pudica victura fuerit, miseram, sed honestam mortem occubuisse. Non esse jam Appii libidini locum in domo sua; ab alia violentia ejus eodem se animo suum corpus vindicaturum, quo vindicaverit filiæ. Cæteri sibi ac liberis suis consulerent. Haec Virginio vociferanti succlamabat multitudo, *nec*[4] *illius dolori, nec suæ libertati se defuturos.* Et immixti turbæ[5] militum togati, quum eadem illa querendo, docendoque quanto visa quam audita indigniora potuerint videri; simul profligatam jam rem nuntiando Romæ esse; insecutique, qui Appium prope interemptum in exsilium abisse dicerent, perpulerunt, ut ad arma conclamaretur, vellerentque signa, et Romam proficiscerentur. Decemviri simul his quæ videbant, simul his quæ acta Romæ audierant, perturbati, alius in aliam partem castrorum ad sedandos

4. *Nec illius dolori se defuturos;* se et illius dolorem non neglecturos sed vindicaturos, et suam libertatem defensuros esse succlamabant. Cf. cap. 46, n. 3.

5. *Et immixti turbæ militum togati* (conf. not. 1), et cives qui cum Virginio venerant, *quum querendo eadem illa,* quæ Virginius, *docendoque,* triste rei spectaculum non satis posse verbis exprimi, *simul,* tum, *nuntiando, jam rem,* a Virginio narratam (potestatem decemvirorum labefactatam; Drak.), *Romæ profligatam esse,* maximam partem confectam et ad exitum pæne adductam (ut *profligare prælium* X, 28, n. 9; XXVIII, 2; XXXVIII, 25; et *bellum* XXXV, 6, et XXI, 40 extr. ubi opponitur *committere bellum*, h. e. incipere, et *profligatum conficere;* cf. ad Tacit. Ann. XIV, 36, n. 3), *insecutique,* et alii, hos priores postea sequuti, *qui* (forte leg. *quod* vel *eo quod*) mendacio rem augentes *dicerent.* Utrumque hoc hominum genus ita *perpulerunt,* perfecerunt, *ut ad arma!* ab omnibus *clamaretur.* — *Simul his... simul his;* vide ad I, 9, n. 2.

motus discurrunt : et leniter agentibus responsum non redditur : imperium[6] si quis inhiberet, *et viros et armatos se esse*, respondetur. Eunt agmine ad urbem, et Aventinum insidunt; ut quisque occurrerat, plebem ad repetendam libertatem, creandosque tribunos plebis adhortantes : alia vox nulla violenta audita est. Senatum Sp. Oppius habet : nihil placet aspere agi : quippe[7] ab ipsis datum locum seditionis esse. Mittuntur tres legati consulares, Sp. Tarpeius, C. Julius, P. Sulpicius, qui quærerent senatus verbis, *cujus jussu castra deseruissent? aut quid sibi vellent, qui armati Aventinum obsedissent, belloque averso ab hostibus patriam suam cepissent?* Non defuit quid responderetur : deerat qui daret responsum, nullo dum certo duce, nec satis audentibus singulis invidiæ se[8] offerre : id modo a multitudine conclamatum est, *ut L. Valerium et M. Horatium ad se mitterent; his se daturos responsum.*

LI. Dimissis legatis admonet milites Virginius, *in re non maxima paulo ante trepidatum esse, quia sine capite multitudo fuerit : responsumque, quanquam non inutiliter, fortuito tamen magis consensu, quam communi consilio esse. Placere decem creari, qui summæ rei præessent, militarique honore tribunos militum appellari.* Quum ad eum[1] ipsum primum is honos deferretur, *Melioribus meis vestrisque rebus reservate*, inquit, *ista de me judicia. Nec mihi filia*

6. *Imperium si quis inhiberet*, vide ad cap. 38, n. 2.

7. *Quippe ab ipsis* decemviris *datum locum seditionis esse;* forte *seditioni.* Confer ad cap. 46, n. 1. — Mox leg. *Serv. Sulpicius;* vide ad cap. 31, n. 6.

8. *Invidiæ se offerre;* v. ad II, 60, n. 1. — *L. Valerium et M. Horatium*, viros populares. Conf. supr. cap. 39, 41, et 49.

Cap. LI. 1. *Ad eum ipsum primum:* τὸ *eum* redundat et forte inducendum, quia ipse Virginius proxime nominatus et locutus est; Bauerus. — *Ista de me judicia* et suffragia, quibus indicatis, me tali honore dignum a

inulta honorem ullum jucundum esse patitur; nec in perturbata republica eos utile est præesse vobis, qui proximi invidiæ sint. Si quis usus mei est, nihilo minor ex privato capietur. Ita decem numero tribunos militares creant. Neque in Sabinis quievit exercitus: ibi quoque, auctore Icilio Numitorioque, secessio ab decemviris facta est, non minore motu animorum, Siccii [2] cædis memoria revocata, quam quem nova fama de virgine adeo fœde ad libidinem petita accenderat. Icilius ubi audivit tribunos militum in Aventino creatos, ne comitiorum [3] militarium prærogativam urbana comitia iisdem tribunis plebis creandis

vobis judicari. —*Si quis usus*, vide ad VI, 32, n. 3.

2. *Siccii cædis*, de qua v. cap. 43.

3. *Ne comitiorum militarium prærogativam*, priorem creationem tribunorum militarium tanquam prærogativam, *sequerentur urbana comitia*, ita ut decem tribuni militares, in Aventino a militibus creati, mox Romæ *tribuni plebis crearentur.* Sic fere XXI, 3 pr. (*prærogativam militarem favor plebis sequitur*) et XXVIII, 9, n. 12. *Prærogativa* et *principium* (IX, 38 extr. *Fauciæ tribus* vel potius *Faucia tribus fuit principium*) propr. dicitur tribus vel centuria, quæ sorte primum ducta etiam ab eo, qui comitia habebat, primum vel *præ* reliquis *rogabatur* suffragium (nam centuriæ priusquam suffragia ferrent, sortiebantur); ut, quæ proxime post eam, *primo vocatæ* X, 15, 22. Prærogativæ auctoritatem plerumque sequebantur cæteræ (conf. XXI, 3 pr. XXVI, 22, n. 7), quæ *jure vocatæ* (h. e. eo ordine, quem Servius fecerat) appellabantur (ut V, 18; XXVI, 6, et *quæque intro vocatæ* X, 13, n. 9), et id quoque spectari solebat, ut prærogativa haberet nomen boni ominis. Confer IX, 38 extr. et XXIV, 7-9 (Ascon. in Divinat. « *Jure vocatæ*, quod in his sequente populo, ut sæpe, prærogativarum voluntatem jure omnia complerentur. »). Hinc factum est, ut eadem pro bono in ferendis suffragiis omine, et significatione aliqua diceretur. Cæterum *centuria* et *tribus* promiscue olim dicebantur, et tribuum passim quoque (v. g. V, 18 pr. et XXV, 2) mentio fit in comitiis centuriatis (vide Gron. Obss. IV, 1, et Ernesti clav. Cic. v. *tribus*). Hinc etiam centuriis eadem, quæ tribubus, nomina erant. Sic XXIV, 7; XXVI, 22, et XXVII, 6, *centuriæ* (ut al. *tribus*) *Aniensis*, *Veturia* et *Galeria* memorantur, et quidem *juniorum* ac *seniorum*, quoniam centuriarum cujusque classis dimidia pars erat *seniorum*, dimidia *juniorum* (v. I, 43; sed et infr. ad XXVI, 18, n. 6).—Quæ quum ita sint, Icilius (ut verba Drakenb. mea faciam) impedire volebat, ne plebs comitiis tributis omen futuri tribunatus plebis, datum illis, qui suffragio militari in Aventino tribuni militum creati essent, ratum esse, eosdemque illos tribunos plebis jubere posset: id enim

sequerentur, peritus rerum popularium, imminensque ei potestati, et ipse, priusquam iretur ad Urbem, pari potestate eumdem numerum ab suis creandum curat. Porta[4] Collina urbem intravere sub signis, mediaque urbe agmine in Aventinum pergunt: ibi conjuncti alteri exercitui, viginti tribunis militum negotium dederunt, ut ex suo numero duos crearent, qui summæ rerum præessent. M. Oppium, Sex. Manilium creant. Patres solliciti[5] de summa rerum, quum senatus quotidie esset, jurgiis sæpius terunt tempus, quam consiliis. Siccii cædes decemviris, et Appiana libido, et dedecora militiæ objiciebantur. Placebat Valerium Horatiumque ire in Aventinum; illi negabant se aliter ituros, quam si decemviri deponerent insignia magistratus ejus, quo anno jam ante abissent. Decemviri querentes se in[6] ordinem cogi, non ante, quam perlatis legibus quarum causa creati essent, depositturos imperium se aiebant.

LII. Per M.[1] Duilium, qui tribunus plebis fuerat, certior facta plebs contentionibus assiduis nihil trans-

si eveniret, ipse ab hoc honore, cui imminebat, exclusus fuisset. Per prolepsin autem hæc accipienda sunt, ut et alia loca (v. g. I, 34, n. 14; V, 18; VIII, 18, n. 2; X, 22 al.), si post expletas demum 35 tribus, h. e. post annum Urb. cond. 512, ratio comitiorum centuriatorum, a Servio Tullio inducta, sic immutata est, ut in comitiis *una* ex omnibus *tribus*, et ex hac *centuria*, eæque *prærogativæ*, sorte ducerentur. Sed hoc jam prius factum esse, probabile faciunt Duker. ad Liv. V, 18, et Perizon. Animadv. hist. c. 4. —*Imminens ei potestati*, ejus cupidus, ad eam aspirans: nam *imminere* significat vel viciniam (ut VIII, 24, n. 4; XXII, 15 extr. XXIV, 40, n. 4; XXV, 25, n. 1), vel exspectationem, vel cupiditatem. Cf. ad IV, 25, n. 3; VIII, 23, n. 8; XXIII, 16; XXV, 20; XXVI, 43, n. 3; XXX, 28; XXXI, 14; XXXIII, 11; XL, 57.

4. *Porta Collina*, per eam, ut XXVI, 10; XXVII, 37 al. vide Drak.

5. *Solliciti de summa rerum*, salute reip. vide ad III, 5, n. 6.

6. *Se in ordinem cogi*, vide ad cap. 35, n. 7.

Cap. LII. 1. *Per M. Duilium* (de quo v. II, 58, 61) *certior facta plebs*, edocta, monita: nam alioqui *certiorem facere* de *nuntio* tantum rei gestæ ponitur, non de præcepto aut consilio vel monitu; Bauer.—Sunt qui C. pro M. et *Duellium* habeant; male. Ed.

igi, in[2] Sacrum montem ex Aventino transiit; affirmante Duilio *non prius, quam deseri Urbem videant, curam in animos Patrum descensuram: admoniturum Sacrum montem constantiæ plebis; scituros quod sine restituta potestate redigi in concordiam res nequeant.* Via Nomentana[3], cui tum Ficulensi nomen fuit, profecti, castra in monte Sacro locavere; modestiam[4] patrum suorum nihil violando imitati. Sequuta exercitum plebs, nullo qui per ætatem ire posset retractante. Prosequuntur conjuges liberique, *cuinam se relinquerent in ea urbe, in qua nec pudicitia, nec libertas sancta esset*, miserabiliter rogitantes. Quum vasta Romæ omnia insueta solitudo fecisset, in foro præter

2. *In Sacrum montem*, vide ad II, 8, n. 3, et II, 32 pr.—*Deseri Urbem:* nam mons Sacer erat trans Anienem, tria ab Urbe millia passuum; vide II, 32. Mox Gronovius conjicit *admoniturum Sacrum montem constantiæ plebem: scituros, quam sine restituta potestate tribunitia redigi in concordiam res nequeant.* Sed optimos quoque scriptores dixisse *scio, credo, dico, ignoro, quod*, etc. docuere Drak. ad h. l. et Perizon. ad Sanctii Minerv. III, 14, 16: et vox *tribunitia* forsan omissa, quoniam loquitur Duilius, qui tribunus fuerat, nec aliam facile potestatem intelligi posse putabat. Baueri nota est: « *Sine*, pro non, *restituta potestate;* vel participium pro substant. sine restitutione potestatis. *Scituros, quod;* puerilis barbaries, et forte legendum *secuturos*, quod tamen esse debeat pro, obsecuturos, quo sensu non dicitur; et tamen h. l. frigeat et langueat: vel *scituros* forte non sit a *sciendo*, sed a *sciscendo*, quasi foret, Patres scituros, quidquid plebi placuerit: verum non Patres *sciscere* dicuntur, sed plebs. Altiori vitio locus laborat. » Confer ad XLV, 41, n. 1. — Formam illam loquendi, *scituros quod,* tuentur quidem, et plerisque immerito suspectam contendunt doctissimi grammatici Duker. et Creverius: sed notandum τὸ *quod* nulla MSS auctoritate niti. Igitur quum MSS Rhenani et Gronovii, et ambo nostri habeant *sciturosque*, videndum an debeat ex utriusque, Rhenani nempe et Gronovii, sententia legi *scituros quam.* Ed.

3. *Via Nomentana* et *Ficulensis* s. *Ficulnensis*, quæ ad *Nomentum* et *Ficuleam* s. *Ficulneam*, Sabinorum oppida, ducit. Conf. Drakenb. et Adleri Beschr. d. St. Rom. pag. 60. Hinc et *porta Nomentana* VI, 20, n. 8, non, ut vulgo legitur, *Flumentana:* nam illa longissime aberat a Capitolio, hæc ipso Capitolio subjecta in campum Martium ducebat. Cf. Nardin. Rom. vet. IV, 4.

4. *Modestiam patrum suorum*, qui olim in eodem monte quieti sese tenuerant; vide II, 32. — *Retractante*, vide ad cap. 49, n. 1. — Noster Sorbonicus dat *retrectante;* cui assentitur codex Regius, nisi quod a secunda manu vulgatam habet. Ed.

paucos seniorum nemo esset; vocatis utique in senatum Patribus, desertum apparuisset forum; plures jam, quam Horatius et Valerius, vociferabantur : *Quid exspectabitis, Patres conscripti? Si decemviri finem pertinaciæ non faciunt, ruere ac deflagrare omnia passuri estis? Quod autem istud imperium est, decemviri, quod amplexi tenetis? Tectis ac parietibus jura dicturi estis? Non pudet lictorum vestrorum majorem prope numerum in foro conspici, quam togatorum*[5] *aliorum? Quid, si hostes ad Urbem veniant, facturi estis? quid, si plebs mox, ubi parum secessione moveamur, armata veniat? Occasune Urbis vultis finire imperium? Atqui aut plebs non est habenda, aut habendi sunt tribuni plebis. Nos citius caruerimus patriciis magistratibus, quam illi plebeiis. Novam inexpertamque eam*[6] *potestatem eripuere patribus nostris, ne nunc dulcedine semel capti ferant desiderium : quum præsertim nec nos temperemus imperiis, quominus illi auxilii egeant.* Quum hæc ex omni parte jactarentur, victi consensu decemviri, futuros[7] se, quando ita videatur, in potestate Patrum affirmant. Id modo simul orant ac monent, ut ipsis

5. *Quam togatorum aliorum*, a. civium. In omnibus MSS et edd. ante Froben. *togatorum aliorumque*. Tum *togati* sunt cives honestiores, et *alii* homines de infima plebe, qui tunica sine toga utebantur; et hinc Cic. Agr. II, 34, *tunicati*, et Horat. Epist. I, 7, 65, *tunicatus popellus* appellantur. Sed *togati* etiam omnes dicuntur cives, ipsique *lictores* erant *togati*, a quibus tamen ita distinguerentur. Conf. Lips. Elect. I, 23.

6. *Eam potestatem* tribunitiam *eripuere patribus nostris*, vi expressere, extorsere majoribus, perfecere, ut hi instituī eam plebique dari paterentur. — *Ne*, nedum, vel tantum abest, ut (conf. Gron. et Drak. ad h. l. et Parei Lex. Crit. pag. 776) *nunc, dulcedine semel capti, ferant desiderium* hujus potestatis, ea careant æquo animo. Cf. similis locus Cic. de Leg. III, 11 extr. a Livio forte expressus.

7. *Futuros se in potestate Patrum*, vide ad II, 56, n. 16. — *Simul orant, ut ipsis ab invidia caveatur*, sibi præstetur securitas, *ac monent, ne suo sanguine*, etc., suadent, ut avertant periculum, ipsis Patribus imminens, si plebis indulgeant iræ.

ab invidia caveatur; nec suo sanguine ad supplicia Patrum plebem assuefaciant.

LIII. Tum Valerius Horatiusque missi ad plebem conditionibus, quibus videretur, revocandam, componendasque res, decemviris [1] quoque ab ira et impetu multitudinis præcavere jubentur. Profecti gaudio ingenti plebis in castra accipiuntur; quippe liberatores haud dubie et motus initio, et exitu rei. Ob hæc advenientibus gratiæ actæ: Icilius pro multitudine verba facit. Idem, quum de conditionibus ageretur, quærentibus legatis quæ postulata plebis essent, composito [2] jam ante adventum legatorum consilio, ea [3] postulavit, ut appareret in æquitate rerum plus quam in armis reponi spei. Potestatem enim tribunitiam provocationemque repetebant, quæ ante decemviros creatos auxilia plebis fuerant; et ne cui [4] fraudi esset, concisse milites aut plebem ad repetendam per secessionem libertatem. De decemvirorum modo supplicio atrox postulatum fuit: dedi quippe eos æquum censebant, vivosque igni concrematuros minabantur. Legati ad ea: *Quæ [5] consilii fuerunt, adeo æqua postulastis, ut ultro vobis deferenda fuerint: libertati enim ea præsidia petitis, non licentiæ ad impugnandos alios. Iræ vestræ magis ignoscendum, quam indulgendum est; quippe qui*

CAP. LIII. 1. *Decemviris ab ira præcavere*, iis prospicere et securitatem præstare. Cf. cap. 52 extr.

2. *Composito consilio*, formato seu disposito, ut IV, 13, vel potius capto jam ex composito (V, 14 pr.) s. compacto, ut II, 37 pr. XXV, 16; XL, 40 extr. et al.

3. *Ea postulavit, ut*, etc. vide ad II, 29, n. 6.

4. *Ne cui fraudi esset*, damno (vide ad I, 24, n. 8), vel sceleri, ut *capitalis fraus* XXIII, 14, et ap. Cicer. p. Rab. perd. 9. Cf. ad XXII, 10, n. 6.

5. *Quæ consilii fuerunt*, ante a vobis deliberata, et quæ *postulastis, adeo æqua* sunt, etc. — Post verba, *quæ consilii fuerunt*, a secunda manu, in codicem Sorbonicum *inquiunt* intrusit nescio quis, Livii videlicet et scriptorum ignarus, quum ista *ait, inquit, dicit*, sæpe sæpius subintelligantur. ED.

crudelitatis odio in crudelitatem ruitis, et, prius pœne quam ipsi liberi sitis, dominari jam in adversarios vultis. Nunquamne quiescet civitas nostra a suppliciis, aut Patrum in plebem romanam, aut plebis in Patres? Scuto[6] *vobis magis, quam gladio opus est. Satis superque humilis est, qui jure æquo in civitate vivit, nec inferendo injuriam, nec patiendo. Etiam, si quando metuendos vos præbituri estis, quum recuperatis magistratibus legibusque vestris, judicia penes vos erunt de capite nostro fortunisque, tunc, ut quæque causa erit, statuetis: nunc libertatem repeti satis est.*

LIV. Facerent, ut vellent, permittentibus cunctis, mox redituros se legati rebus perfectis affirmant. Profecti quum mandata plebis Patribus exposuissent, alii decemviri[1], quandoquidem præter spem ipsorum supplicii sui nulla mentio fieret, haud quidquam abnuere. Appius truci ingenio, et invidia præcipua, odium in se aliorum suo in eos metiens odio; *Haud ignaro*, inquit, *imminet fortuna: video, donec arma adversariis tradantur, differri adversus nos certamen: dandus*[2] *invidiæ est sanguis. Nihil ne ego quidem moror, quominus decemviratu abeam.* Factum senatusconsultum, *ut decemviri se primo quoque tempore magistratu abdicarent; Q. Furius pontifex maximus tribunos plebis crearet; et ne cui fraudi esset secessio*

6. *Scuto vobis magis, quam gladio, opus est*, magis vis decemvirorum a vobis propulsanda est, quam iis inferenda: conf. ad Epit. Liv. LVII, n. 3. — *Nec inferendo injuriam*, inferens (v. ad I, 8, n. 4), *nec patiendo etiam. Si*, etc. non male interpungitur in edd. antt.

Cap. LIV. 1. *Alii decemviri*, v. ad IV, 10, n. 2. — *Haud ignaro imminet fortuna* adversa, h. e. mihi; ut supra c. 38 med. *haud ignarus sum, quanta mihi invidiæ immineat tempestas.* — Mox *arma* sunt tribunatus et provocatio.

2. *Dandus invidiæ est sanguis*, odium sanguine meo (h. e. morte mea) explendum est. — *Nihil ne ego quidem moror, quo minus*, etc. v. ad II, 24, n. 5, et II, 45, n. 7. — *Q. Furius pontifex max. tribunos pleb. crearet*, h. e. comitia tribunis pl. creandis ha-

militum plebisque. His senatusconsultis perfectis, dimisso senatu, decemviri prodeunt in concionem, abdicantque se magistratu, ingenti hominum lætitia. Nuntiantur hæc plebei : legatos quidquid in Urbe hominum supererat prosequitur. Huic multitudini læta alia turba ex castris occurrit : congratulantur libertatem concordiamque civitati restitutam. Legati pro concione : *Quod*[3] *bonum, faustum, felixque sit vobis, reique publicæ, redite in patriam ad penates, conjuges, liberosque vestros: sed qua hic modestia fuistis, ubi nullius ager in tot rerum usu necessario tantæ multitudini est violatus, eam modestiam ferte in Urbem: in*[4] *Aventinum ite, unde profecti estis. Ibi felici loco, ubi prima initia inchoastis libertatis vestræ, tribunos plebi creabitis; præsto erit pontifex maximus, qui comitia habeat.* Ingens assensus alacritasque cuncta approbantium fuit : convellunt[5] inde signa, profec-

beret; v. ad VII, 16, n. 6. Ita etiam pontifex comitia habebat pontif. maximo creando XXV, 5 pr. Ex quo loco Gruchius de comit. I, 3, et II, 3, conjicit, pontificibus ante legem certe Domitiam jus cum populo agendi et comitia habendi fuisse. Conf. Duk. ad XXV, 5, 2.—Pro *Q. Furio*, obscuro homine, rectius forte *M. Papirium* memorat Asconius Pedianus in Comm. in orat. Cic. pro Cornelio. Sed v. Drak.

3. *Quod bonum, faustum*, etc. vide ad I, 28, n. 1.

4. *In Aventinum* montem (vide ad I, 5, n. 2).—*Ubi prima initia inchoastis* (ut XXXIX, 23) *libertatis vestræ*, confer II, 28 sq, nisi simul spectant hæc ad famam, cujus Piso auctor fuisse dicitur II, 32 pr.

5. *Convellunt inde signa;* al. *convertunt.* Sed *signa converti* vel ab agmine, quod ex itinere retro cedat, vel ab acie, quæ jam mota et ferri cœpta in aliam partem feratur, sed eadem terræ infigi in castris stativis, hisque movendis *convelli* seu *velli* et *evelli* (vel *tolli, moveri* et *ferri*, ut XXV, 33; XXVII, 2, 47; XXX, 10), jam monuit Gronovius. Cf. supra, cap. 50, post med. et inpr. cap. 52 pr. ubi Livius dicit, eos *castra in monte Sacro locavisse.* Baueri nota est : « *Convellunt* legitur probabiliter sane : neque enim in *agmine* jam erant, aut *alio* iter intendebant : nam etsi ante ex castris eo venerant, nunc tamen in itinere non erant; nec vero turba, quæ obviam e castris venisset, *sub signis* erat : nisi *convertere signa* simpl. est *abire*, sicut *pergere* Livio sæpius est *ire.* » — De *convellunt* aut *convertunt* multa disputaverunt interpretes; hoc defenderunt Rhenanus et Gebhardus; illud Gronovius, Clericus, Creverius et Drakenb.

tique Romam certant cum obviis gaudio : armati per urbem silentio in Aventinum perveniunt : ibi extemplo, pontifice maximo comitia habente, tribunos plebis creaverunt, omnium primum A. Virginium; inde L. Icilium, et P. Numitorium avunculum Virginiæ, auctores secessionis : tum C.[6] Sicinium, progeniem ejus, quem primum tribunum plebis creatum in Sacro monte proditum memoriæ est; et M. Duilium, qui tribunatum insignem ante decemviros creatos gesserat, nec in decemviralibus certaminibus plebi defuerat. Spe deinde magis quam meritis electi, M. Titinius, M. Pomponius, C. Apronius, P. Villius, C. Oppius. Tribunatu inito, L. Icilius extemplo plebem[7] rogavit, et plebs scivit, ne cui fraudi esset secessio ab decemviris facta. Confestim de consulibus creandis cum provocatione M. Duillius rogationem pertulit : ea omnia in pratis[8] Flaminiis concilio plebis acta, quem nunc circum Flaminium appellant.

LV. Per interregem deinde consules creati, L. Valerius, M. Horatius, qui extemplo magistratum occeperunt : quorum[1] consulatus popularis sine ulla Patrum injuria, nec sine offensione fuit : quidquid enim libertati plebis caveretur, id suis decedere opibus credebant. Omnium primum, quum veluti in contro-

De hoc loco videndus est ipse Gronovius; idque unum adjiciemus, τὸ *convellunt* quod in nullo codice nisi in margine Vormaciensis legi testatur Drakenb., in nostro Sorbonico a nobis fuisse repertum. Ed. —Mox legendum *L. Virginium*, ut cap. 44, et apud Dionysium.

6. *C. Sicinium, progeniem ejus*, etc. vide II, 33.

7. *Plebem rogavit et plebs scivit*, v. ad IV, 58, n. 10.

8. *De Flaminiis pratis* et *circo*, vide III, 63; Epit. 20 libri XXXIX, cap. 5, et Fest.

Cap. LV. 1. *Quorum consulatus popularis fuit*, populo gratus et favens, *sine ulla Patrum injuria*, quorum jus et jura non imminuebantur, *nec* tamen *sine offensione* eorum, quippe qui *credebant*, *quidquid* esset, quo *libertati plebis caveretur*, prospiceretur, ea firmaretur (quodcumque novum aut firmius præsidium ejus), *id suis decedere opibus*, de sua potestate et auctoritate detrahi : confer II, 60 extr.

verso jure esset, tenerenturne Patres plebiscitis[2], legem centuriatis comitiis tulere, *Ut, quod tributim plebes jussisset, populum teneret:* qua lege tribunitiis rogationibus telum acerrimum datum est. Aliam deinde consularem legem de provocatione, unicum præsidium libertatis, decemvirali potestate eversam, non restituunt modo, sed etiam in posterum muniunt; sanciendo[3] novam legem, *Ne quis ullum magistratum sine provocatione crearet; qui creasset, eum jus fasque esset occidi: neve*[4] *ea cædes capitalis noxæ haberetur.* Et quum plebem hinc provocatione, hinc tribunitio auxilio satis firmassent, ipsis[5] quoque tribunis ut sacrosancti viderentur, cujus rei prope jam memoria aboleverat, relatis quibusdam ex magno intervallo cæremoniis, renovarunt; et quum religione inviolatos eos[6], tum lege etiam fecerunt, sanciendo, *Ut qui*[7] *tribunis plebis, ædilibus, judicibus, decemviris nocuisset,*

2. *Plebiscitis;* iis legibus, quas plebs, magistratu plebeio rogante, tributis comitiis jubebat: conf. notas Ruperti 2 et 3 ad II, 33. Ed.—*Ut, quod tributim plebes jussisset, populum teneret,* vide ad II, 60, n. 2.—*Telum acerrimum,* summa vis et auctoritas: confer ad cap. 50, n. 1.

3. *Sanciendo nova lege,* al. non male.

4. *Neve ea cædes haberetur capitalis noxæ,* scilic. cædes, vel pro capitali noxa, nisi leg. *noxa;* v. ad III, 11, n. 4.—*Plebem,* plebis libertatem.

5. *Ipsis quoque tribunis* (dat. com.), in eorum gratiam, *renovarunt* legem, *ut sacrosancti* (vide ad II, 8, n. 3, et II, 33 pr.) *viderentur;* nisi leg. *ipsi quoque tribuni ut sacrosancti viderentur.*—*Memoria aboleverat,* conf. ad I, 23, n. 1.—*Cæremoniis* religiosis, ut mox *religione.*

6. *Inviolatos eos,* v. ad II, 1, n. 4.

7. *Ut, qui tribunis plebis, ædilibus . . . Jovi sacrum esset,* vide ad II, 8, n. 3, et II, 33, n. 3. Qui *judices* et *decemviri* hac lege dicantur, ne inter veteres quidem juris interpretes, ut mox Livius docet, nedum inter recentiores, convenit. Conf. Duk. et Drak. ad hunc locum; Perizon. de prætorio Diss. I, § 7 sq, et al. Bauerus putat, judices designari posteriorum temporum, litibus judicandis, si quidem immemor temporum Livius; aut *duumviris* leg., quales I, 26, commemorati. Idem in Indice monet, *judicem* simpl. dici prætorem et consulem; posse tamen et inverse intelligi, ut consuli ac prætori datum sit *judicis* nomen, quod omnino magistratum et præsidem notet, ut Suffetes Carthagine fuerint quasi consules. Mea qualicumque sententia *judices* sunt ipsi ædiles plebeii, quos etiam Dionysius, VI, 1, δικαστάς

ejus caput Jovi sacrum esset: familia[8] *ad ædem Cereris, Liberi, Liberæque venum iret.* Hac lege[9] juris interpretes negant quemquam sacrosanctum esse: sed eum qui eorum cuiquam nocuerit, sacrum sanciri. Itaque ædilem prehendi, ducique a majoribus magistratibus: quod etsi non jure fiat (noceri enim ei, cui hac lege non liceat), tamen argumentum esse[10], non haberi pro sacrosancto ædilem: tribunos vetere jurejurando plebis, quum primum eam potestatem creavit, sacrosanctos esse. Fuere qui[11] in-

dicit (vid. ad II, 33, n. 3), et *decemviri* decem tribuni plebis; hi autem seorsum memorantur per ἐπεξήγησιν, ut dilucidius res explicetur et accuratius definiatur, neque callidæ verborum interpretationi locus relinquatur. —Repugnat mihi Livium immemorem fuisse temporum cum Bauero dicere; melius alii existimaverunt *judices* hic esse minores aliquos plebis magistratus, quibus potestas curatiove aliqua publica erat mandata: et *judices* non sunt ipsi ædiles, quod hi jam in lege appellati sunt solenni et maxime usitato nomine, nec proinde videntur posse rursus *judicum* appellatione designari. Quod ad *decemviris*, quod Sigonius omnino delet, et Bauerus in *duumviris* mutat, haud facile dici posse videtur quinam hoc nomine notentur: neque enim profecto plebs cavit decemviris legum ferendarum causa creatis, quorum crudelitate armis sese vindicaverat. Cæterum hoc nomen in nostro codice Regio est a secunda manu. Ed.

8. *Familia* (omnis res familiaris, servi et reliqua bona, τὰ χρήματα apud Dionys. l. VI, p. 410; vide ad III, 19, n. 13; XXXIX, 14, n. 2; et Ernesti clav. Cic.) *ad ædem Cereris, Liberi*, Bacchi, et *Liberæ*, Proserpinæ, *venum iret:* quibus numinibus una fuit ædes. Confer XLI, 28, et ad Tacit. Annal. II, 49, 1. *Venum ire* et contr. *venire* pro venale fieri seu exponi in publico, vendi, ut (in s. ad) *venum dari* (XXIV, 47, n. 3), *tradere, redire*, vel *veno dari*, *poni*, *exerceri.* — *Liberi.* Non ejus qui Semele natus erat: sed ejus, qui Cereris filius cum ea colebatur, et cum Libera, quam et Venerem esse volunt; vide Cic. de Nat. Deor. II, 62. Ed.

9. *Hac lege juris interpretes*, qui verba legis urgere solent et ea tantum concedere, quæ diserte iis sunt expressa, nec semper ea, quæ ex illis rite colligi possunt, *negant*, dicunt, non *quemquam*, neminem *sacrosanctum esse* et proprie ac diserte dici, *sed* potius sc. dicunt (vide ad I, 33, n. 7), *eum, qui eorum cuiquam nocuerit, sacrum sanciri*, fieri, destinari, judicari, vel sanciri, ut sit sacer, sc. Jovi Stygio; vide ad II, 8, n. 3, et conf. Cic. pro Balbo, c. 14.

10. *Argumentum esse*, etc. Possis et *argumento* legere. Sed confer V, 47; VIII, 30, et Drak. ad XXIV, 8. — *Tribunos vetere jurejurando plebis*, etc. Conf. II, 33, et ad II, 8, n. 3.

11. *Fuere, qui interpretarentur*, etc. scilic. nobiles ac patricii, qui, ut suos

terpretarentur, eadem hac Horatia lege consulibus quoque, et prætoribus, quia iisdem auspiciis quibus consules crearentur, cautum esse; judicem enim consulem appellari. Quæ refellitur interpretatio, quod his temporibus nondum consulem judicem, sed prætorem appellari mos fuerit. Hæ consulares leges fuere. Institutum [12] etiam ab iisdem consulibus, ut senatusconsulta in ædem Cereris ad ædiles plebis deferrentur; quæ antea arbitrio consulum supprimebantur, vitiabanturque. M. Duilius deinde tribunus plebis plebem rogavit, plebesque scivit: *qui plebem sine tribunis reliquisset, quique magistratum sine provocatione creasset, tergo ac capite puniretur*. Hæc omnia ut

magistratus tribunis pl. æquarent, eosdem hac lege sacrosanctos esse contendebant : *judicem enim consulem appellari*, etc. nam consules primum *prætores*, postea *judices*, et tandem *consules* dicti. *Regio imperio duo sunto ; iique præeundo, judicando, consulendo, prætores, judices, consules appellantor.* Cicer. Leg. III, 3. Baueri nota est: « Ergo postea consulum nomen judices habuere? Sed *judex* h. l. summum magistratum jure dicundo significat, ut VII, 3, n. 2, *prætor maximus*, i. e. dictator, summus præfectus jure dicundo. Ipsi ergo consules, ante prætores creatos, qua jurisdictionem, dici *prætores* poterant. Nec tamen vel omnino vera, vel ad causam apta Livii ratio videtur. » Errasse Livium, Perizonius, l. l. putat. Sed cf. Drak. — Hunc locum, *his temporibus nondum consulem judicem, sed prætorem appellari mos fuerit*, ab omnibus fere interpretibus explicatum puto : et Ciceronem male vocaverunt Drakenb. et Ruperti, ut summos magistratus primo *prætores*, tum *judices*, et demum *consules* fuisse dictos probarent : magistratus illi quia urbi præerant, dicebantur *prætores ;* quia judicabant in litibus, *judices ;* quia toti reipublicæ consulebant, *consules*. Nec Perizonii conjecturis tantum tribuere queo, ut Livium, qui his temporibus tot sæculorum spatio propior vixerit, in re domestica errasse existimem : constat enim a libertate constituta, Romæ magistratus summos fuisse dictos *consules ;* qui in tribunali sedentes appellabantur *prætores* et postea judices, ut recte observat noster jam laudatus *Dureau de Lamalle*. Ed. — *Quæ refellitur*, scil. ab aliis : nam alioquin debebat mox esse *quod mos fuit*, non *fuerit ;* Bauer.

12. *Hæ consulares leges fuere*. Codex noster Sorbonicus, et plures a Drakenb. nominati, habent *hæc consulares leges fuere ;* vir ille clariss. monet ad II, 44, § 12, olim *hæc* numero plurali æque genere feminino et neutro dictum fuisse, sed non a Livio. Ed. — *Institutum ab iisdem coss., ut senatusconsulta in ædem Cereris ad ædiles* (forte *ab ædilibus*) *plebis deferrentur*, quæ postea ad ærarium deferebantur,

invitis, ita non adversantibus patriciis transacta; quia[13] nondum in quemquam unum sæviebatur.

LVI. Fundata deinde et potestate tribunitia, et plebis libertate, tum tribuni aggredi singulos tutum maturumque jam rati, accusatorem primum Virginium, et Appium reum deligunt. Quum diem Appio Virginius dixisset, et Appius stipatus patriciis juvenibus in forum[1] descendisset; redintegrata extemplo est omnibus memoria fœdissimæ potestatis, quum ipsum satellitesque ejus vidissent. Tum Virginius, *Oratio*, inquit, *rebus*[2] *dubiis inventa est. Itaque neque ego accusando apud vos eum, tempus teram, a cujus crudelitate vosmet ipsi armis vindicastis : nec istum ad cætera scelera impudentiam in defendendo se adjicere patiar. Omnium igitur tibi, A. Claudi, quæ impie nefarieque per biennium alia super alia es ausus, gratiam*[3] *facio : unius tantum criminis*[4] *ni judicem dices, te ab libertate in servitutem contra leges vindicias non dedisse, in vincula te duci jubeo.* Nec in tribunitio auxilio Appius, nec in judicio populi ullam spem habebat : attamen et tribunos[5] appellavit; et nullo

et ab eo tempore vim suam obtinebant; vide XXXIX, 4; apud Tacit. Ann. III, 51, 5, et Schweigh. ad Polyb. III, 26, 1.

13. *Quia nondum in quemquam unum sæviebatur*, in unum aliquem, vel in unum præ cæteris. Conf. VII, 34, n. 2, ibique Drakenb. et Ernesti clav. Cic. *Unus* sæpe abundat, ut in *quisquam unus* II, 9; III, 45; XXVIII, 37; XXXII, 20 : *quilibet unus* IX, 17, n. 9 : *unus quilibet* XLII, 42 : *unus quisque, quivis unus, nemo unus*. Cf. ad cap. 12, n. 2.

Cap. LVI. 1. *In forum descendisset*, vide ad II, 54, n. 13.

2. *Oratio rebus dubiis inventa est*, adeoque haud necessaria, ubi res non dubiæ sunt.

3. *Omnium... gratiam facio*, veniam do, ea tibi condono, ut VIII, 34, n. 5. Conf. ad II, 35, n. 5.

4. *Unius tantum criminis*, sc. causa s. nomine (quod vocab. passim omittitur, ut V, 19, n. 3; XL, 52, n. 1, et al. de quo vide ad Tacit. Ann. II, 59, 2; Cort. ad Sall. Cat. 6; Ern. ad Tac. Ann. XIII, 11, et Duk. ad h. l.) *in vincula te duci jubeo* (forte *jubebo*), *ni judicem dices* (vid. ad c. 24, n. 6) et coram eo probabis, *te ab libertate in servitutem*, etc. vide ad c. 44, n. 5.

5. *Tribunos appellavit*, vide ad II, 27, n. 2.

morante[6], arreptus a viatore, *Provoco*, inquit. Audita vox una vindex libertatis ex eo missa ore, quo vindiciæ nuper ab libertate[7] dictæ erant, silentium fecit. Et, dum pro se quisque, *deos tandem esse*, *et non negligere*[8] *humana* fremunt, *et superbiæ crudelitatique, etsi seras, non leves tamen venire pœnas : provocare qui provocationem sustulisset ; et implorare præsidium populi, qui omnia jura populi obtrisset ; rapique in vincula egentem jure libertatis, qui liberum corpus in servitutem addixisset* : ipsius Appii, inter concionis murmur, fidem populi romani implorantis vox audiebatur. Majorum merita in rempublicam domi militiæque commemorabat ; *suum infelix erga plebem romanam studium, quod æquandarum*[9] *legum causa cum maxima offensione Patrum consulatu abisset*[10] *: suas leges, quibus manentibus lator earum in vincula ducatur. Cæterum sua propria*[11] *bona malaque, quum causæ dicendæ data facultas sit, tum se experturum. In præsentia se communi jure civitatis civem romanum die dicta postulare, ut dicere liceat,*

6. *Nullo morante*, vide ad II, 24, n. 5. De *viatore* v. ad II, 56, n. 10; vide Tacit. nostræ Editionis, vol. IV, pag. 537. *Provoco* ad populum.

7. *Vindiciæ ab libertate* in servitutem *dictæ*; vide ad cap. 44, n. 5.

8. *Deos esse et non negligere*, sed attendere et curare, *humana* negotia, credebant veteres et sibi persuadebant, si pios malis liberatos et vota eorum exaudita, impios vero meritis pœnis mulctatos cernerent; dubitabant autem et negabant, ubi probos infelices esse, et improbos felices videbant : vel deorum id crimine et invidia evenire, illisque dedecori esse arbitrabantur. — *Liberum corpus in servitutem addixisset*, vide ad cap. 44, n. 5.

9. *Æquandarum legum causa*, cf. cap. 31 extr. Callida hæc et ficta est oratio captatioque benevolentiæ.

10. *Consulatu abisset :* saltem designatus consul fuerat. Confer cap. 33, ubi etiam dicitur *regimen totius magistratus penes Appium fuisse favore plebis*; unde h. l. *suas leges . . . lator earum*, etc.

11. *Sua propria bona malaque* (forte leg. *malave*), suas virtutes vel vitia, quidquid boni vel mali in se ipso sit, aut a se factum sit, quod ad se absolvendum vel damnandum pertineat, *se experturum*, expositurum, vel potius de eo disceptaturum in judicio; ut passim de controversiis juris forensibus.

ut judicium populi romani experiri : non ita se invidiam pertimuisse, ut nihil in æquitate et misericordia civium suorum spei habeat. Quod si indicta causa in vincula ducatur, iterum se tribunos plebei appellare, et monere ne imitentur quos oderint. Quod si tribuni eodem fœdere[12] *obligatos se fateantur tollendæ appellationis causa, in quam conspirasse decemviros criminati sint;* ait *se provocare ad populum : implorare leges de provocatione, et consulares, et tribunitias, eo ipso anno latas. Quem enim provocaturum, si hoc indemnato indicta causa non liceat? cui plebeio et humili præsidium in legibus fore, si Ap. Claudio non sit? se documento futurum, utrum novis legibus dominatio, an libertas firmata sit; et appellatio provocatioque adversus injuriam magistratuum ostentata tantum inanibus literis, an vere data sit.*

LVII. Contra ea[1] Virginius, unum Ap. Claudium, et legum expertem et civilis et humani fœderis esse aiebat. *Respicerent tribunal homines, castellum omnium scelerum : ubi decemvir ille perpetuus, bonis, tergo, sanguini civium infestus, virgas securesque omnibus minitans, deorum hominumque contemptor, carnificibus, non lictoribus stipatus, jam ab rapinis et cædibus animo ad libidinem verso, virginem ingenuam in oculis populi romani, velut bello captam, ab complexu patris arreptam, ministro*[2] *cubiculi sui clienti dono dederit : ubi crudeli decreto, nefandisque vindiciis dexteram patris in filiam armaverit :*

12. *Eodem fœdere* inter se clam juncto *obligatos se fateantur*, declarent sua agendi ratione. Mox pro *in quam* forte leg. *in quod*, scil. fœdus, et deinde cum Gronoviis *ait* vel plane delendum, vel reponendum *at*. Voc. *causa* post *appellationis* bene abfuerit, judice Bauero, ut genitivus a *fœdere* pendeat.

Cap. LVII. 1. *Contra ea Virginius;* vocabulum *ea* delendum putat Gronovius. Conf. ad II, 60, n. 1; alii *contra hæc* mallent.

2. *Ministro cubiculi sui*, vide ad c.

ubi tollentes corpus semianime virginis sponsum avunculumque in carcerem duci jusserit, stupro interpellato magis, quam cæde motus. Et illi carcerem ædificatum esse, quod domicilium plebis romanæ vocare sit solitus. Proinde ut ille iterum ac sæpius provocet, sic se iterum ac sæpius judicem[3] *illi ferre, ni vindicias ab libertate in servitutem dederit: si ad judicem non eat, pro damnato in vincula duci jubere.* Ut haud quoquam improbante, sic magno motu animorum, quum tanti viri supplicio suamet plebi jam nimia libertas videretur, in carcerem est conjectus: tribunus ei[4] diem prodixit. Inter hæc ab Latinis et Hernicis legati gratulatum de concordia Patrum ac plebis Romam venerunt; donumque ob eam Jovi optimo maximo coronam auream in Capitolium tulere parvi ponderis, prout res haud opulentæ erant, colebanturque religiones pie magis, quam magnifice. Iisdem auctoribus cognitum est, Æquos Volscosque summa vi bellum apparare. Itaque partiri provincias consules jussi. Horatio Sabini, Valerio Æqui Volscique evenere. Quum ad ea bella delectum edixissent, favore plebis non juniores modo, sed emeritis etiam stipendiis, pars[5] magna voluntariorum, ad nomina danda præsto fuere: eo-

44, n. 7. — *Carcerem ... domicilium plebis Rom.* Conf. Cic. Verr. V, 55, et Theophr. Char. 6, ubi vide Casaub.

3. *Judicem illi ferre, ni vindicias*, etc. vide ad cap. 24, n. 6, et cap. 44, n. 5.

4. *Tribunus ei diem prodixit*, vide ad II, 61, n. 6. — Vulgo edebatur *prædixit*, ut in II, 61, *diem prædicerent*, et infr. cap. 58 *prædicta dies* quidam scribebant; alteram autem lectionem, quam codices nostri habent, recte reponi jussit Creverius. Ed.

5. *Pars magna voluntariorum*, veteranorum, qui *emeritis* jam *stipendiis* sponte *nomina dederant.* Conf. ad I, 11, n. 3. *Emerita* s. legitima, justa et confecta *stipendia*, h. e. anni militiæ (ut XXVI, 28, n. 3; XXIX, 1, n. 5; XXX, 28, n. 7; XXXI, 8, n. 7; XLII, 33, n. 2), equitum erant 10, peditum 20, ab anno ætatis 17-46, et annus 50 etiam ei, qui casu aut morbo impeditus, legitima nondum impleverat stipendia, vacationem dabat. Conf. ad XXII, 11, n. 8; XLII, 31, n. 3; XLII, 33, n. 4, et XLII, 34, n. 7. Hunc legitimum fuisse stipendiorum

que non copia modo, sed genere etiam militum, veteranis admixtis, firmior exercitus fuit. Priusquam Urbem[6] egrederentur, leges decemvirales, quibus *tabulis duodecim* est nomen, in æs incisas in publico proposuerunt. Sunt qui jussu tribunorum ædiles functos eo ministerio scribant.

LVIII. C. Claudius[1], qui perosus decemvirorum scelera, et ante omnes fratris filii superbiæ infestus, Regillum antiquam in patriam se contulerat, is magno jam natu quum ad pericula ejus deprecanda redisset, cujus vitia fugerat, sordidatus[2] cum gentilibus clientibusque in foro prensabat singulos; orabatque, *ne Claudiæ genti eam inustam maculam vellent, ut carcere et vinculis viderentur digni: virum honoratissimæ*[3] *imaginis futurum ad posteros, legum latorem, conditoremque romani juris, jacere vinctum inter fures nocturnos ac latrones. Averterent ab ira parumper ad cognitionem cogitationemque animos: et po-*

numerum, cuivis civi romano faciendorum, etsi diserte traditur nusquam, probabili tamen judicio colligitur ex III, 71, n. 4; XXVII, 11, n. 14; XLII, 31, 33, 34; et ex Plutarcho, C. Gracch. pr. p. 835. Conf. ad Tac. Ann. I, 17, 1; Lips. mil. Rom. I, 2; V, 19; inprimis Schweigh. ad Polybium, VI, 19, 2, ubi hæc leguntur τοὺς μὲν ἱππεῖς δέκα, τοὺς δὲ πεζοὺς ἐξ οὗ (forte εἴκοσι) δεῖ στρατείας τελεῖν κατ' ἀνάγκην, ἐν τοῖς τετταράκοντα καὶ ἓξ ἔτεσιν ἀπὸ γενεᾶς, πλὴν τῶν ὑπὸ τὰς τετρακοσίας δραχμὰς τετιμημένων. Hinc et infr. XLIII, 14, n. 3, *tu minor annis* 46 *es*. Tubero apud Gell. X, 28, auctor est, *seniores* fuisse dictos, qui *supra quadragesimum sextum annum* essent.

6. *Priusquam Urbem egrederentur* (vide ad II, 37, n. 5), *leges... in æs incisas in publico* (*in publicum* apud Cicer. Agr. II, 5) *proposuerunt*, h. e. publice legendas affixerunt s. promulgarunt. Sed forte leg. *in æs incisas in publico*, h. e. ærario (vide ad II, 9, 4) *reposuerunt*: nam eo deferebantur leges perlatæ, tabulæ publicæ et senatusconsulta, quæ non ante rata erant.

Cap. LVIII. 1. *C. Claudius*, Appii patruus; conf. capita 15, 35, et 40. —*Regillum antiquam in patriam*; v. ad II, 16, n. 3.

2. *Sordidatus... prensabat singulos in foro*, vide ad II, 54, n. 5, et II, 61, n. 4.

3. *Virum honoratissimæ imaginis futurum ad posteros*, habiturum imaginem multis et illustribus honorum titulis decoratam, et hanc proditurum ad posteros; Bauer. Cf. ad I, 34, n. 8. —*Ad cognitionem cogitationemque*

tius unum tot Claudiis deprecantibus[4] *condonarent quam propter unius odium multorum preces aspernarentur. Se quoque id generi ac nomini dare, nec cum eo in gratiam redisse, cujus adversæ fortunæ velit succursum. Virtute libertatem recuperatam esse: clementia concordiam ordinum stabiliri posse.* Erant quos moveret sua magis[5] pietate, quam ejus pro quo agebat causa: sed Virginius *sui potius ut misererentur*, orabat, *filiæque: nec gentis Claudiæ regnum*[6] *in plebem sortitæ, sed necessariorum Virginiæ et trium tribunorum preces audirent; qui ad auxilium plebis creati, ipsi plebis fidem atque auxilium implorarent.* Justiores hæ lacrymæ videbantur: itaque spe[7] incisa, priusquam prodicta dies adesset, Appius sibi mortem[8] conscivit. Subinde arreptus a P. Numitorio Sp. Oppius, proximus invidiæ, quod in Urbe fuerat, quum injustæ[9] vindiciæ a collega dicerentur. Plus tamen facta injuria Oppio, quam non prohibita, invidiæ fecit: testis productus, qui septem et viginti enume-

animi tranquilli, merita gentis Claudiæ pensitantis.

4. *Unum tot Claudiis deprecantibus condonarent;* vide ad II, 35, n. 5.— *Se id generi dare,* tribuere, h. e. id hujus causa facere, ut XLII, 31, n. 2, *id Macedoniæ datum,* et XL, 59 pr., *triumphum magis gratiæ, quam rerum gestarum magnitudini, datum*, illius, quam hujus gratia, ob illam, quam hanc, concessum. Hinc VIII, 26, n. 3, *auctoribus hoc dedi,* eorum auctoritate motus hoc ita narravi. Cf. ad c. 71, n. 3; IV, 11, n. 3; VIII, 32, n. 10; XXXVIII, 47, n. 1; inpr. II, 35, n. 5, et ad Tacit. Annal. I, 7, 21.

5. *Sua magis pietate,* amore gentis et consanguinei.—*Pro quo agebat,* sc. rogando, ut II, 2, h. e. rogabat, vel operam dabat; vel cujus causam agebat.

6. *Regnum in plebem sortitæ,* quæ hoc regnum accepisset, vel inter se quasi divisisset.—*Necessariorum Virginiæ et* simul *trium tribunorum* pl., Virginii, Icilii et Numitorii: conf. c. 54 extr.—Copulam *et* post *Virginiæ*, quæ abest a codicibus nostris ambobus, recte delerunt et Rhenanus et Creverius; eamque abesse mallet Drakenb. Ed.

7. *Spe incisa,* vide ad III, 10, n. 9. —*Prodicta dies,* v. ad II, 61, n. 6.

8. *Appius sibi mortem conscivit* laqueo: sed alii eum a tribunis, vel eorum jussu occisum tradunt. —*Arreptus*, vide ad II, 54, n. 4.

9. *Injustæ vindiciæ dicerentur,* vide

ratis stipendiis, octies extra ordinem[10] donatus, donaque ea gerens in conspectu populi, scissa veste, tergum laceratum virgis ostendit, nihilum deprecans, *quin, si quam suam noxam reus dicere posset, privatus iterum in se sæviret.* Oppius quoque ductus in vincula est, et ante judicii diem finem ibi vitæ fecit. Bona Claudii Oppiique tribuni publicavere: collegæ eorum exsilii causa solum[11] verterunt: bona publicata sunt; et M. Claudius assertor Virginiæ, die dicta damnatus, ipso remittente Virginio ultimam pœnam, dimissus Tibur exsulatum abiit: manesque[12] Virginiæ, mortuæ quam vivæ felicioris, per tot domos ad petendas pœnas vagati, nullo relicto sonte tandem quieverunt.

LIX. Ingens metus incesserat Patres, vultusque jam iidem tribunorum erant, qui decemvirorum fuerant; quum M. Duilius tribunus plebis, inhibito[1] salubriter modo nimiæ potestatis, *Et libertatis*, inquit,

ad cap. 44, n. 5. — 27 *stipendiis*, v. ad cap. 57, n. 5.

10. *Octies extra ordinem donatus* gæso s. hasta, armillis, torque, phalera, spoliis, vel, quæ majora sunt præmia, coronis, ob rem eximie gestam, non in justa acie, ubi cuilibet fortiter pugnandum est, sed *extra ordinem*, in singulari certamine, in excursione, velitatione, etc. Cf. Polyb. VI, 37, et Lips. de mil. Rom. V, 17.

11. *Exsilii causa solum verterunt*, vide ad III, 13, n. 10. — *Assertor Virginiæ*, vide ad III, 44, n. 5. — *Ultimam pœnam* h. l. mortis. Alibi *ultima* vel *extrema pœna*, *supplicium*, *crudelitas*, etc. pro *maxima*, v. g. VI, 20; IX, 16; XLII, 7.

12. *Manes Virginiæ... tandem quieverunt*, venusta imago vindictæ a cunctis sontibus sumptæ.

Cap. LIX. 1. *Inhibito salubriter modo nimiæ potestatis*, vide ad III, 38, n. 2. Sed forsan legendum cum Gron. *potestati*. Cf. IV, 53 med. et 56 extr. « Melius forte hoc, sed non necessarium: hic tamen pæne audeam per hypallagen explicare, Livio non adeo insolentem, inhibita potestate salubri modo; ut inhibita sit coercita, repressa; » Bauer. — Creverius putat mendose scriptum, et contra latinæ linguæ proprietatem *inhibito modo potestatis;* et locum hunc comparat cum duobus aliis, scilic. IV, 53 et 56, in quibus verbum *inhibere*, eodem sensu usurpatum cum casu tertio jungitur; Gronovii igitur emendationem receperat in suo contextu; et ita etiam scriptum putabat in codice suo antiquissimo a manu prima; literam nempe *s* in fine atramento recentiore allitam

nostræ, et pœnarum ex inimicis satis est : itaque hoc anno nec diem dici cuiquam, nec in vincula duci quemquam sum passurus. Nam neque vetera peccata repeti jam obliterata placet, quum nova expiata sint decemvirorum suppliciis ; et nihil admissum iri, quod vim tribunitiam desideret, spondet perpetua consulum amborum in libertate vestra tuenda cura. Ea primum moderatio tribuni metum Patribus demsit, eademque auxit consulum invidiam ; quod adeo toti [2] plebis fuissent, ut Patrum salutis libertatisque prior plebeio magistratui, quam patricio cura fuisset ; et ante inimicos satietas pœnarum suarum cepisset, quam obviam ituros licentiæ eorum consules appareret : multique erant qui mollius consultum [3] dicerent, quod legum ab iis latarum Patres auctores fuissent ; neque erat dubium, quin turbato reipublicæ statu tempori succubuissent.

LX. Consules, rebus urbanis compositis, fundatoque plebis statu, in provincias [1] diversi abiere. Valerius adversus conjunctos jam in Algido exercitus

judicavit. Nos autem codicem eumdem, qui est noster Regius, attentis oculis perlustrantes, affirmare possumus nullam corruptelam voci *potestatis* fuisse allatam ; et quum Gronovius in omnibus codicibus non aliter legi fateatur, nihil mutare audemus ; forsan enim dictum fuit *inhibere modum potestatis*, æque ac *potestati*. Ed. — Mox pro *quum nova expiata sint* quod in duobus tantum codicibus legi videtur, ambo nostri habent *quum et nova*, etc. Ed.

2. *Adeo toti plebis fuissent*, vide ad c. 36, n. 4.

3. *Multi erant, qui mollius consultum* (ut XXX, 7) *dicerent* a Patribus, *quod leges ab iis* consulibus, Horatio et Valerio, *latas* (vide cap. 55) sua auctoritate confirmassent : *neque erat dubium, quin* Patres *tempori succubuissent*, ei cedere coacti essent. « Mihi hoc videtur dicere Livius : etiamsi Patres de his rebus cum tribunis et consulibus contendere voluissent, tamen ea tunc fuisse tempora eumque statum reipublicæ, ut non dubium sit, quin succubuissent, et tempori cedere coacti fuissent ; » Duk. *Consultum* forte senatusconsultum ; Ern.

Cap. LX. 1. *In provincias diversi abiere*, h. e. in diversas provincias et partes, alius alio, ut IX, 37, n. 8 ; X, 27, 33, ubi vide Drak. XXV, 19, n. 3 ; *diversos, alium alibi* IX, 2 pr. adeoque (ut XXXI, 46, n. 5, et al.) di-

Æquorum Volscorumque sustinuit consilio bellum. Quod si extemplo rem fortunæ commisisset, haud scio [2] an (qui tum animi ab decemvirorum infelicibus auspiciis, Romanis hostibusque erant) magno detrimento [3] certamen staturum fuerit. Castris mille passuum ab hoste positis, copias continebat: hostes medium inter bina castra spatium acie instructa complebant: provocantibusque ad prælium responsum romanus nemo reddebat. Tandem fatigati stando ac nequidquam exspectando certamen Æqui Volscique, postquam concessum [4] propemodum de victoria credebant, pars in Hernicos, pars in Latinos prædatum abeunt; relinquitur magis castris præsidium, quam satis virium ad certamen. Quod ubi consul sensit, reddit illatum [5] antea terrorem; instructaque acie ultro hostem lacessit. Ubi illi, conscientia quid abesset virium, detractavere pugnam, crevit extemplo Romanis animus, et pro victis habebant paventes intra vallum. Quum per totum diem stetissent intenti ad certamen, nocti cessere: et Romani quidem pleni spei corpora curabant. Haud quaquam pari hostes animo, nuntios pas-

versis locis; *Patres diversi discessissent* XXII, 56, n. 1, in diversas Urbis partes, alius in hanc, alius in illam. Cf. et XXVI, 20, n. 4; XXVIII, 46, n. 1; XLII, 7, n. 4; Duk. et Drak. ad X, 33, § 10.

2. *Haud scio an*, vide ad II, 2, n. 3. — *Infelicibus auspiciis*, summo imperio militari, *decemvirorum;* vide cap. 42.

3. *Magno detrimento certamen*, prælium, *staturum;* v. ad II, 36, n. 4.

4. *Concessum* (sibi cessum esse) *de victoria*, respectu victoriæ, h. e. victoriam concessam, ut IV, 6, et XXII, 12.

5. *Reddit illatum antea terrorem*, ut *parem dolorem hosti reddere* IX, 21, et *acceptam reddere hosti cladem* XXIV, 17 et 20, ubi bene sibi respondent *accipere* et *reddere*. — Mox *detractavere* pro *detrectavere* plerique libri (confer ad XXXVI, 40, n. 4) probantibus Drak. ad hunc locum, Cortio ad Sall. Jugurt. 57; Burm. ad Ovid. Metamor. V, 246; Oudend. ad Frontin. Strat. I, 1, 9, et al.—Codex noster Regius etiam habet *detractavere*. Ed. — *Nocti cessere ;* vide ad cap. 17, n. 10. — Vulgo edebatur *nocte cessere*, sed reclamant plerique codices et nostri ambo. Ed.

sim trepidi ad revocandos prædatores dimittunt : recurritur ex proximis locis; ulteriores non inventi. Ubi illuxit, egreditur castris romanus, vallum invasurus, ni copia pugnæ fieret : et, postquam multa[6] jam dies erat, neque movebatur quidquam ab hoste, jubet signa inferri consul : motaque acie, indignatio Æquos et Volscos incessit, si victores exercitus vallum potius quam virtus et arma tegerent : igitur et ipsi efflagitatum ab ducibus signum pugnæ accepere. Jamque pars egressa portis erat, deincepsque alii[7] servabant ordinem, in suum quisque locum descendentes, quum consul romanus, priusquam totis viribus fulta constaret hostium acies, intulit signa : adortusque nec omnes dum eductos, nec qui erant, satis explicatis ordinibus, prope fluctuantem[8] turbam trepidantium huc atque illuc, circumspectantiumque se ac suos, addito turbatis mentibus clamore atque impetu, invadit. Retulere primo pedem hostes : deinde quum animos collegissent, et undique duces, *victisne cessuri essent*, increparent, restituitur pugna.

LXI. Consul ex altera parte Romanos *meminisse* jubebat, *illo die primum liberos pro libera urbe romana pugnare. Sibimet ipsis victuros, non ut decemvirorum victores præmium essent. Non Appio duce rem geri, sed consule Valerio, a liberatoribus*[1] *populi romani orto, liberatore ipso. Ostenderent prioribus præ-*

6. *Multa jam dies erat,* vide ad XXII, 52, n. 1.

7. *Deincepsque alii servabant ordinem;* vide ad I, 21, n. 8.—*Constaret hostium acies;* vide ad I, 30, n. 8.

8. *Fluctuantem turbam* vel *fluitantem*, male cohærentem et ordinatam, indispositam, disjunctam, vel diversimode et ultro citroque motam seu agitatam, et dubiam utrum recedat an procedat, ut VI, 13, 24; VIII, 39; XXIX, 2; XXX, 34; XLIV, 41, n. 4. Sic et *fluitantia signa* XXIX, 2, n. 4, de turbatis ordinibus, in quos facta est impressio s. impetus. Confer Gronov. Obss. IV, 6. — *Addito, turbatis mentibus, clamore* distinguendum; Duk.

Cap. LXI. 1. *A liberatoribus populi romani,* a Valerio Publicola, qui cum

liis per duces, non per milites, stetisse ne vincerent. Turpe esse, contra cives plus animi habuisse, quam contra hostes; et domi, quam foris, servitutem magis timuisse. Unam Virginiam fuisse, cujus pudicitiæ in pace periculum esset; unum Appium civem periculosæ libidinis: at si fortuna belli inclinet, omnium liberis ab tot millibus hostium periculum fore. Nolle ominari quæ nec Jupiter, nec Mars pater passuri sunt iis[2] *auspiciis conditæ urbi accidere.* Aventini Sacrique montis admonebat, *ut, ubi libertas parta esset paucis ante mensibus, eo imperium illibatum referrent: ostenderentque eamdem indolem militibus romanis post exactos decemviros esse, quæ ante creatos fuerit; nec æquatis legibus imminutam virtutem populi romani esse.* Hæc ubi inter signa peditum dicta dedit, avolat deinde ad equites: *Agite, juvenes,* inquit; *præstate virtute peditem, ut honore atque ordine præstatis. Primo concursu pedes movit hostem: pulsum vos immissis equis exigite e campo. Non sustinebunt impetum; et nunc cunctantur magis, quam resistunt.* Concitant equos permittuntque in hostem, pedestri jam turbatum pugna; et perruptis ordinibus elati ad novissimam aciem, pars libero spatio circumvecti, jam fugam undique capessentes plerosque a castris avertunt, præterequitantesque absterrent. Peditum acies, et consul ipse, visque omnis belli fertur in castra; captisque cum ingenti cæde, majore præda potitur. Hujus pugnæ fama perlata non in urbem modo, sed in Sabinos ad alterum exercitum. In urbe lætitia

Bruto reges ejecerat. — *Per duces stetisse;* v. ad II, 31, n. 7, et de *prioribus præliis,* supra, cap. 42.

2. *Iis auspiciis,* talibus, tam faustis, *conditæ Urbi.* Conf. ad II, 29, n. 6. — *Imperium illibatum,* quasi salvum et incolume, vel non pollutum clade. *Illibatæ vires* XLII, 30, n. 4, sunt haud imminutæ, saltem non penitus fractæ, ut contra vires partis *oppressæ a potentiore... æquatis legibus;* vide cap. 31 extr.

modo celebrata est; in castris animos militum ad æmulandum decus accendit. Jam Horatius eos excursionibus[3] sufficiendo, præliisque levibus experiundo, assuefecerat sibi potius fidere, quam meminisse ignominiæ decemvirorum ductu acceptæ; parvaque certamina in summam totius profecerant[4] spei. Nec cessabant Sabini, feroces ab re priore anno bene gesta, lacessere atque instare, rogitantes, *Quid latrocinii modo procursantes pauci recurrentesque tererent tempus, et in multa prœlia parvaque carperent[5] summam unius belli? Quin illi congrederentur acie, inclinandamque semel fortunæ rem darent?*

LXII. Ad id[1] quod sua sponte satis collectum animorum erat, indignitate etiam Romani accendebantur. *Jam alterum exercitum victorem in urbem rediturum; sibi ultro per contumelias hostem insultare: quando autem se, si tum[2] non sint, pares hostibus fore?* Ubi hæc fremere militem in castris consul sensit, concione advocata, *Quemadmodum*, inquit, *in Algido res gesta sit, arbitror vos, milites, audisse; qualem liberi populi exercitum decuit esse, talis fuit: [3] consulto collegæ, virtute militum victoria parta est. Quod ad*

3. *Eos excursionibus sufficiendo*, suppeditando, adhibendo, submittendo, ut apud Sil. I, 36. Doujatius *sufficere* putabat h. l. esse inficere, imbuere, et metaphoram ductam a tinctoribus, qui non statim colores vividos ac mansuros lanæ pannisve incoquant, sed levioribus antea ad eos præparent: de qua vi verbi v. Gron. diatr. Stat. cap. 10. Dukerus jungenda monet *eos assuefecerat*, et *excursionibus sufficiendo* esse: quum viderent, se in *excursionibus sufficere*, pares esse hosti, eumque sustinere posse; conf. ad X, 18, n. 9.

4. *Parva certamina profecerant*, utilia fuerant, *in summam totius spei*, ut mox *summam belli*; v. ad III, 5, n. 6; XXVI, 6, n. 5; XXIX, 11, n. 7; XXXI, 37, n. 2.

5. *In multa prœlia carperent summam belli*, v. ad III, 5, n. 1, et n. 6.

Cap. XLII. 1. *Ad id, quod*, vide ad III, 7, n. 4, vel *ad id animorum*, etc. — *Indignitate*, ignominia, quæ mox exponitur.

2. *Si tum non sint*, scil. quum tali indignitate sint accensi.

3. *Consulto collegæ*, consilio, ut X, 39, et XXV, 16 pr. E paucis MSS

me attinet, id consilii animique habiturus sum, quod vos mihi effeceritis. Et trahi bellum salubriter, et mature perfici potest : si trahendum est, ego ut in dies spes virtusque vestra crescat, eadem qua institui disciplina efficiam : si jam satis animi est, decernique placet, agitedum, clamorem, qualem in acie sublaturi estis, tollite hic, indicem voluntatis virtutisque vestræ. Postquam ingenti alacritate clamor est sublatus, *quod bene*[4] *vertat, gesturum se illis morem, posteroque die in aciem deducturum*, affirmat. Reliquum diei apparandis armis consumptum est. Postero die simul instrui romanam aciem, Sabini videre, et ipsi jampridem avidi certaminis procedunt. Prælium fuit, quale inter fidentes sibimet ambo exercitus, veteris perpetuæque alterum[5] gloriæ, alterum nuper nova victoria elatum. Consilio etiam Sabini vires ad-

formam minus usitatam *consultu* recepere Gronov. et Drak. Ita Cic. ad Att. IV, 2, dicitur *plebiscitus*, et in Verr. II, 78, *peccatus;* Ern. — *Consulto* est in ambobus nostris; Drakenb. qui in contextu servavit *consultu* aliam tamen formam præfert. Ed. — *Id consilii, quod*, tantum ... quantum. — Pro *effeceritis*, quod in nostris ambobus et plerisque legitur, et quod parum proprie hic dictum putat Creverius, mallet ex quibusdam legere simpliciter *feceritis*. Ed. — *Decernique*, conf. ad XXI, 41, 2.

4. *Quod bene vertat*, v. ad I, 28, n. 1. — Mox *simul* pro *simul ac*, ut IV, 32; V, 25; VI, 1, et 19; XXI, 55; XXIV, 17; XXV, 38; XLIV, 8. Cf. ad VI, 1, n. 4. — *Ambo* (al. *ambos*) *exercitus*, ut passim *ambo* pro *ambos*, et *duo* pro *duos*. Exempla congessit larga manu e Livio Gronov. ad XXXV, 21.

5. *Veteris perpetuæque alterum*, sc. exercitum *gloriæ*, ut c. 38 *in paucos præferocis animi;* c. 72 *etsi præmortui jam sit pudoris;* XXI, 52, *recentis animi alter;* XXII, 29, n. 6, *extremi* (infimi, imbecillimi) *ingenii esse*, in quibus exemplis non ablat. *causa*, sed substant. *homines*, ut in aliis alia substantiva omissa sunt, quæ sæpius adjiciuntur et genitivis junguntur, vel eadem repetenda, ut XXIII, 34 extr. *consulatum, unum certe, plebis romanæ esse*, sc. consulatum; XXII, 15, n. 3, *ea regio præsentis erat copiæ*, scil. regio ea abundans; XXXI, 45, *nec se potestatis suæ esse*, ut al. *sui juris esse*, et XXV, 29, n. 3, *sui arbitrii esse*, scilic. homines (qui servi antea fuerant); XLIII, 3 extr. *ipsorum esse potestatis*, sc. rem, ab eorum arbitrio pendere; XXII, 22, n. 5, *quæ fortuna potestatis ejus poterat facere* (sc. facinora, res, h. e. quorum perficiendorum potestatem ei dare poterat); et contra XLII, 29, *alieni arbi-*

juvere: nam quum æquassent[6] aciem, duo extra ordinem millia, quæ in sinistrum cornu Romanorum in ipso certamine impressionem facerent, tenuere: quæ ubi illatis ex transverso signis degravabant[7] prope circumventum cornu; equites duarum legionum sexcenti fere ex equis desiliunt, cedentibusque jam suis provolant in primum; simulque et hosti se opponunt, et, æquato primum periculo, pudore deinde animos peditum accendunt. Verecundiæ[8] erat, equitem suo alienoque Marte pugnare; peditem ne ad pedes quidem degresso[9] equiti parem esse.

LXIII. Vadunt igitur in prælium ab sua parte omissum, et locum ex quo cesserant repetunt: momentoque non restituta modo pugna, sed inclinatur etiam Sabinis cornu. Eques inter ordines peditum[1] tectus se ad equos recipit: transvolat inde in partem alteram, suis victoriæ nuntius; simul et in hostes jam pavidos, quippe fuso suæ partis validiore cornu, impetum facit: non aliorum eo prælio virtus magis enituit. Consul providere omnia, laudare fortes, increpare sicubi se-

trii esse, scilic. hominem, h. e. ab eo pendere; XXIII, 30, n. 5, *Rhegini* (seu *Regini*, de quo v. ad Tac. Ann. I, 53, n. 2) *tantummodo* inter populos *regionis ejus et in fide erga Romanos et potestatis suæ* populus *ad ultimum manserunt*. Conf. ad III, 36, n. 4; XXI, 30, n. 5; XXX, 7, n. 4; XXX, 9, n. 2. Post *gloriæ* excidisse *avidum* (quod in veter. libr. legitur), conjicit Sigonius, et *memoria* (quod præstat) Strothius.

6. *Quum æquassent aciem* suam aciei romanæ, adversam explicuissent ad eamdem longitudinem. Confer XXXVII, 29 extr. — *Tenuere*, retinuere, reservarunt; vel constituere.

7. *Degravabant cornu*, urgebant, opprimebant, vel reprimebant.—*Provolant in primum*; v. ad II, 20, n. 3.

8. *Verecundiæ erat*, pudori erat, pudebat eos. Conf. V, 14 pr. XXIV, 42, n. 7; XXXVI, 27.—*Suo alienoque Marte*, tam equestri quam pedestri ratione pugnandi.

9. *Ad pedes degresso equiti*, ut *ad pedes descendere* et *deducere* IV, 40; IX, 22; XXXVIII, 25; *ad pedes pugna ierat* XXI, 46. Conf. ad XXIX, 2, n. 3.

Cap. LXIII. 1. *Inter ordines peditum tectus*: ultima vox forte del.; Dukerus: aut legendum *tutus*, ut II, 65 pr. *Ab tergo erant clivi, in quos post principia integris ordinibus tutus receptus fuit;* Drak.

gnior pugna esset. Castigati fortium statim[2] virorum operam edebant: tantumque hos pudor, quantum alios laudes excitabant. Redintegrato clamore, undique omnes connisi hostem avertunt; nec deinde romana vis sustineri potuit. Sabini fusi passim per agros castra hosti ad prædam relinquunt: ibi non sociorum, sicut in Algidó, res, sed suas romanus populationibus agrorum amissas recipit. Gemina victoria duobus bifariam præliis parta, maligne[3] senatus in unum diem supplicationes consulum nomine decrevit. Populus injussu et altero die frequens iit supplicatum: et hæc vaga popularisque[4] supplicatio studiis prope celebratior fuit. Consules ex composito eodem biduo ad urbem

2. *Fortium virorum operam* (al. *opera*) *edebant*, ut V, 4, *annuam operam ede*. — *Hostem avertunt*, faciunt ut terga vertat, vel in fugam vertunt, ut passim *vertere, avertere* (VII, 8, 11, 15, 16, 17; XXVII, 14; XXXVIII, 41), et gr. τρέπειν· quin et *avertere in fugam* in plerisque et optimis MSS I, 37; XXII, 19; XXV, 39; XXVI, 44; XXXIV, 15; XXXVIII, 20, sc. a prælio vel ab hoste, cum quo pugnatur, ut *avertere ad Antiochum*, scilic. a Romanis, XXXV, 31, n. 1, ubi v. Drak. et ad I, 40 extr. VI, 23, n. 8.

3. *Maligne*, invidiose, vel parce, ut XXXIX, 9; et *malignitas* de iis, qui parce dant vel conferunt V, 22; XXXIV, 34 (at X, 46, n. 8, de eo, qui nihil dedit). Sic contra *benigne* vel libenter, ut III, 26, n. 1; VI, 6, n. 5, vel liberaliter, copiose, largiter, ἀφθόνως, ut *commeatus benigne mittere* et *advehere* IX, 6, n. 3; IX, 32, n. 2; *benigne polliceri* VI, 6, n. 5: quo sensu *bene polliceri* dixit Sallust. Bell. Civ. 41. Hinc forte XLV, 44, n. 3, *ædes, quæ ipsum benigne reciperent* pro ædes, in quibus ipse benigne exciperetur, vel laute acciperetur, ut dicit Suetonius Calig. 55. — *Senatus in unum diem*, non, ut plerumque in triduum, et nonnunquam in plures dies, *supplicationes* et quidem lætas, vel *gratulationes*, quibus gratiæ diis agebantur (unde *gratulationes supplicationesque* ut synon. junctæ XXXIV, 7: nam aliæ *supplicationes*, quibus dii placabantur in principio belli, etc., erant tristes et *obsecrationes* quoque dicebantur, de quibus vide sup. c. 5 extr. c. 7 extr. inf. XXI, 17; XXXI, 8, 9, et ad IV, 21, n. 1, unde et junguntur *supplicationes* et *obsecrationes*, ut genus et species, XXXI, 9, n. 1, et XLII, 20, n. 3) *consulum nomine*, in honorem eorum, *decrevit*, quia populares erant consules.

4. *Hæc vaga*, passim, promiscue et sine ordine facta, *popularisque supplicatio*, non ob decretum senatus, sed ob populi favorem et ab eo sponte habita, *studiis*, affectibus, lætitia et studio in consules, *celebratior*, solennior. — Nostri vulgatam; quædam editiones inepte *celebratio* tuentur. Ed. — *Eodem biduo*, quo supplicatio erat. —

accessere, senatumque in Martium campum evocavere: ubi quum de rebus ab se gestis agerent, questi primores Patrum senatum inter milites dedita opera terroris causa haberi: itaque inde consules, ne criminationi locus esset, in prata[5] Flaminia, ubi nunc ædes Apollinis[6] est, jam tum Apollinarem appellabant, avocavere senatum. Ubi quum ingenti consensu Patrum negaretur triumphus, L. Icilius tribunus plebis tulit ad populum de triumpho consulum; multis dissuasum prodeuntibus, maxime C. Claudio vociferante, *de Patribus, non de hostibus consules triumphare velle; gratiamque pro privato merito in tribunum, non pro virtute honorem peti: nunquam ante de triumpho per populum actum; semper æstimationem arbitriumque ejus honoris penes senatum fuisse: ne reges quidem majestatem summi ordinis imminuisse. Ne ita omnia tribuni potestatis suæ implerent, ut nullum publicum consilium sinerent esse. Ita demum liberam civitatem fore, ita æquatas leges, si sua quisque jura ordo, suam majestatem teneat.* In eamdem sententiam multa et a cæteris senioribus Patrum quum essent dicta, omnes tribus eam rogationem acceperunt. Tum primum, sine auctoritate senatus, populi jussu triumphatum est.

LXIV. Hæc victoria tribunorum plebisque prope in haud salubrem luxuriam[1] vertit, conspiratione inter tribunos facta, ut iidem tribuni reficerentur, et, quo sua minus cupiditas emineret, consulibus quoque con-

In Martium campum, vid. ad XXVI, 21, n. 1.

5. *Prata Flaminia*, v. ad c. 54, n. 7.

6. *Ædes Apollinis*, paucis annis post vota et dedicata; vide IV, 25, et 29; extra portam Carmentalem (conf. XXVII, 37, n. 6), inter forum olitorium et Circum Flaminium, teste Asconio Pediano. — *Apollinarem*, scil. locum (partem pratorum Flaminiorum), quæ vox latet in *ubi*, h. e. quo loco; Stroth. *Circum* ante *jam* primus inseruit Aldus. *Apollinar* conjicit Gronovius.

Cap. LXIV. 1. *In luxuriam vertit;* vide ad II, 3, n. 2, et II, 21, n. 4.

tinuarent magistratum. Consensum Patrum causabantur, quo per contumeliam consulum jura plebis labefacta essent. *Quid futurum, nondum firmatis legibus, si novos tribunos per factiones suas consules adorti essent? non enim semper Valerios Horatiosque consules fore, qui libertati plebis suas opes postferrent.* Forte quadam utili ad tempus, ut comitiis præesset, potissimum M. Duilio sorte evenit, viro prudenti, et ex continuatione magistratus invidiam imminentem cernenti: qui quum ex veteribus tribunis negaret ullius se rationem habiturum, pugnarentque collegæ ut liberas tribus in suffragium mitteret, aut concederet sortem [2] comitiorum collegis, habituris e lege potius comitia quam ex voluntate Patrum; injecta contentione Duilius consules ad subsellia accitos quum interrogasset, quid de comitiis consularibus in animo haberent, respondissentque, se novos consules creaturos, auctores populares sententiæ haud popularis nactus, in concionem cum iis processit. Ubi quum consules producti ad populum, interrogatique, si eos populus romanus, memor libertatis per illos receptæ domi, memor militiæ rerumque gestarum consules

2. *Sortem comitiorum*, vide ad X, 26, n. 4. — *Auctores popularis sententiæ haud populares nactus* in omnibus libris inepte legi jam videre Klock. Drak. et Stroth. quorum emendationem recepi. Valerius Horatiusque erant *populares*, non vero *sententia* hæc, quæ novem tribunis adeoque et plebi displicebat. Confer Cicer. Catil. IV, 5 pr. et 6 pr. — *Producti ad populum*, ut simpl. *producti* VI, 36, n. 4, et *in concionem traducti* XLV, 2, quo ad id respici monet Ernest. quod legati e senatu venerint et quasi traducti sint ad populum. Sed forte ibi leg. *producti*, ut XXIV, 39; XXVII, 7, n. 10; XXXIII, 46 (ubi vide Gronovium); XXXVI, 21. Confer ad XXVII, 51, n. 3 (ubi Sigonius monet, eos, quibus non patuerit aditus in senatum et concionem, a magistratibus, quorum id jus fuerit, potuisse *introduci* in curiam, et ad populum vel in concionem *produci*), et Cortium ad Sallust. Bell. Jug. c. 33, § 4. — Mox forte legendum *memor militiæ rerum gestarum* vel *rerumque memor militiæ gestarum*. In MSS reperitur: *domi memor militiæque rer. gest.* — Codex Sorbon. omittit *memor lib. per illos rec. domi*. Ed.

iterum faceret, quidnam facturi essent, nihil sententiæ suæ mutassent; collaudatis consulibus, quod perseverarent ad ultimum dissimiles decemvirorum esse, comitia habuit: et quinque tribunis plebis creatis, quum præ studiis aperte petentium novem tribunorum[3] alii candidati tribus non explerent, concilium dimisit, nec deinde comitiorum causa habuit. Satisfactum[4] legi aiebat, quæ, numero nusquam præfinito tribunis, modo ut relinquerentur sanciret; et ab iis qui creati essent, cooptari collegas juberet: recitabatque rogationis[5] carmen, in quo, *Si tribunos plebei decem rogabo, si qui vos minus hodie decem tribunos plebei feceritis: hi tum uti quos sibi collegas cooptassint, ut illi legitimi eadem lege tribuni plebei sint, ut illi quos hodie tribunos plebei feceritis.* Duilius quum

3. *Præ studiis novem tribunorum,* collegarum M. Duilii, qui refici cupiebant, *alii candidati tribus non explerent,* non justum ac lege definitum numerum tribuum vel suffragiorum earum (scilic. dimidio majorem) ferrent seu haberent, suffragiis in multas partes distractis. Sic *centurias non explere* XXXVII, 47, et contra *conficere legitima suffragia* IX, 34 extr. vel *centurias conficere, tenere, in iis regnare.* Confer ad XXIX, 35, n. 3. *Tribus* vero et *centuria* etiam pro suffragiis tribus et centuriæ dicitur, unde *ferre tribum* et *centuriam* pro ejus suffragia habere iisque creari VIII, 37 extr. Cic. Planc. 19, 20, 22.

4. *Satisfactum legi,* cujus pars mox recitatur, et quæ lata videtur, quum decem primum tribuni crearentur. — *Præfinito, tribuni modo,* etc. in editionibus ante Aldinam, probante Dukero.

5. *Rogationis carmen* (vide ad I, 24, n. 9, et IV, 58, n. 10, *in quo,* scil. scriptum erat, vel legebatur: *Si tribunos pl. decem* plebem *rogabo* (vel rogabit is, qui comitia tributa habet, h. e. rogabit plebem, ut hos, quos nominat, decem, aut interrogabit, quos decem suffragiis suis creatos velit), *si qui,* qua ratione, forte, *vos tribunos pl. feceritis hodie,* comitiorum die, *minus,* pauciores, scil. quam *decem* (ut *capta amplius* quam *duo millia, minus* quam *duo millia cæsa* X, 37, n. 2, et sic passim, v. g. I, 18; X, 25; XXIII, 19; XXIV, 16; XXV, 19; XXVII, 12; XXIX, 34; XXXVII, 24; ut et *plus,* de quo v. ad IV, 52, n. 6; *tum* hoc servabitur, *uti* s. *ut hi* tribuni jam creati *quos* s. quoscumque *sibi collegas cooptassint,* h. e. cooptaverint, *ut illi* cooptati *eadem lege,* non minus, *legitimi sint tribuni, ut,* ac, *illi, quos hodie tribunos pl. feceritis,* plebs fecerit. *Cooptare* idem quod simplex *optare* VI, 25, n. 3, eligere (unde *optio* est electio XXVI, 29; conf. intpp. Virg. Æn. I, 425, 552; Ern. clav. Cicer.

ad ultimum perseverasset, negando quindecim tribunos plebei rempublicam habere posse, victa collegarum cupiditate, pariter Patribus plebique acceptus, magistratu abiit.

LXV. Novi tribuni plebis in cooptandis collegis Patrum voluntatem foverunt: duos etiam patricios consularesque, Sp. Tarpeium, et A. Aterium, cooptavere. Consules creati, Lar[1] Herminius, T. Virginius Cælimontanus, nihil magnopere ad Patrum aut plebis causam inclinati, otium domi ac foris habuere. L. Trebonius tribunus plebis infestus Patribus, quod se ab iis in cooptandis tribunis fraude captum, proditum a collegis, aiebat, rogationem tulit, *ut qui plebem romanam tribunos plebi rogaret, is usque eo*[2] *rogaret, dum decem tribunos plebi faceret;* insectandisque Patribus, unde Aspero etiam inditum est cognomen, tribunatum gessit. Inde M. Geganius Macerinus, et C.

Cort. ad Sall. Jug. 79; Drak. ad Sil. XIII, 689, et inf. ad XLII, 32, § 1, ubi etiam monet, *adoptionem* hinc esse quasi allectionem, electionem in filium), nec de augurum modo aliorumque sacerdotum collegiis, quæ novis sodalibus se ipsa supplebant (vide ad XXIII, 21, n. 5, et XL, 42), usurpatur, sed etiam de tribunis pl. h. l. et V, 10, 11 pr.; de magistro equitum VI, 38 pr. et de senatu ac senatoribus XXIII, 3, ubi pro *cooptare* mox dicitur *eligere*, nisi cum Bauero id eo pertinere ibi credideris, quod plebs e suomet corpore senatores lectura esset. —Hoc loco varietas est lectionis, quam in ambobus meis reperi, et de qua silere miror omnes ad hanc diem interpretes; hæc ea est: *Si qui vos minus hodie decem tribunos plebis fecerint, iis tum uti quos sibi collegas cooptassent, ut illi*, etc. observandum est MSS plerosque habere hic *fecerint*, quamvis paulo infra *feceritis* exhibeant; sed recte a Gronov. fuit emendatum; et in utroque loco *feceritis* scripto, hoc rogationis carmen, quale habent mei codices ita explico: si forte vos feceritis tribunos pauciores quam decem, tum iis licebit uti illis quos dare sibi collegas optaverint; unde et hi legitimi eadem lege sint, sicut et illi quos hodie vosmet ipsi feceritis tribunos plebis. Qui modus explicandi simplicior mihi videtur quam si alteram lectionem servaveris; sed vide, lector, quanam ratione melius expediri queat nodus. Ed.

Cap. LXV. 1. *Lar* vel *Lar. Herminius*, vide ad II, 9, n. 1.—Mox legendum *Cælimontanus* cum *æ*, non *œ*, docet Sigonius; sed vide Drakenb. Ed.

2. *Is usque eo rogaret*, adeoque comitia proferret, vel nova haberet. Sed

Julius consules facti, coitiones[3] tribunorum adversus nobilium juventutem ortas, sine insectatione potestatis ejus, conservata majestate Patrum, sedavere: plebem, decreto ad bellum Volscorum et Æquorum delectu, sustinendo[4] rem, ab seditionibus continuere; urbano quoque otio foris omnia tranquilla esse affirmantes, per discordias civiles externos tollere animos. Cura pacis concordiæ quoque intestinæ causa fuit; sed alter semper ordo gravis alterius modestiæ erat: quiescenti plebi ab junioribus Patrum injuriæ fieri cœptæ: ubi tribuni auxilio humilioribus essent, inprimis[5] parum proderat; deinde ne ipsi quidem inviolati erant, utique postremis mensibus, quum et per coitiones potentiorum injuria fieret, et vis potestatis omnis aliquanto posteriore anni parte languidior ferme esset: jamque plebs ita in tribunatu ponere aliquid spei, si similes Icilio tribunos haberet: nomina[6] tantum se biennio habuisse. Seniores contra Patrum, ut nimis feroces suos credere juvenes esse;

postea nonnunquam cooptati tribuni; vide V, 10, 11 al. — Ambo Nostri habent *tr. plebei faceret.* Ed.

3. *Coitiones tribunorum* (al. *contentiones*, et perperam *conciones*), v. ad III, 35, n. 10.

4. *Sustinendo rem,* differendo delectum jam decretum, et dicendo, non opus esse delectu propter urbanum otium (vide ad II, 44, n. 6); unde c. 66 pr. *Biennio ante delectum indictum haberi non potuisse.* — Mox *externos*, scil. populos, s. hostes. Confer ad I, 57, n. 7. — *Gravis*, infestus.

5. *Inprimis,* primum (v. ad II, 40, n. 1); nisi malis, in iis Patribus, qui genere, nobilitate et opibus primi et conspicui erant, *parum* id *proderat.* — *Utique;* vide ad II, 30, n. 1.

6. *Nomina tantum*, non veros tribunos, ut V, 18; VII, 29; XXIX, 1, n. 8; LXIV, 41, n. 3; de re inani, ut ὄνομα, *species*, *titulus*, et V, 18, n. 5, *umbra*, *effigies* et *imago*. Conf. ad Tacit. Annal. III, 30, 7, et ad Sil. I, 293; VI, 478. Similiter Sueton. Cæs. 77 pr. ex emend. virorum doctorum dixit: *Nihil esse rempublicam, appellationem modo ac sine corpore speciem.* — *Nomina* habebant editiones vetust. usque ad Basileenses, qui anno 1539 vulgaverunt *nomine;* hos secuti sunt plerique inter quos nostri Doujatius Creveriusque: et ita quidem capi posset locutio, quasi plebs quereretur sibi eo biennio tantum nomine non re tribunos fuisse; sed bene codicum lectionem revocavit Drakenb. Ed.

ita malle, si modus excedendus esset, suis quam adversariis superesse animos; adeo moderatio tuendæ libertatis, dum æquari velle simulando ita se quisque extollit, ut deprimat alium, in[7] difficili est: cavendoque ne metuant homines, metuendos ultro se efficiunt: et injuriam a nobis repulsam, tanquam aut facere aut pati necesse sit, injungimus aliis.

LXVI. T. Quintius Capitolinus quartum, et Agrippa Furius consules inde facti, nec seditionem domi, nec foris bellum acceperunt: sed imminebat utrumque. Jam non ultra discordia civium reprimi poterat, et tribunis et plebe incitata in Patres, quum dies alicui nobilium[1] dicta novis semper certaminibus conciones turbaret. Ad quarum primum strepitum, velut signo accepto, arma cepere Æqui ac Volsci: simul quod persuaserant iis duces, cupidi prædarum, biennio ante[2] delectum indictum haberi non potuisse, abnuente jam plebe imperium: *eo adversus se non esse missos exercitus: dissolvi licentia militandi morem, nec pro communi jam patria Romam esse; quidquid irarum simultatumque cum externis fuerit, in ipsos verti: obcæcatos lupos intestina rabie opprimendi occasionem esse.* Conjunctis exercitibus latinum primum agrum perpopulati sunt: deinde, postquam ibi nemo vindex occurrebat, tum vero exsultantibus belli auctoribus, ad mœnia ipsa Romæ populabundi regione portæ[3] Esquilinæ accessere, vastationem agrorum per contumeliam urbi ostentantes: unde postquam inulti,

7. *In difficili est*, vide ad III, 8, n. 6. Egregie autem h. l. naturæ ingeniique humani indoles adumbratur.— *Homines cavendo ne* alios *metuant*, et metuere vel debeant vel videantur.— *Injuriam injungimus aliis*, confer ad VIII, 32, n. 8.

Cap. LXVI. 1. *Dies alicui nobilium dicta*, accusatio ejus, quem alii nobiles tuebantur.

2. *Biennio ante delectum*, etc. vide ad cap. 65, n. 4.

3. *Regione portæ Esquilinæ*, ea parte murorum, ubi hæc porta est;

prædam præ se agentes, retro ad Corbionem agmine iere, Quintius consul ad concionem populum vocavit.

LXVII. Ibi in hanc sententiam loquutum accipio: *Etsi mihi nullius noxæ conscius, Quirites, sum*[1], *tamen cum pudore summo in concionem vestram processi. Hoc vos scire, hoc posteris memoriæ traditum iri, Æquos et Volscos vix Hernicis modo pares, T. Quintio quartum consule, ad mœnia urbis Romæ impune armatos venisse! Hanc ego ignominiam, quanquam jamdiu ita vivitur, is status rerum est, ut nihil boni divinet animus, si huic potissimum imminere anno scissem, vel exsilio, vel morte, si alia fuga honoris non esset, vitassem. Ergo, si viri*[2] *arma illa habuissent, quæ in portis fuere nostris, capi Roma, me consule, potuit! satis honorum, satis superque vitæ erat: mori consulem tertium oportuit. Quem tandem ignavissimi hostium contempsere? nos consules? an vos Quirites? Si culpa in nobis est, auferte imperium indignis; et, si id parum est, insuper pœnas expetite. Si in vobis, nemo deorum nec hominum sit, qui vestra puniat peccata, Quirites; vosmet tantum eorum pœniteat. Non illi vestram ignaviam contempsere, nec*

vel versus eam portam; vel *regione* pro *e regione*, ex adverso. Confer XXV, 25 et 30.

Caput LXVII. 1. *Etsi mihi nullius noxæ conscius, Quirites, sum;* ultima voce caret Fragm. Hav. A manu prima *sim* habet Vossius sec. ita Livium infra, ad lib. V, c. 42, aliosque alibi loquutos videmus. Reliqui tamen in vulgatum conspirantes eam lectionem hoc loco tuentur. Ed. — *Cum pudore summo in concionem vestram processi; accessi* Lipsiensis; male. Supra hoc ipso libro, cap. 64, *auctores populares sententiæ haud popularis, nactus, in concionem cum iis processit.* Infra lib. XLIV, cap. 45, *Perseus, una tantum spe Bisaltarum auxilii tentata, in concionem processit.* Et ita sæpe. Ed.—*Hoc vos scire, hoc posteris memoriæ traditum iri; hæc* pro *hoc* utroque loco legit Portug. *hic* posteriori Haverk. Tum *hoc poteritis*, pro *hoc posteris*, Klockian. *Hoc potestis* Lipsiensis a manu prima in contextu. Mox *iri* exsulat a Leid. sec. et Voss. sec. Ed. — *Si alia fuga honoris non esset*, ratio ejus effugiendi, prohibendí, quo minus iterum consul crearer.

2. *Si viri* (nec potius *ignavissimi hostium*) *arma illa habuissent, quæ in*

suæ virtuti confisi sunt; quippe toties fusi fugatique, castris exuti, agro multati, sub jugum missi, et se et vos novere. Discordia ordinum est venenum urbis hujus; Patrum ac plebis certamina: dum nec nobis imperii, nec vobis libertatis est modus, dum tædet vos patriciorum, hos plebeiorum magistratuum, sustulere illi animos. Pro deum fidem, quid vobis vultis? Tribunos plebis concupistis; concordiæ causa concessimus. Decemviros desiderastis; creari passi sumus. Decemvirorum vos pertæsum est; coegimus abire magistratu. Manente in eosdem privatos ira vestra, mori atque exsulare nobilissimos viros honoratissimosque passi sumus. Tribunos plebis creare iterum voluistis; creastis. Consules[3] *facere vestrarum partium, etsi Patribus videbamus iniquum; patricium quoque magistratum plebi donum fieri vidimus. Auxilium tribunitium, provocationem ad populum, scita plebis injuncta*[4] *Patribus, sub titulo æquandarum legum nostra jura oppressa tulimus et ferimus. Qui finis erit discordiarum? ecquando unam urbem habere, ecquando communem hanc esse patriam licebit? Victi nos æquiore animo quiescimus, quam vos victores. Satisne*[5] *est, nobis vos metuendos esse? Adversus nos Aventinum capitur, adversus nos Sacer occupatur mons: Esquilias*[6] *quidem ab hoste prope captas, et*

portis fuere nostris; quibus ultimis verbis res augetur et invidia.—*Discordia ordinum est venenum urbis hujus:* sup. lib. II, cap. 44, *Fremebant, æternas opes esse romanas, nisi inter semet ipsi seditionibus sæviant. Id unum venenum, eam labem civitatibus opulentis repertam, ut magna imperia mortalia essent.* Ed.

3. *Consules vestrarum partium*, populares, plebi faventes, Valerium et Horatium. Conf. cap. 55 sq. — *Plebi donum fieri*, in gratiam plebis, vel eos creari consules, quos plebs vellet, quamvis *patricius* hic *magistratus* esset. « Ita creari, iis mandari, ut plebi gratum et commodum esset; » Bauer.

4. *Scita... Patribus;* vide c. 55.

5. *Satisne est*, nonne satis est? Hujus formæ et alia exempla, etiam ap. Cic. occurrunt, sed non imitanda; Ern.

6. *Esquilias ab hoste prope captas...*

scandentem in aggerem volscum hostem nemo submovit : in nos[7] *viri, in nos armati estis.*

LXVIII. *Agitedum, ubi hic curiam circumsederitis, et forum infestum feceritis, et carcerem impleveritis principibus; iisdem istis ferocibus animis egredimini extra portam Esquilinam : aut, si ne hoc quidem audetis, ex muris visite*[1] *agros vestros ferro ignique vastatos, prædam abigi, fumare incensa passim tecta. At enim communis res per hæc loco est pejore : ager uritur, urbs obsidetur, belli gloria penes hostes est. Quid tandem? privatæ res vestræ in quo statu sunt? Jam unicuique ex agris sua damna nuntiabuntur : quid est tandem domi, unde ea expleatis? Tribuni vobis amissa reddent ac restituent? vocis verborumque quantum voletis, ingerent, et criminum in principes, et legum aliarum super alias, et concionum. Sed ex illis concionibus nunquam vestrum quisquam re*[2]*, fortuna, domum auctior rediit. Ecquis retulit aliquid ad*

nemo submovit, vide ad I, 33, n. 7. *Esquiliæ captæ* emendat Gronovius (qui etiam *hostem* post *volscum* delendum putabat; et *vidistis* aut simile quid excidisse post *captas* conjicit Scheller. — Inutiles puto et emendationes et conjecturas : verbum quidem in utroque orationis membro non convenit; sed sæpe uno eodemque verbo claudi videntur plura orationis membra, quum ad verum sensum aliud supplendum sit : sic apud Ciceronem ad Att. X, 4, *Fortunam, qua illi florentissima, nos duriore conflictati videmur :* nostro igitur in loco post *captas* bene suppletur *nemo defendit*, aut simile quid. Ed. — *Scandentem in aggerem* (collem, vel mænia, vel potius aggerem Tarquinii Superbi, per quem aditus patet ad Esquilias), *hostem nemo submovit*, conf. XXII, 14, n. 6.

7. *In nos* tantum *viri*, *in nos* solos *armati estis.*

Cap. LXVIII. 1. *Ex muris visite*, videte, spectate.—*Communis res per hæc* facta hostium et vestra *loco est pejore*, reipublicæ conditio ita fit pejor. Cf. ad II, 17, n. 2; II, 47, n. 2, et XLII, 37, n. 1. Ita mox *res vestræ quo* (in) *statu sunt*, ut XXII, 22, n. 7; XXVI, 28 pr. vel *in hoc statu esse* XXX, 2; XXXIII, 42; XXXIV, 51; XXXV, 8.—*Quid tandem*, plane ut gr. ποτέ, Ern. Conf. ad III, 9, n. 6; IV, 3, n. 2; V, 6, n. 6, et al. ubi in affectu plerumque ponitur, ut passim fere *quæso*, vel *per deos !*

2. *Re* familiari, et *fortuna*, vide ad I, 24, n. 11.—Habent nonnullæ editiones *re fortunaque*, Aldum secutæ, a quo primum textui hæc inserta fuit copula : quam quidem recte ejecit Gro-

conjugem ac liberos, præter odia, offensiones, simultates publicas privatasque? a quibus semper non vestra virtute innocentiaque, sed auxilio[3] *alieno tuti sitis. At, hercules, quum stipendia, nobis consulibus, non tribunis ducibus, et in castris, non in foro faciebatis, et in acie vestrum clamorem hostes, non in concione Patres romani horrebant; præda parta, agro ex hoste capto, pleni fortunarum gloriæque simul publicæ, simul privatæ, triumphantes domum ad penates redibatis: nunc oneratum vestris fortunis hostem abire sinitis. Hærete*[4] *affixi concionibus, et in foro vivite: sequitur vos necessitas militandi quam fugitis. Grave erat in Æquos et Volscos proficisci? Ante portas est bellum: si inde non pellitur, jam intra mœnia erit, et arcem et Capitolium scandet, et in domos vestras vos persequetur. Biennio*[5] *ante senatus delectum haberi, et educi exercitum in Algidum jussit. Sedemus desides domi, mulierum ritu inter nos altercantes; præsenti pace læti, nec cernentes ex otio illo brevi*

novius, id se, non modo scriptis, sed omnibus etiam impressis ante Aldum auctoribus, fecisse monens ad lib. IV, cap. 3, § 12. Livio nihil frequentius est, quam passim particulas, quæ orationem connectunt, omittere. Sic et mox: *Ecquis retulit aliquid ad conjugem et liberos, præter odia, offensiones, simultates.* Supra lib. I, cap. 59, *Juro, vosque, dii, testes facio, me L. Tarquinium Superbum cum scelerata conjuge et omni liberorum stirpe, ferro, igni, quacumque dehinc vi possim, exsecuturum.* Lib. II, c. 31, *Discordiæ intestinæ, bellum externum fecere, ut hoc magistratu egeret respublica.* Ubi etiam quidam inserunt τὸ *et.* Lib. III, c. 9, *Quippe duos, pro uno, dominos acceptos, immoderata, infinita potestate.* Lib. IV, c. 3, *Servium Tullium post hunc, captiva Corniculana natum, patre nullo, matre serva, ingenio, virtute, regnum tenuisse.* Ed.

3. *Auxilio alieno,* tribunorum, quod minus honestum et gloriosum est, neque foret necessarium, si ita vos gereretis, ut *tuti essetis virtute vestra.* — *Stipendia faciebatis.* Nondum stipendia militi romano solvebantur; sed hic Livius in scribendo temporis sui morem sequitur, quo *stipendia facere* et *militare* promiscue usurpabantur. Ed. — *In acie vestrum clamorem hostes,* etc. Hæc a Demosthene, de Cherson. p. 79 editionis Francof. sumpta; Gronov.

4. *Hærete affixi concionibus, et in foro vivite;* conf. ad III, 72, n. 4, et XXI, 35, n. 10.

5. *Biennio ante senatus delectum,* etc. vide ad cap. 65, n. 4.

multiplex bellum rediturum. His ego gratiora dictu alia esse scio ; sed me vera pro gratis loqui, etsi meum ingenium non moneret, necessitas cogit. Vellem equidem vobis placere, Quirites; sed multo malo vos salvos esse, qualicumque erga me animo futuri estis. Natura hoc ita comparatum est, ut qui apud multitudinem sua causa[6] *loquitur, gratior eo sit, cujus mens nihil præter publicum commodum videt : nisi forte assentatores publicos, plebicolas istos, qui vos nec in armis nec in otio esse sinunt, vestra vos causa incitare et stimulare putatis. Concitati, aut honori, aut quæstui illis estis : et quia in concordia ordinum nullos*[7] *se usquam esse vident, malæ rei se quam nullius, turbarum ac seditionum, duces esse volunt. Quarum rerum si vos tædium tandem capere potest, et patrum vestrosque antiquos mores vultis pro his novis sumere, nulla supplicia recuso, nisi paucis diebus hos populatores agrorum nostrorum fusos fugatosque castris exuero, et a portis nostris mœnibusque ad illorum urbes hunc belli terrorem, quo nunc vos attoniti estis, transtulero.*

LXIX. Raro alias tribuni popularis oratio acceptior plebi, quam tunc severissimi consulis, fuit. Juventus quoque, quæ inter tales[1] metus detrectationem militiæ telum acerrimum adversus Patres habere so-

6. *Qui sua causa loquitur*, ita ut suum modo, non *publicum commodum videat*, h. e. spectet ; vide ad I, 34, n. 5. Forte legendum *loquatur* et *videat.* — *Assentatores publicos*, etc. invidiose de tribunis.

7. *Nullos se esse vident*, nullam vim habere, nihil valere, posse et æstimari (ut VI, 18, n. 4, *nullus repente fui*, nihil fui, sive potui, ut græc. οὐδείς s. μηδείς, nisi malis, oculis hominum repente subductus sum, vel, ut passim, perii) ; *malæ rei, turbarum ac seditionum, se*, scilic. magis (vide ad I, 25, n. 11), *quam nullius, duces esse volunt.* Confer ad VII, 30, n. 8 ; quæ loquendi ratio admodum Livio placet.

Cap. LXIX. 1. *Inter tales metus*, scil. *belli terrorem* cap. 68 extr. quo vox *tales* spectat. Dum foris hostes, domi tribuni pl. et turbæ civiles metuuntur ; Dukerus. *Motus* duo MSS

lita erat, arma et bellum spectabat : et[2] agrestium fuga, spoliatique in agris et vulnerati, fœdiora iis quæ subjiciebantur oculis nuntiantes, totam urbem ira implevere. In senatum ubi ventum est, ibi vero in Quintium omnes versi, ut unum vindicem majestatis romanæ intueri; et primores Patrum *dignam* dicere *concionem imperio consulari, dignam tot consulatibus anteactis, dignam vita omni plena honorum sæpe gestorum, sæpius meritorum. Alios consules aut per proditionem*[3] *dignitatis Patrum plebi adulatos, aut acerbe tuendo jura ordinis asperiorem domando multitudinem fecisse: T. Quintium orationem memorem majestatis Patrum, concordiæque ordinum, et temporum inprimis habuisse. Orare eum collegamque, ut capesserent*[4] *rempublicam : orare tribunos,*

non male. — *Detrectationem*, e MS Harlei. 1, *detractationem* recepit Drak. Conf. ad c. 60, n. 5. — *Telum acerrimum*, vide ad III, 50, n. 1.

2. *Agrestium fuga* passim apud auctores appropinquantis belli indicium, vide ad I, 30, n. 9. Ed. — *Spoliatique in agris et vulnerati; et violati vulnerati* Voss. pr. Videtur altera vox alterius explicandæ causa primo margini adscripta, deinde ab indocto librario in contextum recepta esse. *Violare* enim sæpe pro *vulnerare* ponitur; unde ambo hæc vocabula in MSS etiam permutantur. Ita Ovid. Ep. XV, Heroid. versu 79, *Molle meum, levibus cor est violabile telis.* Et *invulneratus inviolatusque* junguntur apud Cicer. pro Sextio, cap. 67. Ed. — *Totam urbem ira implevere;* MS optime *iræ;* Klock. Sæpius quidem Livius verbum *implere* ita construere solitus est: hic tamen, ob cæterorum codicum in vulgatam scripturam conspirationem, eam etiam præstare censemus; præsertim, quum alibi Livius casum sextum quoque huic verbo junxerit; ut lib. I, cap. 56, *Ipsius regis non tam subito pavore perculit pectus, quam anxiis implevit curis.* Hoc lib. cap. 68, *Carcerem impleveritis principibus.* Lib. V, cap. 21, *Urbs hostibus impletur;* cap. 39, *Totam urbem lamentis impleverunt.* Lib. VI, c. 16, *Militemque præda implevit.* Lib. XXVI, c. 25, *Implevit populares laudibus meritis Scipionis.* Lib. XXXVI, c. 29, *Nicander implevit exspectatione vana multitudinem.* Ed. — *Ibi vero* simpl. pro *tum*, ut *ubi* pro *quum.*

3. *Per proditionem dignitatis Patrum*, vide ad II, 43, n. 5. — Mox gerundia *tuendo* et *domando* male junguntur sine copula, neque satis aptum est h. l. *domando*, nisi cum Drakenb. acceperis de conatu domandi; Schellerus emendat *quam ante :* malim *aliquanto.* — *Memorem*, vide ad caput 36, n. 8.

4. *Ut capesserent rempublicam*, v. ad II, 64, n. 3. Verba vero *orare eum*

ut uno animo cum consulibus bellum ab urbe ac mœnibus propulsari vellent, plebemque obedientem in re tam trepida Patribus præberent: appellare tribunos[5] *communem patriam, auxiliumque eorum implorare, vastatis agris, urbe prope oppugnata.* Consensu omnium delectus decernitur, habeturque. Quum consules in concione pronuntiassent, *tempus non esse causas*[6] *cognoscendi; omnes juniores postero die prima luce in campo Martio adessent; cognoscendis causis eorum qui nomina non dedissent, bello perfecto se daturos tempus; pro desertore futurum, cujus non probassent causam:* omnis juventus adfuit postero die. Cohortes sibi[7] quæque centuriones legerunt: bini senatores singulis cohortibus præpositi. Hæc omnia adeo mature perfecta accepimus, ut signa eo ipso die a quæstoribus ex ærario prompta delataque in cam-

collegamque oppugnata non tam verba Patrum esse videntur, quam facta eorum, a Livio narrata. Cæterum longa est h. l. doctaque disputatio Dukeri, qua probabile facit, tribunos plebis jam hoc anno senatui, in quo hæc acta sint, interfuisse, isto autem jure post sublatos demum e republica decemviros et restitutam ipsorum potestatem usos fuisse, et antea non nisi vocati fuissent a consulibus.

5. *Appellare tribunos communem patriam*, partem patriæ, cujus itaque salus ipsis quoque curanda esset et protegenda. Sed forte legendum *appellare tribunos communi pro patria*, eos alloqui et hortari vel rogare, ut communi prospicerent saluti; ut ap. Cic. ad Div. XII, 28: *senatus pro tua dignitate appellaretur.*

6. *Causas cognoscendi*, scil. *eorum, qui nomina non dedissent* (vide ad I, 11, n. 3), quæ verba illis repetitis mox adjiciuntur, et forte transponenda sunt. Confer ad IV, 26, n. 6.

7. *Cohortes quæque sibi centuriones legerunt* ipsæ extra ordinem, quod cæteroquin faciebant consules, aut eorum jussu et arbitrio tribuni militum; Drak. Cf. Lips. de mil. Rom. II, 8. — *Cohors* habebat Hastatos, Principes, Triarios: e singulis manipulum unum. Manipulus dividebatur in duos Ordines, sive centurias, quibus singulis præerat centurio; itaque sex erant in una cohorte centuriones; homines quadringenti triginta quatuor. Manipulus enim Hastatorum et Principum, ex Livio VIII, 8, centum viginti quatuor homines singuli continebant: manipuli Triariorum, centum octoginta sex. Cohors igitur decima pars legionis, et quasi parva legio. — *Signa* militaria *ex ærario prompta*, ubi asservabantur. Conf. IV, 22, et VII, 23; Dionys. l. X, p. 645. — *Quæstores* urbani habebant curam ærarii, quod in æde Saturni erat.

pum, quarta diei hora mota ex campo sint; exercitusque novus, paucis cohortibus veterum militum voluntate[8] sequentibus, manserit ad decimum[9] lapidem. Insequens dies hostem in conspectum dedit; castraque[10] ad Corbionem castris sunt conjuncta. Tertio die quum ira Romanos, illos, quum toties rebellassent, conscientia culpæ ac desperatio irritaret, mora dimicandi nulla est facta.

LXX. In exercitu romano quum duo consules essent potestate pari, quod saluberrimum in administratione magnarum rerum est, summa imperii, concedente Agrippa, penes collegam erat; et prælatus ille facilitati[1] submittentis se comiter respondebat, communicando consilia laudesque, et æquando imparem sibi. In acie Quintius dextrum cornu, Agrippa sinistrum tenuit: Sp. Postumio Albo legato datur media acies tuenda; legatum alterum Serv. Sulpicium equitibus præficiunt. Pedites ab dextro cornu egregie pugnavere, haud segniter resistentibus Volscis. Serv. Sulpicius per mediam hostium aciem cum equitatu perrupit: unde quum eadem[2] reverti posset ad suos, priusquam hostis turbatos ordines reficeret, terga impugnare hostium satius visum est; momentoque

8. *Voluntate sequentibus*, h. e. sponte, ut V, 17 extr. et al. Conf. ad III, 57, n. 5.

9. *Ad decimum* ab Urbe *lapidem*, s. milliare.

10. *Castra* Romanorum *castris* hostium *sunt conjuncta*, ut al. *collata*, prope et ex adverso posita.

Cap. LXX. 1. *Facilitati submittentis se comiter respondebat*, paria præstabat, gratiam referebat, vel agebat convenienter ejus *facilitati*, comitati (gall. *complaisance*): nam *facilis* proprie dicitur argilla, seu cera, quæ facile fingitur et tractatur; hinc homo, qui facile flectitur et cedit, commodus, comis, humanus, ut contra *difficilis*, durus, pertinax, morosus. Confer ad XXXVII, 52, n. 6; XL, 46 extr. et Tacit. Ann. VI, 15, 5.

2. *Quum eadem* via *reverti posset*, ut passim *qua* et *ea* vel *alia* (XXI, 56, n. 2), et *aliqua* (XXXVIII, 30), sc. via, vel parte (conf. IV, 39 pr. et V, 43, n. 2; IX, 2, n. 5), vel ratione, ut IX, 35, n. 1 al.—*In aversam aciem*, in terga hostium. — *Ancipiti terrore*, a fronte et tergo.

temporis in aversam incursando aciem ancipiti terrore dissipasset hostes, ni suo proprio[3] eum prælio equites Volscorum et Æquorum exceptum aliquamdiu tenuissent. Ibi vero Sulpicius negare *cunctandi tempus esse, circumventos interclusosque ab suis* vociferans, *ni equestre prœlium connisi omni vi perficerent. Nec fugere equitem integrum satis esse: conficerent equos virosque, ne quis reveheretur inde ad prœlium, aut integraret pugnam : non posse illos resistere sibi, quibus conferta peditum acies cessisset.* Haud surdis auribus dicta : impressione una totum equitatum fudere, magnam vim ex equis præcipitavere, ipsos equosque spiculis confodere : is finis pugnæ equestris fuit. Tunc adorti peditum aciem, nuntios ad consules rei gestæ mittunt, ubi jam inclinabatur hostium acies : nuntius deinde et vincentibus Romanis animos auxit, et referentes gradum perculit Æquos. In media primum acie vinci cœpti, qua[4] permissus equitatus turbaverat ordines. Sinistrum deinde cornu ab Quintio consule pelli cœptum; in dextro plurimum laboris fuit. Ibi Agrippa ætate viribusque ferox, quum omni parte pugnæ melius res geri, quam apud se videret,[5] accepta signa ab signiferis ipse inferre, quædam jacere etiam in confertos hostes cœpit. Cujus[6] ignominiæ metu concitati milites, invasere hostem : ita æquata ex omni parte victoria est. Nuntius tum a Quintio venit;

3. *Suo proprio prœlio*, equestri. — *Circumventos* ab hostibus. — *Equitem integrum*, non vulneratum. — Sic ad lib. VIII, cap. 29, *Ingenti ardore militum aut vulnerum ira, quod haud fere quisquam integer prœlio excesserat.* Lib. X, cap. 27, *Hinc victor Martius Lupus, integer et intactus, gentis nos Martiæ et conditoris nostri admonuit.* Curtius lib. V, cap. 4, *Integros quoque, antequam discrimen experirentur, in fugam avertit.* Ed.

4. *Qua* parte *permissus equitatus*, effuso cursu immissus, transmissus, perrumpens. Conf. ad II, 56, n. 1.

5. *Accepta signa*, forte *arrepta;* Drakenb. Maximum profecto militaris audaciæ incitamentum. Ed.

6. *Cujus ignominiæ metu*, scilic. si signa ab hostibus caperentur.

victorem jam se imminere hostium castris; nolle irrumpere, antequam sciat debellatum et in sinistro cornu esse. Si jam fudisset hostes, conferret ad se signa, ut simul omnis exercitus præda potiretur. Victor Agrippa cum mutua gratulatione ad victorem collegam castraque hostium venit : ibi paucis defendentibus, momentoque fusis, sine certamine in munitiones irrumpunt ; prædaque ingenti compotem exercitum, suis etiam rebus recuperatis, quæ populatione agrorum amissæ erant, reducunt. Triumphum nec ipsos postulasse, nec delatum iis ab senatu, accipio : nec traditur causa spreti, aut non sperati honoris. Ego quantum in tanto intervallo temporum conjicio, quum Valerio atque Horatio consulibus, qui præter Volscos et Æquos sabini etiam belli perfecti gloriam pepererant, negatus ab senatu triumphus esset, verecundiæ fuit pro parte dimidia rerum consulibus petere triumphum : ne, etiam si impetrassent magis hominum ratio, quam meritorum habita videretur.

LXXI. Victoriam honestam ex hostibus partam, turpe domi de finibus sociorum judicium populi deformavit. Aricini atque Ardeates de ambiguo agro quum sæpe bello certassent, multis in vicem cladibus fessi, judicem populum romanum cepere. Quum ad causam orandam venissent, concilio populi a magistratibus dato, magna contentione actum : jamque editis [1] testibus, quum tribus vocari et populum inire suffragium oporteret, consurgit P. Scaptius de plebe, magno natu; et, *Si licet*, inquit, *consules, de republica*

Cap. LXXI. 1. *Jamque editis testibus*, propr. nominibus eorum ab accusatore apud judices. Sic et XXV, 3, *testibus datis* (testimoniis prolatis) *priusquam ad suffragium* ineundum *tribus vocarentur*. Conf. et XXVI, 3. — *De republica dicere*, vide ad II, 64, n. 3.

dicere, errare ego populum in hac causa non patiar. Quum, ut vanum, eum negarent consules audiendum esse, vociferantemque *prodi publicam*[2] *causam* summoveri jussissent, tribunos appellat. Tribuni, ut fere semper reguntur a multitudine magis quam regunt, et dedere[3] cupidæ audiendi plebi, ut, quæ vellet, Scaptius diceret. Ibi infit, *annum se tertium et octogesimum agere*[4], *et in eo agro de quo agitur, militasse, non juvenem, vicesima jam stipendia merentem, quum ad Coriolos sit bellatum. Eo rem se, vetustate obliteratam, cæterum suæ memoriæ infixam afferre: agrum, de quo ambigitur, finium Coriolanorum fuisse, captisque Coriolis jure belli publicum populi romani factum. Mirari se, quonam*[5] *more Ardeates Aricinique, cujus agri jus nunquam usurpaverint incolumi Coriolana re, eum se a populo romano, quem pro domino judicem fecerint, intercepturos sperent. Sibi exiguum vitæ tempus superesse : non potuisse se tamen inducere in animum, quin, quem agrum miles pro parte*[6] *virili manu cepisset, eum senex quoque voce, qua una posset, vindicaret. Magnopere se*

2. *Prodi publicam causam*, vide ad II, 43, n. 5.

3. *Dedere* id *plebi, ut,* etc. vide ad III, 58, n. 4.

4. *Annum se LXXXIII agere*, vide Drak. ad h. l. et Dodwell. de cyclis diss. 10, § 96. — *Non juvenem*, sed *vicesima jam stipendia merentem*, tot annos militantem a primo stipendii anno vel ætatis anno sexto decimo, sive septimo decimo (vide ad III, 57, n. 5), *quum ad Coriolos sit bellatum* (al. *debellatum*), an. Urb. cond. 261; vide supra II, 33. Ante *vicesima* quidam, at primus Frobenius, infulserunt *sed*, quæ particula potius subaudienda : quod magis intelligitur in pronuntiando et si auribus percipiatur, quam dum legimus; Gron. Sic passim *sed* post *non* vel *non modo*, et in affectu, omittitur. Conf. ad I, 25, n. 2; XXII, 25, n. 8; XXII, 27; ad Tacit. Ann. III, 19, 2; Gron. Obss. IV, 2; id. et Drak. infr. ad VI, 32; XXVIII, 39; XXXVI, 19; XXXIX, 8. Quin et *sed etiam* omittitur post *non modo* vel *non tantum*, ut XLV, 7, n. 3. Confer ad I, 40, n. 1. — Mox forte legendum *ambigatur*.

5. *Quonam more*, quomodo. — *Coriolana re* publica, civitate : quo sensu voc. *res* sæpius usurpatur.

6. *Pro parte virili;* vide ad Præfationem, n. 3.

suadere populo, ne inutili pudore suam ipse causam damnaret.

LXXII. Consules quum Scaptium non silentio modo, sed cum assensu etiam audiri animadvertissent, deos hominesque testantes flagitium ingens fieri, Patrum primores arcessunt: cum his circumire[1] tribunos; orare, *ne pessimum facinus pejore exemplo admitterent judices, in suam rem litem[2] vertendo; quum præsertim, etiamsi fas sit curam emolumenti sui judici esse, nequaquam tantum agro intercipiendo acquiratur, quantum amittatur alienandis injuria sociorum animis. Nam famæ quidem ac fidei damna majora esse, quam quæ æstimari possent. Hoc legatos referre domum: hoc vulgari: hoc socios audire: hoc hostes. Quo cum dolore[3] hos? quo cum gaudio illos? Scaptione hoc[4] concionali seni assignaturos putarent finitimos*

Cap. LXXII. 1. *Cum his circumire tribunos*, qui multitudinem regunt, et Scaptio potestatem dicendi dederant, nisi malis distinguere *circumire* (scil. populum, in concilio illic congregatum), *tribunos orare*, etc. Sed Perizonius recte, opinor, emendat *circumire tribus*, ut apud Suetonium, Aug. 56, et eodem sensu supra cap. 17 extr. *circumire plebem:* nam populus romanus, vel tribus erant judices; unde et infra, *Vocatæ tribus judicaverunt*, etc.

2. *In suam rem litem vertendo*, agrum, de quo litigaretur (*controversum agrum* XXIX, 31), vel, ut mox dicitur, *rem controversiosam* (ut *dubiosus* forte XLV, 36, n. 1, certe ap. Gell. III, 3; V, 10), *sibi adjudicaret.* Hinc et mox *interceptor litis alienæ*, qui rem, de qua inter alios lis est, iis seu ab iis intercipit, et in suam rem vertit, vel sibi vindicat, ut *prædæ interceptor fraudatorque* IV, 50 pr. et *urbes intercipiantur* a Romanis, ereptæ Græcis XXXIII, 31, n. 2.

3. *Quo cum dolore hos* socios, *quo cum gaudio illos*, scil. hostes? Sic inverso ordines *hos* ad remotius et *illos* ad propius spectat subjectum, ut XXII, 22, n. 13; XXIV, 29, n. 2; XXX, 30, n. 9; XXXIX, 38, 53; et *qui* IV, 58, n. 5; et XXI, 31, n. 6. Confer ad IV, 35, n. 1; Tacit. Ann. II, 77, 1; Gron. Obss. III, 16; Sanctii Minerv. II, 9, et ibi Perizon.; Cortius ad Sallust. Jug. c. 18, § 9, et ad Plinium, Epist. p. 80.

4. *Scaptione hoc* flagitium judiciumque infame *assignaturos*, attributuros (ut XXVIII, 42, et XXXV, 31), *finitimos populos*, nec potius universo populo romano, qui ad id ipse propensus fuerit, non inductus a tali homine, *concionali sene? Concionalis*, al. *concionarius* et *concionator*, homo otiosus (quales esse solent *senes*) et turbu-

populos? Clarum[5] *hac fore imagine Scaptium: populum romanum quadruplatoris et interceptoris litis alienæ personam laturum: quem enim hoc privatæ rei judicem fecisse; ut sibi controversiosam adjudicaret rem? Scaptium ipsum id quidem, etsi præmortui*[6] *jam sit pudoris, non facturum.* Hæc consules, hæc Patres vociferantur; sed plus cupiditas, et auctor cupiditatis Scaptius valet. Vocatæ tribus judicaverunt agrum pu-

lentus *maximeque popularis, qui omnes rumorum et concionum ventos colligere* (Cic. Cluent. 28), assidue concionibus interesse, et in iis temere vociferari et turbas excitare solet, studiose rumores captans atque res, quibus conciones perturbare, agitare plebem et aliis invidiam faciendo ipse eminere possit. Hinc *senatus clamor prope concionalis*, et *concionalis hirudo ærarii, misera ac jejuna plebecula* apud Cicer. ad Quint. Fr. II, 5, et ad Att. I, 16. Hi sunt *otiosi urbani* infr. V, 20; *forensis factio* vel *forensis turba*, et *humiles, quibus per omnes tribus divisis* Appius *forum et campum*, conciones in foro et comitia, in campo Martio habenda, *corrupit* IX, 46; *circumforanei, subrostrani, subbasilicani*, etc. Conf. ad cap. 68, n. 3; XXII, 34, 38; Sil. VIII, 243 sq, et Gron. Obss. II, 14, et de pec. vet. IV, 9, ubi etiam recte forsan suspicatur, verbum *putarent* h. l. esse scholion delendum, quale passim orationibus infinitivis inseruerint corruptores. Idem conjicit *hic* pro *hoc*, et h. l. ita interpretatur: an Romani, a disceptantibus Aricinis et Ardeatibus judices capti, *finitimos* illos *populos*, i. e. aliquantam eorum possessionem, *Scaptio*, i. e. Scaptio suadente, in illius gratiam cuicumque *assignaturi* essent? Sed neminem eo sensu dixisse *assignare aliquem alicui*, neque obvia illa *donare* et *condonare aliquem alicui* (vide ad II, 35, n. 5) ad hoc genus loquendi probandum sufficere, jam monuit Dukerus.

5. *Clarum hac fore imagine Scaptium* venusta translatione pro: hunc hominem ignobilem et sine imagine ejusque jure (insigni nobilitatis), hoc judicio, cujusque auctor foret, tanta, qua valeret, auctoritate et incremento agri publici, non minus nobilem ac celebrem (certe apud plebem romanam) fore, quam si multas haberet imagines; hanc actionem ei fore argumentum ingens gloriæ, omnemque ejus turpitudinem casuram in *populum romanum*. Conf. Gronov. l. l. Similiter apud Sallust. Jug. 81, Marius dicit, dona militaria et cicatrices esse suas imagines, suam nobilitatem. — *Quadruplator* propr. delator s. calumniator, hinc qui malitiose et lucri faciendi causa, aut false saltem jus sive interpretatur, sive dicit.—Quadruplatores erant delatores criminum publicorum: in qua re quartam partem ex damnatorum bonis, quos detulerant, consequebantur. Alii dicunt *quadruplatores* esse eorum reorum accusatores, qui convicti quadrupli damnari soleant, ut aleæ, etc. — Hujus notæ homines, malum! nunquam defuerunt. Ed.

6. *Etsi præmortui jam sit pudoris*, eum jam amiserit, post tot flagitia. Epitheton simul ad senectutem ejus spectat. Conf. ad cap. 62, n. 5.

blicum populi romani esse. Nec abnuitur [7] ita fuisse, si ad judices alios itum foret : nunc haud sanæ quidquam bono causæ levatur dedecus judicii; idque non Aricinis Ardeatibusque, quam Patribus romanis, fœdius atque acerbius visum. Reliquum anni quietum ab urbanis motibus et ab externis mansit.

7. *Nec abnuitur*, non negaverim, nec negaverit facile quisquam (ne litigantes quidem), *ita fuisse*, hunc agrum publicum fuisse populi romani, eique adjudicandum, *si alii judices*, quam Romani, a partibus essent sumpti eumque populo romano adjudicassent; sed judicem sibi vindicare rem controversam, semper turpe est, neque *dedecus judicii* talis *levatur*, minuitur (vide ad III, 21, n. 5), *causæ bono*, bonitate, justitia, jure, quo sibi rem vindicare possit: quia neminem in sua causa judicem esse decet.

Bayerische Staatsbibliothek München

TABULA

RERUM QUÆ IN HOC PRIMO VOLUMINE CONTINENTUR.

LECTORI eruditissimo S. P. D. *N. E. Lemaire*. Pag. VII
De T. Livio elogia auctorum ac judicia........ XI
T. Livii Patavini historiarum ab Urbe condita præfatio.......................... Pag. I
Liber primus : breviarium.................. 9
Liber secundus : breviarium................. 167
Liber tertius : breviarium.................. 309

FINIS PRIMI VOLUMINIS.

Bayerische StaatsBibliothek
Münchener DigitalisierungsZentrum Digitale Bibliothek

Livius, Titus, / Freinsheim, Johann, / Lemaire, N. E.,

Titus Livius Patavinus

Bd.: Vol. 1

Parisii 1822

A.lat.b. 2308 f-1
urn:nbn:de:bvb:12-bsb10247385-7